

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BÜYÜK HUN

İMPARATORLUĞU TARİHİ

II

Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL

TÜRK TARİH KURUMU

**BÜYÜK HUN
İMPARATORLUĞU
TARİHİ
II. CİLT**

Birinci Baskı: Kùltür Bakanlığı, 1981

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMUYAYINLARI
IV/A-1.1 Dizi – Sayı 24^b

BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞU TARİHİ II. CİLT

Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL

ANKARA, 2015

Ögel, Bahaeddin, 1924-1989

Büyük Hun İmparatorluğu tarihi, I.-II. cilt / Bahaeddin Ögel.—
2. baskı. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2015.

2 c. (xxviii, 455 s. ; xxvii, 465 s.) : harita ; 24 cm. — (AKDITYK Türk
Tarih Kurumu yayınları ; IV/A-1.1 Dizi-Sayı 24^a-24^b)

ISBN 978 - 975 - 16 - 3153 - 4 (tk.)

ISBN 978 - 975 - 16 - 3154 - 1 (1.c.)

ISBN 978 - 975 - 16 - 3155 - 8 (2.c.)

1. Hun İmparatorluğu _ Tarih. 2. Hun İmparatorluğu _ Dış ilişkiler _
Tarih. 3. Çin _ Tarih. I. E.a. II. Dizi.

950.12

Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu'nun 26.02.2015 tarihli
ve 698/18 sayılı kararı gereği 2000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-16-3153-4 (TK.)
978-975-16-3155-8 (2. C.)

ÜÇ S BASIM LTD. ŞTİ.

İvedik OSB 1344 Sokak No:35

Yenimahalle - ANKARA

Tel: 0 312 395 94 45

İÇİNDEKİLER

XIII. BÖLÜM

ÇİN ELÇİSİ CANG ÇİEN'İN SEYAHATNAMESİ

A. CANG ÇİEN'İN SEYAHATNAMESİ:	2
(Batının Çinliler tarafından ilk defa duyulması)	
I. ELÇİNİN GEZİ RAPORU	2
Yüecilerin izinde	
II. ELÇİNİN ÇİN İMPARATORUNA RAPORU	5
Batı Memleketleri	
B. BATI MEMLEKETLERİ VE HUNLAR	11
I. BEŞBALIG ŞEHRİ VE HUNLAR	16
Tanrı dağlarının kuzey doğusu	
II. TURFAN KRALLIĞI	18
Okuma	
III. LOULAN ŞEHRİ KRALLIĞI	23
Hunların Türkistan'daki bir üssü	
IV. SEMERKAND KRALLIĞI : (K'ang-chü)	27
V. FERGANA (Ta-yüan)	27
VI. PART KRALLIĞI VE İRAN : (An-hsi)	29
VII. BÜYÜK YÜEÇİLER VE KUŞANLAR	29

XIV. BÖLÜM**M.Ö. 119 BÜYÜK HUN-ÇİN SAVAŞI**

DÜNYA TARİHİNİN BÜYÜK SAVAŞLARINDAN BİRİ	31
I. ORTA CEPHE	35
Savaş planı, Hunların geri çekilmesi ve	
Çin ordusunun erimesi.....	38
II. DOĞU CEPHESİ	37
1. Hun ordusunun. Çin ülkesinde gezinmesi ve dönmesi.....	38
2. Çin Generali Li Kuang'ın destanına göre	40
3. Çin İmparatorunun fermanı	43
Ferman hakkında notlar	43
III. SAVAŞIN BİLANÇOSU	46
Okuma: Kaynaklardan.....	46
IV. BARIŞ GÖRÜŞMELERİ	48

XV. BÖLÜM**ÇİN'İN BATIYA AÇILMA POLİTİKASI**

A. ÇİN ELÇİSİ BATIDA	52
(Okuma ve kaynaklar)	
I. ÇİN ELÇİSİ WUSUN ÜLKESİNDE	52
Hunlar ve Wusunlar	
II. BATIDA ÇİN KERVANLARI	55
Hunların Çin kervanlarını basmaları	
III. BATIYA İLK ÇİN AKINI (M.Ö. 111)	56
B. BATI MEMLEKETLERİ	57

I. İRAN, HOTAN vb.....	57
II. BATIDA HUN KERVANLARI	59
Çin ile Hun rekabeti	
III. ÇİN'İN FERGANA AKINLARI (M.Ö. 104-103)	60

XVI. BÖLÜM

HUNLARIN DURAKLAMALARI VE BATIYA KAYMALARI (M.Ö. 114 - 102)

A. DURAKLAMA VE BARIŞ POLİTİKASI	69
(M.Ö. 119 savaşının tesirleri ve duraklama)	
I. HUN-TİBET ANLAŞMASI	69
Batıda savaş (M.Ö. 112).....	69
II. ÇİN ELÇİSİNİN BİR KÜSTAHLIĞI	70
Korkunç bir kabul sahnesi	70
III. HUNLAR SOYLU ÇİN ELÇİLERİ İSTİYOR (M.Ö. 107).....	72
B. HUNLARIN BATIYA KAYMALARI: (M.Ö. 105)	74
C. VII. HUN HAKANI (Çocuk Han: M.Ö. 105-102).....	75
I. BİR İSYAN PLANI VE ÇİN ORDUSUNUN ESİR OLMASI (M.Ö. 103)	78
Hunlarda soğuk ve kıtlık	79
II. HUNLARIN BATIYA KAYMALARI	80

XVII. BÖLÜM

HUNLARIN YENİDEN GÜÇLENMELERİ (M.Ö. 102-85)

A. YENİ HUN HAKANLARI	80
I. 8. HUN HAKANI (M.Ö. 102 - 101).....	80
Hunların yeniden akına geçmeleri (M.Ö. 102)	82
II. 9. HUN HAKANI (M.Ö. 101 - 96)	83
Hun akınlarının artık Çin'i içten sarsmaya başlaması (Kaynaklara göre).....	83
B. M.Ö. 99 ve 97 BÜYÜK HUN - ÇİN SAVAŞLARI	84
I. ÇİN İMPARATORUNUN “SAVAŞA DAVET” FERMANI	84
Hunların barış taarruzu	84
II. ÇİN ELÇİSİ “SU-WU’NUN DESTANI”	85
Elçinin kuzeye sürülmesi ve tundralardaki hayatı.....	85
III. M.Ö. 99 ÇİN AKINI VE ÇİN GENERALİNİN ESİR DÜŞMESİ	91
IV. ÇİN GENERALİ “Lİ LİNG’İN DESTANI”	92
V. M.Ö. 97 BÜYÜK ÇİN AKINI	98
Çin ordusunun bozgunu	98
C. M.Ö. 91’DE BÜYÜK “HUN - ÇİN SAVAŞI”	99
X. Hun Hakanı (M.Ö. 96 - 85).....	99
I. M.Ö. 91 HUN-ÇİN SAVAŞI.....	103
Hun hendek savaşı	

II	ÇİN BAŞKOMUTANI HUNLARA ESİR DÜŞÜYOR.....	105
	Hendek tuzağı	106
III.	HUN GELENEKLERİ ÜZERİNDE BİR TARTIŞMA	
	(M.Ö. 89).....	106
	HUN HAKAN'I ÇİN'E MEKTUBU	107
	Çin Başkomutanının kurban edilmesi.....	108

XVIII. BÖLÜM

HUNLARIN BATIYA GÖÇ VE KAYMA YILLARI

A.	BATIYA KAYMA	111
	11. Hun Hakanı (M.Ö. 84 - 68).....	111
I.	HUN PRENSLERİNİN BATIYA GÖÇ İSTEĞİ	113
II.	HUNLAR SURLU ŞEHİRLER KURMAK İSTİYOR	
	(M.Ö. 82)	114
III.	BATIYA DOĞRU HUN KAYMALARI (M.Ö. 81)	115
	Hunlar köprü yapıyorlar.....	116
IV.	HUNLARDA “KITLIK VE YOKSULLUK” (M.Ö. 79)	116
V.	HUN AKINLARI “BATIYA” DÖNÜYOR (M.Ö. 78)	116
VI.	DOĞUDA “MEZAR SAVAŞI” (M.Ö. 78)	117
VII.	HUNLARIN BATIYA DÖNMELERİ (M.Ö. 72)	118
VIII.	HUNLARIN KUÇA, AKSU VE TURFAN	
	ŞEHİRLERİYLE BİRLEŞMELERİ (M.Ö. 72).....	119
B.	SOĞUK VE KITLIK (M.Ö. 72)	122
	TANRIDAĞLARINA HUN AKINI (M.Ö. 71)	122
	12. Hun Hakanı (M.Ö. 68 - 60).....	123

KITLIK VE BATIYA KAYMA YILLARI	123
HUNLARIN “BUĞDAY ANBARI” TÜRKİSTAN'A YÖNELİŞLERİ (M.Ö. 67-64)	126

XIX. BÖLÜM

BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞUNUN BÖLÜNMESİ (M.Ö. 60 - 58)

13. Hun Hakanı (M.Ö. 60 - 58)	129
A. KARIŞIKLIK VE İSYANLAR	130
Devlet içinde temizlik	131
I. BATIDA İSYAN	131
II. DOĞUDA İSYAN	133
14. Hun Hakanı: Huhanyeh Han (M.Ö. 58-31)	134
Hakanın kendini öldürmesi	134
B. BATIDA HUN PRENSLERİNİN ÜSTÜNLÜĞÜ	135
I. “BATI HUN HAKANI” (M.Ö. 58)	136
Devletin bölünmesi	
II. BEŞ AYRI HUN HAKANI (M.Ö.57)	137
III. BATIDA BİRLİĞİN YENİDEN KURULMASI:.....	138
IV. BATI HUN HAKANLIĞININ ÇÖKÜŞÜ (M.Ö. 56)	139
C. CİCİ HAN'IN HAKAN OLUŞU (M.Ö. 54)	140
I. CİCİ HAN'IN GENÇLİĞİ, UNVANI VE HAKANLIĞI.....	141

II. KARDEŞİ HUHANYEH HAN'IN ÇİN'E BAĞLANIŞI	
(M.Ö. 53)	143
(OKUMA):Hun beyleri Çin'e bağlanmak istemiyorlar	144
III. HUHANYEH HAN ÇİN SARAYINDA	145

XX. BÖLÜM

CİCİ HAN, “BATI HUN DEVLETİ” KURMA YOLUNDA

A CİCİ HAN'IN “BATI AKINI”	148
I. BATIYA YÜRÜYÜŞ (M.Ö. 49)	148
Devletin Batı yanını düzenleme ve birleştirme.....	148
II. KUZEY-BATI ASYA AKINI	149
Kırgızlar vb.e karşı.....	149
III. CİCİ HAN'IN ÇİN ELÇİLERİNİ ÖLDÜRMESİ	
(M.Ö. 43)	150
Çin'in karşı harekete geçmesi	151
IV. CİCİ HAN'A KARŞI: (Okuma)	151
B. CİCİ HAN'IN, “BATIYA GÖÇÜ”	154
I. CİCİ HAN'IN GÖÇÜNÜN SEBEPLERİ	155
II. CİCİ HAN BATI TÜRKİSTAN'DA	157
III. SEMERKAND KRALLIĞI CİCİ HAN'I	
ÇAĞIRIYOR	158
IV. CİCİ HAN'IN, “BATI HUN İMPARATORLUĞU”	
PLANI	161

XXI. BÖLÜM**CİCİ HAN'IN YENİLMESİ VE SONU**

Savaşın, “Kültür tarihi bakımından” değerlendirilmesi	163
I. ÇİN GENERALLERİNİN GÖRÜŞ VE PLANLARI	167
Okuma	
II. CİCİ HAN'A KARŞI ÇİN AKINI VE SONU	168
Okuma: Cici Han'ın yanlış kale taktiği ve sert politikası	
III. SAVAŞIN BİLANÇOSU	173
IV. CİCİ HAN'IN BÜYÜKLÜĞÜ, ZAYIF YANLARI VE SONU	174
V. CİCİ HAN'DAN SONRA SEMERKAND KRALLIĞI ...	175

XXII. BÖLÜM**CİCİ HAN'DAN SONRA BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞU**

HUHAN-YEH HAN, HUNLARIN TEK HAKANI OLUYOR	177
A. HUNLARIN ÇİN'E BAĞLI DÖNEMİ (M.Ö. 36-8)	178
I. HUHAN-YEH HAN HUNLARIN TEK HAKANI	178
Hunların Çin'den bir isteği	178
II. BİR ÇİN VEZİRİNİN, HUNLARIN TARİH İLE YURDU HAKKINDAKİ KONUŞMASI.....	178
(Okuma)	

B. ZAYIF HAKANLAR DÖNEMİ (M.Ö. 31-8)	181
I. 16. Hun Hakanı (M.Ö. 31 - 20)	182
II. 17. Hun Hakanı (M.Ö. 20 - 12)	185
III. 18. Hun Hakanı (M.Ö. 12 - 8)	185
Çinli ve melez prenslerin, Çin'e yaklaşma politikası	
C. HUNLARIN YENİDEN GÜÇLENMELERİ (M.Ö. 8 - M.S. 13)	186
19. Han: Wu-chu-liu Han (M.Ö.8 - M.S. 13)	186
I. ÇİN POLİTİKASININ DEĞİŞMESİ VE ÇİN TAHTINDA OTURAN WANG MANG	188
“Babamın toprağını veremem!” Hun Hakanı böyle diyor	189
II. ÇİN, HUNLARIN BATIYA KAYMALARINI ÖNLÜYOR	190
Mülteci anlaşması	191
III. HUNLARIN POLİTİKASI SERTLEŞİYOR	193
“Vergi için”, Hunların yaptığı Uzakdoğu akını	193
IV. HUNLAR İLE ÇİN'İN ARASI AÇILIYOR	194
V. ÇİN, HUNLARIN “HAKANLIK MÜHRÜ”NÜ, “MEMUR MÜHRÜ”NE ÇEVİRİYOR	195
VI. HUNLAR ANLAŞMALARA UYMUYOR	197
VII. ESKİ ÇİN SÜLALESİ HUNLARA SIĞINIYOR	199
Hunların Türkistan akını (M.S. 10)	199
VIII. WANG MANG'IN HUNLARI, 15 HANLIĞA BÖLME” PLANI	202
IX. HUN HAKANININ ÇİN'E KIZMASI VE HUN AKINLARININ BAŞLAMASI	203
Eski ve yeni Hun-Çin savaş taktikleri hakkında çok değerli bir konuşma	203
X HUNLARDA MİLLİ BİRLİK	207

SAVAŞ HAZIRLIĞI İÇİNDE OLAN ÇİN ORDUSU ERİYOR	207

D. XX. HUN HAKANI : (Wu-liu Han: M.S. 13-28)	209
HUNLARIN BARIŞ VE SERTLİK POLİTİKASI	212
Garip bir Çin elçiliği	213

XXIII. BÖLÜM

BATIDA HUNLARIN ÜSTÜNLÜK ÇAĞI (M.S. 18 - 72)

Büyük Hun Hakanı Yü (M.S. 18 - 46)	215

A. HUNLARIN BATIDA ÜSTÜNLÜĞÜ	216
1. Büyük Hun Hakanı Yü (M.S. 18 - 46)	221
2. Hunların Türkistan'da Üstünlüğü	222
3. Hunlar ve Proto-Moğol kavimleri.	223
4. Çin'in Türkistan'ı Hunlara bırakması	223

B. HUNLARIN TÜRKİSTAN'A YÖNELMELERİ (M.S. 18-46)	225
1. Hunların Türkistan'a inmeleri ve Çin politikası	225
2. Türkistan'da Hun kontrolü ve isyanlar (M.S. 29-41)	226
3. Yarkend Kralının kendisini, "Hun Hakanı" ilân etmesi ..	227
4. Hunlarda büyük "Kuraklık" (M.S. 41 -46)	229

C. HUNLARIN TÜRKİSTAN'DA ÜSTÜNLÜĞÜ VE "KURAKLIK"	229
1. Türkistan'daki şehir devletlerinin Hun kontrolüne girmek istemeleri	230
2. Kuça Şehir devleti Hunlara bağlanıyor	231

XXIV. BÖLÜM

HUN İMPARATORLUĞUNUN İKİYE BÖLÜNMESİ VE
GERİLEMESİ (M.S. 46 - 72)

A. GERİLEMENİN SEBEPLERİ	233
1. Kuraklık ve çekirge akını.....	233
2. Taht kavgaları	233
3. Hunların Orhun'u bırakmaları	234
4. Hakan Yü'nün ölümü.....	234
5. Hunların ikiye bölünmeleri	235
B. HUNLARI, ESKİ MOĞOLLAR BATIYA İTİYOR.....	235
1. Hunların yurdunun eski Moğollar tarafından alınması....	235
2. Çin'in, Moğolları Hunlara karşı kullanması.....	236
3. Hunları Moğolların, yeniden batıya itmeleri (M.S. 49) ...	238
C. BATIDA ÜSTÜNLÜK VE ÇİNLE BARIŞ (M.S. 49 - 73)....	239
1. Çin'deki Hunların, Ortaasya Hunlarının Batıya itmeleri (M.S.49)	239
2. Çin'le barış, Türkistan da yayılma	240
3. Çin'e barış taarruzu (M.S. 52-55)	240
4. Hun-Çin "Ticaret andlaşması" (M.S. 64)	241
5. Hun-Çin üstünlük mücadelesi	242
D. TÜRKİSTAN'DA HUN VE YARKEND REKABETİ (M.S. 46 - 72).....	243
1. Yarkend'in Batı Türkistan'a doğru genişlemesi	244
2. Hunların desteği ile Hotan isyanı	244
E. HUNLARIN, TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİNDEKİ DENGİ POLİTİKASI (M.S. .61—72).....	245
1. Yarkend'in güçten düşüp gerilemesi	245

2. Hunların Yarkend akınları.....246
3. Yarkend'in, Hotan Beyliğinin üstünlüğünü tanınması
(M.S. 61).....247
4. Hotan'ın Hunlar tarafından alınması 248

XXV. BÖLÜM

HUNLARA KARŞI BÜYÜK ÇİN AKINI VE SONRASI (M.S. 73 - 89)

- I. ÇİN AKINININ BAŞLICA SEBEPLERİ.....251
 1. Hunlar ile ticaret şehirlerinin ilişkileri 251
 2. Ortaasya ve Çin Hunlarının birleşmek istemeleri
(M.S. 65).....251
 3. Hunların Türkistan'daki tesirlerinin yayılması 252
- II. ÇİN'DE AKIN KARARI VE HAZIRLIK 253
 1. Çin'de Saray görüşmeleri ve akın kararı 253
 2. Ortaasya şehirlerini Çinlileştirme politikası.....254
- III. BÜYÜK ÇİN AKINI BAŞLIYOR (M.S. 73) 255
 1. Çin'in dört koldan akını 255
 2. Çin'deki Hunlar, Ortaasya Hunlarını destekliyor 257
- IV. (OKUMA): HUNLAR VE DOĞU TÜRKİSTAN 259
(Çin Generali Ban Çao'nun biyografyasına göre) (M.S. 73) ...259
 1. Hunlar, Şaşan şehri ve Çin 259
 2. Şaşan'da bir Hun elçisi 260
 3. Hotan, Hun kontrolünde 262
 4. Kaşgar ve Kuça, Hun idaresinden çıkıyor.....263
 5. Çin, Turfan'a yöneliyor 264
 6. Çin, bir Hun bölgesi olan Beşbalığ'a. doğru yöneliyor 265
 7. Beşbalığ'ın, Çin tarafından alınması.....265

V. TURFAN ÇEVRELERİNDE KURULAN YENİ ÇİN GARNİZONLARI	267
1. Yeni Çin idaresi (M.S. 74)	267
2. Çin, Batı ile bağ kuruyor.....	267
VI. HUNLARIN AKINA GEÇİP, ÇİN GARNİZONLARINI BASMALARI	268
1. Hunlar, Turfan'ı yeniden alıyor (M.S. 73)	268
2. Çin, garnizonlarını değiştiriyor	268
3. Çin, garnizonlarını geri çekiyor	269
VII. HUNLARIN LİDERLİĞİNDE TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİNİN HAREKETE GEÇMELERİ	270
Çin valisi yeniliyor	270
VIII.KUÇA BEYLİĞİ'NİN "KUZEY TİCARET YOLUNU"NU ELE GEÇİRİYOR (M.S. 76 - 105).....	271
1. Hunlar, Kuça'yı güçlendiriyor	271
2. Kuça ve Karaşar şehitleri birleşiyor	272
3. Kuça, Kaşgar'a doğru genişliyor	272
4. Çin, Batı Türkistan ve Afganistan ile anlaşmak istiyor	274
5. Pamir'i aşarak, Kuça'ya geliyor	275
6. Çin, Türkistan'da karışıklık çıkarıyor	275
7. Türkistan'ın Çin'e karşı isyanı (M.S. 80 - 88)	276
IX. KUŞAN DEVLETİ İLE SEMERKAND'IN, TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİ İLE ANLAŞMASI	277
1. Kuşan devleti, Semerkand ve Kaşgar anlaşması (M.S. 87)	277
2. Kuşanların, Türkistan'a, Çine karşı ordu göndermesi	278
X. KUÇA VE KARAŞAR BEYLİKLERİNİN, ÇİN TARAFINDAN ALINMASI (M.S. 73 - 94).....	279
1. General Ban Çao, "Türkistan Valisi"	279
2. Karaşar Beyliğinin, Çin'e direnmesi	280

HUNLARIN GERİLEMELERİ

I.	ORTAASYA HUNLARININ GERİLEME SEBEPLERİ.....	280
1.	Kuraklık ve kıtlıkların uzaması	280
2.	Doğudan gelen Moğol akınları.....	281
3.	Çin'in, Hunların düzenini bozması	281
II.	HUNLARIN, TÜRKİSTAN VE ZİRAAT BÖLGELERİNİ KAYBETMELERİ	282
1.	Hunların Hami şehrine akınları.....	283
2.	Hun Prenslerinin, Çin sınırlarına gitmeleri	283
III.	HUNLARDA İÇ KARIŞIKLIKLAR	283
1.	Hunların Çin'le ticaret anlaşmaları	284
2.	Çin Hunları, Ortaasya Hunlarını idareleri altına almak istiyor Hunların, yeniden Batıya itilmeleri (Tingling akını)	284
IV.	HUNLARIN YENİDEN BATIYA İTİLMELERİ	285

XXVI. BÖLÜM

HUNLARIN BATI TÜRKİSTAN KUZEYİNE GÖÇLERİ
(M.S. 89- 105)

I.	ORHUN VE TÜRKİSTAN'A YAPILAN ÇİN AKINLARI	287
1.	89 yılındaki Türkistan akınlarının sebepleri	287
2.	Çin'deki Hunlar, Ortaasya'yı almak istiyorlar	288
3.	Çin'in Türkistan akını başlıyor (M.S. 89)	289
4.	Kaynaklar ve yazıtlar.....	290
5.	Akının ordu düzeni.....	291
6.	Türkistan'a Çin akını (M.S.90)	292
7.	Ortaasya ve Çin Hunlarının rekabeti	293

II. HUN HAKANININ, ORHUN'DAN BATI TÜRKİSTAN'IN KUZEYİNE GÖÇÜ (M.S. 91).....	294
1. Hun başkentinin batıya taşınması.....	295
2. Kaynaklar.....	295
3. Göç başlıyor	296
4. Hunların Tanrıdağlarındaki diğer soyları: (Yüeh-pan'lar) ...	298
5. Temiz yaşama ve medeniyet	298
6. Toba çağındaki Ortaasya Hunları.....	299
7. Tanrıdağlarında, yeni bir Hun devleti.	300
III. TANRI DAĞLARININ KUZEYİNDE KURULMUŞ GÖRÜNEN YENİ BİR HUN DEVLETİ	300
Proto-Moğolların, Hunlardan boşalan yerleri doldurmaları ..	301
IV. HUNLARIN, MOĞOL KAVİMLERİ TARAFINDAN BATIYA İTİLMELERİ	301
1. Moğolların Hunlara hücumu.....	301
2. Moğolların Batıya sızmaları.....	303
3. Moğolların yurduna göçen Hunlar	303
V. MOĞOLLARIN, HUNLARIN ESKİ YURTLARINA YERLEŞMELERİ	304
VI. HUNLARIN BATIDA YENİDEN GÜÇLENMELERİ...305	
1. Hunların güçlenmeleri	305
2. Hun Hakanının yeri meselesi	307
VII. ORTAASYA HUNLARININ TOPARLANMALARI (M.S. 91- 105)	307
VIII. (OKUMA) : TÜRKİSTAN VE ÖNASYA (Çin tarihlerine göre)	309
1. Doğu Türkistan'da durum.....	309
2. Batı Türkistan ve İran.....	310
3. Semerkand Krallığı	310

a. At yetiştiren bir yer	311
b. Alanlar	311
c. Sirderya bölgesi	312
4. İran ve Part devleti	312
5. Basra körfezi.....	314
6. Önasya ve Suriye.....	315
7. Afganistan ve Ortaasya bağları.....	319
8. Herat ve Pamir.....	320
9. Kuşan devleti ve büyük Yüeciler	320
10. Kuşanlar ve Hindistan	322
11. Hindistan ve Ortaasya bağları	322
12. Sonuç.....	324

XXVII. BÖLÜM

HUNLARIN KONTROLÜNDEKİ TÜRKİSTAN

(M.S. 105 - 133)

Türkistan'da Hun-Çin Üstünlük Savaşları

A. HUNLAR VE TÜRKİSTAN.....	327
I. HUN VE TÜRKİSTAN BAĞLARI HUNLARIN YENİDEN GÜÇLENMELERİ (M.S. 105)	327
1. Çin'e karşı Ortaasya'da ayaklanma	327
2. Proto-Moğollar ve Hunlar.	328
II. TÜRKİSTAN'DA ÇİN'E KARŞI İSYANLAR	239
Kaşgar ve Kuça isyanı (M.S. 102).....	329
III. ÇİN'İN TÜRKİSTAN'DAN GERİ ÇEKİLMESİ (M.S. 107)	331

1. Geri çekilme	331
2. Çin Hunları ile Proto-Moğolların isyanı (M.S. 107 - 109).....	332
3. Proto-Moğolların yerleri.....	333
IV. KAŞGAR BEYLİĞİNİN GÜÇLENMESİ	334
1. Kaşgar Beyliği ve Kuşan devleti.....	334
2. Kaşgar, Kuça ve Hotan rekabeti.....	335
B. TÜRKİSTAN'DA HUN KONTROLÜ	336
1. Ortaasya'da bir Hun devleti (?)	336
2. Türkistan ve Hunlar	336
3. Ortaasya Hun boyları Çin'i zorluyor	337
C. TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİ VE HUNLAR (OKUMA): (Çin Generali Pan Yung'un biyografyasına göre) (M.S. 123 - 129)	340
I. TÜRKİSTAN'DA HUN KONTROLÜ	341
1. Hunların, "vergi" düzeni.....	341
2. "İpekyolu"nu Hunlara karşı koruma.....	342
3. Türkistan'ı Hunların kontrolünden alma planı.....	343
II. TÜRKİSTAN'DA HUN-ÇİN SAVAŞLARI (M.S. 123-126)	343
1. Çin planı ve Hunlar	343
2. Türkistan için Çin akını (M.S. 123).....	344
3. Turfan, Beşbalıg şehirleri ve Hunlar.....	344
III. ORTAASYA'DA "HUN DEVLETİ" VE YAYILDIĞI YERLER	346

IV. KARAŞAR BEYLİĞİ, HER ÇAĞDA HUNLARDAN YANA.....	346

D. ÇİN'İN GERİLEMESİ VE HUN BOYLARI	347

I. ÇİNİN TÜRKİSTAN'DAN ÇEKİLMESİ	347

1. Çin Generallerinin soyca öldürülmeleri (M.S. 130)	347

2. Türkistan, Çin'de değerini kaybediyor	348

II. HUN OYMAKLARI İLE TÜRKİSTAN BEYLERİNİN GÜÇLENMELERİ	348

1. Hotan Beyliğinin güçlenmesi	348

2. Kaşgar Beyliğinin genişlemesi	349

3. Hunlara karşı savunma	349

XXVIII. BÖLÜM

HUNLAR VE MOĞOLLAR

(İsa'dan sonraki çağlarda)	351

PROTO-MOĞOL KAVİMLERİNİN GÜÇLENMELERİ ...	352

I. SİENBİ'LERİN DEVLET HALİNDE GELİŞMELERİ (M.Ö. 156)	353

II. PROTO MOĞOLLARININ, ORTAASYA VE KANSU'YA DOĞRU GENİŞLEMELERİ.....	355

1. Sienbi'lerin Ortaasya sınırları	355

2. Sienbi'ler, Ortaasya ve Kansu sınırlarında	357

3. Sienbi devletinin “üç bölümü”.....	358

4. Sienbi devletinin sona erışı.....	359

XXIX. BÖLÜM

HUN FEODALİZMİ

A. HUNLARIN YENİLMELERİ VE BATIYA ÇEKİLMELERİ (M.S. 134)	361
I. ÜSTÜNLÜĞÜN HUN BOYLARININ ELİNE GEÇMESİ	362
1. Çin akını ve Barköl bölgesi	363
II. ÇİN'İN ELİNİ ORTAASYA'DAN ÇEKMESİ	364
B. HUNLAR HAKKINDA SON HABERLER	364
I. ÇİN'İN ORTAASYA'DAN ÇEKİLMESİNDEN SONRA, ORTAASYA VE HUNLAR	364
1. Hami'ye Hun akınları (M.S. 151)	364
2. Tanrı dağlarındaki şehirler, Hun himayesinde	364
II. HOTAN VE KAŞGAR'IN BAĞIMSIZ OLMASI	367
1. Hotan'da Çin baskısı kayboluyor	367
2. Güney İpekyolu	368
3. Kaşgar'ın Çin'den uzaklaşması	368
4. "Hind Okyanusu yolu'nun değer kazanması.	369
C. HUNLARIN SOYLU "HUYEN" BÖLÜMÜ	370
1. M.Ö. 659 —620 de (?) Huyenler	370
2. Mete'nin "Hakan Soyu" Huyenler	370
3. Göktürk çağındaki Huyenler	371
4. Huyenler, Tanrıdağlarının yerli Hunları gibi	372
5. Tanrıdağları ve Barköl Huyenleri	373

6. Hami ve Beş-balıg Huyenleri	374
7. Hunlar ve Tanrıdağlarının kuzey şehirleri.....	375
8. Huyenlerin yurdu meselesi	375
9. Tanrıdağları ve Huyenler	377
10. Hami-Barköl yolu	377

XXX. BÖLÜM

İMPARATORLUĞUN YIKILIŞINDAN SONRAKİ ORTAASYA VE HUNLAR (M.S. 150 - 400)

HUNLARIN KUZAY ÇİN'DE BİRİKMELERİ 380

I. HUNLARIN KUZAY ÇİN'DE BİRİKMELERİNİN SEBEPLERİ (M.S. 150 - 180)	380
1. Hunların, Çin'de devlet kurma isteği	382
2. Hunların devlet kurma gücü.....	383
II. ÇİN'DEKİ HUNLARIN DURUMU	384
1. Çin Hunlarının durumu (M.S. 155 - 176).....	384
2. Çin'deki Hunların, Ortaasya ve Orhun'u almak istemeleri	386
3. Çin'de Hunlar ve iç savaşlar	386
4. "Sol Kanat Hunları" güçleniyor (M.S. 179).....	387
5. Hunların ikiye bölünmesi (M.S. 188).....	388
6. Sol Kanat Hunları Çin'e iniyorlar	389
7. Güney Hunları ve Çin'deki yurtları	389
8. 19 Hun boyu yerleşiyor	390

XXXI. BÖLÜM

ORTAASYA BEYLİKLERİ VE YOLLAR
(M.S. 150-400)

I.	ÇİN TARİHÇİLERİNİN “ORTAASYA” VE “BATI” ANLAYIŞLARI	393
1.	Ortaasya anlayışı.....	393
2.	“Ortaasya’nın göbeği” Tarım ırmağı	394
3.	Kaynaklar.....	395
II.	TANRI DAĞLARININ KUZEYİNDEKİ BEYLİKLER VE YOLLAR	396
1.	Beşbalıg Beyliğinin üstünlüğü.....	396
2.	Beyliğin başkenti.....	398
3.	Beyliğin sınırları ve şehirleri	399
4.	Beyliğin, “Kuzey yolu”	400
III.	TURFAN VE “ÖN TURFAN” BEYLİĞİ	402
	Turfan’da “Kao-ch’ang devleti”	405
IV.	TANRI DAĞLARININ GÜNEYİNDEKİ ŞEHİRLER (Okuma) (M.S. III. ve V. yüzyıllarda)	405
	Turfan Beyliği:.....	405
1.	Turfan’ın coğrafya durumu.....	406
2.	Turfan’da ziraat ve madenler	406
1.	Kuzeyden güneye inen yollar	409
a).	Kuça-Loulan-Çin yolu	409
b).	Tanrıdağları-Hotan yolu	409
2.	Karaşar Beyliği	409
3.	Kuça Beyliği	413
4.	Kaşgar Beyliği	417

V. GÜNEY İPEK YOLUNDAKİ BEYLİKLER VE ŞEHİRLER	419
1. Loulan Beyliği	420
2. Şaşaşan Beyliği.....	426
3. Çerçen Beyliği.....	427
4. Hotan Beyliği	428
5. Yarkend Beyliği.....	430
VI. ORTAASYA BEYLİKLERİNİN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ (M.S. 150 - 4000).....	431
I. M.S. 220'de Ortaasya ve Çin ilişkileri (Çin budizmi ve Ortaasya).....	431
II Çin'in birleşmesi: Chin Sülâlesi	432
III. KARAŞAR Beyliğinin üstünlüğü (M.S. 280 - 345)	433
IV. ORTAASYA VE ÇİN TİCARET ŞEHİRLERİNİN REKABETİ	435
Batı Çin'de, Ortaasya biçimindeki ticaret şehirleri vb.....	435

XXXII. BÖLÜM

ÇİN BUDİZMİNİN GELİŞMESİNDE TÜRKİSTAN'IN ROLÜ

I. TÜRKİSTAN'A, 383 YILINDAKİ ÇİN AKINI.....	441
Ortaasya' dan Çine kültür göçü.....	443
1. Buda dini, ticaret ve politika.....	444
2. Turfan, Budizm'in lideri	444
3. Karaşar'a Çin akınının kültür yanı	445
II. ORTAASYALI BÜYÜK BUDA RAHİPLERİ ÇİN'DE ...	446
1. Kumarâjiva'nın Ortaasya'dan Çin'e götürülüşü.....	446
2. Bir Ortaasya orkestrası.....	447

XXXIII. BÖLÜM

BATI ÇİN VE TÜRKİSTAN'DA KURULAN
YENİ HUN DEVLETLERİ

I. CHÜ-CH'U MENG-HSÜN'ÜN HUN DEVLETİ HAKINDA NOTLAR	449
II. ORTAASYA GÜNEYİNDE HUN KALINTILARI	450
1. Kansu koridoru	450
2. Kansu'da birleşen yollar	451
KAVİMLER.....	451
A. Küçük Yüeciler	451
B. Küçük Yüeciler ile karışmış Güney Kavimleri.....	455
C. Güneyde, eski "Hun köleleri": Tzu-lu'lar	456
D. Hunlara bağlı eski Tibetliler	458
ÇİNCE VESİKALAR.....	461

KISALTMALAR

AM	: Asia Majör
BEFEO	: Bulletin de l'Ecole Francaise de l'extrem Orient (Hanoi)
CS	: Chin-shih
DG	: De Groot, Die Hunnen der vorchristlichen Zeit, II cilt, 1921,1926.
HS	: Han-shu
HHS	: Hou Han-shu
SKC	: San-kuo-chi
TSFYK	: Ts'e-fu-yüan-kuei
TSTC	: TS'e-shih-t'ung-chien
WC	: Wei-chih
WS	: Wei-shu

XIII. BÖLÜM

ÇİN ELÇİSİ CANG ÇİEN'İN SEYAHATNAMESİ

Batının, Çinliler tarafından ilk defa duyulması:

Aşağıda ünlü Çin elçisi Chang Ch'ien'in gezip gördüğü Batı memleketleri hakkındaki raporunun, tercümesini sunuyoruz. Elçinin bu raporundan önce, Çin'in Batı Türkistan, İran gibi memleketler hakkında, hiçbir bilgisi yoktur. Elçinin raporu ile biyografyası, Shih-chi, 123'de yer alır. Bu biyografya, Çin tarihlerinin en tanınmış bir bölümüdür.

M.Ö. 140'da Çin tahtına çıkan ünlü Çin İmparatoru Wu-ti, Hunlara karşı büyük akınlar yapmak için, hazırlıklara başlamıştı. Bunun için Çin'e esir düşen Hunlardan, sürekli olarak bilgi topluyordu. Hun esirleri İmparatora, Yüeçi Kralının Hunlar tarafından öldürüldüğünü, bundan dolayı da Yüeçilerin, Hunlara karşı kalplerinde öç duyguları beslediklerini söylediler. Bunun üzerine İmparator Wu, Hunları arkadan vurmak için, Yüeçilere bir elçi göndermeye karar verdi.

Elçi Chang Ch'ien, (Cang Çien okunur), M.Ö. 138 yılında yola çıktı. Yolda, Hunlar tarafından yakalandı. Bunların yanında 10 yıl kaldı. M.Ö. 128'de, Hunların yanından kaçtı ve Toharistan'a kadar uzanan yerleri gezdi. 127 yılında geri döndü. Çin'e gitmek için Hun topraklarından geçerken, Hunlar tarafından yeniden yakalandı. Bu arada, taht kavgaları dolayısı ile Hunların içinde, bazı karışıklıklar oldu. Bunlardan yararlanan elçi, Hunların yanından yeniden kaçarak, Çin'e döndü. M.Ö. 126'da, ünlü seyahat raporunu Çin İmparatoruna sundu. Elçi, M.Ö. 123'de kontluğa yükseltildi. Bu arada general olarak Hun-Çin savaşlarına da katıldı. Ordusu, Hunların karşısında bozguna uğrayınca, bütün unvanları elinden alındı.

"Elçinin ikinci batı gezisi", M.Ö. 115 yılında oldu. 114 yılında da, öldü. Elçi, ikinci seyahatini, Tanrıdağlarının doğusunda bulunan Wusun devletine yapmıştı. SC, 123'deki biyografyasının ikinci bölümünde Wusunlar hakkın-

da verilen geniş bilgi, bu ikinci gezi ile ilgilidir. Bu bilgileri, Wusun ve Yüeciler hakkındaki bölümlerimizle, Hunların tarihi içine, kronolojik bir sıra ile dağıttık. Ayrıca biyografyada yer alan, M.Ö. 108, 104, 101 savaşları ile Çin generali Li Kuang-li'nin Türkistan savaşları da, Hun tarihi içindeki yerlerini, kronolojik bir sıraya göre almışlardır.

Biz burada, yalnızca “elçinin raporunu” verdik. HS, 61’de bizim gibi yalnızca elçinin raporunu almış, diğer bilgileri ise ilgili bölümlere dağıtmıştır. HS, 61’de görülen fazla bilgiler de çevirmemize katılmıştır. Saka’lar hakkında verilen değerli bilgiler ise, Yüeciler ile ilgili bölümümüzde yer almıştır.

Tercümeleri: (1). İlk, fakat Çinceyi anlayış bakımından güzel bir tercümesi: M. Brosset, Relations du pays de Ta-Ouan, JA, 1828, s. 418-449. - (2) Yanlış ve kullanılamaz bir çevirme: A. Wylie, J. Anthr. Inst. for Great Britain and Ireland, 1880, s. 66 vd. - (3). En iyi İngilizce çevirmesi: F. Hirth, The story of Chang Ch’ien, JAOS, 1917, s. 89-152. - (4). HS, 61 ile karşılaştırmalı Almanca çevirme: De Groot, Die Westlande, II, s. 9-45.-Görüşler için bk. P. Pelliot, TP, 26, s. 178, n. 1. O. Franke, Geschichte, III, s. 185-188.

A. SEYAHATNAME VE BATI

I. ELÇİNİN GEZİ RAPORU

(1) “Fergana’nın (Ta-yüan) ilk izleri, (veya ilk bilgiler) Chang Ch’ien tarafından görülmüştür. Kendisi, (Şensi’nin güneyindeki) Han-chung (Hindendir). M.Ö. 140-134 yıllarında bir Saray memuru idi.

1. Yüecilerin Hunlara yenilmesi:

“Bu sırada İmparator, (Çin’e) teslim olan Hunlardan bir soruşturma yaptı. Hepsi Hunların Yüeci Kralını yendiğini ve onun başından içki kabı yaptığını haber verdiler. (Göktürk Kağanı Bumın Kağan da yendiği Juan veya Avar (?) kağanının başından bir içki kabı yapmıştı. Bu kap, devletin veya kağanlığın kuruluşunun bir sembolü idi. Hunlar sonradan Çinlilerle yapacakları antlaşmalarda, Yüeci Kralının bu başını, “And-ayağı”, yani and içme kabı olarak kullanacaklardır.

“Yüeci’ler kaçıp gittiler. (Hirth’e göre, saklandılar). Hunlara karşı her zaman bir öc duygusu beslediler. Fakat hiçbir zaman birleşip de, (Hunlara)

hücum edemediler. (4) Çin bu sırada, Hunlar ile (komşularını) yok etme işleri ile uğraşmak istiyordu. Çin, (teslim olmuş Hunların) bu sözlerini duyunca, (Yüeci'ler ile) ilişki kurup, elçi göndermek istedi. Fakat yol, kesinlikle (ve yalnızca) Hunların topraklarından geçiyordu. İmparator, elçi olarak gönderilebilecek, birini aradı. Saray memuru Chang (Ch'ien) bu vazifeyi üzerine aldı. Yüeci'lere elçi olarak gönderildi.

2. Elçinin, Hunlar tarafından yakalanması:

"Elçiliğe, ayrıca, kendisi bir Hun, (veya Türkistanlı biri olan) ve vaktiyle Tang-i ailesine kölelik etmiş olan, Kan-fu da katıldı. Hep birlikte Lung-hsi'den yola çıktılar. Hunların içinden geçtiler. (5) Hunlar, onları yakaladılar ve Hun Hakanına gönderdiler. Hun Hakanı gözaltına alınan (elçilere), şöyle dedi:

"- Yüeciler, bizim kuzeyimizde oturuyorlar. Çin onlara, nasü bir elçilik gönderebilir? (Çin'in güney-doğusunda oturan) Yüecilere ben bir elçi göndermek istesem, (Onların kuzeyinde bulunan) Çin, bana izin verir miydi (De Groot, metinde bir paralellik görüp, Çin gibi Hunları da, Yüecilerin kuzeyine koymak istemiştir. Fakat O. Franke, bu anlayışın yanlış olduğunu, dipnotunda göstermiştir: II, s. 9).

3. Elçilerin kaçmaları:

"(Hun Hakanı, Çin elçisini), on yıldan fazla bir süre, (yanında) alıkoydu. (Elçiye) bir kadın verdi. (Elçinin, bu kadından) bir de oğlu oldu. (6) Elçi, (Çin imparatorunun) kendisine verdiği elçilik belgesini, (veya bastonunu) sakladı ve kaybetmedi. Hunların içinde, (HS: Hunların batısında) otururken, hergün daha çok serbestçe dolaşma izni verildi. Bundan yararlanan elçi, elçilik memurları ile birlikte, Yüeci'lerin bulunduğu yöne doğru kaçtı.

"Birkaç on gün batıya doğru yürüdükten sonra, Fergana'ya (Tayüan) ulaştı. (Çin elçisi, Hun devletinin hangi yanında gözaltında tutulmuştu? Elçi batıya giderken, Hunların dinde bulunan İpek yolu'nu izleyecekti. Elçi, bu yol üzerinde yakalanmıştı. Ancak HS: 61, 6, "Hunların batısında otururken", diyor. Elçinin, Hunlardan kaçtıktan sonra, birkaç on gün içinde Fergana'ya

ulaştığına bakılırsa, Hunların batısında oturmuş olması, akla daha uygundur. Eğer HS, “Batı” sözü ile “Hunların Batı Kanadı” demek istiyorsa, elçi Hun topraklarına girer girmez, Kansu’da tutuklanmıştı. Bu da akla uygundur. Ancak Kansu’dan Fergana’ya birkaç on günde gidilemez. Bizce, SC, 123’deki metin, daha açık ve daha orijinaldir).

4. Elçinin Fergana’ya gelişi:

Fergana (Tayüan) halkı, Çin’in zenginliği ile değerli mallarının varlığını, çoktan duymuştu. (Çin) ile ilişki kurmak istemişler; fakat başaramamışlardı. (8) Elçiyi görünce sevindiler ve şöyle dediler:

“Nereye gitmek istiyorsunuz? Elçi de şöyle dedi: ‘Ben elçi olarak Çin (İmparatoru) tarafından Yüeci’lere gönderildim. Fakat Hunlar tarafından, yolda alıkonuldum Şimdi ise, (Hunlardan) kaçtım. Ey Kral! Buna yol göstermeleri için, sizden birkaç kişiyi yanıma katmanızı istiyorum. Eğer (Yüeci’lere) erişebilirsem, Çin’e hemen geri döneceğim. Ey Kral! O zaman Çin size, anlatamayacağım en değerli şeyleri, hediye edecektir! (9) Fergana (Kralı) bunu kabul etti. Elçiyi, posta yolu ile, bir istasyondan diğer istasyona, ta Semerkand’a (K’ang-chü) kadar götürecek kişiler ile gönderdi. (Krşl. Hirth, 94; De Groot, 11, 10). Semerkand da, onu alıp, Yüeci’lere ilettiler.

5. Hunların, Yüecileri yenışı:

(Burada kaynak değişmekte ve elçinin raporuna, Mete veya oğlu çağından bilgiler girmektedir): (10) Büyük Yüeci’lerin Kralı Hunlar (Hu) tarafından öldürüldüğü zaman, onun yerine oğlu (veya veliahtı) geçmişti. (Doğru ve ana metin olan SC, 123 böyle diyor. HS, 61 ise, “Kralın yerine, dul karısı geçti”, diyor).

“(Oğul) Kral, Fergana’yı (Ta-yüan) adlı. Orada oturdu. (Fergana’nın) toprağı bereketli ve zengindir. Düşman (ve haydutlar) tarafından, pek az yağmaya uğrar. Onlar yalnızca sessiz, (barış içinde) ve neş’eli olmayı düşünürler. (Kendilerinin), Çin’den çok uzakta oldukları görüşündedirler. (Yani Yüeci’ler, Çin ile anlaşmak istemiyorlar). Ayrıca kalplerinde, Hunlara karşı bir öc alma duygusu da beslemiyorlar. Yüeci’ler ile anlaşmaya varmak mümkün olmayınca, Elçi Yüecilerden Fergana’ya gitti.

6. Elçinin geriye dönüşü:

(12) Elçi orada bir yıldan fazla kaldıktan sonra, geri döndü. Nanşan dağları boyunca geldi. Tibetlilerin (Ch'iang) geçerek, (Çin'e) dönmek istiyordu. (Herhalde Hunlara görünmemek için). Fakat Hunlar tarafından yeniden yakalandı ve bir yıldan fazla alıkonuldu. Bu sırada Hun Hakanı ölmüştü (Bk. Chün-chên Han). (Hunların) Sol Lu-li Prensi, (Hakanın) Büyük oğluna hücum edip, yendi. Kendini onun yerine Hakan yaptırdı (Bu bilgiler, HS'da yoktur). (Hun) devletinin, içi de karışmıştı. Elçi (önceki) Hun Karısı ve (eski) yardımcısı T'ang-fu'yu da alarak, hep birlikte kaçtı. Çin'e geri döndü: (M.Ö. 126-125)... (Bundan sonra elçiye verilen, armağanlar ile unvanlardan söz açılıyor).

"Elçinin fizik yapısı güçlü idi. Geniş kalpli ve çok güvenilir bir kişi idi. Yabancılar da onu sevmişlerdi. (15) Onun yardımcısı ise, soy bakımından Hun (Hu), (veya Türkistanlıdır). Çok iyi ok atar ve böylece yiyecek bulurdu. (16) Başlangıçta elçi yola çıktığı zaman, (yanında) yüz kişi vardı. Onüç yıl sonra geriye, ancak iki kişi dönebildi.

"Elçinin, kendi gözü ile gördüğü memleketler şunlardır: Fergana (Ta-yüan), Büyük Yüeci'ler, Semerkand Krallığı (K'ang-chü) idi. Bunların yanında, onlara komşu olan beş veya altı büyük memleket hakkında da, duyduklarını yazı ile bildirdi. Çin İmparatoruna sunduğu bilgiler, şunlardır: (Bu bilgiler, HS'da yoktur).

II. ELÇİNİN ÇİN İMPARATORUNA RAPORU:

1. Fergana:

Fergana (Ta-yüan), Hunların, güney batısındadır. Çin'in ise, tam batısındadır. Çin'den uzaklığı, 100.000 Çin mili, (4000 km.)dir. (19) Halk, toprağa bağlı olarak, yerleşmiştir. Ziraatla uğraşırlar. Tarlalarında, pirinç ile buğday yetiştirirler. Üzümden (p'u-tao) şarab yaparlar. Çok iyi atları vardır. Atları, kan terlerler. Bunlar, 'Gökati'nden (T'ien-ma) doğan bir tayın soyundan gelirler. (Gök atının soyu pek, anlaşılmıyor. Hirth'e göre bir çeşit yaban atları da olabilirler, S. 95).

“Onların, duvarlarla çevrili kentleri ve evleri vardır. 70’den fazla büyük veya küçük kent, onlara bağlıdır. Halkın sayısı ise, 100.000’den çoktur. Onların orduları, okçular ile mızraklı atlılardan oluşur. (DG, II, s. 12. Hirth’e göre onların silahları, yay ile baltalı mızrak, yani uzun teberdir (halbred). At üzerinde iken de ok atarlar: S. 95, 21).

“Kuzeyde, Semerkand Krallığı (K’ang-chü); batıda, Büyük Yüeci’ler; güney-batılarında, Baktriya (Ta-hsia); kuzey-doğularında, Wusun’lar ve doğuda ise, Han-mi ve Hotan (Yü-tien) kentleri vardır.

2. Tarım ırmağı ve Doğu Türkistan:

(23) “Hotan’ın batısındaki bütün ırmaklar, batıya doğru akarlar ve ‘Batı denizi’ne dökülürler. Doğusundaki ırmaklar ise, doğuya akıp, ‘Tuzlu göl’e, (yani Lobnor’a) dökülürler. Tuzlu göl (Labnor), onun (yani Hotan’ın) altından akıp, güneyinden Sarı ırmağın kaynağı olarak ortaya çıkar. Orada, yeşim taşları pek çoktur. Sarı ırmak, (bundan sonra) Çin’in ortasından akar, Lolan ve Ku-shih (Turfan?) kentleri, Tuzlu gölün kıyısında bulunurlar. Tuzlu göl, (Çin’in başkenti) Ch’ang -an’ dan, aşağı yukarı 5000 mil kadar uzaklıktadır.

3. Hunların ‘Sağ bölgesi’:

(24) “Hunların, ‘Sağ Kanal bölgesi, Tuzlu göl (yani Labnor’un) doğusunda bulunur. (Çin’in batısındaki) Lung-hsi kentindeki, Çin duvarına kadar uzanır. Güneylerinde, Tangut’lar (Ch’iang) vardır. (Batıdan) Çin’e giden yolları keserler. (Gezi raporu, Fergana’dan söz açarken, birdenbire doğuya, ta Labnor’a geçiyor. Çinliler, Fergana’ya, Ta-yüan (yani, Büyük Yüan) derler. Hsiao-yüan (yani, Küçük Yüan) ise Lobnor yakınındadır. Anlaşıldığına göre kaynağımız bu ad benzerliğinden dolayı, konuyu değiştirip, doğuya geçmektedir. Krşl. De Groot, 11, 12).

4. Wusunlar:

(25) “Wusunlar, Fergana’nın, 2000 mil kadar kuzey-doğusundadırlar. Konar göçer, bir devlettir. (Sürüleri ile) ot ve suları izlerler. Hunlar ile gelenekleri aynıdır. Okçuları yüzbinden fazladır. Savaşçıdırlar. (26) Önceleri Hunlara bağlı idiler. Yavaş yavaş güçlendiler. Kendi kendilerini idare etmeye başladılar. Hun Sarayındaki kurultaylara da gitmediler.

5. Semerkand Krallığı (K'ang-chü):

Fergana'nın 2000 mil kadar kuzey-batısındadır. Onlar da konar, göçer bir devlettir. Geleneklerinin büyük bir bölümü Yüeci'ler ile aynıdır. Seksen veya doksanbin kadar okçuları vardır. (Okçu sayısı, Fergana'dan azdır). Fergana ile bitişik ve komşu bir devlettir. Güneyde Yüecilerin, doğuda ise Hunların baskısı altındadır. (De Groot'a göre Hun baskısı Mete çağında olmalı idi: II, s. 15. Fakat vesika, yenidir).

6. An-ts'ai:

(28) "Semerkand Krallığının, 2000 mil kadar kuzey-batısındadır. Konar göçer bir devlettir. Geleneklerinin büyük bir bölümü, Semerkand Krallığındakiler ile aynıdır. Yüzbinden çok okçuları vardır. 'Büyük deniz'in kıyısındadır. (Büyük deniz veya Büyük bataklık, Azak kıyıları olmalıdır). Dik yamaçlı kıyısı yoktur. Burası Kuzey denizi olmalıdır. ("Büyük deniz"i Hirth, Karadeniz olarak kabul etmişti. De Groot ise, haklı olarak, kaynakta adı geçen iki denizin, Aral gölü ile Hazar denizi olabileceğini ileri sürmüştür).

7. Büyük Yüeciler:

(29) "Büyük Yüeciler, Fergana'nın iki veya üçbin mil kadar batısında bulunurlar. Amuderya (Wei suyu'nun, kuzeyinde otururlar. Onların güneyinde, Toharistan veya Baktriya (Ta-hsia); batılarında, İran veya Part Krallığı (An-hsi); kuzeylerinde ise, Semerkand Krallığı bulunur. Konar göçer bir devlettir. Sürülerini izleyerek dolaşırlar. Gelenekleri, Hunlar ile aynıdır. Yüz veya ikiyüzbin okçuları vardır. (Yüeciler, diğer komşularından daha güçlü). Başlangıçta (Yüeciler) çok güçlü idiler. Bunun için Hunları küçümserlerdi. Fakat Mete tahta çıkınca onları yendi. (Mete'nin oğlu) Lao-shang Han ise, Yüecilerin Kralını öldürdü ve onun kafatasından bir içki kabı yaptırdı. Yüeciler başlangıçta, Tun-huang ile Ch'i- lien (dağları) arasında oturuyorlardı (b. bk.). Hunlar tarafından yenilince uzak ülkelere kaçtılar. Fergana'yı (Wan) aştılar. Bundan sonra batıda Toharistan'a (Ta-hsia) hücum edip, onları idareleri altına aldılar. Başkentlerini, Amuderya'nın (Wei-shuei) kuzeyinde kurdular. Onların, Hakanlık sarayı da oradadır. Onlardan küçük bir bölüm, kaçamayıp, geri kaldılar. Nanşan dağlarındaki Tibetlere sığındılar. Bunun için onlar da, "Küçük Yüeci'ler" adı ile anıldılar.

8. İran ve Part Krallığı:

(30) İran veya Part Krallığı (An-hsi), Büyük Yüecilerin birkaç bin mil batısındadır. (31) Halkı, yerleşik bir hayat yaşar ve ziraatla uğraşır. Pirinç ve darı ekerler. Üzümden şarap çıkarırlar. (32) Onların, duvarlı veya duvarsız kentleri, Fergana'daki gibidir. (33) Birkaç yüz büyük veya küçük kent, onlara bağlıdır. (34) Onların ülkesi, birkaç bin mil genişliktedir. Çok geniş, (veya en geniş) bir ülkedir. Amuderya (Wei) ile bitişiktir. (35) orada, çeşitli bozarlar vardır. Tüccarları, araba ve kayıklar ile birkaç bin mil uzaklıktaki memleketleri dolaşırlar.

“Gümüştan paralar yaparlar. Paralar, kendi krallarının yüzüne benzer. (Yani paraları üzerine kralın resmi basılmıştır). Bir kral ölünce, yeniden para basılır. (Bu yeni paranın üzerinde ise), yeni kralın resmi bulunurdu. (37) Deri üzerine yazı yazarlardı. Yan satırlar ile yazarlar ve bunu kitap olarak kullanırlardı. (Yazıları, Çin'deki gibi yukarıdan aşağıya yazılmıyor). (38) Onların batısında Irak (Tiao-chi) ve kuzeylerinde ise An-ts'ai (b. bk.), bulunurdu.

9. Irak:

(39) Irak (T'iao-chi), İran'ın (An-hsi) birkaç bin mil batısındadır. Batı Denizi'ne (Akdeniz?) bitişiktir. (40) Orası, çok sıcak ve nemlidir. (41) Halk, tarlaları sabanlar ve pirinç ekerler. (42) Kap gibi yumurtası olan, büyük bir kuş (devekuşu?) vardır. (Herhalde yumurtasından, kap yapılmış olmalı). (43) Halkın sayısı pek çoktur. Herkesin ayrı küçük prensleri veya başları vardır. Feodal bir sistem. Devlet başkanları yok demektir. (İran'daki Partlar), onları idareleri altına almışlardı. Fakat (onları) yabancı bir devlet olarak tanırlardı. (44) Onların memleketinde, iyi hokkabazlar vardır. (Suriye'den de Çin'e hokkabazlar gitmişti, bk. 92, 95). (45) (İran'daki) Partların kralları ile halkının anlattığına göre, Jo-shuei (yani Çin mitolojisinde, batının öbür ucunda bulunduğunu sandıkları bir ırmak veya deniz ile), Hsi-Wang-mu (yani batıda bulunan mitolojik 'Batı Kralının Annesi'de) burada bulunuyordu. Fakat onları, hiç kimse görmemiştir.

10. Toharistan veya Baktriya:

(46) Toharistan (Ta-hsia), Fergana'nın 2000 mil kadar güney-batısında bulunur. (Yunan coğrafyacılarının Bactria dedikleri bu bölge, Amuderya'nın

güneyidir. Afganistan ile Pakistan'ın kuzey kesimlerinin bazı bölümlerini de içine alıyordu). Amuderya'nın (Wei) güney kıyısındadır. (47) Halkı yerleşiktir. Çevresi duvarlar ile çevrili, içlerinde evler bulunan kentler vardır. Halkın gelenekleri, Fergana'daki gibidir. (48) Onların büyük bir kralları veya başları yoktur. Surlu veya sursuz her şehrin bir başkanı vardır. (49) Gezerek, ticaret yaparlar. Onların ordu ve (savaş güçleri) zayıftır. Savaşmaktan korkarlar. Bunun için, Yüeci'ler batıya göçtükleri zaman, onlara hücum edip yendiler. Böylece (Yüeciler) bütün Toharistan'ı idareleri altına aldılar. (50) Onların halkı çok kalabalıktır. (Çin deyişi ile), yüzlerce onbin kişi vardır. (Bu, bir veya on milyon demektir). (51) Başkentinin adı, 'Lan-Shih'dir. Her türlü ticaret eşyasının satıldığı pazarları vardır.

11. Hindistan:

"Hindistan (Sheh-tu), (Toharistan'ın) güney-doğusundadır. Elçi diyor ki: "- Ben Toharistan'da (Ta-hsia) bulunduğum zaman, (Çindeki Ssu-ch'üan eyâletinde) görülen bir bambu çubuğu ile aynı Çin ilinde örülen ve giyilen) ve 'shu' adı verilen bir kumaş gördüm. Toharistanlılara bunu nereden aldıklarını sordum. Onlar da, 'bizim halkımız onları satın almak için Hindistan'a gidiyorlar', dediler. Hindistan, Toharistan'ın birkaç bin mil kadar, güney-doğusundadır. Halkı yerleşiktir. Büyüklüğü, Toharistan'ınki ile aynıdır. (Elçi, Hindistan'ı iyi tanımıyor). Fakat çukur, nemli ve sıcak bir ülkedir. Halkı, savaş gitmek için, fillere binerler. Büyük bir ırmağın, (yani İndüs'ün) üzerinde bulunur. Benim hesabıma göre Toharistan Çin'den 12.000 mil uzaklıkta olmalıdır. Çin'in güneybatısında bulunur. Hindistan ise, Toharistan'ın doğusundan, birkaç bin mil kadar uzaklıktadır. Çin'deki Shu, (yani Ssu-çüan) eyâletinin kumaşları burada bulunduğu göre, (Çin'in Hindistan'dan) çok uzak olmaması gerekir.

"Şimdi biz elçilerimizi, Tibetlilerin içinden geçirerek gönderiyoruz. Tibetliler ise durmadan elçilerimizi engelliyorlar. (Elçilerimizi) az kuzeyden gönderdiğimiz zaman ise, onları Hunlar yakalıyorlar. Eğer (elçilerimizi), Ssu-Çüan üzerinden, doğrudan doğruya (Hindistan'a) gönderirsek, belkide elçileri, (düşmanlar) ile haydutlar karşılamayacaklardır. (Bu sırada Çin'de, kervanlar için de elçi sözü kullanılıyordu). (54) "Çin İmparatoru, elçinin bu

raporu üzerine, 'Fergana, Toharistan ve İran'ın büyük ülkeler olduklarını, oralarda nadir ve değerli şeylerin bulunduğunu, yerleşik olarak oturan halkın, Çinliler gibi yaşadıklarını, savaş güçlerinin zayıf olduğunu, bunlarında Çin'in zenginliklerine katılabileceklerini, öğrenmiş bulunuyorlardı".

"Onların kuzeyinde bulunan Yüeciler ile Semerkand Krallığının (K'ang-chü) savaş güçleri çoktu. Bunlar da belki armağan ve rüşvet yolu ile, Çin Sarayının yararlarına boyun eğerdiler. Onlar da böylece kazanılmış ve erdem yolu ile (Çin'e) bağlanmış olurlardı. Böylece toprağımız da onbin mil daha genişlemiş olurdu. Değişik geleneklere sahip kavimler ile ve tercümanların aracılığı ile ilgiler kurup, Çin'in üstün medeniyeti (dünyadaki) dört deniz ile dokuz burçta, (yani yer ile gökte) yayılmış olurdu!.. Çin İmparatoru, elçinin (raporunu) beğendi ve elçinin (görüşleri ile) sözlerini uygun buldu".

Elçinin sözleri üzerine ünlü Çin İmparatoru Wu, Çin'in güney-batısından Hindistan'a üç elçilik gönderdi. Fakat başarı elde edilmedi. Fakat uğraşmalar sonunda, Çin'in güney-batısından Hindistan'a giden yol bulundu. Fakat bu yol, o çağ için çok elverişsizdi. Bunun üzerine bu güney yolundan vazgeçildi. Hirth'in kronolojisine göre, bu güney yolundan elçiler, M.Ö. 112 yılından itibaren gönderilmeye başlanmıştı: (A. esr., s. 135).

"Çin'den (yola çıkıp), güney-batıdaki kavimler arasından geçerek, (batıya) gitme düşüncesi, bundan sonra bırakıldı. Çünkü büyük masraflara rağmen, bu gerçekleştirilememişti. Bununla beraber elçinin raporu üzerine, (batıdaki) Toharistan'a (güneyden) giden bir yol bulmak için, bütün gözler güneydeki kavimlerin üzerine çevrildi".

Bu elçi Cang Çien, M.Ö. 123 yılında emrine bir ordu ile çeşitli unvanlar verilerek, Hunlar üzerine gönderilir. Elçi, Hunlara karşı yenilince, unvanları geri alınır, başını da diyet verme yolu ile zor kurtarır. Bununla beraber bu elçinin, M.Ö. 122'de Çin ordusunun Kansu'da kazandığı başarıda, bilgi, görgü ve öğütlerinin büyük bir payı olsa gerekti. Çünkü Hunların bu 'Sağ kanat' bölgesine giren ilk Çinli, kendisi idi.

Elçinin biyografyasında bundan sonra tarih hadiseleri yer almaktadır. Bunları kronolojik olarak Hun tarihinin ilgili bölümlerine dağıttık.

B. BATI MEMLEKETLERİ VE HUNLAR

Çin tarihlerinde “Batı Memleketleri” başlığı ile, ayrı bir bölüm yer alır. Aşağıda tercümesini sunduğumuz bilgiler, Çin tarihlerinde bu adı taşıyan ilk bölümden, yani HS, 96A’dan alınmıştır. İlk önce Doğu Türkistan’ın iklim ve yapısı ile söze başlayan kaynağımız, buraya Hunların nasıl yerleştiklerini ve yolları nasıl kontrol altında tuttuklarını anlatır. Ondan sonra Çin kervanlarının başlayışını, karşılaştığı güçlükleri ve bu güçlükleri ortadan kaldırmak için gönderilen Çin ordularından söz açar. Çinlilerin, Ortaasya’ya yerleşmek istemelerini ve Hunların da onlara nasıl karşı koyduklarını, örneklerle açıklar. Ayrıca, Batı Türkistan ile Afganistan ve İran’daki devletlerin durumunu, çok güzel bir dille anlatır. Kaynağımızın verdiği bilgiler, İsa’dan önceki çağlara aittir. Ortaasya’da üstünlük sağlamak için yapılacak olan Hun ve Çin savaşları, İsa’dan sonraki yüzyıllarda da devam edecektir. Bunun için okuyucularımız, Çin tarihlerinin iyimserliğine her zaman inanmalıdır. Hunların içindeki kardeş kavgaları dolayısıyla, İsa’dan önceki 50 yıl içinde, Ortaasya’daki Hun üstünlüğü bir duraklama geçirir. İsadan sonraki yıllarda ise Hunlar, iyiden iyiye, batıya kaymış olurlar:

Okuma

1. Devletlerin sayısı:

‘Batı Memleketleri ile ilişkiler, (Çin) İmparatoru Wu (M.Ö. 140-86) ile başladı ve bundan sonra gelişti. Batı Memleketleri başlangıçta, 36 devlet idi. (Mete’nin mektubunda yanlışlıkla, ‘26 devlet’ deniyor). Sonradan bölünerek, 50’den fazla devlet oldu. (Yen Shih-ku, düştüğü notlarda, ‘55 devlet’, diyor).

2. Doğu Türkistan’ın sınırları:

“Burası, Hunların batısında, Wusun ların ise güneyindedir. Güneyinde ve kuzeyinde çok büyük dağlar vardır. (Dağların) ortasında ise bir ırmak bulunur. Burasının, doğudan batıya kadar olan uzunluğu, 6000 mildir. Kuzeyden güneye olan (eni) ise, 1000 mildir. Doğuda, Çin ile sınırdır. (Çin sınırında), Yü-men ve Yang geçitleri ile sona erer. Batıda, Pamir ve Kaşgar (Ts’ung-ling) dağ zincirleri bulunur...

3. Türkistan'da Tarım ırmağı:

“(Tarım) ırmağının iki kaynağı vardır: Birincisi, Pamir ve Kaşgar dağlarından çıkar. Diğer de Hotan'dan çıkar. Hotan, Güney dağlarının (veya Nan-şan'ın) eteklerinde bulunur. Oradan çıkan ırmak, kuzeye doğru akar. Pamir ile Kaşgar'dan gelen ırmakla birleşir. Irmak, doğuya doğru gittikten sonra, Pu-ts'ung gölüne dökülür. Bu göle, Tuz gölü de (Lobnor) denir.

4. Tuz gölü (Lobnor):

“Tuz gölü (Lobnor), (Çin sınırındaki) Yü-men ve Yang geçitlerinden, 300 mil kadar batıdadır. Gölün genişlik ve uzunluğu (veya çevresi), 300 mil kadardır. Suları çok durgundur. Suları ne kışın çoğalır ve ne de yazın azalır. Birçoklarının inandıklarına göre onun suları, görünmeyen bir (delikten) yerin altına gider. Güneyde, Ch'ih-shih adlı (bir bozkırdan yeniden yeryüzüne) çıkar. Bu su, Çin'deki Sarı Irmakın bir başlangıcı olmalıdır.

5. Çin'den batıya giden yollar:

1. Güney yolu: “Çin'in doğu sınırındaki, Yümen ve Yang geçitlerinden, Batı memleketlerine giden başlıca iki yol vardır. ‘Güney yolu’, Sien-sien'in yanında bulunan Güney dağlarının (Nanşan) kuzeyinden geçer. Tarım ırmağı boyunca, batıya yürünür. Ondan sonra, Yarken'de ulaşır. Buna, Güney Yolu denir. Güney yolu, buradan batıya doğru uzanır. Pamir ve Kaşgar dağlarını (Ts'ung-ling) aşar. Oradan, Büyük Yüceçilere ve İran'a (An-hsi) uzanır.

Kuzey yolu: “Turfan Krallığının başkentinden, (yani Chü-shih ön Krallığından) başlar. Kuzeye doğru gider, kuzey dağlarını aşar, (Yukarı Tarım) ırmağı boyunca yürünür. Buradan, Kaşgar'a ulaşır. Buna da, ‘Kuzey Yolu’ denir. Bu yol, Pamir ve Kaşgar dağlarını geçtikten sonra, Fergana (Ta-yüan), Semerkand Krallığı (K'ang-chü) ve Hazar denizine (Ants'ai) ulaşır. Ayrıca, Karaşar'dan da (Yen-chi) geçilir.

6. Batı Memleketlerinde “Hun idaresi”:

“Batı Memleketlerinin bütünü, çevresi duvarlarla çevrili kentlerde oturan yerleşik insanlardan meydana gelmiştir. Ziraat yaparlar ve hayvan beslerler.

(Yen Shih-ku'ya göre, konar-göçer değiller). Onların gelenekleri, Hunlar ve Wusunlarınkilerle, aynıdır. (Yine Yen Shih-ku'nun eski notlarına göre, önce-leri Hunlar tarafından idare ediliyorlardı). Hunların, Batı sınırındaki Jih-chu Prensi, Batı memleketlerinin idaresi için, komutanlık (Tu-wei) kurdu. Sürekli olarak oturduğu yer ise, Yen-chi ile Wei-li kentleri idi. Orada oturuyor ve bütün Batı memleketlerinden, vergi ile ziraat mahsulları topluyordu. Vergi verebileceklerden, parayı tahsil ediyorlardı: (HS, 96A: s. 3872; DG, II, s. 48).

7. Çin'in batıda genişlemesi:

“Chou Sülâlesinin (M.Ö. 1122-255) yıkılışından sonra, Jung ve Ti adları ile adlandırılan yabancı kavimler, Çin in batısındaki Chin ve Wei ırmaklarının kuzeyinde, dağınık olarak otururlardı. Çin Sülâlesinin İmparatoru Shih-hu-ang (M.Ö. 222-209), bu kavimleri kuzeye sürdü. Bundan sonra büyük Çin duvarını yaptırdı. Böylece Çin'in sınırları belirmiş oldu. Buna rağmen Çin sınırı, batıda Lin-t'ao'nun ötesine (batısına) geçmiyordu. Çin'de Han Sülâlesi kurulup da, İmparator Wu çağına gelince, Dünyanın dört yanında bulunan yabancılara karşı akınlar yapılmaya başlandı. Böylece Çin, kendi gücü ile erdeminin sınırlarını, gün geçtikçe genişletti. Elçi Chang Ch'ien ilk defa Batı memleketlerine giderek, oraların kapısını araladı. Bundan sonra General Li Kuang-li Hunların (Kansu'daki), Sağ (yani Batı bölgesine hücum etti. Hunların, Hun-ya ve Hsiu-t'u Prenslüklerini, teslim aldı. Buraları, Hunlardan boşaltıldı. Bunun için de, Ling-chü'nün batısına, bir duvar yapıldı. İlk olarak Chiu-ch'üan eyâleti kuruldu. Oraya Çinli halk gönderilerek, boşalmış olan arazi dolduruldu. Bundan sonra da, Wu-wei, Chang-yeh ve Tun-huang, yani 'Dört il', ayrı ayrı kuruldu. Bu iller de, iki geçitle, (yani Yümen ve Yang geçitleri ile), birbirinden ayrıldı.

8. Türkistan'da Çin idaresi:

“General Li Kuang-li, Fegana'yı (Ta-yüan) ordusu ile cezalandırdıktan sonra, Batı memleketlerinin hepsi titredi ve korkuya tutuldular. Bundan sonra Çin'e sık sık elçiler göndererek, hediyeler sundular. Ayrıca Çin de Batı memleketlerine elçiler göndererek, çok şeyler elde etti. Tun-huang'dan tuz gölüne, (yani Lobnor'a) kadar uzayan Çin karakolları kuruldu. Tanrı dağ-

larının kuzeyindeki Lun-t'ai ve Chü-li kentlerine, ziraatla uğraşan (Çinli) askerler yerleştirildi. Onların üzerine, emir ve komutayı elinde tutmak için, bir de komutan gönderildi.

9. Turfan ve Beş-Balığ'ın, birbirinden ayrılması:

"M.Ö. 73-48 yılları arasında, yani İmparator Hsüan çağında, Şaşan (Lobnor) ile batısındaki birkaç devleti korumak için, general Cheng Chi tayin edildi. (Turfan ile Beş-Balığ bölgesini içine alan) Ku-shih Krallığını yendi. Ancak tam olarak yenilip, yok edilemedi (Anlaşıldığına göre bu iki şehir, daha önce tek bir krallık halinde idiler). (General) burasını Chü-shih'in, Ön (Turfan) ve Arka (Beş- Balığ) Krallığı diye ikiye böldü. Ayrıca Tanrı dağlarının kuzeyinde, "Altı devletçik" kurdu. Fakat bu sırada yalnızca, 'Güney yolu' Çinlilerin kontrolü altında idi. 'Kuzey yolu', henüz Çin'in kontrolü altına girmemişti. Bunun için Hunlar, Kuzey Yolundaki kervanlara, rahat vermiyorlardı.

10. "Batı Hun Prens"nin, Çin'e sığınması (M.Ö. 59):

"Ondan sonra Hunların Batıdaki Jih-chu Prensi, Hun Hakanına başkaldırdı. (Bu Prensın yeri hakkında az önce bilgi verilmişti). Halkı ile birlikte Çin'e gelerek, teslim oldu. Bu sırada Şaşan bölgesinde garnizon komutanı olan (Çin Generali) Cheng chi, onu karşıladı ve birlikte Çin başkentine geldiler. Hun Prensine, (Çin tarafından) çeşitli unvanlar verildi. Bu yıl, M.Ö. 59 yılı idi.

"Kuzey yolu'nun kontrolü, bundan sonra Çin'in eline geçti General, bu yolun komutanlığına tayin edildi. Unvanı da, 'Büyük Vali'liğe (Tu-hu) çevrildi...

11. Türkistan'da yeni Çin idaresi:

"Hunlar zamanla ve yavaş yavaş güçten düştüler. Bundan sonra artık Batı memleketlerine yaşanamaz oldular. (Hunlarda taht kavgaları var). Bundan sonra Çin Ziraat kolonileri, Su-chien'in kuzeyine kadar genişletildi

Yarkend'in toprakları da, paylaştırıldı. Ziraat kolonileri, Çin Büyük Valisine bağlı bir komutanın emrine (tu-wei) verildi (Bk. yk.). Semerkand Krallığı (K'ang-chü) ve Wusun'lar gibi devletleri, bu Çin komutanı (tu-wevi) gözetiminde tuttu. Buralardaki her türlü karışıklıkları, İmparatora bildirdi. Elin-den geldiği kadar, barış yolu ile idare etmeye çalıştı. Hücum edebildiği kadar da, hücum etti. Çin Büyük Valisinin yeri, Wu-lei kentinde idi. Burası, (Batı Çin'deki) Yang kapısı veya geçidinden, 2738 mil uzaklıktadır. Chü-li'deki, Çin Ziraat Memurluğundan, çok uzakta değildir.

Fergana'da: "M.Ö. 48-32 yılları arasında, yeni bir Başkanlık merkezi (Wu-i) kuruldu. Turfan kentinde, yani Chi-shih'in ön Krallığında, bazı (Çin) ziraat kolonileri yerleştirildi. Beş-Balg'da: "Bu sırada Hunların, 'Doğu Bar-köl' (Pu-lei) Prensi Su-li-chi, 1.700 kişilik bir çevresi ile gelerek, Çin Büyük Valisine teslim oldu. Çin Valisi, Baş-Balg'ın batısını böldü. Wu-tam-tsü-li adlı bölgeyi yaptı ve (teslim olan Hunları), oraya yerleştirdi.

"M.Ö. 73-32 yılları arasında ve sonra, yani Çin İmparatorları Hsüan ve Yüan zamanında, Hun Hakanları Çin'e bağlandılar (Bk. Cici Han ve Huhanyeh Han). Böylece Batı, Çin'e bağlı bir ülke haline geldi. Bu sırada Türkistan'ın, yerleri ırmakları, dağları, prensleri, aileleri sayıldı. Yerler ile yolların uzaklıkları ve mil ölçüleri hesap edildi. (Aslında Wang Mang zamanında yani M.Ö. 8-M.S. 25 arasında Türkistan, Çin'in elinden çıkmıştı): (HS, 96A: 3871-4; DG, II, s. 47-50).

YARKEND KRALLIĞI:

Yarkend, Doğu Türkistan'ın güney-batısında bulunur. Hunların güney-batıya doğru uzanmalarını zaman zaman ölçme bakımından bu şehir devleti hakkında verilen bilgiler, yararlı olmaktadır. İsa'dan sonraki yüzyılda Hunlar baskılarını buralara daha fazla artıracaklardır. Yarkend şehri hakkındaki en eski Çin kaynağı HS: 96A şöyle diyor:

"Yarkend Krallığının (Sha-ch'e) başkenti, aynı adı taşıyan şehirdir. Çin başkentinden uzaklığı, 9950 mildir. 2339 aile, 16.373 kişi ve 3049 askeri vardır. (Devletin memurları arasında, Hun unvanlarına taşıyanlar da görülür).

Batıda Kaşgar'a, 560 mil, güney-batıdaki Sarıgöl'e de (Poli) 740 mil uzaklıkta bulunur. Demirdağı dedikleri yerden, mavi yeşim taşı çıkar. M.Ö. 73-48 arasında, (yani Hunların karışıklıkları sırasında), Yarkend Kralı ölünce, Wusun Kralına karşı başkaldırdı ve onu öldürdü. Onun yerine de eski Kralın küçük kardeşini tahta çıkardı. M.Ö. 73-69'daki Hun-Çin savaşından sonra Çin, Batı memleketleri ile iyi ilişkiler kurmak istedi. Dolayısıyla, Yarkend isyanına karşı, yumuşak davrandı. (Demek ki isyan, M.Ö. 69'dan önce olmuştu). Tah-ta, yerli prenslerden birini tayin etti”.

Bu ilişkiler daha çok, Çin Generali Feng Feng-shih'in, HS, 79'daki bi-yografyasında yer alır. M.Ö. 25'den sonra ise, Yarkend üzerine Hun baskısı fazlalaştı. Yarkend, Hun geleneklerinin baskısı altında çok kalmıştı. Bunun için Yarkend Kralı kendisini sonradan “Yarkend Hakanı” olarak ilân etti.

I. BEŞ-BALIG ŞEHİRİ VE HUNLAR:

Beş-balig, Tanrı dağlarının doğu ucunun kuzey eteklerinde bulunur. Tarihte yaygın olarak “Turfan'ın yaylası” olarak kabul edilmiştir. Çünkü Turfan çukurdadır. Ayrıca kurak ve çok sıcaktır. Bunun için Çin tarihleri başlangıç-tan beri, Turfan ile Beş-Balig'ı aynı adla, yani Chü-shih adı ile adlandırmış-lardı. Daha sonra bu iki büyük şehri, “Ön ve arka Chü-shih diye birbirlerin-den ayırmışlardır. Bundan sonra, ön şehir, Turfan, arka şehir de Beş-Balig olmuştu. Turfan, kozmopolit bir bölgedir. Her türlü milletten ticaret koloni-leri, burada yer almıştır. Beş-Balig ise, Kuzey Asya ile Türkistanı ve ticaret yollarını birleştiren bir kapıdır. Hunlar ve Göktürkler çağında Türkistan ile ticaret yollarının kontrol ve orduların çıkış noktası, burası idi. Çünkü burası, Türkistan'ın ziraat ve ticaret şehirleri ile Orhun arasındaki bir birleşme yeri idi.

Tanrı dağlarının kuzey eteklerinden akan sular, Beş-Balig çevresinde çok zengin otlaklar ile ziraat alanları meydana getiriyorlardı. Uygurların baş-kenti de Beş-Balig idi. Bu şehir ile çevresi hakkında en geniş bilgi, M.Ö. 985 yılında Uygurlara gelmiş olan Çin elçisi Wang Yen-t'ê'nin seyahatnâmesinde bulunur. Barthold'un İslam Ansiklopedisinde yazdığı Beş-Balig maddesinde de, burasının çok zengin bir yer olduğu görülür. Beş-Balig, yani “Beş-Şehir” adı ise, Göktürk çağında görülür. Çinliler buraya, Pei-ting, yani Kuzey Baş-

kenti derlerdi. Bu çevrenin değerini kısa olarak, böylece değerlendirdikten sonra, şimdi Hunların burası ile olan ilişkilerini, kronolojik bir sıra ile gözden geçirelim:

Hunların kontrolünde olan Beş-Balığ ile Loulan şehirlerine, Çinliler başlangıçtan beri göz dikmişlerdi. M.Ö. 127’de, Beş-Balığ’a kadar uzanan ilk Çin generali, Wei Ch’iog oldu. M.Ö. 124’de Hunların Sağ Bilge Prensi, burasını yeniden aldı. Çünkü, “Beş-Balığ’ın hinterlandı Hunlar idi”. M.Ö. 122’de Hunlar Kansu’dan Hunlar tarafından itilince, Batıya ve Beş-Balığ’a doğru çekilmiş olmalı idiler. Fakat bundan sonra da burasının nüfusu azdır. Kuzey-Batıda Hunların ordu birlikleri, daha çok Beş-Balığ yakınındaki Bor (Pu-li) bölgesinde kümeleniyorlardı. “Daha önceleri Türkistan’ın doğu kapısı sayılan Loulan Beş-Balığ’ın idaresi altında bulunuyordu”. M.Ö. 110’da Çin, ticaret yolları üzerindeki Loulan’ı almakla, -Çinlilerin deyişi ise-, “Beş-Balığ’ın sol kolunu kesmişlerdi”. Bu konuya, az sonra yeniden dokunacağız. M.Ö. 101’de, Batı Türkistan’daki Fergana’yı yenen Çin generali Li Kuang-li, dönüşünde Beş-Balığ’ı almak istedi. Fakat bu sırada ortaya çıkan Hun ordusu karşısında, bir başarı elde edemeden gitmek zorunda kaldı.

Beş-Balığ ile Tanrı dağlarının kuzeyinin, Hun ve Göktürk çağlarında değişmeyen bir görünüşü vardır: “Çin orduları geldiği zaman, Hunlar ile Göktürkler geri çekilirler; Çin ordusu gidince de burası yine onların olurdu. Çünkü Çin, hiçbir zaman buralarda sürekli olarak oturamamıştır”

“M.Ö. 99’da Hunların, Kai-ho Prensi unvanını taşıyan bir generali veya o bölgede ulus sahibi olan bir büyüğü, Çin’e teslim oldu. Çin askerleriyle de birleşen bu Hun Prensi, Beş-Balığ’a karşı ilk Çin akınıyı yaptı. Bunun üzerine Hunlar birkaç onbin atlı ile ve Hunların Sağ Bilge Prensinin kumandasında olarak şehrin yardımına koştular. Bundan dolayı (Prens) bir başarı elde edemedi.

“M.Ö. 89’da, Çin generali Ma Tung’un kumandasında Hunlara bir (Çin) akını yapıldı. ‘Çin ordusu, kuzeyden Beş-Balığ’ın üzerinden geçecekti Bu arada, (M.Ö. 99 da Çin’e teslim olan Hun Prensi) Kai-ling, Loulan gibi... şehirlerin ordularını alarak yola çıktı... Beş-Balığ’a hücum etti. Beş-Balığ Kralı teslim oldu ve Çin idaresine girdi’: (HS. 96A: s. 3915; DG, II, s. 173, I. 177).

“M.Ö. 72’de Hunlar, Kuça ve Aksu şehirlerini alan Wusun’ları cezalandırmak için hücum ettiler. Bu arada. Beş-Balıg’ı da kontrol altına aldılar.

“M.Ö. 86-74 yılları arasında, Hunlar Beş-Balıg’a 4000 atlı gönderdiler ve orada, ‘ziraat kolonileri’ kurdular. (Hunlar Beş-Balıg’da ziraatı geliştirmek için, sık sık girişmelerde bulunurlar). M.Ö. 71’de Çin, 5 generalin komutasında, Hunlara karşı büyük bir akın yaptırdı. Hunlar, kuzeye çekildiler. Beş-Balıg Kralı, bir süre için Çin ordularına evet dedi. Hunlar da Kralı zorladılar ve Kralın oğlunu, rehin olarak istediler. Veliyaht, Karaşar şehri ile anne tarafından akraba olduğu için, oraya kaçtı. Yeni Beş-Balıg Kralı ise, Hunlardan bir Hatun aldı. Ayrıca, Çin ile Wusun’lar arasındaki ilişkilerin kurulduğu yolu kesmeye, razı oldu.

“M.Ö. 68’de, Çin Generali Cheng Chi, Beş-Balıg’a başarısız bir akın yaptı. Ancak harman sonunda yaptığı ikinci akında, Kral Hunlara kaçmak zorunda kaldı. M.Ö. 67-64 yılları arasında, Hunlar arasında kardeş kavgaları oldu. Hunların bir bölümü Çin’e sığınmışlardı. Bu arada Hunlar ile Çin generali Cheng Chi arasında, Beş-Balıg için... savaşlar oldu”.

Beş-Balıg’ın bundan sonraki tarihi, Çin Generali Cheng Chi ile ilgilidir. General, Türkistan’ın kuzey-doğusundaki Çin koloni şehri, Chü-li’de oturuyordu. ‘Chü-li, Beş-Balıg’dan 1 mil uzaklıkta idi ve aralarında, dağlar ile sular vardı. Beş-Balıg ise, Hunlara çok yakındı Çin tarihinin de dediği gibi, Hunlar, Beş-Balıg üzerinde daha çok avantaja sahipti. Halk, Hunlar ile Çinliler arasında pek rahat değildi. Bunun için, bazan Wusunlara, bazan Hunlara ve bazan da Çin garnizonlarına kaçıp geliyordu. M.Ö. 68’den önce, Hun hakanı ile devlet büyükleri, şu karara varmışlardı: “Beş-Balıg’ın toprağı yağlı ve bereketlidir. Ayrıca da Hunlara çok yakındır. Bunun için orasını Çin’in elinden almalıyız”. Fakat Hunlar arasındaki kardeş kavgaları, bu isteklerini gerçekleştirmelerine bir süre için engel oldu. İleride bu çevrenin Hunlar bakımından değeri üzerinde yeniden duracağız.

II. TURFAN KRALLIĞI

Çin tarihlerinin, “Batı Memleketleri” bölümünde, yani HS: 96A’da, Turfan’ın tarihteki gelişmesi üzerinde, oldukça geniş olarak durulmuştur. Bilindiği üzere Turfan, büyük ve çukur bir bölgedir. Bu bölge içinde birçok

şehirler ve yerleşme alanları vardır. Tanrı dağlarından inen sular ile yeraltı suları, sık sık yol değiştirirler. Kuruma dolayısıyla, birçok şehirler ile yerleşme alanları bırakılmış ve suların toplandığı yerlerde yeniden şehirler kurulmuştur. Bundan dolayı Turfan ovasında pek çok yerleşme yerlerinin harabelerine rastlanır. Turfan, büyük ticaret yollarının geçtiği, bir ziraat ve ticaret merkezidir. Turfan Kralı da bir “tüccar şehri”, şehrinin Kralı olduğundan, iç politikasına değil; daha çok Çin ile Hunlar arasında bir denge siyasetine değer vermişti. Göktürkler de Turfan’ın bu eski statüsüne dokunmamışlar. Onu kendi kralı ile başbaşa bırakarak, yararlanmaya dikkat etmişlerdi. Çin de Turfan Kralına sert davranmış ve işlerini yürütmeye bakmıştı.

1. Çin’in gözü Turfanda:

Ünlü Çin İmparatoru Wu (M.Ö. 140-86), ‘Türkistan’ı ele geçirmeyi kafasına koymuştu. Ancak Türkistan’a Çin orduları ile kervanlarının gidiş ve gelişleri, -yiyecek ve su bakımından-, büyük güçlüklerle gerçekleştirilebiliyordu. Bunun için Çin Sarayında büyük bir toplantı yapılmış ve vezirler ile generallerin görüşleri alınmıştı. Vezirler, orduların beslenmesi için, Turfan’ın batısında bile “Çin ziraat kolonileri”nin kurulmasını ve ayrıca oraya kadar uzayan Çin karakol kulelerinin de yaptırılmasını istediler. Gerçi bu plan, az olsa bile, İsa’dan sonraki yıllarda gerçekleştirilebilecektir. Fakat Çin imparatoru, bu istekleri o zaman için biraz erken bulmuştu. Vezirler ile İmparatorun görüşleri, Ortaasya tarihi bakımından ayrı bir değer taşırlar.

2. Çin’in Batı Siyaseti:

Çin ile Turfan arasında ilk elçilerin gidip gelmesinden sonra Turfan Kralı hemen hemen başkentine, Çin sarayının küçük bir örneğini yaptırmıştı. Buna rağmen Turfan Kralları, İsa’dan sonraki yüzyıllara kadar, hem Hunları ve hem de Çin’i hoş tutarak, hayatını sürdürecektir, ünlü Çin İmparatoru Wu’nun tahta çıkması ile beliren, “Çin’in Batı Siyasetini”, şimdi ana kaynağımız olan HS, 96B’den dinleyelim:

(Okuma): İmparator Wu’dan (M.Ö. 140-86) itibaren Batı Memleketleri ile ilişkiler başladı. Garnizonlar kuruldu. Chü-li şehrine, Çin ziraat kolonileri yerleştirildi. 32 yıl, durmadan dünyanın dört yanına yapılan akınlar-

la, ülkeler boşaldı. M.Ö. 92-98 yılları anıtında, (Çin) Generali Li Kuang-li Hunları yendi. (Yendi değil; Hunlar tarafından esir alındı, sonra da idam edildi)... Çin Sarayının ileri gelenleri, (Çin ordularına yiyecek bulmak için), yeni ziraat alanlarının açılması hakkında şöyle dediler:

“-Urumçi’nin (Lun-t’ai) doğusunda bulunan Chieh-chi ve Chü-li, eski devletlerdendir. Arazileri de çok geniştir. Akarsular ve otlaklar bakımından zengindir. Orada sulanabilecek geniş bir ziraat alanı vardır. İklimi iyi ve tarlaları da verimlidir. Orada kanallar açılarak, beş çeşit mahsul elde edilebilir. Ekinlerin ekilip, biçilme zamanları da Çin’dekilere uygundur... Ancak orada, ziraat âletleri azdır. Altın ve ipekliler gibi mallar o çevrelerde çok geçerlidir. Bunları vererek, yiyecek elde edebilir ve herhangi bir sıkıntı çekmeyiz... Urumçi’nin (?) (Lun-t’ai) doğusuna, ziraat yapabilen askerler göndermeliyiz. Üç garnizon komutanlığı kurmalı ve onların idaresine vermeliyiz. Onlardan her biri kendi arazisinin haritasını çıkarmalı ve gerekli sulamaları yapmalıdır. Zorlu bir çalışma ile gerekli mahsulü elde etmelidir. (Çin’in doğusundaki Kansu’dan bazı kişileri gönderelim... Bunu inceleyip, gerekli raporları versinler. (Bu plan az bir bölgede gerçekleştirilebilmiştir).

Yiyeceklerin depolanması: “Yılın çeşitli dönemlerinde bu yiyecekleri depo edelim. Böylece askere çağrılanlar, güçlü olsunlar. Onların akrabaları, karıları ve çocukları, (güvenlik) içinde bulunsun. Çevredeki tarlalara çıkabilsinler. Tarlalarına gidip, biçebilsinler. Gün geçtikçe, sulama işlerini geliştirsinler.

Karakol kuleleri ile garnizonların kurulması: “Çin duvarından batıya doğru karakol kuleleri yaptırılmalı. Böylece, Batı Memleketlerinde gücümüz yayılsın. (Tanrı dağlarındaki dostlarımız) Wusun’ların işleri kolaylaşsın. Bize hizmet için hazır olsunlar. Elçi ve memurlarımızı, dikkatle seçip gönderelim. Böylece çevremiz ve sınırlarımız, bize bağlı krallar... ile dolsun. Bu garnizonlarda bulunan general ve subaylar, buyruğunuza hazır olsun. (Ateş kulelerinde) ateşleri, yanar bulundursunlar. Askerleri ile atları, hazır olarak beklesinler. Yetenekli nöbetçiler bulsunlar. (Atların beslenmesi için) çayırılıkları ile kuru otları hazır olsun. Siz de böylece elçilerinizi, rahatça gönderebilirsiniz...”

İmparator, vezirlerin görüşüne karşı çıkıyor: “Bunun üzerine İmparator şu fermanı çıkardı: “-Vezirlerimin görüşleri üzerine, baş vergisini 30 akça

yükseltiyorum. Böylece sınırlardaki savaşların masrafı karşılanmış olacaktır. Yoksullar, zayıflar, yetimler ile yalnızlar, ağır vergiler ile hizmetlerden bağışlanmışlardır. Şimdi Siz, Vezirlerim! Lun-t'ai (Urumçi?) ve batısına asker göndermem için dilekte bulunuyorsunuz. Turfan, dan (Ch'e-shih) 1000 mil daha uzakta olan bu yerlerde ziraat yapmamızı diliyorsunuz.

“- (M.Ö. 90'da), Çin ordusu Turfan'a hücum ettiği zaman, (Karaşar yakınındaki) Wei-hsü, Wu-li ile Loulan ve bunlarla birlikte altı devletin 20 kralı, Çin Sarayına oğulları ile kardeşlerini rehin olarak göndermişlerdi. (Daha sonra) Çin ordusuna sığır ve yiyecek vermeleri için, bu rehinerler geri gönderilmişti. Bu devletler, kendi emirlerine birkaç onbin asker aldılar. Ayrıca her Kral da kendi devletler, kendi emirlerine birkaç onbin asker aldılar. Ayrıca her Kral da kendi ordusunu alarak, hep birlikte Turfan'ı kuşattılar. Turfan Kralını teslim aldılar. Fakat (bu savaş sonunda), hepsinin gücü tükendi. Yolların üzerine çıkarak, Çin ordusunu karşılayıp, bize yiyecek bile veremediler. Gerçi Çin ordusu bu şehir devletlerine hücum edip, onları yenip ve gerekli yiyeceği alabilirdi. Böyle bir harekete girişmiş olsaydık bile, elde edeceğimiz yiyecek... akının sonuna kadar, yine yetmeyecekti. Bundan sonra ordumuzun yiyecekleri ile sığırları tükendi. Zayıfların binlercesi, yol üstünde ölüp kaldılar. (Çin'e dönerlerken sınırdaki) Yitmen geçidinde onları karşılamak için, Chiu-ch'üan ilimizden, deve ve eşek gönderttim. Chang-yeh'den asker çıkardım. Fakat onlar da (yerlerinden) daha fazla uzaklaşmadılar. Pek çok insan, (yani Çin askerleri) yollarda (ve çöllerde) düşüp, kaldı!..”

İmparator, Karakol kulelerine de karşı çıkıyor: “(Falcılar), İmparatora şöyle dediler: “-Hunların üstünlüğü, bir süre devam edecektir. Sonra, yıkılacaktır!” (Ancak İmparator, falcıların öğütlerine göre düzenlenen akınları eleştirdi. General Li Kuang-li'nin, Hunların karşısında uğradığı felâketi, onların üstüne yıktı. Vezirlerinin, Türkistan'ın içlerine kadar karakol kulelerinin yaptırılması hakkındaki isteklerini de hoş görmedi. Bunlar, ıssız yerlerdeki karakol kulelerinde ne yeyip ve ne içeceklerdi. Ayrıca Hunlar onları bu ıssız yerlerde, avlayıp dururlardı.” Ziraatla uğraşan askerler, at besleme ile savaş eğitimlerine, nasıl vakit ayırabileceklerdi?” (HS, 96B: S. 3912; DG, 11, 8. 145-147).

3. Turfan'ın üstünlüğü:

Yukarıda da gördüğünüz gibi, Tanrıdağlarının kuzeyinde Çin ziraat kolonilerinin kurulmasına, Çin İmparatoru karşı çıkmıştı. M.Ö. 86-73 yılları arasında, Çin generali Kuang-li Turfan'dan geçerken, Wu-mi şehir devletinin Kralının oğlunun, Turfanda rehin olarak tutulduğunu gördü. General, bunu Türkistan'daki Çin idaresine aykırı bir hareket olarak kabul etti. Rehini Prensi alarak, Çin'e götürdü. Bu Prense bazı unvanlar verildikten sonra, Turfan'a karşı koysun diye, Lun-t'ai şehrine gönderildi. Yeni (Çin?) ziraat kolonileri kurularak, onların başına yerleştirildi. Çin, böylece yerli kralları karşı karşıya getirerek, bir denge kurmak istiyordu. Fakat Çin ordusu çekilince, Turfan Kralı Çin'in tayin ettiği bu Prensi öldürdü. Çin'in büyük bir ümitle kurduğu bu kuruluş da sona erdi.

M.Ö. 71 yılında Çin ordusu Turfan'dan geçerken, öldürülen Prensin hesabını sordu. Fakat yeni Turfan Kralı, bu işi ölen Kralın üzerine atıp, kurtuldu. Bu konu ile ilgili geniş bilgi, General Shang Huei'in, HS, 70'deki biyografyasında bulunur. (Ayrıca bk. DG, II, s. 152).

Tüccar şehirleri olan Turfan ile Beş-Balıg, Çin ordusu gelince dostça davranıyorlardı. Çinliler gittikten sonra ise, kendi yararlarını gözetiyorlardı. Gelip giden Çin kervanlarına ise, işlerine geldiği fiyatla yiyecek satıyorlardı. Çin de, durumun daha fazla kötüleşmemesi için, bunlara göz yumuyordu.

4. Turfan'da, 'Çin biçiminde saray':

"Turfan Kralı, eşek desek, eşek değil; at desek, at değil; en iyisi Turfan Kralına katır diyelim!" Ortaasya'nın yerlileri Turfan Kralının Çin sarayını görünce böyle demişlerdi. Katır diyerek, at ile eşeğin yavrusu olduğunu söylemek istiyorlardı: HS, 96B: s. 3914; DG, II, s. 153). Turfan, zengin bir ticaret merkezi idi. Turfan Kralı Kang-ping bir ara Çin'den bir kız alarak, ilişki kurmak istedi. M.Ö. 65 yılında ise Çin, Turfan'ı hoş tutmak için, krallık beratı ve mührü ile bir de Çinli prenses gönderdi. Turfan Kralının, herşeyi tamam olmak üzere bir Çin sarayı yaptırması da, bundan sonra oldu. Bundan sonra da Turfan ile Beş-Balıg, Çin ile Hunlar arasında bir denge siyaseti güderek, hayatlarını sürdürüp, gideceklerdir.

III. “LOULAN”: HUNLARIN TÜRKİSTAN’DAKİ ÜSLERİ:

Loulan, Doğu Türkistan’ın Çin’e açılan kapısıdır. Hunların eski çağlarında Lobnor denilen, tuzlu göl veya bataklığın kıyılarında kurulmuştu. Buradaki şehirler de sonradan, suların akıntılarına göre yer değiştirmiştir. Çin’den çıkan bütün ticaret yolları Loulan’dan geçer. Büyük bir ticaret merkezi olduğu için, çeşitli kavimlerin ticaret kolonilerine yurtluk etmiştir. Bunun için de yapılan kazılardan çok zengin bir materyal elde edilmiştir. M.Ö. 109 yılına kadar, kesin olarak Hunların buyruğu altında kalmışlardır. Çin, ticaret yollarını kontrolü altında tutmak için zaman zaman Loulan Krallığına baskı yapmıştı. Buna rağmen Loulan, hunların desteğini kaybetmek istememişti:

1. Loulan’da hayat:

Loulan ve ondan sonra aynı yerde kurulan Şanşan şehirleri, şehir hayatı ve şehir kültürleri ile ün salmışlardır. Fakat başlangıçta, onları da idare eden kitle, Hunlar gibi hayvancılar idiler. Bunun için Loulan ve daha sonraki Şanşan için, HS: 96A’nın neler dediklerini, aşağıda sunalım:

a. Loulan:

“Sürülerinin arkasından giderler ve onlar için ot ile su ararlar. Ziraat yapmazlar. Hububatı, komşularından veya yakınlarındaki Hsien-hsien’den alırlar. Dağlarında demir vardır. Bunun için, silah yaparlar. Savaşçıları, ok, yay, mızrak, tek veya çift ağızlı kılıçlar ile zırh taşırlar. (Tek ağızlı kılıç, Hun kılıcıdır). Kuzeybatıya gidilince, Hsien-hsien’e, yani ‘Güney yolu’na gelinir.

b. Şanşan:

“Toprağı kumlu ve çoraktır. Bunun için ziraatı az yaparlar. Ziraatla uğraşan insanlar da azdır. Yiyecek ile hububatı, komşu devletlerden alırlar. Onların yurdunda, yeşim taşı çoktur. Her türlü kamış, tamarisk kamışı, kavak ile bir çeşit batı kavağı (katalpa) ve sığırların çok sevdikleri bir türlü beyaz ot (setaria viridis) vardır. (Burası, bataklık ve sulu bir yerdir): (HS, 96A: s. 3875; DG, II, s. 53-54). Aradan çok zaman geçmiş olmasına rağmen, Hunları Chüch’ü memur unvanı, burada görülür.

2. “Çin kervanlarını”, Hunların emri ile Türkistan şehirlerinin vurması:

Çin kervanlarının batıya gitmeye başlamaları üzerine Hunlar kuşkulandılar. Buyruklarında bulunan Türkistan şehirlerine, onların yolunu kesmelerini emrettiler:

“Çin İmparatoru Wu (M.Ö. 140-86), Çin elçisi Chang Ch’ien in, (Batı Memleketlerine ilk defa giderek verdiği) rapor üzerine, çok heyecanlandı. Fergana (Ta-yüan) ve diğer Batı devletleri ile ilişkilerin kurulmasını, can ve gönlünden istedi. Artık bundan sonra, yollar üzerinde sık sık gidip gelen elçiler görülmeye başladı. Bir yıl içinde gidip gelen kervanların sayısı, onun üstüne çıktı. Loulan ve Turfan ile Beş-Balı? (Ku-shih), yollar üzerinde bulunuyorlardı. Çin elçisi Wang Kue’in elçilik (kervanının) bunlar tarafından hücumu uğradığı haberi geldi (Çin savaş politikası, ilk defa bu hadiseden sonra başladı). Ayrıca (Türkistan’daki) bu şehir Krallıkları, ‘Hunlara casusluk da yapıyorlardı’. Hunlar onlara emrediyor ve onlar da Çin kervanlarının önlerini kesiyorlardı Oraya gidip gelen Çin elçileri, bu şehirlerin güçlü duvarlar ile çevrili bulunduklarını; ancak ordularının zayıf olduğunu ve onların, kolaylıkla yenilebileceklerini söylüyorlardı”: HS. 96A s. 3877; DG, II, s. 56).

a) Loulan ve Turfan şehirlerinin yenilmesi:

“Bunun üzerine İmparator Wu, Piao-chi Generalini, onları Çin idaresine alması için gönderdi. Onun yanında, (Çin) Generali Chao Ponu da vardı Bunlar Turfan’a (Ku-shih) hücum etmek için, Çin’in yakın illerinden, birkaç onbin asker topladılar. Bu sırada (Çin) elçisi, Wang Kuei de, Loulan’lılar tarafından, birkaç defa hırpalanmıştı. Bundan dolayı İmparator, bu elçinin de General Chao’nun ordusunda bulunmasını emretti. Böylece her ikisi de 700 hafif atlı ile önden gittiler. Loulan Kralını esir aldılar (M.Ö. 109, bk. SC, 111, 19a). Bundan sonra Turfan’ı da (Ku-shih) yendiler. (Çin generallerinin) bu zaferleri üzerinde, Wusun ve Fergana Krallıkları korktular. Bundan sonra General, Çin’e döndü ve (Çin’in batı sınırındaki) Yü-men’e kadar uzanan yollarda, karakollar kurdu.” (Çin ordusu gittikten sonra yine herşey eski durumuna dönüyor. Hunların öç akınları başlıyor):

b) Hunlar, Loulan Kralına hücum ediyor:

“Böylece Loulan Kralı, (Çin’e) baş eğdi ve Çin’e vergi vermeye başladı. Hunlar bunu duyunca, (Loulan Kralına) hücum ettiler. Bundan korkan Lo-

ulan Kralı da, oğlunu Hunlara ‘rehin’ olarak verdi. Diğer oğlunu da, Çin’e gönderdi.

c) Hun-Çin çatışması:

(Loulan Krallığı için): “Çin Generali Li Kuang-li, bu sırada Fergana’ya hücum etti. Hunlar, onun yolunu kesmek istediler. Ancak (Çin) generalinin ordusu güçlü idi. Bunun için Hunlar cesaret edemediler. Ancak Hunlar, Çin elçilerinin arkasını kesmek için, Loulan’a atlı birlikler gönderdiler. Bu sırada Jen Wen adlı bir Çin generali, Yümen geçidinde, birlikleri ile kamp kurmuştu. General Kuang-li’nin arkasını güvene atıyordu. Aldığı esirlerden bunu öğrendi ve durumu İmparatora bildirdi. İmparator da Generale, birlikleri ile yan yoldan giderek, Loulan Kralını yakalamasını emretti. (Demek ki Loulan Kralı, yine Hunlara dönmüştü). Çin generali, birlikleri ile Loulan şehrinin kapısına geldi. Krala bir yazı yazarak, azarladı. Kral da şu cevabı verdi:

“Ben, küçük bir devletim! İki büyük devletin arasında kaldım. Her iki devlete de bağlanıp, onlarla anlaşamazsam, barış ve rahat yüzü göremem! Ancak şimdi devletimle birlikte Çin sınırları içine girip, (Çin toprağı) olmak istiyorum!” Çin İmparatoru, onun bu sözlerini yerinde buldu ve yine devletin başına gönderdi Böylece Hunlara artık casusluk yapmamaları, güven altına alındı. Zaten bundan sonra Hunlar da, Loulan Kralına fazla güvenmediler. Bunun için de fazla ilişkileri olmadı”: (A. yer).

d) Hunlar, “Loulan’da” ağır basıyorlar (M.Ö. 92):

“M.Ö. 92’de Loulan Kralı öldü. Halkı, Çin Sarayında rehin olarak bulunan Kralın oğlunun, tahta çıkarılmak üzere verilmesini dilediler. Fakat Loulan Kralının oğlu, Çin sarayında iken, sürekli olarak, kanuna karşı gelmişti Bunun için, İpek böceği evinde, (yani haremdede), gözetiminde tutuluyordu. Böylece, Loulan’a geri gönderilmedi. (Çin güçlü bir şehzade olduğu için, odun tahta çıkmasını istemiyordu). Bunun için Çin, şu cevabı verdi:

“- Şimdi saray hizmetimizde bulunan bu oğlunuzu, İmparatorumuz çok seviyor. Bunun için onu göndermeyecektir. Ondandır gelen oğlu tahta çıkarınız”. Çin Ayrıca, yeni Loulan Kralı tahta çıkar çıkmaz, onun oğlunun da rehin olarak gönderilmesini, istedi. Fakat Loulan Kralı, bir oğlunu da, Hunlara rehin olarak gönderdi. Hunlar, Loulan Kralının öldüğünü daha önce duydular. Bunun için kendilerinde rehin.olarak bulunan Kralın oğlunu

geri gönderdiler ve Kral olarak tahta çıkardılar. Bunun üzerine Çin, bir elçi ile Kralı Çin Sarayına davet etti. Ayrıca çok değerli hediyeler verdi. Bunun üzerine Loulan Kralının üvey annesi şöyle dedi:

“- Önceki Kral, iki oğlunu Çin’e rehin olarak göndermişti. Onlardan hiçbirini geri dönmedi. Bundan sonra artık sen, Çin Sarayına gidebilir misin?” Bunun üzerine Kral kendi kendine bir plan yaptı ve Çin elçisine, şöyle dedi: “- Ben henüz yeni olarak tahta çıktım. Devletim, henüz yerine oturmadı. Bunun için İmparatorunuzu görmeyi, gelecek yıla ertelemek istiyorum”.

“Loulan Krallığının doğudaki uzak sınırları, Çin sınırlarına yakındı. ‘Beyaz Ejderha dağı’ denen yerde ise, su ile otlaklar çok azdı. Bunun için gelip, giden Çin kervanlarına su taşıyarak, onları kararmak gerekiyordu. Bu yüzden Çin asker ve subayları ile işçiler, birkaç defa yağmalanmış ve hırpalanmışlardı. En sonunda Çiti ile gidiş ve gelişlerin devam ettirilemeyeceğine karar verildi.

“Loulan Krallığı Hunlar ile casusluk ilişkilerini daha da ilerletti. Yol kestiler ve Çin elçilerini öldürdüler. Bu sırada Kralın küçük kardeşi Wei-t’u-chi, kaçarak Çin’e teslim oldu. Olup bitenlerin hepsini anlattı. M.Ö. 77’de Çin, General Huo Kuang’ı ve Kralı öldürmek için de, Fu Chia-tse’yı gönderdi... (HS. 96A: S. 3878; DG, II, s. 57-58).

e) Loulan ile Turfan Krallığı, Hunlarla birlikte (M.Ö. 77):

“Turfan ile Beşbalık (Ku-shih) ve Loulan Krallıkları, Çin elçilerini öldürmüşlerdi. Bu sırada Fu Chia-tse, Fergana’dan güzel atlar istemeye gönderilmişti. Çin Sarayı ona, yu’ üzerindeki Turfan ve Laulaon’a da uğramasını emretti Loulan Kralı, Hunların öğüdü ile Çin elçilerinin yolunu kesmiş ve elçileri öldürmüştü (Bu elçiler, Çin kervanları olsa gerektir). Bunun için Çin ordusu, hemen buraya gelmeli idi. Hunlar da Loulan’ı kendi hesaplarına, kullanmamalı idiler. Hun elçilerinin Loulan’a geldikleri, Çin’e haber verilmiyordu. Bunun için Kral, suçlu bulundu. Bu sırada yeni bir Hun elçiliği de, onların yurdundan geçerek, Wusun’lara gitmiş ve oradan da Turfan ile Beşbalık’a (Ku-shih) uğramıştı. Çin elçisi Chia-tse, Turfan Kralını azarlamak için gitti ve Turfan Kralı da suçlu bulundu. Fakat Çin elçisi, yeniden Fergana’ya gitti Bu arada, Hun elçilerinin yeniden Wusun’lara gittiklerini duydu”... (HS, 70: Fu Chia-tse’nın biyografyası).

Görülüyor ki Çin elçileri, Türkistan şehirleri ile Tanrıdağlarının kuzeyinde durmadan geziyorlar ve baskılarını sürdürüyorlardı. Yollar üzerinde bulunan iki büyük merkez, yani Loulan ile Turfan, Hunların yanında yer alıyorlardı. Çin Başkomutanı Huo Kuang, her iki kralı da öldürmek istemişti. Fakat Büyük Vah, “Turfan uzaktır, önce Loulan’a gidin”, dedi. Adam öldürmekte usta Çin elçisi Fu Chia-tse, Loulan Kralını önce sarhoş etti ve sonra da öldürdü. Böylece Loulan Krallığı bir süre için Çin kontroluna girdi. Şimdi bu olanları, HS, 96A’dan dinleyelim:

IV. SEMERKAND KRALLIĞI (K’ANG-CHÜ):

Bu çevreler üzerinde Cici Han dolayısıyla, geniş olarak duracağız. Ancak İlk Han Sülâlesi tarihinin, Batı Memleketleri bölümünde, Semerkand Krallığı hakkında verilen, bilgiyi, burada sunmadan geçemeyeceğiz:

“Semerkand (K’ang-chü) Kralı, kışın Pei-tien şehrinde oturur. Pei-tien şehrinin Çin başkentinden uzaklığı, 12.300 mildir. Yüeh-nieh bölgesine, atla 7 günde gidilir. Oranın yaylasında (fan), Kralın ‘yazlık’ yeri bulunur. Burası ise, Çin’e 9104 mil uzaklıktadır.

“120.000 aile ve 600.000 kişidirler. 120.000 askerleri vardır. (Buna göre Semerkand Krallığı, Büyük Yüeçilerden daha kalabalıktı). Pei-tien şehri ile (Türkistan’daki) Çin Büyük Valisi arasında da, 5550 mil vardır.

“Halkın gelenekleri, Yüeçilerinki ile aynıdır. Onların devletinin doğu yanı, Hunların idaresindedir. (Herhalde İli havzası). Çin İmparatoru Hsüan (M.Ö. 73-48) zamanında, Hunlar arasında büyük karışıklıklar oldu. (Kendi kendilerini Hun Hakani ilân eden) Beş Hun Hanı, devleti ele geçirmek için, kavgaya başladılar. Çin, Huhanye Han’ın tahta çıkması için, destekte bulundu. Cici Han buna aldırmadı. Çin elçilerini öldürdü. Batıya geçti ve Semerkand Krallığını ele geçirerek, orada oturdu. Çin Generalleri Kan Yen-shou ile yardımcısı... Semerkand Krallığına doğru yürüdüler. M.Ö. 36 da, Cici Han’ı yendiler. (HS, 96A: s. 3843; DG, II, s. 103).

V. FERGANA (TA-YÜAN):

“Fergana (Ta-yüan) Kralının başkenti, Kuei-shan’dır. Çin başkentinden, 12.250 mil uzaklıktadır. 60.000 aileleri, 300.000 kişileri ve 60.000 askerleri

vardır. (Semerkand Krallığı ile Fergana'da, bir de 'yardımcı Kral' bulunuyordu). Toprağı, mahsulleri, ile halk gelenekleri, Büyük Yüce'i'ler ile İran'da (Anhsi veya Part Krallığında) olduğu gibidir. Fergana'nın her yanında, üzümünden şarap çıkarılır. Durumu iyi olanlar, bu şaraplardan 10.000 ölçek, kilerlerinde saklarlar, üzerlerinden on yıl geçtiği halde bozulmaz. Halk bu şarapları içerek, sarhoş olurlar.

Kan terleyen atlar: "Atlar, yonca yerler. Fergana'nın, 70 kadar şehrinde, çok güzel atlar bulunur. Bu atlar, kan terlerler. Bu atların ataları, 'Gök aygırı' idi. (Yen Shih-ku'nun düştüğü notlarda, Meng K'ang'dan alınan şu bilgiler veriliyor): "Söylendiğine göre Fergana'da büyük bir dağ varmış. Onun üzerinde de atlar bulunuyormuş. Fakat onları yakalamak mümkün değilmiş. Beş renkli kısraklar dağın eteğinde dururlar ve 'Gök aygırı' ile birleşmek için, beklerlermiş. Gök aygırından aldıkları taylar, kan terlerlermiş. Bunun için de onlara, 'Gök atının tayları' derlermiş". (HS, 96A, konuya şöyle devam ediyor): "Çin imparatoru Wu (M.Ö. 140-86), bu atların varlığını oraya giden Çin elçisi Chang Ch'ien'den duyunca, bir elçiyle 1000 altın ve bazı atları, Fergana'ya gönderdi. Kan terleyen atlardan istedi. Fergana Kralı, Çin'in kendisinden çok uzakta olduğunu, Çin'in büyük, bir ordu gücüne sahip olmasına rağmen kendisine ulaşamayacağını düşündü. Ayrıca Fergana Kralı bu atları çok sevdiğinden, onlarda Çin'e vermek istemedi. Bunun üzerine Çin elçisi ileri gitti ve Krala kötü sözler söyledi. Kral da Çin elçisine hücum etti ve onu öldürdü. Mallarını da aldı".

Çin, kan terleyen atları ele geçirmek için savaş açıyor: "Bunun üzerine (Çin) İmparatoru, General Li Kuang-li'nin kumandasında, 100.000 kişiden fazla bir orduyu gönderdi. Bu akın, 4 yıl kadar sürdü. Çin orduları, Fergana Kralı Mukua'yı yenip öldürdü. Bu atlardan 3000 kadarını, Çin'e getirdi... . Fergana Kralı her yıl Çin'e, iki (? veya 2000) atı vergi olarak vermeyi kabul etti. Ayrıca Çin oradan, üzüm çubukları ile yonca tohumları getirdi. Bu çeşit atlar, Çin'de çoğaldı. İmparator, üzüm tevekleri ile yonca tarlaları yaptırdı Bu tarlalar, Çin Sarayının dışında, gözün alabildiği yerlere kadar uzanıyordu...": (HS, 96A: s. 3894; DG. II, 110).

Bu ünlü Çin İmparatoru Wu, atlara ve Çin'deki at soyunun geliştirilmesine büyük bir değer veriyordu. Yukarıda da görüldüğü gibi at için, ta Batı Türkistan'a kadar 100.000 kişilik bir ordu göndermiş ve istediğini de elde etmişti. Ancak Çin ordusu döndükten sonra, Çin kendilerini çok uzak ol-

duğu için, her zaman sözlerini tutmuyorlardı. Çin'e, üzüm ve yonca da, bu zamanda geldi.

VI. PART KRALLIĞI VE İRAN:

Hunlar, İran ile de ilişki kurmuşlar ve kervanlar göndermişlerdi. Şimdi Çin tarihlerinin, "Batı Memleketleri" ile ilgili bölümünden, yani HS: 96A'dan, İran hakkında verilen bilgileri sunuyoruz. (M.Ö. 129):

(OKUMA): "(İran'daki Part veya Arsak) devletinin (An-hsi) başkenti, Fan-to şehridir. Çin Başkentinden, 16.000 mil uzaklıktadır. Burası, Türkistan'daki Çin genel Valisinin dışında kalır. Kuzeyde, Semerkand Krallığı (K'ang-chü); doğuda Aleksandriya (Wu-i-shan-li); batıda da Irak ve Suriye (Tiao-chi) ile sınırdaşırlar.

"Toprak, iklim ile idare edenlerle halkın gelenekleri, Aleksandriya ile Keşmir'de (Ch'pin) de olduğu gibidir. Bir yüzünde, krallarının resmi bulunan, gümüş para basarlar, öbür yüzünde de bir kadın resmi vardır. Eğer kral ölürse, bir para daha basarlar. Büyük at kuşları (Deve kuşu) vardır. Devlete, yüzlerce küçük ve büyük şehir (devleti) bağlıdır. (Bu sistem Çin'de yoktur).

Toprağı, binlerce mil genişliktedir. En büyük devletlerden biridir. Amaderya (Wei) ırmağının kıyısındadır. Tüccarlar, komşu devletlere, araba ve gemilere gidip, gelirler. Deriler üzerine, sağdan sola, yazı yazılır. (Çin yazısı, yukarıdan aşağıyadır).

"Çin'den İran'a ilk defa elçi (veya kervan) gönderen, İmparator Wu (M.Ö. 140-86) oldu. İran Kralı Çin elçisinin, 20.000 atlı ile doğu sınırında karşılanmasını emretti. (Doğu) sınırı, başkentten, birkaç bin mil uzaklıktadır. Buraya yaklaşıldığı zaman, adeta on şehir bir arada görülür. Halk orada, hep birlikte otururlar. Oraya Çin elçileri (veya kervanları) gittikleri zaman, onlarda Çin'e geldiler. Çin'e büyük (devekuşu?) Yumurtası ile soytarılar ve Li-kan canbazları getirdiler. İran'ın doğusunda. Büyük Yüceği'ler bulunur".

VII. BÜYÜK YÜEÇİLER:

Yukarıda da çok geniş olarak gördüğümüz gibi Yüceçiler, önceleri Hunların güney-batısında, büyük ve güçlü bir devletti önce Mete, sonra da oğlu

tarafından yenilerek, batıya göç ettiler. Batı Türkistan'ın güneyine yerleştiler. Şimdi Yüecilerin oradaki hayatlarını, HS, 96A'dan okuyalım:

(OKUMA): “Büyük Yüecilerin başkenti, Lan-shih'dir. Çin başkentinden 11.600 mil uzaklıkta bulunur. (Türkistan'daki) Çin valisinin, bölgesi dışında kalır. Çin valisinin yerine, 4740 mil uzaklıktadır. (Yüecilerden) İran'a, 49 günde gidilir. (Yüecilerin) güneyinde ise, Keşmir (Chi'i-pin) bulunur.

“Toprak, iklim ve malları ile paraları ve ticaret eşyaları, İran'dakiler gibidir. Tek hörgüçlü develeri vardır. (Ortaasya devesi, çift hörgüçlüdür). Büyük Yüeciler, başlangıçta, konargöçer idiler. Sürülerinin arkasında gezerlerdi. Bu gelenekleri bakımından, tıpkı Hunlara benzerler. Yüzbinden çok askerleri varmış. Çok güçlü oldukları için, Hunları küçük görürlermiş. (Kaynağımız burada, Mete çağına iniyor). Mete, başa geçtiği zaman, Yüecilere hücum etti ve onları yendi. Ondan sonra da oğlu Lao-shang, Yüeci Kralını öldürdü ve başından içki kabı yapmıştı. Bunun üzerine Yüeciler, Fergana üzerinden batıya geçtiler ve Toharistan'a (Ta-hsia) hücum ettiler. Orasını kendi idarelerine aldılar. Amuderya (Wei) ırmağının kuzeyini başkent yapıp, krallarının sarayını orada kurdular. Batıya göç edemeyen Yüecilerin az bir bölümü ise, (Çin'in batısındaki) Nanşan dağlarının üzerindeki Tibetlileri itip, orada oturdular. Onlara da, 'Küçük Yüeci' dendi.

“Toharistan'da (Ta-hsia), başlangıçta büyük bir kral yoktu. Halk zayıftı ve savaşı sevmiyorlardı. Yüeciler göç edip, oraya gelince, onları kendilerine bağladılar. Büyük Yüecilerin devletinde, 'Beş Yabgu' vardır.”: (HS. 96A: s. 3894; DG, II, s. 95). Yukarıda da gördüğümüz gibi, Batı Türkistan ile bugünkü Afganistan'da feodal bir düzen vardı. Yüeciler de bu düzene dokunmamışlar ve devam ettirmişlerdir. Sonradan bu beyliklerden biri, Kuşan devleti'ni kuracaktır.

XIV. BÖLÜM

M.Ö. 199 HUN-ÇİN SAVAŞI (Dünya tarihinin büyük savaşlarından biri)

1. Savaşı hazırlayan sebepler:

M.Ö. 121'de Hunlar, İpekyolu üzerinde bulunan, Kansu'daki en değerli topraklarını kaybetmişti. Böylece Hunlar için de, yeni bir çağ açılmış oluyordu. Çin'de, İmparator Wu-ti gibi, gerçekten büyük hırslı ve Hunlara karşı kalbinde derin öç duyguları taşıyan bir liderin, uzun zaman Çin tahtında oturmuş olması, Hunlar için Ayrıca bir talihsizlik olmuştu. Hafif atlı birlikler de Hunların ordu ve askelik taktiğini kullanan ünlü ve genç Çin Generali Ho Chü-p'ing'in, bu çağda yetişmiş olması da, Hunların kaybına ve büsbütün duraklamalarına sebep olmuştu. Çünkü Çin'de bir daha böyle bir asker çıkmamıştı. Bu ünlü Çin Generali, Batıdaki yollar ve Hun yığınaklarını bilerek yola çıkmış ve Kansu'daki Hunları, hızla bastırabilmişti. Kansu'nun bereketli topraklarında yaşayan ve esas Hun kitlelerinden uzak düşmüş olan bu Hun Prensleri, refah ve çeşidi dış kültür tesirleriyle, yumuşamışlardı. Batıdaki büyük zaferlerden cesaretlenen Çin İmparatoru, aynı yıl, yani M.Ö. 121 de Hunlara karşı, kuzey-doğuya doğru, yani bir akın daha düzenledi Fakat bu akın, Çin ordularının yenik ve perişan düşmesiyle sonuçlandı. Ayrıca Hun akınları da, durmamıştı.

2. Hunların, kuzeye doğru çekilme planı:

Bu İmparator çağında Çin, gün geçtikçe güçlenmiş ve zenginleşmişti. Bundan önceki savaşta kendisi Türkistanlı olan ve Yabgu ünvanını taşıyan bir Çin Generali Hunlara sığınmış ve Hun Hakanına hizmet etmeye başlamıştı. Gerçi bu sırada "Yabgu" unvanı Batı Türkistan'da çok yaygındı. Fakat Tanrıdağlarının kuzeyindeki konargöçer Wusunların feodal beyleri de, birer

yabgu idiler. Yabgu, Hunlara sığındıktan sonra, Hun Hakanı onu başbakanlık mevkiine getirdi. Artık çağ ve durum değişmişti. Çin'in gerçek gücünü iyi bilen Yabgu, Han Hakanına yeni bir savaş taktiği sunmuştu. Eski-den olduğu gibi Hunların Çin sınırında oturmaları ve ordu bulundurmaları doğru değildi. "Hunlar, çölün kuzeyine çekilmeli ve böylece Çin hücumları, tesirsiz bırakılmalıydı". Yabgu'nun bu planını, aşağıdaki vesikalardan okuyacaksınız. Yabgu'nun bu öğütleri, ünlü Çin İmparatoru Wu'yu çok kızdırdı. M.Ö. 119'daki savaş fermandında, Yabgu'nun adının geçmesi de bu yüzden-dir. Yabgu, Hunlara, "Çölün kuzeyine yorularak gelecek olan Çin ordularını, oturarak bile esir edebilirsiniz", diyordu. İmparator ise fermandında, "Çölün kuzeyine gitseniz bile, biz sizi yine de yakalayacağız", diyordu.

3. Batı Cephesinin bilançosu ve kaynaklar:

Söze kaynaklar ile başlamamızın sebebi, Çin tarihlerinin savaşın gelişmesi ve içyüzünü, pembe bir tül altında saklanmış olmalarıdır. Bunların yanında, yan kaynaklardan SC, 109'daki biyografyalar ise, savaşın fiyasko ve skandal sayılabilecek yönlerini, ortaya çıkarmaktadırlar. Savaş kararı verildikten sonra, 100.000 atlı bir Çin ordusu kuruldu. Bunun yanına, 140.000 de yedek at katıldı. Başkomutan Wei Ch'ing, Hun Hakanının bulunduğu kuzey-batıya doğru yola çıktı. Ordusu, 50.000 atlı idi. General Ho Chü-p'ing ise, yine 50.000 atlı ile doğruya doğru gitti.

Başlangıçta sunduğumuz kaynaklar, devlet dili ile yazılmıştır. Çin Başkomutanının, Hun Hakanına karşı yaptığı yanlış taktikler ile Çin generalleri arasında çıkan anlaşmazlıklar, usta bir dil ile örtülmüştür. SC-PC, CS, 110 ve SC, 111 gibi kaynaklarda bu savaşlar, karanlık bir dil ile büyük bir başarı gibi gösterilmiştir. Başkomutanın emrinde savaşa giren General Li Kuang'ın, SC. 109'daki biyografyası ise, olup bitenlerin hepsini, bütün açıldığı ile ortaya dökmüştür. Destan dili ile yazılmış olan bu biyografi tarih bakımından fazla bir şey vermiyorsa da, savaşın gerçek yüzünü göstermesi bakımından, Türkçemize çevirip, sunmayı yararlı gördük.

Ünlü Çin İmparatoru Wu-ti'nin, bu savaşın hazırlanması için verdiği emek ve para, Çin duvarlarını yaptıran eski Çin İmparatorlarını andırıyor-

du. Ona göre, bu bir prestij ve onur meselesiydi. Ne olursa olsun, Gobi Çölü geçilecek, Hunların içine girilecek ve Hunlar, kendi yurtlarında ezileceklerdi Fakat SC. 109'daki biyografyadan öğreniyoruz ki, savaşın daha başlangıcında, izlenecek yol, iyi seçilmemişti. Burası, otlar ile suların az bulunduğu bir yoldu. General Kuang ile yardıma birlikleri ise, Doğu yolu denen, yan bir yoldan, kılavuzsuz olarak gönderilmişti. Bu birlikler, yollarını şaşırılmışlar ve Hun Hakanı ile yapılan savaşa, yetişememişlerdi. Bunda, generallerin rekabeti de rol oynamıştı. Biyografyasından da okuyacağımız gibi, öncü birliklerin komutanı olarak ve Sağ kanat komutanı ile birlikte, Hun Hakanı ile kendi Başkomutanından daha önce karşılaşmak istiyordu. Başkomutan ise, bunu istememişti. Bunun için onu, yan yola itmişti. Üstelik cezalı bulunan General Ao'nun, bir başarı kazanıp da affa uğraması için, öne sürmüştü. Fakat bu General, başarılı değildi. Böyle büyük bir savaşta, böyle başarısız bir generali, öncü olarak ileri sürüp, şans aramak, yanlış bir adımdı.

Hun Hakanı ile savaş başladıktan sonra, Hakan gece cepheden ayrılmıştı. Çin Başkomutanı Hun Hakanının arkasından gidince, Hun ordusu da serbest kalmış, geri çekilerek kaybolmuştu. Hun Hakanına yetişemeyen Çin ordusu, böylece biraz gezindikten sonra, eli boş geriye, Çin'e dönmüştü. Bu görüşleri, sonuç ile ilgili bölümümüzde, ana veya yan kaynaklardan seçerek sunacağımız vesikalarla destekleyeceğiz. De Groot ise, eski bir Çinli vakanüvis veya saray tarihçisi gibidir. Çin bozgunlarını, pembe bir tül ile örtmeye çalışır.

4. Doğu Cephesinin bilançosu:

Doğu cephesindeki akına, ünlü Çin Generali Ho Chü-p'ing, 50.000 atlı ve 70.000 yedek atla, Başkomutan olarak kumanda ediyordu. Burası Hunların, "Sol Bilge Prensi"nin bölgesi idi. Doğuda, büyük ve güçlü Hun birliklerinin bulunduğu da, pek düşünülemez. Anlaşıldığına göre Çin, daha çok Hunlara düşman Proto-Moğol kavimlerinin yaşadığı, bu Uzakdoğu bölgesini, Hunların elinden koparmak istiyordu. Ancak General akını bitirip, Çin'e döndükten sonra, eski durum yine değişmemişti. General, Hun sınırındaki garnizonları sıkıştırmış ve Hunlardan esir almıştı. Bu akın dolayısıyla İm-

paratorun yayınladığı fermanında, yerler ile kavimler, M.Ö. 1000 yıllarındaki Çin tarihlerinde yazıları, adlar ile anılıyordu. “Böylece bin yıllık Hun ve Çin düşmanlığı dile getiriliyor ve büyük bir oç avına çıkılıyordu”. Ancak İmparator, Hunları da küçümsemiyor, “teslim olan Hun subay ve generallerinin, güçlü karaktere sahip insanlar olduğunu” söylüyordu.

Çin ordusu Çölü geçince, Hun garnizonları Çin Generalini karşılamışlardı. İmparatorluk fermanı, “Hunların Sol Büyük Generalinin bayrağı ile davulunun alınışını”, büyük bir başarı olarak ilân ediyordu. Ancak Hunların başkomutanı, “Sol Bilge Prens” ile Sağ Büyük general ve daha nice Hun büyükleri ortada yoklardı. Anlaşıldığına göre Hunlar yeni taktiklerine göre, bozkırlara çekilmişlerdi.

5. Ferman:

Bir kitabe dili ile yazılmıştır ve karanlıktır. Fermanında adı geçen, “Kurtların hep birlikte yaşadıkları dağ” üzerinde ayrıca durduk. Kaynaklarımızda, çok daha geniş olarak göreceğimiz gibi, kurbanlar veriliyor ve çeşitli törenler yapılıyor ve buraların Çin İmparatorluğuna katılığı kutlanıyordu. Ancak gerçek, öyle olmayacaktır. Çin tarihleri ve ferman generali, bir “Yarı Tanrı” olarak sunuyor. Bu büyük akın, belki de Hunların duraklamasının bir başlangıcı olacaktır. Ancak bir son değildir.

6. Akının son bilançosu:

Çin ordularının Büyük Çölü geçerek, Ortaasya içlerine girmeleri, ilk defa bu akın ile gerçekleşmişti Eline bir şey geçmemesine rağmen, Çin bu denemeyi başarmıştı. Başkomutan ile askerlerine, Çin’e döndükten sonra, hiçbir armağan verilmemişti. Bu bir zafer işareti olamazdı. Bu akına gönderilen 140.000 Çin atından, ancak 30.000’i geriye dönebilmişti. 110.000 at yok olmuştu. SC. 110’un açık olarak söylediği gibi Çin ordusu, bu savaşta yok olan atların sayısı kadar ata, hiçbir zaman sahip olamamıştı. Ancak, “Hunların kuzeye çekilmeleri” de, Hunlar için bir başarı değil; bir gerileme idi. Aşağıdaki vesikalarda da görüleceği gibi, Hunların bırakıp gittikleri bu toprakları, Çinliler işleyecekler ve bir Çin toprağı hâline getireceklerdi.

7. Akının Çin'deki tesirleri:

Hemen akından sonra Hunlar, bir barış taarruzuna geçtiler. Çin İmparatoru Wu da, şimdilik barışı korumak istiyordu. Bununla beraber Çin'de savaş yanlıları da çoğalmıştı. Hunlara karşı savaş isteyen bir Çin vezirini İmparator, Hunlara elçi olarak gönderdi. Hunlar, hemen onu yakalayıp, alıkoydular. Savaş isteyen bir diğer veziri ise, sınıra vali olarak tayin etti. Az sonra Hunlar gelip, valinin başını kesip gittiler. Böylece imparator, savaş isteyenlere, bir ders vermiş oluyordu.

İmparator bununla çevresine göstermek istiyordu ki, Hunlara sert davranmak ve savaşla cevap vermek, henüz erkendi:

I. ORTA CEPHE:

1. Çin'in savaş planı:

"M.Ö. 120 yılında, (HS: baharında), Hunlar her biri on biner atlı olan (iki ordu) ile Yu Pei-p'ing ve Ting-hsiang bölgelerine indiler. Binlerce kişiyi öldürüp veya alarak geri çekildiler (SC, 110).

-b. (SC, 111): "M.Ö. 119 yılının ilkbaharıydı. General Wei-ch ing ile Ho Chü-p'ing'i, her biri 50.000 atlıdan oluşan iki ordunun başına tayin etti. (Her iki ordu, 100.000 atlı ediyor). Ayrıca yaya ve yedek askerlerle, ağırlıkları taşıyan askerlerin sayısı ise, birkaç 100.000 idi. Bunlar, orduyu arkadan izleyeceklerdi. Cesaret ve savaş ise. General Ho'nun emrinde toplanmıştı. Fakat alınan Hun esirleri, Hakanın doğuya gittiğini söylediler." SC, 110'da bu bilgiler yoktur. Şimdi biz burada metni bölüp, önce 'Batı cephesi' üzerinde duracağız. Ondan sonra da General Ho Chü-p'ing Doğu cephesine geçeceğiz).

-c. (SC. 110'a göre): "(Bunun üzerine Çin, savaşa iyice başlamadan önce), ordu atlarını en iyi yemlerle besledi. 100.000 atlı askeri seferber etti. 140.000 de yedek at kattı. Yiyecek ve hayvan ağırlıklarının ise, sayısı belli değildi. (Bu, İmparator Wu'nun büyük savaş hırsını gösterir). Orduyu ikiye bölerek, General Wei Ch'ing ile Ho Chü-p'ing'in kumandalarına verdi. General Wei, Ting-hsiang'dan; General Ho ise, T'ai bölgesinden yola çıktı. Her ikisinin de planı, 'Çölü geçtikten sonra, birleşerek, Hunlara hücum etmek' idi." -d. (SC, 111'e göre): "Başkomutan, yani General Wei Ch'ing), Ting-dang'dan yola çıktı. (Çin generallerinin vazife dağıtımı ise şöyle idi): 1. General Li

Kuarng öncü, 2. Kuang-sun Ao, Sol kanat komutanı, 3. Chao t-chi, sağ kanat komutanı, 4. Chao Hsiang ise, arka birliklerin komutanı idi. Hepsi, Başkomutanın emri altında toplanmışlardı. Böylece, 50.000 atlı ile ‘Çölü geçmek’ ve (Doğu cephesindeki) General Ho ile birleşerek, Hunlara saldırmak için yola çıktılar”.

2. Hun Başbakanının planı:

“(Hunların yanında Vezir olarak bulunan Yabgu, ‘eğer Çinliler, çölü geçerek gelecek olurlarsa, Hunların Çin ordusunu oturarak bile esir edebileceğini’, söylemişti. (Metin karanlıktır. Yen Shih-ku’nun düştüğü notlara göre, “-Çin askerleri ile atları, çölü geçtikten sonra yorulacaklar ve böylece yakalanacaklardı. Eğer Hunların bunlara güçleri yetmezse bile, oturup bekleyecekler veya görünmeyeceklerdi’. Bu notun metnini az sonra sunacağız). -“(Çin Sarayı Hun Yabgusunun bu planını duyunca), ertesi yılın, yani M.Ö. 119 yılının ilkbaharında, Çin Sarayında şöyle bir savaş planı yapıldı: ‘(Hunların yanında bulunan) Yabgu, Hun Hakanına Çölün kuzeyinde oturmasını ve böylece Çin ordularının kendisine yetişemeyeceğini öğütlemiştir”. (SC, 110)

İmparatorun Fermanı: “M.Ö. 119 yılında İmparator, Bütün Çin generallerine, şu buyrultuyu çıkardı: -Yabgu Chao-hsin, Hun Hakanına öğüt vererek, (savaş için yeni) bir plan ve taktik kurdurmuştur. Buna göre Çin ordusu, hiçbir zaman çölü geçemeyecek ve ağırlıklarını bırakmak zorunda kalacaktır. Şimdi biz, (savaş için) büyük bir seferberlik yapıp, subay ve askerlerimizi (toplamalıyız). İstenilen başarılarla, ancak böyle kesin olarak erişebilecektir”. SC, 110’da bu ferman yoktur. Ayrıca bu büyük savaşın temelinde yatan ana görüş de kısaltılmıştır. SC, 111’deki bu fermanan anlaşılıyor ki bu savaş, ünlü Çin İmparatoru Wu’nun isteği ve bir onur meselesinden çıkmıştır. Ferman için bk. (SC, 111: 2935).

Aynı kaynak, “Hunların planı” için ise şöyle diyordu: “(Hunların yanında bulunan) Yabgu, Hun Hakanına şöyle bir plan öğütlüyordu: ‘- Eğer Çin ordusu, askerleri, atları ile birlikte çölü geçmeği başarabilirse, Hunlar oturup, beklemeli. Baskınla, (Çinlileri) esir almalıdır”. (Yen Shih-ku’nun düştüğü eski notlara göre, “Çin ordusunun askerleri ile atları çölü geçince çok yorulacaklardır. O zaman Çin ordusunu baskınla ele geçireceksiniz. Eğer gücünüz yetmezse, en iyisi oturup onları beklemek veya saklanmak olacaktır”).

3. Hunların geri çekilme taktiği:

“Hunlar, (Çin ordusunun hazırlıklarını ve ilerlediklerini duyunca), ağırlıkları ile birlikte uzaklaştılar. Seçkin askerleri ile birlikte, Çölün kuzeyinde (Çin) Başkomutanı General Wei Ch’ing’i beklemeye başladılar. (“Ağırlıklar” sözüne takılan Parker, İskitlerde olduğu gibi Hunların ağırlıklarında da, kadınlar ile çocukların bulunduğunu ileri sürüyor: a. esr., XX, s. 23, n. Uzak yerlerdeki akınlarda, Hunlarda da böyle bir durum vardır. Ancak, merkez ve başkent ordularında, kadın ve çocukların da bulunması, pek düşünülemez). -“Çin başkomutanı savaşa girdi ve bütün gün savaştı. Akşam olunca, büyük bir fırtına başladı. Çin ordusu, sol ve sağ kanatlardan ilerleyerek Hun Hakanını kuşattı. Hakan, savaşı bizzat idare etti. Başa çıkamayacağını anlayınca, birkaç yüz atlısı ile (Çin) kuşatmasını yararak, dışarı çıktı. Ondan sonra da, kuzey-batıya doğru gitti. (Hun Hakanının, kuzeybatıya doğru gitmesi, esas Hun kitle ve ordularının bu yönde olduğunu gösterir).” Çin ordusu, gece (Hun Hakanını) izlediyse de, tutamadılar. 19.000 baş ve esir aldılar. Ondan sonra Çin ordusu, Ting-yen, (HS’ya göre, T’ien-yen) dağında bulunan, ‘Yabgunun surluşehri’ne kadar gitti. Ondan sonra da geri döndü”.

“Hun Hakanı geri çekilirken, kendi askerleri de Çinliler ile iç içe savaşıyor ve bazan da Hun askerleri, Çin askerleri ile karışıyorlardı. Ondan sonra yine (savaştan çıkıp), Hakanlarının peşinden gidiyorlardı. Öyle oldu ki Hakan bir zaman, kendi askerlerini bulamadı. (Bir bölüm Hun askeri, Hakanlarının zaman kazanıp, uzaklaşabilmesi için, Çin ordusu ile göğüs göğüse gelip Çin ordusunu durduruyor ve ondan sonra yine Hakanlarının arkasından gidiyorlardı).

‘Hatta bir ara, (geride bulunan Hunların) ‘Sağ Luli Prensi’, Hakanın öldüğünü sandı ve kendisini Hakan olarak tahta çıkardı. Fakat Hakan yenisinden kendi halkına dönmeği başarınca, (kendini Hakan ilân eden) Sağ Luli Prensi, bırakıp git i Hakanlık unvanını bıraktı ve yine eski Prenslik Unvanını aldı”. Herhalde Prens, ordunun başsız kalmaması için kendini Hakan ilân etmişti. HS: 94A’daki metin, biraz daha değişik. Bk. not. 5).

II. DOĞU-CEPHESİ

Doğu cephesi’ndeki savaş gerçekten Dünya tarihinin çok büyük askeri hareketlerinden biridir. Çinliler, ilk olarak Gobi Çölünü geçiyorlar ve Hun

başkentine yaklaşıyorlardı. Bu savaşları az sonra sunacağımız, General Ho Chü-p'ing'in, SC: 111'deki biyografyasında daha geniş olarak sunacağız. Aşağıdaki metin, SC, 111'dan alınmıştır. Bazı teknik sebeplerden dolayı bu iki metni yan yana sunamadık. Yukarıda da görüldüğü gibi Çin ordularının "Batı Cephesi", Hun başkenti ile halkına ulaşamamıştı. "Doğu cephesi"nde ise, Hunların 'Sol Bilge Prensi', Çin ordusunu görünce, Hunların taktikleri gereğince geri çekilmiş ve gözden kaybolmuştu.

Savaşmak için Hun ordusunu bulamayan ünlü Çin generali Ho Chü-p'ing, gezerek, doğudan Baykal gölünün kıyılarına kadar çıkmıştı. Çünkü metinde Han-hai denizi geçmektedir. Yolda çeşitli kurbanlar vermiştir. Bunlar, Çin geleneğine göre yapılmıştır. "Kurtların, hep birlikte yaşadığı dağ" (Lang-chü-hsü), Hunların dini ve mitolojisi bakımından bir değer taşıyabilir. Ku-yen adlı yer üzerinde de, az sonra SC, 111'in metnini notlarken duracağız, ünlü General Ho, şu yolu izledi:

"General Ho Chü-p'ingise, (Çin sınırındaki) Tai bölgesinden başlayıp, 2000 mil kuzeye çıktı. Hunların, 'Sol Bilge Prensi' ile büyük bir savaş yaptı. Hunların Sol Bilge Prensi, kendi generalleri ile çekilip gitti.

"Bundan sonra General, 'Kurtların hep birlikte oturduğu' dağa, yani Lang-chü-hsü dağına geldi. Orada, (Çin töresince) feng kurbanı verdi. Ondan sonra Kue-yen'e geldi. Orada da, 'shen' kurbanı verdi. Ondan sonra da, rahatça, Han-hai dağlarına çıktı ve sonra Çin'e geri döndü". Bk. SC, 110: 2910; DG, I, 126. Görülüyor ki General, Hun ordusu ile doğru dürüst bir savaş yapamadan, geri dönmüştü).

İkinci kaynağa göre (8C. 111).

"(Hun başbakanı Yabgu'nun) öğütlerini göz önünde tutan Hunlar, güneydeki bütün ağırlıklarını çölün kuzeyine taşımışlardı. En seçkin birlikleri ile de, (Çin ordusunu) tuzağa düşürmek için, çölün kuzeyinde beklemeye başlamışlardı (Çin) Başkomutanı Çin sınırından (kuzeye doğru) 1000 mil kadar ilerledi.

1. Batı cephesi:

(Çin Başkomutanı kuzeye doğru bin mil ilerledikten sonra), Hun Hakanının savaş düzeni almış olarak karşısında beklediğini gördü. Bunun üzerine

Çin Başkomutanı, savaş için yapılmış, sağlam ordu arabalarının, bir halka şeklinde dizilmesini ve böylece (kapalı bir) kamp yapılmasını, emretti. 5000 Çin atlısına da, önden veya cepheden, Hunlara karşı hücumu geçirdi. Hunlar da (Çin ordusuna veya öncülerine), 10.000 atlı ile karşı koydular.

“Artık akşam olmuş ve karanlık da bastırmıştı. Bu sırada büyük bir fırtına çıktı. Kumlar, insanların yüzlerine vurmağa başladı. Artık iki ordu da birbirini göremez olmuşlardı (Bundan yararlanan Çin Başkomutanı), Hun Hakanının sağ ve sol kanatlarına, bütün birlikleri ile baskın yaptı (Hunlar, gece savaş yapmazlar. Kum fırtınası ise, Çin ordusunun gizlice harekete geçmesine, yardımcı olmuştu). (Böylece Çin ordusu), Hun Hakanını kuşatmış oldu. Hakan, Çin ordusunun kendisinden çok ve ayrıca askerleri ile atlarının yorgun olduklarını da gördü. Buna rağmen savaştılar. Fakat Hunlar, bir başarı elde edemediler. Bunun üzerine Hakan, gece karanlıkta. 6 katır koşulmuş bir ‘araba’ hazırlattı. Birkaç yüz atlı yiğidi ile, Çin kuşatmasını delip, çıktı. Ondan sonra da, kuzey-batıya doğru gitti. (Altı katır koşulu araba, herhalde Çin ordusu saflarını önden delmek için kullanılmıştı).

“Geride kalan Hun ve Çin orduları, karanlıkta korkunç bir savaşa tutuşular. Yaralanan ve ölenlerin sayısı, her iki tarafta da, eşit idi. Çin ordusunun sol kanadı, bu sırada bir (Hun askerini) esir aldı. Esir, (Çinlilere) Hun Hakanının, karanlık basar basmaz gittiğini söyledi. Bunun üzerine gece, hafif Çin atlıları, Hakanı izlemek için gönderildi. Başkomutan da onun arkasından gitti. Bunu bir fırsat bilen Hun ordusu ise, dağılıp gitti. (Başkomutan ile yanındakiler), şafak sökerken 200 mil daha yürüdükleri halde, Hun Hakanına yetişemediler...

“Bundan sonra, T’ien-yen dağında bulunan, ‘Yabgu Chao-hsin’in Şehrine’ eriştiler. Burada Hun ordusunun, ‘zahire anbarı’ ele geçirildi. Bir gün kalındıktan sonra, geri kalan zahire yakıldı ve geri dönüldü”. (SC, 111: 2935; DG, I, s. 136).

2. Akının sonucu:

Görülüyor ki Hunları ezmek için, büyük masraf ve emeklerle yola çıkarılan Başkomutan Wei Ch’ing’in ordusu, hiçbir şey elde edemeden geri dönmüştü. Kaynakların da söylediği gibi, ordunun hazırlanmasında İmparator

bizzat üzerinde durmuştu. Hunlar, hafif bir savaştan sonra gözden kaybolmuşlar ve Çin Başkomutanı da 50.000 kişilik ordusu ile gezip, gezip geri dönmüştü. Büyük ordu parçalanmış ve kol ordular ise, yollarını kaybetmişlerdi. Bunları, yine SC. 111'den okuyalım:

“Başkomutan, Hun Hakanı ile karşılaşmak için gönderilmişti. Fakat General Li Kuang ile sol kanat generali, ana ordudan ayrılarak, doğu yolunu izlemişlerdi. Bunun için yollarını kaybetmişlerdi. Ondan sonra da Hun hakanına hücum edilmişti Başkomutan ancak geri dönüp, Çölün güneyine geldikten sonra, General Li Kuang ile sol kanat generalini bulabilmişti”.

Bunları, daha geniş olarak, Li Kuang destanından da okuyacağız. General Li Kuang'ın kendisini öldürmesi ve Başkomutana da hiçbir hediyenin verilmemiş olması, Batı cephe'sindeki Çin ordusunun başarısızlığını gösterir.

3. Hunların “Yabgu kenti” ve “azık anbarı”:

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Yabgu kentinin bulunduğu Hunların dağının adı, SC, 111'de değişik yazılmıştı. HS, 55, bu dağın adını düzelterek, SC, 110'daki aslına çevirmiştir. Yen-Shih-ku da, düştüğü notlarda bu dağın adının, t'ien okunması gerektiğini söylemektedir. Aslında Hunlar ile Gök-türkler, Çin orduları tarafından kolaylıkla alınır diye, surlu ve büyük şehirler yapmıyorlardı. Doğu veya Batı Türkistan'daki surlarla çevreli şehirlerden gelip, Hunlara sığınan Yabgu, Hunların ülkesi içinde kendisi için surlu bir şehir yaptırmıştı. Yen Shih-ku da bunu, düştüğü notlarda doğrulamaktadır. Burada sözü geçen “anbar” ise, bir hububat, arpa veya buğday anbarı olmalı idi. Nitekim Shih-ku da notlarında, bunun insan yiyeceği olduğunu bastırarak söylüyor. Anlaşıldığına göre, Çin ordusu gelmeden önce, kent boşaltılmıştı. TFKYK, 982, 10'da da, bundan fazla bir bilgi yoktur.

4. Li Kuang destanına göre:

...M.Ö. 119 yılında Başkomutan büyük bir ordu ile Hunlara taarruz etmek için yola çıktı. General Li Kunag da, onunla birlikte savaşa gitmek için imparatorun birkaç kez izin istedi. Fakat İmparator onu yaşlı buldu ve izin vermedi. Ancak en sonunda razı oldu ve izin verdi, öncü birliklerin komuta-

nı yaptı. Böylece General Kuang, Hunlara akın yapmak için, Başkomutanın emrine girdi. Sınırdan çıktı. Yakaladığı Hunlardan, Hun Hakanının nerede olduğunu öğrendi. (Hakanı) çabucak bulmak için, en seçkin birliklerini aldı Sağ Kanat Komutanı (Chao İ-chi'ye) kendisine katılmasını emretti.

“Doğu yolunu tutarak gitti. (Generalin, Doğu yolunu niçin tuttuğunu az sonra öğreneceğiz). Doğu yolu çok dolaşılıyor ve uzak düşüyordu. Büyük ordunun gittiği yolda ise, ot ve su azdı. Bunun içinde, konaklama çok güçtü. Bunun üzerine General Kuang, şu dilekte bulundu:

“- Öncü birlikler, benim emrimdedir. Başkomutan, buna rağmen başka yoldan çıkıyor. Benim ise, Doğu yolundan çıkmam gereklidir. Ben, Hun Hakanı ile savaşmak için saçlarını bağlamış, -yani and içmiş- bir generalim. Şimdi ise Hun Hakanı ile savaşmak için bir fırsat elde etmiş bulunuyorum. En önde giderek, Hun Hakanını ilk önce ben öldürmek istiyorum!” Fakat Başkomutan imparatorun gizli olarak emir almıştı. General Kuang yaşlı idi ve birkaç defa da başarı elde edememişti. Eğer Hun Hakanı ile karşılaşarsa, belki de (bu büyük savaştan), istenilen elde edilemeyebilirdi. Bundan korkulurdu. Bu sırada General Kung-sun Ao da, (başarısızlığından dolayı) kontluk unvanını kaybetmişti. Fakat o da, Orta Kanat Komutanı olarak, Büyük orduda idi Başkomutan, Hun Hakanı ile karşılaşması için, onu göndermek istiyordu.

“Bunun için Başkomutan, General Li Kuang’ı başka yöne kaydırdı. General de bu durumu biliyordu. Bunun için Başkomutana sert bir bildiri gönderdi. Başkomutan ise dinlemedi, üstelik General Kuang’a, küçük bir memurla bir emir gönderdi ve şöyle dedi: “Bu yazıyı alır almaz, acele hemen yerine dön!” General, Başkomutana bir cevap bile vermeden, (Hun Hakanına gitmekten vazgeçip?), durdu ve birliğine döndü. Askerini topladı ve Sağ Kanat komutanı Chao İ-Chi ile birleşip, yola çıktı. Fakat Generalin ordusunda bir kılavuz yoktu. Bunun için Generalin ordusu, bazan yolunu kaybetti ve böylece Başkomutanın gerisinde kaldı.

“Başkomutan Hunlarla savaşa tutuştu. Hakan çekilip gitti. Hiçbir şey elde edemeden geri dönüldü. Başkomutan, Çölü geçmek üzere güneye koyuldu. General Kuang ile Sağ Kanat Komutanını aradı General tam bu sırada,

Başkomutanı, geri dönerken gördü. (Generalin Hun ordusunu hiç görmediği anlaşıyor. Başkomutanın da Hunlara karşı, hiçbir başarı elde edemediği, yine SC: 109'daki bu satırlardan anlaşıyor).

"Fakat General, Başkomutanı görmemezlikten gelip, kendi birliklerine döndü. Bunun üzerine Başkomutan Generale, hediye olarak, pirinç ve şarap gönderdi. Nelerin olup bittiğini öğrenmek istediğini; çünkü savaş sırasında yapılan suçları, İmparatora rapor etmek zorunda olduğunu bildirdi. Fakat General, buna da bir karşılık vermedi. Başkomutan yine bir emir gönderdi. Generalin acele olarak çadırından çıkıp, bir protokol hazırlamasını istedi. Bunun üzerine General şöyle dedi:

"- Benim yüksek rütbeli subaylarımın hiçbir suçu yoktur. Yolumu, ben kendim kaybettim. Bu suçu, kendi üzerime alıyorum!" Bundan sonra General, kendi çadırına girdi ve komutanlık bayrağının altında (subaylarına) şöyle dedi:

"- Ben, saçlarımı bağlamağa başladığımdan beri, -(yani subay olalı?)-, Hunlarla büyük veya küçük, yetmişten fazla savaş yaptım. En sonunda imparatorumuz. Başkomutan ile Hun Hakanına karşı savaşa çıkma şansını bana verdi. Fakat Başkomutan beni, dolaşık ve uzun bir yola sürdü. Yolumu şaşırdım. Bunlar, Tanrının yazdığı bir kader olmasın! Yaşım, altmıştan fazladır. Artık kılıç ve mahkeme karşısında suçlanacak, bir halim yok!" General Li Kuang bunları söyledikten sonra, kılıcını çıkarıp, boğazını kesti... Sağ Kanat Komutanı ise, Savaş divanında ölüm cezasına çarptırıldı. Diyet verince, yalnızca rütbeleri alındı". (SC, 109: 2874).

Destan dili ile yazılmış olan bu biyografya, M.Ö. 119 savaşında, Çin'de neler olup bittiğini, su yüzüne iyice çıkarmaktadır. Diğer kaynaklarda savaşın gelişmelerin, devlet dili ile yazılmış ve meselelerin üzerine bir perde çekilmiştir.

5. Doğu Cephesi, (SC. 111'e göre):

"General Ho Chü-p'ing'in emrinde, 50.000 atlı vardı. Araba sayısı ile ağırlıklar ise, (Hun Hakanına karşı batıdan giden) Başkomutanınki ile aynı idi Fakat emrinde, kendisinden sonra gelen generaller yoktu. Li Kan gibi diğerleri ise, general vazifesini gören, subaylardı (Anlaşıldığına göre bu cephede bütün otorite, tek bir general veya başkomutanın emrine verilmişti. Generalin çevresi ve kurmayları ise, hep gençlerden oluşuyordu. Ayrıca burada, Batı

ordusunda olduğu gibi, yaşlı ve eski generallerin, yarışma ve çekişmeleri de yoktu).

“General, Tai ve Yu Pei-p’ing bölgelerinden yola çıktıktan sonra, 1000 mil (kuzeye doğru) ilerledi. Hunların, “Sol Bölge ordusu” ordusu ile karşılaşp, savaştı. General, geriye döndüğünde, imparator şöyle bir ferman yayınladı:

İmparatorun fermanı:

“-General Ho Chü-p’ing, orduyu savaşa soktu. Hun-chü’lerin savaşçılarını esir alırken askere, kendisi komuta etti Yalnızca hafif denklere bağlayıp, (yanına) aldı Böylece, ‘Büyük Çölü’geçti (Hunların) Chang-chü unvanını taşıyan memurunu esir etti. Pi-che-chi (unvanını taşıyan Hun memurunu ise), cezalandırdı Hunların, ‘Sol Büyük Generali’ne arkadan hücum etti, başını kesti Onun, ‘davulu ile tuğunu’ aldı ve Ayrıca esirler elde etti. Li-hou dağı (HS’ya göre Lan-hou), üzerinden çıktı Kung-lü (ırmağını) geçti Tun-tou Prensi ve Han Prensini, (ayrıca adı söylenmeyen) diğer bir Prensi, (yani) ü ç (Hun)- Prensini esir etti. Onların yanında General, vezir (hsiang-kuo), Tang-hu, kolordu komutanı (Tu-wei) olmak üzere, 83 kişiyi de esir aldı.

“Lang-chü-hsü, (yani Kurtların hep birlikte oturduğu) dağında, (göğe) Feng kurbanı verdi. Ku-yen adlı yerde ise, (yere) Sheng kurbanı verdi.

“Han-hai’da, inip çıktı (Fermanın derin bir dili vardır. Söylenenlerin manası pek anlaşılmıyor). Aldığı esirlerin sayısı 70.443’ü buldu. Kendi birliklerinin ise, ancak onda üçü yok oldu. Düşmandan o kadar çok yiyecek aldı ki, o kadar uzun bir yol gittiği halde, yiyecekleri yine de arttı. (Bundan sonra İmparator tarafından generallere verilen unvanlardan söz açılır).

Ferman üzerinde notlar:

Ferman, bir “kitabe” söyleyişi ile yazılmıştır. SC, 110’dakinden çok daha geniştir. Bu general, Çin ve hatta Dünya tarihinde yeni bir çağ açan büyük bir askerdir. Çin, ancak onun kişiliği ve başarıları ile Hunların Sağ bölgesini kırabilmiş ve dış Dünyaya açılabilmiştir. Bunun için Çin İmparatoru, onun her akınından sonra başarılarını, kısa ve arkayık bir deyişle, bütün Dünyaya ilân etmiştir. Bunun için Generalin, savaşlarda elde ettiği neticeleri, yalnızca

bu İmparatorluk fermanlarından öğreniyoruz. Fermanlar, çok ağır bir dil ile yazılmış ve âdeta bir kitabe gibidir. Bundan dolayı, Hunlara ait yer ve kişi adları, metne karışmıştır. Bu fermanlara, eski Çinliler tarafından pek çok not düşülmüş ve dipnotlar ile açıklamalar yapılmıştır. Biz bu eski dipnotlarını, hem tercüme ve hem de metin olarak sunmaya çalıştık. De Groot bu notlara değer vermeden, adı geçen yer adlarını, bugünkü bozulmuş veya yeni yer ve ırmak adları ile birleştirmeye çalışmıştır (I, s. 138-141). Ayrıca metindeki yer ve kişi adlarını, birbirine karıştırmıştır. Halbuki SC, 111 ile HS, 55'in yeni Çin yayınlarında, bu yer ve kişi adları, eski dip notlarına göre, yeniden ve doğru olarak kurulmuştur.

Bu Çin akınından sonra, Hunların Moğolistan ile Uzakdoğudaki üstünlükleri, büsbütün sona ermemişse bile, düşmeye başlamıştı. Bir yazıt veya kitabe değerindeki bu çok değerli fermanı, eski Çin notları ve yeni Çin yayınları ile karşılaştırarak, değerlendirmeye çalışacağız.

1. İmparator, bin yıllık Hun-Çin düşmanlığını dile getiriyor:

Ferman, nedense ilk savaşın başarılarını dile getirirken, M.Ö. 1000 yılında Hunlar için Çin tarihlerinde söylenen, Hun-chü ve Hun-yün gibi, yazış ve deyişlerle, söze başlıyor. (Ayrıca krşl. DG, I, s. 2). Belki de bununla Çin İmparatoru, 1000 yıllık Hun-Çin düşmanlığını, dile getiriyordu. Zaten metinlere düşülmüş eski Çin dipnotlarında da, bu böyle açıklanıyordu. "İmparator, düşmanı olan Hunları da küçümsemedi". Teslim olan savaşçı Hun subaylarının, karakter bakımından güçlü olduklarını belirtiyor ve metne düşülen eski Çin notları da, bunu doğruluyorlardı. Anlaşıldığına göre bunlar, Çin sınırlarında oturan Hunlar ve Hun garnizonları idi. Çünkü General, bunları yendikten sonra Çölü geçmektedir.

"Çölü geçme" taktiği de, Hunlarınkine benzemektedir. Hayvanlarla kolayca taşınması için, "hafif bağlı denkle" yapılmıştır (85. 4). Ancak bu konuda da, metin karanlıktır. Eski Çin notlarına göre, bunlar yalnızca, hafif yiyecek paketleri idi. Bazılarına göre ise bunlar, rüşvet ve hediye için götürülen kumaş denkle idi (85. 5). Her iki görüş de, doğru olabilir.

2. Teslim olan Hun Prensleri:

General, Gobi Çölü'nün doğusundan kuzeye gidince, bir ırmak havzasından geçiyor. Hunların, Chang-chü unvanını taşıyan, büyük bir memurunu

esir alıyor. Bunu, eski Çin notları da doğruluyor. HS, 55 ise buna, “Hun Hanının memuru” diye birde bir katmada bulunuyor (85, 6). Metin açıktır. De Groot’un, bunu bir ırmak adı olarak anlamış olması, doğru olmasa gerektir. (Bk. DG, I, s.137-139). Nitekim eski Çin notları, hemen sonra gelen ikinci adı da, Hunların bir Prens unvanı olarak göstermektedirler (85, 7).

3. Hun “bayrak ve davulu”:

Fermanda, esir edilen Hun generalinin, elde edilen bayrak ve davulundan da, söz açılıyor (85,8). Bu vesika da, Hun kültürü bakımından, büyük bir değer taşır. Hunların, “Sol Büyük Generali” Çin ordusunu karşılıyor. Hanların, “Sağ Büyük Generalinin” ise, nerede olduğunu bilmiyoruz. Ancak ferman, generalin bayrak ve davulunun alınmasını, büyük bir başarı olarak ilân ediyor. Bundan sonra, ırmak ve dağlar geçiliyor ve bazı Hun Prensleri esir alınıyor. Metine ve eski notlara bakarak, De Groot’un okuyuşlarını kabul edemedik.

4. Hun büyük memurları ile generalleri:

Hunların, “Sol Ka-nat” bölgesinde esir edilen, Vezir (Hsiang-kuo), Tang-hu, Kolordu Komutanı (Tu-wei) üzerinde, aşağıda Ayrıca duracağız.

5. “Kurtların dağı”:

Metinde, Lanf-chü-hsü şeklinde yazılan bu dağı, Çince işaretlerin mânâsına göre okuyacak olursak, “Kurtların hep birlikte yaşadıkları dağ” mânâsını çıkarırız. Bu söz, Hun dilinden bir dağın adının, Çince transkripsiyonu da olabilir. General burada, Çin geleneğine göre göğ, “sheng” kurbanı vermiştir. Çin geleneklerini çok iyi bilen De Groot’a göre de, bu kurban törenlerinin dayandığı sebepler, karanlıktır. Ancak Çin İmparatorunun fermanında üzerine bastırılarak söylendiğine göre, “Hun ülkesinin Çin İmparatorluğuna katılışını kutlayan bir tören” de, olabilirdi. (Bk. De Groot, I, s. 140). Metne not düşen, Ch’eng İ’ye göre, “dağın üzerine toprak yığma yolu ile göğ kurma vermeye, feng kurbanı” adı verilirdi. Bu kurban, Kurtların dağında verilmişti. Hunların Ku-yen adlı bölgesinde verilen, “Sheng ise, yere kurban verme töreni”, idi

6. “Kuzey denizi veya Baykal gölü”:

Çin generali Hun ülkesindeki Han-hai adlı göl, dağ veya çölde, “bir yukarı tırmanıyor ve bir de aşağı iniyor (85, 10)”. Bu ne demektir? De Groot, bunun bir İmparatorluk fermanında, nasıl yer aldığına şaşıyor (I, s. 140). Biz bunun en iyi açıklamasını, Chang An’ın düştüğü eski Çin notunda buluyoruz. Ona göre, “General göl veya denizin kıyısındaki dağa çıkıyor ve böylece, büyük bir güç buluyordu. Toprak, kurban atları dağda; genişlik işe, yerde idi (85, 11)”.

Baykal gölü, daha sonraki çağlarla Çinliler tarafından, Han-hai diye anılmıştı. Ancak o çağda Çinliler, Gobi çölü için de, Han-hai diyorlardı. De Groot’un modern Hangai dağları ile birleştirmesi ise, çok şüphelidir. Generalin akın yolu doğuda; bu dağlar ise, çok batıdadır. Han-hai denizi hakkında ayrı notlarımız da vardır. Görülüyor ki, ferman çok değerlidir. Fakat o kadar da karanlıktır.

III. SAVAŞIN SONU VE BİLANÇOSU (Kaynaklara göre):

Aşağıdaki kaynakların da belirttikleri gibi, M.Ö. 119 Çin akını, Çin için bir başarı sayılamazdı. Çin orduları çekildikten sonra Hun ülkesinde her şey, eski hâline dönmüştü. Fakat Çin’in kayıpları, daha büyük olmuştu. Hunların “Kuzeye çekilme” hareketleri, daha önce Hun Yabgu’su tarafından planlanmış olduğundan, Çin ordularının kolayca ilerlemeleri de, Çin için bir başarı olamazdı. SC, 111, şöyle diyor:

“Bu akında bulunan subay, asker ve memurlara, pek çok armağan verildi. (Bunlar arasında yalnızca) Başkomutan (Wei Ching’e) bir arazi parçası verilmedi. Ayrıca onun ordusunda savaşıp, asker ve subaylar da terfi edemediler (86, 1). (Bundan da anlaşılıyor ki, Başkomutan ile ordusu, Hunlar karşısında başarısız kalmışlardı).

1. Çin’in kayıpları:

“Her iki ordu da Çin sınırından akına çıktıkları zaman, Çin kontrol memurlarına göre, (Çin ordusundaki) ordu ve kişi atlarının sayısı, 140.000 idi. Akından geriye ise, ancak 30.000 at dönebilmişti (86, 2). (Bu, Çin için büyük

bir kayıptır. Ordunun en değerli temeli, insandan çok, at idi). (bk. SC, 111: 2938; DG, I, s. 141).

2. Başarısız generaller:

“Çin ordusunda, ‘Büyük Mareşal’ unvanı kondu. Her iki general de eşit olarak bu unvanı aldılar. (Ancak savaştan sonra), Başkomutan günden güne arka sıralara itildi. General Ho Chü-p’ing ise, büyüdü... Ancak (genç yaşında), M.Ö. 117 yılında öldü. Başkomutan Wei Ch’ing ise, bu akından sonra, 14 yıl Hunlara karşı savaşa gidemedi M.Ö. 106 yılında ise öldü. (SC, 111, 2940).

“(M.Ö. 119 yılındaki Hun savaşında), Çin ordusunun at sayısı çok azalmıştı. Ayrıca başka yönlerle de ordu gönderilmişti... Bundan dolayı Hunlara karşı, (yeni) bir silahlı akına girişilememişti (86, 3)”. (A. esr. , a. yer).

3. Sınırların boşalması:

“Bundan sonra Hunlar, geri çekildiler. Çölün güneyindeki (Çin’in sınırında) Hunların hiçbir ‘Prens otağı’ kalmadı (86, 4)”. (Hunlar, bu savaştan sonra, garnizonları ile birlikte, kuzeye çekilmişlerdi. Bk. SC. 110: 2907; DG, I. s. 143).

“Ayrıca Çin, (batıda) San ırmağı da geçmiş, Sho-fang’ın batısından Ling-chü’ye kadar, -(yani Lan-chou’un kuzey-batısına kadar)- yeni kanallar yaptırmış ve tarlalar kurdurmuştu. Elli veya altmış bin Çin memur veya asker kitlesi, Hunların kuzeydeki (eski) yerlerine kadar, bütün bölgeyi, ipek böcekleri gibi taradılar”. (A. yer).

4. Çin’in at kaybı:

Yukarıda Çin’in at kaybı üzerinde kısa bir vesika vermiştik. (Bk. Madde, 2). Aşağıdaki vesika, meseleyi daha geniş olarak ele alıyor: “Başlangıçta, her iki Çin ordusu da Hun Hakanını kuşatmak için akına çıktıkları zaman, (sınır garnizonlarında) Hunlardan... epey bir kişiyi öldürmüş ve esir almışlardı. Fakat Çin de, 10.000’den fazla asker ve 100.000’i aşan bir sayıda da at kaybetmişti.

“Bu akında Çin, gerçi Hunları sakatlamış ve hasta etmişti. (Bunun için) Hunlar da geri çekilmişlerdi. Fakat Çin, (bundan sonra) bu akında kaybettiğinden daha az ata sahip olabildi (86, 5)”. (A. yer).

Bundan sonra Çin ordusunda, Çin savaşında kaybettiği at sayısından, daha az at bulunuyordu. Bu, müthiş bir itiraftır!

IV. BARIŞ GÖRÜŞMELERİ:

Ünlü Çin İmparatoru Wu-ti, M.Ö. 119 savaşlarından sonra Çin’ in uğradığı büyük kayıpları görerek, Hunlar ile barışı sürdürmeye karar verdi. Ancak Çin Sarayında barış politikasına karşı olan ve savaş isteyen bir çok kişi vardı. İmparator, bu vezirlerden birini Hunlara elçi olarak gönderdi. Küstah bir konuşmasından dolayı Hunlar elçiyi hemen tutukladılar. Savaş yanlısı olan bir diğer veziri de, Hun sınırına büyük bir vali olarak tayin etti. Az sonra Hunlar gelip, onun da başını kesip gittiler:

“Hun (Başbakanı?) Yabgu’nun öğüdü üzerine Hunlar, dostça bir dil kullanarak, Çin’le barış kurmak için bir elçi gönderdiler. İmparator, durumun (vezirler arasında) tartışılmasını emretti. Vezirlerin bazıları barış kuralım, bazıları da ‘(Hunları) bize bağlanmağa zorlayalım’, dediler. Vezir Jen Chang ise, şöyle konuştu: “- Hunlar, henüz bize yeni olarak yenildiler. Bunun için güçleri tükenmiştir. Biz Hunları, ‘dış ülkelerdeki bir vassal devletimiz’ olmalarını zorlayalım. Ayrıca sınırdaki İmparatorluk Sarayına gelerek, (bize saygılarını da sunsunlar)”.

“Çin İmparatoru bunun üzerine o Veziri, Hun Hakanına elçi olarak gönderdi. Hun Hakanı Vezirin bu isteği ile planını duyunca çok kızdı ve onu (Hun ülkesinde) alıkoyarak, geri göndermedi. Daha önce Çin’e gelmiş ve Çin’de kalmış, bazı Hun elçileri de vardı. Bunun için Hun Hakanı da buna karşılık, Çin elçilerini sık sık yanında alıkoyuyordu. Çin, yeni bir savaş için asker ve at toplamaya başladı. Fakat bu sırada General Ho Chü-p’ing öldü. Bundan sonra da Çin, kuzeydeki Hunlara uzun bir süre akın yapmadı.

De Groot’un görmediği bir vesikada ise, İmparator, büyüklük taslayan Ti Shan adlı bir vezirin, barış politikasını yermesine üzülmüştü. Bunun üzerine İmparator, Vezire birkaç soru sormuştu: “-Eğer ben sizi, bir ile (chün) vali yaparsam, bu ili Hunlara karşı savunabilir misiniz?” O da, “- Hayır yapamam”,

dedi İmparator, “- Peki, bir ilçe de (hsian) oturabilir misiniz” diye sordu, O, yine “hayır” dedi. İmparator, bir bucak müdürlüğünü teklif edince, kabul etti. Hemen O, sınırda bir bucağa müdür olarak tayin edildi. Bir ay sonra Hunlar gelip, müdür Ti Shan’ın başını kesip, gittiler” (TSTC, 19: M.Ö. 119, s. 644. Ayrıca bk. Wieger, I, 400).

XV. BÖLÜM

ÇİN'İN BATIYA AÇILMA POLİTİKASI (M.Ö. 119-105)

M.Ö. 119'da, Çin'in Hunlara karşı yaptığı büyük akın ve uğradığı ağır kayıplar üzerine Çin, gözünü batıya çevirmişti. M.Ö. 126'da ünlü elçi Chang Ch'ien'in raporunda verdiği güzel bilgiler hatırlandı. Yeniden Batı üzerinde düşünülmeye başlandı. Çin bu çağa kadar Batı Türkistan ile daha çok, Yüeciler ile anlaşp, Hunları arkadan vurmak için ilgilenmişti. Gerçi M.Ö. 119'da Hunlara karşı yapılan büyük Çin akını, bir sonuç vermemişti. Fakat Hunların kuzeye çekilme taktığı ile İpek yolu, güven altına alınmıştı. Artık şimdi Çin'in büyük ve ünlü İmparatoru Wu (M.Ö. 140-86). Batının zengin ülkeleri ile ilişki kurup, Batıya açılma politikasını daha da geliştirebilirdi. Yukarıda adım andığımız ünlü elçi Cang Çien, M.Ö. 123'deki Hun-Çin savaşıma general olarak girmiş; başarısızlığından dolayı bütün unvanlarını kaybetmişti. İmparatorun düşündüğü bu yeni plan üzerine, elçinin yıldızı, yeniden parlamaya başlamıştı. İmparator, elçiyi çağırılmış ve onunla görüşmüştü. Elçinin seyahati ile raporu hakkındaki bütün bilgileri, Yukarıda sunmuştuk.

Bu görüşmelerden sonra Çin İmparatoru, elçiyi yeniden Batıya göndermeye karar verdi. OBU Tanrı dağlarının kuzey-batısında bulunan Wusunlara gönderdi Bu bölümde, Wusunlar hakkında çok değerli bilgiler bulacaksınız. Wusunlar, Hunlardan çok korkmuş ve ürkmüşlerdi. Çin'e yanaşmak istiyorlardı; ancak Hunlardan da korkuyorlardı. Bu bölümde, Wusunların taht kavgaları ile sosyal düzenleri hakkında da, bilgi verilmiştir. Batıdan Çin'e gelen yeni at cinsleri de, bu bilgiler arasında yer alır. M.Ö. 115 yılından sonra, artık 'Çin kervanları'nın Batıya doğru sık sık yol aldıklarını da bu bölümde göreceğiz. Bu zamana kadar kervan ticaretini ellerinde tutan Hunlar, buna karşı koyup, kervanların önlerini keseceklerdir. Hunlar ile Çin arasındaki bu çekişme, yüzlerce yıl sürecektir. Çin'in Batıya doğru, M.Ö. 111 ile 107-105 arasında düzenlediği akınlar da burada yer almaktadır. Ancak akın bitip, Çin orduları çekildikten sonra, Ortasaya'da pek fazla bir değişiklik olmayacaktır. Şimdi bu değerli bilgileri, kaynaklarımızdan okuyalım:

A. ÇİN ELÇİSİ BATIDA

“İki yıl sonra, (yani M.Ö. 119) da Çin, Hunları Çölün kuzeyine çekilmeye zorlandı. (Bundan sonra Çin) İmparatoru, elçi Chang Ch’-ien’den, Toharistan (Ta-hsia) hakkında sık sık bilgi almaya başladı. Elçi, şöyle dedi:

“- Şimdi Hun Hakanı, Çin tarafından henüz yeni olarak yenilmiş bulunuyor. (Yani Hunlar, şimdi zayıflamış bulunuyorlar). Dolayısı ile (Hunların Kansu’daki) Prensi Hun-ya’nın bölgesi boşalmış ve orada insan kalmamış gibidir (Batıdaki insanlar) Çin’deki değerli malları elde edebilmek için, büyük bir istek duyuyorlar. Şimdi bundan yararlanmanın tam zamanıdır. Wusun’lara değerli armağanlar verelim. Onları, (kendi yurtlarından oldukça) uzak, doğuya gelmeleri için çağıralım. (Hun Prensi) Hun-ya’nın yerine gelip, orada otursunlar. Karşılıklı evlenmeler yolu ile küçük bir kardeşimiz gibi bize bağlansınlar. Bunu yapmaları, yararlı olur. Böylece Hunların ‘Sağ kolunu’, -(yani Batılarını)-, kesmiş oluruz.

“Wusunları böylece bize bağladıktan sonra, daha batıdaki Toharistan (Ta-hsia) ile diğer ülkelerin hepsini çağırabiliriz. Böylelikle onlar, dış ülkelerimizdeki vassal halkımız olur”.

“İmparator, elçinin bu görüşlerini uygun buldu. Onu. Saray Veziri ve general yaptı. Emrine 300 kişi ve her kişiye de birer at verdi Yanlarına, (yiyecek olarak) çok sayıda sığır ve koyun kattı. (Gidecekleri yerlerde) armağan olarak vermeleri için, milyonlarca değerindeki, altın ile ipekli kumaşlar verdi. Geçtiği ülkelerde bırakması için, birçok elçilik belgeleri verdi ve yardımcı elçileri de onun yanına kattı”. (SC, 123, 62; Hirth, s. 100; DG, II, s. 23).

I. ELÇİ WUSUN ÜLKESİNDE:

“Elçi Ch’ien, Wusunlara geldi. Wusun Kralı Kunmo, Çin elçisini Hun Hakanlarının Saraylarında yaptıkları tören ve protokol ile kendi otağında kabul etti. (Burada Hun Sarayının tesiri görülüyor). Çin elçisi, (Wusun Kralının kendisini böyle üstün görmesine) kızdı. Yabancı kavimlerin (Çin mallarına karşı olan) hırs ve büyük isteklerini de bildiği için, şöyle dedi:

“- Çin imparatoru bu armağanları size gönderdi. Fakat ey Kral! Siz bu armağanları saygı ile almazsanız, onları alıp, geri götürürüm!” (Çin elçisi

Wusun Kralını, çince “Wang”, yani Prens veya küçük kral diye çağırmıştı. Bununla Krala, kendisinin bir Hun İmparatoru olmadığını hatırlatmak istemişti). Bunun üzerine Kral Kunmo ayağa kalktı ve (Çin İmparatorunun) gönderdiği hediyeleri saygı ile ve selâmlayarak aldı (Demek ki Hun Hakanları, Çin hediyelerini, oturarak kabul ediyorlardı). Bundan sonraki törenler, yine eskisi gibi oldu. (Yani küçük kral töreni ile). Bundan sonraki törenler, yine eskisi gibi oldu. (Yani küçük kral töreni ile). Elçi bundan sonra Çin İmparatorunun düşüncesini şöyle anlattı:

- Eğer Wusunlar doğruya, -(yani Kansu’daki Hun Prensi) Hun-ya’nın yerine göçebilirlerse. Kral Kun-mo’nun eşi olmak üzere Çin size bir çinli prenses verecektir”. Fakat bu savda Wusun devleti bölünmüş ve Kralı da yaşlanmıştı. Ayrıca Çin de onlardan çok uzaktı” (Aynı yer).

2. Wusunlar, Hun vassalı:

“Fakat Wusun devleti bölünmüş ve Kralı da yaşlanmıştı. Çin ise onlara çok uzaktı. Ayrıca Kral kendisinin, küçük mü, yoksa büyük mü bir (Kral) olup olmadığını da bilmiyordu. Ayrıca çok uzun yıllar Hun idaresi altında kalmış ve çeşitli baskılara katlanmışlardı. Bundan başka kendi ülkesi, Hunlara daha yakındı. Devletin ileri gelenlerinin hepsi, Hunlardan (Hu) korkmuş ve ürkmüşlerdi. Hiç kimse göçüp, yurtlarından uzaklaşmak istemiyorlardı Kral da kendi istek ve seçimi ile bir karar verebilmekten uzaktı. Böylece Çin elçisi, işe yarar bir sonu elde edemedi.

3. Wusunlarda taht kavgası:

“Wusun Kralı Kunmo’nun ondan fazla oğlu vardı. Onlardan ortanca, (veya İkincisinin) adı Ta-lu idi. Çok güçlü ve halkı iyi idare eden bir liderdi Kendi halkı ile ayrı bir yere yerleşmiş ve 10.000 den fazla da atlısı vardı Ta-lu’nun büyük kardeşi ise, veliahttı. Veliahtın oğlunun adı, Ch’un-ts’ü idi. (Yen Shih-ku’nun notlarına göre, bu bir unvan olmalıdır). Veliaht erken öldü, ölürken, babasına, şöyle dedi:

“Benim oğlumu, kesin olarak veliaht yap! Senin yerine başkasının geçmesine izin verme!” Kral Kunmo bu acı sırasında, öyle yapacağına söz verdi.

Onun ölümünden sonra da, oğlunu veliaht yaptı Ta-lu, (ölen) veliahtın yerine geçemediği için çok kızdı Kardeşlerinin hepsini topladı Kendi halkını da harekete geçirerek, Veliaht Ch'ün-ts'ü ile (babası) Kral Kunmo'yu esir almayı planladı Kral yaşlı idi. Oğlu Ta-lu'nun (veliaht olan) torununu öldüreceğinden, sürekli olarak korktu. Bunun için (veliaht ve torununa), başka yerde yerleşmesi için, 10.000 atlı vardı. Onbin atlıyı da, kendi idaresi altında tuttu. Böylece devletin halkı, üçe bölünmüş oldu. Fakat idare. Kral Kunmo'nun elinde idi Bundan dolayı Çin elçisi ile bir anlaşma olmadı". (SC, 123: 3169; Hirth, 102; DG, II, s. 27).

4. Elçinin Çine dönmesi:

"(Elçi) Chang Ch'ien, (Wu- sun Kralı ile anlaşamayınca), kendi yardımcılarını Fergana'ya, Semerkand'a, Toharistan'a, Part Krallığına (An-hsi), Hindistan, Hotan ve Han-mi'ye ve onların komşu ülkelerine gönderdi. Elçi Çin'e dönerken, Wusunlar onun yanına, klavuzlar ile tercümanlar kattılar. Ayrıca (Çin imparatoruna) teşekkür etmek için, (Çin'in armağanlarına karşılık), birkaç on kişi ile bir kaç yüz at gönderdiler. (Çin'e gelen bu Wusunlar), böylece Çin'i gözleri ile gördüler ve (Çin'in) genişliği ile büyüklüğünü öğrendiler...

5. Çin ve Batı ilişkilerinin kurulması:

"Wusun elçileri, Çin'in ne kadar kalabalık ve zengin bir ülke olduğunu gördüler. Geri dönüşlerinde ise, bu durumu devletlerine bildirdiler. Bunun için Çin'e karşı ilgi, daha çoğaldı. Bir yıl sonra, Cang Çien'in Toharistan'a gönderdiği diğer elçiler de döndüler. Yanlarında gelen, her ülkeden yerli elçiler de vardı. Artık bundan sonra, Kuzey-batı ülkeleri ile ilişkiler, başlamış oluyordu.

6. Hunların hücumu:

"(Elçi) Cang Çien'in ölümünden sonra (M.Ö. 114) Hunlar, Çin'in Wusunlar ile dostluk bağı kurduklarını öğrendiler. Buna çok kızıp, (Wusunlara)

hücum etmek istediler. Çin ise, Wusunlara elçi gönderdi. Fakat (Çin elçileri Hunların korkusundan), ancak onların güneyinden geçerek, Fergana ve Yüceği'ler üzerinden gelebildiler. Bunun üzerine Hunlardan korkan Wusunlar, Çin'e elçi göndererek atlar sundular. Çin ile kardeşçe bir anlaşma yapmak için, bir Çinli prensesin gelin olarak verilmesini de dilediler. Bunun üzerine Çin İmparatoru, devletin ileri gelenlerini toplayarak, sordu. Herkes, 'önce başlığı alalım, prensesi sonra göndeririz', dediler".

7. Batıdan Çine gelen atlar:

"(Çin) İmparatoru bu sırada bir fal açtırdı. Falda, 'kuzey-batıdan sürekli olarak kutlu atlar (T'ien-ma) gelecektir', deniyordu. (Anlaşıyor ki Çin İmparatoru Grtaasya atlarını çok seviyordu). Wusunlardan güzel atlar geldi. Bunlara, 'Gökati' adı verildi. Az sonra Fergana'dan, 'Kan terleyen atlar'da elde edildi. Bunlar, (Wusunların atlarından), daha güçlü idi. Wusun atlarının adı bundan sonra 'Gök atı'ndan, 'Uzak Batı atı'na çevrildi. Fergana atlarına ise, 'Gök atı' adı verildi"(Aynı yer).

II. BATIDA ÇİN KERVANLARI:

8. "Bu sırada Çin, Ling-chü kentinin botumdaki büyük savunma duvarını yaptıрмаğa başladı. (Bk. DG, I, s. 143).

Kuzey-batı (Asya) ile bağların kurulması için de, (Kansu'da), Chiu-chü'üan, (yani Kan-chou) ili kuruldu. (M.Ö. 121). Böylece İran'daki Part devleti, An-ts'ai (Alan?), Suriye (Likan), Irak (Tiao-chi) ve Hind ülkelerine, daha çok elçi gönderildi. (Burada, elçi kervan, demektir). Çin imparatoru, 'Gök atı' adı verilen atlarını çok beğenmişti, O kadar çok elçi alışverişi oldu ki, gidip gelen elçiler, artık yolda birbirleri ile karşılaşır oldular. Dış ülkelere gelen elçilikler, birkaç yüz kişilik gruplar halinde idi. En azı ise, yüz kişilikti. Elçiliklerin sayısı, yarışircasına çoğaldı... Fakat sonra, azalmağa başladı. (Çin'den) her yıl en çok on; en az beş veya altı kervan gönderildi. Çok uzak yerlere gidenler, 8-10 yıl; yakınlara gönderilenler ise, bir yıl sonra, (Çin'e) dönüyorlardı". (Aynı yer).

"Çin'den çıkıp, Kan-chou üzerinden Toharistan'a giden kervanların sayıları pek çoğalmıştı. Bu yüzden (Batıda) ve dış memleketlerde, Çin elçileri-

nin götürdükleri armağanlara ilgi azalmıştı. (Çünkü hazarlarda Çin malları çok bulunuyordu).

“Çin elçi (veya kervancılarının) çoğu yoksul ailelerden geliyordu. Devletin gönderdiği armağanları kendilerine mal ediyor ve el altından satıyorlardı. Bunun için de dönüşlerinde, karşılıklı suçlamalarda bulunuyorlardı.”

9. Hunlar kervanları basıyor:

“Çinin uzak olduğunu ve Çin ordusunun kendilerine yetişemeyeceğini düşünen (Hunların kontrolündeki bazı şehirler), Çin elçileri (ile kervanlarına) yiyecek vermiyor ve onları güç durumunda bırakıyorlardı. Elçiler, böylece çileden çıkıyorlar ve aralarında kavga başlıyordu. Loulan ve Chü-shih (Turfan) gibi küçük devletler. Çin kervanlarına hücum ederek yağmıyorlardı. (Loulan şehir devleti yağmayı, Hunların emri ile yapıyordu. Nitekim Çin elçisi ile diğerlerinin başına gelenler, bunların en acıklısı idi.

‘Hunların atlı birlikleri zaman zaman ortaya çıkıp, Batıya giden Çin elçilerinin yollarını kesiyorlar ve hücum ediyorlardı. Bunun için elçi (ve Çin kervanları), dış ülkelerde uğradıkları zarar ve felâketlerden dolayı, şikâyet ediyorlardı.

III. BATIYA İLK ÇİN AKINLARI:

10. “Batıya (gidip gelen elçiler, Türkistan’da) surlarla çevrili kent devletlerinin savaş gücü bakımından zayıf olduklarını ve bunların kolaylıkla alınabileceklerini söylediler.

Bunun üzerine (Çin) İmparatoru, (M.Ö. 111’de) General Chao Po-nu’yu, (Sarı ırmak kıyılarında) Çin’e bağlanmış olan vassalların atlı birlikleri ile beraber, 10.000 kişilik bir Çin ordusunu idaresine alarak, Hun ırmağına hücum etmesini emretti. (Ayrıca krşl. Dg, I, s. 125). (Çin) Generali (gitti) ve Hunlara hücum etmek istedi. Fakat Hunlar, (savaşa girmeden) geri çekildiler.

“Ertesi yıl (aynı Çin) Generali, (Doğu Türkistan’daki) Ku-shih kent devletine hücum etti (Ondan sonra) 700’den fazla hafif atlı ile yola çıktı. Loulan (kent devletinin) kralını esir aldı. Ku-shih (kent devletini) de yendi

Böylece onun ordusunun ün ve prestiji yükseldi. Wusun, Fergana gibi diğer ülkeler, korkup kuşkuya düştüler. General, Çin'e dönünce, rütbeleri yükseltildi. (Metne düşülen eski bir Çin notuna göre General M.Ö. 108'de döndü).

“Wang K'ui adlı bir (Çinli), birkaç defa elçi olarak gitmiş ve (Doğu Türkistan'daki) kent devletleri tarafından kötü karşılanmıştı. Elçi bu durumu İmparatora bildirdi İmparator, General Po-nu komutasında bir ordu yola çıkardı Elçiye de Generalin yanında bulunarak, ona yardımcı olmasını istedi. (Eski bir Çin notuna göre bu akın, M.Ö. 107'de olmuştu). Bundan sonra, (Kansu'daki) menziller ile istasyonlar da düzenlenmeye başladı.

11. Wusunlarda, Çin ve Hun gelinleri:

“(M.Ö. 105'de) Wusunlar, Çin'den gelin olarak alacakları Çinli prenses için, başlık karşılığında 1000 at gönderdiler. Çin Sarayı da, İmparatorun akrabası Prenses Chiang-tu'yu, Wusun (Kralına) hatun olarak verdi”. (SC, 123: s. 3171; Hirth, 102; DG, II, s. 32).

“Wusun Kralı Kunmo, (eş olarak gönderilen Çinli prensesi), ‘Sağ Hatun’ olarak kabul etti. (Yani 2. derecede Hatun). Hunlar da Wusun Kralına kendi taraflarından bir gelin gönderdiler. Kral Kunmo, (Hun gelinini ise), ‘Sol Hatun’, (yani 1. derecede, daha saygı değer Hatun) olarak kabul etti. Ayrıca Kral Kunmo, “- Ben yaşlandım”, dedi ve Çinli prensesi torunu veliaht Ch'ün-ts'ü ile evlendirdi. (M.Ö. 105, bk. TSTC, 30: s. 695). Wusunlarda çok at vardır. Zenginlerden her birinin, 4000 veya 5000 atı bulunur”. (SC, 123: s. 3172; Hirth, 107; DG, II, s. 33).

B. BATI MEMLEKETLERİ

I. İRAN, HOTAN:

12. Part devleti (İran):

“Başlangıçta Çin elçisi batıdaki Part (An-hsi) devletine gittiği zaman, Part Kralı Çin elçisine hoş geldin demek için, doğu sınırına 20.000 atlı göndermişti. Doğu sınırı, Kralın başkentine birkaç bin mil uzaklıkta idi. Elçi giderken, duvarlarla çevrili bir düzine şehri geçmişti Şehirlerin halkı da çok

kalabalıktı. Elçi dönerken Kral, Çin'in genişlik ve büyüklüğünü gözleri ile görmeleri için, birçok kişiyi de birlikte göndermişti Ayrıca çok büyük bir kuş yumurtası ile Suriyeli (Li-kan) soytarı ve canbazlar da göndermişlerdi.

13. Fergana'nın komşuları:

"Ayrıca Fergana'nın (Ta-yüan) batısında bulunan, Huan-chi'ien, Ta-i gibi ülkeler ile yine Fergana'nın doğusunda bulunan, Kü-shih, Han-mi, Su-chieh gibi memleketler ile diğerleri de, Çin elçisine armağanlar sunarak, izlemişlerdi (Bu şehir devletçikleri, Hotan üzerinden giden Güney yolu üzerinde bulunurlar). İmparatorun ziyaretten dolayı çok memnun kalmışlardı.

14. Hotan ve yeşim taşları:

"Bir Çin elçiliği de, Sarı ırmağın çok uzaklarda bulunan kaynaklarına kadar gitmişlerdi Sarı ırmak, Hotan'dan çıkıyordu. Dağlarında ise, bol ve çeşitli 'yeşim taşları' bulunuyordu. (Elçiler) onlardan topladılar ve Çin'e getirdiler. (Çin) İmparatoru, (eski klasik Çin kitaplarımda) yer alan bilgilere göre, ırmağın çıktığı dağa, Kun-lun dağı adını verdi. (Görülüyor ki ünlü Çin İmparatoru Wu, ordu ve savaş, at işlerinde olduğu kadar, diğer sömürgeciler gibi, coğrafya bilgisine de ağırlık veriyordu).

15. İmparator, Batı elçileri ile:

"İmparator, bu sırada deniz kıyısında bir teftiş gezisi yaptı. Yanında pek çok yabancı konuk vardı. Onlara Çin'in zenginliğini göstermek için, çok cömert davrandı. Konuklar, maskeli oyunlar ve diğer çeşitli gösteriler ile eğlendirildi. Yemeklerde, şaraplar bir deniz ve etler ise, bir dağ gibi yığılmıştı. Yabancı konuklar böylece, Çin'in şaşılacak derecedeki büyüklüğünü görmüşlerdi. Ayrıca silah depoları ile hazineler de gösterildi. Konukların kalbi, Çin'in büyüklüğü karşısında, korku ile doldu. Bundan sonra maskeli ve diğer oyunlar gibi gösteriler, yıldan yıla daha da geliştirildi. Bu gibi gösteriler de, bu tarihten itibaren başlamış oldu". DG, II, s. 34'e göre, bunun tarihi, M.Ö. 108 idi).

Artık bundan sonra, kuzey-batıdaki yabancı ülkelerden Çin'e gelip, giden elçilerin sayıları çoğalmaya başladı.

II. BATIDA HUN KERVANLARI:

16. “Fergana’nın batısındaki memleketlerin hepsi, (Çin’den) çok uzak oldukları düşüncesini taşıyorlardı.

Bunun için gururlu, aldırılmaz ve geri durur gibi davranıyorlardı Vassal bir devlet olmak için, bizim saygı ve geleneklerimizi yerine getirmiyorlardı (Yani Çinlilerin karşısında diz çöküp, saygı göstermiyorlardı. Krşl. DG, II, s. 34).

“Hun kervanları”: Fergana’nın batısında ta (İran’daki) Part (An-hsi) Krallığına kadar uzanan (ülkeler), ‘Hunlara yakın’ idiler. (Vaktiyle) Hunların Yücehileri yenmeleri sebebi ile Hun elçileri burada, ‘yazılı bir itimatnâme’ taşıyacak olurlarsa, (Hun elçisinin) yolu üzerinde bulunan bütün devletler, (veya bir devletten diğer bir devlete, hepsi Hunlara elçilerine) yol açıyorlar, onlara yiyecek veriyorlar, onları alı koymak, yakalamak veya rahatsız etmek gibi şeyler yapmıyorlardı (Brosset’ye göre bunlar Hun elçileri değil; Hun kervanları idi: s. 435).

“Çin elçilerine gelince, onlar parasını ve ipekli kumaşlar vermeden yiyecek elde edemiyorlardı (Parasını ödemedi) bazarlardan ne binek hayvanı ve ne de diğer hayvanlar atamıyorlardı. Onların halkı, şöyle düşünüyordu:

“- Nasıl olsa Çin uzaktır. Ayrıca da zengindir. Bunun için (Çin) her şeyi satın alabilir ve istediği şeyi elde edebilir”. Bir gerçek varsa Çin elçilerinden değil; Hunlardan daha çok korktuktan idi (Bu vesika da bize gösteriyor ki Hunlar, İran’da da saygı görüyor ve onurlanıyorlardı).

17. Yonca ve üzüm Çin’de:

“Fergana çevrelerinde, üzümden şarap yapılır. Zenginlerin mahzenlerinde, (Çin ölçüsü ile) onbin kilerden fazla şarap saklanır. Birkaç yıl bekletilse bile bozulmaz. Şarap içmek, halkın bir geleneğidir. Atlar da yoncayı (Medica- gosativa) severek yerler, (Oraya giden) Çin elçileri, yonca ile üzümün tohumlarını -(veya çubuklarını)-, Çin’e getirdiler. Çin imparatoru ilk kez olarak verimli topraklara ekti. Bu sırada Çin’de, Batıdan gelen ‘Gök atları’ da çoğalmıştı. Batıdan gelen elçilerin sayıları da çoğalmıştı. Elçiler ile diğerleri, (Çin başkentindeki) Yazlık Sarayın dışındaki seyrir yerlerinden, geniş bir bölgede yayılan, üzüm bağları ile yonca tarlalarını seyrediyorlardı”.

18. İran'da gelenekler:

"Fergana'dan (İran'daki) Part ülkesine, -(yani An-hsi'ye)- kadar, uzanan ülkelerde herkes ayrı dil konuşurlardı. Fakat onların gelenekleri, aynı idi. Ayrıca birbirlerini anlarıydı (Herhalde eski İndo-İran ağızlarından söz açılmaktadır). Gözleri derin ve sakalları da çoktur. Halkın (çoğu), gezici tüccarlardır. Ufak bir kazanç için, çok uzun bir pazarlık ederler, kocalar, karıları ne derlerse, ona uyarlar. Orada ne ipek, ne lâk ve ne de boya işleri bulunur. Madenden dökülen para ile kapları yoktur. Çin'den, altın ve gümüş alırlar. Onlardan, kap veya aletler yaparlar. (Altın ve gümüşü), para gibi kullanmazlar.

III. ÇİN'İN, FERGANA AKINLARI:

19. Fergana, Çine at vermiyor:

"Çin'den giden elçilerin sayıları çoğalınca, (Batı memleketlerindeki) birçok gençler, yararlı olacağı düşüncesi ile Çin İmparatoruna yaklaşmak için, elçiliklere girdiler. Bunlar (Çin'de) şöyle dediler: "- Fergana'nın en iyi atları, Erh-shih adlı kentte saklanmıştır. Bunları Çin elçilerine vermek istemiyorlar", imparator, Fergana atlarını çok sevmiştir. Bu haberden dolayı çok sevindi. Ch'e-ling adlı güçlü ve enerji dolu bir kişiye, bin altın ile altından yapılmış bir at vererek, Erh-shih kentindeki güzel atlardan verilmesini rica etmek üzere, Fergana Kralına elçi olarak gönderdi. Fakat Fergana, Çin malları ile dolmuştu. Halk, kendi aralarında danıştıktan sonra, (Çin elçisine) şöyle dediler:

"- Çin, bizden çok uzakta bulunuyor. Tuzlu Göl'de, -(yani Lobnor'da)-, Çin, (kötü karşılanmış ve kervanları) birkaç defa zarara uğratılmıştır.

Onun kuzeyine, -(yani Kuça ve Kaşgar'a?)- çıkarsanız, orada sizi Hunlar (Hu) sizi yağmalayacaklardır. Güneyde, -(yani Hotan ve Yarkend yolunda)-, su ile ot ve yiyecek yoktur. Bunun dışında gidip, geleceğiniz yerler ve kentler de bulunmadığından, yiyecek de bulamazsınız. (Bundan önce) gelen birkaç yüz kişilik elçi ve kervanlar, durmadan yiyecek aradılar. Durum böyle iken Çin, büyük bir orduyu buraya nasıl gönderebilir? Siz, bize ne yapabilirsiniz? Erh-shih atları, Fergana'nın en değerli şeyleridir!"

"(Böylece Çin elçilerine atları) vermediler. (Çin elçisi) çok kızdı. Kötü sözler söyledi. İmparatorun gönderdiği altın atı da parçaladıktan sonra geri

döndü. Bunun üzerine Fergana'nın ileri gelenleri kızarak şöyle dediler: “- Çin elçisi bizi küçük görüp, saygısızlık etti!” Elçinin, Fergana'nın doğu sınırında bulunan Yü-ch'eng'de, önünü kestiler. Hücum ederek, elçiyi öldürdüler. Mallarını da yağmaladılar.

“Çin İmparatoru bunu duyunca çok kızdı. Daha önce Fergana'ya gidip gelmiş olan elçilerden, Yao Ting-han ve diğerleri şöyle dediler: “- Fergana'nın ordusu çok zayıftır. Sayıları üç bini geçmeyen bir Çin okçu birliği ile onları yener ve bütün (Fergana'yı) ele geçirebiliriz!”

“Nitekim (Çin) İmparatoru daha önce General (Chao Po-hu'yu) 700 atlı ile Loulan kenti üzerine göndermiş ve kentin kralını bile esir almıştı. İmparator, bu planı kabul etti. İmparator, sevgili câriyelerinden Bayan Li'ye bir unvan vermek istedi. Bunun için de onun (ağabeyisine), ‘Erh-shih kenti Generali’ unvanını verdi

20. Çinin, 1. Fergana akını (M.Ö. 104): (At için savaş):

“Smparator, General Li Kuang-li'ye, bağlı beyliklerden 6000 atlı ve il-lerden de macera seven birkaç onbin genci toplamasını, Fergana'ya doğru akına çıkmasını emretti. Akının amacı, Erh-shih kenti ve oradaki atları ele geçirmektir. Bunun için de General Li'ye, ‘Erh- shih Generali’ unvanını verdi. Chao Shih-ch'eng ise, onun yanına yardımcı General olarak tayin edildi. (Eski elçilerden) Wang K'iu, kılavuzluk yapacak, Li Ch'e ise, ordunun idare işlerine bakacaktı. Bu yıl, M.Ö. 104 yılı idi. ”

“General Li, ordusu ile Batıya doğru yola çıktı. Tuzlu Gölü, (Labnor'u) geçti Yol üzerindeki küçük devletler korkup, alârm durumuna geçtiler. Her biri ayrı ayrı, kendi duvarları ile savunmalarını pekiştirdiler. (Çin ordusuna) yiyecek vermediler”.

“Yenilme ve geri dönüş”: “(Çin ordusu kent devletlerine) hücum etti. Fakat düşüremedi. Eğer teslim olsalardı, (Çin ordusu da) yiyecek bulabilecekti. Teslim olmayınca da, birkaç gün sonra kuşatmayı bırakmak gerekti. Böylece (Fergana'nın doğu sınırındaki) Yü-cheng kentine gelindi. Çin ordusunun asker sayısı artık, birkaç bin askeri geçmiyordu. Diğerleri açlıktan ölmüştü. Kente hücum edildi Fakat kenttekiler, (Çin birliklerini) ağır bir yenilgiye uğrattılar. Çok (Çinli asker) öldü veya yaralandı. General Li ile altındakiler

şöyle düşündüler: “- Bu kente hücum ettik. Fakat alamadık. Bu durumda, gidip de Kralın başkentini nasıl ele geçirebiliriz?”

“Bunun üzerine, birlikler toplandı ve geriye döndüler. Gidip de dönme, iki yıl sürmüştü. En sonunda, Tun-huang kentine eriştiler. On askerden bir veya ikisi kaybolmuştu. General, imparatora bir mektup yazıp, durumu şöyle bildirdi:

“- Yol çok uzaktı. Bunun için (yolda) çoğu zaman yiyecek bulamadık. Askerlerimiz, savaştan değil; açlıktan zarar gördüler. Askerlerimizin sayıları, Fergana’yı almamıza yetişmedi. Akının şimdilik durdurulmasını, geniş bir seferberlik yapıldıktan sonra, yeniden başlatılmasını dilerim”. İmparator bunu duyunca çok kızdı. (Batıdaki) Yü-men kapısının kapatılmasını ve (akından dönen askerlerden, her kim içeri girmeye cesaret, ederse, hemen başlarının kesilmesini emretti Bunun üzerine. General Li de korktu ve Tun-huang’da kaldı.

21. İkinci Fergana akını:

“(M.Ö. 103 yılının) yazında Çin, General Po-nu’nun Hunlara karşı yaptığı savaşta, 20.000 kişi kaybetti. Çin devlet büyüklerinin hepsi, Fergana’ya karşı akından vazgeçilmesini ve bütün güçlerin Hunlara karşı yönetilmesini istediler. İmparator ise, Fergana’yı cezalandırmayı, çoktan aklına koymuştu. Eğer en küçük bir devlet bile cezalandırılmaz ve düşürülmezse, Toharistan (Ta-hsia) gibi komşu memleketler, Çin’i küçük görecektlerdi. Ayrıca Fergana’nın bu üttün atları Çin’e hiçbir zaman gelmeyecekti. Wusun ve Lan-t’ou gibi (devletler de) Çin’e aynı tutumu gösterecek ve zarar vereceklerdi. Böylece Çin, dış ülkelerde, gülünç olacaktı, imparator, ‘Fergana’ya bir akın açılması gereksizdir’, diyen (Vezir) Teng Huan ve diğerleri hakkında dava açılmasını emretti.

“(Çin) imparatoru Ayrıca, hapiste veya sürgünde bulunan cezalı okçu askerler ile suç işlemiş ve sınırda yaşayan ayak takımı gençlerin, toplanarak seferber edilmesini emretti. (Bu Çin ordusunun çoğu suçlular ile haydutlardı). ‘Hunlara karşı korunmak için, Kan-chou’daki Chü-yen ve Hsiu-chu illerine yerleştirildi. En sonunda imparatorluğun her yanında dokuz sınıf suçlular toplandı. General Li’ye o kadar çok kurutulmuş yiyecek gönderildi ki, ağırlık

katarları personel ile birlikte, Tun-huang'a kadar, aralık vermeden uzuyordu. Ayrıca (Fergana alınınca), atların yakalanması için, bu işten anlayan iki kişi de tayin edilmiş ve ordu ile birlikte gönderilmişti.

"General Li, böylece ikinci defa (Fergana'ya) doğru yola çıkmış oldu. Askeri, pek çoktu. Bunu gören küçük (kent) devletleri, çıkıp onu karşıyorlar ve yiyecek veriyorlardı. Lun-t'ou devletine gelindiğinde şehir teslim olmadı. Birkaç gün kuşatıldıktan sonra, şehir yıkılıp, harabeye çevrildi Ondan sonra yine engelsiz olarak yüründü.

Fergana'ya varış: "Fergana'da Wan kentine varıldı. Çin ordusunun sayısı, 30.000 kişi idi. Çin ordusunu görünce, Fergana ordusu hücum etti. Fakat Çin okçuları, onları bastırıp, yendi. Ferganalılar savunma yerlerine girdiler ve kentin duvarlarının üzerine çıktılar. General, ordusu ile yürüyüp, Yü-ch'eng kentine hücum etmek istedi Fakat ilerlemenin durması, Fergana'ya bir baskın yapma fırsatını verir diye korktu. Bunun için, önce (Fergana'nın başkenti) Wan kentine gitti. Irmağın akışını değiştirerek kentin suyunu kesti.

Kent, çok zor bir durumda kaldı. Kent kuşatıldı ve savaşlar, 40 günden fazla sürdü. Böylece kentin dış duvarları, bir harabeye döndü. Kentin büyüklerinden ve cesur bir generali olan Ch'ienmi, (Çinlilerin eline) esir düştü. Bunun üzerine (başkent) Wan kentinin halkı, büyük bir korkuya kapıldı. Yer değiştirip, iç kente girdiler. Kentin büyükleri aralarında danışarak, şöyle dediler:

"- Çin'in bize savaş açmasının sebebi. Kralımız Mu-kua'dan dolayıdır. (HS'ya göre, Mu-ku.) Çünkü o, iyi atlarımızdan (Çin'e) vermedi, üstelik de Çin elçisini öldürdü. Şimdi gelin. Kralı öldürelim ve atları Çin'e teslim edelim. Belki Çin Ordusu, kuşatmayı bırakır. Yok, kuşatmayı bırakmazsa, bütün gücümüzle savaşır ve ölürüz. Henüz geç kalmış değiliz!" Kentin büyüklerinin hepsi birleştiler ve Kral Mu-kua'yı öldürdüler. Başını da kentin ileri gelen kişileri ile General Li'ye göndererek, şöyle dediler: "- Eğer Çin ordusu bize karşı savaşmazsa, biz de üstün atlarımızı çıkarır, (size gösteririz). Siz de böylece beğendiklerinizi alırsınız. Ayrıca, Çin ordusunun azığını da hazırlarız. Yok, eğer bunu kabul etmezseniz. Biz de üstün atlarımızın hepsini öldürürüz. Ayrıca, Semerkand (K'Ang-chü) Krallığından da bize yardım gelecek. Biz içeride durur savunuruz. Semerkand Krallığının ordusu da, dışarıda sizinle savaşır. Çin ordusunun ne olacağını, o zaman düşünün!"

“Semerkand Krallığının ordusu da bu sırada, Çin ordusunun yanında yer aldı ve beklemeye başladı. Sayılan çoktu; fakat hücum etmeye cesaret edemiyorlardı. General Li, Chao Shih-ch’eng ile Li Ch’e ve diğer (Çin komutanlarını) toplayarak, onlara danıştı ve şöyle düşündüler.

“- Duyduğumuza göre Wan kentine yeni olarak hizmet eden bir Çinli varmış. Bu Çinli, kuyu kazmayı da, iyi biliyormuş. Kentin içindekilerin yiyecekleri ise, çokmuş. Ayrıca baş suçlu olarak, Kral Mu-kua’yı da cezalandırmış ve başını da bize getirmiş bulunuyorlar. Buna rağmen silahı elden bırakmıyorlar. Eğer kuşatmayı bırakmazsak, bize karşı katı olarak savunacaklardır. Ayrıca Semerkand Krallığının ordusu da, biz çekilinceye kadar bekleyecektir. Eğer onlar da, kente yardım için gelir ve bizimle savaşacak olurlarsa, Çin ordusunun yenilmesi kaçınılmaz olacaktır!” (Çin) ordusunun subaylarının hepsi de bu görüşte birleştiler. Kent ile de anlaştılar.

‘Bunun üzerine başkent halkı, kendi üstün atlarını dışarı çıkardılar ve Çinlilerin (atları), kendilerinin seçmelerine izin verdiler. Ayrıca dışarıya bol bol yiyecek de çıkardılar ve Çin ordusuna verdiler. Böylece Çin ordusu onların iyi atlarından birkaç düzine elde etti. Ayrıca orta ve aşağı cinsten, 3000 aygır ile kısarak da aldılar. Daha önce kent büyüklerinden Mei-ts’ai adlı biri, Çin ordusunu karşılamış ve çok iyi davranmıştı. Onu da Kral olarak tahta çıkardılar. Böylece anlaşma, yapılmış oldu. Ancak Çin ordusu kentin içine girmedii, ve bundan sonra toplanarak geri döndü”.

22. Geriye dönüş: (M.Ö. 101):

Başlangıçta General Li, Tun-huang’ın batısından savaşa çıktığı zaman, Ordusunun asker sayısı çoktu. Bunun için yol üzerindeki memleketler, gerekli yiyeceği veremiyordu. Bundan dolayı ordusunu birkaç bölüme ayırdı. Bir bölümü güney; diğeri ise, kuzey yollarından gitti. İki Çin subayı... (ana ordudan) ayrılarak, Fergana devletinin doğu sınırındaki) Yü-ch’eng kentine yürüdü. Kent kendisini savundu ve Çin ordusuna yiyecek vermedi. Çin subayı, ana Çin ordusundan, 200 mil kadar uzaktaydı Durumu inceledikten sonra kenti azarladı. Kent ise, yiyecek vermeme dayandı. Kent, casuslar yolu ile komutanın askerlerinin günden güne azaldığını öğrendi. Bir sabah (kent) 3000 kişi ile hücum etti. Çin komutanı Wang Sheng-hsing ile diğer

subayları öldürdü. Çin ordusunu da bozguna uğrattı. Çinlilerden ancak birkaç kişi kurtularak, General Li'nin yanına gidebildi. General Li, bir Çin subayına... o kente giderek, almasını emretti. Kentin beyi ise, o sırada Semerkand Krallığına kaçmıştı. Çin subayı onun arkasından Semerkand Krallığına gitti. Semerkand, Çinlilerin Fergana'yı yendiklerini duymuşlardı. Bunun için (Semerkand) kaçan kentin beyini alıp, Çin subayına teslim etti. Subay, dört atlı muhafız ile beyi, Başkomutana gönderdi. Dört muhafız asker, aralarında konuşarak, şöyle dediler:

“- Bu kentin beyi, Çin'in baş düşmanıdır. Eğer biz şimdi onu canlı olarak götürürsek, belki yolda kaçabilir. Biz de bu büyük işte, hayatımızı kaybetmiş oluruz!” Bunun için beyi öldürmek istediler. Fakat hiçbirisi cesaret edemedi. En sonunda en gençleri beyin başını kesti ve başı Başkomutana götürdüler...

Böylece Çin ordusuna korkulu rüyalar göstermiş olan bu küçük Ortaasya şehrinin de hikâyesi bitmiş oluyordu. Bundan sonra General Li'nin dönüş hazırlıkları anlatılır. Artık bundan sonra Türkistan'daki kent devletleri, Çin ordusu kayboluncaya kadar, Çin ile iyi geçinmeye bakarlar. Aslında Çin ile ilgilerin pek isteksiz olduğu görülüyor. Nitekim kaynağımız şöyle diyordu: “Fergana'ya karşı savaşta İmparator, Wusunların bütün kuvvetlerini göndermelerini emretti Wusunlar ise, ancak 2000 atlı gönderdiler. Ne tarafı tuttukları belli olmadı ve hücum da etmediler...”(SC, 123, 127).

Çin ordusu ayrıldıktan sonra Fergana, yine kendi işine bakmıştı. M.Ö. 100'de, Çinlilerin tahta çıkardığı Kralı öldürüp, onun yerine kardeşini çıkardılar. Buna rağmen yine de Çin ile iyi ilişkileri korumaya dikkat ettiler. Ancak, Çin elçileri ile kervanlarına parasız ne kadar yiyecek verdikleri, çok şüphelidir. Çünkü Çinlilerden yine de çeşitli şikâyetler geliyordu.

XVI. BÖLÜM

HUNLARIN DURAKLAMALARI VE BATIYA KAYMALARI

VI. HUN HAKANI

(Wu-wei Han: M.Ö. 114-105)

Bu çağ, Çin'in gerçekten en güçlü ve gösterişli olduğu bir çağdır. Çin bu sıralarda, güneyi ile doğusundaki kavimleri ya sindirmiş veyahut da doğrudan doğruya katmıştı. Batıda ise, İpek yollarını, çeşitli ilişkilerle kontrol, altına almıştı. Çin'in Batı kapısı sayılan ve M.Ö. 121 yılında Hunların elinden alınan Kansu'da ise, Çin Sarayı tarafından il ve ilçe teşkilâtı kurularak, yavaş yavaş iskân yoluna doğru gidilmişti. Böylece Hunların eski yurtları ve toprakları olan Kansu, bir Çin arazisi haline gelecekti. Hunlar bu çağa kadar, Tibetlileri de kontrol altına tutarak, Çin'e batıdan çeşitli baskılar yapmışlardı. Çinlilerin Kansu'da yaptıkları bu yeni düzenlemeler ile, Hunlar ve Tibetliler arasında bir Çin tampon bölgesi de meydana gelmiş olacaktı. Böylece Hun ve Tibet anlaşmaları da sona ermiş olacak veya hiç olmazsa seyrekleşecekti.

Ünlü ve hırslı Çin İmparatoru Wu, yüzbinlerce Çin askeri ile Çin'in kuzeyinde gösteriş gezileri yapıyordu. Çinli devlet asker ve devlet adamlarının raporları ise, bu sırada Hunların çok zayıf olduklarını ve Hunları Çin idaresine almanın tam zamanı olduğunu bildiriyorlardı. M.Ö. 119 Hun-Çin savaşında, her iki taraf da kayıplar vermişlerdi. Yukarıda da gördüğümüz gibi Çin'in kayıpları daha büyüktü. Üstelik elle tutulur bir zafer de elde edememişti. Bundan sonraki savaşlarda da Çin'in, Hunları yenerek ezdiğini göremeyeceğiz.

M.Ö. 114-105 yılları arasında Hun tahtında oturan Wu-wei Han'ın statüko ve barışı dikkatle korumağa çalıştığı da bir gerçektir. Ancak Çin'in askerlik bakımından bir üstünlüğü de görünmüyordu. Nitekim M.Ö. 111'de Hunlara batıdan hücum eden 50.000 atlı Çin ordusu, Hunları göremeden

geri dönmüştü. Bu Hun Hakanının çağı Çin tarihlerinde, “Hun Hakanı ve Çin elçilerinin diyalogu” ile doludur. Çin İmparatoru Hakanı kızdırmak veya küçümsemek için bir elçi gönderir. Elçi, Hunların Çin idaresine girmeleri için bir ültimatom verir. Hakan ise elçiyi yakalatıp, Baykal gölünün yukarısındaki buzlu bölgelere sürgün eder.

“Çok katı Hun devlet otoritesi ile disiplini de, bu vesikalar arasındaki örnekler içinde kendini gösterir. Çin elçisi, Hakanın otağında ve Hakana karşı çok küstah ve kaba sözler söyler. Hakan derhal otağ içinde bulunan ve elçinin sözlerini duyan bütün Hun memurlarının hepsini öldürür. Çin elçisinin, politika gereği söylediği bu kötü sözlerin, otağdan dışarı sızmasını ve Hunlar tarafından duyulmasını istemez. Bize göre bu bir Hun devlet geleneği idi. Ancak “elçiye ölüm ve zeval yok” geleneğine, hem Hunlar ve hem de Çinliler tarafından dikkatle uyulmuştu. Hun Hakanı bir konuşmasında, “gençlerimizin sabrı tükenmiştir”, diyor. Belki de savaşı önlemek için böyle sert ve kanlı bir harekette bulunmuştu.

“Hunların elçi Kabulü” ve elçilik protokolü hakkındaki en güzel vesikalar da bu bölümde yer alır. Bunların derin olarak incelenmelerini, kitabımızın sonundaki bölümlerde bulacaksınız. Çin, sıradan kişileri Hunlara elçi olarak gönderir. Üç elçi de Hakanı kızdırmak için ellerinden geleni yaparlar. En sonunda Hakan, M.Ö. 107 de gelen üçüncü elçiye, şu iki sözü söyler: 1. Senin elçi olabilecek değerde soylu bir kişi olmadığını Hun halkı da biliyor. 2. Hunların genç nesillerinin artık sabrı tükenmektedir. Bu sözler üzerinde düşünen Çin Sarayı, dördüncü elçiyi, yüksek rütbeli ve elçi olabilecek kişilerden seçip gönderdi.

Hun Hakanı, 3. elçiye, Çin Sarayına geleceğini ve tek oğlunu da rehin olarak vereceğini söyler. Çin’de bu sözlere inanılır. Konuk Hakan için başkentte bir köşk bile yapılır. Ancak sonra işin içyüzü anlaşılır. Hunlar, ancak soylu ve büyükelçilerle gerçekçe konuşulabileceğini; böyle sıradan elçiler ile de alay edilmesi gerektiğini söylerler. Bunun için sınırlarda görülen sessizlik ve barışı, Hunların düşkünlüğü ile yorumlamak doğru değildir. Hun elçisinin Çin başkentinde hastalanarak ölmesi, Çin Sarayını telâşa düşürmüştü. Bunu aşağıdaki vesikalardan açık olarak anlıyoruz. Çin cenazeyi büyük ve soylu bir Saray memuru ile Hunlara göndermiş; fakat Hakanı inandırama-

mıştı. Hakan Çin elçilerini yakalatmış ve Hun birliklerini de Çin sınırında, akına geçirtmişti.

Görülüyor ki, M.Ö. 119'dan 105 yılına kadar, bir güç ve denge denemesi sürüp gitmişti.

“Hunların batıya kaymaları” da çağda kendini göstermişti. M.Ö. 123 yılından itibaren Çin'in kuzeyinde oturan Hunlar, yerlerinden ve yurtlarından oynatılmışlardı. M.Ö. 119 yılında ise, Hun Hakanı ile Hun başbakanı Yabgu, -Çin ordularının eline düşmemeleri için-, Çin sınırındaki garnizonların çölün kuzeyine çekilmelerini planlamışlardı. Böylece kuzeydeki çorak bozkırlarda Hunların sayıları çoğalmıştı. Bundan dolayı büyük Hun kitlelerinin her an batıya kaymaları beklenebilirdi. Aşağıda bu kavimler göçü ile ilgili bir vesikayı, ayrı bir girişle sunacağız.

A. DURAKLAMA VE BARIŞ

Hanın tahta çıkışı: “Aradan epey yıllar geçti. Hun Hakanı İ-chih-hsieh, Hakanlığının 13. yılında öldü yerine oğlu Wu-wei, Hun Hakanı olarak tahta çıktı. Bu yıl, M.Ö. 114 yılı idi. (De Groot'a göre bu Hun Hakanının adı, Wu-yang şeklinde yazılmış olmalıydı: I, s. 144. Bu görüş doğru olabilir).

I. HUN VE TİBET ANLAŞMASI:

1. Batıdan Hun akınları:

Hunlar Yüecileri yendikten sonra, Tibetliler de Hunlara bağlanmışlardı. M.Ö. 121'den, yani Kansu Çinlilerin eline geçtikten sonra da, Hunlar ile Tibet kavimleri arasındaki dostluk, bozulmamıştı. Çinliler, Hunlardan boşalmış olan Kansu'nun boş kalmasını istemiyorlardı. Bunun için, Hunlar ile Tibet arasında bir tampon devlet kurmak istemişlerdi. Wusunları, Kansu'ya davet etmişlerdi. Fakat Wusunlar, gelmek istememişlerdi. Bunun üzerine orada, Chiu-ch'üan ile, -(yani Su-chou chüm)- kuruldu. Bundan sonra da, formaliteye göre- Hun ve Tibet ilişkileri kesilmiş oluyordu. Ancak bu şua da Hunlar ile Tibet arasındaki ilişkileri kesebilecek kadar, burada yoğun bir Çinli halk yoktu. Aşağıdaki vesika, De Groot'da yoktur. (Bk. TSTC, 20, s. 658, M.Ö. 112):

“(M.Ö. 112 yılında), Tibetliler 100.000 kişi ile (Çin’e) isyan etmişler ve Hunlara elçi göndererek, Hunlar ile ilişki kurmuşlardı. Bu (Hun-Tibet) anlaşması üzerine, Hunlar da kuzeyden hücum etmişler ve Wu-yüan ilinin valisini öldürmüşlerdi.”

De Groot’a göre, Hunlar kaybettikleri Kansu ile Batıyı, yeniden elde etmek istiyorlardı. (bk. A. esr. , I, s. 140). Bizce bu akınlar, o kadar büyük değildi. Ancak bundan da, Hunların Kansu’da boş durmadıktan anlaşılıyordu. Çünkü Çin, M.Ö. 111 yılında, Batıdan Hunlara karşı, Su-chou’dan başlayan, büyük bir akın yapacaktır. Fakat Hunları bulamayacaktır.

2. Batıdan Çin taarruzu:

“(M.Ö. 111 yılında) Çin Sarayı, Genel Kung-sun Ho’yu, 50.000 atlı ile yola çıkardı. General iki bin mil, (Hun arazisinin) içine girdi Fu-tsu Pınarı’na kadar gitti. (TSTC 20: s. 675’e göre burası Hunların, Orta Pınarı’nın adı idi). Hunlardan bir tek kişiyi bile görmeden, geri döndü. (Diğer yandan) General Chao Po-nu ise, (daha doğudaki) Ling-chou’dan (Alaşan bozkırlarına), 10.000 atlı ile çıktı. Bin mil yürüdükten sonra, ‘Hsiung’, yahut ‘Hun’ ırmağına kadar gitti. O da hiç bir Hun askeri göremeden geri döndü. (Hsiung veya Hun ırmağının, daha önce Alaşan’dan yapılan Çin akınlarında da, ‘Hunnu’ şeklinde adı geçmişti. Krşl. De Groot, I, s. 122-146). Hunlara rastlayıp da savaşmayan iki general, dönüşte ayrıldılar. Kansu’daki (yeni) illeri (chün) kurdular. (TSTC, 20: s. 675. Diğer kaynaklar için krşl. DG, I, s. 14).

II. ÇİN ELÇİSİNİN KÜSTAHLIĞI: (M.Ö. 110):

1. Hunların, korkunç bir kabul sahnesi:

“Çin imparatoru, sınırlarda ilk defa bir teftiş gezisi yaptı. (Çin’in) güneyindeki, kavimlere karşı başarı kazanmış ve Hunlara da bir akın yaptırmıştı. (San ırmağın batısında, Hunlardan yeni kazanılmış olan) Sho-fang’a gerdi ve... Çin ordusunu gördü. Bundan sonra da Kuo Chi’yi hızla Hun Hakanına gönderdi. Elçi (Hun başkentine) geldi. Hunlar elçiye vazifesini sordular. Elçi de, ‘hemen hakanı görmek istiyorum, onunla görüşeceğim’ dedi. Hakanın yanına kabul edilince de, şöyle konuştu:

“- Güney (Çin'deki) Yüeh (kavminin) Kralının başı, (Çin başkentindeki) Kuzey Sarayının kapısında asılı durmaktadır. Eğer (Hun) Hakanı Çin'e hücum edip, bizimle savaşabilecekse, imparatorumuz ordusu ile birlikte, sınırda beklemektedir. Yok eğer savaşamayacaksanız, yüzünüzü güneye dönünüz ve Çin'e karşı bağılıklarınızı bildiriniz. Artık (eskisi gibi), kaçıp gidemezsiniz! Kuzeyin, otsuz, susuz ve soğuk bozkırlarında saklanamazsınız! Siz, hiçbir şey yapamazsınız!”

“Bu sözleri duyunca Hakan çok kızdı. Ayağa kalkıp, kılıcını çekti (Kabul) törenini düzenleyen Büyük (Hun) memurları ile (bu saygısızlığı) görenlerin hemen orada başını kesti.

“(Elçiyi) ise, Çin'e geri göndermedi Hakan, (Çin elçisini) 'Kuzey denizi'nin (Pei-hai) yukarısına sürdü. (Çin elçisinin bu saygısızlığını, Hun devleti içinde kimse duymasın diye Hakan, Kabul töreninde bulunanların hepsini öldürüyor. Ancak Hunlar, büyük bir devlet olarak elçinin dokunulmazlığına bağlı kalıyorlar.

“Hakan bundan sonra Çin sınırlarındaki yağma akınlarına izin vermedi. Hakan bu barış sırasında, atlarına ve savaşçılarına baktı. Ok ve yay ile (askerlerine) atış talimleri yaptırdı. Birkaç defa da Çin'e elçi gönderip, dostça ve tatlı dille barış kurmak istedi.

2. İkinci Çin elçisi (M.Ö. 107):

(Çin elçisinin, yüzünü örtüp, karartarak Hun Hakanının otağını girmesi): “İmparator, Hunların içinde neler olup bittiğini öğrenmek için Wang Wu'nun başkanlığında, Hunlara bir elçilik gönderdi. Hunların 'töresi' şöyle idi: “Hiçbir Çin elçisi, elçilik mektubunu veya itimatnamesini (chieh) vermeden ve yüzünü karartmadan, Hun Hakanının çadırına giremezdi. Elçi, Pei-ti bölgesindendi. Bunun için Hun geleneklerini iyi biliyordu. Bundan dolayı elçi önce itimat mektubunu veya belgesini verdi, sonra da yüzünü karattı ve böylece Hakanın çadırına girdi”. (SC, 110: 3772; DG, I, s. 149; Prof. Eberhard, Çinin Şimal komşuları, s. 77. TSTC, 21, s. 691'e göre elçi, M.Ö. 107'de geldi).

“Hun Hakanı çok memnun oldu. Tatlı sözlerle ve içten konuşmağa başladı. Çin ile dostluk ve barış kurmak için, Veliahtını Çin'e rehin olarak gön-

dermek istediğini söyledi (Hakanın Çin elçisini hoş tutmak için söylediği bu sözler yanlış anlaşılmıştır. Bu yüzden Çin ile Hunların arası açılmıştır). (SC, 110. 2912;DG, I, s. 149).

Bu sıralarda, Yang Hsin adlı bir Çin elçisi daha geliyor. (TSTC, 21: s. 691)'e göre bu elçi M.Ö. 107'de geldi. Kaynağımız ise, eskiye dönüyor ve M.Ö. 108'de olup bitenleri anlatmağa başlıyor. Bu savaşlar, (TSTC, 21: s. 687) de tarihlenmiştir.

3. Çin Batıyı sağlamlaştırıyor (M.Ö. 108):

Kaynağımız (SC, 110), önce Çin'in doğuda ve Kore'de yaptığı savaşları anlattıktan sonra, 'İpek yolu' üzerindeki batıya geliyor:

"... Batıda Chiu-ch'üan, -(yani Su-chou)-, ili kuruldu. Böylece Hunlar ile Tibetlilerin ilişki kurduktan yol kapatılmış oldu. Çin bundan başka Batıda, Yüeci'ler ile Toharistan (Ta-hsia) arasında ilişkiler de kurdu. Wusun Kralına bir Çinli Prenses, Hatun olarak verildi. Böylece Hunların, 'Batı bölgeleri'nde kendilerini destekleyen devletlerin arası kesilmiş oldu. Ayrıca Çin, kuzeydeki ekili bölgeleri de genişletti Wusunların kuzeyindeki (?), ta Hsüen-lueh'e kadar uzadı. Bütün bunlar yapılırken, Hunlar hiçbir şey yapamadılar.

"Bu yıl, (Hunlarda) Yabgu Chao-hsin öldü. Çin devlet adamlarının görüşüne, göre, Hunların çok zayıf düştükleri ve artık Çin'e bağlanabilecekleri idi" (SC, 110: s. 2913; DG, I, s. 149).

III. HUNLAR, SOYLU OLAN ÇİN ELÇİLERİ İSTİYOR (M.Ö. 107):

Bu sırada ünlü Çin İmparatoru Wu, Hun Hakanına karşı sert konuşanlar ve sonra da özür yolu bulunsun diye, sıradan kişileri elçi olarak gönderiyordu. Çin Sarayında yapılan plan üzerine bu elçiler, Hun hakanına karşı katı ve sert konuşuyorlardı. Hakanı korkutup, dize getirmek istiyorlardı. Hakan da onları yakalatıp, kuzeyin buzlu tundralarına sürgün ediyordu. Eğer gelen elçiler, Çin'in soylu ve saygı değer kişileri olsaydı, Çin böyle bir sürgünü göze alamazdı. Ayrıca Hakan, Mete'den beri sürüp gelen, Çin ile Hunlar arasındaki statünün, değişmesini istemiyordu. Elçilik protokolünü da katılaştırmıyordu.

Bunun için elçi konuştuktan sonra, elçinin sözlerinin kendisini kandırmak ve eski anlaşmaları bozmak için, bir öğrenci dili ile söylenmiş boş sözler olduğunu söylüyor ve meseleyi kapatıyordu. Bu durum, birkaç defa yenilenince, Çin de politikasını değiştirdi ve akıllı başında biri olan elçi Wang Wu'yu gönderdi:

“Hunlara yeni gelen (Çin) elçisi Wang Hsin, katı ve inatçı bir kişi idi. Kendisi tam bu işe göre idi. Fakat soyluluk ve yüksek bir memuriyet unvanı yoktu. Bunun için Hun Hakanı ona iyi davranmadı. Hakan onu kabul etmek için çağırmak istedi Fakat elçi, ‘ itimat belgesi’ olan âsa veya bastonunu teslim etmedi. (Çin elçilerinin itimat belgeleri, başlıklı birer baston veya âsa idiler. Çin elçileri bu bastonları ile uyurlardı. Hun Hakanının çadırına girmeden, önce bu bastonlar verilirdi. Bastonu vermeden Hakan otağına girilemezdi. Ancak elçinin kaprisi üzerine Hakan, mesele çıkarmak istemiyor ve elçiye dışarıda kabul ediyor):

“Bunun üzerine Hakan, elçi ile görüşmek için, çadırın dışında oturdu. Elçi Hakanı görünce şöyle dedi: “Eğer siz bizimle dostluk ve barışı sürdürmek istiyorsanız. Hakanın veliahtını, rehin olarak Çin’e gönderiniz!” Hakan da ona şöyle dedi:

“- Bu (söylediğiniz), eski andlaşmalarımıza uymuyor. Eski anlaşmalarımıza göre Çin bize dostluk gösterisi olarak, Çinli prenses, yeteri kadar ipekli ve çeşitli yiyecekler gönderecekti. Buna karşılık Hunlar da, Çin sınırlarına zarar vermeyeceklerdi. Fakat şimdi siz, eski anlaşmayı bir tarafa atmak istiyorsunuz. Üstelik de oğlumu rehin olarak göndermemi söylüyorsunuz. Fakat geride kalan başka bir oğlum daha yok. Benim Hun halkım, kendi geleneğine göre, Çin elçisinin, (yani senin), orta sınıftan ve soylu olmayan bir kişi olduğunu görüyor. Üstelik boş sözlerle konuşup, beni kandırmak ve anlaşmamızı yırtmak istiyorsunuz. Benim genç nesillerimin sabrı tükenmek üzeredir. Çin, Hunlara ne zaman elçi göndermişse, Hunlar da elçiye geri göndermişlerdir. Eğer Çin, Hun elçisini tutmuşsa, Hunlar da Çin elçisini tutmuşlardır. Artık buna bir son verelim!”

“Elçi Yang Hsin, bundan sonra geri döndü. Çin (yeniden eski elçi) Wang Wu’yu, elçi olarak gönderdi. Hun Hakanı tatlı şeyler söyledi. Çin’in kendisine daha değerli şeyler göndermesini istedi. Hatta elçiye, Çin’e gelip İmparatoru görmek istediğini, yüz yüze gelerek, kardeşçe bir andlaşma yapmak istediğini söyledi.

Bu Hakan, Çin elçilerini hoş tutmak için çok tatlı şeyler söylüyordu. Ancak konuşmasını bilmiyordu. Çin'e geleceğim, İmparatoru ziyaret etmek istiyorum gibi, iltifat için söyledikleri sözler, Çin'de gerçekmiş gibi kabul edilmişti:

"Elçi Çin'e döndü ve raporunu verdi. Bunun üzerine Başkent Ch'ang-an'da, (Hun Hakanı başkente) geldiğinde oturması için, bir köşk yaptırıldı. Fakat Hunlar ise şöyle dediler: "- Çin bize soylu bir elçi göndermedikçe, biz sizinle gerçek bir dille konuşmayacağız!" (Bundan da anlaşılıyor ki Hun Hakanı, Çin elçisi "gerçek bir dille" konuşmamış ve "alay" etmişti. Parker, Attila ile Roma elçisi arasında geçen konuşmayı, buna benzetiyor: II, s. 111, n. 2a).

Hun elçisinin ölmesi: Hun elçisinin Çin başkentinde hastalanarak ölmesi, Çin ve Hun ilişkileri arasında uzun zaman bir çıban başı olarak kalmıştı: "(M.Ö. 107'de) Hunlar, soylu bir Hun'u Çin Sarayına elçi olarak gönderdiler. (Fakat Hun elçisi) hastalandı. (Çinlilerin) çeşitli ilaçlar vermesine rağmen, bir tahilsizlik olarak Hun elçisi öldü. Bunun üzerine Hun elçisinin cenazesini götürmek üzere, çok yüksek dereceli... bir memur olan Lu Ch'ung-kuo, birkaç bin altın para ile Hunlara gönderildi. Cenazeyi getirene Hunlar da, "işte bu Çin'in soylu kişisi", dediler. Fakat Hun Hakanı, soylu Hun elçisinin, Çin tarafından öldürüldüğünü sandı. Bunun için elçisini tutarak (Çin'e) geri göndermedi. Bütün bunlar, Hun Hakanının alay yolu ile, (eski) Çin elçisi Wang Wu'ya, Çin'e geleceğinden ve veliahtını da Çin'e rehin olarak göndereceğini söylemesinden ileri geliyordu. Bunun üzerine Hunlar, Çin sınırlarına birkaç akın yaptılar. (M.Ö. 107)...

B. HUN KİTLELERİNİN BATIYA KAYMALARI (M.Ö. 105)

M.Ö. 105'de kaynaklarımız, yeni bir haber ile söze başlıyorlar. "Hunlar, kuzey-batıya doğru gitmişlerdi". Yukarda da belirttiğimiz gibi, M.Ö. 123'de Çin Generali Wei Ch'ing'in Hun yerleşme merkezleri ile feodal beyliklerini dağıtması ve M.Ö. 119'da da, Hun Hakanı ile Başbakanı Yabgu'nun, Çin sınırındaki Hun garnizonlarını, Gobi çölünün kuzeyine almaları, Hunlar arasında bazı kavimler hareketine yol açmıştı. M.Ö. 121'de Çin Tarafından Kansu'nun alınması ve buradaki Hunların boşaltılması da, bu kavimler hareketine yol açmıştı. Bu bir bakıma, "Batıya doğru", büyük bir "Kavim-

ler göçü”nün bir başlangıcı idi. Çin kaynaklarında geçen, “kuzey-batı yönü”, daha çok güneydeki Çinlilere göre yapılmış, bir yönleme olmalıdır. Bu sıralarda, Moğalistan’ın doğu kıyılarından ise Hunlar, adeta çekilmiş gibiydiler. Ancak buraları büsbütün sahipsiz bırakmadıklarını da, bundan sonra Uzak-doğu’dan Çin’e inen, Hun akınlarından anlıyoruz, ileride, bu konular üzerinde de duracağız.

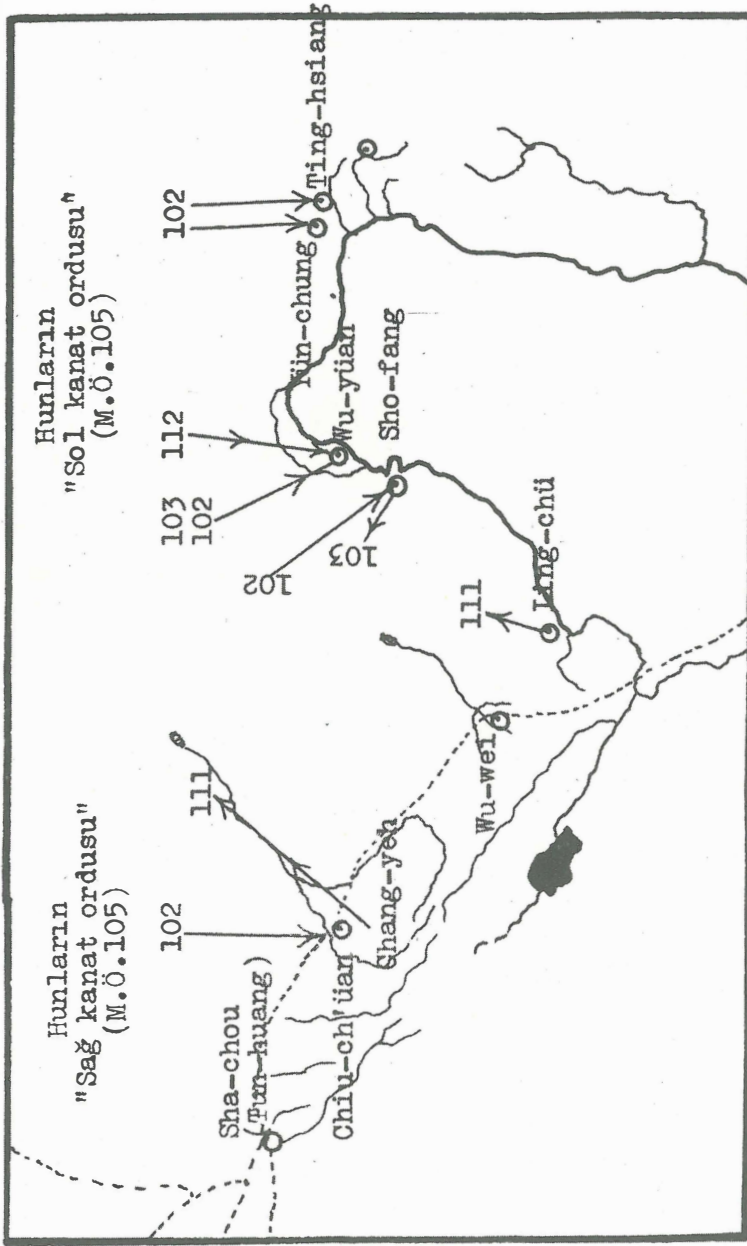
Hunların Batıya kaymaları, herhalde M.Ö. 119 yılındaki büyük Çin akınından sonra başlamış olmalıydı. Çin ordularının eline geçmemek için, yurtları ile otlaklarını bırakıp çekilen Hunlar, savaştan sonra geri dönmüş olsalar bile, eski rahatlıklarını bulamamışlardı. M.Ö. 105’de ise kavimler hareketi, bir haber olarak kaynaklardaki yerini almıştı. Aşağıda göreceğimiz gibi, bu kavimler hareketinde, taht kavgaları ile soğuk kışlar ve kıtlıklar da rol oynamışlardı. Bu değerli vesikamız, şöyle diyor:

“Bu zamandan itibaren, -(yani M.Ö. 105’de)- biraz daha kuzey-batıya doğru gitti. “Sol Kanat (Hun) ordusu”, Yün-chüng’ün (çevrelerinde duruyordu). “Sağ Kanat (Hun) ordusu” ise, Chiu-ch’üan (yani Su-chou) ile Tün-huang’ın karşısında bulunuyordu

Görülüyor ki Moğolistan’da bulunan Sol Kanat Hun ordusu, oldukça batıya gelmişti. Gerçi bu sırada Hunlar herhalde yine de çölün kuzeyinde bulunuyorlardı. Hunların Sol ve Sağ kanatları ise, adı geçen yerlerin kuzeyindeki, en yakın noktalarda yerleşmişlerdi. Zaten metin de, (chih) işareti ile, bunu anlatmak istemiştir. SC, 110’da, ‘Hunların güney sınırı’ olarak gösterilen, Tün-huang kentinin adı da değişik yazılmıştır. Metne düşülen eski Çin notlarından Ch’eng İ, bunu Uygur Türklerinin ataları Tölös (?) veya T’ieh-le’ler ile karıştırmış ve Kua-ti-chi adlı kaynaktan, çok değerli bir not düşmüştür.

C. 7. HUN HAKANI (ÇOCUK HAN: M.Ö. 105-102)

M.Ö. 105-102 yılları arasında Hun tahtında oturan ve Çin tarihlerinde Wu-wei Han adı ile geçen bu Hun Hakanına, yaşının küçük olmasından dolayı, “Çocuk Han” veya “Küçük Han” diyorlardı. Fakat bu Hun Hakanı, kan dökmeyi ve savaşı çok sevmesine rağmen, güçlü ve cevherli bir gençti. Kendisinden önce, yani M.Ö. 114-105 yılları arasında, Hun ve Çin ilişkilerinin, çok durgun geçtiğini yukarıda göstermiştik. Ünlü Çin İmparatoru Wu, M.Ö.

Harita 1: M.Ö. 102-101 arasındaki Hun Akınları

119'da hiçbir sonuca ermeden biten ve Çin için büyük kayıplara mal olan Çin akınının, öç ve rövanş duygularını kalbinde saklıyordu. Hun Hakanı ise, Çin ile yeni bir savaş istemiyordu. Bunun için bu on yıllık devreye, "elçiler çağı" da diyebiliriz. Çünkü kaynaklar, yalnızca elçilerin gidiş gelişleriyle doludur.

M.Ö. 105'de, onun yerine geçen oğlu ise, küçüktü. Bunun için Çin tarihleri ona, "Çocuk Kağan" demişlerdi. Fakat bu Hakanın, aşağıda da göreceğimiz gibi, "kan dökmeyi ve savaşı seven" bir kişiliği vardı, üstelik becerikli idi. Yaşının küçük olmasından dolayı, devlet içinde taht kavgaları başlamıştı. Amcası sağ Bilge Prensi ile arası açıldı. Çinliler, amca ile yeğeni birbirine düşürmek istediler ve tâziye bahanesiyle, ikisine de gizlice ve ayrı ayrı elçiler gönderdiler. Fakat Küçük Han, her iki elçiye de keşfedip, yakalamada gecikmedi.

Taht Kavgaları ve Kıtlık: Bu gibi taht kavgalarının yanında, büyük bir "soğuk ve kıtlık" Hunların hayvanlarının yarısını kırmıştı. Hunların yurdunda zaman zaman görülen bu soğuklar ve kıtlıklar, Hun tarihinde yeni devirler açardı. Bundan dolayı, devletin "Sol yanı", yani doğu tarafında, Hakana karşı gelmek isteyenler de çoğalmıştı. Devletin Doğusunda, soylu bir Hun komutanı da, Hakanı devirmek için, Çin ile anlaştı. Çin de, ona yardım etmek için, tanınmış bir Çin generalinin emrinde, 20.000 atlı bir ordu gönderdi. Çin ordusu, başkaldıran Hun kumandanı ile, Liang-chou'un kuzeyinde birleşmek istedi. Bundan da anlaşılıyor ki isyân, doğuda değil; orta-güneyde başlamıştı.

Büyük Çin Akını: Genç Hun Kağanı, hızla gitti ve Çin Generali ile Çin ordusunu esir aldı. Oradan da, Çin sınırlarına indi. Eskiden Hunlara ait olan, Sarı ırmağın batısındaki eski Hun kentlerini kuşattı. Aşağıda göreceğimiz gibi, eğer bu genç Hun Hakanı hastalanıp da ölmeseydi, bu kentleri almış olacaktı. Görülüyor ki, Yukarıda sunduğumuz bazı Çin vesikalarının sandıkları gibi, Hunların durumu hiç de kötü değildi. Küçük Kağan ölünce yerine, -kendi oğlu çok küçük olduğu için-, amcası ve rakibi, Sol Bilge Prens geçti. Böylece devlet içinde, birbirine düşman iki kanat doğmuş oldu. Bu yıllarda Çin ise, Hunları arkadan vurmak için, Türkistan akınlarına ağırlık vermişti. "Hunların Batıya kaydıkları" aşağıdaki vesikalardan da anlaşılıyor. Çünkü Devletin Sol Kanadı, neredeyse ortaya gelmiştir:

Kaynaklar: (Okuma):

1. Hakanın tahta çıkışı (M.Ö. 105-102):

“Hun Hakanı Wu-wei (M.Ö. 114-105), son Çin elçisinin gelmesinden üç yıl sonra öldü. 10 yıl hakanlık tahtında kalmıştı. Oğlu Wu-shih-lu kendi yerine tahta çıktı. (HS, 94A’ya göre bu Hakanın adı, Chan-shih-lu idi.) (Yeni Hakanın yaşı), küçük olduğu için, ona ‘Çocuk Hakan’ da denmiştir. Bu yıl, M.Ö. 105 yılı idi.

2. “Çocuk Kağan”:

(Yaşının küçük olmasından dolayı), “Çocuk” denen Hun Hakanı tahta çıkınca Çin, Hunlara iki elçi gönderdi. Elçilerden biri, (doğrudan doğruya) Hun Hakanına gitti. Diğeri de (Hunların) Sağ Būge Prensi’ne, (ölen Hakanandan) dolayı tâziye vermek için gitti. (Çin böylece) Hunların devleti içinde ikilik yaratmak istiyordu. (Bu sırada Hakan ile Hunların Sağ Bilge Prensinin arası açıldı). Elçiler Hun toprağına girince, her iki (Çin elçisi de) yakalanarak Hun Hakanına götürüldü. Hakan çok kızdı ve elçileri Çin’e geri göndermedi. Daha önce ve şimdi, Hunların yakalayıp, Çin’e göndermedikleri Çin elçilerinin sayısı, onu bulmuştu. Hunlardan gelip, Çin’in alıkoyduğu Hun elçilerinin sayısı da bunun kadardı.

3. Çin’in batıdaki akınları:

(M.Ö. 104’de, yani) aynı yıl Çin, General Li Kuang-li’yi Fergana’yı almak için gönderildi. General Kung-sun Ao ise, “Teslim olan kentleri, kurmak için vazifelendirildi. (Bunlar, Sarı ırmağın batısında bulunuyorlardı. Bk. DG, I, s. 152). Çin’in Batı akınına ait vesikaları Yukarıda vermiş bulunuyoruz.

I. BİR İSYAN PLANI VE ÇİN ORDUSUNUN ESİR OLMASI:

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hun Hakanı ile Hun Prensleri arasındaki taht kavgaları, henüz bitmemişti. Hunların Sol Büyük Generali, Hakanı öldürmek için bir plan kurar. Çin de Generale yardım etmek için 20. 000 atlı bir ordu gönderir. Fakat Çocuk Hakan çok beceriklidir. Çin generali ile ordusunu esir eder ve karşısındakileri de, ortadan kaldırır:

1. Hunlarda soğuk ve kıtlık:

O kış Hunların ülkesinde çok kar yağdı ve büyük bir soğuk oldu. Sığırların büyük bir bölümü öldü. Hun Hakanının yaşı küçüktü. Fakat öldürme ile savaştan çok hoşlanıyordu. Bunun için de, devlet içinde halkın çoğunu huzursuz yaptı.

2. Hakanı öldürme planı:

Hunların Sol Büyük Komutanı Ta tu-wei, Hakanı öldürmek istedi ve gizli olarak Çin'e bir haberci gönderdi ve şöyle dedi:

“- Ben Hakanı öldürüp, Çin'e teslim olmak istiyorum. Gerçi Çin bizden çok uzakta bulunuyor. Göndereceğiniz ordu bana yakınlaşır, yaklaşmaz ben de harekete geçeceğim”. Çin bu sözleri duyar duymaz, ‘Teslim olan kentlerde’ savunmayı sağlamlaştırdı. (Herhalde Hunların habersiz bir akın veya oyunu düşünülererek). Ancak burasının Hunlara çok uzak olduğu da anlaşıldı. (Bundan da anlaşılıyor ki Hunlar, Çin'den oldukça uzaklaşmışlardı).

“M.Ö. 103 yılında ilkbaharında Çin Sarayı, General Chao Po'nu'yu, 20.000 atlı ile Sho-fang bölgesinden yola çıkardı. General, Kuzey-batıya (HS'ya göre Kuzeye doğru 2000 mil gitti). Yen shih-ku'nun notuna göre: ‘Hun Hakanına isyan eden Sol büyük komutan ile buluşmak için gitti. Söz verilen zamanda, Chün-chi dağında buluşmak ve sonra geri dönmek için. (Gerek Yen Shih-ku ve gerekse diğer Çin notları bu dağın, Wu-wei, yani bugünkü Liang-chou'un kuzeyinde olduğunu söylüyorlar. Bundan da anlaşılıyor ki Hunlar, epeyce batıya gitmişlerdi).

“Hunların Sol büyük Komutanı da harekete geçmek istedi. Fakat planı anlaşıldı ve Hun hakanı onu öldürdü. Hakan, (Hunların) ‘Sol Kanat Ordusu’nu (Çin) Generalinin üzerine hücum ettirdi... General geri çekildi. “Çin'e Bağlı Kentlere”, (yani Sarı ırmak kıvrımının batısına), 200 mil kalmıştı ki, (Hunların Sol Kanat Ordusu da) onlara, 80.000 atlı ile yetişti. (Çin generalini kuşattı. General geceleyin kuşatmanın dışına çıkarak su aradı. Hunlar bunu duydular ve hücum ederek (Çin Generalini) canlı olarak yakaladılar. Bundan sonra da Çin ordusuna baskın yaptılar. Çin ordusunda bulunan Kuo Tsung ve Wei Wang adlı (Çin) subayları, -(HS'da bu subayların adı geçmi-

yor)-, bu bozgundan ve kendi generallerinin esir düşmesinden, kendilerinin sorumlu tutulacaklarını anlayınca, onlar da Hunlara teslim oldular.

“Hunların ‘Küçük Hakanı’, buna çok sevindi (M.Ö. 103). Çin sınırında-ki, ‘Çin’e bağlı kentlere’ baskın yaparak, hücum etti. Fakat bu kentleri alamadı. (Bu kentler sarı ırmak kıyısındaki eski Hun bölgesi idi). Bunun üzerine Çin sınırını yağmaladı ve gitti. Ertesi yıl, (yine geldi), (Sarı ırmağın batısındaki) kentlere bizzat hücum ederek almak istedi. Fakat kentleri alamadan, hastalandı ve öldü. (SC, 110: 2915; DG, I, s. 152-3).

II. “HUNLARIN BATIYA KAYMALARI”

Bu akınlardan da anlaşılıyor ki, Hunlular daha batıda savaşıyorlardı. Bu Hakan zamanında Hun akınları daha çok Alaşan Bozkırları üzerinden geliyordu. Yani kuzeyden değil, Ayrıca isyân eden Hun Sol generali ile Çin ordusu da, Wu-wei, yani Liang-chou’un kuzeyinde birleşmek için sözleşmişlerdi.

XVII. BÖLÜM

HUNLARIN GÜÇLENMELERİ

A. YENİ HUN HAKANLARI

I. 8. HUN HAKANI

(Hsü-li-hu Han: M.Ö. 102-101)

Gerçekten doğuşlu ve cevherli olan “Çocuk Han”, Çin sınırında hastalanarak, genç yaşta ölünce, yerine tecrübeli amcası Hsü-li-hu Han geçti. Aslında Çocuk Han’ın yaşı küçük olduğu için, ağabeysinin yerine kendisinin Hun tahtına geçmesi gerekli idi. Hunların Batı bölgelerine kumanda ettiği için tecrübesi de çoktu. Bundan dolayı bu yeni Hun Hakanının tahta çıkması ile Çin, hemen savunma hazırlıklarına başlamış, Çin kaleleri ile karakol kulelerini tamir ettirerek, savunma duvarlarını pekiştirmişti. Bu Hakanın tahta çıkması ile uzun zamandır durmuş olan Hun akınları’da başlamıştı. Bu alanlarda Hunların yaptıktan iş, daha çok yeni Çin kaleleriyle savunma duvarlarını yıkmaya yöneldi. Hun akınları, hemen hemen bütün kuzeybatı Çin sınırlarını, hedef olarak almıştı. Batıda ise Hunlar, İpekyolu üzerindeki kentlere girmişlerdi. Batıdan gelen Hun akınları, Batı Türkistan’ı almaya gitmiş olan Çin ordusu ile General Li Kuang’ın yolunu kesmeye, yönelmiş olabiliyorlardı. Çünkü bu Çin generali M.Ö. 101’de Çin’e dönmüştü.

M.Ö. 114-105 yılları arasında olduğu gibi, Çin elçilerinin Hun Hakanına ultimatom için gitmeleri ve Hun Hakanının da onları güzel sözlerle avutma çağı artık çoktan geçmişti. Bundan sonra her Hun akını, Çin’de derin sesler ve kayıplar verdiriyordu.

Hanedan değişmesi. –Mete’den beri, babadan oğula süre gelen Hun Hakanlığı, Çocuk Han’ın M.Ö. 102 de erken ölümü ile değişti. Hakanlık, amcası Sağ Bilge Prensi’ne geçti: “Çocuk Han, hakanlığının 3. yılında öldü. Oğlu küçüktü. Bunun için Hunlar, onun küçük amcası, (yani) önceki Han

Wu-wei'in küçük kardeşi ve 'Sağ Bilge Prensi', Hsü-li-hu'yu, Han olarak tah-ta çıkardılar. Bu yıl, M.Ö. 102 yılı idi. (SC, 110: 12916; DG, I, s. 154-155). Eski Çin notlarına göre bu Hanın adını, Hu-li-hu okumak gereklidir.

HUNLARIN AKINA GEÇMELERİ (M.Ö. 102):

Çin'de savunma hazırlıkları: Yeni Hun Hakanı tecrübeli idi. Bunun için Çin, başlıca üç bölgede savunma hazırlıklarına girişti. Duvralar ile garnizon-larım, pekiştirmeye başladı: (1). Sarı ırmağın kuzey-batı kıvrımındaki Wu-yüan'dan başlayıp, Gobi çölünün içine doğru uzanan, bir sıra kaleler yaptırdı. -(2). Sınırlara, hem çiftçi ve hem de asker olan halkın yerleştirilmesi, daha da yoğunlaştırıldı. -(3). Batıda, İpekyolu üzerindeki Su-chou kentinden, Hun-ların içlerine doğru uzanan Etzin-göl (Chü-yen) ırmağı havzalarına, yeni ka-leler yaptırdı. Bu hazırlıklar, daha çok Çin tarih ve coğrafyası bakımından, De Groot tarafından değerlendirilmiştir: (I, s. 155n):

1. "M.Ö. 102 yılının sonbaharında Hunlar:

Ting-hsiang ile Yün-chun-(HS'ya göre, Wu-yüan ile Sho-fang)-, böl-gelerine büyük bir akın yaptılar. Bir kaç bin kişiyi öldürüp veya alıp, gittiler. Çok yüksek rütbeli... birkaç büyük Çin memurunun da başını kestiler. Ondan sonra gittiler".

2. Hunlar, Çin kalelerini yıkıyor:

"(Hunlar), yolları üzerindeki Çin savunma duvarları ile karakol kuleleri-ni aldılar veya yıktılar. Bunlar arasında, (sınırın ucunda yeni yapılan) Kuang-lu kalesi de vardı".

3. Batıda Hun hücumu:

Bu sırada Çin imparatoru. Ge-neral Li Kuang-li'yi Batı Türkistan'da-ki Fergana'yı almak için göndermişti Hunların Sağ Bilge Prensinin batıdan yaptığı akın, Çin'in bu hareketine karşı olmalıydı:

a). (M.Ö. 102'de) Hunların Sağ Bilge Prensi, (batıda) Chiu-ch'üan ve Chang-yeh kentlerine girdi. Birkaç bin kişiyi alıp götürdü. Bu sırada Jen Wen adlı Çin generali, Hunların Sağ Prensine hücum etti. Elindeki Çin esirlerini

aldı. (Bundan sonra Hunlar) gittiler. (TSTC, 21, s. 703'e göre bu akın, M.Ö. 102'de oldu).

b). "M.Ö. 101'de, (Çin) Generali Li Kuang-li, Fergana'yı (Tayiiian) yendikten sonra Kralının başını kesti. (Bk. S...). Dönerken, Hunlar yolunu kesmek istediler. Ancak kesemediler ve General geri döndü". (SC, 110: s. 2917; DG, I, s. 155). -c). "Aynı yılın kışında Hunlar yeniden Çin'in sınır kentlerine hücum ettiler. Fakat Hakan hastalanarak öldü.

II. 9. HUN HAKANI

(Ch'ieh-t'e-hou Han: M.Ö. 101-96)

Küçük olmasına rağmen doğuşlu ve cevher dolu olan Çocuk Han, Hunların üzerinden, M.Ö. 119'daki büyük Hun-Çin savaşının yorgunluklarını almış ve Hunlara cesaretle derin bir milli duygu aşlamıştı, Onun yerine geçen tecrübeli amcası da, daha dikkatli olmasına rağmen, Çin sınırlarında Hunların prestijini korumuştur. M.Ö. 101'de, onun yerini IX. Hakan olarak, yine tecrübeli bir kumandan ve ölen Hakanın kardeşi geçiyordu.

Yeni Hakan tahta çıkar çıkmaz, Çin İmparatoru yeni bir 'Ferman' çıkarıyor ve bütün Çinlileri, Mete'nin bu torunlarından öç almaya çağırıyordu. Hunlara karşı hırs ve kin dolu bu büyük Çin İmparatorunun fermanı çıkarılmasının sebebi, iki yıl sonra anlaşıldı. M.Ö. 99'da, Hunlara karşı büyük Çin akını başladı. Bu savaştan önce İmparator, Hunların durumunu anlamak için, Büyükler Çin generali olan Su Wu'yu, Hunlara elçi olarak göndermişti. Hun Hakanı ise elçiyi yakalamış ve Baykal Gölünün yukarılarındaki, buzlu bölgelere sürgün etmişti. "Elçi Su Wu'nun destanı", Çin edebiyatında büyük bir ün yapmıştır. İçinde Hunların gelenekleri hakkında çok değerli bilgiler bulunan bu destanı, aşağıda tam olarak sunuyoruz.

"M.Ö. 99'daki Hun-Çin savaşı", Çinlilerin iki ayrı ordu ile batıya doğru hücum etmeleriyle başladı. Tanrıdağlarının doğulunda Hunlar tarafından kuşatılan Başkomutan'ın ordusu, esir alındı. Başkomutan ise kaçıp, canını kurtardı. Alaşan bozkırlarından kuzeye çıkan, 2. Çin ordusu ise, savaşmak için Hunları bulamadan, geri döndü. 3. Cephe ise, Çin generali Li Ling tarafından açıldı. O da, Hun Hakanı tarafından esir edildi. 'General Li Ling'in destanı' da, Çin tarih ve edebiyatında çok tanınmış bir parçadır. Bunun için,

bu destanın tercümesini de, aşağıda bulacaksınız. Şehzadelğinde profesyonel bir asker olan Hun Hakanı, bu Çin generali ile adeta kovalamaca oynamış ve en sonunda bizzat kendisi bastırarak Çin Generalini yakalamıştır.

“M.Ö. 97 Çin akını” ise, 99’daki Çin bozgununun bir öcü ve rövanşıdır. Aşağıda sunacağımız Çin vesikalarında verilen sayılara göre, Çin ordusunun üç cephedeki asker sayısının toplamı, 300.000 idi. Hun Hakanı, 140.000 kişi ile hücum eden, Çin Başkomutanı ve ünlü Çin Generali, Li Kuang-li’nin karşısına geçti. Geri çekilme taktiğiyle, Çin ordusunu oyalayıp, yordu. Böylece Çin orduları, bir savaş fırsatı elde edemedi, dağıldılar. Bu başarısızlıktan dolayı, İki ünlü Çin Generalinin aileleri, Çin’de öldürüldü. Generallerden biri, Hunlara teslim oldu. Diğeri de, hayatını kaybetti.

İki büyük Çin akınına da tesirsiz ve sonuçsuz bırakan IX. Hun Hakanı, kendisinin gerçekten büyük bir asker olduğunu göstermiştir. Hırslı Çin İmparatoru bu iki yenilmeyi de, hazmedemeyecek, akınlarını M.Ö. 91’de yine yenileyecek ve yine bozguna uğrayacaktır.

“Hunların çekilme ve hücum taktiği”, büyük Hun kitlelerini yerinden yurdundan uzak düşürüyor ve dolayısıyla Hun ailelerini yoruyor ve ekonomi bakımından, zayıflatıyordu. Bu savaşlarda Hunlar bir şövalye gibi zevkle çarpışıyor ve çok güzel askerlik taktikleri ortaya koyuyorlardı. Ancak Hun kitleleri de, yaralanıyor ve zayıf düşüyorlardı.

Hakanın tahta çıkışı: ‘Hsü-li-hu Han (M.Ö. 102-101) öldüğü zaman ancak bir yıl hakanlık yapmış olan, Ch’ieh-t’e -hou’u hakan olarak tahta çıkardılar.

B. BÜYÜK HUN-ÇİN SAVAŞLARI

(M.Ö. 99 ve 97 savaşları)

I. İMPARATORUN FERMANI

Çin İmparatoru Wu, Hun tahtında çok kısa bir süre bulunmuş olan bundan önceki iki Hun Hakanının, Çin’e nasıl sıkıntılı günler yaşattıklarını biliyordu. Artık hücum sırası, Çin’e geçmişti. Çin’in Batı Türkistan’da ve Fergana’da elde ettiği bazı geçici zaferler de, Çin İmparatorunun cesaretini arttırmıştı. Aşağıdaki Çin İmparatorluk fermanında, Mete çağına dönülüyor

ve açıkça herkes, Mete çağının öcünü almaya çağırıyordu. İmparator, bizzat kendisinin hazırladığı, M.Ö. 119'daki büyük Hun alanında uğradığı kayıpları unutmuyor; ancak yeni olarak, birşeyler yapmaya hazırlandığı da, anlaşıyordu.

a). Çin İmparatorunun fermanı:

“Çin (Batı Türkistan'da) Fergana'yı kanlı bir şekilde cezalandırmış ve bununla büyük bir prestij kazanmıştı. İmparator (Wu) bununla, Hunlara da baskı yapmak istiyordu. Bunun için de, şöyle bir ferman çıkardı: (Ferman):

“- (Çin) İmparatoru Kao, P'ing-ch'eng kentinde, (Mete tarafından kuşatılarak), bize bununla kötü bir mirâs bırakmış oluyor. Ayrıca İmparatoriçe Kao zamanında Hun Hakanı (Mete tarafından) yazılan mektup da, son derecede ağır ve isyân dolu idi. (Çinlilere göre bütün Dünya, Çin'e bağlıdır. (Eski Çin tarihinde), M.Ö. 893 yılında, Ch'in devletinin Hsiang adlı dükü de öç almak için bir savaşa girmişti. (Herhalde Hunların atalarına karşı). Bu da dokuz nesil boyunca unutamamış, Ch'un-ch'iu (adlı kutlu kitap da), bunu büyük bir iş olarak kabul etmişti. Bu yıl, M.Ö. 101 yılı idi.”

b). Hunların barış taarruzu:

‘Yeni Hun Hakanı tahta çıkar çıkmaz, (Hunlar tarafından) alıkonulan bütün (Çin) elçilerini geri gönderdi. Böylece, (Hunlara en son giden Çin elçisi) Lu Chung-kuo da (Çin'e) geri dönebilmişti. Hun Hakanı tahta henüz yeni çıkmıştı. (Çin'in) kendisine hücum etmesinden korkuyordu. Bunun için, Çin imparatoruna şöyle bir mektup yazdı: “-Ben Sizin bir oğlunuzum. Ben Çin imparatoruna nasıl yukarıdan bakabilirim. Çin İmparatoru, benim kayınbabamdır!” (SC, 110: s. 2917; DG, I, s. 157).

II. ÇİN ELÇİSİ SU WU'NUN DESTANI:

Çin elçisinin Baykal gölündeki buzlu bölgelere sürülmesi (Okuma): “(Hun Hakanının) bu mektubu üzerine Çin Sarayı, Hun Hakanına, Çin Saray veziri General Su-Wu'yu, bol sayıda ipekli kumaş vermek için, elçi olarak gönderdi. Fakat Hun Hakanı, taşkın bir gurur gösterdi. Elçiye kabul töreninde, çok sert ve katı davrandı. Hakanın tutumu, Çin'in umduğu gibi olmamıştı. (SC, 110: s. 2917; DG, I, s. 157).

1. Elçinin biyografyasına göre: (Hun Hakanı sertleşiyor):

'Bu çağda Çin, Hunlarla savaşmak için bir çok kez karşılaşmış; haber almak ve casusluk için de, karşılıklı olarak birçok elçi göndermişti. (Hun Hakanı tarafından) alıkonulan Çin elçilerinin sayısı ondan fazla idi. Çin'e gelen elçilerini de Çin alıkoymuş ve karşılıklı olarak bu, böyle süre gitmişti. Ch'ieh-t'e Hakan, M.Ö. 100'de tahta çıktığı zaman, Çin'in Hunlara hücum edeceğinden korkmuş ve bir mektup yazarak, Çin İmparatorunun kendisinin kayınbabası olduğunu bildirmiş, ayrıca alıkonulan bütün Çin elçilerini... Çin'e geri göndermişti.

"Çin imparatoru, Hun Hakanının gösterdiği bu erdemden dolayı çok memnun kalmıştı. Hunlar tarafından alıkonulan Çin elçilerinin geri gönderilmesi ve Hun Hakanının takındığı iyi durumdan dolayı, (Hakana) değerli hediyeler sunması için, Çin Saray Veziri ve General Su Wu, (Hun başkentine) elçi olarak gönderildi. Elçinin yanına ayrıca, General Chang Hsing ile Shang Hui ve yüz kadar da muhafız ve kılavuz katıldı.

2. Elçi, Hun başkentine geliyor:

"Elçi Hun başkentine geldi ve değerli Çin kumaşları ile sırmalıları sunmak için, (Hakanın karşısına) çıktı. Hakan, çok gururlu idi. Durum, Çinlilerin bekledikleri gibi olmadı. Hakan, Çin elçisi Su Wu ile diğerlerini, hemen ülkelerine geri göndermek için, bir (elçilik) düzenlemek istedi. Ona göre, (Hunlardan) Kou Prensi ile (Çinlilerden) Yü Ch'ang ve Ch'ang Huei, Hunların içinde 'karışıklık' çıkarmak için plan yapmışlardı. (Hunların içinde karışıklık çıkarmak isteyen) Kou Prensi, (M.Ö. 121'de Çin'e teslim olan Kansu'daki) Hun-ya (Hun) Prensini, kız kardeşinin oğlu idi. (Bk. B. bk.). Daha sonra Çin generali Chao Po-nu ile birlikte Hunlara karşı akına çıkmış ve Hunların eline esir düşmüştü. (Bk. DG, I, s. 153). (Çin ordusunda General Wei Lü'nün emrinde çalışıyordu. Ayrıca Hakanın annesi olan Hatun'u, Çin'e kaçırmak için, plan yapmışlardı. (General Wei Lü, Çin'de yetişmiş bir Hun idi. Sonradan Hunlara yenilerek, Hunların yanında hizmet yapmıştı).

3. (HS, 55: s. 2987'ye göre):

"(Çin elçisi) Su Wu, Hunlara gittiği zaman, (Hunların yanında esir olarak bulunan) Y- Ch'ang (adlı Çinli), elçinin yardımcısı Chang Sheng ile

tanıştı. (Elçinin yardımcısına) şöyle dedi: “- Anladığıma göre (Çin) İmparatoru, Hunların hizmetine giren General Wei Lü’ye çok kızıyormuş. Ben onu buradaki Çin okçuları ile arkasından vurup, öldürebilirim. Benim de Çin’de annem ile kardeşlerim var. Ümit ederim ki, (benim bu hizmetimden dolayı) onları da böylece bağışlanmış olur. Elçi yardımcısı bunu kabul etti ve (Hunların eline düşmüş olan esir Çinliye), çeşitli hediyeler verdi.

“Ertesi ay Hakan ava çıkmıştı. Hakanın hatunu ise evde, çocuklarla birlikte, yalnız kalmıştı. Esir Çinli, 70 arkadaşı ile birlikte yaptığı planı, gerçekleştirmek istedi. Fakat bu sırada (Hunlardan) biri kayboldu. (Herhalde, Hakanı haber vermek için gitmişti). Az sonra Hakanın şehzadeleri, bir ordunun başına geçtiler. Savaşa girip, Çinlilerin hepsini öldürdüler. Elçi yardımcısını ise, canlı olarak ele geçirdiler. Hakan, (kendi Veziri) Wei Lü’yü bu iş hakkında karar vermek için gönderdi: Elçi yardımcısı bunu duydu, (öldürülen Çinlilerle) yaptığı önceki anlaşmanın (duyulacağından) korktu. Elçiye durum hakkında bilgi verdi. Elçi ise, şöyle dedi:

“- Bu işi olurluna bırak. Ben bu işin üstesinden kesinlikle geleceğim. Onlar beni suçlayıp öldüreceklerdir. Böylece benim devletim de çok zor bir duruma düşmüş olacaktır.” Elçi, hemen kendini öldürmek istedi. Fakat yardımcısı ile diğer bir Çinli, onu önlediler. Aslında asıl suçlu, elçi yardımcısı ile (onunla anlaşılan) diğer Çinli idi.

“Hakan çok kızdı, Hun soyluları ile (devletin ileri gelenlerini), meseleyi konuşmak için toplantıya çağırdı. Herkes Çin elçilerinin öldürülmesini istedi. Fakat yalnızca (Hunların soylu ve büyük memurlarından biri olan), ‘Sol İ-chih-tzu’ şöyle konuştu: “-Hakanımız, (Vezirleri) Wei Lü’ye karşı suikast yapmak isteyenleri, niçin bu kadar ağır bir şekilde cezalandırmak istiyor? En iyisi onların bize teslim olup ve bize bağlı kalmalarıdır!”. (Vezir Wei Lü, soy bakımından Hun idi. Ancak Çin’de yetişmiş, Çin generali olmuş, sonra da Hunlara esir düşerek, Hun Hakanının hizmetine girmişti. Hun büyük memuru, “böyle biri için Çin elçilerine büyük bir ceza vermeye değmez”, diyordu. Ancak bu Hun memurunun, bir Çin yanlısı olduğu sonunda ortaya çıkacaktır.)

4. Hakan, elçileri yargılıyor:

“Bunun üzerine Hun Hakanı, (Vezir) Wei Lü’yü çağırdı ve (Çin elçisi) Su Wu’yu çağırarak, Hunlara tabi olması için görüşmesini emretti. Bunu duyan elçi, arkadaşlarına şöyle dedi: “- İmparatorum tarafından bana verilen elçilik belgesine böyle bir kir sürersem, belki de hayatta kalabilirim. Fakat ben hangi yüzle Çin’e dönebilirim?” Elçi, bıçağını çıkardı ve kendisine batırdı. (Elçi ile görüşmeye gelen) Vezir Wei Lü, (Çin elçisini) kucağına alarak hemen bir doktor çağırdı.

5. Hun doktorunun elçiyi tedavisi:

“Hun doktoru, hemen yeri kazıp, bir çukur yaptı. Çukurun içine, kor halinde ateş koydu. Elçiyi yüzükoyun yatırdı. İçindeki kan dışarı çıksın diye, sırtını ayağı ile çiğnedi. Fakat elçi, nefes almıyordu. Yirmi gün geçtikten sonra elçi nefes aldı. Elçi yardımcısı ile diğerleri, onu sedye ile yine çadırına götürdüler.

6. Elçilerin, cezalandırılması:

“Hun Hakanı, (Çin) elçisinin bu sadakat ve bağlılığına hayran olmuştu. Sabah ve akşam birini gönderiyor ve elçinin sağlık durumunu öğrenmek istiyordu. (Anlaşıyor ki Hakan, elçinin ölmesini istemiyordu). (Hakan bundan sonra), elçiyi kandıran (esir Çinli) Yü Shang’ı yakalatarak zincire vurdurdu. Elçi, yeteri kadar iyileşmişti. Hakan (elçiye, Çinli esirin) artık başının vurulması zamanının geldiğini bildirdi. Bundan yararlanarak, elçinin de teslim olmasını sağlamak istiyordu. (Esir) Yü-shang’ın başı kesildiği zaman, (Hun Veziri) Wei Lü, şöyle dedi:

“- (Elçi) yardımcısı, sen de suçlusun! Hakanın yakın bir vezirini, (yani Wei Lü’yü) öldürmek için plan yaptın. Bunun için sen de ölmelisin! Eğer bana bağlanırsan, Hakan suçunu affedecektir!” Başını kesmek için kılıç kalktığı zaman, (Çin elçisinin) yardımcısı, teslim ve tâbi olmak için ricada bulundu. Ondan sonra (Hun Veziri) Wei Lü, elçiye dönerek, şöyle dedi: “-Senin yardımcın bir suç işledi. Bunun için senin de onunla birlikte, cezalandırılman gereklidir!” Elçi ise Vezire şöyle dedi: “- Ben, böyle bir (suikast) planında

bulunmadım. Ayrıca onunla ne bir kan bağımlı ve ne de bir akrabalığımlı var. Ben neden böyle bir cezaya çarptırılalım”. (Çin’de, ağır suçlara akrabaları da cezalandırılırdı). Vezir, kılıcını vurmak için kaldırdı. Fakat Çin elçisi hiç yerinden kılmılamadı. Bunun üzerine, Hun Veziri, şöyle konuştu:

“- Ey (Elçi) Su Wu! Ben daha önce Çin’e hizmet etmiştim. Ondan sonra da Hunlara döndüm. (Kendisi Hun soyundandır). Bundan sonra da ben burada çok ağırlandım. Lütuf gördüm. Bana ‘Prenslik’ unvanı armağan edildi. Ayrıca, birkaç on bin kişilik bir ordunun komutanlığı verildi. Bir dağ dolusu, at, hayvan ve mal verildi. Bunun için ben şimdi çok zengin ve rahatım. Sen de ey Elçi! Bugün Hunlara bağlanırsan, yarın sen de öyle olursun! Senin cesedin, çayirlara gübre olursa, bu akılsızca ve boş bir şey olur! Kimse, ne olacağını bilemez!” Fakat Elçi, dudaklarını kıpırdatıp, hiçbir şey söylemedi. Hun veziri yine devam etti:

“- Eğer benim isteğimle Hunlara bağlanırsan, kardeş oluruz. Bugün Size, bir fırsat veriyorum. Bundan sonra yine beni görebilmen için ne yapabilirim?” Bunun üzerine Elçi, (önce Çin hizmetinde bulunan) Hun vezirini azarlamak için, konuşmağa başladı:

“- Sen önceleri, Çin’in büyük bir memuru ve Veziri idin. Fakat sen, iyilikleri dostça ve erdemle karşılamadın. Sen, (İmparatorunu) bıraktın ve ona sırtını çevirdin. Böylece sen, yabancı olan bir düşmana teslim olup, bağlandın. Sen, beni görebilmek için, nasıl zahmet edebilirsin? Hun Hakanı sana güvenini verdi. Çünkü ölü veya diri kalma yolunu, sana zorla seçti. Sen ise, kalbini bozdun ve doğruluktan ayrıldın. Üstelik barışı bozuyorsun ve her iki Hakanı, karşılıklı savaş açmaları için zorluyorsun. Böylece, karışıklık çıkarmak istiyorsun. (Çin’in) güneyindeki Yüeh kavimleri de Çin elçisini öldürmüşlerdi. Şimdi onlar yok edildiler ve ülkelerinde dokuz (Çin) ili kurulmuş bulunuyor. Fergana Kralı da Çin elçisini öldürmüştü. Ama (Kralın) başı da, (başkentimizdeki) Kuzey Sarayının kapısına aşmıştır. Çin elçisini öldüren Kore de, hemen cezalandırılmış ve yok edilmiştir. Böyle bir sonuca uğramayan (tek devlet olarak) Hunlar kalmıştır. Şu, sizce iyi bilinmelidir ki, ben teslim olmayacağım. İki Hakan arasında bir savaşın çıkmasını istiyor musun? Hunların kötü günleri, benim (ölümünden) sonra başlayacaktır!” (Böylece Çin elçisi, Hunları tehdit etmişti).

“(Hun Veziri) Wei Lü iyice anlamıştı ki, (Çin elçisi), Hunların hizmetine girmeyecekti. Durumu Hun Hakanına bildirdi. Hakan ise, Elçinin kendi hizmetine girmesini istiyordu. Bunun üzerine Hakan, Çin elçisi Su Wu’yu (boş) ve büyük bir ‘zahire anbarı’ içine attırdı. Orada ne yiyecek ve ne de içecek vardı. Çukurun içine gökten, yalnızca kar düşüyordu. Elçi, (kuyuda kaldığı sürece), kar yuttu ve (yiyecek olarak da) kürkünün kıllarını yedi Böylece birkaç gün geçti. Fakat ölmedi. (Yen Shih-ku’nun düştüğü eski notlara göre, bu, hububat koymak için açılan bir çukurdur ve içi boşdur). (HS, 54: s. 2462: DG, 1, 160).

7. Elçi, ‘Kuzey Denizi’ne sürülüyor:

“Hunlar, elçinin Tanrı gücüne sahip olduğunu sandılar. Bundan sonra Çin elçisi, ‘Kuzey denizi’nin (Baykal gölü) yukarısında, insanların hiç bulunmadığı bir yere sürdürülür. Elçi orada keçi otlatı ve keçilerin sağılma çağında, yeniden geri döndü. Ayrılırken, kendi emrinde bulunan, Shang Hui ile diğerlerine veda etti. Bundan sonra her biri ayrı bir yere sürgün edildiler. (Metin karanlıktır. Elçi, niçin ve nereye geri dönüyor? Halbuki bu elçi, 19 yıl Hun ülkesinde kalmıştı. Ayrıca metindeki Çince işaret de, keçi veya koyun değildir. Teke veya koçtur. Shih-ku’nun düştüğü notlara göre de bu, sağılmayan bir koçtu. Böylece elçinin dönüş yolu kapatılmışta Bundan sonra metin daha da karanlıklaşıyor. De Groot da bu bölümü tercüme edememiş ve geçmiştir: I, s. 161).

“Elçi, Baykal gölünün yukarısına gelince yiyecek bulamadı. Kuru otların arasında yaşayan, tarla fareleri ile gelincikleri yakalayarak yedi. Buna rağmen, koçlarını otlatırken bile, (Çin imparatorunun kendisine verdiği), elçilik belgesi veya bastonunu sakladı.

“Aradan beş veya altı yıl geçti. Hun Hakanının küçük kardeşi Yü-kan (Orhun?) Prensi, Baykal gölünün yukarısında avlanıyordu. (Elçi) bundan sonra güzel balık ağları örmeyi ve yayı da doğru kurmayı öğrendi. Hun Prensi onu sevmiş ve ona yiyecek ile elbise de vermişti. Böylece üç yıl geçti. Bu sırada Hun Prensi hastalandı. Prens elçiye at, hayvan, elbise ile bir de keçeden yapılmış güzel bir çadır verdi. Fakat Hun Prensi öldükten sonra onun adamları gittiler. Kışın da Ting-ling kavimleri gelip, onun koyunları ile keçilerini yağmaladılar. Elçi böylece, yeniden malsız ve fakir kalmış oldu”.

Bundan da anlaşılıyor ki, Ting-ling kavimleri Baykal gölünün çevrelerinde yaşıyorlardı. Buraya tayin edilen Hun Prensi ise, bu çevreleri, ıkta yolu ile idare etmiş olmalıydı. Bundan sonra elçinin biyografyası, Hunlara esir düşen Çin Generali Li Ling ile nasıl karşılaştığını anlatır. Az sonra göreceğimiz gibi, Çin Generali Li Ling de, Hunların eline esir düşecek ve kuzeye sürülecektir. Burada, elçi ile general karşılaşacaktır. Bu konuyu, az sonra inceleyeceğiz.

III. M.Ö. 99 ÇİN AKINI VE ÇİN GENERALİNİN ESİR DÜŞMESİ:

M.Ö. 991'da Çin, akınlarını daha çok batıya ve Tanrıdağlarının doğu eteklerine doğru yöneltmişti. 1. cephede, Çin ordusu kuşatıldı ve generali, ordusunu bırakıp, yalnız başına kaçıp kurtulabildi. 2. Cephedeki Çin ordusu ise Hunlar ile hiç karşılaşmadı.

3. cephedeki, yani en doğudaki ordu ise, Hun Hakanının kucağına düşüp, esir edildi. Bu ordunun kumandanı Genaral Li Ling'in hayatı, Çin edebiyatında, efsaneleşmiştir. Şimdi M.Ö. 99'daki Hun-Çin savaşlarını kaynaklardan okuduktan sonra, onun hayatına geleceğiz:

1. "Bir yıl sonra, (yani M.Ö. 99'da):

Çin, General Li Kuang-li'yi, (yani Batı Türkistan'daki Fergana'yı alan Generali), 30.000 atlı ile (Hunlara karşı) gönderdi. General, Chiu-ch'üan, (yani Su-chou'dan) yola çıktı. Tanrı dağlarındaki (Tien-şan), Hunların 'Sağ Bilge Prensi'ne hücum etti. (Parker'e göre burası, Pu-lei, yani Barköl olmalıdır: XX, s. 114). Hunlardan pek çok baş ve esir alarak, geri döndü. (Herhalde sivil halktan). Ancak bu sırada Hunlar, Generalin ordusunu (birdenbire) büyük bir kuvvetle kuşattılar. General, (ordusunu bırakarak) yalnız başına kaçmayı başardı. Ancak Çin ordusunun onda yedisi yok oldu.

2. Cephe:

"Bunun üzerine Çin Sarayı, General Kung-sun Ao'yu, Hsi-ho (Parker'e göre Feng-Chou), üzerinden gönderdi. Chou-t'u, (HS'ya göre, Cho-hsieh) dağında birleşip yürüdüler. Fakat Hunlarla karşılaşamadılar.

3. Cephe:

“(Çin İmparatoru) bundan sonra da General Li Ling’i, 5000 atlı ve yaya askerle Hunlara karşı gönderdi. General, Chü-yen, (yani Edsin göl) üzerinden yola çıktı. Kuzeye doğru bin milden fazla ilerledi. Hun Hakanı ile karşılaştı. Savaştlar. General, onbinden fazla Hun askerini öldürdü veya yaraladı. (Generalin hayata efsaneleştirilmiş ve büyütülmüştür). Ancak Generalin ordusu yiyecek yokluğundan tükenmeye başladı. Bunun için geri dönmek istedi. Fakat Hunlar, Generali kuşattılar. General de Hunlara teslim oldu. Ordusu da Hunların eline düştü. Ancak 400 Çin askeri kurtulabilip, Çin’e dönebildi. Hun Hakanı, General Li Ling’i çok ağırladı ve kendi kızını da onunla evlendirdi.” (SC, 110: s. 2918; DG, I, s. 162; Parker, s. 114). Bu savaşta bulunan yardımcı generallerden birinin biyografyası da, HS, 69’da da bulunur. Ayrıca bk. DG, I, s. 163.

IV. ÇİN GENERALİ Lİ LİNG’İN DESTANI:

Hunlara esir düşmesi: Ünlü Çin Generali Li Ling, Hunların eline esir düşmüş; sonradan da Hunlar ile işbirliği yapmıştı. İyi bir askerdі. Fakat yenilip, esir düşmesi çok trajik olmuştu. Bunun için Çin tarihçileri, ona büyük bir değer vermiş ve geniş sayfalarını, ona ayırmışlardı. Kendisini, büyük bir Çin kahramanı olarak göstermişlerdi. Ayrıca parlak bir dil ile yazdıkları biyografyasıyla onu ölmez bir kişi yapmışlardı. Kendisi, Batı Türkistan’da Fergana’yı yenen Çin Generali Li Kuang-li’nin taunu idi. Bunun için hayatı dedesinin, (SC, 109-HS, 54)’deki biyografyasında yer almıştır. Bu destanda Hunların günlük hayatı ve gelenekleri hakkında da değerli bilgiler vardır:

1. Çin öncü hareketi:

“(Çin) imparatoru Wu, General Li Kuang’ın soyunu da ağırlamıştı. Bunun için (Li Ling’i) önce 800 atlı ile gönderdi. Hun ülkesinin içine, 2000 mil kadar girdi. Edsin-Gölü (Chü-yen) aştı. Arazinin durumunu inceledi. Fakat Hunlara rastlayamadı ve geri döndü. (Metinlere düşülen eski Çin notları, Yukarıda adı geçen Chü-yen’in, bugünkü Edsin- Göl ile aynı olduğunda, birleşiyorlar).

“Bunun üzerine imparator, onun emrine iyi yetişmiş 5000 asker verdi. Atlı birliklerin komutanı yaptı. Kan ve Su-chou illerini, Hunlara karşı korumasını emretti. Birkaç yıl sonra İmparator, (Dedesi) General Li Kuang-li’yi, (Batı Türkistan’daki) Fergana’da savaşmak için gönderdi. (Bk. Yuk..). (Torunu) Li Ling’i de, beş birlikle onun yanına kattı. Çin’in (batıdaki) savunma duvarlarına kadar birlikte gitti. General Kuang-li, (Fergana’dan)döndüğü zaman, İmparator Li Ling’e bir mektup verdi. Askerlerinin bir bölümünü bırakıp, 5000 atlı ile Tun-huang’dan batıya doğru yola çıktı, Lobnor ırmağına kadar gitti. Dedesini karşıladı. Ondan sonra geri döndü. Yine Kan-chou’daki savunma işine başladı. (Bu bölüm, yalnızca HS, 54: 2451’de bulunur).

2. Tanrıdağlarına Çin akını:

“M.Ö. 99 yılında General Li Kuangli, 30.000 atlı ile ‘Chi-lien T’ien-şan’daki, (yani Tanrıdağlarındaki Hunların ‘Sağ Bilge Prensi’ne hücum etti. (Bilindiği üzere bu Çin generali bu akında Hunlar tarafından kuşatılacak, ordusu esir düşecek, ancak kendisi kurtulacaktır: Bk. SC, 109: 2877; HS, 54: 2451; DG, I, s. 164).

Akın yolu: HS: 94A, yalnızca “Tanrı dağı” (Tien-şan) diyor. SC, 109’a düşülen eski Çin notları ise şöyle diyorlar: 1. ‘Tanrıdağında, Tunhuang’dan geçilerek gidilirdi”. -2.”Tanrıdağı, Bar-köl’ (Pu-lei) yakındır”. -3.”Tanrıdağı, Akdağ’dır. Üzerinde yaz ve kış kar bulunur. Hunlar bu dağa Tienşan, yani Tanrıdağı da derler”. -4.”Tanrıdağı, Ch’ien-lien dağıdır... Hami kentinin kuzeyinden, 200 mil uzaklıktadır”. Hunların Tanrıdağları üzerinde, başka bir yerde de durmuştuk.

3. Batıdan Hun akınları (M.Ö. 99):

İmparator, General Li Ling’i çağırdı. (Dedesi) Li Kuang-li’nin ağırlık birliklerinin başına geçmesini istedi. İmparator Sarayın bir odasında oturmuş ve General ile yüzyüze konuşmuştu. General ise, şu dilekte bulunmuştu: “-Benim emrindeki birlikle, şimdi sınırdaki bulunuyorlar. Hepsi de Ching ve Ch’u bölgesinin alp kişileridir. Çok iyi kılıç kullanıcılar ve kaplanın üzerine gidebilecek kadar gözüpektirler. Okları ile tam hedeften vururlar. Ben bun-

larla bir Tümen kurup, To-lan-kan (Dolon Kara?) dağlarının güneyini tutmak istiyorum. Böylece Hun Hakanının ordusunu ikiye bölmüş olacağım. Bu durumda (Hun Hakanı) bütün güçleri ile (dedem) Başkomutanın üzerine hücum edemeyecektir. İmparator ise, generalin bu görüşleri üzerine şöyle dedi:

“- Sen, hangi birlikleri yanına alacaksın? Benim hazırlayıp da, akına gönderdiğim birliklerin sayısı pek çok. Bunun için ben sana, ayrıca bir atlı birlik veremem!” Generalin buna cevabı ise, şöyle oldu: “- Ben, atlı birlik kullanmayacağım. Ben az askerle, çok düşmana karşı savaşıacağım. 5000 yaya askerle, Hun Hakanının otağına gireceğim!” (Bu sözler, Çin İmparatorunun hoşuna gitmişti. Ancak ona güvenememişti. Bunun için daha yaşlı olan, General Lu Po-te ile birlikte gitmesini istemişti. Fakat tecrübeli general, şöyle demişti): “- Sonbaharda Hunların atları güçlüdür. Bunun için, bahan bekleyelim!”

Ancak bu şurada Hunlar, Çin'in batısına doğru akına geçmişlerdi. Bunun için Çin orduları doğuya döndüler ve General Li Ling'e de keşif vazifesi verildi. Generalin, “Hun ülkesi içindeki” keşif hareketi ise şöyle anlatılıyor:

4. Hunlar Generali kuşatıyor:

“General Li Ling, 5000 yaya askerle Edsin-Göl'den (Chü-yen) yola çıktı. Kuzeye doğru 30 gün yol aldı. Chün-ch'i dağına kadar gitti. Komutanlık çadırını orada dikti. Dağlar, vadiler ile arazinin durumunu bir haritanın üzerine geçirdi, imparatora sunulmak üzere bir atlı ile gönderdi.

“General, Chün-ch'i dağına geldiği zaman, 30.000 atlı ile ona doğru yürüdü. Generalin ordusunu kuşattı. General iki dağın arasına çok sayıda arabaları dizerek bir ordu yeri yaptı. Bundan sonra askerlerini alarak, (arabaların arasından) çıktı ve dışarıda askerleri dizerek, bir savaş dizisi yaptı, önden mızraklı ve kalkanlı askerleri; arkadan da okçuları yürüttü. (Okçulara), davullar çalınca atışa başlayın; çanlar çalınca da atışı durdurun, diye emir verdi. Hunlar, Çin ordusunun çok az olduğunu gördüler. Çin otağına doğru hücumla geçtiler. General de kılıcını eline alarak savaştı. Hücum etti. Binlerce okçu hep birden yaylarını boşalttılar. Her okçu bir hedefe nişan almış ve oklamıştı.

Hunlar geri çekilip, dağın üzerine çıktılar. Çin ordusu onların arkasından gitti ve hücum etti. Birkaç bin kişi öldürdü. (Bu sayılar, destan dili gere-

ğince söylenmiştir). Buna çok kızan Hun Hakanı, Devletin Sağ ve Sol ordularından, 80.000 atlı çağırdı. General hücum etti. Bazan çekildi. Birkaç gün güneye doğru gitti. Dağlara çıktı, vadilere indi. Üç ok yarası olan askerler, arabalara kondu. İki ok yarası alanlar, arabalara baktı. Bir ok yarası alanlar, arabaları sürdü. Bu sırada General şöyle dedi:

“- Bizim savaş gücümüz artık kayboluyor! Davulların sesi ise, yükselmiyor! Nereye gidiyoruz? Ordumun içinde, kadın ve çocuklarda mı var?” (Bu sözler, şiir gibi söylenmiştir). Gerçekten ordu yola çıktığı zaman, Çin’den (Hunlar tarafından) esir alınıp, sınırlara götürülmüş olan kadın ve çocuklara rastlamıştı. General, kadınları toplayıp, arabalara koydurmuştu. General, Hunların eline düşmesin diye onları öldürttü. Ertesi gün (Hunlarla) yeniden savaşa girdi... Güney-doğuya doğru çekilmeye başladı. Lung-ch’eng’in eski yolunu izledi. Dört beş gün gitti. Kamışlarla dolu bir bataklığın ortasına geldi. Hunlar, kamışları ateşlediler. General, ordusunu yanmaktan kurtardı.

‘Güneye doğru inip, bir dağın üzerine çıktı. Hakan da dağın güney eteğinde yer aldı. Hakan, oğlu ile birlikte Generali arkadan çevirmek istedi ve hücum etti. Fakat General, yaya okçuları ile onları durdurdu... Oklardan biri de Hakana saplandı. Hakan attan düştü. General, bir Hun esirinden, Hakanın şöyle dediğini duydu:

“- Böyle küçük, fakat seçkin bir Çin ordusu hücum etmekle yenilmez. Bu, bizi gece gündüz durmadan Çin sınırına doğru çekiyor. (Çin sınırında) büyük bir Çin ordusu saklanmış olmasın?” Bunun üzerine bütün Hun Tang-hu’ları ile büyükler şöyle dediler:

“- Hakanımızın bizzat idare ettiği birkaç onbin atlı ile Çinlilerin birkaç bin kişisine hücum ederek, onları yakalayıp, yok etme mümkün değildir. Böyle giderse, sınırlardaki üstünlüğümüzü yeniden kurmuş olamayacağız. Ayrıca Çin, (şimdiye kadar olduğu gibi) bundan sonra da biz Hunları küçümsemiş olacaktır. Biz onunla bu dağlar ve vadiler arasında baskın ve bastırma yolu ile savaşmalıyız. Elli veya kırk mil sonra ise, düz bozkırlar başlamaktadır. Onu düzlükte yakalayamayız ve geri dönmek zorunda kalınız!”(Hun büyükleri, Hakanın büyük bir ordu ile gerilla savaşı yapmasına, karşı geliyorlardı).

“Bu sırada Generalin yanından bir Çinli subay kaçıp, Hunlara sığındı ve Çin ordusunun iyi bir durumda olmadığını bildirdi. Hun Hakanı bunu du-

yunca, sevindi. Atlarını göndererek Çin ordusuna hücum etmelerini emretti. Ayrıca yüksek sesle... teslim olmalarını istedi. Yolu kapadı ve Generale baskın yaptı. General vadide, Hunlar ise dağın üzerinde idiler. (Hunlar) oklarını dört yandan Çinlilerin üzerine boşalttılar. General ise, hep güneye doğru çekildi. T'e-han dağına gelmeden, Çin askerlerinin bütün okları tükenmişti. Askerler arabalarının oklarını kırıp, dingillerini bile mızrak gibi kullandılar. Hançeri olanlar da, hançerlerini kullandılar. Dağa geldiler. Hun Hakanının kapattığı geçidin önünde durdular. Hunlar, mevzilendikleri yerlerden çıktılar ve yukarıdan aşağıya taşlar attılar. Çin askerlerinin çoğu ölmüştü. Bunun için yürüyemediler.

5. General Hunlara esir düşüyor:

“Akşam olunca General, en güzel elbiselerini giyindi. Yalnız olarak yürüyüp, çadırından çıktı. Askerlerine ise şöyle bağırdı: “- Benim arkamdan gelmeyin. Ben, Hun Hakanını, yalnız başıma bile yakalayacak bir güçteyim!” Bir süre sonra General geri döndü ve içini çekerek, şöyle dedi: “- Ordum yenildi, artık ben de ölmeliyim!” Bunu duyan askerler ise, ona şöyle dediler: “- General, Hunlar senin gücün ve cesaretin karşısında titremektedir. Tanrı da seni korumaktadır! Memleketimize dönmek için bir yol aramalıyız. Nitekim General Chao Po-nu da Hunların eline esir düşmüştü. (Bk. yuk.). Fakat sonradan o da kaçmış, Çin’e döndükten sonra ise, İmparator tarafından ağırlandırılmıştı. Böyle bir kurtuluş, bizim için de söz konusu olamaz mı (Askerler, teslim olmak istiyor ve ölmek istemiyorlar). Fakat General, “- Biz ölmeden, kahraman olamaya”, deyip askerleri susturdu.

“Ne kadar bayrak varsa, hepsini yırttırıp, kestirdi. (Hunların eline geçmesin diye), toprağa gömdürdü. Sonra da içini çekerek, şöyle dedi: “-Henüz bir kaç düzine okumuz var. Bunlarla kendimizi öldürebiliriz. Hunlar ile şimdi yeni bir savaşa tutuşamazsak, yarın yakalanıp, zincire vurulmuş olacağız. Kuşlar ve hayvanlar gibi etrafa dağılılım. Belki bizlerden birkaçı, kurtulabilir de, İmparatorumuza haber vermiş olur!” (Böylece askerleri serbest bırakmış oluyordu). Askerlerine iki parça kuru yiyecek ve su yerine de birer parça buz verdi. Ancak Çin sınırına kavuşunca, durmalarını emretti. Gece yarısı olunca, askerlerin hücumu geçmeleri için davullar vuruldu. Fakat artık, davul

çalanlar da kalmamıştı. General ile emir subayı Han Yenmen ata atladılar. Onların arkasından giden askerlerin sayısı ise onu geçmiyordu. Hunların bin atlısı hücum etti. Emir subayı öldü... General ise, esir düştü... .

“Çin’e kavuşan askerler, durumu İmparatora bildirdiler. İmparator Generalin öldüğünü sandı ve büyük bir cenaze töreni hazırlattı. Fakat Generalin esir düştüğünü öğrenince, bundan vazgeçti.

(Çin İmparatoru, devlet nazın ve ünlü tarihçi Se-ma Ch’ien’e, Generali öğen bir yazı yazmasını emretti. Bu büyük tarihçinin kaleme aldığı bu övme, Çin edebiyatının en güzel bir örneğidir. Bu yazının birer kopyaları, HS, 54 ile 62’de bulunur. Fakat İmparator sonradan bu yazıyı kabul etmedi. Çünkü o, dedesi Li Kuang-li’ye yardım etmesi için gönderilmişti. Fakat bu buyruğu yerine getirmeyerek, kendi kendine Hun Hakanına hücumu geçmişti).

(Bir yıl sonra İmparator, Generali aramak için, General Kung-sun Ao’yu gönderdi. Fakat bir şey elde edemedi ve İmparatora şöyle dedi): “- Yakaladığım bazı Hun esirlerine göre General Li Ling, artık Hun Hakanına hizmet etmekte imiş. Çin ordusuna karşı savaşmak için (Hun) birliklerini kuruyormuş. Bundan dolayı hiçbir şey elde edemedim!”

(İmparator bunu duyunca. Generalin bütün ailesini ölüme mahkum etti. Çin bu sırada Hunlara bir elçi göndermişti. General, elçiyi görünce, şöyle dedi): “Benim yalnızca 5000 Çin yaya askerim vardı. Buna rağmen Hunların içlerine kadar girip, çıktım. Bana yardım gelmediği için yenildim. Ben Çin’e karşı ne suç işledim? Benim ailemi neden dolayı öldürdünüz?” Bunun üzerine Çin elçisi de Generale şöyle dedi: “- Haber aldığımızı göre, Hun ordusunu bize karşı eğitiyormuşsun.” General de, “- Bu işi, Li Hsü yapıyor, ben yapmıyorum”, dedi. Li Hsü de bir Çinlidir. Çin duvarının dışında, garnizon komutanı idi. Hunlar ona hücum ettiler ve esir aldılar. Sonra Hun Hakanı ile iyi anlaştı. (Hunların yanındaki) rütbesi, General Li’den daha yüksektir. General Li Ling, onun yüzünden ailesinin öldürüldüğünü duyunca, çok üzüldü ve onu öldürmek istedi.

“Fakat Hunların ‘Büyük Hatunu’, (öbürünün yanını tuttu) ve General Li’yi öldürtmek istedi. Hakan Generali, Kuzey bölgelerinden birine sürgün etti. Büyük Hatun ölünce, General yeniden geri döndü. Hakan, Generali,

bir kahraman olarak kabul etti. Ona kızını verdi ve Sağ Ordu birliğine tayin etti... Hunların yanında 20 yıl daha yaşadı. M.Ö. 74 yılında hastalanarak öldü.” (HS, 54: s. 2454; DG, I, s. 169).

V. M.Ö. 97’DE HUNLARA KARŞI BÜYÜK ÇİN AKINI:

Çin ordusunun yeni bir bozgunu:

Ünlü Çin İmparatoru Wu, M.Ö. 99’da iki Çin ordusunun Hunlar tarafından kuşatılıp, esir edilmesini hazmedememişti. Bu bozgunun iki yıl sonra, yani M.Ö. 97’de Hunlardan öç almak için yeni bir akın daha düzenledi. Bu akına yine Çin’in en ünlü generalleri katıldılar. Çin orduları, üç ayrı koldan kuzeye doğru çıktılar. Hun Hakanı, büyük birliklerini gizledi. 100.000 atlısını alarak, geri çekilme taktiği ile, Çin ordularını oyalayıp, yormağa başladı. Böylece Çin orduları bir savaş fırsatı elde edemedi, dağıldılar. Bu başarısızlıktan dolayı iki ünlü Çin generalinin aileleri, Çin’de öldürüldü. Generallerden biri Hunlara teslim oldu. Diğeri de hayatını kaybetti. Şimdi bu akını, Çin tarihlerinden okuyalım:

1. Akın yolları:

1. General Li Kuang-li, 60.000 atlı 70.000 okçusu ile ona katılmak için yola çıktı. -2. General Han Yüeh, 30.000 askeri ile Wu-yüan’dan çıktı. -3. General Ao, 30.000 yaya ve 100.000 atlısı ile Yen-men’den yürüdü.

2. Hunlar geri çekiliyor:

Hunlar bunu duyunca, kendi ağırlıklarını uzaklaştırıp, Yü-wu ırmağının kuzeyine yığıldılar. Hun Hakanı ise, 100.000 atlısı ile ırmağın güneyinde durup bekledi. Bir ara Çin generali ile yakın bir savaşa tutuştu. Ondan sonra savaşı bıraktı. Askerlerini toplayıp, geri çekildi. Böylece Hun Hakanı ile savaş, on günden fazla sürdü. (Hunlar, Çinlileri yorup, ırmağın kuzeyindeki esas büyük Hun ordusuna çekmek istemiş olmalı idiler). Çin generali, ailesinin Çin’de sihirbazlıktan dolayı öldürüldüğünü duydu. Bunun üzerine Hunlara teslim oldu.

NOTLAR:

Bu akında, Hunların ‘Sol Bilge Prensi’nin bulunduğu yer de görülüyor. Çin Generali Kungsun Ao, Yen-men’den yola çıkıyor. Bu yol, Doğu Moğolistan’a gider. General bu yol üzerinde, Hunların Sol Bilge Prensi ile karşılaşır, savaşı. Fakat başarı elde edemez. Bundan sonra da geri döner. Yine burada adı geçen Yü-wu ırmağı için ise, bazı coğrafya kaynakları şöyle diyorlar: “Bir Hsien dağı vardır. Hsien suyu da oradan çıkar. Kuzeye, ondan sonra batıya doğru akar. Daha sonra da Yü-wu ırmağına dökülür”. Bazılarına göre ise, burada çok at vardır.

Atların ırmağı: Tarih kaynaklarında, “M.Ö. 121 yılında, Yü-wu ırmak bölgesinde atlar doğdular” deniliyordu. Bu bölgede atların doğmaya başlamaları, adeta bir mevsim veya takvim başlangıcı gibi gösteriliyordu. Gobi Çölünün kuzeyinde, akarsuların en bol olduğu yer, Orhun kesimleriydi. De Groot, Hun Hakani ile savaşların çok daha doğuda, Tola ırmağı kıyılarındayapıldığını sanıyor (I, s. 174). Ancak büyük Çin birlikleri, batıdan, yani Alaşan’dan gidiyorlardı. Doğudaki savaş ise, yarım kalıyordu.

M.Ö. 97 Çin akını ve sonucu: “Bu yıl, Çin ordusunun yola çıkarak, Hunlara karşı yaptığı akında, elde edilen az veya çok herhangi bir başarıdan söz edilmemiştir. Ayrıca başarılar hakkında, bir görüş de ileri sürülmemiştir”. Bu vesikadan da açık olarak anlaşılmaktadır ki, Çin Sarayı ile Çin tarihçileri bu yenilmeyi susmakla geçiştirmişlerdir. HS, 55 de ise bu akına katılan General Kumg-sun Ao için, şöyle deniliyordu: “(General), Hunlara karşı savaşa gideerek, taarruz etti. Asker kaybı o kadar çok oldu ki, yargıç idamına karar verdi. Fakat (yolda?) öldüğü söylendi”. Görülüyor ki bu akın, yalnızca Çin ordusu için değil; generalleri için de, ağır bir felâket olmuştu.

C. BÜYÜK HUN-ÇİN SAVAŞI (M.Ö. 91)**X. HUN HAKANI: (Hulukü Han: M.Ö. 96-85):**

M.Ö. 96’dan sonra Hun tahtında, gerçekten güçlü ve doğuşlu bir Han daha görüyoruz. Onun M.Ö. 91’de büyük Çin ordusunu yenip, başkomutanını esir alması, gerek askerlik taktiği ve gerekse gösterdiği savaş isteği bakımından, gerçekten göz kamaştırıcıdır. Kullanılan asker ve at sayısı bakımından bu savaş, M.Ö. 119 Hun-Çin savaşından sonra, Dünya harp tarihinde

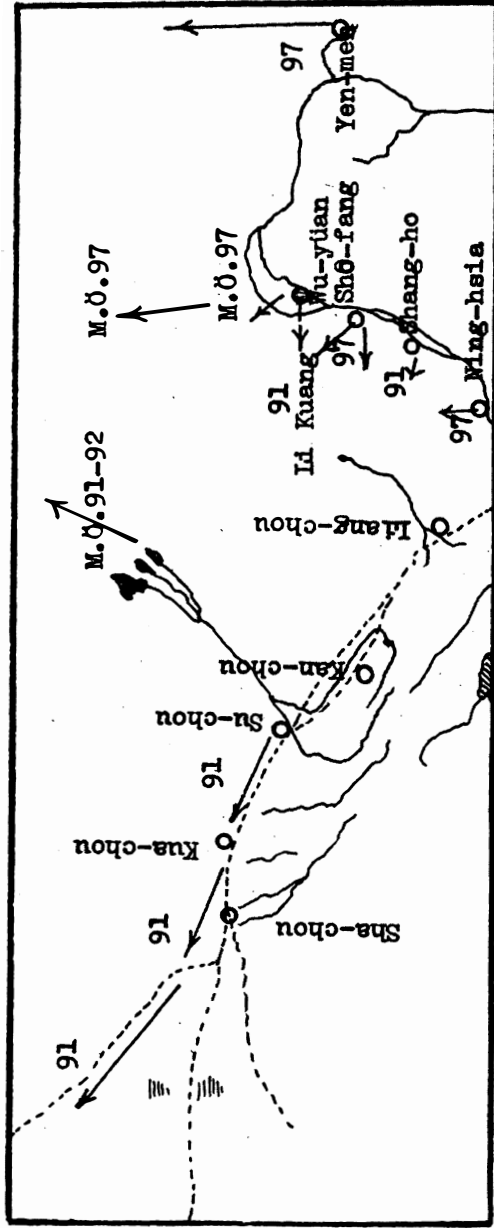
büyük bir yer tutar. “Çin ordusunun önüne, gece hendek kazması”, sabahleyin de Çin ordusunu arkadan kuşatarak, Çin Başkomutanını esir alması ile bu Hakan, Dünya harp tarihi ile taktiğinde, birinci derecede not almaya hak kazanmıştır.

“Çin İmparatoruna yazdığı mektubu’nda da bu Hun Hakanını bambaşka bir üslup ve davranış içinde görüyoruz: “Güneyde büyük Çin; kuzeyde, güçlü Hunlar vardır. Hunlar, göğün mağrur çocuklarıdır”. Böyle bir deyiş ve gurur, Mete çağında bile görülüyordu. Ayrıca Çin’deki düzen ve disiplini de, tenkid ediyordu: “Çin Veliahtı, babasının haberi olmadan, ordusunu kullanmış”. Böyle bir şey olamazdı! Bütün bunlar ilgili, açıklamalı vesikaları aşağıda okuyacaksınız.

Fakat bu çağın en önde gelen hadisesi, M.Ö. 91 savaşıdır. En sondaki vesikalarda da okuyacağınız gibi, bu savaştan sonra Çin tükenmiş ve bir daha yeni bir odu kuramaz, duruma gelmişti. Ancak geri çekilme ve oyalama hareketlerinde, Hunlar da yerlerinden yurtlarından ve işlerinden olmuşlar ve tükenir bir nale gelmişlerdi. Bundan dolayı Hunlar da, duraklamaya ve gerilemeye başlamışlardı.

Yeni bir Çin bozgunu (M.Ö. 91): Ünlü ve büyük Çin İmparatoru Wu, M.Ö. 119’da başlayan, M.Ö. 99 ile 97’de, yenilenen Çin bozgunlarını, unutmamıştı. Çin İmparatoru, 6 yıl sonra, şansını bir daha demek istedi. M.Ö. 91 deki Hun-Çin savaşları dolayısıyla, Orhun ve Ortaasya hakkında çok değerli coğrafya bilgileri de, Verilmiştir. Ancak kaynaklarda adı geçen yerlerin, harita üzerinde, nerelerin olduklarını bulmak, çok zordur. Fakat değerli birer tarih bilgisi olarak, bu vesikaları tam olarak Türkçeye çevirme ve metinlerini verme zorundayız. Hun Hakanı, büyük sayıda bir Çin ordusunun geldiğini duyunca, ağırlıkları ile halkım kuzeye doğru çekmişti.

Akın yolları: 1. Ortadan, yani Alaşan bozkırlarından yola çıkan 30.000 atlı Çin ordusu, önce Hun ülkesinde gezmiş, Hunları görünce de savaşarak geri çekilmişti, 2. Tanrıdağlarına giden Çin ordusunu ise, Hunlar durdurmuşlar ve daha ileri gitmesine izin vermemişlerdi. Bu sırada Çin ordusu, Turfan Beyliğinin kendisini arkadan vurmasından korkmuş ve bunun için oraya, yeni Çin birlikleri göndermişti. Böylece Turfan Beyliği ile halkı, Çin ordusunun orada bulunduğu sürece kontrol altına alınmıştı. Çinlilerin Tanrı-

Harita 2: M.Ö. 97-91 yılları arasındaki Hun ve Çin akınlarının giriş ve çıkış noktaları.

dağlarına doğru yürüdüklerini gören Hunlar, hemen iki büyük Hun generali ile 20.000 Hun atlısı göndermişlerdi. Bu da Hunların, Tanrıdağlarına ne derecede büyük değer verdiklerini gösteriyordu.

Türkistan'daki Çin Generalinin acıklı sonu: ünlü ve soylu Çin Generali Li Kuang-li'nin, bu akındaki sonu ise, çok acıklı olur. Başkomutanı Hunların bir öncü veya gözcü birliği, geçidi tutarak Çin ordusunu durdurur. Hunlar, öncü birliklerine büyük bir değer veriyorlardı. 5000 atlının başında, büyük bir Hun generali ile Hunların hizmetine girmiş olan General Wei Lü'nün bulunması da, bunu gösterir. Tecrübeli Çin Başkomutanı ise, Hunların öncülerine karşı, vaktiyle Çin'e sığınmış olan Hunlardan oluşan Çin öncü birlikleri çıkarmıştı. Çin Başkomutanının yanındaki birçok general ve danışmanlar da Hun soyundan geliyordu. Bu da, "Çin'in yeni bir taktiği" idi. Çin Başkomutanı, çevresinin uygun görmediği, tehlikeli bir savaşa girişir. Hun Hakanı, gece Çin ordusunun önüne, bir hendek kazdırır. Sabah olunca da, Çin ordusunu arkadan kuşatıp, esir alır. Hun savaş taktiğinde böyle bir "hendek tuzağı" ilk defa burada geçmektedir. Esir düşen Çin generali Li Kuang-li, 70.000 kişi ile akına çıkmıştı.

Turfan'daki savaş: 40.000 kişilik bir Çin ordusu da batıya, Tanrıdağlarına doğru gitmişti. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Hunlar, Çin ordusunu durdurdular.

Tahta çıkışı (M.Ö. 96): "Ertesi yıl Jih-t'e-hou Han öldü. 5 yıl hakanlık yapmıştı. Büyük oğlu ve Sol Büge Prensi (onun yerine), Hu-lu-ku Han (unvanı) ile tahta çıktı. Bu yıl, M.Ö. 96 yılı idi.

"Hun Hakanının iki oğlu vardı. Büyük oğlu, Sol Bilge Prens idi. Küçük oğlu ise, Sol Büyük General idi. Hakan hastalandı. Ölmek üzere iken, vasiyet olarak, Sol Bilge Prensi olan büyük oğlunun tahta çıkarılmasını söyledi. Fakat Sol Bilge Prens olan (büyük oğlu), pek ortaya çıkmıyor ve görünmüyordu. Devletin ileri gelenleri, onun hasta olduğunu sandılar. Bunun için onun yerine, Sol Büyük General olan (küçük oğlunu) Hakan olarak tahta çıkardılar. Büyük oğlan bunu duydu. Fakat onlara karşı çıkma cesaretini kendisinde bulamadı.

"Küçük oğul bir adam göndererek ağabeyini çağırdı. Tahtı kendisine bırakacağını söyledi. Fakat ağabeyi, hastalığını ileri sürdü. Fakat küçük kardeşi, onu dinlemedi ve şöyle dedi:

“- Tanrı esirgesin! Eğer sen ölürsen, tahtı o zaman bana bırakırsın”. Büyük oğul buna razı oldu ve Hu-lu-ku Han unvanı ile tahta çıktı.

‘Yeni Hun Hakanı tahta çıkınca, (Sol) Büyük General olan kardeşini, Sol Buge Prenslğine yükseltti. Fakat Hakan, birkaç yıl sonra hastalanarak, öldü. Onun oğlu Hsien-hsien-ch’en (amcasının yerine), yani Sol bilge Prenslğine geçemedi. (Burası, veliahtlık orunudur). Jih-chu Beyi yapıldı. Bu beylik, Sol Bilge Prenslğinden aşağıdır. (Yeni) Hakan, kendi oğlunu sol Bilge Prenslğine tayin etti.” (HS, 94A, : s. 3778; DG, I, s. 177).

NOTLAR:

Veraset hakkında: ‘Sol Bilge Prenslık’, Hunlarda bir veliahtlık orunu ve mevkiidir. Burada da görüldüğü gibi bu prensliğe, büyük oğul atanmıştır. Yukarıdaki vesikada “Veraset töresince”, baba ölünce kardeşlerin birbirine karşı olan saygıları, çok güzel belirtilmiştir. Vesikaya büyük oğulun hasta olduğunu gören devlet büyükleri, devletin geleceği için, yine töre gereğince, küçük oğul tahta çıkarmışlardır. Ağabey ve küçük kardeş arasındaki saygı ve nezâket jestleri ise, “Hun aile töresi” gereğince yapılmıştır. Büyük kardeş ölünce, tahta çıkan küçük kardeş, kendi oğlunu veliaht yapmıştır. Bu gelenek, Göktürklerde de böyledir. Baba-oğul bir ağacın gövdesi gibidir. Eski Hakanın oğlu ise, daha küçük bir beyliğe tayin edilmiştir. Amcasına kızan bu Hun Prensi, sonradan Çin’e sığınacaktır.

I. M.Ö. 91’DE, BÜYÜK HUN-ÇİN SAVAŞI:

M.Ö. 91’de, 140.000 kişilik büyük bir Çin orduları grubu, Hunlara karşı akına geçerler. Orta yoldan, Wu yüan’dan çıkan Başkomutan Li Kuang-li, Hunlara esir düşer. 30.000 kişi ile Hsi-ho’dan yola çıkan General Shang ise, Hun ülkesinin içinde gezer ve Hunlara rastlamadan geri döner. General Ma T’ung ise, Kansu’dan batıya doğru, 40.000 atlı ile yola çıkar. O da, Turfan’dan öteye geçemez. Şimdi vesikaları okuyalım:

1. Hakanın taktiği:

“Çin ordusu böylece 1000 mil yol aldıktan sonra Hun Hakanı, Çin ordusunun büyük bir kuvvetle yola çıktığını öğrendi. Hakan, ağırlıkları ile

yedeklerinin hepsini toplayarak, Yabgu (Cha-hsin) kentinin kuzeyine gönderdi. (Bk. Yuk.). Kendisi de, Chi-chü ırmağına doğru çekildi. (Veliahtı) Sol Bilge Prens ise, kendi halkı ile birlikte, Yü-wu ırmağını geçti, 6 veya 7 mil daha uzağa giderek, Tou-hsien dağında oturdu. Hun Hakanı da, kendi seçme birliklerine kumanda ederek, An-hou (Hun Prenslığının) solundan, Ku-chü ırmağını geçti.

2. “Orta” Çin ordusu:

‘General Shang-Ch ‘iu Ch’eng, 30.000 atlı ile Hsi-ho’dan yola çıktı... Hunları bulamayınca geri döndü... Hunlar bir Büyük Generallerini, (daha önce Hunlara sığınmış olan) General Li Ling ile birlikte, 30.000 atlı ile gönderdiler. Bu ordu, Chün-chi dağına kadar gitti ve orada Çin ordusu ile karşılaştı. (Çin) ordusu, geri çekile çekile Hunlarla savaştı. Böylece Pu-hu ırmağına kadar ulaştı. (Hunlar) başarı kazanamayınca geri döndüler”. (Aslında bu savaşta, Çinliler kesin bir savaşa girmemişler ve geri çekilmişlerdi. Hunlar da, Çin ordusunu yeterince uzaklaştırdıktan sonra geri çekilmişlerdi).

3. Turfandaki savaş:

“(Kansu) daki, Chiu-ch’üan valisi General Ma T’ung, Tanrıdağlarına (T’ien-şan) gitti. -Hunlar, Büyük General Yen-chü ile Sağ ve Sol Hu-chi komutasında, 20.000 atlı gönderdiler. Hunlar, Çin ordusunun gücü olduğunu gördüler ve bunun için hücum etmediler. (Çin ordusunu durdurunca, hücum etmeyip, beklediler şeklinde anlaşılmamalıdır). Bunun için (Çin) Generali, ne bir başarı elde etti ve ne de bir kaybı oldu.

“Bu sırada Çin, Turfan (Chü-shih) ordusunun, (Çin) Generalinin önünü kesmesinden korkuyordu. Bunun için K’ai-ling kontunu, ayrı bir yoldan gönderdi. Turfan Kralı ile halkını kendine bağlayarak, geri döndü”. (Bu bağlılık, Çin ordusu geri döndükten sonra, sona ermiştir. Çünkü Turfan, yine Hunlarla başbaşa kalmıştır. K’ai-ling kontu diye adı geçen Çin generali ise, Çin’e sığınmış bir Hun Prens i’dir. Hun adı, Chiai-ho Prensi idi).

II. ÇİN BAŞKOMUTANI HUNLARA ESİR DÜŞÜYOR:

“(Batı Türkistan’da Fergana’yı yenen ünlü Çin Generali ve bu savaşın Başkomutanı) General Li Kuang-li, (Hunlara doğru) Çin sınırından yola çıktı. -Hunlar da ona karşı, Sağ Büyük Komutanları (tu-wei) ile (Hunlara sığınmış olan eski Çin generali) Wei Lü’yü, 5000 atlı ile gönderdiler. Fu-yan bölgesinde bulunan Ku dağındaki dar geçidi tutacaklar ve Çin ordusuna hücum edeceklerdi. (Eski Çin notları, dağ ile geçidi birbirinden ayırıyorlar. De Groot ise birleştiriyor: I, s. 179. Biz, eski Çin notlarına uyduk).

“(Bunun üzerine) Başkomutan da, Çin’e bağlanmış olan Hun (Hu) atlılarından, 2000 atlı bir birlik gönderdi. Hun öncüleri, Çin birliklerini görünce, geri çekildiler. (Çin) ordusu, Hun öncüleri ittikten sonra, ‘Fan Hatun Kenti’ne geldiler. (Hatun Kenti’ne, Göktürk çağında da çok rastlanır. Hunlar ile Çinliler arasındaki bir savaşta, Çin generali ölüyor. Bunun üzerine ordunun kumandasını, karısı alıyor. Çinliler bundan dolayı bu kente, ‘Fan Hatun kenti’ demişler. Fan ailesinin, Çin’e sığınmış bir Hun ailesi olduğunu, söyleyende vardır. Belki de kentin adı, bir efsaneye dayanıyordu. Hunlar burada daha fazla durmadılar. Askeri taktikleri gereğince çekilip gittiler).

“Bu sırada, Başkomutanın ailesi, bir sihirbazlık zannı ile Çin’de tutuklandı. Başkomutanın morali bozuldu. Çin ordusundan Hu Ya-fu, adlı bir subay, Başkomutana şöyle dedi: “- Bu akını bırakıp Çin’e dönerseniz, bir daha buralara, (yani Chi-chü ırmağının kuzeylerine) nasıl gelebilir ve buraları görebilirsiniz?” dedi. (Çin’de sihirbazlık suçunun cezası, ailece ölümdür. Fakat Başkomutan, bazı yeni zaferler elde edebilirse, belki de bağışlanabileceğini umarak, ileri yürümüştü. Kendisine bu öğüdü veren subayın da adına bakılırsa, o da bir Hun soyundan geliyordu).

“Başkomutan Kuan-li, Chi-chü ırmağının kuzeyine geçti. Fakat Hun ordusu oradan ayrılıp gitmişti. Bunun üzerine Başkomutan generallerinden birini, 20.000 atlı ile gönderdi. Chi-chü ırmağını geçtiler. Bir gün sonra, Hunların Sol Bilge Prensi ve Sol Büyük Generali ile karşılaştılar, Hunlar, 20.000 atlı ile Çin ordusuna hücum ettiler. (Savaş bir gün sürdü) Savaş yine sonuçsuz kalıyor. Çin ordusunda karışıklık başlıyor ve Çin ordusu duruyor:

Çin ordusunda Hun Subayları: Anlaşıldığına göre, M.Ö. 91 savaşında, Çin ordusunda çok sayıda Hun soyundan gelen subay ve asker vardı. Bunlar, önceleri Çin’e sığınmış Hunlardı: 1). Başkomutan, akının başlangıcında, ge-

çidi tutan Hunlara karşı, 2000 kişilik bir Hun (Hu) atlı birliği göndermişti. -2). Generale, ilerlemesi için öğüt veren Hu Ya-fü adlı subay da, adına ve eski Çin notlarına bakılırsa, bir Hun idi. -3). Başkomutan, Çin Sarayının kendisi ile ailesini bağışlaması için tehlikeli hücumlara başlamıştı. Bunun üzerine, Hun soyundan Hui Chü adlı bir Kont, General bizi tehlikeye atıyor, onu yakalayalım”, diye bir teklifte bulunuyor. Ancak Başkomutan bunu duyunca, onu öldürüyor. Yoluna yine devam ediyor. Göktürk ve Uygur çağında da adı geçen, Yen-Jan dağları bölgesine geliyor:

HUNLARIN HENDEK TUZAĞI:

“Hun Hakanı, Çin ordusunun çok azalmış ve yorulmuş olduğunu biliyordu. (Hakan), kendi emrine 50.000 atlı alarak, (Çin Başkomutanının) önünü kesmek ve hücum etmek istedi. Savaş başladı ve karşılıklı olarak her iki ordu da, çok kayıp verdiler. Geceleyin (Hun Hakanı), Çin ordusunun önüne derin bir hendek kazdırdı. Hendeğin derinliği, birkaç ayağı buluyordu. Ondan sonra Çin ordusunun arkasından ân’ olarak bir baskın yaptı. Çin ordusunda büyük bir panik ve karışıklık oldu. Başkomutan da esir oldu.

“(Hun Hakanı Generalin Çin’de, ünlü ve soylu bir kişi olduğunu biliyordu). Bunun için ona, kızını verdi ve onurlayarak, ağırladı. (Daha önce Çin’e sığınan) General Wei Lüeh’in üzerinde bir mevki verdi.

Böylece Hunlara sığınan generallerin sayısı, rütbe sırasına göre üçe yükselmiş oluyordu: 1. Başkomutan Li Kuang-li. 2. General Wei Lüeh. 3. Li Ling.

III. HUN GELENEKLERİ ÜZERİNDE BİR TARTIŞMA (M.Ö. 89):

Aşağıdaki çok değerli bir vesika, Hun ve Çin devlet anlayışları ile dünya görüşleri üzerinde yapılan bir tartışmayı, içinde toplamaktadır. Hun Hakanı, Çin’e yazdığı bir mektubunda, yeryüzünde yalnızca iki dünya tanıyordu: “1. Güneyde büyük Çin. 2. Kuzeyde güçlü Hunlar”. Fakat “Hunlar, Tanrının mağrur çocuklarıdır”. Çin devlet geleneği, çeşitli seremoniler ile protokol ve kaideler üzerine kurulmuştur. Bunun için Hun Hakanı, Çin’i küçümsüyor

ve elçiye, gerçeğe gelelim, diyor. Bu sıralarda “Çin veliahtı, babasının haberi olmadan ordusunu alıp, Başbakana karşı kullanmıştır”. Hunlara göre, “bu nasıl olabilirdi?” Çünkü bu, töreye aykırı bir tutum ve aynı zamanda bir disiplinsizlikti. Buna rağmen Çin elçisi, yine de kendi gelenek ve seremonilerini savunuyordu. Çin, Velihtin disiplinsizliğini savunmak için ise, “Mete’nin babasını öldürmesini” örnek olarak ileri sürüyordu. Hunlar ile Çinlilerin karşılıklı olarak kendi töre ve devlet geleneklerini savunan bu konuşmalarını, şimdi bu çok değerli vesikadan okuyalım:

1. Hun Hakanının mektubu:

“Ertesi yıl, (M.Ö. 89’da), Hun Hakanı Çin’e bir elçi göndererek, şu mektubu gönderdi:

“- Güneyde, Büyük Çin; kuzeyde ise, güçlü Hunlar (Hu) vardır. Hunlar, ‘Göğün mağrur çocuklarıdır’. Hunlar, küçük seremoni ve protokol işleri ile uğraşmazlar. (Hun Hakanı, Çin’deki bitip tükenme bilmeyen ritler ile seremonileri küçümsemektedir). Artık sınırlarımızı yeniden açalım. Eski antlaşmalarımızda olduğu gibi Çin, Hunlara, yine 10.000 testi şarap, 5000 ölçek darı ile pirinç, 10.000 top karışık ipekliler ile diğer şeyleri versin. O zaman sınırlarımızda, hiçbir yağma ve karışıklık olmayacaktır”.

2. Çin elçisinin gelişi:

“Bunun üzerine Çin, Hunların mektubuna cevap vermek için, (Hunlara) bir elçi gönderdi Ayrıca (Çin’deki) Hun elçisini geri göndermek için de, yanına bir heyet kattı. Hun Hakanı, elçi ile tartışmak için, çevresinden bazı kişileri de gönderdi.

“Çin elçisi, şöyle dedi: “- Çin, seremoniler ve hayat prensipleri, -(yani, Li ve İ)-ile idare edilen bir devlettir. ”Bunun üzerine Hunlarda şunu sondular: “- (Bize esir düşen) General Li Kuang-li’nin anlattıklarına göre, önceki Veliht, (devletin) ordusunu alarak isyân etmiş. Bu nasıl olabilir?”

Buna karşılık, Çin elçisi de şöyle dedi: “-Bu doğrudur. Başbakan, Velihta karşı gizli olarak bir harekette bulunmuş ve böylece aralarında bir düşmanlık doğmuştu. Bunun için (Çin) veliahtı, ordusunu alarak başbaka-

nı öldürmek istemişti. Başbakan ona iftira ettiği için, o da onu öldürmeyi planlamıştı. (Çin İmparatorunun bu oğlu), babasının ordusunu, duygularına kapılarak, (çocukça) kullanmıştı. Bunun için de, bambu çubuğu ile döğülme cezasına çarptırılmıştı.

“- Ancak (Çin veliahtının bu tutumunu), Mete’nin kendi babasını bizzat öldürmesi, babasının tahtını ele geçişi, ayrıca (üvey) annesi ile evlenmesi gibi tutumları ile karşılaştıramazsınız. Bunlar, ancak hayvanlar ile kuşların gelenekleridir!”. Hun Hakanı, (elçinin bu konuşmasına çok kızmış olacak ki), Çin elçisini Çin’e geri göndermedi. Üç yıl yanında tuttu ve ancak üç yıl sonra gönderdi.” (HS, 94A: 3780; Parker, s. 116; De Groot, I, s. 185-86).

ÇİN BAŞKOMUTANININ “KURBAN” EDİLMESİ (?!):

Bu korkunç hadise, “Hun savaş gelenekleri”nin bir yönünü açıklamaktadır. Aşağıdaki vesikada da görüleceği üzere, Batı Türkistan Fatihî ve ünlü Çin Generali Li Kuang-li’nin çok büyük sayıdaki ordusu ile savaşan Hun askerleri, “Eğer Çin Generalini ele geçirirlerse, onu yerin koruyucu ruhlarına Kurban edeceklerine dair, and içmişlerdi.” Ancak köklü Hun devlet anlayış ve geleneği, bunun gibi halk inançlarını önlemiş ve Hunlara esir düşen Çin generali ağırılanmıştı. Ayrıca Hun Hakanı da kızını ona vermek yolu ile, onu yüceltmışti.

“Halk inançları ile, Hunların yüksek devlet geleneği arasında ki ilk çatışma”, bu vesika ile kendini gösteriyor. Anne Hatun’un hastalanması, Hunlar için büyük bir hadise oluyor. Hun veziri ve Generali Wei Lüeh’in, halkı tahrik etmesi de, işin tuzu ve biberi oluyor. Öyle oluyor ki, Hun Hakanı da, bunun önünde duramıyor. En iyisi olup bitenleri, bu çok değerli vesikadan okuyalım:

“M.Ö. 91 yılında Hunlara esir düşen (Çin) Generali (ve Başkomutanı) Li Kuang-li, Hunların yanında bir yıldan fazla kaldı. (Hunlara daha önce esir düşmüş olan Çinli) General Wei Lüeh, ona zarar verilmemesini gözledi. Bu sırada, (Hun Hakanının) ‘annesi Hatun’ hastalandı. Bunun üzerine General Wei Lüeh, Hun şamanına emir vererek şöyle dedi:

“- Bundan önceki Hun Hakanı, kızarak şöyle söylemişti: ‘Hunlar eski çağlarda (ve belirli zamanlarda) atalarına kurban verirlerdi’. (Hun) askerleri,

(General) Li Kuang-li'nin, 'yerin koruyucu ruhlarına' kurban verilmesi için, and içmiş ve söz vermişlerdi. Onu kurban etmek için, artık yakalamış buluyorsunuz. Onu, şimdi kurban olarak niçin kullanmıyorsunuz?"

"Bunun üzerine Hunlar, hemen (Çin Generalini) yakaladılar. General, Hunlara, beddua edip, kargış vererek (Hunlara) şöyle bağırdı. "- Ben ölürsem Hunları da yok ederim!" Fakat Hunlar, (Çin) Generalini kestiler ve ruhlarına kurban olarak verdiler.

"Bundan sonra durmadan, aylarca kar yağdı. Hayvanlar ve sığırlar öldü. Halk, salgın hastalıklarına uğradı. Ekinler, olgunlaşmadı. Hun Hakanı, çok korktu. Bunun için (Çin) Generali Li Kuang-li için, bir 'kurban evi' yaptırdı". HS, 94A: 3780; Parker, s. 117; De Groot, I, s. 186). Yakinef ile Wylie, metni hiç anlamıyorlar. Parker metin için, karanlık ve şüpheli (obscure and doubtful) diyor: s.117, n. 101. De Groot'un tercümesi ise çok geniştir: I, s. 186. Fakat De Groot, böyle mistik Çince metinleri çok iyi anlar. Değerli meslektaşım Prof. Faruk Sümer, İslami çağlardaki ter Eyyübi kumandanının mezarına, bir ayaz, yani kul askerin gömüldüğünü de, tespit etmiştir. Bu da savaşın bir şartı temalıydı.

ÇİN ARTIK YENİ BİR ORDU KURAMIYOR:

M.Ö. 91 akınında sayılan birkaç yüz bini aşan Çin ordularının hiçbir şey yapamadan dağılmaları veya esir düşmeleri, Çin'i sarsmış ve ter daha da büyük bir ordu kuramama durumuna düşürmüştü. M.Ö. 99 ile 97 savaşlarındaki Çin kayıplarını da bunlara eklemek gereklidir. Çin kaynakları da bunu itiraf ediyorlardı:

"General Li Kuang-li'nin Hunların eline esir düşmesinden sonra Çin, birçok büyük generalleri ile onbinlerce askerini kaybetti. Yeniden ordu kurup, bir daha da akın yapamadı. Üç yıl sonra, (yani M.Ö. 87 yılının martında) İmparator Wu-ti öldü". (Aynı yer).

SAVAŞLARDA HUNLARIN ZAYIFLAMASI:

Gerçi Hunlar, düşmanı topraklarından atmışlardı. Ancak bu savaşlar sonunda Hunlar da tükenmişlerdi. Bunu da en güzel Çin tarihleri anlatıyor-

lardı: “Çin ordusu, 20 yıldan fazla bir süre, Hun ülkesinin içlerine girmişti. Dolayısıyla, (Hunları) zayıflatmış ve şuraya, buraya kovalamıştı. Bunun sonucu olarak, (Hunlarda) çocuklar olgunlaşmamışlar veya dünyaya gelirken ölmüşlerdi. Hunların büyük halk kitleleri, Hun Hakanından en aşağıdakilere kadar herkes, yorulmuş, tükenmiş, acı çekmiş ve (Çin ile) yapılacak (sürekli) bir barışı, artık ister olmuşlardı.

“Aradan üç yıl geçtikten sonra, Hun Hakanı Çin ile barış sağlamak’ istedi. Fakat bu sırada hastalanarak, öldü”. (HS, 94A: 3781; Parker, s. 118; DG, I, s. 186-187).

XVIII. BÖLÜM

XI. HUN HAKANI

(Hu-yen-ti Han: M.Ö. 85 -68)

Batıya kayma, soğuk ve kıtlık

M.Ö. 99, 97 ve 91 Hun-Çin savaşları, her iki tarafı da tüketmiş ve zayıflatmıştı. Bu durumu Çin kaynaklarının ağzından dinlemiştik. Çin başkomutanının bile esir düştüğü bu savaşlardan sonra, Çin bir daha büyük bir ordu kuramamıştı. Hunlarda ise, -geri çekilme ve düşmanı oyalama ve yorma taktikleri sonunda-, büyük Hun kitleleri yerleri ile yurtlarını bırakmış, çocuklar ana rahminde veya doğarken ölmüş, ekinler olgunlaşmamış, sığırlar ise bu koşuşmada, ya kaybolmuş veyahut da ölmüşlerdi. Halkı yeniden yerlerine yerleştirmek ve eski düzeni kurmak, kolay bir iş değildi.

İşte böyle bir durumda M.Ö. 85 yılında tahta çıkan yeni Hun Hakanı, böyle kötü bir mirâs ile karşılaşılıyordu. Ayrıca Hakan küçük ve tecrübesizdi. Tahtı kaybeden amcaları ise önce batıya gitmek istediler. Sonra da büyük Kurultaya gelmeyerek yeni Hakana, bağlılıklarını göstermediler. Savunma anlayışında da yeni görüşler ortaya çıkmıştı. Ordu için, yiyecek depolarının ve surlu şehirlerin yaptırılması, ileri sürülmüştü. Fakat Çin ordusunun eline geçer diye, bu görüşler kabul edilmemişti.

Çin ile barışı kurmak için, alıkonulan Çin elçileri ise geri gönderilmemişti. Birçok Hun beyleri, “otlak aramak için” Çin sınırlarına inmişlerdi. Otlak bulamayınca da, “kuzey-batıya doğru çekilmişlerdi”. Bu çekilmelerin tesirleri de az sonra görülmüştü. M.Ö. 79’ da Hunlar, Kansu’da kaybettikleri topraklarını elde etmek için, 40.000 atlı bir akın yapıyorlar, ancak bu da bir sonuç vermiyordu. Hunlarda, “yoksulluk artmıştı”. Çin sınırlarındaki akınlar ise, onbinlerce atlıdan, 700 atlıya düşmüştü. Bununla beraber Hunlar gele-

neklerine saygılıdır. Hunların bu zayıflığından yararlanan eski köleleri, Uzakdoğudaki Proto-Moğol kavimlerinden Wuhuanlar, “Hun Hakanlarının mezarlarını bozup, yağmalıyorlar”. Hunlar gecikmeden 20.000 atlı ile onların cezasını veriyorlar.

“Hunların batıya dönüşü”, bu çağın en önde gelen bir meselesidir. M.Ö. 72’de Hunlar birdenbire, Aksu ve Kuça gibi Doğu Türkistan’ın büyük ziraat ve ticaret bölgelerini, ele geçirmeye başlamışlardı. Çin bunu, gelecek için büyük bir tehlike olarak görüyordu. Büyük bir ordu ile beş koldan yürüyordu. Ancak Hunları bulamıyor ve bundan dolayı da Çin Generalleri cezalandırılıyordu. Ancak üzerinde durulması gereken bir nokta vardı. “Hun ordularının, aileleri, ihtiyarları ve sürüleri ile birlikte olduklarını”, kaynaklarımız çok açık olarak söylüyorlardı. Çin ordusu gelince, Hunlar, gözden kaybolup, uzaklaşıyorlardı. Gerçi Hunların “Batıya gittikleri”, kesin olarak söylenmiyordu. Ancak açlık ve kuraklığın sürdüğü, doğuya doğru gittiklerine dair, bir belirti de yoktu. Nitekim kaynaklarımız, sözlerine şöyle devam ediyorlardı: “Hunlarda pek çok aile ve halk ölmüş, yaralanmış, kaybolup gitmişlerdi. Birçokları, sürülerini alarak çok uzaklara gitmişlerdi. Oralarda ölüp, kaybolanların sayısı, sayılamaz bir derecede idi”. Bu ve buna benzer vesikaları, aşağıda bulacaksınız. Batıda savaşıyor, kadınlı erkekli, ihtiyarlı, çocuklu bu Hun toplulukları nereye gitmişti? Soğuk, çorak ve Çin ordularının, onları yakalayıp, her an allak bullak edebilecekleri doğuya mı? Onun için Attila Hunların oluşma ve gelişmeleri, bu çağdan itibaren düşünülmeye başlanmıştır.

M.Ö. 71’ de, Hun Hakanının Batıya yaptığı bir akından dönen, 10.000 atlı bir Hun ordusu, büyük bir kar yağışı ile soğuktan, yolda donmuş veya ölmüştü. Hun Ordusunun onda dokuzu, yok olmuştu. Onda biri ise, evine dönmüştü. Hunların çevrelerindeki eski köle kavimleri, Hunların bu zayıf çağından yararlanarak, hücumla geçmişlerdi. Aşağıdaki vesikalarda da görüleceği gibi onlar, Hunlardan onbinlerce kişiyi öldürdüler veya alıp götürdüler. Bu gibi büyük felâketlerin sonunda yere yalnızca sürüleri ile bağlı atlı kavimlerde, büyük kavimler hareketinin beklenmesi, normaldir. Zaten bundan sonra, “Buğday bölgesi Türkistan’a” Hun akınlarının sıklaşması da, bu oluşumdan bize bir şeyler anlatmış olmalıdır.

XI. Hanın tahta çıkışı: (Verâset kavgaları): “Hun Hakanının, başka bir anneden, (yani üvey annesinden) doğmuş üvey küçük bir kardeşi vardı. Kendisi Sol Büyük Komutan (tu-wei) idi. Büge bir kişi idi. Devlet içinde herkes ona karşı saygı duyuyordu.

Hakanın ‘Ulu Hatunu’, kendi oğlunu tahta çıkarmayacağından ve onun yerine, Sol Büyük Kumandan olan (bilge) diğer oğlunu tahta çıkaracağından korktu. Bundan dolayı onu öldürmek için, gizli olarak bir adam gönderdi. Sol Büyük Komutanın, (yani Hakanın üvey kardeşinin), öz bir kardeşi daha vardı. Bu duruma çok kızdı. (Babası) Hakanın sarayında oturmayıp, saraydan çıkıp gitti.

“Hun Hakanı hastalanıp da, öleceğini anlayınca devletin ileri gelenlerini, (metin, soylu kişilerini diyor), çağırdı ve şöyle dedi: Benim oğlum, (yani Ulu Hatundan olan oğlum) küçüktür. O, devleti idare edemez. Bunun için benim küçük kardeşim Sağ Luli Prensini, (Hakan olarak) tahta çıkarın”. Hakan öldü. Fakat General Wei Lüeh ile diğerleri Ulu Hatunla birlikte Hakanın ölümünü gizli tuttular. Hakanın vâsiyetini değiştirdiler. Devletin ileri gelenleri ile birlikte ‘içki andı’ içtiler. Hakanın Sol Luli Prensi olan diğer oğlunu, Hu-yen-ti Han unvanı ile tahta çıkardılar.” (HS, 94 A: 3782; DG, I, s. 187).

Açıklama: Hunlarda Hakanlık, babadan oğula geçer. Ancak ölen Hakan, büyük ve güçlü bir Hakandı. Bunun için devletin güvenliği ve devamı için, kendi yerine kardeşinin gelmesini istemişti. Fakat devletin ileri gelenleri ile Ulu Hatun buna karşı çıkıyorlar. Ulu Hatun’un oğlu çok küçük olduğu için, Hakan olarak Küçük Hatun’un oğlunu tahta çıkarıyorlar. Böylece verâset, babadan oğula devam etmiş oluyordu. Ancak, karanlık kalan bazı konular bulunmaktadır, ölen Hakanın veliahtı ve Sol Bilge Prens olan bir oğlu vardı. Yukarıdaki girişte onun adı hiç geçmemektedir. Az sonra göreceğimiz gibi bu Sol Bilge Prens Hakan olamayınca, Sarayı terkedip çıkan amcası ile birlikte, batıya gitmek isteyecektir.

I. BATIYA GÖÇ İSTEĞİ:

Yeni Hakan tahta çıkar çıkmaz, daha önce alıkonulan Çin elçilerini serbest bıraktı ve Çin ile barış kurmak istediğini söyledi. Bu isteği babası da söylemişti. Ancak bu istekte, iç karışıklıklarla büyük bir rol oynuyordu.

Prensler, “batıya gitmek” istiyor: “(Ölen Hakanın oğlu ve veliaht olan) Sol Bilge Prensi ile, (Sarayı bırakıp giden amcası) Sağ Luli Prensi, tahta çıkmadıkları için kızdılar. Kendi halkı ile birlikte güneye gidip, Çin’e teslim olmak istediler. Fakat bunu, kendi kendilerine yapmaktan korktular. Lu-tu (boyunun?) Beyini zorladılar. Batıya gidip, Wusun’lara bağlanmak ve ondan sonra da, Hunlara hücum etmek istediler. Lu-t boyunun beyi, bunu Hakana haber verdi.

“Hakan, olup bitenleri öğrenmek için bir adam göndererek, durumu sordu. (Hakanın amcası) Sağ Luli Prensi, (bu suçu) kabul etmedi. Bütün suçu, Lut’u boyunun beyinin üzerine attı. Bu sırada, devletin içinde herkes, (batıdaki?) bu Lut’u boyunun beyinden şikayetçi idi. Bunun üzerine Wusunlara gitmek isteyen her iki Hun Prensi de, geriye dönüp, kendi yurtlarında oturdu. Fakat Lung-ch’eng’deki kurultaya gitmediler. (Demek ki Hakana tam bir bağlılık göstermiyorlar).

“M.Ö. 83 yılının sonbaharında, Hunlar yeniden Çin’e iniyorlar. T’ai bölgesinin, Çin askeri valisini öldürüyorlar.”

II. HUNLAR, SURLU ŞEHİRLER KURMAK İSTİYOR (M.Ö. 82):

Hunlara sığınan Çin Generali Wei Lüeh Hunlara, surlu şehirler ile azık kuyuları ve depoların yaptırılmasını teklif ediyor. Meyve ağaçları diktiyor. Ancak Hunlar, Göktürkler gibi, bunlar kolaylıkla Çin’in eline düşer, gerekçesi ile kabul etmiyorlar:

“Hun Hakanı küçüktü ve tahta yeni çıkmıştı. ‘Anne Hatun’ ise, doğru ve erdemli değildi Devlet içinde, başkaldırmalar ve bölünmeler oldu. Bunun için, sürekli olarak Çin ordusunun kendilerine hücum edebileceğinden korkuldu. General Wei Lüeh, Hin Hakanına bir hazırlık planı sundu ve şöyle dedi

“- Kuyular kazdıralım ve surlu şehirler yaptıralım. Ekin ve yiyecekleri saklamak için depo yaptıralım. Savunma bakımından, (Hunların yanındaki?) Çinlilere güvenmeliyiz. Çin ordusu gelirse, fazla zarar veremesin!” Bunun üzerine birkaç yüz kuyu kazıldı. Binlerce meyve ağacı dikildi. Fakat bazıları, şöyle dedi:

“- Hunlar, surlu şehirleri, (Çinlilere karşı) savunamazlar. Depolardaki yiyecekler ise, ancak Çin ordusunun işine yarar”. Bunun üzerine General bu teklifinden vazgeçti. (Bu doğrudur).

Çin elçileri geri gönderiliyor: Generalin, bu savunma görüşleri kabul edilmeyince, yine Generalin aracılığı ile, Çin elçileri geri gönderildi: “Generalin bu görüşleri kabul edilmeyince, (Hunlar tarafından alıkonulan), Su Wu ve Ma Hung gibi (ünlü Çin elçi ve generallerin), Çin ile ilişkileri düzeltmek için, geri gönderilmesi, yine Wei Lüeh tarafından ileri sürülerek şöyle denildi: “Çinde çok yüksek mevkiilerde ve komutanlıklarda bulunmuş bu generalleri Çin’e gönderirsek, böylece Çin’in güvenini kazanmış oluruz”. Bu görüş uygun görüldü ve iki esir Çin generali Çin’e gönderildi. Bu yıl, M.Ö. 82 yılı idi.

III. BATIYA YENİ “Hun göçleri” (M.Ö. 81):

Yirmi yıllık savaşlarda Çin, elle tutulur bir başarı elde edememişti. Ancak bu savaşlar Hunları da iyice zayıflatmış ve tüketmişti. Bunun için Hunlar, Çin’in kuzeyinde otlak aramak için, dört koldan aşağıya inmişlerdi. Ancak Çin’in kuzeyinde de otlak bulmaktan ümitlerini kesen Hunlar, Mete çağında da adı geçen Ordu (Ao-t’o) bölgesine, Hunların bir bölümünü getirip, yerleştirmekle yetinmişlerdi. Hunlar, M.Ö. 80’de, Çin’in kuzeyinde bir yer elde edebilmek için, yine güneye indiler. Ancak kendi ülkelerine karşı yapılacak yem bir Çin akınına düşünüyorlar ve geri çekilirken kolaylıkla kuzeye çekilme için, bir köprü yapımına da öncelik veriyorlardı:

“M.Ö. 81 yılında, Hunlar, devletin ‘Sağ ve Sol’ bölümlerinden 20.000 atlı gönderdiler. (Bu atlı birlikler), Çin’e dört kolon halinde girdiler. Çin birlikleri, onları karşıladı. . Çin ordusu, Hunların Ordu (Ao-t’o) Prensini esir aldı. Hunlar, Ordu Prensini Çinlilerin eline geçtiğini gördüler. Çinlilerin bu prensi, kılavuz olarak kullanıp, kendilerine hücum edeceklerinden korktular. (Bu prenslik, Hunlara tam olarak bağlı değildi). Hunlar, kuzey-batıya doğru çekildiler. Bundan sonra bir daha da Çin’in kuzeyindeki otlak ve sular-dan sürüleri için yararlanmağa cesaret edemediler. Yalnızca Ordu bölgesinde yerleştirmek için, bazı Hunları getirdiler”. (HS, 94A, : 3783; DG, I, 189; Parker, s. 119). Çin’in kuzeyinde otlak bulamayarak kuzey-batıya çekilen Hunların nereye gittikleri söylenmiyor. Hunların batıya doğru göçlerini doğuran sebeplerden biri, budur.

Hunlar, köprü yapıyor:

Hunlar bu çağda artık savunma derdine düşmüşlerdir. Çin ordusu gelince, kolayca kuzeye geçmek için, kuzeyde bir köprü yapıyorlar: “M.Ö. 81 yılında Hunlar, Sarı ırmak kıvrımının batısında bulunan (Çin) kentlerini ele geçirmek için Hunlar, 900 atlı ile hücum ettiler. Bununla beraber, Çin hücumlarına karşı kendi ülkelerinde de (hazırlık yaptılar). Bunun için kuzeyde, Yü-wu ırmağı üzerinde, bir köprü yaptılar. Çin hücumları ile karşılaşınca, ırmağı kolaylıkla geçebilmek için.” (TSTC, M.Ö. 80: s. 766; HSS4A: 3773; DG, 1, 189).

IV. HUNLARDA, KITLIK VE YOKSULLUK (M.Ö. 79):

Bu yıllarda Hunların duraklamalarının başlıca sebebi, kuraklık, kıtlık ve yoksulluktu. Bunun için Çin ile iyi geçinmeye çalışıyorlardı: “Bu sırada, (soy bakımından Hun, fakat ünlü bir Çin generali olan ve Hunlara esir düştükten sonra, Hunlara hizmet eden) General Wei Lüeh öldü. General sağlığında, Çin ile yapılacak barışın her türlü yararları üzerinde durmuştu. Fakat Hunlar, onun sözlerine inanmamışlardı. O ölünce Çin orduları Hunları birçok defalar baskı altında tutmağa başladılar. Bunun üzerine Hunlarda yoksulluk, gittikçe artmağa başladı. Hun Hakanının küçük Kardeşi Sol Luli Prensi, Generalin söylediği öğütlere değer verdi. Çin ile barış kurmak istedi. Fakat kendisinin bu isteğine, Çin’in kulak asmayacağından korktu. Bunun için ilk konuşan kendisi olmuyor, çevresindeki Çin elçilerine, iyi ve duygulu davranmalarını istiyordu. Hun akınları da artık, iyice azalmıştı. Çin elçilerine de, eskiye göre, çok daha iyi davranılıyordu. Bundan sonra (Hakanın küçük kardeşi) Sol Luli Prensi öldü”. (Aynı yer).

V. HUN AKINLARI, “BATIYA” DÖNÜYOR (M.Ö. 78):

Hunların Çin’in kuzeyinde otlatmak için yaptıkları giriş meler bir sonuç vermeyince, bir yıl sonra Hun akınlarının Kansu’ya doğru yöneldiğini görüyoruz. Ancak Hunlar, bu akınlardan da bir şey elde edemiyorlar:

“M.Ö. 78 yılında Hun Hakanı, sınırlardaki durumu gözlemesi için, Liwu Hun Prensini gönderdi. Hun Prensi, durum hakkında şöyle rapor verdi: “- Chiu-ch’üan ve Chang-yeh gibi (büyük Çin garnizonlarındaki) asker sayısı, eskiye göre çok azdır. Eğer oraya bir ordu gönderir ve bir hücum de-

nemesi yaparsak, bu bölgeyi, (yani Kansu'yu) belki yeniden elde edebiliriz. Fakat Çin, Hunların bu planını, teslim olan bazı kişilerden öğrendi. Çin imparatoru alarm verilip, sınırlarda gerekli tedbirin alınmasını emretti.

“Çok geçmeden 40.000 atlı ile, Hunların Sol Bilge Prensi ile Liüv Prensi, 3 koldan (Karısu'ya) indiler. Jih-le, Wu-lan, P'an-ho (gibi, Chang-yeh ilinin) kentlerine hücum ettiler. Bölgenin Çin askeri valisi ile Çin'e bağlı devletlerin askerleri, Hunları durdurdular. Artık bundan sonra Hunlar, bir daha da (Kansu'ya) akın yapamadılar.

“M.Ö. 77 yılında Hun akınları daha çok yağma akınları şeklinde Çin'in kuzeyine doğru yöneldik (TSTC, 80: 767; HS, 94A: 3783-4 DG, I, s. 191).

VI. DOĞUDA, “MEZAR” SAVAŞI (M.Ö. 78):

Hunların gelenekleri ve atalarının hatırası ile mezarlarına karşı duydukları saygıyı göstermesi bakımından aşağıdaki vesika, ayrı bir değer taşır. Bu vesikadan da anlaşılıyor ki Hun Hakanlarının mezarları,-hiç olmazsa bazıları -, doğuda bulunuyordu. Eskiden beri Hunlara bağlı olan Proto-Moğol Wuhuan kavimleri, Hunların zayıflama ve duraklamalarından yararlanarak, Hun Hakanlarının mezarlarını yağma etmişlerdi. Çince metin, hem “önceki Hakanın” ve hem de “önceki Hun Hakanlarının mezarları”, diye de tercüme edilebilmektedir. Hunlar artık Çin sınırındaki topraklarını kaybetmişlerdi. De Groot'un da dediği gibi Uzakdoğu, halâ Hunların kontrolünde ve elinde idi. (DG, I, s. 192). Değerli kaynaklarımızdan (TSTC, 15 s. 769), M.Ö. 78'de geçen bu hadiseden söz açarken, Mete çağına da iniyor. Mete tarafından buraların nasıl alındığını anlatmağa başlıyor. Demek ki bu düşmanlığın kökü, çok eskilerde yatıyordu. Ancak De Groot'un da dediği gibi, “Hunların gözü Batıya çevrilmişti”: (DG, I, s. 192). Hunların eski kölelerinin topraklarında geçen bu gibi küçük öc savaşları, tarihin akışını ve kaderini durduramayacaktı:

“Çin'e esir düşen veya teslim olan bazı Hunlar, (kuzeyde olup bitenleri), şöyle anlatıyorlardı: “(Doğudaki) Wuhuanlar, önceki Hun Hakanının, (veya daha önceki Hun Hakanlarının), mezarlarını bozmuş veya yakmışlardı. Hunlar buna çok kızdılar ve hemen 20.000 atlı ile Wuhuan kavimlerine hücum ettiler. (Çin Sarayında bu duyulunca), Çin Başkomutanı Kuo Huang, bir

ordu gönderilerek, (Hunların) önlerinin kesilmesini istedi. Bu konuda General Chao Ch'ung-kuo'nun görüşleri soruldu, o da şöyle dedi:

“- Bu Wu-huanlar, sık sık sınırlarımıza inip, hücum ederlerdi. Hunların onlara hücum etmiş olmaları, çok iyi olmuştur. Böylece Hunların da akın ve yağmaları azalacak ve sınırlarımız, rahata kavuşmuş olacaktır. Şimdi yabancılar, karşılıklı olarak, birbirleri ile vuruşuyorlar. Onların kavgalarına karışıp, şuurlarımızı yeniden rahatsız etmek, doğru bir politika olamaz.” (Fakat Çin Sarayında büyük bir söz sahibi olan Başkomutan Huo, Hunlardan darbe yiyen Wuhuanlara yardım etmeği, bir defa kafasına koymuştur. Belki de Hunların Uzak- doğuya yayılmamaları ve o bölgelerde kontrollerinin yeniden pekiştirilmemesi içindi. Hunlar, Liao-t'ung'dan, 20.000 atlı bir Çin ordusunun yola çıktığını duyunca, geri çekildiler. Çin ordusu -her zaman olduğu gibi-, savaşmak için, Çin ordusunu bulamadı. Bunun üzerine Hunların elinde zaten tükenmiş olan Wuhuanları cezalandırdı. Çin tarihlerinde anlatılan bu savaşların ayrıntılarına uzun uzun inmedik): (HS, 94A: 3784; DG, I, s. 191; Parker, s. 120).

VII. HUNLARIN BATIYA KAYMA VE GÖÇMELERİ (M.Ö. 72):

Hunların Batıyı ordu ile zorlamaları, kaynaklarımızda ilk defa M.Ö. 72 yılında görülüyordu. Aslında eskiden buralar, Hunlara bağlı idiler. Hunlar bu şuada Tanrı dağlarının kuzey-batısında bulunan Wusunlara hücum ettiler. Wusunlar bu sıralarda, Batı Türkistan'ın doğusunda, Fergana'ya kadar uzayan bölgeyi ellerinde tutuyorlardı. Hun atlıları, Tanrıdağlarının güneyine iniyorlar, İpek yolu üzerinde, Batı Türkistan'a giden yoldaki, Kuça ve Aksu gibi ziraat ve Ticaret kentlerini ellerine geçiriyorlardı. Kaynaklara göre, Turfan ve Beşbalığ, bu sırada zaten Hunlar ile birlikte idi. Bütün bunlardan anlaşıyor ki Hunlar, Tanrı dağlarının Batı kesimlerini de baskıları altına almaya başlamışlardı. Bu gibi akınlarda, aşağıdaki vesikalarda da görülebileceği gibi, “Hun ordusu ile birlikte halkın ve ailelerin de, birlikte gittiklerini unutmamalıyız”.

Çin, Hunların Batıya ağırlık vermelerinden kuşkulandı. Hunların Batıyı ellerine geçirmelerini önlemek için, büyük bir askeri harekete geçti. Her za-

man olduğu gibi, Hunlar çekildi ve görünmez oldular. Bunun için Çin generalleri, Hunları göremeden dolaştılar ve Çin'e döndüler. Çin Sarayı, generalerin çoğunu cezalandırdı. Bu akınlarda, Hun Hakanının da bulunduğunu, sanmıyoruz. Ancak Tanrıdağlarının batısında baskı kurmuş olan Hunların, hepsinin Orhun'a dönmüş oldukları da, düşünülemez. Bu bakımdan, "Hunların Batıya göçleri"ni, bu tarihe koymak isteyen görüşler, doğru olmalıdır. Orhun'daki Hunlar, 20 yıldan fazla süren Hun-Çin savaşları sonunda, sefalete sürüklenmişlerdi. Doğuda Hunların, daha ne kadar dayanabilecekleri, şüpheli idi:

VIII. HUNLARIN, KUÇA, AKSU VE TURFAN'LA BİRLEŞMELERİ (M.Ö. 72):

1. "Hunlar, Çin'den çekindiler.

Bundan dolayı bir daha Çin sınırına akın yapmadılar. Hunlar bu arada Wusunlara bir elçi gönderdiler. (Wusun'larda gelin olarak bulunan) Çinli Prensesin verilmesini istediler. Bundan sonra da, Wusunlara hücum ettiler. Kuça (Chü-yen) ile Aksu'yu (Wu-shih) aldılar. Bunun üzerine (Wusunlardaki) Çinli Prenses, Çin sarayına mektup yazarak, vezirlere danıştı. (Çin Sarayında) bir karara varılmadan, İmparator Chao öldü. Yerine İmparator Hsüan geçti. Yeni Çin İmparatoru tahta çıkınca, Wusunların Kralı Çin Sarayına bir mektup yazarak, şöyle dedi:

"(Wusunların yanında gelin bulunan Çinli Prenses, Çin) İmparatoruna yazdığı mektubunda ise şöyle diyordu: "Hunlar atlılarını, ziraat yapmak üzere, Chü-shih, (yani Turfan ve Beşbalıg'a) gönderdiler. Turfan (Chü-shih) Hunlar ile tam olarak birleşti. Wusunlara, hep birlikte hücum edeceklerdi". HS, 96B: 3905; DG, I, s. 193).

2. Karşı Çin akını

M.Ö. 72 yılında Çin, Tanrı dağlarının batı kesimlerindeki Wusunlara, Hun baskısına karşı yardım etmek için, bir ordu gönderilmesine karar verdi. Kaynaklarımızda, bu akın için tayin edilen Çin generalleri ile ordular hakkında, çok geniş bir bilgi verilmiştir. Burada, bunların hepsini yazmayı

gereksiz görüyoruz. Hunlar Çin ordusunun geldiğini duyunca, ihtiyarları ile kadınlarını ve sürülerini alıp uzaklaşıyorlar.

“Bu beş Çin generalinin hepsi de, 100.000’den fazla atlı ile yola çıktılar. Hepsi de Çin sınırından sonra, 2000 mil kadar yol aldı. (Daha önce Wusunlar ile Turfan’a gitmiş olan) Çin generali Shang Huei, Wusunlar ile Batı memleketlerin ordularının seferber edilmeleri için gönderilmişti”. (Krşl. DG, I, s. 157).

“Wusun Kralı Kunmi ise, kendi Yabgusunu da yanına alarak, 50.000 atlı ile batıdan Hun topraklarına doğru yürüdü. Emrindeki diğer generallerinin sayısı ise, 200.000 kadardı... (Asker sayısı biraz yüksek söyleniyor. Hunların ezerek baskı altında tuttuktan Wusunların, ordu sayısı bu kadar olmasa gerektir).

“Hunlar Çin’in büyük bir ordu ile yola çıktığını duyunca, ihtiyarlar ile zayıfları toplayıp, güvenliğini kaçırmada buldular. Sürülerini alıp götürdüler. Hepsi de o kadar çok uzaklaştılar ki, Çin generallerinin elde edebildikleri şey, çok az oldu”. (HS, 94A, : 3785; DG, 1, 94; Parker, s. 121).

3. Çinliler, Hunları bulamıyor:

Yukarıdaki vesikada da belirtildiği gibi, Hunlar Çin ordusunun geldiğini duyunca, herşeylerini toplayıp, Çin ordusunun bulamayacağı uzak yerlere gidiyorlar. Bunun için beş Çin ordusu, Hunların Batı bölgelerinde, Hun ordusunu bulamadan geziyorlar. Çin ordusu, Hun Hakanına değil; yerli halka eziyet veriyor ve halkı yağma ediyorlar.

Generallerden biri, Barköl (Fu-lei) ırmağına geliyor. Sonra da Wu-yün adlı bir yere erişiyor. De Groot’a göre, bunlar Avar’lar idi. Oradan da Hou adlı bir dağa ulaşıyor. Diğer bir Çin Generali ise, Barköl Bataklığında veya gölünde, Wusunlarla birleşip, Hunlara hücum etmek için geliyor. Fakat Wusunlar daha önce geliyorlar ve Çin ordusunu bulamayınca, geri dönüyorlar. Bunun üzerine Çin generali başıboş dolaşırken, Hun Hakanının elçisi ile Habercisini veya bir memuru olan P’u-yin Prensini yakalıyor. Bu prens de yerli olmalı idi. Çünkü ünvanı, “Barköl’ün güney yakasının Prensi” mânâsını taşıyordu. Bazı Çin generalleri ise, birbirlerine düşüyorlar: “Çinlilerin, Ch’ilien Generali, Hun ordusunun karşısında olduğunu bildiği halde hücum

etmedi. (Ortaasya'nın yerli halkından) elde ettiği yağmaları da kendine mal etti", deniyordu."Vaktiyle Hunların yanında esir kalmış olan ve Tanrıdağları bölgesini çok iyi tanyan (Çin) Generali Ch'angHuei Hunlardan, bazı esirler aldı: "Wusunların da ordusunu emrine alarak, (Hunların) Sol Luli Prensini Otağını bastı. Hun Hakanının, babası derecesinde olan yakın bir akrabasını, Hakanın kardeşinin karısını, evli kızını (Chii-tzu) esir aldı. Ünlü bir Hun Prensini (Ming-wang), Li-wu Prensini kumandanını (tu-wei), binbaşlıları, olundakilerle birlikte esir aldı". Cezadan, bir tek bu general kurtulabilmiştir.

4. Çin akınlarının sonucu:

Bu büyük Çin ordularının, Ortaasya'da gezip dolaşmalarından birşey elde edilememişti. Çin generalleri cezalandırıldı. Ancak Hunlar da çekilirken, dağılmışlardı. Yerlerinden yurtlarından ayrılan Hunlarda, açlık ve sefâlet başlamıştı. Artık Batıyı zorlayacak takatları da kalmamıştı. Kaynaklar, şöyle diyorlar: "Bütün bu Çin Generalleri, Hunların gitmiş olduklarını öğrenince, hiçbir sonuca ulaşmadan, Çin'e geri döndüler. İmparator, Generallerin bu suçlarını büyümsemedi. Onları bağışlayarak, ceza vermedi. (Hun başkentine doğru giden iki general ise, tutuklandı. Elde ettikleri yağma, ellerinden alındı. Hunlara hücum etmeyerek, geri dönmekle suçlandılar... Kendi kendilerini öldürmelerine, karar verüdi). (Aynı yer).

B. SOĞUK VE KITLIK

25 yıldan fazla süren büyük Hun ve Çin savaşları, Hun kavimlerini de iyice hırpalamış ve zayıflatmıştı. Gerçi Çin orduları Hunları yakalayarak bir zafer elde edememişlerdi. Bunun için Çin, bilhassa büyük bir at kaybına uğramıştı. Çin'de yeniden at bulma ve at yetiştirme, çok zor bir işti, üstelik bu Çin akınları, Kuzey Çin'e yapılan Hun akınlarını da durduramamıştı. Çin ordusu çekildikten sonra herşey, kendi eski hâline dönüyordu. Ayrıca savaş dolayısı ile yerlerinden oynayan Hun kitleleri, ekonomik kayıplarını Çin sınırlarında tamamlamaya çalışıyorlardı. M.Ö. 72'deki Hun-Çin savaşından sonraki Hunların durumunu HS, 94A, şöyle anlatıyordu:

"Hunlardan pek çok aile ve halk kesimleri ölmüş, yaralanmış veyahut da kaybolup gitmişlerdi. Birçokları da sürülerini alarak, çok uzaklara gitmişlerdi. Oralarda ölmüş ve kaybolmuş olanların sayısı ise sayılamayacak derecede çoktu."

Göktürk yazıtlarında Türklerin dağılma, kaybolma veya yok olmaları hakkında anlatılanları andıran bu çok değerli Çin vesikası, Hunların her yana dağılmaları ile büyük 'Hun göçleri'nin nasıl başladığını bize çok güzel bir dil ile anlatmaktadır. Az önce Tanrıdağlarının çevrelerinde büyük bir baskı kuran bu Hunların bir çoğuda, batıya gitmiş olmalı idiler. Attila Hunlarının başlangıçlarını da, yine bu hadiselerde aramak gereklidir. De Groot ve Parker gibi vesikaların derinliklerine giren araştırmacılar, bunun farkındadırlar.

TANRI DAĞLARINA HUN AKINI (M.Ö. 71):

M.Ö. 72'de batıya gelen Çin orduları, gidince, meydan yine Hunlara kalmıştı. Göktürk çağında da, durum böyle olmuştu. Bunun üzerine Hun Hakanı boş durmamış ve Wusunlara karşı yeni bir öç savaşı açmıştı:

“O kış Hun Hakanı, bizzat kumanda ettiği 10.000 atlı ile Wusunlara hücum etmişti. Wusunlardan, yaşlı ve zayıf kimseleri bile esir olarak alıp ve götürdü. Yurduna geri dönerken çok büyük bir kar yağışı oldu. Karın derinliği, on ayağa (chang) kadar yükseldi. İnsanlar ve halk dondu. Hayvanlar öldü. Geri dönüp yurtlarına ulaşanların sayısı, onda biri geçmiyordu”.

BÜYÜK SOĞUKLAR VE HUNLARIN ESKİ KÖLELERİNİN HÜCUMU:

Yukarıdaki vesikanın da belirttiği gibi, Hun Hakanının Batı akınından dönen askerleri ile halkının, onda dokuzu yolda soğuktan ölmüştü. Hun ülkesinde de büyük bir insan ve hayvan kırımı vardı. Hunların eski köleleri olan kavimler, böyle bir fırsatı kaçırmadılar. Bu konuda kaynağımız, şöyle diyor: “Tingling kavimleri, Hunların zayıf düşmelerinden yararlanarak, (kuzeyden) saldırdılar. (Proto-Moğol) Wuhuan kavimleri ise, doğudan (Hunların) içlerine girdiler. Wusunlar da, batıdan hücum ettiler. Bu üç devlet (veya kavim) Hunlardan, onbinlerce insan öldürdüler. On binlerce at, bunun yanında sığır, koyun ile birlikte birçok insanı, yağma ve esir ettiler ve alıp götürdüler.

“Açlık, (Hunlardaki) bu kayıpları, iki misline yükseltti, insanların onda üçü, hayvanların ise yarısı yok oldu. Hunlar iyice tükenip, zaıflayınca, kendilerine bağlı olan devlet ve kavimler, (büyük bir fırtınada) çatısından uçan kiremitler gibi ayrıldılar. Hunlara saldırdılar ve onları yağmaladılar. Onları durdurmak mümkün olmadı.

“Çin de bundan (yararlanmak) istedi. Uç yoldan bir akın yaparak, 3000 atlı yola çıkardı. (Bu üç kolun) hepsi birleşerek, Hunların yurduna girdiler. Binden fazla esir alarak geri döndüler. Hunların artık karşı gelmeye, (güçleri) ve cesaretleri kalmamıştı. Dostça geçinmeye doğru eğildiler. Böylece Çin sınırlarındaki hadiseler, azalmış oldu”. (HS. 94A: 3786-7; Parker, s. 122; DG, I, s. 199-200).

XII. HUN HAKANI

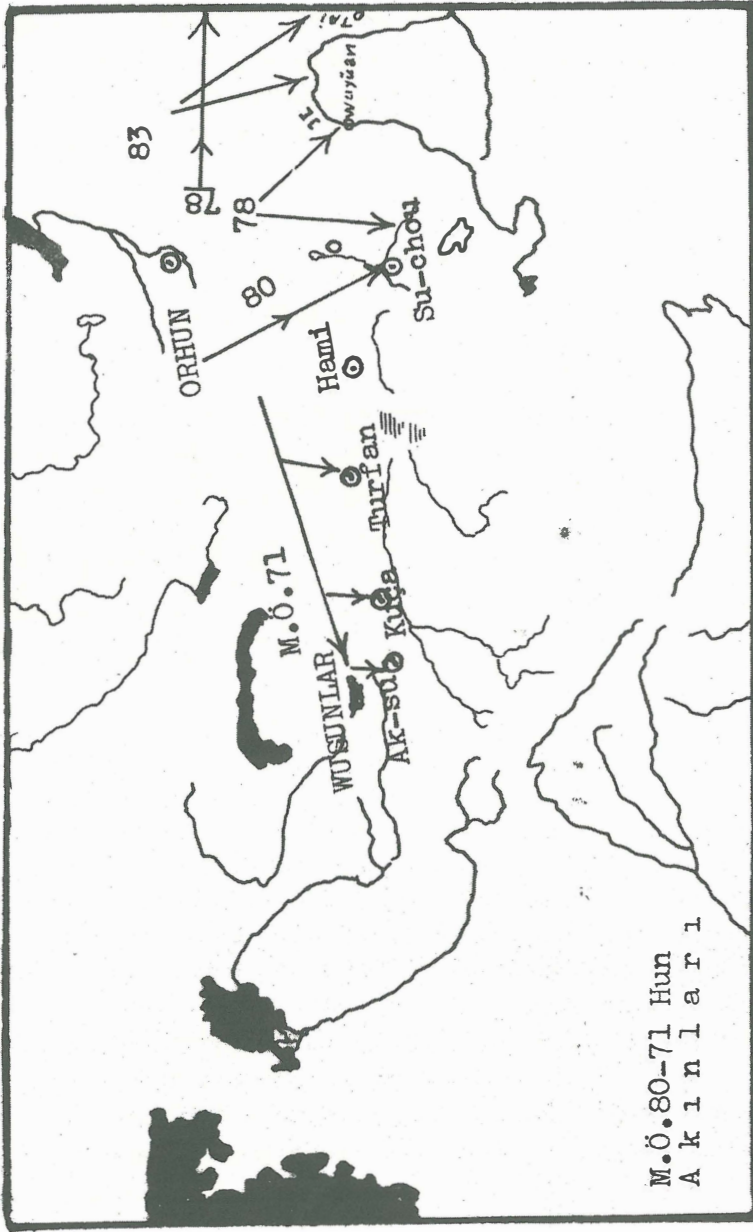
(Hsü-lu-kuan-chü Han: M.Ö. 68-60)

Kıtlık ve Batıya Kayma:

Hunlar içinde taht kavgaları gittikçe çoğalmaya başlamış ve devlet içindeki ikilik, kendini açıkça göstermişti. Yeni Hakan tahta çıkar çıkmaz Ulu Hatun’un unvanını elinden almıştı. Fakat Hatunun babası ile karşı taraf, Hakanın istememesine rağmen ağır basmış ve Çin’e yeni bir akın hazırlamışlardı. Bu da gösteriyor ki devlet içinde dizginler, henüz Hakanın elinde değildi. Ordudan kaçan bazı Hun askerleri, akını Çin’e haber veriyorlar ve böylece akın başarısız kalıyordu. Bundan önceki Hun tarihinde, böyle şeyler görülmemiştir.

Kıtlık yılları: M.Ö. 68-60 yıllarında Hun ülkesi içinde büyük bir kıtlık olduğu gerçektir. İnsanlar yer ve yurtlarından oynamış, ziraat ve ev ekonomisi durmuş, aşağıda sunacağımız Çin kaynaklarının da dedikleri gibi, kıtlık ve soğuktan insanlar ile sığırların onda altı veya onda yedisi ölmüştü. Çin, bundan yararlanabilirdi. Bunun için Hunlar ilk defa olarak, onbiner atlıdan oluşan ve Çinlileri bekleyen iki gözcü veya hazır birlik kurmuşlardı. Bazı bağlı boylar ise, başlarını alıp gitmek istemişlerdi.

Türkistan’daki Krallıklar da, bundan yararlanmışlar ve Turfan çevresine hücum etmişlerdi. Anlaşıldığına göre Hun Hakanı, açlığın çaresini bulmak için Türkistan’a inmeği uygun görmüştü. M.Ö. 66’da, (biner atlı iki büyük Hun generalini Türkistan’a göndermiş, arkasından da onları, 6000 atlı ile desteklemişti. Türkistan’a giden Hun ordusu, yalnızca asayiş kurmakla yetinmeyecek, “Ziraatı da geliştirecekti”. Emir böyle idi. Çinlilerin Türkistan’daki çiftçi ve asker kolonilerini, büyütmemek gereklidir. Çünkü bunlar, belirli yerlerde ve savunma kalelerinin içinde kalıyorlardı.

Harita 3: M.Ö. 83-71 yıllarındaki Hun akınları.

Hunların canlanması, M.Ö. 63 yılından sonra artık yavaş yavaş kendini göstermektedir, üç yıl süre ile Hun ülkesini serbestçe talan eden Kuzeyli kavimler, 10.000 Hun atlısı ile kovalanırlar. Ayrıca Hun Hakanı da emrine aldığı 100.000 Hun atlısı ile Çin'e akın yapmak için güneye iner:

1. Tahta çıkış ve verâset:

'Hu-yen-t'e Han, (Hun devletini) 17 yıl idare ettikten sonra öldü, (ölen) Hanın küçük kardeşi Sol Buge Prensi, Hsu-lu-kuan-chü unvanı ile tahta çıktı. Bu yıl, M.Ö. 68 yılı idi Han tahta çıkınca, Sağ Büyük Generalin kızını, 'Ulu Hatun' (Ta Yenshih) yaptı. Önceki Hakanın Ulu Hatunu (Ch'üan-ch'ü) işinden çıkardı. (Demek ki Ulu Hatunluk unvanı devam ediyor). Bunun üzerine Hatun'un babası Sol Chü-ch Hi Prensi çok kızdı. (İşinden çıkarılan Ulu Hatun, önceki Han'ın tahta çıkmasında büyük bir rol oynamıştı. Babası ise, Çin ile savaş yanlısı idi).

2. Barış ve savaş görüşleri:

"Bu sırada Hunların, Çin sınırlarında akın yapabilecek güçleri kalmamıştı. Bundan dolayı Çin, halkın rahata kavuşması için, Çin duvarının dışındaki kalan bölgelerden askerlerini çekti. Hun Hakanı bunu işitince çok sevindi. Çin ile barış kurmak için devletin ileri gelenlerini çağırdı. Fakat (eski Ulu Hatunun babası) Sol Büyük Chü-eh'ü Prensi, bazı kendi hesapları için buna karşı çıktı ve şöyle dedi: Şimdiye kadar Çin elçileri (Hunlara) gelince, hemen onun arkasından da Çin orduları gelirdi. Şimdi biz de Çinliler gibi yapalım. (Elçi ile) birlikte ordu kullanalım. Biz de elçiden önce bir ordu gönderip, (Çin) sınırına girelim. Ben ile Hu-lu-tsu Prensi, 10.000 er atlı alıp, hep birlikte (iki koldan) güneye ineriz. Sonra birleşir, akın yaparız", (İki Hun ordusu yola çıkar. Ancak üç Hun atlısı ordudan kaçarak Çin'e sığınır. Çin hakanı haber alınca, gerekli bütün hazırlıkları yapar. Böylece Hun birlikleri de, geri dönmek zorunda kalırlar).

HUNLARDA KİTLİK VE GÖÇ:

"Kıtlık bu yıl Hunlarda çok can aldı, insanlarla sığırların onda altısı veya yedisi öldü. (Hunlar) Çin'in bundan yararlanacağını düşünerek, onbiner atlı-

dan oluşan, iki karakol veya kamp bölgesi kurdular. Hunlara, çok öncelerden beri bağlı olan Batı Chu Kan-mi (kavmi), Hunların Sol Bölgesinde, (yani Doğu kesiminde) oturuyorlardı. (Shih-ku'nun notlarına göre, "Hunların köleleri" idiler). Bunların şefi, (açlıktan dolayı) emrine birkaç bin kişi alarak, hayvanları ile birlikte göçmek istediler. (Güneyde) Ao-t'o (Ordu?) Prensi ile savaş yaptılar. Savaşta birçok kişi öldü. Bunun üzerine güneye giderek, Çin'e teslim oldular".

HUNLARIN, 'BUĞDAY ANBARI' TÜRKİSTAN'A YÖNELİŞLERİ (M.Ö. 67-64):

Hunların kendi yurtları hayvancılığa elverişli idi. Bu yılların soğuk, kuraklık ve kıtlıktan ise hayvan sayısını azaltmıştı. Japon Şiratori'nin de dediği gibi, Ortaasya İmparatorlukları, sürekli olmalarını Türkistan'daki ziraat bölgelerine bağlamışlardı. Soğuk ve kuraklık yılları başlayınca, Hunlar yönlerini hemen Türkistan'a doğru çeviriyorlardı. Ancak bu defa Hunlar, yalnızca Türkistan'da var olan ziraat bölgelerinden yararlanmağı değil; kendileri için de yeni ziraat alanları açmaya başlamışlardı:

"M.Ö. 67 yılında Batı memleketlerindeki, (yani Doğu Türkistan'daki) surlar ile çevrili şehir devletleri, hep birlikte Hunlara hücum ettiler.

Turfan'ı (Chü-shih) zaptettiler. Turfan Kralını yakaladılar. Halkı da alıp, götürdüler. Hun Hakanı, esir düşen (Turfan) Kralının yerine), onun kardeşi Tu-mo'yu, Kral olarak tahta çıkardı. Kral, Halkını toplayarak, doğuya göçtü. (Burası, Kuzey Turfan, yani Beşbalık olmalıdır). Kendi yerinde daha fazla kalmağa cesaret edemedi. Çin de, halkı çoğaltmak ve toprak işletmek için kendi koloni askerlerini gönderdi.

'Hun Hakanı, birleşerek Turfan'a hücum eden Doğu Türkistan şehir devletlerine çok kızmıştı. Bunun için, Sağ ve Sol Büyük Generallerinin her birine onbiner atlı vererek, Sağ, yani Batı bölgesinin alınması ve orada 'ziraatın geliştirilmesi' için gönderdi. Onun isteği, Türkistan ile Wusunları, baskı altında tutmaktı. (Bu yıl, M.Ö. 66 yılı idi).

"M.Ö. 64 yılında Hunlar, Sağ ve Sol Ao-chien (Orkun?) Prenslerini, altı biner atlı ile, (M.Ö. 66'da Türkistan'a gitmiş olan) Hunların Sağ ve Sol Büyük Generallerine yardım etmek için gönderdiler. Turfan bölgesindeki (Çin) Ziraat kolonilerine hücum ettiler. Fakat kolonileri, kendilerine bağla-

yamadılar.” (Çin kolonilerinin savunma kalelerinin dışındaki yerler, Hunlara bağlanmış olmalıdır).

Köle kavimler cezalandırılıyor (M.Ö. 63): M.Ö. 72 yılında Hunların zayıflığından yararlanarak, Kuzeydeki Tingling kavimlerinin, Hunların ülkesine girerek çeşitli yağmalarda bulunduklarını, yukarıda belirtmiştik: “(Kuzeydeki) Tingling kavimleri, Hun ülkesine girmişler, 3 yıl süre ile binlerce kişi ile hayvanı alıp götürmüşlerdi. Hun Hakana, 10.000 atlı bir birlik göndererek, onları kovalayıp, hücum etti. Fakat kimseyi yakalayamadı”. (Bundan sonra bu kavimler bir daha Hun ülkesine inmeye cesaret edememişlerdir).

Yeni Çin akını (M.Ö. 62): Anlaşıyor ki Hunların sosyal ve ekonomik durumu biraz düzelmişti. Veyahut da yiyeceği, Çin’de bulmak gerekiyordu. Epey bir zamandır görülmeyen Hunların Çin akınları, yeniden başlamıştı. Hun Hakani, kendisinin bizzat kumanda ettiği 100.000 atlı bir ordu ile, Çin sınırlarına iniyor. Hunların içinde bazı karışıklıklar olmalı ki, bazı Hunlar ordudan kaçarak, akını Çin’e haber veriyorlar. Böylece akın da yarım kalıyor. Bundan dolayı, Hun-Çin barış andlaşması da, gerçekleşmiyor. (HS, 94A: 3789; Parker, x s. 124; DG, I, s. 203).

XIX. BÖLÜM

BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞUNUN BÖLÜNMESİ

XIII. HUN HAKANI

(Wu-yen-chü-te Han: M.Ö. 60-58)

12. Hakan, büyük bir Hun Hanıdır. Devlet içindeki çeşitli güçleri sındırmış, içte ve dışta, gerekli düzeni kurmuştu. Hakan ölünce, sinmiş olan güçler, yeniden ortaya çıktılar. Bu güçlerin başında, yerinden uzaklaştırılmış olan Ulu Hatun ile kardeşi vardı. Bundan da anlaşılıyor ki Ulu Hatunluk, Hunlarda sürekli bir yer idi. Devlet içinde, büyük bir gücü vardı. Hakanın hastalanması, bir kurultay toplantısına rastlar. Ulu Hatun'dan yana olanlar, kurultaydan kimsenin ayrılmasını sağlarlar. Hakan ölünce, tahtı “Kurultay kararı ile” ölen Hakanın oğullarından alırlar ve eski Hun Hakanlarından birinin torununu, Hun Hakanı olarak tahta çıkarırlar. Böylece, hanedan içinde yeni bir hanedan değişmesi olur. “Hun Hakanlarının kurultayda seçilmesi” hakkındaki tek kaynakta, burada bulunur.

Yeni Hakan, kan dökücü ve zâlim bir karaktere sahiptir. Ailenin, uzun zaman iktidardan uzakta kalmış olması da, buna biraz sebep olabilir. Eski Hakanın oğulları ile akrabalarını, iş başından uzaklaştırır. Birçoklarını öldürtür. Unvanlarını kaybetmiş ve devlet içinde artık soylu ve büyük sayılmayan kendi oğullarını, onların yerlerine yerleştirir. Eski Veliaht, canını kurtarmak için, kayınbabasına sığınır. Doğu Türkistan'da otoriter bir düzen kurmuş olan, eski veliahtlardan Jichhcu Hun Prensi ise Çin'e sığınır. Sonra da savaşla, Türkistan'daki Hun şehirlerini ele geçirir. Böylece Türkistan'da, Çin kuvvetlenir. Buna rağmen, Hakan yine kan dökmeye devam eder. Devlet, sınırlardaki otoritesini kaybeder.

Diğer yandan doğudaki Hun Prenslerinin, verâset ve beylik haklarını bile ellerinden alır. Beyler isyân ederler. Aşağıdaki kaynaklarımızın da dedi-

ği gibi, “devletin ortası yani başkenti bile, ona bağlanmamıştır”. Ulu Hatun ile çevresi, devlet içindeki saygılarını kaybederler ve böylece rolleri sona erer. Hakan da yalnız kalır. Batıyı idare eden kardeşi Sağ Bilge Prensinden yardım ister. O da, “kirlerini bana bulaştırma” der ve Hakan kardeşine, ölüm yolunu gösterir. Bundan sonra da Hakan, kendini öldürmekten başka bir yol bulamaz.

Onun ölümü ile, yine eski 12. Hakanın oğlu ve veliahtı Huhanyeh Han, tahta çıkarılır. Bu sırada, Çin de güçlenmiştir. Çin Hunlar arasında, ikinci ve büyük ayrılık tohumlarını yeniden atmaya başlamıştır. Huhanyeh Han’ın, bir kardeşi daha vardır. Cici Han unvanı ile tahta çıkacak olan bu kardeşin, Han oğlu olmasına rağmen, nedense soyluluk unvanları elinden alınmıştır. Ayrıca, kaynakların aydınlatmadığı karanlıkta kalan, bazı durumlar da var. Huhanyeh Han, tahta çıktıktan iki yıl sonra, bu büyük kardeşini veliahtlığa getirir. Fakat bu sırada Cici Han, kendisini zaten Han olarak tahta çıkarmıştır. Bundan sonra artık, iki kardeşin büyük kavgaları başlayacaktır. Huhanyeh Han, yenilip, Çin’e bağlanmak isteyecektir. Toplanan kurultay’da Hunlar, “ya istiklâl, ya ölüm”, diyeceklerdir. Büyük bir değer taşıyan bu konuşmaları, aşağıda bir okuma parçası hâlinde bulacaksınız. Buna rağmen Huhanyeh Han, M.Ö. 53’de gidip, Çin Sarayına teslim olacaktır. Böylece Hunların başına Cici Han geçecektir:

A. KARIŞIKLIK VE İSYANLAR

1. Tahta çıkış ve taht kavgası:

M.Ö. 68’de tahta çıkan Hun Hakanı, devlet içinde “Ulu Hatun” olan büyük hatundan, “Ulu Hatunluk” mevkiini elinden aldı. Bu Hatun, M.Ö. 85 yılında ölen Hakanın vâsiyetini değiştirerek, kendi istediği Hun prensini, hakan olarak tahta çıkarmıştı. Anlaşıldığına göre Hakanın, devletin sağ, yani Batı bölgelerini idare eden, Sağ Bilge Prensi ile de arası açıktı. Hakanın (M.Ö. 68-60) hastalanmasından sonra olup, bitenleri, Çin tarihleri şöyle anlatıyorlar:

“Bu Hakan, 9 yıl hakanlık yaptı ve öldü (M.Ö. 68-60). Bu Hakan, tahta çıktığı zaman. Ulu Hatunu (Ch’üan-chü) azletmişti. Bunun üzerine Hatun, gizlice hemen Sağ Bilge Prensi ile ilişkiler kurdu. (Demek ki Hunların Sağ Bilge Prensini, Hakanla arası yoktu). Hunların Sağ Büge Prensi, Lung-

ch'eng'deki Kurultay'dan ayrılırken. Hatunun aracılığı ile, Hakanın çok hasta olduğunu ve (devletin ileri gelenlerinin) oradan uzaklaşmamalarını haber verdi. (Hunların) Ho-su Prensi Hsing-wei-ying, prenslerin ayrılmamaları için emir çıkardı. (Bu Prens, “devlet bitikçisi” gibidir. Aynı prens, yeni Hakan tarafından öldürülecektir).

“Ulu Hatun ile onun küçük kardeşi, Tu-ling-ch'i adlı Büyük Cüçü Prensi birleştiler. Sağ Bilge Prensi T'u-ch'i-t'ang'ı, Wu-yen-chü-te Han olarak tahta çıkardılar. Bu Hakan, (vaktiyle babasının yerine) Hunların Sağ Büge Prensi olmuştu. (Demek ki unvan ve yer, babadan oğula geçmişti). (Yeni tahta çıkan) Hakan, (eski) Wu-wei Hanın (M.Ö. 111-105), bir torunu idi”.

2. Devlet içinde temizlik:

Anlaşıldığına göre yeni Hakanın özü ve yaratılışı, Hakanlık yapmağa uygun değildi. Onun kana susamış hâlini, Çin tarihleri de kınayarak anlatıyorlardı:

“(Yeni) Hakan tahta çıktıktan sonra, çok zâlim ve acımasız oldu. Eski Hakana hizmet eden soylu kişileri öldürdü. Bunların arasında, (bütün Prenslerin, yeni Han seçimi için ayrılmamalarını söyleyen, Büyük Vezir derecesindeki) Prens Hsing-wei-ying de vardı. Hakan daha sonra Ulu Hatunun küçük kardeşi Tu-ling-ch'i'yi de (devlet işlerini idare etmek üzere) vazifelendirdi. Oda, eski Hakanın oğullarını, küçük kardeşleri ile yakın akrabalarının hepsini, devlet işlerinden uzaklaştırdı. Onların yerine, (soylu olmayan veya tayine hak kazanmayan) kendi oğulları ile kardeşlerini tayin etti”. (Görülüyor ki Hunlarda hakanlık, babadan oğula geçiyordu. Eski bir Hakanın torunu olsa bile, hanedanla ilişkisi ve soyluluk derecesi azalıyordu).

I. BATIDA İSYAN

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hunlar arasında M.Ö. 60'dan sonra olup bitenleri anlatırken, daha çok Hun hanedanının çocukları arasındaki kavgalar üzerinde duruyorlardı. Haberleri, pek çok unvan dolduruyordu. Bu isim kabalığı içinde, Hun İmparatorluğunun çeşitli yön ve bölgelerindeki durum da, kayboluyordu. İmparatorluğun batısında neler oluyor ve doğusundaki kav-

galar nasıl geliyordu? Kaynaklarda verilen, bir yığın bilgi kalabalığı içinde, durumu aydınlatmak bize düşüyor. Eski Hakanın (M.Ö. 68-60) oğlu tahta çıkamayınca, kayın babasının yanına kaçıyor. Kayın babası, eskiden “Batı Türkistan yakınlarında bir kral” imiş. Hun Hakanı onu sonradan, Hunların Batı bölgelerinden birine yerleştiriyor. Kaynağımız HS, 94A, onun için şöyle diyor.

“Eski Hakanın oğlu Chi-hou-shan tahta çıkamayınca kaçtı. Kayın babası Wu-shan-mo’nun yanına sığındı. Kayın babası önceleri Wusunlar ile Semerkand Krallığının (K’ang-chü) arasında küçük bir devletin kralı idi. Sık sık hücumu uğramış ve baskı altında kalmıştı. Bunun üzerine, bir kaç bin askerini alarak, Hunlara bağlanmıştı. Huluku Han (M.Ö. 96-85) onu (?), kendi küçük kardeşinin oğlu olan Jih-chu Prensinin büyük kız kardeşi ile evlendirdi. Bundan sonra da Kralı, Hunların “Sağ bölgesi” içinde oturttu”.

Görülüyor ki tahta çıkması gereken veliaht, haksızlığa uğrayınca, İmparatorluğun batısında oturan, kayınbabasına sığınıyordu.

Batıdaki Hun Prensleri: Batı da, veliahttan daha çok saygı duyulan, Hun Prensleri de vardı. Ayrıca bunlar, M.Ö. 96-95 yılları arasında Hun tahtında oturan Hakanı, destekleyerek tahta çıkaran büyük Hun prensleri idiler. Köklü, soylu ve çevreli kişilerdi. Ayrıca bütün devlet içindeki herkes, onlara saygı duyuyorlardı. Bunu da kaynaklardan okuyalım:

“(Batıdaki) Jihchu Prensinin (babası, eskiden Hunların) Sol Bilge Prensidi ve Hakan olması gerekiyordu. Fakat o tahtı, Huluku Han’a (M.Ö. 96-85) verdi. Huluku Han da kendisinden sonra, oğlunun tahta çıkması şartı ile tahtı verdi. Bunun için devlet içinde herkes, onun tahta çıkması gerektiği görüşünde idi. Bu yüzden, yeni Hakan ile aralarında düşmanlık oldu. Bunun için (Jihchu Prensi), emrindeki birkaç bin kişi ile gidip, Çin’e sığındı”.

Kaynağımızın da söylediği gibi, batıdaki bu Hun prenslerinin hakan olamamaları, halkla birlikte devleti de tedirgin etmişti. Batıda bu güçlü ve soylu Hun prenslerinin, Çin’e sığınmaları nasıl olmuştu? Bu konuda, Çin tarihlerinin Hunlar hakkındaki bölümleri, susmaktadır. Bu durum yalnızca bir Çin generalinin biyografyasında, -yani HS, 70 de- şöyle açıklanmaktadır:

“(M.Ö. 61 -57) yılları arasında büyük bir karışıklık başgösterdi. Hunların Jih-chu Prensi Hsien-hsien-t’an, Çin’e sığınmak istedi. Bu isteğini bir elçi

göndererek, (Doğu Türkistan'daki Çin garnizonu komutanı General) Chi'ye duyurdu. General de, (kendi garnizonu) Ch'ü-li ile Kuça ve diğer Doğu Türkistan şehirlerinden topladığı 50.000 kişi ile Hun Prensini karşıladı. (Bu büyük Hun Prensini) yanında, 12.000 kişi ile 12 küçük prens veya bey vardı. Hep birlikte Sarı ırmağın kıvrımına kadar gittiler. Bunun üzerine yeni Hakan (60-68), (Çin'e sığınan) Prensine yerine, amcası oğlu Po-hsü-t'ang'ı tayin etti”.

Görülüyor ki Çin de, batıdaki Hun Prenslerine büyük bir değer veriyor ve ayrılığı kızırtıyordu. Az sonra aynı Prens, kendi eski bölgesini Hakanın elinden kurtarmak için, Çin ile birlikte Turfan, Beşbalıg ve Tanrıdağlarına doğru akına geçecektir.

Yeni Hakan devlet içinde, kan dökmeye yine devam ediyordu. Çin'e sığınan bu büyük Hun Prensini, kardeşleri ile yakınlarını da öldürdü. Önceki Hakanın oğlu ve veliahtının kayınbabası ise, canını zor kurtarıyordu:

“M.Ö. 59'da Hun Hakanı, (Çin'e sığınan Prensini) iki küçük kardeşini öldürttü. (Eski Hakanın oğlunun) kayınbabası Wu-shan-mo, Hakandan hayatının bağışlanmasını istedi. Hakan onu affetmediği gibi, ona büsbütün kızdı ve kin bağladı”.

II. DOĞUDA İSYAN

Öyle anlaşıyor ki Hun devletinin en soyluları ile kurmayları, devletin orta, yani Orhun bölgesi ile doğusunda oturuyorlardı. Zaten Çin tarihleri de Orhun'a, “devletin ortası” diyorlardı. Asıl kavga, -Çin tarihlerinin Çin işaretleri ile Ao-chien diye yazdıkları- ve De Groot'un ise Orkun (?) okuduğu, soylu ve köklü Hun Prensiğinin başına, Hakanın kendi oğlunu getirmesiyle başladı. Prensiğin, -Çin tarihlerinin dili ile-, “soylu veya büyük kişileri” (kuei-jen), bunu kabul etmediler ve doğuya göçtüler. Böylece Hakan ile savaş başladı. Çin tarihleri, şöyle diyorlar:

“Bu sırada Aochien (Orkun?) Prensi öldü. Onun yerine kendi küçük oğlunu prens yaptılar. Fakat (Hakan onu) Sarayda, alıkoydu. Bunun üzerine Orkun (?) soyluları birleştiler. Eski Orkun Prensini (bir diğer) oğlunu Prens olarak başlarına geçirdiler. Onunla birlikte doğuya gittiler. Bunun üzerine

Hakan, Hun Sağ başvekilini, onların peşinden hücum etmek için gönderdi. Fakat (Hakanın) Başvekilinin birkaç bin kişisi öldü. Bir başarı elde edemedi.”

Devletin kaynaması: “Bu olup bitenler, (yeni Hakanın) Hakanlığının 2. yılında oluyordu. Yeni Hakan öyle zâlim ve devleti öyle bir kan dökme yolu ile idare etti ki, ‘devletin ortasındaki’ (Kuo-chung veya başkent çevresindeki) halk bile ona bağlanamadı. (Hakanın küçük kardeşi) Sol Bilge Prensi, devletin Sol, yani Doğu bölgesindeki soylularına birkaç defa iftirada bulundu. Bundan dolayı Sol Bölgenin ileri gelenlerinde, ona karşı bir kin doğdu”.

YENİ HAKANIN TAHTA ÇIKARILMASI (M.Ö. 58):

Ulu Hatun ile çevresinin taht oyunları da, böylece sona ermiş bulunuyordu. Doğuda, Hunların eski köleleri Proto-Moğol kavimleri bile, bu karışıklıklardan yararlanmaya başlamışlardı. Bu karışıklıklar sırasında, eski Hakanın (M.Ö. 68-60) veliahtı güçlendi ve devlet içinde saygısı çoğaldı. Velihtın batıdaki kaymbabası ile doğudaki Hun prensleri anlaştılar ve onu Hakan olarak tahtı çıkardılar. Huhanyeh unvanı ile tahta çıkacak olan bu Hakan ile, “Hun tarihinin II. çağı” başlayacaktır:

“Ertesi yıl (Proto-Moğol) Wuhuanlar, Hunların doğu sınırına hücum ettiler. Ayrıca (Hunların?) Ku-hsi Prensiği de, halkını ve gücünü gittikçe çoğaltmağa başladı. Hakan ona da kızdı. Prens ise, Hakandan korktu. (Kayın baba) Wushanmo ile Sol, yani Doğu bölgesinin soyluları birleştiler. Veliht Chi-hou-shan’ı, ‘Huhanyeh Han’ unvanı ile tahta çıkardılar.” (HS, 94A: 3790; DG, I, s. 207; Parker, s. 125).

ESKİ HAKANIN KENDİNİ ÖLDÜRMESİ:

“Sol Bölgede, (yani doğuda), kırk elli bin kişilik bir ordu hazırladılar. (Bunun üzerine Hakan), Ku-ch’ieh ırmağının kuzeyine gitti. Fakat daha savaşa başlamadan önce, Hakanın ordusu dağılarak kaçtı ve onu yalnız bıraktı. Hakanın küçük kardeşi, Sağ Bilge Prensi idi. Ona haber göndererek şöyle dedi; “- Hunların hepsi birleşerek bana hücum ettiler. Bana asker göndererek, yardım edebilir misin?” Bunun üzerine kardeşi Sağ Bilge Prens de ona şöyle bir cevap verdi:

“- Sen insanları sevmedin! Küçük kardeşin ile devletin ileri gelen soylularım öldürttün! Nerede öleceksen, orada öl! Bana gelme ve beni kirletme!” Bu sözler Hakanı üzdü ve Hakan, orada kendi kendini öldürdü”. (Aynı yer).

TÜRKİSTAN’DA ÇİN’İN İLERLEMESİ:

Türkistan’ın güney-doğu kesimlerinde Çin, İpekyolu’nu kontrol altında tutabilmesi için, sürekli garnizonlar kuruyordu. Yeni Hakanın tahta çıkması ile, yani M.Ö. 60-51 yılları arasında, Jih-chu Prensi gibi soylu ve büyük Hun Prensleri, Çin’e sığınmak zorunda kaldılar. Bundan yararlanan Çin de, kuzey ve Güney İpekyollarını, kontrolü altına almağa çalıştı. Batıdaki bu Çin ilerlemesi, o sırada Çin garnizon komutanı olan General Hsing Chi’nin biyografyasında, yani (HS. 70) de anlatılmıştır:

“Başlangıçta, (Kuça’nın güneyinde ve Tarım ırmağının üzerindeki) Ch’ü-li kentinde Çin kolonileri kurulmuş ve ziraatla uğraşmak için yerleştirilmişlerdi. (Yukarıda da gördüğümüz gibi), Hunların zayıf düşmesinden yararlanan Türkistan şehir devletleri, Turfan ile Beşbalığ’a hücum ederek almışlar ve Çinlilerin garnizon şefi de, onlara yardım etmişti. Güney İpek yolu ise, Çin için büyük bir değer taşıyordu. Şanşan, (yani Loulan’ın) batısındaki Güney İpekyoluna, General Chi’nin tayin edilmesi de bunu gösteriyordu” (HS, 70: 3005; DG, I, s. 205).

Ayrıca Tanrıdağlarının kuzey-doğusundan, batıya giden Kuzey İpekyolu da Çin kontrolüne girmiş oluyordu. Anlaşıldığına göre Doğu Türkistan’daki Çin garnizon komutanı olan General Chi, bu işleri kendi başına yapmamıştı. Kendisi hakkında çıkan bir fermanda şöyle deniyordu:

“Hun Hakanına isyan eden amcası oğlu (Hun Prensi) Jih-chu, halkı ile birlikte Beşbalığ’a (Chü-shih) hücum ederek aldı. (Ondan sonra da), To-hsü (şehirlerine) hücum etti ve oralarını da aldı.”

B. BATIDA HUN PRENSLERİNİN ÜSTÜNLÜĞÜ

Akılsız ve yakın akrabalarını bile öldüren Hun Hakanının, kendi kendini öldürmesinden sonra meydan yine eski Hakanın (M.Ö. 68-60) oğluna kalmıştı. Bu Prens, hemen hemen bütün Hunlar tarafından doğuda, Huhanyeh

Han unvanı ile tahta çıkarıldı. Böylece yeni Hakan rahatlamış ve Orhun'a döndükten sonra da askerini terhis etmişti:

“Huhanyeh Han, başkentteki otağına döndü. Birkaç ay oturduktan sonra savaş halini bıraktı. Askerleri kendi eski yerlerine, (yani evlerine) gönderdi.”

Kardeşi Cici Han: Hakanın büyük kardeşinin, yani Cici Han'ın devlet içinde bir yeri ve herhangi bir soyluluk unvanı yoktu. Buna rağmen kardeşini, ancak büyük unvan ve mevkii olan Hun Prenslерinin geçebileceği, büyük bir yere tayin etti. Böyle bir tayin, Hunlar tarafından hoş karşılanmadı. Ancak burada Hun geleneklerinin, bilemediğimiz bazı ince noktaları da, ortaya çıkmaktadır. Bu Prens, önceki Hakanın (M.Ö. 68-60) büyük oğludur. Nasıl oluyordu da bir Hakanın büyük oğlu, “unvansa ve halk arasından” Göktürklerin deyişi ile Kara kemikli bir kimse oluyordu? Çin tarihleri de bu tayini, olağan ve normal bir tayin olarak görmemişlerdi: Halk arasından, (veya halktan bir kişi) olan büyük kardeşi Hu-t'u-wu-szu'yu, Sol Kuli Prenslіğine tayin etti”. (M.Ö. 58: HS, 94A: s. 3795; DG, 1, 209).

Ayrıca Hunların Batı bölgelerinin başı olan Sağ Bilge Prensini öldürmek için, adam gönderdi. Halbuki bu Sağ Bilge Prens, kendi kardeşi olan eski Hakana yardım etmemiş ve yeni Hakan Huhanyeh'in tahta çıkması ile devleti elinde toplaması için, çok yardımda bulunmuştu. Buna rağmen yeni Hakan Huhanyeh, kendine karşı güçlü bir rakip olarak gördüğü için, onu öldürtmeye kalkmıştı. Hem de Prensın buyruğunda bulunan batıdaki bazı Hun soylularının eliyle.

I. BATI HUN HAKANI (M.Ö. 58):

“Gerçek Han”: (T'u-ch'ü Han): Bu sırada, Ulu Hatun'un küçük kardeşi, yine ortaya çıkmıştı. Yukarıda da gördüğümüz gibi bu hatun, Huhanyeh Han'a babasının tahtını verdirmemişti. Hatun'un küçük kardeşi, şimdi de “Hunların Batı Kanadı”nın başında bulunan, Sağ Bilge Prensi ile anlaşmıştı. Hep birlikte başka bir Hun prensini, T'u-ch'i Han, yani “Gerçek ve doğru Han” unvanı ile Hun tahtına çıkardılar. Böylece Hun devleti içeride, “iki Han” ortaya çıkmış oluyordu. Batıda Han olan Prens, kendi kendini öldüren Hun Hakanının, amcası oğlu idi M.Ö. 60'da Çin'e sığınan, büyük ve güçlü Jih-chu Prensının yerine, tayin edilmişti. Kaynaklarımız şöyle diyorlar:

“O kış, (ulu Hatunun küçük kardeşi) Sol Büyük Cüçü ile Sağ Bilge Prens anlaşılarak, Jih-chu Prensi Po-hsü-ch’ang’ı çağırdılar. T’u-ch’i Han, yani “Gerçek ve doğru Han” unvanı ile tahta çıkardılar. Bununla da yetinmeyip, doğuya birkaç onbin asker göndererek Huhanyeh Han’a hücum ettiler ve onu yendiler. Askerler bozularak kaçtılar.

Yeni Hun Hakanı Gerçek Han, doğudaki Huhanyeh Han’ı yendikten sonra, iki oğlunu Sağ ve Sol Prenslıklere tayin etti. Fakat onları taşraya göndermedi ve kendi otağında alıkoydu. Anlaşıldığına göre Hakan, İmparatorluğun taşra kesimlerini, yeterince güvenli bulmamıştı:

“Batıdaki Han T’u-ch’i, büyük oğlu Tu-t’u-wu-hsi’yi Sol Kuli Prenslığıne; Küçük oğlu Ku-mou-lou-t’ou’u ise, Sağ Kuli Prenslığıne tayin etti. Fakat onları kendi otağında alıkoydu”. (HS, 94A: 3795; DG, I, s. 209).

Batı Hun Hakanı topraklarını iyice benimsemiş olacak ki, iki büyük Hun Prensini, sınırları doğudaki Hakana karşı korumak için, garnizon komutanı olarak tayin etmişti. Bu garnizon komutanlarından birinin, -M.Ö. 60’da canını korumak için, Çin’e sığınmış olan batılı büyük Jih-chu Prensini- kardeşi olması, bu yeni tayinlere ayrı bir ağırlık veriyordu. Batı Hun Hakanı, birçok kardeşleri öldürülmüş olan bir Hun prensine, böyle bir vazifeyi vermiş olmakla, eski yaraları sarmak ve batıdaki birliği kurmak istiyordu. Ayrıca aşağıda adı geçecek olan Wu-chieh Hun garnizonu, bir Hun boyunun adı olarak da geçecektir. Yeni ve geçici bir Hun Hakanlığı da orada kurulacaktır. Vesika şöyledir:

“M.Ö. 57 yılında Batı Hun Hakanı Gerçek Han, (60 yılında Çin’e kaçmış olan hakan adayı) Sol Jih-chu Prensini büyük kardeşi ile Sağ Ao-chien Prensini, Wu-chien garnizonunun kumandanı (Tu-wei) olarak, yirmişer bin askerle, (Doğudaki Hakan) Huhanyeh’e karşı kamp kurup, hazır olmak için, doğuya gönderdi: (HS, 94A: 3795: DG, I, 209).

II. BEŞ AYRI HUN HAKANI (M.Ö. 57):

M.Ö. 57 yılında Hunları, Uygur (?) ve İli Beyleri ortaya çıkıyorlar. Çin tarihlerinde Hu-chieh ve Wei-li şeklinde adları geçen bu Hun beylikleri, -Çince yazılış bakımından eski Çin coğrafya eserlerine göre de-, Göktürk çağında yeniden ortaya çıkan Uygur ve İli sözlerine benziyorlardı. Böyle bir

benzeyiş ve birlik üzerinde duran De Groot, bir bakıma haklı olabilir (bk. DG, I, s. 210). Bu Hun prensi iki erinden dördü, kendilerini “Hun Hakanı” ilan edeceklerdi.

Batı Hun Hakanı, Uygur (?) beyinin sözüne kanarak, -kendisini tahta çıkaran ve batıda saygı duyulan-, Sağ Bilge Prensini öldürmüştü. Bu yanlışlık, hem kendisini güçten düşürmüş ve hem de devlet içinde karışıklık çıkarmıştı. Uygur Beyi korkarak kaçmış ve kendisini “Uygur? Hakanı” ilân etmişti. Aşağıdaki değerli vesika, durumu şöyle anlatıyordu:

“Bu sırada Hunların Batı Bölgesinde oturan Hu-chieh (Uygur?) Beyi geldi. Wei-li (ili?) T’ang-hu’su ile anlaşarak, her ikisi de şöyle dediler: Sağ Bilge Prensi, kendisini ‘Wu-chieh Han’ olarak tahta çıkaracak (Böyle bir iftirada bulundular). Bunun üzerine (Batı Hun Hakanı) Gerçek Han, Sağ Bilge Prensi ile oğlunu öldürdü. Ancak sonradan onları yanlış yere öldürdüğünü anlayınca, hemen Wei-li T’ang-hu’sunu öldürdü. Bunun üzerine Hu-chieh Beyi korktu ve kendisini Hu-chieh Han (Uygur? Han’ı) ilân etti”. (M.Ö. 57: HS, 94A: 3795: DG, I, s. 210).

3. ve 4. Hakanlar: Doğudaki Huhanyeh Han’a karşı sınırları korumak için gönderilen iki büyük Hun Prensi bunu duyunca, onlar da hakanlıklarını ilân ettiler. Bunlardan biri, M.Ö. 60 yılında Çin’e sığınan ünlü ve büyük Jihchu Prensinin kardeşi idi. Diğeri de Orkun? (Ao-chien) Prensi gibi, gerçekten büyük bir unvana sahipti. Vesika şöyledir:

“(Doğudaki Hun Hakanı)Huhanyeh Han’a karşı korunmak için gönderilen Sağ Ao-chien (Orkun?) Prensi, Hu-chieh Beyinin kendisini Han olarak ilân ettiğini duydu. O da kendisini Chü-li Han’ unvanı ile Hakan ilân etti. (Burasını, Doğu Türkistan’daki Ch’ü-li şehri ile karıştırmamalıdır).

“(M.Ö. 60’da Çin’e sığınmış olan büyük Jihcu Prensinin doğudaki kardeşi) ve Wu-chieh (adlı bir bölge veya bir Hun garnizonunun) komutanı da kendisini ‘Wu-chieh Han’ unvanı ile tahta oturttu.

“Böylece hepsi, ‘Beş Hakan’ oldu”. (HS, 94A: 5795; DG, I, s. 210).

III. BATIDA BİRLİĞİN YENİDEN KURULMASI:

Batıdaki Gerçek Han, yani T’u-ch’i Han, gerçekten güçlü bir kişiliğe sahipti. Ancak bir iftiraya kanması ve durumu yanlış anlaması, kendisinin

çevresini dağıtmıştı. Buna rağmen Batıda, hakkı olmadığı halde kendilerini Hakan ilân eden “Üç Sahte Hun Hakanı”nı, yenmiş ve dize getirebilmişti. Ayrıca Ortaasya’nın güney-batılarının oldukça derinlerine inerek, bazı akınlar yapmıştı. Aşağıdaki kaynak, “Hunların Batıya açılmaları” bakımından ayrı bir değer taşır:

“(Batı büyük Hun Hakanı) Gerçek Han (Tu-ch’i), (bazı Prenslerin kendilerini Han ilân ettiklerini duyunca), orduyu kendi idaresine alarak, doğruya gitti. (Eski Orkun? Prensi), Chü-li Han’a hücum etti. (Ayrıca yine Hakan) Prens T’u-lung-chi’ye emrederek, onu da Wu-chieh Han’ın üzerine hücum ettirdi (Kendilerini Hun Hakanı ilân etmiş olan) Chüli ile Wuchieh Hanlar yenildiler. Kuzeybatıya doğru gittiler (ve 3. Han) Huchieh Han ile birleştiler. Onun ordusu ile birlikte, 40.000 kişi oldular. Huchieh ile Wuchieh Hanlar, hanlık unvanlarını bıraktılar. Chüli Han’ı desteklediler.

“(Batı Hakanı) Gerçek Han bunu duyunca, Sol Büyük Generali ile bir komutanını (Tu-wei), (doğudaki) Huhanyeh Han’a karşı korunmak için gönderdi. Kendisi de 40.000 atlıyı emrine alarak, batıdaki Chüli Han’a hücum etti. Chüli Han yenildi ve kuzey-batıya kaçtı.

“(Batı büyük Han’ı) bundan sonra ordusunu aldı ve güney-batıya doğru indi. T’a-tung adlı yerde kaldı”: (M.Ö. 57: HS, 94A: 5795-6;’ DG, I, s. 210).

IV. BATI HAKANLIĞININ ÇÖKÜŞÜ (M.Ö. 56):

“Dört Hun Hakanı ortadan kalktıktan sonra, Hun imparatorluğu içinde yalnızca iki hakan kalmıştı.” Doğuda ve batıda oturan iki Hun Hakanının çevrelerinde, Hun devlet teşkilâtına göre ayrı ayrı mâiyetler meydana gelmişti. Hunların eski büyük başkentleri ise, Batı Hun Hakanının, bir sınır garnizonu halinde idi. Doğu Hun Hakanı Huhanyeh, küçük kardeşini göndererek, Batı Hakanının sınır garnizonlarına hücum etti. Onbinden fazla “Batı Hun” askerini öldürdü veya esir etti. Bunu duyan Batı Hun Hakanı Gerçek Han (T’u-ch’i), 60.000 atlı ile doğruya hücum etti. Fakat Batı Hun Hakanı, 1000 mil yol yürümek zorunda kaldı. Belki de çok yoruldu veya asıl savaşmak istediği yere varamadan, birdenbire Doğu Hun Hakanı ile karşılaştı. Savaşta yenildi ve kendini öldürmek zorunda kaldı, ölen Batı Hakanının oğlu ile yakınları, Çin’e sığınmak zorunda kaldılar. “Böylece Batıdaki Hun birliği sona

ermiş oldu". Kendilerini Hun Hakanı ilân edip, Batı Hun Hakanı tarafından ezilen, bazı Hun Prensleri ile beyleri de doğuya sığındılar.

1. Doğu Hakanı Orhun'da: Doğu Hun Hakanı Huhanyeh, böylece Hunların tek Hakanı olarak kalmıştı. Ancak Batıda daha neler olduğunu ve bu Hakanın, Batıyı ne derecede tesiri altında tutabileceğini de, bilmiyoruz. Hunlar arasındaki bu karışıklıkları gören Doğu Hun Hakanının babası ile Sol Büyük Generali, kendi güvenliklerini, Çin'e sığınmada buldular. Daha önce Hunlar tarafından esir edilen, "General Li Ling'in oğlu kendisini (Orhun yakınlarında), Wuchieh Hakanı ilân etti". Yukarıda da gördüğümüz gibi Wuchieh, Orhun yakınlarında bir Hun garnizonu idi. Ancak az sonra, Huhanyeh Han onu yener ve başını kestirir.

Böylece Doğu Hun Hakanı, kendi oturma yeri olarak "Hunların eski Başkenti"ne gelmiş olur. Kendisi, iki yıl önce Hun Hakanı ilân edilmişti. Fakat Hun başkentine, ancak yeni gelebiliyordu. Ancak kaynağımız, "Hakanın çevresinde birkaç onbin kişiden başka kimsenin kalmamış olduğunu" da belirtiyor. Buna göre büyük başkent in bu zamana kadar, Batı Hakanının elinde olması gerekiyordu.

2. Batı da yeni bir Hakan: Batı Hun Hakanının yenilmesi ve kendini öldürmesi ile, kavga bitmiş gibi görünüyordu. Fakat durum hiç de öyle değildi. " (Kendini öldüren) Batı Hun Hakanının kardeşinin oğlu olan Hsiu-hsün Prensi, emrine beş altı yüz atlı aldı ve (Ulu Hatun'un kardeşi) Sol Büyük Cüçü Prensine hücum etti. Onu yenerek öldürdü. Onun birliklerini de kendisine kattıktan sonra, 'Batı Bölgesi'ne geçti. Bundan sonra Batı sınırında, kendisini Jen-Chen (Hun) Hakanı olarak ilân etti".

Burada anlaşılmayan bazı noktalar vardır. Görülüyor ki bütün bu Hun Prensleri, Orhun bölgesinde oturuyorlardı. Hanlıklarını ilân ettikten sonra ise, batıya geçiyorlardı. Ancak Doğu Hakanının batı sınırından da pek o kadar uzaklaşmıyorlardı.

C. CİCİ HAN'IN HAKAN OLUŞU (M.Ö. 54):

M.Ö. 56 yılında, yalnızca Hun ve Asya tarihi için değil; belki de bütün dünya tarihi için, ağırlık taşıyan büyük hadiselerin eşiğine gelinmişti. M.Ö. 60 yılında Hun Hakanı ölünce, -unvanları ellerinden alınan Ulu Hatun ile

kardeşi-, öç almak için çeşitli entrikalar çevirmişler ve adeta Hun Hanedanını değiştirmişlerdi. Ölen Hakanın veliahtı ile çocuklarının elinden tahtı alınmış ve çok önceki Hakanların, torunlarının torunları, Hun Hakanı olarak tahta çıkarılmıştı. Ancak, daha çok Batıdaki Hunlara dayanan bu Hun Prensleri, ellerine geçen Hun hakanlığını devam ettirememişlerdi. Az önce de gördüğümüz gibi Hakanlık, M.Ö. 60'da yine ölen Hakanın veliahtına, yani Huhanyeh Han'a kalmıştı. Ancak mesele bununla da kalmayacak, bundan sonra daha büyük şeyler olacaktı.

Bu defa yeni Hun Hakanı ile kardeşleri arasında kavga başlayacak ve devlet ikiye bölünecekti. Kardeşi tarafından yenilen Hun Hakanı Huhanyeh, Çin'e bağlanmak zorunda kalacaktı. Fakat Hun büyükleri, Çin'e bağlanmak istemeyeceklerdi. Hun büyüklerinin bu konudaki görüşlerini, aşağıda bir okuma parçası halinde bulacaksınız. Hun Hakanı Çin'e bağlandıktan sonra onun yerine, kardeşi geçecektir. Cici Han unvanı ile tahta çıkan bu Hun hakanı zamanında, Ortaasya'da çok büyük şeyler olacaktır. Bu konuya aşağıda yeniden döneceğiz. Şimdi, Cici Han'ın gençliği ile hakanlığı üzerinde duralım:

I. CİCİ HAN VE HAYATI

1. Cici Hanın gençliği:

Şimdi Hun tarihinde yeni ve büyük bir gelişme başlıyordu: Yukarıda da gördüğümüz gibi Huhanyeh Han'ın büyük kardeşi,-nasıl olmuşsa -, "halk arasında rütbesiz ve unvansız kalmıştı". Hakan, ağabeyisini çağırdı ve ona Sağ Kuli Prenslüğünü verdi. Halk arasında ise, o Hu-tu Wu-ssu adı ile çağrılıyordu. Prens halk arasındaki bu adı da, iki ad veya unvandan meydana gelmiş olsa gerekti. M.Ö. 58'de yeniden Prens unvanını aldıktan sonra, ne gibi işler yapmış olduğunu bilmiyoruz. M.Ö. 56'da ise, Sol Bilge Prensi, yani veliaht olarak görülüyor. Büyük Hun İmparatorluğunda bu mevki çok yüksektir ve hakanlardan sonra gelir.

Prens, bir ara kendisini Hakan ilân eder. Fakat bu ilk hakanlık unvanı da ortaya bazı yeni ve karanlık meseleler ortaya çıkarır. Prens bu ilk hakanlık unvanı, "Cici Kutuhou Han" idi. Hun devlet teşkilâtında Kutuhou unvanı, çok aşağılarda yer alan bir memuriyet ve rütbe idi. Ayrıca SC, 110'da Hun-

larda bu unvanı taşıyanlar ancak “Yabancı veya soylu Hun boylarının dışında kalan diğer Hun boylarının büyük başkanları olabilirlerdi”. Bununla beraber bu unvanı taşıyanların askerlerinin sayıları, onbini aşardı. Bunlar, daha çok idare işlerini desteklerlerdi. Anlaşıldığına göre Cici Han’ın gençliğindeki unvanı ile vazifesi, bundan da aşağı idi. Devlet içindeki büyük hiyerarşiyi gösteren, Sağ veya Sol unvanlarını da taşıymıyordu. Nitekim HHS, 1194’ü göre buna benzer bir Hun memuriyeti olan Shih-chu Kutuhou’lar, esas büyük Kutuhou’lardan, daha aşağıda bulunuyorlardı. Böyle küçük bir unvan ile kendisini nasıl hakan ilân etmiş olduğuda, pek anlaşılamıyor!

2. Cici Hanın unvanı:

Cici Han’ın gençliği için “halk arasında kalmış” sözünü kullanan kaynaklarımız, herhalde onun bu memuriyetinden söz açmak istemişlerdi. Gerçekten bu vazife, Han oğullarına göre değildi. Ayrıca onun hakanlık unvanı olan, “Cici”, Çince yazılışı ile Chih-chih sözünün mânâsı ne idi? De Groot, metni çevirirken, “Cici (boy veya bölgesinin) Kutuhou ‘su’ diye, yerinde bir yorum da getirmiştir. (Ayrıca bk. DG, I, s. 212). Yakinef ile Parker ise, bu inceliğin farkında değildi. Yine De Groot’a göre, Hunların ülkesinde, “Cici adlı bir ırmak bölgesi” vardı. (Ayrıca bk. DG, I, s. 178). Yer adlarını, Hanlık unvanı olarak kullanan Hun hakanları yok değildir. Anlaşıldığına göre Cici Han’ın, M.Ö. 60’da babası ölünce ve devlet içinde karışıklıklar ile kan dökmelelerinin başlamaları ile soyluluk rütbe ve unvanları elinden alınmıştı. Bundan sonra da uzak bir bölge veya bir boyun üzerine tayin edilmişti. Küçük kardeşi Hun tahtına çıkınca da Sol Bilge Prenslığıne, yani veliahtlığa kadar yükselmişti.

3. Cici Hanın hakanlığı (M.Ö. 54): Kendi kenefine Hun tahtına oturarak, kendisini “Yeni Batı Hun Hakanı” ilân eden Jen-ehe Han’ın, yerini değiştirerek, Doğu Hun Hakanının Batı sınırına yerleşmiş olduğunu, yukarıda söylemiştik. Anlaşıldığına göre Cici Han da, henüz veliaht iken, devletin batı yanında oturuyordu. Bunun için de batıdaki yeni hakanın komşusu olmalıydı. Bundan dolayı Batı Hun Hakanı, ilk önce Cici Han’a hücum etti. “Fakat yenildi. Bunun üzerine Cici Han, (yendiği) Batı Hun Hakanının askerlerini kendine kattı.”Askerleri birleştirme” işi, bu çağda birbirleri ile çarpışan Hun

prenslerinin savaşlarında sık sık görülüyordu. Demek ki, “Hun askerleri hangi Hun Prensi üstün gelirse, onun çevresinde toplanıyorlardı”.

Cici Han bundan sonra da geri döndü ve Hun Hakanı olan, küçük kardeşi Huhanyeh Han’ı yendi. Böylece “Cici Han, otağını Hunların eski başkentine taşıdı. Hunların tek ve büyük Hanı oldu”. Bazılarına göre bu, M.Ö. 54 yılında olmuştu: (Bk. TSTC, 19: s. 878).

Büyük Hun İmparatorluğunun yıkılmasına yol açan, Asya ile Avrupa tarihinde yeni bir çağı başlatan bu savaşlar ile ilgili tek vesikamız şöyle diyor: “(Batı Hun Hakanı, kendisini ‘Han ilân edip, Hunların Doğu Hakanlığının batı sınırlarına yerleşti). Bundan sonra Huhanyeh Han’ın büyük kardeşi Sol Bilge Prensi, (yani veliaht) Hu-tu Wu-ssu da kendisini, Vici Kutuhou Han unvanı ile tahta çıkardı, iki yıl sonra, (yani M.Ö. 54’de Batı Hun Hakanı) Jen-chen Han, kendi halkını toplayarak doğuya gitti. Cici Han’a hücum etti. Cici Han savaşarak, onu yendi ve (Batı Hakanını) öldürdü. Ayrıca onun askerlerini de, kendi ordusuna kattı. Ondan sonra da, (kardeşi) Huhanyeh Han’a karşı yürüdü ve ona da hücum edip, yendi. Huhanyeh Han yenilince, askerlerini toplayıp, kaçtı. Cici Han bundan sonra, (eski) Hun hakanlarının başkentinde oturdu”: (HS. 94B: s. 3796).

II. HUHANYEH HAN, ÇİN’E BAĞLANIYOR (M.Ö. 53):

Doğu Hun hakanı Huhanyeh Han, ağabeysi Prens Cici Han tarafından yenilince, bütün gicü ile çevresini kaybetti. Çünkü bu çağda hangi Hun Prensi ağır basıyorsa, Hun askerleri onun çevresinde toplanıyorlardı. Yukarıda da gördüğümüz gibi Huhanyeh Han, daha önce de çok güçlü değildi. Orhun’daki başkentine geldiği zaman çevresinde ancak, birkaç onbin kişi vardı. Başkente geldim diye, askerlerinin çoğunu da terhis etmişti. Anlaşıldığına göre Huhanyeh Han kardeşine yenilince, bazı Hun Prensleri ona, “Çin’e bağlanmasını” öğütlemişlerdi. Bunun üzerine Han, devletin ileri gelenlerini toplamış ve onların görüşlerini öğrenmek istemişti. Hun büyüklerinin Han’a verdikleri cevap, yalnızca Hun tarihinin değil, bütün Türk tarihi ile Dünya tarihinin de, en büyük ibret vesikalarından biridir. Aşağıda bir okuma parçası halinde sunduğumuz bu vesika, “Hunların devlet ve millet anlayışlarını gösteren”, çok değerli bir metindir. Türkçemize çevirirken, özünden ayrılm-

maya çalıştık. Ayrıca, Yakinef'den, Parker ve De Groot'a kadar yapılan bütün tercüme ve yorumlarını da gözden geçirdik:

1. Hun Beyleri, Çin'e bağlanmak istemiyor: (Okuma):

"Hun Hakanı Huhanyeh Han, (büyük kardeşi Cici Han) tarafından yenilince, kendi çevresinde bulunan ve Sol İ-chih-tzu (unvanını taşıyan) bir Hun prensi, Hakana Çin'e bağlanmasını öğütledi. Çin Sarayına giderek, ziyaret etmesini ve onlara hizmet ederek, yardım dilenmesini, Hunların ancak böylece rahata kavuşabileceklerini söyledi. (Bazı çevirmelerde görülen, 'Hunların yerleşik hayata geçirilmesi' biçimindeki yorumlar, yanlıştır).

"Bunun üzerine Huhanyeh Han, devletin ileri gelenlerini topladı (ve Çin'e bağlanma konusunda, onların da görüşlerini) sordu. Devletin ileri gelenleri, şöyle dediler:

"- Bu otamaz! Hunların gelenekleri cesaret ve güçlülüğü, kök ve temel olarak bir üstünlük (ve bir onur meselesi olarak kabul eder)! Başkasına bağlanıp, ona hizmet etmek ise, aşağılıktır! (Hunlar), at üzerinde savaş verme yolu ile devleti derlemiş ve kurmuşlardır. (Hunlar, Çin'in dışında kalan) yüzlerce kavim arasında, ünlerini böyle yaparak kazanmışlardır, ölünceye kadar savaşmaya hazır yiğitler, bizde her zaman bulunur. Şimdi (devletimiz içinde) büyük ve küçük kardeşler, devleti ele geçirmek için uğraşıyorlar. (Devleti ele geçirmeyi), büyük kardeş yapamazsa, küçük kardeş başarabilir. (O) öldükten sonra ise bize, onun şerefi ve ünü kalır. Onun torunları ise, daima devletin başında kalarak, (devleti idare ederler).

"- Çin, gerçi bugün bizden güçlüdür. Fakat Hunları kendisine bağlayıp, diz çöktüremez. Bize ta atalarımızdan gelen (devlet) idaresi ile yol ve yöntemlerini, niçin bozalım? Çin'e bağlanarak, Çin'e niçin hizmet edelim? Bazı eski Hun Hakanlarına kızdığımızdan dolayı, gülünç mü olalım? Biz, dirlik ve düzenimizi belki bu yolla (bir süre) kurabiliriz. Fakat yüzlerce kavim üzerindeki üstünlüğümüzü, yeniden nasıl kuracağız?"

"Bunun üzerine, (Çin'e bağlanmayı öğütleyen Hun Prensi) İ-chih-tzu ise, şöyle konuştu: "-Bu doğru değildir! (Bir devletin) güçlü veya güçsüz olması, zamanla değişir. Çin şimdi, en güçlü çağındadır. (Türkistan'daki) Wusunlar ile şehir devletlerinin hepsi, Çin'e bağlanmışlardır. Onlar âdeta,

Çin'in bir câriyesi gibi oldular. Tsüti-hou Han'dan beri Hunlar (M.Ö. 101-96), hergün bir yurt parçasını kaybediyorlar. Bunları, yeniden elde edemeyiz. Bu durumda, kuvvete boyun eğme zorundayız. Yoksa birgün bile, rahat yüzü göremeyiz. Eğer biz şimdi, Çin'e bağlanıp, hizmet edersek, dirlik ve barış buluruz. Yoksa, tehlike içinde kalır ve yok oluruz. Bundan daha iyi bir şey yapabilir miyiz?"

"Bütün devlet büyükleri bu meseleyi uzun uzun tartıştılar. Fakat Huhanyeh Han'ın kendisi, bu öğüdü kabul etti. Halkını alarak güneye yürüdü. Çin duvarına kadar gitti. Oğlu Sağ Bilge Prensi Chin-lou, ch'ü-t'ang'ı, Çin Sarayında hizmete girmesi için gönderdi.

"(Kuzeydeki) Cici Han ise (boş durmadı). O da oğlu Sağ Büyük General Chü-yü-li-shou'u, Çin Sarayına hizmet için gönderdi. Bu yıl, M.Ö. 53 yılı idi": (HS, 94A: s. 3797; Parker, s. 102; DG, I, s. 215).

2. Hanlık unvanı düşüyor:

Huhanyeh Han Çin'e bağlandıktan sonra âdeta onun Büyük Hun Hakanlığı, düşmüş gibi görünür. Eskiden Çin tarihleri Hun hakanları için, "Hun Han'ı" derlerdi. M.Ö. 54-53'e ait raporlarda ise HS (PC), yani İmparatorluk biyografyasında, Çin'e teslim olan Hun Hanı Huhanyeh Han için, 'Huhanyeh Han', yani "Huhanyeh Şanyü" deniyordu. Yani, Çin'e teslim olunca, Hanlık unvanını kaybetmiş görünüyordu. Kuzeydeki Hun hakanı için ise, 'Hun Hanı Cici' (Hsiang-nu Şanyü) denmeye başlamıştı. Yani Çinliler, gerçek Hun Hanı olarak, kuzeydeki Cici Han'ı tanıyorlardı.

III. HUHANYEH HAN, ÇİN SARAYINDA (M.Ö. 51):

M.Ö. 51 yılının ocak ayında Çin'e bağlanan Huhanyeh Han, Çin Sarayında Çin imparatoru tarafından kabul edildi. Ona, olağanın üstünde bir kabul töreni yapıldı. Çin geleneklerini iyi bilen De Groot'un da dediği gibi, bütün Çin tarihinde hiç bir yabancıya böyle bir ağırlama yapılmamış ve saygı gösterilmemişti. (Bk. DG, I, s. 217). İmparator Hun Han'ını, bayraklarla donanmış ve görkemli alaylarla, Çin başkentinin dışına kadar çıkardı ve oradan da çok uzaklara kadar, böylece uğurlamıştı. Bu da Hunların bölünme-

sinden yararlanmak isteyen Çin'in, daha önce Hunlardan ne kadar çokyılmış olduğunu gösteriyordu. Çin'e teslim olmuş olan Hun Han'ı, Sarıırmağın kuzey-batı kıvrımına kadar götürülmüş ve Çin duvarının dışına yerleştirilmişti. "Hakan buralarda oturacak ve Hunlardan gelecek akınlara karşı koyacaktı". Çin böylece Hunlara, karşı, tampon bir devlet de kurmuş oluyordu. Bu kabul törenleri, Çin tarihlerinde çok geniş bir yer almıştır: (BkMS, 94B: 3798; DG, I, s. 217). Ayrıca HS, 78'de, Huhanyeh için ayrı bir biyografya yazılmıştır.

Çin'in kuvvet politikası:

Kuzey ve batıdaki Hunlar arasında da,-iyice bilemediğimiz-, bazı çeşitli karışıklıklar vardı. Çin, Hunların içindeki bu karışıklıklardan yararlanarak, hızla bir sonuca varmak istiyordu. Ancak Çin sarayında, Hunlara karşı kullanılacak taktikler hakkında, çeşitli görüşler vardı. Çin Sarayındaki bu tartışmalar, HS, 78'deki Huhanyeh Han'ın biyografyasında, bütün ayrıntıları ile anlatılmıştır. (Ayrıca Bk. DG, I, s. 218). Çin vezirlerinden bazıları, Hunlara karşı güç kullanılmasına karşı çıkıyorlardı. Çünkü, yarım yüzyıldan beri Hunlara karşı yapılan büyük Çin akınlarından, hiçbir sonuç elde edilememişti, üstelik Çin, büyük kayıplara uğramıştı. Vezirlerden bazıları ise, Çin'e teslim olan Huhanyeh Han'ı, bir barbar reisi olarak kabul ediyorlar ve ona karşı gösterilen bu saygıyı, fazla buluyorlardı. Bu toplantılar sonunda, Ortaasya'daki Hunlar üzerinde bir güç denemesi yapılmasına karar verildi.

"Cici Han'ın Çin'e karşı barış politikası" ise, devam ediyordu. Her yıl Çin'e elçi gönderiyor, hediyeler veriyor ve elçileri Çin tarafından da ağırlandırılıyordu. M.Ö. 50 yılında her iki Hun Hanı da aynı sırada birer elçi gönderdiler. Elçiler Çin sarayında karşılaştılar: "Çin Sarayı, Huhanyeh'in elçisini, (Cici Han'inkinden) daha çok ağırladı ve ikisi arasında ayrılık gösterdi". Çin'in bu hareketini, normal karşılamak gerekir.

XX. BÖLÜM

CİCİ HAN, “BATI HUN DEVLETİ” KURMA YOLUNDA

Cici Han, M.Ö. 49’ dan sonra, “İkinci bir Mete gibi” hareket etmeye başladı. Cici Han ordusu ile batıya yöneldi. Cici Han’ın bu Batı yürüyüşünde, ele geçirdiği yerler ile kavimlerin adları, Mete’ nin Batı akınındaki yer ve kavim adlarına yakın bir benzerlik gösteriyorlardı. Mete’ den sonra bu yerler ile kavimlerin adları, uzun bir zaman Çin tarihlerinde görülmemişti. De Groot’un da dediği gibi Cici Han, bir “Batı Hun Devleti” kurma yoluna girmişti. Mete, nereye gitmişse ve ne yapmışsa, o da öyle yapıyordu. Kuzeydeki Kırgız’lara baş eğdirince, hemen orada bir “Otağ yeri” veya Göktürklerin deyışı ile bir “ıl evi” yaptırmıştı, üstüste indirdiği darbelerle, Wusun devletinin de bir sonu gelmiş gibiydi. Artık, o gözlerini Batı Türkistan’a dikmişti. Fakat henüz arkasında fırsat kollayan Çin ile Çin’e sığınmış olan ve gittikçe güçlenen kardeşi, onun daha uzaklara gitmesine engel oluyorlardı. Sonradan sıkışınca, Batı Türkistan’a geçmiş olması da, onun bu planı hakkındaki görüşümüzü desteklemektedir. Belki de Cici Han, Çin ile kardeşinden gelebilecek büyük bir tehlikeyi sezmiş ve bunun için de kendisine Batıda bir yer hazırlamaya koyulmuştu. Sonradan, olup bitenler, bu görüşü desteklemektedir.

Hun boylarının idaresinde geniş bir tecrübe kazanmış olan Cici Han, halk ile de kaynaşabilmişti. Anlaşıldığına göre, Orhun’daki başkent ile, devletin doğu kanadında da, birlik ve düzenliği sağlamıştı. Çünkü onun idaresi çağında, devlet içinde herhangi bir karışıklık yoktu. Çin tarihlerinin de dedikleri gibi, Çin ile Çin’deki kardeşi Huhan-yeü’den de korkmuyordu. Bunun için zaman geçirmeden, hemen “Batı akını” na koyuldu. İlk önce, Büyük Hun devletinin batısındaki Hun Prenslerini, kendine bağladı. Ondan sonra da, Tanrıdağlarının batısında oturan ve Çin’in desteğini sağlamış olan Wusunlara hücum etti, öyle anlaşıyor ki Cici Han, Wusunlara karşı arka

arkaya yaptığı akınlarla onları yıkıp kendine bağlamak istiyordu. Wusunlar da bu akınlar sonunda, yıkılmak üzere idiler. Bundan sonra, “Orta ve Batı Asya”daki, hayvancı kavimlerden Wu-chieh (Uygur?)’lar ile Tingling kavimlerini kendine bağladı. Kuzey Asya’daki Kırgız kavimlerine vurduğu darbe ile de, Batı Asya’yı kuzeyden güneye kadar, kendi eline geçirmiş oldu. Zaten bu kavimler, Hunlar ile akraba idi. Sonradan anlaşılacaktır ki, “Cici Han’ın ani planı, Batı Türkistan ile İran’a doğru yönelmişti”.

A. CİCİ HAN’IN BATI AKINI

I. BATIYA YÜRÜYÜŞ (M.Ö. 49):

1. “Cici Han, başlangıçta şöyle düşünüyordu:

Çin’e teslim olan Huhanyeh Han’ın ordusu zayıflamıştı. Bundan dolayı hiçbir zaman Hun başkentine dönemeyecekti. Bunun için kendi ordusunu alarak batıya yürüdü ve ‘Sağ bölgeye’, (yani Büyük Hun İmparatorluğunun Batı bölgesinde), dirlik ve düzeni kurmak için hücum etti”.

2. Batı Hun Prenslerini birleştirme:

Yukarıda da gördüğümüz gibi Büyük Hun devletinin batısında bulunan Hun prensleri, sürekli olarak doğuya ve Hun başkentine baş kaldırıyorlardı. Batı Hun Hakanı Gerçek Han veya T’u-ch’i Han’ın küçük kardeşi de bu sırada baş kaldırmış ve prensliğinin adı ile, kendisini “Hun Hakanı” ilân etmişti. Cici Han ona hücum ederek yenmiş ve batıdaki askerleri kendisine katarak, daha da kuvvetlenmişti:

“(Huhanyeh Han’a karşı yenilince kendisini öldüren) Gerçek, yani T’u-ch’i Han’ın, küçük bir kardeşi vardı. (Huhanyeh Han’ın Çin’e sığınmasından önce), onun Saray hizmetinde bulunmuştu. Ondan sonra da Hunların Batı bölgesine kaçmıştı. İki büyük kardeşi ile birlikte geriye kalan kuvvetlerini topladı ve birkaç onbin kadar askeri oldu, İ-li-mu Han’ı, (Küçük Hun Han’ı) ilân etti. Ancak yolda, Cici Han’ın ordusu ile karşılaştı. İki ordu savaştılar. Cici Han onu yenerek, öldürdü. Bundan sonra da onun, 50.000 kadar askeri ni kendisine kattı”: (HS, 94B: s. 3800; Parker, s. 104; DG, I, s. 221).

3. Wusunlara akın:

Cici Han, Batı bölgelerindeki dirliği sağladıktan sonra, Tanrı dağlarının batı kesimlerine döndü, önce Wusunların barış yolu ile kendisine dönmeleri için, bir elçi göndermişti. Çin'e dayanan Wusunlar bunu kabul etmeyince, Cici Han taktiği değiştirdi ve Wusunlara ağır darbeler vurmağa başladı.

“Cici Han bu sırada, (Çin sınırına yerleşmiş olan kardeşi) Huhanyeh Han'a Çin'in, yiyecek ve asker bakımından yardım ettiğini duydu. Bunun üzerine Cici Han, (Hunların) Batı bölgesinde kalmaya karar verdi. Çünkü (kardeşinin) gücünün, bütün Hun devletini almak için gelmeye yetmeyeceğini biliyordu.

“Bundan sonra daha batıya giderek Wusunların yakınlarına geldi. (Wusunların) küçük Kunmi'si, (yani Küçük Beyi) Wu-chiu-t'u'ya bir elçi gönderdi. Wusun Beyi, Huhanyeh Han'ın Çin tarafından desteklendiğini ve Cici Hanın ise, (Çin'in kendisinden) kaçan bir düşmanı olduğunu biliyordu. Bunun için (Cici Han'a) hücum etmek ve böylece, Çin ile bir işbirliği yapmak istedi. Ayrıca Cici Han'ın elçisinin başını kesti ve elçinin başını da, Çin garnizon komutanını gönderdi.

“Bundan sonra Wusunların Küçük Beyi, Cici Han'a karşı 8000 atlı gönderdi. Cici Han, Wusunların askerlerinin çok; fakat kendi elçisinin öldürülmüş olduğunu görünce, ordusunu alarak yürüdü ve Wusunlara hücum ederek onları yendi”: (Aynı yer).

II. KUZEY VE BATI ASYA AKINI:

Kırgız, Tingling ve Uygurlara? karşı yapılan akınlar:

Bu vesikada ilk defa Mete çağında sözü edilen kavimlerin adları yeniden ortaya çıkıyordu. Ayrıca Çin kaynakları Cici Han'ın akınlarını, “Mete'nin akınlarını anlatır gibi anlatıyorlardı”. Tıpkı, ikinci bir Mete gibi. Yukarıdaki vesikada da söylendiği gibi, kardeşinin güçlenmesi ile Çin'in hücumlarından kuşkulanıyordu. Bunun için de ağırlığını, Batı Asyaya verme ve bir “Batı Asya devleti kurma” yoluna doğru gidiyordu. Bunun için ilk önce, Tanrıdağları ile Altay dağları arasında bulunan Wu-chieh kavmi ile kuzeydeki Kırgızları kendine bağlamıştı. Ayrıca Kırgızların yerinde bir “Otağ yeri” de yaptırmıştı. Nitekim M.Ö. 36'daki Çin hücumunda Cici Han'a, “Kırgızlardaki devletin” denme yolu ile onun bu sığınağı, küçümsenmişti. Tingling kavimleri ise, As-

yanın hem batısında ve hem de kuzeyinde bulunuyorlardı. Ancak Cici Han'ın yendiği Tingling kavimleri, Batı Asya Tinglingleri olmalı idiler. Çünkü akın yolu, daha çok batıya doğru yönelmişti:

‘Cici Han bundan sonra kuzeye döndü. Wuchieh (Uygur?) kavmine hücum etti. Bunlar, (Cici Han’a) teslim oldular.

“Daha sonra ordusunu alarak, batıya yürüdü. Kırgız (Chienkun) kavmine hücum ederek, onları da yendi.

“Kuzeye gitti. Tinglingler, (Cici Han’a) teslim oldular. Böylece bu ‘üç ülke’ (veya kavim), onun hakanlığı altında birleşti.

“Wusunlara birkaç defa daha ordu göndererek hücum etti. Yaptığı her akında, onları sürekli olarak yendi.

“Kırgız’lar, doğudaki Hun başkentine 7000 mil; güneydeki Beşbalıg’a (Chü-shih) ise, 5000 mil uzaklıkta bulunurlar. Cici Han orada kendisine bir ‘otağ yeri’ (veya bir saray) yaptırdı”:

III. CİCİ HAN’IN ÇİN ELÇİLERİNİ ÖLDÜRMESİ (M.Ö. 43):

1. Cici Han’ın yanlış tutumu, (Çin elçilerini öldürmesi):

Anlaşıldığına göre Cici Han’ın karakteri çok sertti. Ayrıca ilerisini de çok iyi görmüyordu. Nitekim daha sonraları Semerkand Krallığında bulunurken, bu Krallığın ileri gelenlerinden bazılarını ırmağa attırmış olması da bunu gösteriyordu. Cici Han daha önceleri oğlunu Çin Sarayına rehin olarak göndermişti. Sonradan Çin, bu şehzadenin yanına bir elçilik katarak, oğlunu yine kendisine göndermişti. Cici Han, anlaşılmayan bir tutumu ile, bu Çin elçilerini öldürdü. Elçi öldürme, çok yanlış bir tutumdur. Çünkü şimdiye kadar Hunlar, hiçbir Çin elçisini öldürmemişlerdi

Çin, -elçilerin öldürülmesi işinde-, Çin’e sığınmış olan ve Çin’in kuzey sınırlarında oturan, eski Hun Hakanı Huhanyeh Han’dan da şüphelenmişti. Kaynağımız şöyle diyor: “M.Ö. 43’de iki Çin elçisi, Huhanyeh Han’dan öldürülen Çin elçilerini sordular. Elçileri öldürenin cezasını bulacağını söylediler Sonra da kendisinden şüphelendikleri için, özür dilediler”. Bundan da anlaşılıyor ki Çin Sarayı, Huhanyeh Han’dan da kuşkulanıyordu. Elçiler Orhundaki Hun başkentine giderken, onların kesilerek öldürülebilecekleri düşünülmüştü. Bu durum, Çin’e sığınmış olan Hunları da tedirgin etmişti.

2. Çin harekete geçiyor:

Çin'e sığınmış olan Huhanyeh Han, M.Ö. 43'de iyice güçlenmişti. Bunun belirtisi olarak da Çinliler, 43 yılında Huhanyeh Han'ın ordusunun yaptığı, "başarılı bir süre avını" gösteriyorlardı. Hanın halkı da, artık kuzeye dönmek istiyordu. Sebep olarak da, Çin sınırında avın az olduğunu ileri sürüyorlardı. Hunların yurtlarına dönmeleri ile Çin, büyük bir yükten kurtulmuş olacaktı. Ancak Çin, bu Hunlar üzerindeki kontrolünü de, kaybetmiş olacaktı. Yurtlarına dönenler Hunların, yeniden Çin'e akın yapmaları düşünülebilirdi. Buna rağmen Çin, Cici Han'ı arkadan kuşatmak için bu Hunları yurtlarına gönderecekti.

3. Hun-Çin andlaşması:

Çin elçilerinin Cici Han tarafından öldürülmesi üzerine, Çin ile Huhanyeh Han arasında büyük bir andlaşma yapıldı. Bu andlaşma ile ilgili çok değerli bir Çin vesikasını, aşağıda okuma parçası olarak sunuyoruz. "Andlaşma, Hun geleneklerine göre yapılmıştır". Bundan dolayı andlaşmayı yapan Çin elçileri, Çin Sarayında çok ağır bir şekilde suçlanmış ve hatta ölümle cezalandırılmaları istenmişti. Çinlilere göre "Barbar geleneklerine uyma, Çin'e belâ yağıdırabilirdi".

Andlaşma töreninin gelişmesi şöyle oluyordu: 1. Bir ırmak kenarına gidiliyor ve ondan sonrada, bir dağa çıkılıyordu. -2. Beyaz bir at kurban ediliyor. -3. Kurban, mukaddes 'Hun kılıcı' ile kesiliyor. -4. Kan ile şarap, bir 'Hun kaşığı' ile karıştırılıyor. -5. (Yüeci? Kralının) kafatası ile içiliyor. Bu kafatasından, Çin elçileri de içiyorlar. -6. Böylece Hunlar ile Çin arasında, bir 'Kan andı' yapılıyordu. Bu andlaşmayı Çin Sarayı da, Hunları kızdırmamak için, resmen kabul etmişti:

IV. HUN-ÇİN ANDLAŞMASI: (CİCİ HAN'A KARŞI):

1. "M.Ö. 43'de, (Çin'e sığınmış olan ve Çin'in kuzey sınırında yaşayan) Huhanyeh Han'ın yanına giden Çin elçileri, şöyle diyorlardı:

"- (Huhanyeh) Han'ın halkı, tam olarak güçlenmiştir. Çin duvarının yanında yapılan süre avında, hayvanların hepsi öldürülmüştür. (Süre avı, ordunun eğitim ve yeteneğini gösteriyordu). Han, kendisini savunmak için,

yeteri derecede güçlenmiştir. Cici Han'dan korkması için, herhangi bir sebep kalmamıştır.

"Elçilerin duyduklarına göre Han, (Çin'e ağınmış olan) Hun büyüklerinin büyük bir bölümünü toplamış ve onlardan görüşlerini sormuştu. Onların çoğu kuzeye, kendi yurtlarına dönmek istemişlerdi. (Yen Shih-ku'nun düştüğü eski Çin notlarına göre, 'Hunlar, Çin'in kuzeyinde av bulamıyorlardı. Bunun için de eski yurtlarına dönmek istiyorlardı'. Böyle bir isteği yalnızca avlanmağa bağlamak, çok güçtür. Çin'in düşüncesi ise, daha başka idi): "(Çin'e sığınmış olan Hunlar), kuzeye, (yani kendi yurtlarına) dönecek olurlarsa, onların kontrolü, çok güçleşmiş olacaktı)".

Andlaşma andı: "(Çin ile Hunlar arasında yapılan andlaşmada şöyle deniliyordu): 'Bugünden, ta gelecek zamanlara kadar, Çin ile Hunlar, tek bir aile gibi birleşmişlerdir. Nesilerden nesillere kadar, karşılıklı olarak, ne birbirlerini aldatacaklar ve ne de birbirlerine akın yapacaklardır! Haydutluk ve yağma yapanlar olursa, karşılıklı olarak haber verecekler, yapanları cezalandıracaklar, mal kayıplarını da ödeyeceklerdir. Eğer dışarıdan bir akın olursa, her iki taraf da ordularını alacak ve karşılıklı olarak yardım edeceklerdir. Kim olursa olsun, ister Çin, isterse Hunlar olsun, bu andlaşmayı ilk defa kim bozmaya cesaret ederse. O, Tanrının belâsına uğrasın ve Tanrıdan yardım ile şefaât bulmasın! Şimdiden sonra, nesillerden nesillere, torunlardan torunlara kadar, herkes bu andlaşmaya bağlı kalsın!'"

2. Andlaşma töreni:

(a). Irmak kıyısına ve dağa çıkma: "Bundan sonra Çin elçileri, Hun Hakanı ve Hunların büyük memurları, Hunların Ne ırmağının doğusundaki dağa çıktılar": (Shih-ku'nun düştüğü eski Çin notlarına göre bu ırmak, Göktürk çağındaki No-chen ırmağı olmalıdır).

(b). "Beyaz bir at kurban ettiler": (Beyaz at kurbanı, Hunlar ile Göktürklerden önceki Kaoçî Türklerinde, göğre verilmiş bir kurban olarak görülür. Bk. Eberhard, ÇŞK, 73, 94. Bu gelenek, Cengiz Han çağında da vardır. İskit gruplarından olan Massagetler ise, güneşe at kurban ediyorlardı).

(c). "Hakan, (atı kurban ederken, Hunların) Ching-lu (adlı kutlu) kılıcını kullandı": "Ying Ch'ao'nun düştüğü eski Çin notuna göre, bu adı taşıyan kılıç, Hunların bir çeşit bıçağı veya kılıcı idi. Ayrıca bk. Parker, s. 105, n. 73).

(d). “(Hun Hakanı) şarabı, Chin-liu-li (adlı bir kaşıkla?) karıştırdı: (Ying CH’ao’nun düştüğü nota göre bu, altından yapılmış bir pirinç yeme çubuğudur. Fakat Hunlarda, pirinç yemeği ile çubuğu yoktur. De Groot haklı olarak, bunların hepsinin Hun il den birer söz oldukları görüşündedir. Bk. I, s. 223. Parker ise, s. 105’de, “kan ile şarabı karıştırdı”, diye çeviriyor. Fakat metinde kan sözü yoktur).

(e). “(Mete’nin oğlu) Lao-shang Han tarafından yenilen Yüeci Kralının kafatası, içki kabı olarak kullanıldı ve (Çin elçileri) ile birlikte, ‘kan andı’ içtiler”:

Bu kan, kimin kanıdır? De groot’a göre bu kan, hem and içenlerin ve hem de göge kurban verilen atın olabilir. Bk. I, s. 223. Parker ise, s. 105, n. 77’de bu geleneği, eski iskitlerinkilerle karşılaştırıyor. Herodot’a göre “İskitler, kafatasını gözün üstünden itibaren keserler, dışını deri ve içini de altınla kaplayıp, içki kabı yaparlar. Bunu, içki kabı olarak kullanırlar. İskitlerde and, onunla içilir. Büyük bir kaba şarap dökerler, şarabı and içenlerin kanı ile karıştırırlar. Kan içine bir bir kaşık korlar.. Sonra and içerler. Şefleri de onların yanında bulunur. M.S. 811’de Bizans İmparatorunu öldüren Bulgarlar da, onun başını altında kaplamışlar ve zafer bayramlarında kullanmışlardı. Gök-türkler ile Hunlarda bu, bir devlet geleneği olarak görülüyor. İskitlerde ise bunu düşman öldüren her kişi yapabiliyordu. Hunlarda, ‘Kafa avcılığı’ ile ilgili bir vesika görmüyoruz. Bu devlet geleneği Cengiz Han çağında da vardı. .

3. Çinliler andlaşmaya kızıyor:

‘Hunlar ile birlikte and içen elçiler Çirte dönünce, Çin Sarayında bir divan toplandı ve bazı (vezirler) şöyle dediler: “- Hun Hakanı (Huhanyeh), sınırlarımızın korunmasını yüklenmiş, vassal bir devletin başıdır. Eğer onlar kuzeye, (yani kendi yurtlarına) gitmiş olsalar bile, bizim için büyük bir tehlike yaratamazlar. (Hunların yanına giden) bu iki (Çin) elçisi, “Çin’in nesillerinden nesilleri ve torunlarından torunları adına’, barbar (Hunlar) ile andlaşma yaparak, yemin etmiş ve söz vermişlerdir! Böylece Hunların Hakanına, Bizi (Tanrıya) şikâyet etmesi ve Çin’in üzerine belâ yağdırılmasını istemek için, bir hak verilmiştir’. Ayrıca (Hun Hakanı, Çin) Sülâleleri ile devletini kötüleyebilecek ve (bize karşı olan) prestij ile saygıyı kurabilecektir!. Bu andlaşma, yürürlükte kalamaz! (Hunların yanına yeniden) bir elçi gönde-

relin, göğe bir kurban sunsun ve bu andlaşmadan vazgeçtiğimizi, (Tanriya) bildirsin! (Demek ki Çinliler, Hunların göğe verdikleri at kurbanına da inanıyorlardı. Bunun için eski kurbanı çözmek istiyorlardı). Bu iki Çin elçisinin elçilikleri, elle tutulabilir bir sonuç vermediği gibi, Tanrı yolundan (Tao) saparak, üstelik hainlik de ettiler!”

“(Çin) İmparatoru, iki elçinin de cezalarını hafif tuttu. (İmparator) çıkardığı buyrultu da, şöyle dedi: “- Her iki elçi de cezadan kurtulmak için, fideye vereceklerdir. Ancak Hunlar ile yapılan andlaşma bozulamaz!”: (HS, 94B: s. 3801; Yakinef, I, s. 91-2; DG, I, s. 223-4).

B. CİCİ HAN'IN BATIYA GÖÇÜ

Cici Han gerçekten askerlik taktiği çok yüksek, cesur, halkı iyi tanıyan ve dolayısıyla de halk tarafından tutulan bir Hun Hakanı idi. Devletin doğusu ile batısını, sıkı bir disiplinle idaresi altına almıştı. Aynı zamanda dünya görüşü de genişti. Mete'den beri hiç bir Hun hakanının yapmadığı bir “Batı Asya akını” yapıyor ve her aldığı yere de kendisi için, Göktürklerin “İl evi” dedikleri bir otağ yeri veya bir “devlet sarayı” yaptırıyordu. M.Ö. 49 yıllarında yaptığı bu akınlarda, akın yollarını Mete çağım taklid ederek düzenliyordu. Belki de Çin sınırlarında oturan kardeşi Huhanyeh Han ile Çin hücumlarına karşı korunmak için, kendisine yeni bir yurt hazırlıyordu. Nitekim de öyle olmuş, sonunda buralara göçmek zorunda kalmıştı.

Fakat kendisi, son derecede zâlim ve tedbirsizdi. M.Ö. 44 yılında, oğlunu Çin'den kendisine getiren Çin elçilerini öldürmüştü. Bilerek yapılan bu elçi öldürme işi, Hun tarihinde görülmemişti. Çin devlet geleneğine göre böyle bir şey, karşılıksız kalamazdı. Sonradan Çinliler, Cici Han'ın arkasından, ta Semerkand Krallığına kadar giderek, öldürülen elçilerin cesedlerini aramışlardı. Cici Han'ı asıl rahatsız eden ve batıya çekilmeye zorlayan sebep de bu idi.

M.Ö. 43'de, yani Çin elçilerinin öldürülmesinden bir yıl sonra, yukarıda tam olarak sunduğumuz vesikada görüleceği gibi; Çin ile Hunlar arasında, Hun geleneklerine göre bir “kan andı” içilmişti. Bundan sonra da Çin sınırında oturan Huhanyeh Han, Orhun'daki kendi yurduna ve başkentine dönmüştü. Çin ise elçilerin öcü için, gerekli hazırlıkları yapıyordu. Bunu anlatan Cici Han da, başkentini bırakarak Kırgız yurdundaki yeni başkentine göçtü.

“Cici Han’ın yeni başkenti”: Yukarıda da gördüğümüz gibi Cici Han, M.Ö. 49’da, Batı asya ile Kırgız ülkesini almış ve Kırgızların yurdunda da kendisi için, bir “otağ yeri” yaptırmıştı. Kardeşi Huhanyeh Han’ın, Orhun’a doğru çıkması üzerine kendisi de, batıdaki bu otağ yerine çekilmişti. Bu sırada Semerkand Kralı da, Cici Han ile ilişki kurmak için elçilerini, Kırgız yurduına göndermişti. Göktürk çağındaki Kırgızlar, Altay dağlarının kuzeyindeki, Yenisey ile Kem ırmaklarının kıyılarında oturuyorlardı. Hun çağındaki Kırgızlar ise, Altay dağlarının güneyleri ile Tanrı dağlarının kuzey kesimlerine de yayılmışlardı. Böylece Cici Han, Wusun yurdu ile Semerkand Krallığına daha yakın olacaktı. Yoksa Cici Han’ın, Altayların kuzeyindeki Tundralarda yerleşmiş olduğunu düşünmek, çok zordur. Çünkü Cici Han, anlı, şanlı ve güçlü bir Hun Hakanıdır. Semerkand Krallığına inmeği de, herhalde bu sırada planlamış ve aklına koymuş olmalı idi.

I. CİCİ HAN’IN GÖÇÜNÜN SEBEBLERİ:

1. Cici Han’ın Çin elçilerini öldürmesi:

Çin’e sığınan Huhanyeh Han, kendi oğlunu Çin Sarayına hizmet için gönderince, Cici Han da ileriye gören politik bir yaklaşmayla, kendi oğlunu da Çin Sarayına göndermişti. M.Ö. 49’da Çin’e gönderdiği elçi, kardeşinin- kinden daha az itibar ve saygı görünce; ayrıca kardeşi Huhanyeh Han’a yapılan Çin yardımlarının gittikçe artmış olması ve böylece kardeşinin güçlenmesi üzerine, Cici Han Çin’e karşı politikasını sertleştirdi. Buna herhalde, Hun imparatorluğunun Batı kesimlerini birleştirmesi ve böylece moralinin yükselmiş olması da sebep olmuştu. Batı akınından sonra Cici Han, “bir elçi göndererek, oğlunu Çin’den istedi. M.Ö. 44’de Çin de onun oğlunu, Ku Chi adlı bir general-elçi ile (Orhun’a) gönderdi. Fakat Çin elçisinden, bir daha da haber gelmedi. Sonradan Çin’e sığınan Hunlardan duyuldu ki (Cici Han), Ordu (Ao-t’o) adlı (bir Hun prensliğinde) Çin elçilerini öldürmüştü”: (HS, 94B: 3801; DG, I, 222; Parken, 106).

2. Batıya göçten önce:

Cici Han’ın Batıya göçünden önce, Çin ile aralarında olup bitenleri en iyi anlatan kaynağımız, aşağıdaki (HS, 70s. 3008) dir:

“Çin imparatoru Hsüan-ti zamanında (M.Ö. 73-48), Hunlar arasında çeşitli karışıklıklar çıktı. ‘Beş Hun Hakanı’, Hun tahtına çıkmak için, aralarında savaşılmaya başladılar. (İki kardeş Hakan) olan Huhanyeh ve Cici Hanlar ise, oğullarını Çin Sarayının hizmetine gönderdiler. Çin, her ikisine de iyi bir kabul gösterdi. Huhanyeh Han Çin’e geldi. Çin Sarayına girdi ve çok iyi bir kabul gördü. Cici Han ise, (kardeşi) Huhanyeh Han’ın kendisine yenilmesi ve güçsüz düşmesi dolayısıyla Çin’e teslim olduğunu ve bir daha da yurduna dönemeyeceğini sandı.

“Bunun için de ‘Batı akını’na çıktı ve Hunların ‘Batı Bölgesi’ni ele geçirdi. Çin, bu sırada Huhanyeh için asker göndermişti. Cici Han, (Hunların Batı bölgesinden) çıkıp, daha batıya da gitti. ‘Hu-chieh, Kırgız ve Tingling’ kavimlerini de yendi. Bu üç memleketi birleştirdi ve orada kendi otağ yerini kurdu.

“Diğer yandan Çin’in, Huhanyeh’i destekliyeceğinden korktu. Buna rağmen kendisine giden Çin elçilerini azarladı ve kötü sözler söyledi. M.Ö. 45 yılında elçi göndererek, Çin Saray hizmetinde bulunan oğlunu istedi. Buna karşılık, Çin’e bağlanacağını da söyledi. Saray toplantısında, onun oğlunun... elçi Ku Chi ile gönderilmesi tartışıldı. Klasik bilgiler Hocası... şöyle dedi:

“-(Klasik) Kitabımız Ch’un-chiu diyor ki, Barbar kavimlerine karşı gösterilen hoşgöründen, bir defa olsun, iyi bir sonuç elde edilememiştir. Şimdi (Hunlardan) Cici Han, bizim kültürümüze karşı bir eğilme gösteriyor. Onun amacı ve bu istekte gösterdiği kuşku, kesin olarak anlaşılamıyor. Ayrıca onun yurdu da buradan çok uzakta bulunuyor. Bunun için elçimiz, onun oğlu ile Çin sınırına kadar gitmeli ve ondan sonra da geri dönmelidir.” Çin elçisi Ku Chi de buna karşı, yazılı olarak şöyle bir dilekte bulundu:

“- Çin ile yabancılar arasındaki ilişkiler, erdem içinde ve erdemi bozmadan sürdürülmelidir. Şimdi söz konusu olan Cici Han’ın oğlunu, biz on yıldır büyüttük ve yetiştirdik. (Bu sözler, M.Ö. 44-43 yıllarında söylendiğine göre, demek ki Cici Han’ın oğlu 10 yıl daha önce gelmişti). Biz ona, açık gönülle iyilik ve lütuf gösterdik. Onu evine kadar götürmemiz gereklidir. Şimdi ben geçerli olmayan bir sebep ve bahane ile ondan yarı yolda ayrılırsam, Çin duvarına kadar götürüp, geri dönersem, ona kendisini bizden itmek ve daha çok koruma göstermek istemediğimiz duygusunu veririz... Bu bizim yararlarımıza uygun düşmez... Belki ben öldürülebilirim. (Demek ki elçi öldürebileceği-

ni, önceden biliyordu)... Bununla beraber, (Hun Hakanının) Sarayına kadar, onunla birlikte gidebilme izninin verilebileceğini ümid ediyorum!”

“(Çin) imparatoru, Elçi Ku Chi’nin bu mektubunu, Saray divanında bulunanlara bildirdi. (Vezirlerden) Kung Yü,.. “Elçinin bu gidişinin, Çin Sülâlesini pişman edeceğini ve çeşitli güçlükler çıkaracağını, bunun için elçinin gitmesine izin verilmemesini”, istedi. Bir General de... Elçinin gitmesini istedi, imparator, (Generalin) görüşüne uydu.

“Elçi hemen yola çıkıp, (Hun Sarayına) gitti. Cici Han kızdı. Elçi ile çevresindekilerin hepsini öldürttü. Ancak çok sonra Çin’e karşı (çok yanlış bir tutuma girdiğini) ve suç işlediğini anladı. (Çin’e sığınmış olan) Huhanyeh Han, gittikçe güçleniyordu”...

Kaynağımız bundan sonra, Cici Han’ın nasıl Batıya gittiğini, Batıda neler yaptığını ve nasıl çarpışarak öldüğünü anlatır. Bu konulara, az sonra gireceğiz.

II. CİCİ HAN, BATI TÜRKİSTAN’DA:

Cici Han’ın durumunun nasıl geliştiğini, yukarıdaki değerli vesikaya göre, bölüm bölüm aydınlatmaya çalışacağız. Anlaşıldığına göre Cici Han, Hunların yurdunda artık kendisine hayat kalmadığını anlamıştı. Bunun için M.Ö. 49’da yaptığı Batı akınında, Kırgız ülkesini almış ve ileride omada oturmak için, kendisine bir de otağ yeri yaptırmıştı. Güney Sibiry’a’daki Kem ırmağı kıyılarında bulunan Kırgızlar, Çin ile kardeşinin ulaşamayacağı uzak bir yerde bulunuyordu. Cici Han’ın bu 2. başkenti, daha güneyde de olabilirdi. Çünkü Kırgızlar, Tanrı dağlarının kuzey eteklerine doğru uzanıyorlardı.

Semerkind Kralı ile de, bu ikinci başkentinde ilişkiler kurmuştu. Semerkand Kralı ile Baş Vezirinin konuşmalarından da anlıyoruz ki, “Batı Türkistan, Hunları büyük bir devlet olarak tanıyordu”. Semerkand Krallığının doğusunda bulunan Wusunlar, durmadan onları rahatsız ediyorlardı. Wusunlar ise, bu sırada Cici Han’a vergi veriyorlardı. Semerkand Kralı Cici Han’ın gücünden yararlanarak, hem Wusunları ezmek ve hem de kendi sınırlarını genişletmek için, onu davet etti. “Cici Han, Semerkand Krallığına gelirken, büyük bir soğukla karşılaştı. Askerleri yolda öldü ve ancak 3000 kişi ile Semerkand Krallığına ulaşabildi”. Cici Han’ın kötü kaderini çizen ve en başta gelen sebeplerden biri de, soğuktan yediği bu darbe olmuştu.

İkinci kaynak daha geniştir. Bu kaynak, Cici Han'ı yenen Çin generallinin, HS, 70'deki biyografyasıdır. Cici Han'ın Wusunlara vurduğu büyük darbe, burada daha açık olarak görülür. Cici Han Wusunların başkentinin içine kadar girmişti. Cici Han'ın, "gereksiz gururu ve kan dökücülüğü", Batı Türkistan'da da görülür. Semerkand Kralının kızı ile adamlarını, ırmağa atarak öldürtür. Kendisi, "Büyük Hun Hakanı" dır, Semerkand Kralı ise, "Küçük Kral"dır. Semerkand Kralının bir protokol yanlışı, böyle korkunç bir cezaya sebep olmuştu. Ancak böylece, çevresini de yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştı.

Cici Han'ın, "Batı Türkistan'daki yeri" de bu kaynaktan görülmektedir. Han, öldürülen kişileri, Tu-lai (Talaş) ırmağına attırmıştı. Semerkand Kralı da hep Cici Han ile birlikte olduğuna göre, O da, Çimkent ile Taşkent çevrelerinde oturmuş olmalıydı.

"Cici Han'ın kalesi", kendisi tarafından iki yılda yaptırılmıştır. Bu duruma göre Cici Han, M.Ö. 44 veya 43'den, 36 yılına kadar, buralarda 7 yıl kadar kalmıştı. Ancak bu "kale Cici Han'ın mezarı olmuştur". Hunlar ve hem de Göktürkler, kale savunmasında başarılı değillerdi. Cici Han, Fergana gibi zengin ziraat bölgelerini de, vergiye bağlamıştı. Planı, çok büyüktü. Bu planın içine İran da giriyordu. Bu konuya az sonra geleceğiz. Bunlara rağmen Cici Han, tarihin akışını durduramayacak ve kötü kaderini yenemeyecektir. Şimdi, kaynaklarımızı okuyalım:

III. SEMERKAND, CİCİ HANI ÇAĞIRIYOR:

(1. KAYNAK: HS, 94B: s. 3802; Yakinef, 1, 93; Parker, 106; DG, 1, 225):

"Cici Han Çin elçilerini öldürdükten sonra Çin'e karşı suçlandı. Ayrıca Huhanyeh Han'ın da, gittikçe güçlendiğini duydu. Kendisine her an bir hücumun yapılacağından korktu. Uzaklaşıp, gitmek için karar verdi.

"Bu sırada Semerkand (K'ang-chü) Kralı, sık sık Wusunların hücumlarına uğruyordu. (Bunun için Semerkand Kralı), kendi Yabgu'su, (yani başbakanı) ile birlikte, şöyle bir karara vardı:

"- Hunlar, büyük bir devlettir. Wusunlar, (Hunlara) bağılıdırlar ve vergi verirler. Şimdi (Hun Hakanı) Cici Han, dışarıdan tehdit edilmekte ve tehlike

içinde bulunmaktadır. Bunun için biz onu buraya davet edip, doğu sınırımıza yerleştirebiliriz. Ondan sonra ordularımızı birleştirir ve Wusunları yeneriz. (Cici Han'ı da) başımıza bir baş olarak çıkarırız. Hunlardan bize bir kötülük gelmez!”

“(Semerkand Kralı Cici Han'a) hemen bir elçi gönderdi. Elçi, bu planı görüşmek için Kırgız'lara gitti. Cici Han, (Çin'den) korkuyordu. Wusunlara, karşı da büyük bir öcü vardı ve diş biliyordu. Bunun için Semerkand Kralının bu planım duyunca, çok sevindi. (Demek ki Cici Han daha önce böyle birşey düşünmüyordu). Karşılıklı olarak andlaşma, hemen orada yapıldı.

“(Cici Han) ordusunu alarak, Batıya yöneldi. Semerkand Kralı ise, devletin ileri gelenlerini, onu karşılamak için gönderdi. Ayrıca (Cici Han'a) armağan olarak, birkaç bin deve, katır ve at (yola çıkardı). Böylece Cici Hanı karşıladılar.

‘Cici Han'ın ordusu ile halkı, (Semerkand Krallığına) gelirken, büyük bir soğukla karşılaşmıştı. Yollarda çok kişi ölmüştü. Sağ kalıp yetişenlerin sayısı ise, ancak 3000 kişi kadardı. (Kaynaklar, Cici Han'ın Semerkand Krallığına geliş tarihi hakkında birşey söylemiyorlar. M.Ö. 44'de, yani Çin elçilerini öldürdüğü yıl veya 43 yılında, Orhun'dan ayrılmış olması gerekir. Çünkü bu yıl, Huhanyeh Han, Orhun'a dönmüştü).

Huhanyeh Han Orhun'da: “Bundan sonra Huhanyeh Han, yavaş yavaş kuzeye çıkıp, (Orhun'daki) başkentine geri dönmüş oldu. Halkı da arkasından yavaş yavaş giderek, onun buyruğu altına girdi. Böylece, Hun devleti içinde, dirlik ve düzenlik kurulmuş oldu”.

(2. KAYNAK):

1. Batıya göç: (HS, 70s. 3010; DG, I, S. 230):

“Çin elçisi Ku Chi, (Cici Han'ın oğlunu) alıp, (Hun Sarayına) gitti. Han kızdı ve elçi ile çevresindekilerin hepsini öldürdü. Ancak sonra Çin'e karşı suçlu bir duruma girdiğini anladı. (Çin'e sığınmış olan kardeşi) Huhanyeh Han'ın gün geçtikçe güçlendiğini duydu.

1. “Batıya doğru yola çıkıp, Semerkand Krallığına (K'ang-chü) gitti”.

(Burada, HS:94B ile 70'in verdiği bilgiler arasında bir ayrılık vardır. HS,

70, Cici Han'ın Kırgız yurduna gittiğinden ve Semerkand Kralının çağırmasından hiç söz açmıyor).

“Semerkand Kralı, Cici Han'a kızını verdi. Cici Han da Semerkand Kralına bir (Hun) kızı hediye etti. Semerkand Krallığı Cici Hanı çok ağırladı ve ona çok saygı gösterdi. (Cici Han'dan) komşu diğer devletlere karşı kendilerini ordusu ile desteklemesini ve onları, Semerkand Krallığına katmasını istediler.

2. Wusunlara akın:

“Cici Han birkaç defa ordusu ile onları destekleyerek, Wusunlara karşı akın yaptı. Cici Han, Wusun ilinin çok derinlerine girdi. (Onların başkenti) Ch'i-ku, (yani Kızıl Vadi?) şehrine kadar gitti. Halkın birçoğunu öldürdü. Birçoğunu da hayvanları ile birlikte alıp, getirdi. Wusunlar, (Cici Han tarafından) yağma edilen insanlar ile hayvanlarını geri almaya cesaret edemediler. Wusunların Batı sınırları, adeta boşaldı. 1000 mil kadar genişlikteki bir arazide oturan hiç kimse kalmadı

3. Semerkand Krallığını alıyor:

“Cici Han, devletinin büyüklüğünü, kendi gücünü, yayılan ününü ve ayrıca kendisine gösterilen saygıyı görüyordu. Elde ettiği zaferler, kendisine büsbütün aşırı bir gurur verdi (ve başını döndürdü). (Bir gün) Semerkand Kralı (onun yanında) protokol (veya onun, oturma geleneklerine) uymadı. Cici Han çok kızdı. (Çünkü Cici Han kendisini büyük bir Hakan, Semerkand Kralını ise, küçük bir bey olarak kabul ediyordu). Semerkand Kralının kızı ile krallığın ileri gelenlerinden birkaç kişiyi ve halktan da birkaç yüz kişiyi öldürttü. Onlardan bazılarının parçalanmış cesedlerini, Tu-lai (Talaş) ırmağına attı”.

4. Surlu şehir yaptırıyor:

“Şehir surlarını yaptırmak için halkı topladı. Şehrin duvarlarını, 500 kişiyi bütün gün çalıştırmak yolu ile iki yılda bitirdi” (Cici Han'ın başını yiyen bu kale şehirdir. Hun vezirleri ile Göktürk veziri Tonyukuk, duvarlarla çevrili

şehirlerin yaptırılmasına kesin olarak karşı gelmişlerdi. Çünkü Hun ve Gök-türk askerlik taktiği, Çin ordusunu görünce, sonsuz bozkırlarda kaybolmak ve en uygun bir zamanda hücum etmekte).

5. Devletini genişletiyor:

“Cici Han, Fergana (Ta-yuan) ve Ho-su (DG’ye göre, Aorsi?) gibi bazı ülkelere elçi göndererek, onlardan yıllık vergi vermelerini istedi. Hiç Kimse, buna karşı gelmeye cesaret edemedi”: (HS, 70: 3009; DG, I, 229).

IV. “BATI HUN İMPARATORLUĞU” PLANI:

Yukarıda da gördüğümüz gibi Cici Han, Batı Türkistan’ın kuzeyine girerken, büyük bir soğuğa tutulmuş ve halkı ile askerleri, yolda ölmüştü. Ynında ancak 3000 kişisi kalmış. Buna rağmen az zamanda batı, güney ve doğudaki devletleri ezerek, vergiye bağlamıştı. Cici Han buraya geldikten sonra, Hunlardan bazı yeni katılmalar da olmuş olabilirdi. Bu çağda “Hunların Batıya kaymaları”, normal görülmelidir. Çin’den Orhun’a çıkan Huhanyeh Han’dan korkan Hun Prenslerinin, Cici Han’ın peşinden gitmeleri normal idi. Hunlarda Prensler, ulusları ile birlikte hareket ederlerdi. Yoksa Cici Han, elindeki 3000 Hun ile bu işleri başaramazdı. Aşağıdaki vesikada da göreceğimiz gibi, ‘Cici Han batıda, İran’ı; Doğuda, Doğu Türkistan’ı güneyde, Batı Türkistan, Afganistan ve Yüeci’ler ve dolayısıyla de, Kuzey Hindistan’ı içine alabilecek bir İmparatorluk düşünüyordu.

Aşağıdaki çok değerli vesika, M.Ö. 36’da Cici Han’la savaşmak için gelen Çin generali Ch’eng T’ang’ın bir konuşmasından alınmıştır. General, HS, 70: s. 3010’da yer alan konuşmasında, şöyle diyordu:

“Başlangıçta, Batı memleketleri Hunlara bağlı idi. Şimdi de Cici Han, gücü ile ününü, artık ta uzaklara kadar duyurmuştur. (Tanrı dağlarının) batısındaki Wusunlar ile Fergana’ya yavaş yavaş giriyor, onlara zarar veriyor ve rahatsa ediyor. Semerkand Krallığı (K’ang- chü) için ise, sürekli olarak planını geliştiriyor ve bu devleti, buyruğu altına almak istiyor. Eğer bu iki devleti buyruğu altına alabilirse, bundan sonra kuzeyde İli (İ-Lieh) bölgesine hücum edecektir. Batıda, İran’ı (Po-ssu) alacak; Herat ve Hindistan’ın kuzeyindeki

(Yüeci'lerin) dayanması duracaktır. Bir kaç yıl sonra da, Çin tesiri altında bulunan, Doğu Türkistan'daki surlarla çevrili şehir devletleri için, tehlikeli bir durum doğacaktır!"

Bu, çok değerli bir vesikadır. (Ayrıca bk. DG, I, 230). Bu Plan, Cici Han'ın düşüncesinde ne zaman doğmuştu? Belki de, M.Ö. 49'da yaptığı, Batı akınında. Yahut da çaresiz kalıp, Semerkand Krallığına geçtikten sonra.

1. Çinle yeni bağlar:

Cici Han'ın askerlik dehası büyük; politika yanı ise zayıf olan bir Hun Hakanı idi. Duygularını gizleyemiyordu. Çin, öldürülen Çin elçilerinin cesedlerini aramak için, Batı Türkistan'a, "Cici Han'ın yanına üç elçi gönderdi. Cici Han elçileri görünce, onları azarladı ve Çin için çok kötü şeyler söyledi. Çin İmparatorunun mektubunu kabul etmedi". Fakat sonradan çevresi ile görüşmüş olacak ki, Çin İmparatoruna bir mektup yazdı. Mektubunda, "burada çok zor ve sıkıntılı bir durumda bulunduğunu bildirdi. Çin İmparatorunun kendisini korumasını ve oğlunu Çin Sarayına hizmet için göndermek istediğini bildirdi". Çin tarihçileri Cici Han için, "hem çok gururlu ve hem de tedirgin idi", diyorlardı. Cici Han'ın bu mektubu, ne derecede içten yazdığını bilmiyoruz. Ancak sonradan gelen Çin orduları ona, alay edercesine, "Seni sıkıntılı durumdan kurtarmak için geldik", dediler.

2. Semerkand Krallığının yeri:

Semerkand Krallığı diye andığımız (K'ang-chü) devletinin başkenti, Zereşan vadisinde, yani bugünkü Semerkand'ın yakutlarında idi. "Yazlık başkenti" ise, HS, 96'nın da yazdığı gibi, kuzeydeki Evliya Ata veya Talaş vadisinde bulunuyordu. Aşağıdaki kaynaklardan da okuyacağımız gibi, "Cici Han'ın kalesi" de, Yukarıda Talaş vadisindeydi. Buralan, bozkır değil; bereketli bölgelerdi. Semerkand Krallığı, Cici Han'ın gücünden çok yararlanmıştı. Fakat Cici Han'ın sert idaresi, halk ile beylerin pek çoğunu, kendinden soğutmuştu. Nitekim Çin ordusu gelir gelmez kendine, güvenilir casuslar ile destekler bulması da, bunu gösteriyordu.

XXI. BÖLÜM

CİCİ HAN'IN YENİLMESİ VE “BATI HUN DEVLETİ”NİN SONU

Savaşın, “kültür tarihi bakımından” öğrettikleri

1. Cici Han'ın büyük planı:

Bu büyük plan üzerinde Yukarıda durmuştuk. Bu plan hakkındaki bazı bilgileri de, Cici Han'ın yenilip, ölmesinden sonra, Çin generallerinin İmparatorlarına yazdıktan mektuplardan öğreniyoruz. Bu vesikalar, aşağıda sunulmuştur. Eğer Çin orduları, M.Ö. 36'da, yani tam vaktinde yetişmemiş olmasaydı. Cici Han kendi buyruğunu, Toharistan'ın (Ta-hsia) batısına kadar geçirmiş olacaktı. Gerçi Cici Han'ın idaresi çok sert ve kendisi de kan dö-kücüydü. Fakat Semerkand Kralının yardımcısı, onun desteği ile eski düş-manları Wusunları yenmiş ve onların başkentinin doğu uçlarına kadar gi-debilmişti. “Cici Han, Batı Türkistan ile çevresindeki devletleri Çin'e karşı hazırlıyordu”. Çünkü Çin Generalleri, İmparatora yazdıkları mektuplarda, “halkı Çin'e karşı zehirlediği”nden söz açıyorlardı. Cici Han'ın, Hun soyun-dan gelen askeri çok azdı. Fakat askerlik taktiği çok üstündü. Bunun için Çin, onun büyük planını gerçekleştireceğinden korkmuştu.

2. Kale savunmasında tecrübesiz:

Bizce Cici Han'ın kötü sonunu hazırlayan tek sebep, kendisine bir kale yaptırap ve Çin ordularına karşı da, bu kale içinde savunmaya girmiş olmasıdır. Bilindiği üzere, Hunlar ile Göktürklerde, kale yapmak ve kale savunma-sına girme yasaktır. “Yerleşik hayata geçme” de, Cici Han'ı yok eden sebepler-den biridir. Cici Han ve halkı, hayvancıydı. Yerleşme, belki sınırlı olabilirdi. Fakat Cici Han öyle yapmıyor. Küçük bir kale yaptıırıyor. Kalenin dışı, “Avar-

ların ve diğer Türklerin yaptıkları gibi, 'yüksek ağaçlı çitler' ve 'ağaç kuleler' ile çevrilmişti". Bunun ortasında ise, "çamurdan yapılmış surlar ile çevrili, bir içkale" bulunuyordu. Anlaşıldığına göre, "surların ortasında bir de tepelik" vardı. Bu tepenin, askerlik bakımından birçok faydaları vardı. Çünkü Çin tarihlerine göre, Hun atlıları kaleden inerek dışarı çıkıyorlardı. "Cici Han da surlar üzerinden, hatunu ve câriyeleri ile birlikte ok atıyor ve burnundan yaralanınca da, hareme gidiyordu". Bütün bu olup bitenler de, Çin ordusu tarafından görülüyordu. Açıklanması, oldukça zor bir durum. Bir ara Çin askerleri, haremi de ateşe vermişlerdi. Harem'in, ağaçtan yapılmış evlerde mi, yoksa çadır veya otağlarda mı bulunduğu, pek anlaşılmıyor.

Cici Han, yaptırdığı kalesine çok güvenmişti. Cici Han'ın, -eski Çin elçilerini öldürmesi bir yana-, şimdi de Çin Sarayı ile batıda bulunan Çin Generallerini akın ve savaşa zorlamak için, elinden ne gelirse onu yapmıştı. Savaş başlayınca ve kalede sıkışıp kalınca da korkmuştu.

3. Hun askerlerinin sayısı:

Kuşatmada ölenlerin sayısına bakılırsa, Hun soyundan gelen askerler pek fazla değildi. Yukarıda da gördüğümüz gibi Cici Han, Altaylardan, Batı Türkistan'ın kuzeyine inerken Cici Han, katı bir soğukla karşılaşmış ve halkının büyük bir bölümü soğuktan ölmüştü. Batı Türkistan'a, ancak 3000 kişi ile gelebilmişti. Bu kadar az sayıdaki Hun halkı ve Hun askeriyle, Batı Türkistan'ın kuzeyindeki, sık ve zengin şehir bölgelerinde, kendisi ve dostları için büyük bir başarı sağlamıştı. Batı Türkistan'ın kuzeyinde bulunduğu altı veya yedi yıl içinde, belki de kuzeyden yeni olarak bazı Hunlar da gelmişlerdi. Ancak Cici Han, kendisinin yaptırdığı kalesinde savaşırken, kendisi ile birlikte askerleri de ölmüştü. Cici Han ile Hun büyükleri de içinde, 1518 kişi ölmüş ve 145 kişi de esir alınmıştı. 1000 kişi de Çin ordusuna teslim olmuştu. Hanların hepsinin Hun olup, olmadığı da karanlıktır. Bu duruma göre, Cici Han, 2000 veya 3000 asker ile Çin ordusuna karşı savaşmıştı. Zaten daha fazlası da bu kaleye sığmazdı. Yerli Halk, ise, bu savaşlara girmemiş ve dışarıdan seyirci kalmıştı. Yalnızca Semerkand Krallığının atlıları, savaşa girmeden, Çin'e bağlılıklarını göstermek için bir gösteri yapmışlardı.

4. Yabancı askerlerde, Cici Hanın askerleri arasında, yer almış olmaydı.

Savaş başlamadan, kaleden çıkan askerlerin yaptıkları gösteriler, Hunlar ile Göktürklerin ve hatta daha sonraki Türklerin savaş taktiklerini bilenler için, çok yabancıdır. Savaş başlamadan önce, yüz kadar “ağır zırhlar giymiş asker”, surların üzerinde duruyordu. Bilindiği üzere ağır zırh giyme geleneği, Ortaasya kavimlerinde yoktu. “Hunlar hafif atlı birliklere dayanırdı”. Cici Han, askerlerinden bazılarını, eski Batı Türkistan, İran ve belki de, eskiden Batı Türkistan’da oturmuş olan eski yunan kolonilerinin giyimlerini taklid ederek, giydirmiş olabilirdi. Yine savaş başlamadan önce, “yüz kadar Hun atlısı ile yaya askeri, surların dışına çıkarak, ‘geçit resmine’ benzer bir gösterme yapmışlardı”. Bu, atlı Hun ve Türk kavimlerinde görülmeyen bir şeydir.

5. “Roma Falanjistleri”:

(Balık sırtı şeklinde dizilmiş): Savaştan önce, arka arkaya ve yanyana, balık sırtı şeklinde dizilmiş yaya askerlerin kale dışına çıkarak gösteri yapmaları, atlı kavimlerde görülmüş bir şey değildir. Prof. Dubs, Cici Han’ın askerleri arasında, “Roma falanjistleri”nin bulunduğunu düşünmüştü. Yayılan inip, şehirde oturunca, orduda bunun gibi gereksiz değişiklikler yapan Cici Han’ın sonu, böylece bir felâketle bitmişti.

6. Beş renkli bayrak:

Bu savaşta, Cici Han’ın kalesi üzerinde, beş renkli bir bayrak dalgalanıyordu. Hunlarda beş renk ile 5 sayısının kutlu olduğuna dair, herhangi bir bilgimiz yoktur. Yalnız Semerkand Krallığının (K’ang-chü), 5 ilinin veya 5 yabguluğunun bulunduğunu kesin olarak biliyoruz. Bayrağın, Semerkand Krallığını temsil ettiği de düşünülebilir. “Beş Renk”, Çin’de ise kutlu idi. Mete, M.Ö. 202’de Çin İmparatorunu kuşatırken, atlı birliklerini dört renk ve dört köşe düzeni ile dizmişti. Ancak, beşinci renk yoktur. Cici Han’ın bayrağı da yabancı olmalıydı.

7. Harem ve Hatunlar:

Bu savaşın renkli motiflerinden biri de, Cici Han’ın haremi ile hatunları idi. Hunlar ile atlı kavimlerin akınlarında, harem de birlikte giderdi. Ancak Harem, arka cephede ve ağırlıklar arasında yer alırdı. Cici Han burada,

Hatunu ve câriyeleri ile birlikte, surların üzerine çıkıp, düşmana ok atar görünmektedir. Bunun da bir açıklamasını bulamıyoruz. Ancak Cici Han'ın haremünde bir "Ulu Hatun", belirli olarak görülmektedir. Kale düştükten sonra bu Ulu Hatun, ölenlerin listesinde baş yeri almaktadır. Bu da, Hun aile geleneklerine uygundur.

8. Cici Han'dan sonrası:

Çin kaynakları, Cici Han'dan sonra neler olduğu hakkında, bir şey söylemiyorlar. Cici Han'a ait Roma ve Yunan kaynaklarında da bir bilgi yoktur. De Groot, "Cici Han'ın bu büyük ve güçlü (gewaltige) devleti hakkında Roma ve Yunan kaynaklarının susmalarına" şaşıyor, (1, 5. 238). Ona göre başlangıçta, Çin generalleri ona karşı, enerji dolu olarak durmamışlardı. Bunun için de Cici Han, Talaş kıyılarında güçlenmek için zaman kazanmıştı. 'Cici Han bu arada, çok geniş Hun yurdundan (kolossale Gebiet) halkını da toplayabilmişti. Onlarla Semerkand Krallığı (K'ang-chü), Fergana, Volga kıyıları (Aorsoi) gibi yerleri birleştirmiş; İran Toharistan ile İran'ın güney doğusundaki Alexandria ve buna yakın yerlere, hücum etmek için hazırlanmıştı. Bunları, Yunan ve Roma kaynaklarının biraz olsun anlatmaları gerekliydi": (DG. I, s. 238). De Groot'un bu sözleri doğrudur. Ancak Cici Han'ın buradaki saltanatı, altı veya yedi yılı geçmemiştir.

Cici Han'dan sonra Çin kaynaklarının susmasını ise De Groot, "Hun devletinin bir sütun hâlinde Çin yanlısı Huhanyeh Han'ın buyruğunda birleşmiş olmasına, Orhun'dan idare edilen büyük devletin Avrupa sınırlarına kadar uzamasına ve bunun bir tarih gerçeği olmasına" bağlıyordu. (Aynı esr. , 1, s. 238) Görülüyor ki De Groot, biz Türklerden daha fazla iyimserdir. Aşagıda da göreceğimiz gibi, Alan'lar vb. gibi Hazardeniz ve Volga kıyılarındaki kavimler çoğu zaman Semerkand Krallığına bağlı kalmışlardı. Semerkand Krallığını elinde tutan Cici Han'ın, Volga kıyıları ile bağlarının varlığını düşünmek, normal sayılmalıdır. Bundan sonraki hadiseler, bizi daha çok aydınlatacaktır.

9. Çin planı;

Bu sırada ünlü Çin generallerinden Ch'eng T'ang ile onun yardımcısı Kan Yen-shou, Doğu Türkistan'da bulunuyorlardı. Çin generalleri, kendi

kendilerine bir plan yaptılar. Bu planı Türkçemize çevirerek, çincesi ile birlikte sunuyoruz.

Bu planda şunlar açıklanmıştır: 1. Hunların tarih boyunca Batıya karşı olan tutumları. -2. Cici Han'ın durumu ile, "Batı Hun imparatorluğunu, kurma planı". -3. Cici Han'ın kale savunması yapma isteği ile zayıf yanları, çok açık olarak anlatılmıştır. Bunun için Çin generalleri, kale kuşatmasında usta olan askerleri toplamışlardı. Yanlarına, Çin'e sığınmış olan Hun askerleri de almışlardı.

I. ÇİN GENERALLERİNİN GÖRÜŞ VE PLANLARI:

Şimdi durumu, Cici Han'ı yenen Çin generallerinden Kan Yen-shou'un ağzından dinleyelim: (HS, 94B: s. 3010: DG, I, s. 230):

"Barbar kavimler, büyük halk kitleleri ile birlikte teslim olurlar. Bu, onların yaratılışlarında vardır.

"Batı Memleketleri, başlangıçta Hunlara bağlı idi. Şimdi de Cici Han, gücü ile ününü, ta uzaklara kadar duyurdu.

(Cici Han'ın planı): (Cici Han şimdi), Wusunlar ile Fergana'ya (Ta-yüan) yavaş yavaş hücum etmekte Semerkand Krallığı (K'ang-chü) için ise, sürekli olarak planını geliştirmekte ve bu devleti, buyruğu altına almak istemektedir. Eğer bu iki devleti buyruğu altına alabilirse, kuzeyde, İli'ye (İ-lieh) hücum edecektir. Batıda, İran veya Part devletini (An-hsi) alacak. Güneyde ise, Yüeci'ler ile Alexandria (Shan-li-wu-i)'nin, dayanma ve mukavemetini kıracaktır. Böylece birkaç yıl içinde, (Doğu Türkistan'daki), surlarla çevrili şehir devletleri için tehlikeli bir durum doğacaktır. (Hunların) askerleri hafiftir. (Kolay) hareket edebilirler. Ayrıca yiğit insanlardır. Savaşmayı severler. Birçok yerleri zaptetmiş ve birçok defalar, büyük zaferler elde etmişlerdir. Uzun zamandır (Hunları) biz dizginliyoruz. Fakat bundan sonra, kesin olarak. Batı Memleketlerindeki durum, (Cici Han'ın yüzünden, Çin için), daha da kötüleşecektir.

(Çin planı): "Cici Han, gerçi bizden çok uzakta bulunuyor. Ayrıca Hunların surlu sağlam şehirleri (Chih-ch'eng) ile garnizonları ve uzun menzilli (?) oklarla donatılmış kaleleri yoktur. Bu durumda biz, Çin ziraat kolonilerinden asker ve subaylar alabiliriz. Ayrıca Wusunların askerlerini de yanımıza kata-

rız. Bundan sonra doğruca, Cici Han'ın kalesinin duvarlarının altına yöneliriz. (Cici Han bizi görünce), hemen kaçmak isteyecektir. Fakat kaçacak bir yer bulamayacaktır. (Çünkü kale savunması Hunlara göre değildir). 10.000 yıldan beri (Hunlara karşı) kazanamadığımız zaferi, bir günde elde etmiş olacağız.”

Çin akın yolu: “Akın başlamadan önce, Çin generalleri arasında bazı görüş ayrılıkları belirdi. Çin yardımcı generali, Çin Sarayına sorup, savaş buyruğu aldıktan sonra yola çıkmak istiyordu. Komutan ise, “Sarayda görüşülürken, vezirler arasında görüş ayrılıkları çıkabilir ve savaşa, evet demeyebilirler”, dedi ve hasta olan yardımcısı kılıçla zorlayarak, akına razı etti. ‘Kale kuşatmasında usta olan askerleri’ ile komandalardan ve Çin ordusunda bulunan Hun askerlerinden 40.000 kişilik bir ordu topladılar. İmparatora bir mektupla haber verdikten sonra, Çin ordusu şu iki yoldan yola çıktı: 1. bölüm, Kaşgar üzerinden Pamirlerin kuzeyini aştı ve Fergana’ya ulaştı. 2. bölüm de, Aksu’dan yola çıktı. Wusunların başkentinden, Işığ göl yolu ile Semerkand Krallığının, doğu sınırına geldi.

Şimdi savaşın başlamasını, kaynaklarımızdan okuyalım:

II. CİCİ HAN'A KARŞI ÇİN AKINI VE SONU (M.Ö. 36):

1. Büyük birliklerin akın yolu:

Aksu’dan (Wen-su) çıktılar. Kuzey yolunu izlediler. Wusunların başkenti, Kırmızı Vadi’ye (Ch’-i-ku) girdiler. Ondan sonra, Wusunların içinden geçtiler. Semerkand Krallığının sınırı üzerindeki, T’ien denizinin (Işığ-göl) batına geldiler”.

2. Wusunları, Semerkand Krallığının elinden kurturma:

“Semerkand Krallığının (K’ang-chü), Kral yardımcısı Pao-t’ien, birkaç onbin atlı ile Wusun başkentinin doğusunda bulunan bölgeyi yağma etmişti. (Semerkand Krallığı, Wusunları Cici Han’ın yardımı ile yenmişti. Bk. yk.). Orada, (Wusunların büyük Kralı) Büyük Kunm’ye bağlı binden fazla kişiyi öldürmüş veya esir almıştı. Çok da hayvan yağmalamıştı. Bu sırada Çin ordusunu, birdenbire arkasmda buldu. Hemen öne geçti. Fakat yağma etti-

ği ağırlıkları, bırakmak zorunda kaldı. Çin Generali, yanında bulunan Hun askerlerini onun arkasından koşturdu. 460 kişiyi öldürdüler. Esir olarak alıp götürdüler. Wusunlardan alınıp götürülen 470 kişiyi onun elinden aldılar. Onları götürüp, (Wusun Kralı) Büyük Kunmi'ye verdiler. Ancak (Çin) generali, geri aldığı at, sığır ve koyunları, Çin ordusunun yiyecek gerekleri için, yanında alıkoydu. (Kral yardımcısı) Pao-fien'in soylu ve ileri gelen adamlarından, İ-nu-tu adlı bir kişiyi de esir aldı.

3. Çin, yerli casuslar ve klavuzlar buluyor:

"Bundan sonra Semerkand Krallığının doğu sınırına girdiler. General, Çin askerlerinin yağma yapmalarını yasak etti. (Orada) T'u-mi adlı soylu bir kişi vardı. Onu çağırdılar. Çin'e bağlı bir kişi idi. Onunla, 'kardeşlik andı' içtiler. Ondan sonra bırakıldı ve ordu hareket etti. Hun Hakanının Şehrine (Shan-yü ch'eng) 60 mil kalıncaya kadar gelindi ve ordu orada durdu. Semerkand Krallığının soylu kişilerinden, Pei-se-tse ve Nan-k'ai-mou adlı iki kişi yakalandı. Bunlar, klavuz olarak kullanıldı. Bunlardan birincisi, (yukarıda) adı geçen T'u-mi'nin dayısı idi. Hepsisi de Cici Han'a çok kızıyorlardı. Bunun için Cici Han hakkında ne biliyorlarsa, hepsini söylediler.

4. Çin ordusu, Cici Han'ın kalesinde:

"Ertesi gün Çin ordusu yeniden hareket etti. (Cici Han'ın kalesine) 30 mil kalınca durdu ve kamp kurdu. Cici Han Çin ordusunu görünce, bir elçi göndererek sordu:

"- Çin ordusu ne için geliyor?' General da Hanın elçisine şöyle dedi:

"Cici Han Çin İmparatoruna yazdığı mektubunda, burada sıkıntılı ve güç durumda bulunduğunu, bunun için de haşmetli Çin'e bağlanmak ve kendisinin Çin sarayına gelmek istediğini bildirmişti. Han, İmparatorumuzun merhametine sahip olabilmıştır. Böylece büyük devletinizi de bırakmış olacaksınız! (Çin generali Cici Han'ın Kırgız yurdunda kurmuş olduğu Hun devleti ile alay ediyordu. Çünkü Hunların asıl başkenti Orhun'da, Huhanyeh Han oturuyordu). Ayrıca Semerkand Krallığının istekleri karşısında da diz çökmemiz gerekecektir. Ayrıca komutanım... .. Hakanın karısı ile çocuklarını da beraber götürmemi emretti. Hakanın çevresini korkutup, ürkütmek istemiyorum. Bunun için, surların altına gelmiyorum (ve uzakta duruyorum).

“Bundan sonra elçiler karşılıklı olarak birkaç defa gelip gittiler. Ta ki, iki Çin generali kesin olarak şöyle konuşuncuya kadar: -Biz, Hakan için çok uzaklardan buraya kadar geldik. Şimdi biz buradayız. Fakat halâ ne bir (Hun) Prensi ve ne de devlet büyüğü, (Çin) generallerini ziyaret etmek ve isteklerini öğrenmek için bize gelmedi! Nasıl oluyor da Hakan, bizim buraya geliş amacımızı gözden uzak tutuyor ve konukseverliğin gereklerini yerine getirmiyor? Ordumuz, çok uzak bir yoldan geldi. İnsanlar ve hayvanlarımız, kuvvetten düştü. Yiyeceğimiz bitmek üzere, elimizdekilerle geri dönmeye korkuyoruz. Bunun için Hakan, kendi vezirleri ile bize gelmeli ve akıl vermelidir!

5. Cici Hanın geçit resmi:

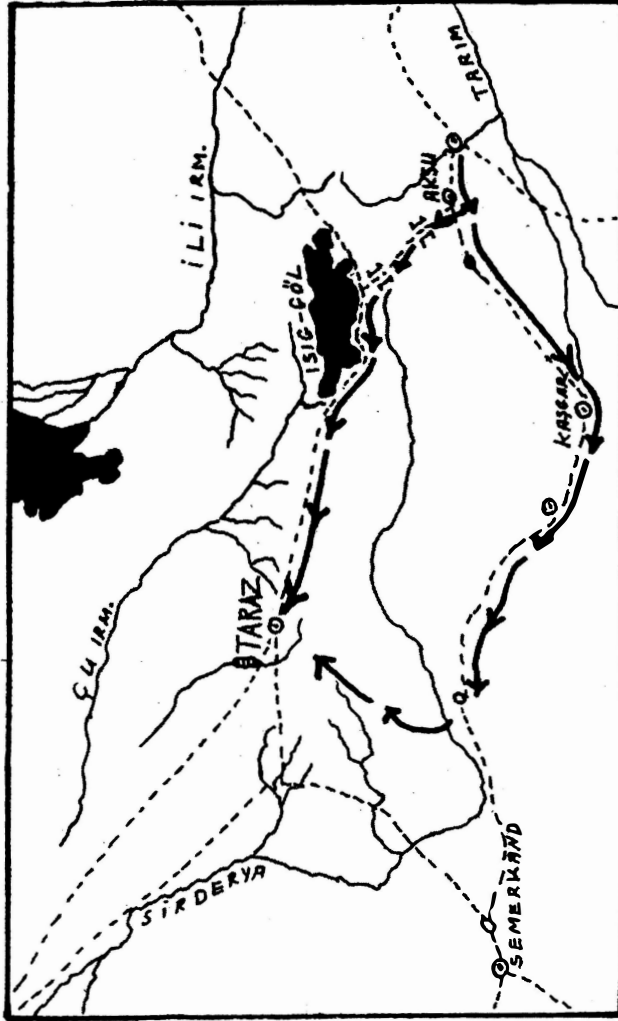
“Ertesi gün (Çin ordusu) yürüyerek, Talaş (T'u-lai) yukarısındaki Cici Han'ın surlu şehrine geldi. Şehre üç mil kala bir yerde durdu ve orada bir kamp kurdu. (Çin ordusu Cici Han'ın moralini bozmak için şehre adım adım yaklaşıyordu, önce 60 mil, sonra 30 mil, şimdi de 3 mil uzaklıkta bir kamp kuruyordu). (Çin ordusu) böylece savaş düzenine girmiş oldu.

“Bu sırada Cici Han, surların üzerinde göründü. ‘Beş renkli bayrağını’, surlar üzerine dikmişti. Bir kaç yüz, zırhlara bürünmüş, asker de, surların üzerinde duruyordu. (Hunlar ağır zırh giymezler). Yüzden fazla atlı da geldi ve surdan aşağı indi. Yüzden fazla yaya asker de, kapıya geldi (Hunlarda yaya asker yoktur). ‘Balık sırtı’ şeklinde (arka arkaya) dizildiler. Silah kullanmaya hazır bir durumda durdular. (Bunlar, Roma falanjistlerine benzetiliyor).

“Surların üzerinde duran karakol erleri, Çin ordusuna, ‘savaşa gelin’, diye bağırırmaya başladılar. Yüzden fazla atlı, atlarını karargâha doğru sürdüler. Arbaletlerinin okları gerilmiş olan okçuları, ellerine birer renkli ok alarak, atışa hazır olarak durdular. (Hunlarda, arbalet yayı ile okları yoktur). Bundan sonra gönderilen okçu birlikleri ile kapıda toplanmış olan atlı ve yaya birliklerin hepsi, dönerek içeri girdiler. (Cici Han, yeni kurduğu bu göstermelik birliklerle, savaştan önce bir gösteri yürüyüşü yapıyor. Hunlarda böyle bir şey yoktur).

6. Çin, taarruza geçiyor:

“Bunun üzerine Çin generalleri ordularına emir verdiler. Bu arada davul sesleri duyuldu. Hepsî, duvarların diplerine yığıldılar. Şehri, dört yardan ku-

Harita 4: M.Ö. 36'da Cici Han'ın yeri ve onu kuşatan Çin orduları.

şattılar. (Cici Han tarafından kalenin) her deliği ve her çukuru korunmuş ve kale kapısı ile diğer kapılar da tutulmuştu, ön tarafa, şildler dikilmişti (Herhalde bu şildler, okların geçmemesi için dikilmiş tahta perdeler olsa gerekti. Yoksa büyük kalkanlar, Hunlarda yoktur). Onun arkasında da arbalet yayları ile mızraklar dizilmişti. (Çin) okçuları, şehrin ortasındaki (tahta?) kuleler üzerindeki (Hun askerlerine) ok attılar. Bunun üzerine kulelerin üzerindeki askerler, acele olarak aşağıya kaçtılar. ‘Toprak duvar’ın dışında, ayrıca bir ‘ağaç duvar’ daha vardı. Bu ağaçtan yapılmış surlardan, bu ağaç kaleden, (dışarıdan hücum eden Çin askerlerine) ok atılıyor ve böylece dışarıdakileri yaralıyor veya öldürüyorlardı. Bunun üzerine ağaç duvarlara ateş atıldı ve bunlar yakıldı. Birkaç yüz atlı (ateşten) kurtulmak için, dumanın içinden kaçarak, dışarı çıktılar. Onlar da hemen ok yağmuruna tutularak öldürüldüler.

7. Cici Han kalede kalıyor:

“Cici Han, Çin ordusunun hücumu geçtiğini duyunca, (dışarı) çıkıp kaçmak istedi. Fakat Semerkand Krallığının halkının kendisini sevmediğini ve Çin ile gizli olarak elele çalıştığını düşündü. Ayrıca Wusunlar ile diğer (Türkistan devletlerinin), ordularının da hep birlikte, (kendisine karşı) harekete geçtiklerini duydu. Bunun üzerine kendisine, tek bir çıkış yolu bile bulunmadığını anladı. Şehirden çıkıp, kaçmak için hazırlanmışken, geriye dönüp, şöyle dedi:

“-En iyi burada, kalıp savunmaktır. Çin ordusu, çok uzaklardan geldi. Bunun için uzun zaman savaşa dayanamaz! “Cici Han (savunmaya karar verdikten sonra) zırhlarını giydi ve kuleye çıktı. Cici Han, zırhlarını giyip kuleye çıkarken, hatunu ile câriyeler arasından birkaç düzine kızı da, yanına alıp, çıktı. (Kadınların da) hepsi birden, dışarıdaki düşmana, yayları ile ok atmaya başladılar. Dışarıdaki (Çin askerleri de) onlara ok attılar. Bu sırada Cici Han, burnundan yaralandı. Kadınların çoğu da ölüp, aşağı düştüler. Bunun üzerine Cici Han atına bindi ve savaşı bırakarak, hareme girdi (Demek ki ‘harem’, surların içinde ve epey uzakta bulunuyordu).

“Gece yarısını çoktan geçmişti. Ağaç surların hücrelerinde kalmış olan (Hun) askerleri, arkadaki toprak surlara çekilip, oraya girmek istediler. Bunun için şehirde bir ses koptu. (Bu sesin ne olduğunu bilemiyoruz). Aynı anda Semerkand Krallığının onbinden fazla atlısı da, on ayrı yerden göründüler.

Şehrin surlarının çevresini sardılar. Onlar da (Hunlara) karşılık vererek bağırdılar. Aynı gece karargâhı (?) bir kaç defa sardılar. Fakat bir başarı elde edemediler. (Semerkand Krallığının askederi daha önce Cici Han'ın emrinde bulunuyorlardı. Anlaşıldığına göre Çin'e yaranmak için Cici Han'a hücum ediyorlar. Fakat metin karanlıktır. Çin karargâhına doğru hücum ettikleri anlaşıyor. Bunun için Hunlar ile karşılıklı olarak bağrışıyorlar. Ancak bildiğimiz bir şey varsa, Semerkand Krallığının Çin ile dostluğunu bozmadığı idi).

8. Cici Han'ın ölümü:

“Şafak sökerken, karargâhın dört yanından alevler yükselmeye başladı. (Çin) askerleri ile subayları, zafer çıgıllıkları atarak hücumla geçtiler. Zil ve davul seslerinden yer ve gök inledi. Semerkand Krallığının askerleri geri çekildiler. Çin ordusu dört yandan hücumla geçti. Büyük kalkanları ileriye doğru götürdüler. Hep birlikte, topraktan yapılmış surların içine girdiler, Cici Han, erkek ve kadın yüzden fazla kişiyi alarak, kaçtı ve ‘Büyük hareme’ (Ta-nei) girdi. Bunun üzerine Çin askerleri, haremi de ateşe verdiler. Çin asker ve subayları onu yakalamak için, arkasından (hareme) girdiler. Fakat Cici Han yaralandı ve öldü”. (HS, 70: s. 3014).

III. SAVAŞIN BİLANÇOSU:

Cici Han, Büyük Hun imparatorluğunun iki yüz yıl sürece bağlı kaldığı devletlerarası hukuk anlayışlarına aykırı olarak, Çin elçilerini gerçekten öldürmüştü. Bu, Hun tarihinde ilk defa oluyordu. Aramalar sonunda iki Çin elçisinin, ‘elçilik sembolü’ ile öldürülen büyükelçi Ku Chi'nin ipek üzerine yazılmış bir mektubu ele geçmişti. “Savaşın bilançosu” ise şöyle idi: “(Cici Han'ın kalesi içinde), 1518 Hun öldürüldü. Bunların içinde, Ulu Hatun, veliaht, şehzadeler, ünlü prensler ve diğer çevre memurları vardı. 145 Hun da, canlı olarak esir elindi. Çin'e teslim olup, bağlananların sayısı ise, 1000 kaddı. (Bu esirler), Çin ordusuna yardım etmek için gelen (Doğu Türkistan'ın) 15 şehir kralına hediye olarak verildi”.

Öldürülen veya esir edilen Cici Han'ın askerlerinin sayısına bakılırsa ordusunun veya Hunların sayısının pek fazla olmadığı görülür.

Çin generallerinin raporu: Cici Han yenilince ve öldürülünce, iki Çin generali Çin imparatoruna bir rapor sundular. Raporlardan anlaşıldığına göre Cici Han'ın başı, ibret için bütün Türkistan'da gezdirilmiş ve ondan sonra da Çin'e gönderilmişti. Bu da Çin'in Cici Han'dan ne kadar çok çekindiğini göstermektedir. Nitekim generallerin raporunda şöyle deniyordu: "Cici Han, hep Çin'e karşı gelmiş ve isyân hâlinde olmuştur. Eğer bu yüzden cezalandırılmış ve öldürülmüş olmasaydı, Toharistan'ın (Ta-hsia) batısı, onun buyruğu altına girmiş olacak ve Çin'in buraları kendi buyruğuna alması, bir daha da mümkün olmayacaktı. Cici Han, halka tesir etmek yolu ile onları zehirledi (ve Çin düşmanı yaptı). Hunların yaptıkları kötülüklerin bu gibi haberleri, ta göğe kadar gitti."

IV. CİCİ HAN'IN, ZAYIF YANLARI, BÜYÜKLÜĞÜ VE SONU:

Görülüyor ki Cici Han meselesi, Çin'in bir sıkıntısı gibi ele alınmamalıdır. Çin, bütün batının onun eline geçmesinden korkmuştu. Yukarıdaki raporlarda, "Toharistan'ın batısı" diye geçen yer ise, İran'dır. Raporda da denildiği gibi, Çin ordusu azıcık geç kalmış olsaydı. Cici Han'ın planı gerçekleşmiş olacaktı. Ayrıca Cici Han'ın büyük bir "propaganda gücü" de vardı. Generallerin raporundan da açık olarak anlaşıldığı gibi, Batıdaki halkı, Çin'e karşı hazırlıyor ve yavaş yavaş, buyruğu altında topluyordu. Aşağıdaki vesika, Orhun'daki Hun Hakanı Huhanyeh Han'ın, Cici Han hakkında düşüncelerini de ortaya koymaktadır. Han, Çin imparatoruna yazdığı mektubunda, Cici Han'ın Batı memleketleri ile "Wusunları da buyruğu altına alarak, bana hücum edeceğinden korkmuştum", diyor. Bundan da anlaşıyor ki Cici Han, yalnızca batıda bir "Batı Hun Devleti" kurmakla yetinmeyecek; güçlendikten sonra, Orhun'a da hücum ederek, "Orhun'dan başlayıp, İran ve Volga kıyılarını da içine alan, büyük bir Hun İmparatorluğu" kurma yoluna girecekti. Fakat tedbirsizliği, kan dökücülüğü, yerleşik hayata geçişi, Hunların binlerce yıllık askerlik taktiklerini bırakarak kale savunmasına girmiş olması, yerli halkı taklid ederek falanjist yaya birlikleri kurması, herşeyden önce büyük Hun kitlelerinden uzakta bulunması, onun lâyük olmadığı, bu acı sonunu hazırlamıştı.

Bütün bunlara rağmen Hunlara ve Ortaasya kavimlerine, "Batı yolunu açmış ve öğretmiş olması", onun adını sonsuzluğa kadar unutturmayacaktır.

V. CİCİ HAN'DAN SONRA SEMERKAND KRALLIĞI:

Cici Han öldükten ve Semerkand Krallığında (K'ang-chü) Hun idaresi ortadan kalktıktan sonra, oralarda neler oldu? M.Ö. 32-6 yılları arasındaki durumu, (HS, 96A) daki, Semerkand bölümünde buluyoruz. Türkistan'daki Çin Valisinin Çin İmparatoruna sunduğu aşağıdaki rapor, durumu bütün açıklığı ile ortaya koyuyor. Hunlar ellerini Batı Türkistan'dan çekmemişlerdi:

“M.Ö. 32-6 yılları arasında Semerkand Kralı, oğlunu Çin Sarayına hizmet etmek üzere gönderdi ve çeşitli armağanlar sundu. Fakat Semerkand Kralı iyi biliyordu ki, kendisi Çin'den çok uzaktı. Ayrıca o bölgede tek (güçlü) devlet de, kendisi idi. Bunun için kendisine komşu diğer devletlerin, (Çin'e karşı) saygı duymalarını istemiyordu. Bunun için (Türkistan'daki) Çin büyük valisi imparatora sunduğu mektubunda, şöyle diyordu:

“- Hunlar başlangıçta, güçlü olduğu zamanlarda bile, Wusunlar ile Semerkand Krallığını (K'ang-chü), tam olarak idareleri altına alamamışlardı. (Çünkü Hunlar da Göktürkler gibi, Batı Türkistan devletlerini birer vassal devlet olarak kabul etmişlerdi). Bu iki devletin bizim karılarımız olduğunu ileri süren görüşler de doğru değildir. (Yani, Wusunlar ile Semerkand Krallığı). Gerçi onlar Çin ile iyi geçiniyorlar ve oğullarını Çin'e gönderiyorlar. Ancak her üç devlet de eskisi gibi ilişkilerini devam ettiriyorlar ve karşılıklı armağanlar veriyorlar. (Üç devletten biri, Hunlar olmalıdır). Bunun için birbirlerinin gözlerine bakıyorlar ve biri diğerini kaybetmek istemiyor. Bu da bizim için, uygun bir durum olabilir. Anlaşmış görünmelerine rağmen, birbirlerini sevmiyorlar ve güvenmiyorlar. Bunun için birinin diğerine bağlanması, şimdilik söz konusu olamaz.

“Bizim onlarla olan şimdiki ilişkilerimize gelince: Wusun (Krallarına Çinli) kızlar vermemiz, şimdiye kadar bize bir yarar sağlamadı. Üstelik Çin'e çeşitli yükler ve yorgunluklar verdi. Wusurdar önceleri bizimle andlaşma yapmışlardı. Şimdi de onlar, Hunlar ile birlikte, bizim vassallarımız olarak adlandırıyorlar. Fakat bu o kadar erdemle yürümüyor. Üstelik geri tepiyor.

“Semerkand Krallığı ise, hem gururlu ve hem de kurnazdır. Şimdiye kadar bizim elçilerimize saygı göstermekten hep kaçındılar. Çin Genel Valisinin gönderdiği elçileri, Wusun elçilerinden aşağıda oturtular. (Semerkand Krallığı, Wusun elçilerini, Çin elçilerinden daha üstün tutuyor): Kralları ile soyluları yeyip içerlerken, Çin elçilerinden önce yeyip içiyorlar. Bizim elçileri-

mize bilerek saygı göstermiyorlar. (Semerkand Krallığı), diğer komşu devletlere de gururla bakıyorlar. Bu durumda kendimize şöyle bir soru sorabiliriz: Buna rağmen, (Semerkand Kralı) oğlunu bize niçin gönderiyor? Bu, güzel sözlerle örtülmüş bir hiledir. Çünkü onlar, (Çin ile) ticaretlerini sürdürmek için böyle yapıyorlar.

“Hunlar, yüz yabancı devlet içinde, en büyük olanıdır. Buna rağmen, Çin’e bağlı olarak hizmet ediyorlar. Fakat şunu duyuyoruz ki Semerkand Krallığı bize gerekli saygı ve bağlılığı göstermiyor. Üstelik biz, Hun Hakanına, (Semerkand Kralının) altındaymış gibi bir duygu veriyoruz”: (HS, 96A: 3843, DG, II, 104).

XXII. BÖLÜM

CİCİ HAN'DAN SONRA BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞU (M.Ö. 36-M.S. 18)

HUHANYEH HAN, HUNLARIN TEK HAKANI OLUYOR

Huhanyeh Han'ın gerçekten gücü ve büyük rakibi ve ağabeyi ölünce, Büyük Hun İmparatorluğu, onun eline geçmiş oluyordu. Çin, Huhanyeh Han'a da pek güvenmiyordu. Fakat Huhanyeh Han, Cici Han'ın bu acı sonundan korkmuştu. Bunun için M.Ö. 33'de Çin'e gidip, Çin İmparatorunun konuğu oldu. Gün geçtikçe Huhanyeh Han'ın da cesareti arttı ve Çin İmparatorundan, Çin Sarı denizinin batısından Ortaasya'ya kadar uzayan, "Çin'in kuzey sınırlarının savunmasını" kendi üzerine almak istedi. Zaten bu sınır, Hun-Çin sınırı idi. Kimin savunmasını, kim yapacaktı? Bunun üzerine Çin Sarayında divan toplandı. Bu toplantıda konuşan ünlü bir Çin vezirinin konuşmasını, aşağıda okuma parçası olarak sunuyoruz. Çin vezirinin konuşması, bir çeşit Hun tarihinin özüdür. Hunların Çin sınırlarına yaklaştırılmamalarını söylüyor. Bu arada, Hunların yaşayış ve karakterleri hakkında da, değerli bilgiler veriyor. Söylediklerini de, 10 madde içinde topluyor. Kaynaklardan anladığımız kadarıyla Hunlar, Çin sınırlarının savunmasını üzerlerine almak istiyorlardı. Çin vezirinin aşağıdaki konuşmasından da anlaşılacağı üzere Hunların isteği, bu yolla "Çin sınırında kaybettikleri otlakları elde etmek idi". Çin de, bu isteği geri çeviriyordu. Bundan sonraki tarihin akışı, Hunların direktme ve Çinlilerin de direnmeleri üzerinde gelişecektir.

A. HUNLARIN ÇİN'E BAĞLI DÖNEMİ

I. HUHANYEH HAN HUNLARIN TEK HAKANI:

Hunların Çin'den isteği:

Cici Han'ın ölümünden sonra Çin kaynakları, Orhun'daki Büyük Hun Hakanı Huhanyeh Han'a dönüyorlar ve şöyle diyorlar: "(Batı Türkistan'da) Cici Han'ın (Çin tarafından) kanlı olarak cezalandırılmasından sonra, (Orhun'daki Hunların büyük Han'ı) Huhanyeh Han, hem sevindi ve hem de (Çin'den) korktu. Bunun üzerine, Çin İmparatoruna, şu mektubu yazdı:

"- Siz İmparatorlarınızı ziyaret etmek isteğimi, kalbimde saklıyorum. Cici Han Batı Memleketlerinde bulunduğu zaman, Wusunları da buyruğuna alarak, hep birlikte bana taarruz edeceklerinden korkmuştum. Bunun için daha önce Çin'e gelemedim. Fakat şimdi Cici Han, ölümle cezalandırılmış bulunuyor. Bundan dolayı artık Sarayınıza gelip, saygılarımı sunabilirim."

Huhanyeh Han, M.Ö. 33'de Çin'e gider ve Çin İmparatorunu ziyaret eder. Hun, Çin'e karşı olan bağlılığını böylece gösterdikten sonra, Çin İmparatorundan daha büyük bir istekte bulundu. Hun Hakanı, Çin İmparatoruna yazdığı ikinci mektubunda ise, şöyle diyordu: "Çin'in (kuzey doğusundaki) Shang-ku koruganlarından (Doğu Türkistan'ın doğusundaki) Tun-huang'a kadar uzanan Çin sınırlarının savunmasını üzerime almak istiyorum... Bu sınırları koruyan Çin askerlerinin geri çekilmesini dilerim".

II. ÇİN VEZİRİ, HUNLAR HAKKINDA KONUŞUYOR:

Hun Hakanının ou isteği, Çin devlet büyüklerinin aklını biraz karıştırdı. Çin Veziri Hou Ying, Hakanın bu isteği ile ilgili olarak Çin İmparatoruna şunları söyledi:

1. Hunların eski Çin akınları:

"Chou (M.Ö. 1122-255) ve Ch'in (M.Ö. 255-209) Sülâleleri çağlarında Hunlar, korkunç bir tutumla ve kasıp kavurma yolu ile hareket ettiler. Akın ve yağmalar yaparak, sınırlarımıza geldiler. Bu saldırıların en korkuncu, (Çin'deki) Han Sülâlesinin gelişme çağlarında oldu. Benim bildiğime göre, kuzey sınırlarımızdaki asker garnizonları (doğuda) Lia-T'ung'a kadar uzanır.

(Çin duvarının dışında), Yin-shan (dağlarını) içine alır. (Bu dağlar, Hunların eski yurdudur). (Böylece kuzey sınırimızın genişliği), doğudan batıya doğru, 1000 mil kadardır.

2. Hunların yurdu:

“Kuzeyde Hunların yurdunda, pek çok otlak ve ağaçlar vardır. Av hayvanları da çoktur. (Yani, Huhanyeh Han’ın korumak istediği bölgede). Başlangıçta burası, Mete’nin güçlerinin dayandığı bir yerdi. Ok ve yaylarını, (onlarda) yapardı. (Mete), akınlarına da oradan çıkardı. Onların av ve otlak yerleri de orada bulunurdu. (Çin) İmparatoru Wu’nun (M.Ö. 140-86) çağına gelinceye kadar, bu durum böyle süre geldi. Bundan sonra onlara karşı ordular gönderdik ve (bu yerleri) alarak kendimize kattık. Onları, (Gobi Çölünün) kuzeyine ittik. Orada yeni savunma duvarları ile karakol kuleleri yaptırdık ve hendekler kazdırdık. Ayrıca bugünkü Şansi’nin kuzeyine, bir yeni duvar daha yaptırdık. Savunma için oralara yeni yerleşme yerleri ile asker garnizonları kurduk. - (Çölün kuzeyi): “Gobi Çölünün kuzeyinde ise, otlar ve ağaçlar azdır. Ayrıca arazi düzdür. Büyük bir bölümü, kum çölüdür. Hunlar, oradan (Çin’e yağma yapmak için) gelirler. (Ancak bu gelişlerinde) gizlenebilecek yerleri azdır. - (Hunların Yin-shan dağları): “(Hun atlıları) Çin duvarının güneyine geldikten sonra ise, (Çin’in içlerine doğru) kolaylıkla ilerleyebilmek için, derin vadiler bulurlar. Ayrıca oralarda bizim askerlerimizin hareket edebilmelerini önleyen çeşitli güçlükler vardır. Hunlar, Yinşan dağlarını kaybettiklerinden beri, gözlerinden yaş dökmeden, oralardan geçemiyorlar.

(Hunlar, Çin sınırına yaklaşmamalıdır):

(1. sebep): “Eğer sınır garnizonlarımızdaki savunmamızı (Hunlara) verir ve onlar da gelir, orada oturlarsa, Hunlara büyük bir yarar ve avantaj sağlamış oluruz. Bunu yapmamamız gerektir. Bu, birinci sebeptir.

(2. Sebep): “İmparatorumuzun kurduğu mukaddes düzen, şimdi çok uzaklara, ta enginlere kadar yayılıyor. Göğün koruyuculuğu, Hunları da içine alıyor. Göğün lütuf ve inayeti, (Hunlara), yok olmama ve var olma imkânını sağlıyor. Böylece bize gelip, bağılıklarını bildiriyorlar. ‘Hunların karakteri’ ve yaratılışları şöyledir: ‘Onlar zayıf oldukları zaman veya güç karşısında korkaktırlar. Boyun eğerler. Kendilerini güçlü duydukları zaman da, cesur-

durlar ve hemen baş kaldırırılar'. Daha önce Çin duvarının dışında, savunma koruganları ile bazı garnizonları ve bazı yerleri bırakmıştık. Şimdi oralarda, yalnızca karakol ve ateş kulelerini yeterince işler bir durumda, tutabiliyoruz. Eski çağlarda, barış zamanlarında gelebilecek tehlikelere aldırmadık. Gelecekte de böyle yapamayız!.. Bu da ikinci sebeptir.

(3. Sebep): "Çin, bir medeniyete ve kanunlara dayanan bir sistem devletidir. Suçluların bazı yerleri kesilmeli ve para cezalarına çarptırılmalıdır. Bilgisiz halk, ancak böyle yasaklara karşı gelemaz. Hun Hakanı bize nasıl bir güvenlik verebilir ki, kendi halkı bizim kendi arasındaki andlaşmaları bozmasın? Bu da benim, üçüncü sebebidir.

(4. Sebep): "Çin devleti, kendi beyleri ile halkını el altında tutabilmek için ve büyük devlet memurları ile halk arasındaki hırs ve açgözlölükleri durdurabilmek için, savunma duvarları ile köprüler yaptırmıştır. Sınırdaki garnizonlarımız, yalnızca (akın yapan) Hunları durmak için değil; (sınırdaki) vassal devletler ile soyu ve doğuşu Hun olup, bize teslim olan kavimler için de kurulmuştur. Eğer bu yapılanları, (Hun Hakanı Huhanyeh Han'a vermek için) bozarsak, bize bağlanmış olan (sınırdaki) Hun kolonileri, eski soylarını hatırlayıp, (yeniden) Hunlara bağlanabilirler. Bu da benim, dördüncü sebebidir.

(5. Sebep): "Daha önceleri Batı Tibet'liler, sınırlarımızı korumak üzere garnizonlarımıza yerleşmişler ve Çinli halk ile ilişkiler kurmaya girişmişlerdir. Askerler ile halk, hırsa kapılıp, onlara akın yapmaya başladılar. Sürülerini, mallarını, kadınları ile çocuklarını kaldırdılar. Eğer kuzeyin savunmasını da Hunlara verirsek, aynı şey orada da olabilir."

Çin veziri, Hunların Çin sınırlarını koruyamayacağını, bunlara benzer dokuz sebebe dayandırır: 6. Sebep, "Hunların yanına sığınmış olan Çinli arkarabalarını görmek bahanesi ile birçok Çinli de Hunların yanına gidebilir". 7. ve 8. Sebep, "Çin sınırlarındaki köleler ile suçlular da Hunların yanına kaçabilirler". 9. Sebep, "Savunma duvarları yeniden yapılarak, oralara Çin askerleri yerleştirilmelidir. Bu eski Çin kalelerine, Hunlar yerleştirilemez. Hunlar, Çin sınırlarının savunmasından vazgeçip, surları boş bırakabilirler". Çünkü Hunlar, "biz gelince Çin sınırlarında hiçbir Çin askeri bulunmasın", diyorlar. Vezirin bu açıklaması üzerine Çin İmparatoru Hun Hakanına çok

nâzik bir mektup yazdı, teşekkür etti ve mesele de, böylece kapanmış oldu. : (HS, 94B: s. 3804; Parker, s. 108; DG, I, s. 241 -3).

HUNLARIN ÇİN'E BAĞLI DÖNEMİ (M.Ö. 31 -8)

Üç Hun Hakanının Hun tahtında oturduğu bu 22 yıllık dönemde, Hunlarda hiçbir hareket görülmemektedir. Aslında Huhanyeh Han, Cici Han'a kaşı Çin'e sığındığı zaman, Çin'de Hunlara karşı olan politikasını değiştirmişti. Çin'in tek isteği, Çin sınırlarının Hun akınlarından kurtulması ve sınırlarda barışın kurulması idi. Bunun için Huhanyeh Han'ı, Çin duvarının kuzeyinde serbest bırakmıştı. Ayrıca aşağıdaki vesikalarda da göreceğimiz gibi Hunlar, kendi içlerindeki karışıklıklardan da bıkmışlardı. Hunların Ulu Hatun'unun konuşmasından da, bunu anlıyoruz. Bizce bu üç Hakan da, doğuş ve yaratılış bakımından güçlü kişiler değildi. Huhanyeh Han'ın kurduğu statükoyu sürdürmekle yetinmişlerdi. Ayrıca Han seçimlerinde, Hunlarda yürürlükte olan verâset geleneklerinin de, dışına çıkmamışlardı. Bunun için taht kavgalarına da bir gerek kalmamıştı. Bunun için aşağıdaki vesikalarda akınlar veya politika üzerinde bir haber yoktur. Fakat Çin tarihlerinin verdiği bilgiler, Hunlardaki "Verâset gelenekleri, aile düzeni, hatunlar, damatlar, damat boyları, gelinler, devlet teşkilâtı" bakımından, bize çok değerli yeni şeyler öğretmektedirler. Bu bilgileri, Ayrıca değerlendirmeye de çalışacağız. Bunlar arasında, bugüne kadar gelen Türk gelenekleri hakkında, bize ışık tutabilenler de vardır:

B. ZAYIF HAKANLAR DÖNEMİ

Hatunlar ve bazı verâset meseleleri: Huhanyeh Hun Çin'e sığınmış ve yeniden Hun tahtına dönmek için Çin ile çok sıkı ilişkiler kurmuştu. Bu arada soylu tür Çin Prensesi ile de evlenmişti. Bu Çinli prenses, bundan sonraki Hun tarihinde büyük rol oynayacaktır. Ancak, "Çinli anneden olan çocuklar, Hun tahtına hakan olarak çıkamıyorlardı". Bu da, değişmeyen bir prensiptir. Onlara yalnızca bir prenslik veriliyor ve kızlar da, belli başlı Hun boylarının başında bulunan Hun prenslerine, gelin olarak veriliyordu.

“Büyük Hatun” ve “Küçük Hatun” gibi iki hatunlu sistem Cengiz Han ve torunları ile Timurlu devletlerinde de görülür. Her iki hatun da, soylu ve büyük bir Hun boyu olan Huyen’lerin beyinin kızıdır. İki kız kardeşirler. Huhanyeh Han, Hun verâset düzenine göre, Ulu Hatun’un en büyük oğlunu, veliaht olarak vasiyet etmiştir. Fakat Şehzade küçük ve tecrübesiz olduğundan, Hatunlar aralarında anlaşarak. Küçük Hatun’un büyük oğlunu tahta çıkarmışlardır. Çince metin zor, karanlık ve karışıktır. Bunun için konuları birbirinden, birer çizgi ile ayıracağız:

I. 16. HUN HAKANI (M.Ö. 31-20):

Hatunların anlaşması:

“(Huhanyeh Han’ın Çinli Hatunu) Wang Chao-chün’ün (Hun Sarayındaki unvanı), Ning-hu Yen-shih (yani, Hunlara dirlik getiren Hatun) idi. Bir oğlan doğurdu. Adı, İ-t’u-chi Ya-shih idi. Sağ Jih-chu Prens tayin edildi.

“Huhanyeh Han, 28 yıl hakanlık yaptıktan sonra, M.Ö. 31 yılında öldü. Sol İ-chieh-tsu Prensini büyük kardeşi, Hu-yen (boyunun) Prensini iki kızı ile evlendi. (Bu, Hun Hakanlarının bir dünür boyudur). -Büyük kız, Ch’üan-ku Hatun, (yani en büyük, ulu ve kutlu hatun), iki oğul doğmuştu. Büyük oğlu, Chü-mo-che ve küçük oğlu da Nan-chi Ya-su idi. -Küçük kız, yani Büyük Hatun ise dört oğul doğurmuştu. En büyüğü, Tiao-tao-kao; 2. Chü-mi-hsü. Bunların her ikisi de (Ulu ve kutlu Hatun’un oğlu) Chü-mo-ch’eden küçük idiler. 3. oğlu Hsien ile 4. oğlu Lo ise, (Ulu Hatun’un küçük oğlu), Nan-chi Ya-shih’den küçüktü. -Huhanyeh Han’ın diğer hatunlarından, (yani Kuma’lardan da) 10 oğlu vardı.

“Ulu ve Kutlu Hatun (Ch’üan-ch’ü), (Hatunların) en soylu (kuei) ve büyük olanı idi. Bunun için de (Han, onun büyük oğlu) Chü-mo-ch’e’yi en çok seviyordu. Huhanyeh Han hastalandığı zaman, ölmeden önce, (büyük oğlu) Chü-mo-ch’e’nin tahta çıkmasını istedi. Fakat şehzadenin annesi Ulu Hatun şöyle dedi:

“- On yıldan fazladır, Hunlar arasında büyük karışıklıklar var. Bu karışıklıklar, başımızda durmadan çıkan bir saç, (karışık bir saç) gibi oldu! Bu bakımdan Çin’e teşekkür edelim ki, içimizde yeniden bir dirlik kurdu. (Çün-

kü Cici Han'a karşı Huhanyeh Han'ı, Çin desteklemişti). İçimizdeki dirliğin kurulmasının üzerinden henüz çok zaman geçmedi. Halkımız arasındaki kan dökmeler de, ancak yeni yeni azalmaya başladı. Oğlum Chü-mo-ch'e, henüz çok genç. Halkımın ona sadık kalıp, kalmayacağını bilmiyorum. Bundan dolayı devletin yeniden tehlikeye girebileceğinden korkuyorum. Ben ve büyük Hatun, aynı ailedeniz. Bundan dolayı, çocuklarımız da müşterek sayılır. En iyisi (küçük kız kardeşimin büyük oğlu) Tiao't'ao Mo-kao'nun tahta çıkmasıdır!" Bunun üzerine (küçük kız kardeşi), Büyük Hatuna şöyle dedi:

"- (Senin oğlun) Chü-mo-ch'e küçüktür. Fakat devlet büyükleri ile vezirler onunla birlikte, devlet işlerini yürütebilirler. Eğer 'en soylu oğlu' bir tarafa atıp, ikinci derecedeki bir oğlu tahta çıkarırsak, bazı karışıklıklar, kesin olarak ortaya çıkabilir!"

"Hakanın ölümünden sonra Ulu ve Kutlu Hatun'un öğüdü üzerine, Tiao-t'ao Mo-kao tahta çıkarıldı. Bunun için, bir şart koşuldu. Kendisinden sonra devleti, (üvey) küçük kardeşi Chü-mo-ch'e'ye bırakacaktı!" (HS, 94B: s. 3807; DG, I, s. 245-46).

Yukarıdaki vesika, Hunlar ile Türklerin aile hayatı ve verâset sistemleri bakımından çok büyük bir değer taşır. Kaynakların konuşmaları bununla da bitmiyor. Tahta çıkan yeni Hakanın, ne gibi tayinler yaptığı anlatılmaya başlanıyor. "Kızlar, soylu ve büyük Hun boylarına veriliyor". Bundan da anlaşıyor ki Hun Hakanları, belirli büyük Hun boylarından kız aldıkları gibi, kızlarını da yine belirli büyük Hun boylarına veriyorlardı. Şimdi yine kaynağımızı okumaya devam edelim:

1. Han'ın tahta çıkışı:

"Huhanyeh Han öldü. Onun yerine (Han olarak, ikinci Hatununun büyük oğlu) T'iao-to Mo-kao, 'Fu-chu-lei Jo-ti Han' unvanı ile tahta çıktı. (Hakan unvanlarının sonuna eklenen Joti, bu çağdan itibaren görülmeye başlar. Bunun ne demek olduğunu, aşağıdaki bir notumuzda, Ayrıca açıklayacağız.

2. Yeni tayinler:

"Han, kendi oğlu Sağ Chi-lu-erh Prensi, Hsi-hsiai T'u-nu-hou'u, Çin sarayına hizmet için gönderdi. (Kendi küçük kardeşi) Chü-mi-hsü'yü ise.

Sol Bilge Prenslğine, (yani veliahtlık yerine) tayin etti. (Halbuki daha önceki anlaşmaya göre Ulu Hatun'un büyük oğlu veliaht olacaktı). -(Yaşı küçük olduğu için tahta çıkamayan Ulu Hatun'un oğlu) Cü-mi-Ch'e'ye ise, Sol Kuli Prenslığı verdi. -(Onun küçük kardeşi) Nan-chi Ya-su'yu ise, Sağ Bilge Prenslığe tayin etti.

3. Kızların gelinliği,

"Han bundan sonra, (Çinli Prenses) Wung Chao-Chün ile evlendi. (Üvey annesi ile veya babasının câriyesini kendine katma geleneği, Hunlarda ve 'Risklerde pek çoktur. Buna sosyolojide, 'levirat' denir). -Bu evlenmeden, iki kızı oldu. 1. Büyük kızı, Hsü-pu (Hun boyuna gelin olarak) verildi ve onların gelini (Chü-t'zu) oldu. 2. Küçük kız ise, T'ang-hu (boyuna gelin olarak) verildi, o da o boyun gelini (T'ang-hu Chü-t'zu) oldu. (Aynı yer).

Eski Çin notları: Yukarıdaki çok değerli vesika hakkında, eski Çinliler de bazı notlar düşmüşlerdir: Li Chi'ye göre Chü-t'zu sözü bir kız unvanıdır. Çindeki 'prenses', konçuy gibidir. Hsü-pu ailesi ise, Hunların soylu bir boyudur. De groot ise, Hunların Chü-t'zu sözünü, Türkçe ku (?) ile birleştirmiştir. Yen Shih-ku'nun düştüğü eski Çin notlarına göre ise, Hsü-pu ve T'ang-hu boyları, Hunların "Koca klanı"dır: (Fu-chia: husband's home). Yani Hakan kızlarının, verildikleri soylu boylardır.

Hun Hakanı, M.Ö. 31'den 20'ye kadar, yani 10 yıl süre ile Hun tahtında oturmuştu. Tahta çıkarken yapılan toplantılar, görüşmeler, verâset meseleleri, yaptığı tayinler ile kızlarının evlendirilmesi, yukarıdaki vesikalarda da görüldüğü gibi, Çin tarihlerinde geniş bir yer almıştır. Hun tahtında 10 yıl kalmış olmasına rağmen, bunların dışında herhangi bir iş yapmış olduğunu görmüyoruz.

Kendi oğlunu 'veliahtlık' yerine, yani Sol Bilge Prenslğine getiriyor. Halbuki tahta çıkmadan önce varılan bir anlaşmaya göre, kendisinden sonra yerine, Ulu Hatun'un büyük oğlu çıkacaktı. Bu Hun Hakanı, 10 yıllık hanlık süresince Çin'e bağlı kalmıştı. Bunun için de Çin tarihleri, onun için yazacak bir şey bulamamışlardı. Anlaşıldığına göre devlet içinde bazı karışıklıklar da çıkmamış değildi. M.Ö. 28'de Çin'e elçi olarak gönderilen tanınmış bir Hun Prensi, Çin'e sığınmış ve geri dönmek istememişti. Hatta beni geri gönderir-

seniz, kendimi öldürürüm, diye de konuşmuştu. Bu, Hun devletindeki rahatsızlıkların bir görüntüsü idi. “Hakanın Çin’i ziyareti” ise, M.Ö. 25’de gerçekleşmişti. Çin bu ziyarete büyük bir değer vermiş, suçlular ile vergi borçları olanlara, yaygın bir af çıkartmıştı.

II. 17. HUN HAKANI (Su-hsia Jo-ti Han) (M.Ö. 20-12):

8 yıllık bir Hanlık dönemi boş geçmiş, ikinci Hun Hakanı da budur. Yalnızca Huhanyeh Han’ın vâsiyetini tutup, Ulu Hatun’un büyük oğlunu, “veliahtlık” yerine getirmişti. M.Ö. 12 yılında Çin Sarayını ziyarete giderken de, hastalanıp, öldü. Ancak onunla ilgili olarak Çin kaynaklarında verilen bilgiler, Hun devlet teşkilâtı ile verâset düzeni bakımından ayrı bir değer taşır:

Tahta çıkışı: “Fu-chü-lei Han (M.Ö. 31-20), 10 yıl hakanlık yaptıktan sonra öldü, -Kendi (öz) küçük kardeşi ve Sol Bilge Prensi Chü-mi Hsü, Su-hsiai Jo-ti’ unvanı ile tahta çıktı. Oğlu, Sol Chü-tu-han Prensi idi. Hsü-liu Szu-hou adlı bu oğlunu, Çin Sarayına hizmet için gönderdi. -(Kutlu ve Ulu Hatunun, daha önce veliahtlığa hak kazanmış oğlu) Chü-mo Ch’e’yi ise, Sol Bilge Prensliğine, (yani veliahtlık yerine) tayin etti.”(Aynı yer).

III. 18. HUN HAKANI (Ch ‘e-ya Jo-ti Han) (M.Ö. 12-8):

4. yıl Hun tahtında oturmuş olan bu Hun Hakanının da, Hanlık dönemi boş geçmiştir. Çin tarihlerinde onun yaptığı işler ile ilgili hiçbir bilgi yoktur. Ancak onun yaptığı tayinler de Hun devlet teşkilâtı tarihi bakımından, ayrı bir değer taşır:

Tahta çıkışı ve tayinleri: “Su-hsiai Jo-ti Han, 8 yıl Hun tahtında oturduktan sonra, M.Ö. 12 yılında Çin’e giderken, hastalanarak oldu. Yerine, (Ulu Hatun’un büyük oğlu ve üvey kardeşi) Chü-mo Ch’e, ‘Ch’e-ya Jo-ti Han’ unvanı ile tahta çıktı. Oğlu, Yü-t’u-chao-ch’ang Prensi idi. Adı Wu-ti-tang olan bu Prensi, Çin’e hizmet için gönderdi. (Ulu Hatunun küçük oğlu ve kendi küçük kardeşi) Nang-chi Ya-szu’yu ise, sol Bilge Prensliğine (yani Veliahtlık yerine) tayin etti.

Huhanyeh Han öldüğü zaman bu oğlunun tahta çıkarılmasını istemişti. Fakat onun tahta çıkması, öz annesi tarafından, -yerinde olarak-, önlenmişti.

C. HUNLARIN YENİDEN GÜÇLENMELERİ

XIX. HUN HAKANI

(Wu-chu-liu Han) (M.Ö. 8-M.S. 13)

Bu Han, Huhanyeh Han'ın Ulu Hatun'undan doğmuş, ikinci oğlu idi. Şahsiyet sahibi bir handır. Durmak üzere olan Hun tarihine, yeni bir canlılık ve hayat vermiştir. Hun verâset geleneklerine uygun olarak tahta çıkmıştır. Taht, kendisinin hakkıdır. Ancak, ikinci Küçük Hatundan doğan şehzadeleri de hoş tutmuş ve devlet içindeki haklarını vermiştir. Böylece devlet içindeki taht kavgaları ile karışıklıkların önüne geçmiştir. Konuşması ve hareketleri ölçülüdür. Gereksiz yere, Çin ile arayı bozmak istemiyordu. M.Ö. 32 yılına kadar Çinde, Hunlara iyi davranmış ve Hunları kızdırmak istememişti. Ancak Wang Mang'ın, -perde arkasından ve entrika ile- devletin idaresini ele alması üzerine, Çin'in dış siyaseti değişmişti. Çin'in ilk çıkışı, Hunlardan bir toprak parçasını istemekle başlamıştı. Hakan da, biraz düşündükten sonra, "Ben babamın toprağını kimseye veremem" diye kesin olarak konuştu.

Anlaşıldığına göre bu Han, devletin geleceğinden de şüpheye düşmüştü. "Sol Bilge Prensi" olarak veliahtlık katında oturan Hun prenslerinin arka arkaya ölmesi, onu büsbütün telâşa düşürmüştü. Bunun için kendisinin seçtiği en gözde prensi, veliahtlık katma getirmiş ve ona, "Değişmez, en üstün ve soylu Prens" (Hu-yü) unvanını vermişti. Hun tarihinde veya bize kadar gelebilen vesikalarda böyle birşey görülmemiştir. Böylece taht kavgalarını önlemek ve devletin geleceğini, güvenlik altına almak istemişti. Ancak tarihin akışı, bu büyük Hun Hakanmada, istediğini esirgemiş ve vermemişti. Hakanın ölümünden sonra, çeşitli klikler ve güçler ortaya çıkmış ve onun dediği olmamıştı.

Bu Hakanın babası Huhanyeh Han ile Çin arasında, bazı büyük anlaşmalar yapılmıştı. Bu anlaşmaların birinci maddesine göre, "Çin duvarının kuzeyi Hunların, güneyi ise Çin'in idi". Çin artık bu maddeyi askıya almış gibiydi. Bu da, Hunlara sığınan yabancılar dolayısıyla, ortaya çıkıyordu. Daha doğrusu Çin, Hunların Türkistan'a yaklaşmalarını istemiyordu. Çin, Hunların eski vassalleri olan Wusunları, Hunlara saldırtıyor ve ondan sonra da, Wusunlardan yana çıkıyordu. Hakan bütün bu olup bitenleri, yumuşak ve anlayışla karşılıyor ve mesele çıkarmak istemiyordu. Bu arada, bir "Mülteci

andlaşması” imzalanıyordu. Buna göre Türkistan, Çin ve Uzakdoğu’dan sığınmak için gelecekleri, Hunlar kabul etmeyeceklerdi.

“Çin ile Hunların aralarının açılması” ve 50 yıldan beri durmuş olan Hun akınlarının bütün gücü ile başlaması, başlıca üç sebebe dayanır: 1). Çin’in Hunlardan toprak istemiş olması. Hunlar bunu unutmamışlardı. -2). M.Ö. 8 yılında entrika ile Çin tahtını ele geçiren Wang Mang’ın, Hunların “Hakanlık mührü”nü, “memur damgası”na çevirmek istemesi -3) Uzakdoğuda Hunlara bağlı Proto-Moğol kavimlerini, Hunlara vergi vermemesi için kışkırtması.

M.Ö. 8’de tahtını çeşitli entrikalar ile ele geçiren ve Çin’deki Han Sülâlesini yıkan Wang Mang, tarihte eşine rastlanmamış bir demagogdu. Eski klasik Çin kitaplarındaki metinleri değiştirerek, kendisini ulu ve kutlu gösteriyordu. Modern Propaganda metodlarını da tarihte ilk defa kuran ve işleten de odur. Çok güçlü olan hayâlinde büyük programlar ve savaş planları kuruyordu. Wang Mang, artık Hunların sabrını taşırıyordu. Bunun için bir mülteci meselesi dolayısıyla, 100.000 atlı bir Hun ordusu, bir ihtar olarak, büyük Çin şehirlerinin duvarlarının dibinden, dolaşır geçtiler.

“Hunların Türkistan’a yönelmeleri”, bu Hakan zamanında başlar. Bundan sonraki iki güçsüz hakan zamanında, ise, bir duraklama olmuştur. Aşağıda da göreceğimiz gibi, İsa’dan sonraki 1. yüzyılın ilk yarısı, Hunların Türkistan’a girip ve yayılmaları çağıdır. Wang Mang’dan korkan Türkistan’daki Çin memur ve generalleri, Hunlara sığınmış ve “Türkistan, Hunların kontrolü altına girmişti”.

“Hunları 15 Hakanlığa bölme planı” da, yine Wang Mang’ın geniş hayâl gücü ile ilgilidir. Wang Mang Hunların başlattıktan akınlara çok kızmıştı. Çin sınırında vazife ile bulunan Hun şehzadelerini, önce davet ediyor ve sonra da yakalatıp, zorla “Hun Hakanı” ilân ediyordu. Hun şehzadelerinden bazıları kaçıp kurtuluyorlardı. Kurtulamayanları da sürükleyerek, Çin başkentine götürüyordu. Böylece 15 tane Hun Hakanı ilân edilince de, Hun devletini 15 hakanlığa bölmüş olacaktı. Buna bizim aklımız ermiyor. Çünkü bu iş Wang Mang’ın hayâl gücü ile ilgili bir iştir.

“Hunlara karşı büyük Çin akını” da Wang Mang’ın ayrı bir planıdır. Aklı başında Çin generalleri, bunun gerçekleştiremeyeceğini söylemişlerdir.

Çin-Hun savaşlarını, ta başlangıçtan itibaren ele alıp, gerçek gözü ile anlatan bir Çin generalinin uzun bir konuşmasını, aşağıda okuma parçası olarak sunuyoruz. Hunlara karşı yapılacak savaşların bütün güçlükleri, en ince noktalarına kadar, bu konuşmada anlatılmıştır. Wang Mang bu sözleri dinlememiş ve “300.000 kişilik bir ordu toplayarak Hun sınırına yığmıştır; fakat bu sırada parası bitmiştir”. Aşağıdaki vesikalarda da okuyacağımız gibi, sınırlar boşalmış, “açlıktan ölen askerlerin gömülmeyen cesetlerinin kemikleri, çevreye dağılmıştı”. Wang Mang, daha çok Çin’deki ekonomik durum ile karışıklıkları gözden gizlemek için, böyle bir akın hazırlamış olabilirdi.

Bu ve bundan sonraki Hun Hakanları, daha çok statükoyu korumakla yetinmişlerdir. Bunlar, Huhanyeh Han’ın oğullarıdır. Cid Han’ın çıkışından ağızları yanmış ve devlet içinde karışıklık çıkmamasına dikkat etmişlerdir. Ancak bu Hakan tarafından başlatılan, “Türkistan’a doğru kayma” hareketi, bundan sonra da sürdürülecek, Hun tarihi artık batıda izlenecektir. Bu arada Çin’e doğru kaymalar da görülecektir:

XIX. Hanın tahta çıkışı: 1. ve 2. Hatunlar Hun devlet hanedanında, “Büyük ve küçük Hatun”lar olarak büyük bir rol oynamışlardır. Bu mesele ile ilgili olarak az önce gerekli bilgi ve kaynakları sunmuştuk. Fakat aşağıdaki kaynakta, “Beşinci Hatun”, yani Kuma çocukları hakan olamazlardı. Fakat yeteneği olanlara da gerekli yerler verilebiliyordu:

“Ch’e-ya Jo-ti Han, 4 yıllık bir hakanlıktan sonra, öldü. -Yerine (veliaht ve Ulu Hatun’un küçük oğlu) Nang-chi Ya-ssu geçti. Hanlık unvanı ise, Yfuchu-liu Joti’ oldu. -(Büyük, yani 2. Hatunun 5. oğlu ve üvey kardeşi) Lo’yu, Sol Bilge Prensiğine, (yani veliahtlık) yerine geçirdi. -5. Hatunun oğlu Yü’yü de, Sağ Bilge Prensiğine tayin etti. -Oğlu Sağ Kanu Prensi Wu-ti Yassu’yu da, Çin hizmeti için gönderdi”.

I. ÇİN POLİTİKASININ DEĞİŞMESİ VE WANG MANG:

Bu sırada Wang Mang Çin’de idareyi eline almış gibi idi. Korkunç hayâli ve herkesi birbirine karıştıran propaganda gücü ile ne Çin’de ve ne de Hunlar arasında rahat bırakmıştı. M.Ö. 8’den sonra Wang Mang Hunlara karşı ilk sınır savaşını, Hunlardan bir toprak parçası istemekle başlattı:

“-Babamın toprağını veremem!” (Okuma):

Çin, M.Ö. 8 yılından sonra Hunlardan bir toprak parçası istemişti. Görüşme Hun Hakanı ile Çin elçileri arasında getmişti. Hakan, yukarıdaki sözü söyleyip, diretince, Çin bu isteğinden vazgeçmişti. Kaynak tarihin akışları ve sonuçları bakımından, pek büyük bir değer taşımıyor. Ancak “Hun Hakanlarının, yurt ve devlet toprakları hakkındaki anlayışları” bakımından değerli bir vesikadır. Hun Prenslüklerinin yeri ve ekonomi bakımından ise, bize bazı açık ve güzel bilgiler verir. Bunun için bu vesikayı, -Çin ile ilgili bazı ayrıntıları çıkararak -, bir okuma parçası olarak sunmayı faydalı görüyoruz:

“İmparatorun kayını Wang Ken, o zamanlar başbakanlık vazifesini yapıyordu. Bir ara İmparatora şöyle dedi:

“- Hunların toprağı (bir yerde) bizim arazimizin içine bir kama gibi sokulmuştur. (Bu toprak), bizim Chang-yeh ilimizdedir. Başka yerlerde çok az rastlanan faydalı ağaçlar ile, ok yapmaya yarayan en uygun ağaç çeşitleri ve (ok yeleklerinde kullanılan) kartal tüyleri gibi şeyler, ancak orada bulunur. Sınır bölgelerimiz için burasını almak, bize çok yararlı olur. Devletimiz de böylece topraklarını genişletmiş olur. (Bu toprağı alabilirseniz, bu) İmparatorumuzun sonsuza kadar yaşayabilecek büyük bir zaferi olmuş olabilecektir!” (Çin) İmparatoru, bunun yararları üzerinde görüşme açtı. İmparator da bu araziye Hun Hakanından almak istiyordu. Fakat alamazsa, prestijinin kırılabileceğinden de korkuyordu.

Çin Hunlardan bir toprak parçası istiyor: “Bunun üzerine Çin Başbakanı, Hunlara giden bir elçiye... Hun Hakanının bu konuda ağzını aramasını söyledi. Elçi Hunlara gittikten sonra, söz arasında Hakana şöyle dedi:

“- Bendeniz gelirken, bizim Changyeh ilimizde, Çin toprağına kama gibi girmiş bir Hun toprak parçası gördüm. Bizim sınırimızdaki üç büyük garnizon komutanlığımız oradadır. Ayrıca bizim yüzlerce askerimiz orada, soğuk ve yokluk içinde, nöbet tutmaktadır.

İmparatorumuza bir mektup yazsanız da, bu topraktan vazgeçseniz!” Bunun üzerine Hakan elçiye sordu:

“- Bu, İmparatorun kendi ağzı ile söylemiş olduğu bir emir midir? Yoksa elçiler yolu ile yapılan bir ağız arama mıdır?” Elçi de cevap verdi: “- Bu, İmparatorumuzun, yalnızca bir parmak işaretidir. Ben Hakana bu güzel isteği, kendi kendime yapıyorum!”

Hakan, zaman istiyor: “Bunun üzerine Hakan şöyle konuştu: ‘Bundan önceki Çin İmparatorları, Hsüan ve Yüan (M.Ö. 73-32), babam Huhanyeh Han’a lutf etmiş ve Çin duvarının kuzeyini, Hunların malı olarak tanımıştı. Aslında burası, (Hunların) Wen-wu-t’u Prenslığının oturduğu yerdir. Fakat toprağın şekli ve zenginliği hakkında, henüz bir bilgim yoktur. Daha sonra bu konuda bir elçi ile bilgi veririm”. Bunun üzerine Çin elçisi Çin’e döndü. Bir süre sonra yine Hun başkentine gidince, Hun Hakanından bu toprağı yeniden istedi. Hun Hakanı da Çin elçisine şöyle dedi;

Hun Hakanı, “Toprak veremem”, diyor: “- Babamla büyük kardeşlerim beş defa (Hun tahtını) birbirlerine verdiler. Bu zamana kadar Çin, bu arazi-yi bizden istemedi. Şimdi niçin birdenbire istemeye başladı. Bunu öğrenebilir miyim? Orada oturan Wen-wu-tu Prensimize sordum. Hunların Batı sınırındaki bütün Hun beylikleri, bütün ‘çadır ve araba direklerini’, oradaki dağın yamaçlarında yetişen ağaçlardan alıyorlarmış. Ben babamın eski topraklarını elden çıkarmaya cesaret edemem!”

“Bundan sonra Hakan Çin İmparatoruna bir mektup yazarak bu işin içyüzünü sordu. (İmparator da meseleyi kapamak için), şöyle cevap verdi: “- Elçi... kendi kendisine Handan toprak istediği için ölüm cezasına çarptırılmıştır. Ancak o, diğer suçlarından dolayı da, iki defa affa uğramıştır. Bunun için onu yalnızca uzak bir yere tayin ediyorum. Hunlarla bir daha, hiçbir ilişkisi olmayacaktır!": (HS. 94B: s. 3809; DG, I. s. 251 vd.).

II. ÇİN, HUNLARIN BATIYA YAYILMALARINI ÖNLÜYOR (M.Ö. 5):

Çin, her ne kadar Hunlara kendi yurtlarında serbestlik vermişse de, Batıya açılmalarına izin vermiyordu. Tanrıdağlarının batısında oturan Wusunlar, halâ Çin’in batıya açılan bir sıçrama tahtası gibi idi. M.Ö. 5’de, Hunlar ile Wusunlar arasında bir savaş olmuştu. Suçun Wusunlarda olmasına rağmen Çin, Hunların onlar üzerindeki baskısına izin vermemiş ve Hunlar da, Çin’den çekinmişlerdi:

1. “M.Ö. 5’de,

Wusun Beyinin Çinli karısından olan oğlu Wei- yüan-chi Yabgu, halkı ile askerini alarak, Hunların Batı sınırına girdi. (Hunların) sürülerini yağma etti ve Hunlardan pek çok kişiyi öldürdü.

“Hun Hakanı bunu duydu. Sol Büyük Tanghu’nun komutasında, 5000 atlı gönderdi. (Hun generali de) Wusunlardan yüzlerce kişiyi öldürdü. Birkaç bin kişiyi de sürüleri ile birlikte köle olarak alıp getirdi.

“Bunun üzerine Wusun Yabgusu korktu ve kendi oğlu Tsü-lü’yü Hunlara rehin olarak verdi. Hun Hakanı da (kendisine gönderilen oğulu), rehin olarak kabul etti. Hakan, bundan sonra da durumu, Çin’e bildirdi. Bunun üzerine Çin Hunlara, iki elçi... gönderdi. Rehin olarak tutulan Wusun Yabgusunun oğlunun hemen geri verilmesini istedi”: (HS, 94B: s. 3811; DG, I, s. 253).

2. Çin,

Hunların Batıya yaklaşmalarını kesin olarak istemiyordu. Belki de Cici Han’ın batıya geçişi, onlar için bir ders olmuştu. Bu işlerin asıl perde arkası, Çin Sarayında yapılan görüşmelerden anlaşılıyor. Bu görüşmeler, Hsi-fu Kung’un biyografyasında, yani HS, 45’de yer almıştır. (Ayrıca bk. DG, I, s. 253). Ancak bu görüşmeleri, Hun tarihi bakımından çok değerli görmediğimizden, buraya almadık.

3. Hunlar Çine uğursuzluk getiriyor!:

Hunlara karşı Çin Sarayının güveni azalmıştı. M.Ö. 3’de Hun Hakanı, Çin’i ziyaret etmek için bir mektup göndermişti. Bu sırada Çin İmparatoru da hastalanmıştı. Bunun üzerine Çin Sarayında büyük bir tartışma oldu. Çinlilere göre, “Hunlar Çin’e uğursuzluk ve felâket getiriyorlardı”. Bunun için de, “Hun Hakanının Çin’e gelme isteği, geri çevrilmeliydi”. Bunun üzerine Çin Veziri Wang Hsiung, Sarayda çok uzun bir konuşma yaptı. Bu konuşma, bütün Çin tarihlerinde yer almıştır: (HS, 94B, S. 3812; Parker, XX, s. 113-117; DG, I, s. 256-262). Vezir bu konuşmasında, “Hunları hoş tutalım, yoksa asıl uğursuzluk o zaman gelir”, diyordu. Bundan sonra Çin ile Hunlar arasında iyi ilişkiler başladı. Birçok Hun Prensi ve Prensese, Çin Sarayına gitiler. Fakat Hun Hakanı, gitmedi.

4. Yeni mülteci andlaşması:

Bu andlaşma ile Hunlar, Çin’in karşısında bir adım daha gerilemişlerdi. Çin İmparatoru Hsüan (M.Ö. 73-48) zamanında, Huhanyeh Han’a verilen

mühür ile Hunlar, birçok avantajlar sağlamışlardı. Ancak böylece Çin'e bağlanmış görünmüş ve bağımsızlığı da geri alınmıştı. Hun Hakanı da buna boyun eğmişti. Kaynağımız, şöyle diyordu:

(Doğu Türkistan'daki) Beş-balıg Kralı Kao-ku ile T'ang-tou, Türkistan'da oturan Çin Valisine kızdılar. Çocuklarını, ailelerini ve halkını alarak kaçtılar ve giderek, Hunlara sığındılar. Hun Hakanı da onları kabul etti ve onları, (Hunların) Sol Kuli Prensini topraklarına yerleştirdi. (Bu sığınma, TSTC, 27s. 2236'ya göre, M.Ö. 2 yılında olmuştu).

"Hun Hakanı bunun üzerine Çin'e bir mektup yazdı ve durumu haber verdi. Mektupta, şöyle demişti: "- Size bağlı olan kişiler tarafımdan kabul edilmiştir". Çin İmparatoru Hunlara birkaç elçi gönderdi ve bir mektupla da şöyle dedi: "- Batı Memleketleri, (yani Doğu Türkistan), Çin'e bağlıdır ve Çin'in vassalleridir. Bunun için onları hiçbir zaman kabul edemezsiniz. Onları hemen yerlerine gönderiniz!"(Çünkü eski andlaşma böyle idi).

"Hun Hakanı da bunun üzerine (Çin İmparatoruna) şunu yazdı: Eski Çin İmparatorlarından Hsüan ile Yüan (M.Ö. 82-34) çok cömert idiler. Bunun için bizimle bir andlaşma yapmışlardı. Bu andlaşmaya göre Çin duvarının güneyi Çin'in; kuzeyi ise, Hun Hakanının olacaktı. Ayrıca sınırlarda doğan rahatsızlıklar, karşılıklı olarak haber verilecekti. Her iki taraftan da olabilecek sığınmaları, taraflar kabul etmeyeceklerdi. Huhanyeh Han'a büyük bir hoşgörü gösterdiğinizi biliyorum. Babam ölürken, şu vâsiyette bulunmuştu:

"- (Hunlara) sığınmak için gelen Çinlileri kabul etme. Onları, Çin duvarının dibine kadar geri gönder. Çünkü Çin İmparatoru bana karşı büyük bir iyilikte bulunmuştu. Ancak şimdi bana gelenler, (Türkistan'dan, yani) Çin'in dışındadırlar. Bunun için, onları kabul ettim". Bunun üzerine Çin elçileri de Hakana şöyle dediler:

"- Hunların kan ve kemikleri, (yani kendi prensleri), karşılıklı olarak vuruşuyorlardı. (Hun) devleti de hemen hemen sona ermek üzereydi. (Yani Cici Han'dan söz açmak istiyorlar). Çin'in engin öğüt ve iyiliklerini kabul ettiniz. Böylece yok olmaktan bir daha kurtulmuş oldunuz. Kadılarınız ile çocuklarınız, gerçek barışı tattılar. Soylardan soylara uzayan (devlet) idareniye kavuştunuz. Bundan dolayı Hunların her soyu, bizim yaptığımız bu iyiliğe karşı, minnet ve teşekkürlerini göstermelidir!"

“Hun Hakanı, Çin elçilerinin bu sözleri üzerine yumuşadı. Kendisine sığınan bu iki (Türkistanlıy) yerlerine gönderdi... Bundan sonra Çin ile Hunlar arasında, dört maddelik bir andlaşma yapıldı:

Mülteci andlaşması: “1). Çinli olup da Hunlara kaçıp, sığınanlar. -2). Wusunlardan olup da Hunlara sığınanlar. -3). Çin tarafından verilmiş, mühür veya kemere sahip Türkistan devletlerinden kaçıp, Hunlara sığınanlar. -4). (Uzakdoğudaki Proto-Moğol) Wuhuanlardan Hunlara kaçıp, sığınanları, (Hunlar) kabul edip, korumayacaklardır:’ (HS, 94B: s. 3819; Parker, s. 118; DG, I, s. 264).

III. HUNLARIN POLİTİKASI SERTLEŞİYOR:

Bütün bu olup bitenler, Çin tahtını ele geçiren Wang Mang’ın karışık karakter ve yaratılışından doğuyordu. Bunun için, Çin, Hunlara bağlı olan diğer komşularını da kışkırtmaya başlamıştı.

Hunların Uzak doğu baskını (Vergi için):

Uzakdoğuda Hunlara bağlı olan Proto-Moğol Wuhuanlar, Çin’in emrine uyarak, vergi vermek istemediler. Bunun üzerine Hunlar Uzakdoğuya korkunç bir baskın yaptılar. Bu kaynağın verdiği bilgiler arasında değerli olanlar, daha çok Hunların vergi düzeni ile ilgili olanlardır. Vergi toplamaya giden Hun memurlarının yanında, Hun tüccarları ile kadın erkek, gezici satıcılarda vardı:

“Çin, mülteci ve sığınanlar ile ilgili, dört maddelik Hun-Çin andlaşmasını, bir elçi göndererek, (Doğudaki Proto-Moğol) Wuhuanlara da bildirdi. Ayrıca Çin elçileri onlara, bundan sonra artık Hunlara vergi olarak, kürk, deri ve kumaş gibi şeyler vermeye zorlu olmadıklarını bildirdi.

“Hunlar, eskiden beri yürürlükte olan vergilerini toplamak için, (Proto-Moğol Wuhuanlara) bir elçi gönderdiler. Ayrıca (elçilerin yanında), kadın ve erkek birçok Hunlar da gittiler. Karşılıklı ticaret ve seyyar, gezici satıcılık yapmak istediler. Fakat (Wuhuanlar) onları şu sözlerle, geri gönderdiler:

“- Biz Çin İmparatorundan emir aldık. Artık Hunlara vergi vermek zorunda değiliz!” Hunların elçisi çok kızdı ve Wuhuanların başlarını yakaladı. (Demek ki Hunlar vergi toplamaya asker birlikleri ile gidiyorlar). Başlarının

elini kolunu bağladı ve ayaklarından astı. Bunu şefin kardeşi görünce kızdı. Hunların elçisi ile onun yanında bulunan Hun memurlarını öldürdü. Atlarını, kadınlarını ve sığırlarını ise, alıp götürdü.

“Hun Hakanı bunu duyunca, Hunların Sol Bilge Prensine, öldürülen elçinin öcünün alınması için emir verdi. (Hun Prensi) hücum ederek, onları ezdi. (Yenilen) Wuhuanlar bölünüp, darmadağın oldular. Bazıları dağların tepelerine kaçtılar. Bazıları da canlarını kurtarmak için, Çin sınırına indiler. Hunlar, ellerine geçen bazı halkı öldürdüler. Bin kadın ile birçok çocuğu da alarak, (Hunların) Sol Bilge Prensine bölgesine getirdiler.

“Hunlar, Wuhuanlardan (esir alınan akraba ve çocukları için), at, sığır ve kumaş getirirseniz, -(Fidye ve yolug olarak)-, sizi affeder ve esirleri veririz, dediler. (Proto-Moğol) Wuhuanlar, akrabalarından 2000’den fazla kişinin esir alınarak götürülmüş olduğunu gördüler. Bunun üzerine, sığırları ile en değerli şeylerini fidye olarak verdiler. Hunlar, verilen malları aldılar; fakat esirleri, yine de geri vermediler”: (HS, 94B: s. 3820; Parker, XX, s. 119; DG, 1, 8. 265-66).

IV. HUNLAR İLE ÇİN’İN ARALARI BOZULUYOR:

Çin’de imparator Yüan’ın (M.Ö. 48-32) ölümü ile durum karışmıştı. M.Ö. 32-7 arasında, yeni İmparatorun küçük olmasından dolayı devletin idaresi, İmparatoriçe ile yeğeni Wang Mang’ın eline geçti. Dünyanın en büyük demagoglarından biri olan Wan Mang, 8 veya 1 yaşındaki veliahtları tahta çıkararak devleti idare etti. M.Ö. 8’de ise, kendisini İmparator ilân etti. Cici Han’a yenilen Huhanyeh Han Çin’e sığınmış, Çin onu kendine çekmek için her türlü yardımı göstermişti. M.Ö. 32’de Çin İmparatorunun ölmesi ile Çin, Hunlara verdiği eski hakları kısımaya başladı. Hunlar da Çin’e karşı gelip, bir savaşa sebep olmak istemiyorlardı. Bu denge politikası, M.Ö. 8 yılına kadar devam etti. M.Ö. 8’de Wang Mang’ın tahta çıkması ile durum daha da sertleşti. M.S. 22 yılına kadar, yani Wang Mang’ın tahttan düşüşüne kadar sürdü. Hunların, yukarıda anlattığımız Uzakdoğuda Proto-Moğol kavimlerine karşı yaptıkları sert ve katı akınlar, bu Çin politikasının başka bir yönden tepmesidir. Az sonra büyük Hun akınları, Çin’e doğru yönelecektir. Prof. Eberhard’ın da dedikleri gibi, “Wang Mang içteki kötü durumu halkına unutturmak için, dışarıda bir savaş sebebi arıyordu”. Wang Mang’ın ortaya

çıkışı Hunlar için biraz da iyi olmuştu. Hunlar ona karşı birleşmişler ve eski günlerini hatırlamışlardı. Çin sınırlarına yapılan Hun akınları, Hunların eski günlerini, hatırlatır olmuşlardı.

V. ÇİN, HUNLARIN “HAKANLIK MÜHRÜ”NÜ, “MEMUR MÜHRÜ”NE ÇEVİRİYOR:

M.Ö. 8’de Çin tahtına çıkan Wang Mang, eski ve büyük Han Sülâlesini kaldırarak, onun yerine kendisinin Hsin Sülâlesini kurmuştu. Bunun için eski Sülâlenin “mühürlerini de kaldırdı” ve kendi adına yenilerini verdi. Eskiden Çin tarafından Hunlara armağan edilen mühür, bir “Hakanlık mühürü” idi. Yani Çin, Hunların hakanlık veya imparatorluklarını tanıyordu. Yeni Sülâlenin Hunlara gönderdiği yeni mühür ise, bir “Vezir veya Çin büyük memuru mühürü” idi. Ortılığı ve dolayısıyla Hunları karıştıran, bu mühür değiştirme işi oldu. Böylece Çin, kendi protokolunda, Hun Hakanının rütbesni, indirmiş oluyordu. Bundan sonra artık Hunlar ile Çin’in araları iyice açılacaktır. Yine bu anlaşmazlığın sonunda, “Hunlar Batıya dönecekler ve Hunlara Türkistan yolu açmış olacaktır”.

“Mühür” değiştirmenin içyüzü:

Wang Mang, M.Ö. 8 yılında tahta çıkınca, Hunlara 6 kişilik bir elçilik gönderdi. Elçilerin gelişi ve Hun Hakanı ile karşılaşmaları, Çin tarihlerinde çok açık ve güzel bir dille anlatılmaktadır:

1. Eski ve yeni mührün ayrılıkları:

“Elçiler, Hun hakanına (Çin tarafından verilen) mührün değiştirilmiş olduğunu bildirdiler... Eskiden Hakanın mührünün üzerinde, “Hun Hakanının mührü (hsi)” yazılı idi. (Hsi, İmparatorlara ait bir mühürdür), Wang Mang’ın gönderdiği yeni mührün üzerinde ise, “Hun Hakanının yeni mührü (chang)” yazılıydı. (Chang ise, Çin’de Prenslere verilen bir mühürdür. Mühür üzerindeki yeni sözü ise, yeni Sülâleyi anlatıyordu).

2. Hun otağında:

“Çin elçileri Hun Hakanının otağına geldiler ve eskisi ile değiştirilmek üzere yeni mührü verdiler. Hakan yeni mührü, iki defa alına vurarak, yeni

mührü aldı. Tercüman, eski mührün kurdelaşı ile birlikte verilmesini istedi. Hakan mührü vermek için iki eli ile aldı ve ayağa kalktı. Bu sırada (Hunların) Ku-hsi Prensi içeri girdi. Hakana yaklaşarak şöyle dedi: “- Yeni mührün üzerindeki yazıyı henüz okumadınız. Eski mührü onlara vermeyiniz!” (Hun Veziri, Hakana dikkat et, diyor).

“Bunun üzerine Hakan durdu ve eski mührü vermedi. Yalnızca elçilere, otağda oturmalarını rica etti, önce yeni Çin İmparatorunu kutlamak istedi. Bu sırada Çin elçilerinden bir general... Hun Hakanına şöyle dedi: “- Eski mührün, hemen şimdi verilmesi gereklidir” dedi. Hakan da, “- öyle olsun”, dedi. Yeniden ayağa kalkarak, mührü iki eli ile tuttu ve tercümana vermek istedi. Hun Prensi, Su, yeniden Hakan’a, “- Yeni mührün yazısını okumadınız, (Eskisini) vermeyiniz”, dedi. (Anlaşıyor ki Hun Hakanı işin farkında değildi. Hun Vezirleri de, ancak o sırada mührün üzerindeki yazıyı görmüşlerdi. İşin iç yüzünü bilmeyen Hakan, vezirlerine kızılıyordu):

Bunun üzerine Hakan (vezirine), “- Hangi sebepten dolayı ve niçin (yeni) mühür üzerindeki yazı değiştirilsin diye sordu. (Hun Hakanı, herhalde bir karışıklık çıkmasın ve yeni Çin İmparatoru ile arası bozulmasın diye), eski mührü bohçasından çıkardı ve Çin elçisine verdi. Ondan sonra da bakmadan, bohçasını açtı ve yeni mührü bohçasına aldı. Bundan sonra karanlığa kadar, yenilip, içildi.

3. Çin elçileri, kullanılmasın diye, eski mührü kırıyorlar:

“Çin elçilerinden biri, diğer elçilere şöyle dedi: “- Hun Prensi, yeni mührün üzerindeki yazıdan şüphelendi. Bunun için Hakanın bize eski mührü vermesinin önüne geçecektir. Eğer biz yeni mührün yazısını okumasına imkân verirsek, o da bizden, eski mührün geri verilmesini isteyecektir. Onların bu isteğine karşı gelmek için de, bir sebep bulamayız. (Eski) mührü aldıktan sonra, onu yeniden kaybetmemiz, İmparatorumuzun fermanına büyük bir kir sürmemiz olur. En iyisi, elimizdeki eski mührün ortasındaki yazıyı, okunamayacak bir şekilde, kırıp ve bozalım!” Diğer elçiler, bunu yapmaktan çekindiler. Fakat Jao adlı bir elçi... bir balta alarak, mührün yazısını bozdu.

4. Hun Hakanı, eski mührü istiyor:

“Ertesi gün Hun Hakanı, Hunların Tang adlı Kutuhou Prensini, Çin elçilerine gönderdi. Prens elçilere, Hun Hakanının şu buyruğunu bildirdi:

Çin İmparatorunun bize armağan ettiği mühürde, ‘mühür (chang)’ değil; ‘damga (hsi)’ yazılmıştır. Ayrıca bu (yeni) mühür üzerinde, ‘Han Sülâlesi’ yazısı da yoktur. (Çünkü Wang Mang, sülâlenin adını değiştirmişti). Han Sülâlesi, Prensler ve aşağı derecedeki memurların (mühürleri için) ‘chang’ sözünü kullanırdı. Ayrıca mührün üzerindeki ‘mühür’ sözünü de, ‘damga’ ile değiştirmişsiniz. Böylece, (Hun Hakanı olan) benimle, halk ve memurlar arasında bir ayrılık yapmamış oluyorsunuz. Benim eski mührümü geri veriniz!": Buna karşılık Çin elçileri de şöyle dediler: "Yeni Hsin Sülâlesi, Tanrının buyruğu üzerine başa geçmiştir. (Bu, Wang Mang'ın bir demagojisidir). Bunun için, eski mührü kırdık. Hakan, Tanrının buyruğuna uymalı ve yeni Çin Sülâlesine bağlanmalıdır!" (HS, 94B: s. 3820; Parker, XXI, s. 129; DG, I, s. 266).

Artık eski mühür kırılmıştır. Bunun için Hun Hakanı mühür üzerinde daha fazla durmadı. Elçiler, normal diğer Çin elçileri gibi ağırlandı ve Çin'e gönderilmesi gereken armağanlar da hazırlanarak, Çin elçilerine verildi. Ancak HS, 99B'ye göre, "Hun Hakanı eski mührü Çin'den yeniden istemişti. Çin Sarayı mührü vermeyince de, Çin sınırlarında akın ve yağmalara başlamış, pek çok kişiyi öldürmüş, birçoklarını da sürükleyerek, götürmüştü".

VI. HUNLAR, ARTIK ANDLAŞMALARA UYMUYORLAR:

Wang Mang'ın Çin tahtını ele geçirmesi üzerine Çin, gün geçtikçe karışmaya başladı. Bunun üzerine Hunlar da, M.Ö. 8'de yapılan Hun-Çin mülteci andlaşmasını, gizliden gizliye bozmaya başladılar. Hunlardan dönen Çin elçileri, bir Hun Prensinin ulusunda, Uzakdoğudan kaçıp gelmiş pek çok Proto-Moğol Wuhuanlara rastladılar. Çin elçileri söylendiler. Fakat Hunlar, aldırmadılar. Bu Hun Prensinin ulusu, Alaşan bozkırlarında idi. Çin, Hunlara andlaşmayı yeniden hatırlattı ve baskı yapmaya başladı. Bunun üzerine 100.000 atlı bir Hun ordusu, Çin'in batısında görüldü. Böylece Hunlar, yarım yüzyıllık bir durgunluktan sonra; yeniden eski güçlerini göstermeye başlamışlardı:

"Çin elçileri Çin'e dönerken, Hunların Liwu Prensi Şehzade Hsien'in, oturduğu yere veya ulusuna geldiler. (Bu Prens, Huhanyeh Han'ın 2. Hatununun üçüncü oğludur. Sonradan bir ara Hakan olacaktır). Çin elçileri

onun ulusunda, (Uzakdoğudaki Proto-Moğol) Wuhuanlardan, pek çok kişi gördüler. Bunların (burada ne aradıklarını) Prense sordular, Prens de bilgi verdi. Bunun üzerine elçiler Prense, şöyle dediler: “- Kaçıp sığınanlar hakkında yaptığımız, ‘Dört prensip andlaşmasına göre’, (bk. yk.), Wuhuanlardan kaçıp, bize sığınanların hiçbirini kabul etmeyecektiniz. Onları hemen şimdi geri gönderiniz!” dediler. Prens de şöyle dedi: “- İzin veriniz, sizin isteğinizi gizlice Hakana bildireyim. Hakanın buyruğu üzerine onları yurtlarına gönderirim”.

1. Hun Hakanı Çin ile alay ediyor:

“Hun Hakanı da, (kendisinden durumu soran Prense), şu haberi gönderdi: “- (Bize kaçıp sığınan bu kavimleri), Çin sınırının içinden mi, yoksa Çin sınırının dışından mı çıkarıp, (yurtlarına gönderelim?)”. Çin generalleri bu konuda bir karara varmaya cesaret edemediler. (Çünkü Hunlara sığınanlar yurtlarına gönderilirken, Çin topraklarından geçecekler ve yağma yapacaklardı). Elçiler İmparatora sordular: “- Yurtlarına gönderilirken, Çin sınırının dışında tutulsunlar”, diye emir verildi. (Fakat kesin olarak gönderilsinler, denmemiştii).

2. Çin’e ilk gözdağı:

Kaynağımız, Hunlar ile Çin’in arasının açılmasını başlıca üç sebebe dayandırıyor. Bundan sonra 100.000 atlı bir Hun ordusu, Çin garnizonlarında görülüyor:

“(Hunlar ile Çin’in aralarının açılmasının başlıca sebepleri şunlardı): 1). Çin, (M.Ö. 8’de) bir elçinin ağzı ile Hunlardan toprak istemişti. (Bk. S. yk.). -2). Ondan sonra Hunlar, (Proto-Moğol) Wuhuanlara, vergi almak için gitmişler, (fakat Çin onlara, Hunlara) vergi vermemelerini söylemişti. Bunun için Hunlar, Wuhuanların halkını yakalayarak, alıp getirmişlerdi. -3). Mührün değiştirilmesi ile (Hunlar ile Çin arasındaki) düşmanlık duyguları, iyice gelişmişti.

“Bunun için Hunların kızgınlık ve Çin’e karşı gelişen öc duyguları iyice artmıştı. Hun Hakanı Sağ Büyük Cüçü Prensi ile 9 Hun generalini (Çin sınırına) 100.000 atlı ile gönderdi. Wuhuanların geri gönderilmesini gözetmek

bahanesi ile (Batı Çin'deki) Sho-farig'ın korunma surlarının altına kadar geldiler. Bu bölgenin asker valisi onları gördü ve durumu İmparatora bildirdi”.

3. Beşbalıg'da isyân (M.S. 10):

Tanrıdağlarının güneydoğu ucunda Turfan, kuzeyinde ise Beşbalıg bulunuyordu. Beşbalıg beyleri, sürekli olarak Hunlara bağlılık göstermişlerdi. Bunun için, Türkistan'da Çin'e ilk baş kaldırma da, Beşbalıg da başlamıştı: “Ertesi yıl, (yani M.S. 10'da Tanrıdağlarının) arkasında bulunan Beş-balıg (Chü-shih) Kralı Hsü-chih-li, (Çin buyruğundan çıkıp), Hunlara bağlanmayı düşündüler. Çin'in Türkistan Valisi, (bu planından dolayı) onu cezalandırdı ve öldürdü. Bunun üzerine Kralın büyük kardeşi Hu-lan-chi, 2000'den fazla kişinin başına geçerek, canlı mallarını da özüne kattı ve devletçliğini bırakarak kaçtı, Hunlara sığındı. Hun Hakanı da onu kabul etti.

“(Hunlara) geldikten sonra Beşbalıg Kralı, Hun ordusu ile birleşerek, çeşitli yağmalar yapmaya başladı. Ayrıca Beşbalıg'a hücum ederek, bir Çin mareşalini yenerek, yaraladı. Ondan sonra yeniden, Hunların yanına döndü.”: (HS, 94B: s. 3822; Parker, XXI, s. 130; DG, I, s. 269).

VII. ESKİ ÇİN SÜLALESİ, HUNLARA SIĞINIYOR:

Hunların Türkistan akını (M.S. 10):

Çin'de Han Sülâlesinin değişmesi ile, yalnız Çin'de değil, Türkistan'daki birçok Çin subay ve generalleri ve yüksek memurları da rahatsız oldular. Çünkü onlar da, yeni ortaya çıkan Wang Mang ile Sülâlesine karşı idiler. Bunun için bu generallerden dördü, Türkistan'a gelen bir Hun Prensi ile birleştiler. Türkistan Çin'den çok uzaktaydı. Bunun için eski Han Sülâlesinin bazı ileri gelenleri de Türkistan'a gelmişlerdi. Çin'den kaçışları ile Hunlara sığınmaları hakkında bazı yeni bilgiler, (HS. 99B) de de bulunur.

Bu kaynaklarda ilk olarak, Hunların bir “Güney Generali”nden söz açılmaktadır. Bu Hun generalliği de, “Türkistan'ın kuzeyindeki bir Hun Beyliği” olmalı idi. Buna, “Güney Liwu Prensi” de deniyor. Yukarıda gördüğümüz gibi Sağ Liwu Prensi ise, Çin'in batısında bulunuyordu.

“Hunların ziraat politikası”, zorla Hun ülkesine getirdikleri Çinli halka dayanıyordu. Fakat şimdi artık Hunlar Çin sınırlarını sık sık inemiyorlardı.

Bunun için, Hunlar gözlerini bu defa da Doğu Türkistan'a çevirmişlerdi Türkistan'daki ziraatçı Çinlileri yakalıyorlar ve kendi yurtlarına getirerek, onlara ziraat yaptırıyorlardı:

1. Türkistan'daki Çinli generaller, Hunlara sığınıyorlar:

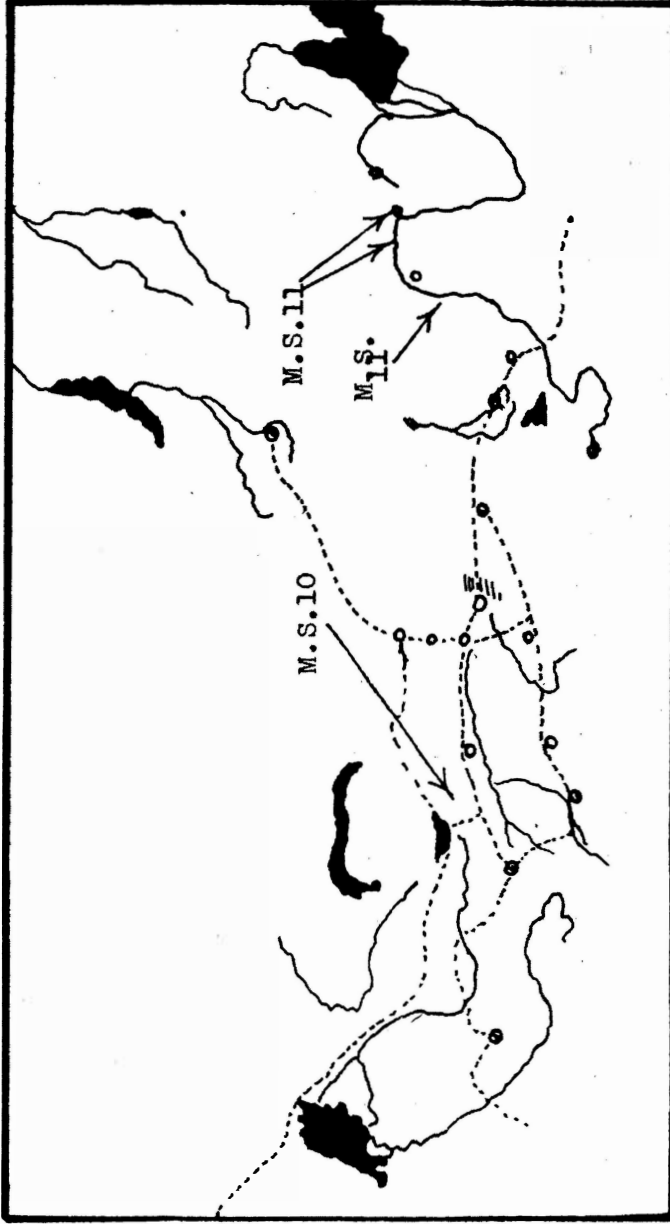
"Çin'in Türkistan'daki vali ve generallerinden 5 kişi.., Türkistan'da bir baş kaldırma ve isyân havasının esmeye başladığını gördüler. Ayrıca Hunların büyük bir akına geçeceklerini de duydular. Hunların bütün Çinlileri belki de toptan öldüreceklerinden korktular.

"Hunlar, birkaç yüz kişiyi alıp götürdüler. Tiao bölgesinin (Çin) komiserini, hep birlikte öldürdüler. (Çin generalleri), Hunların güney Liwu Prensi ve Güney Generali ile, sürekli olarak, haberleştiler. Hunların Güney generali, emrine 2000 atlı alarak Batı memleketlerine, (yani Türkistan'a) girdi. Türkistan da (Çinli) Ch'en Liang ve diğer arkadaşları ile karşılaştı. Onlarla birleşti. 2000 kadar Çin askeri ile subayını, kadınları ve çocukları ile birlikte alıp, götürdüler. Hunlara girdiler. Çin generallerinden Hsüan ile Shang, (Hunların) Güney Generalinin yerinde kaldı. Liang ve T'ai ise, doğrudan doğruya Hun Hakanının Sarayına götürüldü.

"Halkı ise, ziraat yaptırmak için, Ling-wu (Selengaf) ırmağının kıyılarına yerleştirdiler. (Hun Sarayına götürülen) Çinli general Liang ile Tai, 'Wuhuan Generali' olarak tayin edildiler. Fakat (başka yere gönderilmediler ve) Hun Hakanının yanında kaldılar. Onlara sık sık, yiyecek ve içecek gönderildi", (Aynı yerler...) Buradaki Wuhuan kavim adı, HS, 96B'de, başka türlü yazılmaktadır. Proto-Moğol Wuhuanlar, bu yere çok uzak idiler. Belki de Hun Sarayında Çin generallerine verilmiş bir onur unvanı olabilirdi. De Groot, bu kavim adını, "Avar?" kavim adı ile birleştiriyor. De Groot'un bu görüşü çok karanlıktır (Aynı esr. , I., s. 270n).

2. Hunların, 2. Türkistan akını (M.S. 10):

Hunların Güney Generalinin Doğu Türkistan'a yaptığı akından az önce söz açmıştık. Ancak bu küçük akın, eski Han Sülâlesinin yanlıları olan ve Hunlara sığınmak isteyen Çin generallerini toplamakla kalmıştı. Asıl büyük akın, M.S. 10'da başlamıştı:

Harita 5: M.S. 11 yıllarındaki Hun akınları.

“M.S. 10 yılında, Çin’in Türkistan’da bulunan Başkomutanı... İmparatora bir mektup yazarak şöyle dedi: “- Hunların Güney Generali ile Sağ İ-chieh-t’zu Prensi, kendi boy ve askerlerini alarak, Türkistan’daki devletleri yağma ettiler”: (HS, 94B: 3823; DG, I, s. 272).

VIII. WANG MANG’IN, “HUNLARI 15 HAKANLIĞA BÖLME” PLANI:

Hunların Türkistan akını ve kendisine karşı olan Çin generallerini korumaları, kendi kendisini Çin tahtına çıkaran Wang Mang’ın sabrını büsbütün taşırmıştı. Eski Çin felsefesinin tesirleri altında kalarak kendisine ululuk ve kutluluk taslayan Wang Mang, Prof. Eberhard’ın da dedikleri gibi, modern propaganda taktiklerini çok iyi biliyordu. (Çin tarihi, s. 104). Hunları 15 hakanlığa bölme planı da, büyük bir gürültü ile ilân edilmiş; fakat başarıya erişmemiş planlarından biri idi. Zaten daha önce, Hunların “Hakanlık mührünü” değiştirerek, Hun devletini Çin’in bir ili hâline getirmek istemişti. Bu planı da bir işe yaramamış, üstelik Hunları da kızdırarak Türkistan, Çin’in elinden çıkmıştı. Buna rağmen Wang Mang, hayâl ve propaganda gücünü işletmişti. Çin sınırında üç Hun Prensini pusuya düşürerek, onlara zorla Hun Hakanı, unvanını verdirmişti. Ancak bu da bir işe yaramamıştı. Şimdi bu planın gerçekleştirilmesi için yapılan işleri, kaynaklarımızdan okuyalım:

“(Wang Mang, Hunların Türkistan akını üzerine, şu karara vardı): “Hunlar, bütünü ile parçalanacak ve 15 Hakanlığa ayrılacaktı. Bunun için iki Çin generalini, 10.000 atlı ile gönderdi. Ayrıca onların yanına, çok çeşitli ve değerli hediyeler de verdi. Çin ordusu, (Sarı ırmak kıvrımının kuzeyindeki) Yün-chung surlarına geldi. Huhanyeh Han’ın oğullarını çağırdılar ve onları sıra ile Hakan yapmak istediler. (Huhanyeh Han’ın, 2. Hatununun 3. oğlu) Liwu Prensi (Hsian) ile Teng ve Chu, (Yani üç Hun şehzadesi, Çin generallerinin yanına ziyaret için) çağrılıp, geldiler. (Şehzade) Hsien’e karşı zor kullandılar ve onu “Hsiao Han”, yani “Atasına saygılı Han” olarak, ilân ettiler). Bundan sonra da, (Hakanlık sembolü olarak), rahat bir araba, bir davul ve zil arabası, 1000 pound altın, bin top her türlü ipekli kumaş, kırmızı bayrak takılmış 10 spor mızrağı armağan ettiler. (Prens Hsi-en’in oğlu ve Huhanyeh

Han'ın torunu) Prens Chu yu ise, "Shuh Shan-yü, yani "Sadık ve bağlı Han" olarak ilân ettiler. Ona da 500 pound altın verdiler. Bundan sonra Çin generalleri, Çin başkentine döndüler...": (Aynı yerler).

IX. HUN HAKANININ ÇİN'E KIZMASI VE AKINLARIN BAŞLAMASI:

"Hun Hakanı, bazı Hun şehzadelerinin Han olarak ilân edildiğini duyunca, çok kızdı ve şöyle dedi: "Önceki Hun Hakanı, (yani babası Huhanyeh Han), Çin'deki Han Sülâlesinin çok iyiliklerini görmüştü. Ben bunu bilmemezlikten gelemem! Ayrıca şimdiki Çin İmparatoru, onların torunlarından biri de değildir. Hangi hakla O, (yani Wang Mang) Çin tahtına çıkabilir".

"(Bundan sonra Hakan Büyük Hun prenslerinden) Sol Kutuhou, Sağ İchiet'zu Prensi ile (Huhanyeh Han'ın 2. Hatununun 5. oğlu) Lo'yu, ordunun başına geçirerek, (Çin'in kuzey sınırındaki) Yün-chung ve İ-chou'a gönderdi ve pek çok Çinli halkı öldürdü.

Hun akın düzeni: "Hakan bundan sonra, Sağ ve Sol bölgenin kumandanları (Tu-wei) ile "Sınır prenslerine", Çin sınırına akın yapıp yağmalamalarını, 'büyük kanatların, 10.000; 'Orta kanat'ların birkaç 1000 ve 'küçük kanatların da, birkaç 100 olmak üzere düzene girmelerini emretti. Yen-men ile Sho-fang (gibi büyük Çin illerinin) askeri valisini öldürdüler. Sayısız halkı, Çin memurlarını, mallar ile sürüleri alıp, götürdüler, öyle oldu ki, bütün sınır, bir harabeye döndü ve her yan insansız kaldı.

a). Çin, öç almak istiyor:

Herşeyde büyüklük taslayan ve herşeyin propaganda yanına değer verip, yaptıklarını veya yapmış gibi göründüklerini büyüten Wang Mang, sözde öç alma hazırlıklarına girişti. Onun planı şöyle idi: "300.000 kişilik bir ordu hazırlamalı ve bu ordunun da 300 günlük azık ve yiyeceği, hazırlanmalı idi. Bu büyük ordu 10 yönden birden yola çıkmalıydı. Hunları, sonuna kadar kovalayıp, ezmeliydi. Tingling kavimlerinin arazisine, (yani Baykal gölüne) kadar gitmeliydi. Böylece Hunların ülkesi bölünmeli ve Huhanyeh Han'ın her oğlu, ayrı ayrı Hun Hakanı olmalıydı ve tahta çıkmalıydılar". Böylece Wang Mang, hayâl ve propaganda gücünü, gerçeklerle karıştırıyordu. Plan tıpkı bir şiir gibiydi. Fakat gerçeklere uymuyordu.

b). Çin planı gerçekçi değil:

Çin sarayında yapılan toplantıda, Wang Mang'ın kendi generallerinden Yen Yu kalkarak, gerçeklere uymayan bu plan hakkında görüşlerini bildirmişti. Bu konuşmadan sonra Wang Mang, büyük savaş planından vazgeçmişti. Bu değerli konuşmayı, seçme yolu ile aşağıda sunuyoruz:

1. Hun-Çin savaşlarının kısa bir tarihi:

“Bendeniz, Sizin generaliniz, Hunların bize verdikleri zarar ve rahatsızlıkların, çok eski çağlardan bugüne kadar, uzun zamandır süre geldiğini, öğrendim. Yine duydum ki, Bizim en eski atalarımız, Hunlara karşı, gerçek ve kesin bir akına geçememişlerdir. (Yani Hunların ülkesinin içlerine yapılan bütün Çin akınları, başarısız kalmıştır). Daha sonraki üç Çin Sülâlesi, yani Chou, Ch'in ve Han Sülâleleri de, Hunlara karşı akınlarda bulunmuştur. Ancak onlardan da hiç biri, Hunlara gerçekten ve yerinde bir darbe vurarak, (veya en iyi taktiği) kullanarak, başarıya ulaşamamıştır. Chou Sülâlesi (M.Ö. 1122-225), az çok birşeyler yaptı ve başarıya ulaştı. Han Sülâlesi ise, (Hunlara karşı giden Çinlilerin) en kötüsüydü. Ch'in Sülâlesi de, (M.Ö. 255-209), Hunlara karşı bir başarı kazanamadı.

“Chou Sülâlesinin İmparatoru Hsüan (M.Ö. 827-781) zamanında, Hsien-yün'ler, sınırı geçerek saldırdılar ve Ching-yang'a kadar girdiler. (İmparator) bir generale onlara karşı akın yapmasını buyurdu. Sınırlarımızın ötesine itildiler, fakat sonra yine geri döndüler. (Eski Çağlarda Çin'in kuzey ve kuzeybatısında oturan) Jung ve Ti kavimlerinin saldırmalarını, bir sivrisineğin ısırmalarına benzetirlerdi. En iyisi onları kovmak ve kaçırmaktır. Bunun için dünyada en akıllı ve en yerinde olan taktik, orta derecede olanıdır, diye kabul edilmiştir.

“Han Sülâlesinin İmparatoru Wu-ti (M.Ö. 140-86) ise, generallerini, her yeri arayarak buldu ve askerlerini de seçerek topladı. Yiyecekleri, hafif bir yükleme ile yükledi. Düşmanın en içlerine girebilmek ve en uzak yerlerde garnizonlar kurmak için böyle yaptı. Gerçi bazı zaferler elde ettiği ve yağmada bulundu. Fakat Hunlar onun karşılığını (Çin'e) öç olarak daha çok ödettiler. (Hunlara karşı), ardı ardına ordu dizildi. Fakat sıkıntı, bitip tükenmedi, 30 yıldan çok süre böyle gitti. (İmparator Wu da, Hunlara karşı bir zafer elde edemedi, diyor).

“Çin, iyice tükenmişti. Hunlar da, yaralanmış ve çökmüşlerdi. Bütün dünya bunları bir zafermiş gibi öğrenmektedir. Fakat bunun (en azından), ne kadar kötü bir taktik olduğunu (söylemiyorlar)!

“Çin Sülâlesinin ilk İmparatoru Shih-huang (M.Ö. 221-209), küçük kinleri ile duygularını kıramadı. Halkının gücünü yitirmesine de, kulak asmadı. 10.000 mil uzunluğunda, dönüp dolaşan, uzun duvarlar, koruğanlar yaptırdı. (İşçiler ile askerlerin gerekleri için), araba katarları, ta okyanusun bulunduğu yerlerden itibaren dizildiler. Bu görkemli ve güçlü duvarlar bittiği zaman, Çin de artık, tükenmişti. Yer ve darı Tanrıları bile, yerin dibine inmişlerdi! Bu da bir taktik değildir!

2. Aşağıdaki güçlüklerden dolayı, şimdi Hunlara karşı bir akın yapılamaz:

“Birinci güçlük: Kuzey-batı sınırimızda, şimdi kıtlık başladı. Biz ise, 300.000 asker toplayıp, onlar için de 300 günlük yiyeceği hazırlamak istiyoruz! Doğuda, Okyanusun kıyısındaki T'ai'a kadar, uzanmak istiyoruz. Güneyden, Ch'iang ile Huai bölgelerinden askerler ile donanımlarını getirtmek istiyoruz! Bizden pek çok mil uzaklıkta bulunan yerlerden, (istediklerimizi elde edip), hazırlığımızı tamamlamış olsak bile, Onları sınırda toplayıp, hep bir araya getirmemiz için bile, bir yıl yeterli değildir. Bunu hesap etmemiz gereklidir. Ayrıca askerler oraya ilk geldikleri zaman, iklim ve hava durumuna karşı, korunmasız kalacaklardır. Komutanlar bu sebeple genç ve taze askerlerini kaybedeceklerdir. Silahlar bozulacaklar, gerekli olduğu zaman da kullanılamayacaktır. (Generalin bu itirazlarını biz başa aldık).

“İkinci güçlük: Bizim kuzey sınırlarımızda oturan insanların sayıları çok azdır. Bunun için oralarda orduya gerekli yiyecekleri bulmak, çok güçtür. Bu yiyecekleri, arkası kesilmeden, Çin'in içindeki pazarlar ile il devletlerinden bulmakta, çok güçtür.

“Üçüncü güçlük: 300 günlük yiyeceğe gelince, her askerin günde, 3 litre kuru pirinç yiyeceğini düşündüm, öküzler olmadan, bu yiyecekler taşınmaz. Öküz ayrıca, kendi yiyeceğini de taşıyacaktır. (Çünkü Hunlara giden yol, çölden geçmektedir). Bu yüke, (öküzün) yiyecek ve içeceğini de katmalıyız. (Hunların ülkesi), tuzlu ve çoraktır. Büyük bir bölümünde, otlar ile sular çok

az, (veya hiç yoktur). Edindiğimiz tecrübeler göre, ordunun yola çıkışından yüz gün geçmeden, öküzler ölecekler ve öküz kalmayacaktır. Yiyecekler ile ağırlıklar çoktur. Onları insanlar taşıyamazlar!

“Dördüncü güçlük: Hunların yurtlarında, hava, sonbaharda ve kışın çok soğuktur. İlkbahar ile son baharda ise çok yel eser. Taşınabilecek kadar çok odun ve ısınma âletleri, yakacak ve kömür taşınmalıdır. Bunları taşımak da çok güçtür. Ordu, bir yıl boyunca kuru darı yemek ve su içmekten başka birşey bulamayacaktır. Bunun için birliklerimize, sık sık salgınlar ve hastalıklar da uğrayacaktır. Bunun için daha önceki İmparatorlar zamanında, Hunlara karşı yapılan akınlar, 100 günde fazla tutulmamıştı. (Akınlar), 100 günü geçmedi. Daha çok uzatmak isteselerdi, güçleri yetmeyecek ve tükenecekti.

“Beşinci güçlük: Ağır ve büyük ağırlıklarla akına gitmemiz gereklidir. Bundan dolayı hafif ve hızla hücumla geçmek isteyecek birliklerimizin sayısı, sınırlı olacaktır. Hızla ilerleme, elimizde olan birşey değildir. Böylece düşman da rahat ve yavaş olarak, geri çekilecektir. İlk defa olsun, talihimiz iyi gider de, onların içine girip hücum edebilirsek, bu defa da bizim ağır yüklerimiz bizi dizginleyecek ve durduracaktır.

“Uçurumlar ve yalçın kayalar boyunca ilerliyeceğiz. Atlar, dizginleri ve kuyrukları ile (birbirlerine değerek), arka arkaya dizilip, öyle yürüyeceklerdir. Düşman istediği zaman, önden veya arkadan yolu kapıyabilir. Veya bizi (bölebilir). Bunun için, talihimize bağlı olarak te sayısız tehlikelerle dolu bir durum içinde gideriz. Bu da benim beşinci itirazım.

“Herhangi bir başarı elde etme güvenliği olmadan, halkımızın gücünün büyük bir bölümünü harcamış olacağız. Veziriniz olan bendeniz, bu konuda çok kuşkuluyum. Ancak ordu, şimdi artık harekete geçmiş bulunuyor. Hazır olan birlikler, önceden gönderilebilir. Yıldırım gibi bir hücumla geçerek (Hunlara) bir darbe vurabiliriz. Böylece Hunlara, kesin bir ders vermiş oluruz: (HS, 94B: s. 3825, Parker, XXI, s. 134; DG, I, s. 275).

Fakat Wang Mang’ın gözünü hırs bürümüşü. Çin tarihi şöyle devam ediyordu: “Fakat Wang Mang generalin bu sözlerini dinlemedi. Askerler ile azıklarını göndermeye devam etti ve devlet, heyecan ile karışıklık içinde kaldı.”

X. HUNLARDA MİLLİ BİRLİK:

(Prensler, Hakanla birlikte): Hayal gücü engin olan ve akla gelmeyen entrikalar ile kendisini Çin tahtına oturtan Wang Mang, Hun İmparatorluğunu 15 bölüme ayırmak istemiş ve yukarıda da gördüğümüz gibi, iki Hun şehzadesini de, ayrı unvanlarla ve zorla, Han olarak tahta çıkartmıştı. Büyük şehzade bir fırsatını bulup Hun başkentine kaçtı. Diğeri ise, Çin başkentine götürüldü. Çin sınırları bu sırada yine büyük Hun akınlarına uğradı. Güzel bir görünüştür ki bu akınlara Çin tarafından Han olarak tahta çıkarılmış şehzadeler de, birer Hun komutanı olarak Hakanın buyruğu altında katılıyorlardı:

“(Hun Hakanı) Huhanyeh Han’ın (M.Ö. 58-31), (2. hatunun 5. oğlu), Çin imparatorunun verdiği Hun Han’ı unvanını kabul etti. Ancak hemen atına binerek, Çin sınırından çıktı. Doğruca (kuzeydeki) Hun Hakanının başkentine gitti. Durumu, Hun Hakanına anlattı. Hakan, (ona kızmış olacak ki), şehzadeyi (eski unvanından) daha düşük bir memuriyete... tayin etti. Bu sırada, (yine Çin tarafından Hun Hakanı tayin edilen şehzade) Chu da, hastalanıp, öldü. Çin Sarayı, onun yerine kardeşi Ting’i, Hun Hakanı yaptı.

“... Bu sıralarda Hunlar, Çin sınırlarına gelerek, sık sık yağmalar yapıyorlardı. Çin generallerini, subaylarını ve askerlerini öldürüyorlardı. Pek çok halk ile hayvanları alıp, götürdüler. Şehzadeler de bu yağmalara girmişlerdi.

“M.S. 12’de Wang Mang, (Hunların bu akınlarına kızdı ve daha önce kendisi tarafından Hun Hakanı tayin edilmiş olan Hun şehzadesi) Ting’i, Çin başkentinde... öldürttü ‘: (HS, 94B: s. 3826, : Parker, XXI, s. 134; DG, I, s. 176). Bu şehzadenin öldürülmesi, Çin ile Hunların arasını iyice açtı”

1. Çin sınırları boşalıyor (M.Ö. 12):

Hun akınları ile Çin sınırları bir yangın yerine dönmüştü. Aşağıdaki vesika bu durumu çok açık olarak anlatmaktadır. Sınırdaki 12 Çin ordusu ise, Hunlara karşı akına çıkamıyordu:

“(M.Ö. 73’den sonra) Hunlar ile barışın sağlanması ile Çin’in kuzey sınırlarında bir kaç nesil, Hunların geldiklerini haber veren ateş kuleleri yanmadı. (Yani Hunlar, hiç akın yapmadılar). Bunun için sınırdaki halk, çabucak

çoğaldı. Sınırların her yanı, sığır ve atlarla kaplandı. Bundan sonra Wang Mang ülkeyi karıştırdı. Hun akınları yeniden başladı. Sınırdaki halk, esir olarak alınıp, götürüldü. Ya da yerleri ile yurtlarını bırakıp kaçtılar. 12 Çin ordusu ise sınırdaki kamp kurdu. Fakat bir türlü akına çıkamadı. Asker ve subayların morali bozuldu. Birkaç yıl içinde (Çin'in) kuzey sınırları (yeniden) boşaldı. (O kadar çok insan öldü ki), gömülmemiş cesetlerin kemikleri, şuraya buraya yayıldılar": (HS, 94B: s. 3826; Parker, XXI, s. 134; DG, s. 276). Bu durum, Hunların güçlenmesine yol açmıştı.

2. Wang Mang, Hunlara çok kızıyor:

Kaynaklarımızın Hunlar ile ilgili bölümü, yani (HS, 94B) tarihin akışını normal olarak anlatmaya devam ediyor. Ancak "bu sırada Çin'de, tam bir panik ve bozgun havası vardı". Bu durumu, (HS, 99B)'den öğreniyoruz: "M.Ö. 10 yılının ocak ayında, Çin tahtında oturan Wang Mang, Hunlara çok kızdı. Bunun için Hun Hakanı ile Hunların adlarını kendi kendine değiştirdi. Bundan sonra Hun Hakanına, 'Chiang-yü'lerin Tu-yü'sü denmesini emretti. Bu yeni sözlerin karşılığı, "Teslim olan kölelerin, (yani Hunların), bize bağlanmış Yü'sü, (yani başı)", demektir. Bu yeni unvan ile, Hunları küçültmüş oluyordu. Ayrıca buradaki "yü" sözü de, pek anlaşılmıyordu. De Groot'un da dediği gibi bu çağda yalnızca unvanlar değil; yer adları bile değiştirilmişti. Ancak Hunlara verilen bu yeni adı da, Çin Sarayının dışında başka bir kimse duymamıştı (DG, I, s. 276).

Wang Mang, "Hunlara Barbarlar, (yani Ti) denmesini emrediyor ve Hunların Beş unsur, Beş elemente karşı geldiklerini", sözlerine katıyordu. Hunlar hakkında alınan bu kararların, gerçeklerle ilgisi yoktu, en eski Çin felsefesinin prensipleri ile örülmüşlerdi. Generallerine gözleri kamaştıran görkemli unvanlar veriyor ve hayâlinde, yeni yeni akın yolları çiziyordu. Hatta Hun sınırına, çok büyük bir sayıda bir Çin ordusu bile göndermişti. Ancak kendi biyografyasında, yani (HS, 99B, 16)'da da dendiği gibi, "Çin orduları Hun sınırına geldikleri zaman, (Çin imparatorunun tahtında oturan) Wang Mang'ın parası bitmişti. Sınırlardaki Çin askeri, çaresiz olarak sınırlarda kalmıştı". (Ayrıca bk. DG, I, s. 278). Yukarıda sunduğumuz başka bir vesikada da dendiği gibi, "gömülmeyen askerlerin kemikleri, çevreye dağılmıştı".

D. XX. HUN HAKANI

(Wu-liu Han: M.S. 13-18)

Bu Han'ın şehzadelğinde silik bir kişiliği vardı. Kendisinden önce Hun tahtında 21 yıl oturmuş olan üvey ağabeyi ise, büyük bir Hun Hakanı idi. Onun zamanında bu prens, Çin'deki bir sınır komutanlığında bulunuyordu. Yani onun, Hun tahtına çıkması söz konusu değildi. Devlet içindeki klikleri bilen önceki Han, devletin geleceğini güvenlik altına almak istemişti. Fakat veliahtlık katına, yani devletin Sol Bilge Prenslğine tayin ettiği prensler, bir talihsizlik sonunda arka arkaya hastalanıp öldüler. Bunun üzerine bu unvan uğursuz sayıldı. Bundan sonra ünvanların en ulusu ve en kutlusu sayılan yeni bir unvan, veliahtlara verilmeye başladı. Fakat bu da bir yarar getirmedi. Hakan ölünce klikler işlemeye başladı. En sonunda köşede kalmış biri olan, Hsien adlı bu prens gelip Hun tahtına oturdu. Şimdi bu değişikliğin nasıl olduğunu gözden geçirelim:

“Devlet içindeki güçler ve klikler”: -1). Hun boylarının baskısı ile devlet içinde büyük bir rol oynayan bir damat-vezir, önceki Hakan zamanında da vardı. Hun hakanları her zaman, Çin'den çinli prensler almışlardı. Ancak bu prenseslerden olan çocuklar, devlet içinde ve Hun verâset geleneğinde bir rol oynayamamışlardı. M.Ö. 31-8 yılları arasında Hun tahtında oturan Hun Hakanı, Türklerin levirat, yani babaların câriyeleri ile evlenebilme geleneğine uyarak, babasına ait bir Çinli prensesle evlenmiş ve ondan da kızları olmuştu.

Bu kızlar büyük ve soylu Hun boylarına gelin olarak verilmişti. Hunların ünlü Hsüpu boyuna gelin olarak verilen prensesin kocası, Sağ Kutuhou Prenslği katında oturan, Tang adlı bir Hun soylusu idi. Hakan ailesinden olmayan, fakat ünlü bir Hun boyuna dayanan bu damad-vezir, kaynaklarımızdan anlaşıldığına göre, devlet içinde büyük bir rol oynuyordu. Az sonra göreceğimiz gibi, M.S. 13 yıllarına doğru Hunların devlet idaresi, hemen hemen bu damad-vezirin eline geçmişti. Önceki Hakan zamanında da, devlet içinde birinci sırada yer alan bir kişi idi. Çin, Hun hakanının mührünü değiştirdiği zaman, Çin'e elçi olarak giden ve Çin ile Hunların arasını bulmak isteyen de, yine bu damad vezirdi. Çin'i iyi tanıması, onun devletin idaresinde daha aktif bir rol almasına yardım ediyordu. Ancak önceki Hakanın büyük kişiliği, onun daha ileriye gitmesini önlüyordu.

2. güç, “Çin yanlıları” idi. Bu vezirin karısının Çinli Prensesten doğması sebebiyle, Çin’i sevenler ve Çin’in yanını tutanlar, onun çevresinde toplanıyordu. 3. güç ise, Huhanyeh Han’ın 2. karısının çocukları idi. Bu hatun, en büyük Ulu Hatun’unun kız kardeşi idi. Büyük bir Hun boyundan geliyordu. Ulu Hatunun oğlu olan önceki Hakan ölünce, damad-vezir ile Çin yanlıları, 3. güç olarak ikinci Hatunun çocuklarını ortaya çıkarmışlardı. Böylece önceki Hakanın oğlu ve veliahtı değil; 2. Hatun’un oğlu Prens Hsien, Hun tahtına geçti. Bunda herhalde Çin’in ve Wang Mang’ın akla gelmeyen entrikaları da rol oynamıştı. Buna rağmen Çin, Hun akınlarını durduramamıştı. Devlet içindeki 4. sağlam güçler, akınları durmadan devam ettirmişlerdi.

Yeni Hun Hakanının “gençlik çağına” gelem: Önceki Hun Hakanı zamanında Çin’in kuzey-batısındaki kendi ulusunun başında bulunuyordu. Unvanı, Sol Liwu Prensi idi. Çin elçileri onun ulusunda bazı kaçak ve sığın-tıları görmüş ve ultimatın vermişlerdi. Hakandan çekinen bu prens, Hakana haber vermeden, birşey yapamamıştı. Yeni Hakanın gençliğinde gösterdiği bazı kötü denemeleri vardı. Çin tahtında oturan Wang Mang, hayâlinde “15 Hun hakanlığı” kurmayı düşünmüş ve bu iş için de Hun sınırına bir elçi göndermişti. Elçi bu prens ile iki oğlunu davet etmiş ve onları ayrı ayrı “Hun Hakanı” olarak tahta çıkarmıştı. Prens bu durumdan korkmuş olacak ki, hemen atına atlamış ve Hun başkentine giderek, olup bitenleri Hakana haber vermişti. Hakan da onun rütbesi ile soyluluk unvanını indirmişti. Prens, Çinli-lere karşı koymadan hakanlık unvanını üstlenmekle, belki de böyle bir cezayı hak etmişti. Yeni Hakan, bu cezadan dolayı ağabeysi eski Hakana karşı bir kin gütmüş olabilirdi.

Bu hakanın bütün hakanlığı süresince, Çinli anneden olan üvey kız kardeşi ile kocası, sürekli olarak Çin yanlısı bir politika sürdürmüşlerdi. Bundan dolayı da Çin’den, altın gibi çeşitli armağanlar almışlardı. Hakanın kişiliği ile politikasını da, yine en iyi olarak Çin tarihleri açıklıyorlardı. “Hakan, Çin altınları ile ipeklilerine karşı o kadar aç gözlü ve hırslı idi ki, (Çin tahtında oturan) Wang Mang’ın kötü aşağılamaları karşısında bile, diz çöküyordu”. Görülüyor ki, bu yeni Hun Hakanı ile Hun hanedanı, içinden çökertilmiş ve dejenere edilmişti. Fakat önceki Hakan zamanında başlatılan Çin akınları, bütün katılığı ile sürüp gidiyordu.

Bununla birlikte Hakan bir bakımdan Çin’e yapılan büyük akınları örtmesini de biliyordu. Akınları daha çok doğudan yönetiyordu. Şikâyet gelen

Çin elçilerine de, doğudaki kaba ve savaşçı Hunları kontrole, kendisinin gücü yetmediğini ileri sürüyordu. Çin'deki Wang Mang, Hakanın rehin olarak götürülen oğlunu da öldürmüştü. Bu, sonradan ortaya çıkacaktı.

Bu Hakanın Batıda ve Türkistan'da neler yaptığını bilmiyoruz. Ancak devlet içinde eski statükoyu koruduğu da bir gerçektir. M.S. 18'de kendisi ölünce, yerine küçük kardeşi geçti. Böylece Hanedan, Huhanyeh Han'ın 2. Büyük hatununun çocuklarına kalmış oluyordu.

1. Verâset işleri:

"Wu-chu-liu Han, 21 yıl Hun tahtında oturduktan sonra, M.S. 13 yılında öldü. Devleti idare eden bir 'Büyük Vezir' vardı. Hakanın, Sağ Kutuhou kontu idi. (Kendisi soylu Hun boyu) Hsü-pu boyundan geliyordu ve adı da, Tang idi. (Bu vezir, eski, Hun hakanının üvey kız kardeşinin kocasıdır. Çin'de Wang Mang, Hakanın mührünü değiştirdiği zaman, Hakan bu veziri, Çin'e elçi olarak göndermiş ve eski mührünü istetmişti). Bundan da anlaşılıyor ki bu vezir, devlet işlerini iyi bilen ve Çin işlerinden de iyi anlayan bir kişi idi).

"Bu (Hun Büyük Veziri, Çin Prenses) Wang Chao-chün'ün kızı, Yüt-mi Chü-t'zu (Gelin) inin kocası idi. Prenses, (veya gelin) Yü, Çin ile dostluk ve barışın sürmesini istiyordu. Ayrıca, (20. Han, Prens) Hsien ile iyi ilişkiler kurmuştu. Prenses, başlangıçtan beri ve sonradan, (Çin imparatoru Wang Mang'dan), Hakan olarak tahta çıkarılmasını istedi.

"(Önceki Hun'ın küçük kardeşi ve veliahtı) Prens Yü'yü bir tarafa itti ve Prens Hsien'i, 'Wu-liu Joti Han unvanı ile tahta çıkarttı': (HS, 94B: s. 3827; Parker, XXI, s. 134; DG, I, s. 279). Görülüyor ki yeni Han'ın tahta çıkmasında birinci derecede rol oynayan, Çinli Prensesin kızı ve Büyük vezirin karısı olmuştu.

2. Han'ın yeni tayinleri:

"(Prens) Hsien, Wu-liu Han unvanı ile tahta çıkınca, Büyük kardeşi Prens Yü'yü, Sol Kuli Prenslğine tayin etti. (Prens Yü, eskiden veliahttı. Böylece yeni Hakan, onun unvanını indirmiş oluyordu).

'Han, Sutuhu adlı oğlunu, Sol Bilge Prenslğine, (yani Veliahtlık katına) tayin etti. Kendi (üvey?) küçük kardeşi ve T'u-ch'i Hatun'un oğlu Lu-hun'u

da, Sağ Bilge Prenslğine tayin etti. (Bu Hatun, Batı Hun Hanı T'u-ch'i Han'ın karısı mıydı? Yoksa devlet içinde, "Gerçek Hatun" diye bir kat mı vardı? Bunu bilmiyoruz.)

"Önceki Han zamanında, (Veliahtlık katındaki) Sol Bilge Prenslerin hepsi, arka arkaya öldüler. Bunun için bu unvanın, uğursuz (bir ad) olduğuna inanıldı. Sol Bilge Prensin unvanı, Hu-yü unvanı ile değiştirildi. Hu-yü, bütün unvanlar ile adların en ulusu ve kutlusu idi. Bu ada sahip olanlar, kesin olarak Han olacaklardı Bunun için (önceki) Han, kendi büyük oğlunu Hü-yü (değişmez veliaht) yaptı. Böylece devleti, ona bırakmak istiyordu.

"(Yeni) Han ise, önceki Han'ın kendi rütbesini değiştirmiş olmasından dolayı, ona kızılıyordu. Bunun için onun veliahtına (Hu-yü) devleti bırakmak istemiyordu. Tahta çıkınca, (eski veliahtın) rütbesini indirdi ve onu Sol T'u-ch 'i Prensi yaptı": (Aynı yer).

3. Çin'le dostluk politikası:

Çinli anneden doğmuş bir Hun Prensesi ile kocası Hun büyük veziri, istedikleri Hun Prensini tahta çıkarınca, Hun Sarayındaki idareyi ellerine geçirdiler. Dolayısıyla Çin'e karşı da dostça bir politika güdülmeye başlandı. Prensesin bir akrabası, Çin sınırında Çin valisi olarak bulunuyordu. Hun Prensesi onu görmek istiyordu. Çin İmparatoru hemen bir elçilik hazırlayarak gönderdi. Hun Sarayını hoş tutmak istiyordu. Bu arada Hunlara kaçmış olan eski Hun Sülâlesi taraftarlarını da istedi. Hun Sarayı bunları da hiç düşünmeden, kör bir Çin dostluğuna tutularak verdi. Wang Mang da onları Çin başkentinde canlı canlı yaktı.

Buna rağmen Çin, Hunlara karşı ikiyüzlü bir siyaset güdüyordu. "Yeni Hakanın oğlu Ting, Çin Sarayında rehin iken öldürülmüştü." Çünkü babası Çin tarafından 15 Hun Hakanından biri olarak tayin edildiği zaman, kaçarak gitmiş ve durumu Hun hakanına bildirmişti. Buna rağmen Çin İmparatorluk tahtında oturan Wang Mang yalan söylüyor ve şehzadenin sağ olduğunu söylüyordu.

4. Hunlar sertleşiyor:

Çin'e giden Hun elçileri en sonunda Şehzade Ting'in öldürülmüş olduğunu öğrendiler. Böylece Hun politikası da yavaş yavaş değişmeye başladı.

Yeni Hakan, bir yandan Çin'e karşı dostluk politikası güdüyor; diğer yandan da, "devletin Sol, yani doğu yanından" Çin'e karşı sürekli akınlar düzenliyordu. Çin elçileri gelip bu akınların sebeplerini sorunca da, şöyle cevap veriyordu:

"- (Doğudaki Proto-Moğol) Wuhuanlar ile Hunlar, eşleri görülmemiş ve duyulmamış kadar kötü insanlardır. Onlar, kendi kendilerine anlaşılarak, birleşiyorlar ve böylece Çin sınırlarına akın yapıyorlar. Tıpkı Çin'den gelip, Hunların içinde haydutluk yapanlar gibi! Ben henüz tahta yeni çıktım ve devletin idaresini de elime yeni aldım. Onları önlemek, henüz benim elimde değil!... Bununla beraber onları durdurmak için, elimden geleni yapacağım. Size karşı ikiye bölünmüş olmaktan hoşlanmıyorum!"

Çin İmparatorluğunun tahtında oturan Wang Mang'ın biyografyasında, yani (HS, 99B'de) de aşağı yukarı aynı şeyler anlatılıyor. Bu sırada Çin'in durumu da iyi değildi. "Çin'in kuzey sınırlarında büyük bir kıtlık görülmüş ve insanlar, birbirini yemeye başlamışlardı". Bunun için aklı başında olan Çin askerleri, yiyecek azlığı dolayısıyla Hunlara karşı bir savaş açılmayacağını; bunun için en iyisi yeni bir barış çağının başlamasını istiyorlardı. Wang Mang'ın hayâl gücü ile, duygu ve isteklerine uyanlar ise, savaş çılgınlıkları atıyorlar. "Hunlardan alınan esirleri yer, kanlarını içer, böylece Hunların yurtlarını bir baştan bir başa geçer, dolaşırız", diye bağırıyorlardı. Wang Mang ise, böylelerini hem bir yandan bağırtıyor ve hem de savaş hazırlığını sürdürüyordu. Bu da Hunların sertleşmesine yol açıyordu.

5. Çirkin bir Çin elçisi (M.Ö. 15):

Bu sırada Çin'i de geçiren Wang Mang gibi, herşey çirkin, âdi, kaba ve vahşice olmuştu. Hunlara kaçan Çinliler kendisine geri verildiği zaman, halkın da görmesi için, bütün halkı toplatmış ve onları meydanlarda, diri diri yaktırmıştı. M.S. 15'de, Wang Mang'ın Hun başkentine gönderdiği bir elçilik de, onun megalomanisi ile çarpık psikolojisini, tam olarak gösteriyordu. Onun isteklerini bir öz halinde şöyle sıralayabiliriz:

a) Hun Şehzadesinin cenazesi:

Hun Hakanının oğlu Çin başkentinde öldürülmüştü. Hakan, henüz o zaman Prens idi. Çin, Şehzade Teng'in sağ olduğunu söylemiş ve yalanla

Hunları oyalamıştı. Fakat sonradan Çin'e giden Hun elçileri, şehzadenin öldürülmüş olduğunu öğrenmişlerdi. Cenazeyi iki büyük Hun Prensi Çin'den almış ve Hun sınırında da büyük bir törenle karşılanmıştı.

b) Hun Hakanının unvanının değiştirilmesi:

Bu yetmiyormuş gibi Çin tahtını ele geçirmiş olan Wang Mang bir elçi göndererek, "Hunların Hakanlık unvanının değiştirilmesini", ikinci defa istedi. Gönderdiği fermanda, Hun Hakanının unvanının şöyle olmasını emrediyordu: "Bundan sonra Hunların adı, 'Kung-nu yani sadık ve bağlı köle; Hun hakanının adı ise, Shan-yü' yani iyi oldu, şeklinde değiştirilmiştir!" Çinli Prensesin kızının kocası ve Çin yanlısı Vezir ile oğluna ise, "Gelecekteki barışın kontu" unvanını vermişti. Aslında bu unvanların, kafaları bozmaktan başka, hiçbir değeri yoktu. Aslında bu Hun Hakanı, Çin tarihlerinin de dedikleri gibi, "Çin'in altınları ile ipeklilerine o kadar aç gözlü ve hırs duyuyordu ki, Wang Mang'ın bu kötü aşağılamalarına rağmen, yine de onun karşısında diz çöküyordu. Diğer yandan Çin'e karşı, eski biçimde Hun akınlarını devam ettiriyordu".

c) Hunlardan haraç istenmesi:

Çin'in Hunlara karşı bir akın yapmaya gücü olmadığı halde, Hunlara karşı istek ve baskılarını, gün geçtikçe çoğaltmaya başlamıştı. Bunda, Hun Hakanının zayıf kişiliği ile Çin yanlılarının oynadıkları rollerin de tesiri vardı. (HS, 99B, 30) ve 34a'ya göre, "Çin elçileri Hunlardan, 10.000 at, 30.000 sığır ve 100.000 koyun istemişlerdi. Hun Hakanı bunlara hayır demiyor; fakat Çin'in istediklerini de vermiyordu". Çin, bunlardan başka, daha neler ve neler istemişti. (Bk. DG, I, s. 284).

d) Hun Hakanının, mezarının açılması:

Böyle densiz bir istek, bütün Çin tarihi ile Çin politikasında hiç görülmemiştir. Bu da, Önceki Hun hakanına karşı olan kinini ve dolayısıyla, Hun Hakanının da büyüklüğünü gösteriyordu. Çin tarafından, Hakanın mezarından çıkarılması ve parçalanması isteniyordu. Tabii olarak Hunlar böyle birşey yapamazlardı. Bu bilgi yalnızca, (HS, 99B, 30, 34b)'de bulunur. Diğer istekler için bk. (HS. 94B: s. 3828; Parker, XXI, s. 136; DG, I, s. 283).

XXIII. BÖLÜM

BATIDA HUNLARIN ÜSTÜNLÜĞÜ

(Büyük bir Hun Hakanı, Yü Han: M.S. 18-46)

M.S. 18'e kadar Hun tahtında oturan Hun Hakanlarını incelemiştik. Taht kavgaları ve Hunların içindeki kliklerin denge politikası sonunda ve rastlantı ile tahta çıkmış olan bu Hakanlar, güçsüz ve silik kişilerdi. M.Ö. 8-M.S. 13 yılları arasında, Hun tahtında gerçekten büyük bir Hun Hakanı oturmuştu. Onun zamanında Çin tahtını entrika ile ele geçiren Wang Mang, Türkistan'daki şehir devletlerinin ellerinden mühürlerini almış ve Çin'in bir ili hâline getirmişti. Bundan dolayı Türkistan'daki şehir beyleri, Çin'e karşı cephe almışlardı. Ayrıca eski Çin Sülâlesinin Türkistan'da bulunan birçok asker ve generalleri de vardı. Bunlar da Çin tahtını ele geçiren Wang Mang'dan korktuklarından, Hunların yanında yer almışlardı.

M.S. 18'de Hun tahtına büyük bir Hun Hakanı geçiyor, önce doğudaki Proto-Moğol kavimlerini eziyor. Ondan sonra da onları yanına alarak, Çin'e karşı akınlar düzenliyor. Wang Mang'ın öldürülmesinden sonra Çin karışıklıklar içinde kalıyor. M.S. 29 yılından sonra ise Türkistan, Hunlara kalıyor. M.S. 46 yılına kadar Hun tahtında oturan bu Hun Hakanı Yü zamanında, Türkistan şehirleri Hunlara bağlanır. Ancak Hunlar, Türkistan şehir devletlerine çok ağır vergiler korlar. Bu yüzden Türkistan bir süre için Yarkend Beyliğine doğru yaklaşır. Yarkend, Türkistan'ın güney-batısında bir şehir devletidir. Fakat Yarkend, Çin'den çok Hunlara yakındır. Hun baskı ve kontrolü altındadır. Bunun için Yarkend Beyi, kendisini "Hun Hakanı" ilân eder. Fakat Yarkend Hakanının otoritesi, Kuça'nın kuzeyine geçmiyor. M.S. 41'den sonra Türkistan şehirleri yeniden Hunlara yönelirler.

M.S. 45 yılında, Hunların yurdunda büyük bir kuraklık ve çekirge âfeti baş gösterir. Hunlar soğuk, çekirge ile kıtlıktan yarı yarıya kırılırlar. M.S. 46

yılında ise, büyük Hun Hakanı Yü ölür. Bundan sonra Hunların tâlihi döner. Doğudaki Hunların eski köleleri Proto-Moğol kavimleri, Hunların yurduna doğru akına geçerler. Bu vahşi kitlelerin hücumları karşısında, daha da batıya doğru kaymak zorunda kalırlar.

“Hunların Türkistan siyâseti”, en iyi ve en açık olarak Çin Generali Pan Yung’ın, M.S. 123-129’daki raporunda anlatılmıştır. Bu siyâset herhalde Mete çağında da aynı olmalıydı. Çünkü Göktürk çağında da, aynı idare düzeni ve siyâset süre gelmişti. Hunlar, Türkistan şehirlerindeki yerli idare ve hanedanlara dokunmuyorlardı. Kontrol edebilmek için şehrin dışında, elçi adı ile bir garnizon bulunduruyorlardı. Yine bu Çinli Generalin raporuna göre, Hunların Türkistan şehirlerinde yaptıkları sağlam bir “Hun vergi düzeni” de vardı. Birkaç yıl Çin’e sığınıp da vergilerini ödemeyen bu büyük ticaret şehirleri, vergilerini sonradan, “Faizleri ve gecikme cezaları ile birlikte ödüyorlardı”. Ayrıca Loulan gibi şehirlerin, Hunlara gözcülük ve casusluk yaptıklarından; bazan da Hunların emri ile “Çin kervanlarının önlerini kestikleri”nden söz açılıyordu. Türkistan Şehir Krallarının oğulları da, sık sık Hun Sarayında rehin olarak görülüyorlardı.

A. BATIDA ÜSTÜNLÜK BÜYÜK HUN HAKANIYÜ

(Hu-tu-êrh Shih-tao Han: M.S. 18-46)

M.S. 18’den önceki Hun Hakanı, başlangıçta Hunların bir sınır prensinden başka bir şey değildi. Çin’den bol bol armağanlar almak için bir yandan Çin’i oyalıyor; diğer yandan da sınırdaki yağma oyunları ile, hem kazancını artırıyor ve hem de Hun generalleri ile askerlerini memnun ediyordu. Gerçi oğlunun Çin başkentinde öldürülmüş olmasından dolayı Çin’e karşı derin bir öç duygusu vardı. Ancak Çin’e karşı köklü bir harekette bulunduğu da görülmemişti. Daha doğrusu, M.Ö. 13’den önceki büyük Hun Hakanını, artık herkes arar olmuştı. Ondan sonraki Hun Hakanları, Çin tahtını entrika ile ele geçirmiş olan Wang Mang’a karşı, ordular le değil; ezilerek büzülerek, hediye koparma yolu ile cevap vermeye başlamışlardı. Wang Mang, M.S. 13’den önceki büyük Hun Hakanından o kadar korkmuştu ki, sonrakilerle onun mezarını açtırmak ve kemiklerini kırmak için, pazarlığa bile oturmuştu.

Bunun başlıca sebebi de, Hun Sarayında Çinli Prensesten doğan nesillerin ağır basması idi. Çinli Prensesten doğan çocuklar, Hakan olamazlardı. Fakat pekâlâ, istediklerini de Hun tahtına çıkarmışlardı. Üstelik Çinli prensesten doğan bu Hun prens ve prensesleri, Wang Mang ailesinin bir akrabası idiler. Hunlar ile Wang Mang'ın ilişkilerini ise, bu prensesin amcası kuruyordu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi melez prensesin kocası da, Hunların ünlü ve soylu Hsü-pu boyunun şefi idi. Böylece Hun devletinin idaresinde, Hakan ailesinden sonra, ikinci derecedeki boylar da söz sahibi olmaya başlamışlardı.

M.S. 18'den sonra Hun tahtına çıkan ve gerçekten büyük bir Hakan olan Prens Yü ise, uzun zaman kıyıda kalmış, Hunların sınır prenslerinden biri idi. Bazı notlara göre, Huhanyeh Han'ın 5. karısından doğmuştu. Yani Hun tahtına çıkmasını gerektiren, tam bir soyluluğu da görülüyordu. M.Ö. 8'de, Sağ Bilge Prensi olarak görülüyordu. M.S. 13'de, yine soylu prensler arasında yer alıyordu. M.S. 18'de ise Hun Hakanı olarak tahta çıkıyordu. Onu, ne gibi gelenek ve faktörlerin Hun Hakanlığına kadar getirdiğini bilemiyoruz. Fakat Çin tarihlerine göre o, "Mate gibi konuşuyordu".

Hun tahtına çıktından sonra da, M. S. 25'e kadar elle tutulur ve gözle görülür birşeyler yaptığını göremiyoruz. Çünkü melez Prenses Yü ile kızları ve torunları Çin'de kendi ailelerinden olan Wang Mang ile, görüşme ve anlaşma yollarını, kendi kendilerine koruyorlardı. Ancak bu Hakanın eskiden, Sağ Bilge Prensi olması, "onu Türkistan ve Hunların Batı siyasetinde söz sahibi kılmış olmalıydı". Bunun üzerinde ayrıca duracağız.

"Melez Hun Prensesinin trajik sonu" üzerinde de biraz durmak istiyoruz. Çin tahtını entrika ile ele geçiren Wang Mang'ın akrabası olan melez Hun Prensesi, oğulları ve torunları ile birlikte, Çin'e bir ziyarete gitmek isterler. İbret sahneleri ile dolu olan bu yolculuğun ilk macerası, Çin sınırında başlar. Melez Hun Prensesi ile kocasını karşılayan Çinli amcaları, hemen onları silah zoru ile tutuklayıp, Çin başkentine götürürler. Orada Prensesin kocasını, "Hsü-pu boyunun Hun Hakanı" olarak ilân ederler. Prensesin çocukları ile torunları hastalıktan veya Wang Mang'ın başka bir oyunu ile ölürler. M.S. 23'de Çin'de büyük bir isyan çıkar. Wang Mang öldürülür. Prensesin geriye kalan soyu da bu isyanda ölürler. Nesiller boyunca, Çin hesabına Hun tahtı üzerinde oyun oynayanların mezarı, böylece yine Çin olur!

M.S. 18-46 arasında Hun tahtında oturan bu büyük hakana gelince, M.S. 25'den önce, hakan olarak neler yaptığı, kaynaklarda pek söylenmiyor. Yalnızca, -Çin'de M.S. 24'de yeni Han Sülâlesi kurulunca-, Çin'den gelen elçilere yaptığı yiğitçe bir konuşmasını görüyoruz. Hakanın bu konuşmasını, aşağıda sunduğumuz vesikalarda, daha geniş olarak okuyacaksınız. Hakan Çin elçilerine, "Wang Mang'ı Hunların akınlarını zayıflattığını, bundan dolayı da Çin'de yeni Sülâlenin kendi yardımı ile kurulduğunu anlatıyor; bunun için de Çin'in artık Hunlara bağlı olmasını", yiğitçe söylüyordu. Ne olursa olsun, Hunların içinde devleti tutan, sağlam güçler bulunuyordu.

Hunların Batıya kayma çağı da, artık iyiden iyiye bu dönemde başlamış olmalıydı. Bunu, az sonraki bölümlerimizde göreceğiz. Çin kaynaklarını derin ve ince bir görüşle tercüme edip, açıklayan Parker, şöyle diyordu: "Bundan sonra Batıya ve Avrupa'ya Hun göçleri başlayacak, Avrupa'daki Attila ve halkı, Mete'nin çocukları olarak görülecekti. (Hunların eski yerinde) kalarlar ise, birçok yüzyıl sonra Çin'in kuzeyinde Türkler (Göktürkler) olarak yeniden görülecekti" (Parker, XXI, s. 137). Parker'in bu yerinde görüşü, çok uzak bölgeler ve çok sonraki çağlar ile ilgilidir. Biz ise Hunların, az sonra Tanrıdağları ile Batıda baskılarını nasıl arttırdıklarını gözden geçireceğiz.

Hakanın tahta çıkışı (M.S. 18): Çin tarihleri bu Hakanın tahta çıkışını, çok kısa olarak geçiştiriyorlar. Halbuki diğer Hun Hakanlarının tahta çıkışlarında yaptıkları tayinleri bile uzun uzun anlatırlardı. Ayrıca kaynağımız bu hakanın adını, Hakanlık unvanı ile değil; çoğu zaman prenslik adı ile anmaktadır. Ayrıca bu hakanın adı da çok uzundur. Bu unvan, iki Hun sözünün birleşmesi ile de meydana gelmiş olabilir. Kaynağımız, söze şöyle başlamaktadır:

"(Önceki) Hakan, Hun tahtında 5 yıl oturduktan sonra, M.S. 18 yılında öldü. Onun yerine Küçük kardeşi (?) olan Sol Bilge Prensi Yü, tahta çıktı. Hakanlık unvanı, 'Hu-tu-irh Shih-tao-kao Joti Han' oldu.

Yukarılarda da gördüğümüz üzere, Hun hakanlarının adlarının sonuna, bir süreden beri, aslının Hun dilinden olması gereken, bir "Jo-ti" sözü katılıyordu. Kaynağımız burada Hakanın tahta çıkışını anlattıktan sonra, ilk defa Jo-ti sözünü de açıklıyor ve şöyle diyordu:

“Hunlar, Çince Hsiao (yani atalara saygı; latince, pius, divus) karşılığı olarak, ‘Jo-ti’ derlerdi. (Bunun sebebi de şu idi): Huhanyeh Han’dan sonra, Çin ile Hunlar arasında çok sıkı bağlar doğmuştu. Çin imparatoriçesi öldüğü zaman, onun ölümünden sonraki adı, (yani posthum) adı ‘Hsiao’ konmuştu. Bunun için, (Hun Hakanlarını da) saygılamak istediler. (Ondan sonra da) Hakanlarına, ‘Jo-ti’ dediler” (HS, 94B: 3829; Parker, XXI, s. 136; DG, I, s. 286).

Bizce Çin tarihlerinin bu açıklaması hem yanlış ve hem de doğrudur yanlıştır, çünkü Türklerde bir büyük ölünce, onun adını söylemek yasaklanır ve ölümünden sonra söylenmek üzere, yeni bir ad verilir. Türkler buna, kong yani, koru ve yasak derler. Ancak Hun Hakanlarının yaşarken bu adı kullanmış olmaları da düşünülemez. Anlaşıldığına göre bu Hun geleneğinin anlayamadığımız ve karanlık kalan bazı yanları bulunmaktadır. Çin tarihlerinin doğru söyledikleri şey ise, bu geleneğin Huhanyeh Han’dan sonra başlamış olmasıdır.

HUN HANEDANI ÇİN BAŞKENTİNDE VE HEDİYE PEŞİNDE:

Huhanyeh Han’ın 2. Büyük Hatunun, 3. , 4 ve 5. oğullarında hakanlık karakteri ile kişiliği artık sönmüştü. Yukarıda da gördüğümüz gibi devlet işleri, Wang Mang’ın ailesinden gelen Çinli Prensesin melez kızı ile oğulları ve torunlarının eline geçmişti. Çin’e hediye için giden Hun elçiliğine katılan Hun büyüklerini, burada belirtmede, bir fayda vardır. Böylece, “Hun sarayını elinde tutan soylar ile kimseler” de, bir dereceye kadar ortaya çıkmış olacaktır.

(1). Prens She: Bu Prens, Çinli Prensesin melez kızının oğludur. Kendisi Baş elçi ve unvanı da Büyük Cüçü Prensi idi. M.S. 13’de Hun Hakanının oğlunun cenazesi gelirken, Hun Hakanı adına o bulunmuştu. -(2). Prenses Yü: Sık sık adını andığımız Büyük Çinli Prensesin melez kızı, Büyük Vezir Kutuhou’un karısı ve yukarıdaki Prens’in de annesidir. M.S. 13’den sonraki Hun hakanlarını, tahta onlar çıkarmışlardı. -(3). Bu Prensesin kız kardeşinin oğlu: Yukarıda da gördüğümüz gibi Büyük Çinli Prensesin iki kızı olmuştu. Bu ikinci kız da Hunların soylu Tanghu boyuna gelin olarak verilmişti. Bu Prensesin adı, Hun tarihinde şimdiye kadar duyulmamıştı. Onun oğlu, Hsi-tu Prensi unvanını taşıyordu.

Görülüyor ki Hun elçiliği, öğrendiğimiz kadarı ile hep “Çinli Prensesin soyundan oluşuyordu. Çin’deki amcaları ve akrabaları ile görüşmeye gidiyorlardı.

1. Birinci Elçiliğin trajik sonu (M.S. 19):

Dostluk ve hediye için Çin’e giden Hun elçiliği, yolda bir sürprizle karşılaşır. (HS. 99C) bu baskını, daha geniş olarak anlatır. Çinli anneden gelen melez Hun Prensesi, Çin ile gizli bir anlaşma yapmak için gidiyormuş. Ancak hiç kimseye dostluğu olmayan ve Hun tahtında entrika ile oturan Wang Mang Hun Prensesi Yü’nün amcası eli ile onları yakalatıyor ve Çin başkentine getirtiyor. Bu Hun elçiliğinden ancak bir Hun prensi kaçarak kurtuluyor ve Hun başkentine geri dönüyor. Wang Mang, melez Hun Prensesi Yü’nün oğlunu, “Hsü-pu boyunun Hakani ve gelecek barış çağının kontu” olarak ilân ediyor. Başkente, kendi yanında tutuyor, Böylece Çin başkentinde, Hun Hakanına karşı, bir rakip çıkarmış oluyordu. Bunun üzerine bazı Çin generalleri Wang Mang’a karşı gelmişler ve şöyle demişlerdi: “Tangadlı bu Prens, Hunların yanında iken bizim Batı sınırlarımıza hiçbir akın yapmamıştır. Ayrıca Hun Hakanının yaptığı ve yapacağı şeyleri bize haber vermişti. Hunların yanında olması, bizim için daha yararlı olur”: (HS. 99C, 5a). Bundan da anlaşılıyor ki Çin, Çinli Prensesin soyundan gelen melez Prenslere de iyilik yapmamıştı. Ayrıca, ‘Çinli anneden gelen melez Hunlar, hainlik de yapmışlardı’. Fakat Wang Mang, hiç kimseyi dinlemiyor, Hun Hakanını devirmek için, yeni bir akın hazırlığına girişiyordu.

2. Çin’de büyük isyân ve Han Sülâlesinin yeniden kurulması (M.S. 24):

M.S. 23’de, Wang Mang’a karşı büyük bir isyân başgöstermişti. Bu isyânda, Wang Mang ile birlikte, melez Hun Prensesi Yü, kocası büyük Hun veziri Tang ile oğlu Prens She de öldürüldü. Böylece yeni Han Sülâlesi, M.S. 25 yılında yeniden kurulmuş oldu.

“Hunların eski Hakanlık mührünü” yeni sülâle, bir elçi göndererek geri verdi. Böylece Hunlar ile arayı düzeltmek istedi. Ayrıca Çin’de öldürülen Hun elçiliğinden geriye kalan prenslerini de Hun başkentine geri getirdi.

3. Hun Hakanı, “Yeni Çin Sülâlesini ben kurdum” diyor:

Çin’de yeni Kurulan Han Sülâlesinin elçileri Hun Hakanına gelince, Hakan gururlandı ve Çin elçilerine şöyle dedi: “- Hunlar ile Çin, başlangıçtan beri, büyük ve küçük kardeşler gibiydiler. Hunlar arasında karışıklık çıkınca, Çin İmparatoru Hsüan (M.Ö. 73-48), bize yardım etti ve Huhanyeh Han tahta çıktı. Bundan dolayı, saygı duyma yolu ile kendimizi Çin’e bağlı kabul ettik.

“Fakat şimdi Çin’in içinde büyük karışıklıklar doğdu. Çin, Wang Mang tarafından ele geçirildi. Hunlar da ordu çıkararak, ona hücum etti. Böylece Çin’in sınır bölgeleri bomboş kaldı. Bunun sonunda dünyanın altüst olması, Han Sülâlesinin yeniden gelmesini gerektirdi. Wang Mang, yenilip öldü. Han Sülâlesi de yeniden yücelip, yükseldi.

“Bu, benim gücümle gerçekleşti! (Eskiden bizim size yaptığımız gibi), şimdi de siz bize bir büyük gibi saygı duymalısınız!” (HS, 94B: s. 2829; Parker, XXI, s. 137; DG, I, s. 286-287).

Hun Hakanının bu sözlerinde büyük bir gerçek payı vardır. Ancak bundan sonra Büyük Hun İmparatorluğu, uzun yıllar sürecek kuraklık gibi sebeplerle, gücünü yitirecek bir yandan Batıya diğer yandan da Çin’e doğru kaymaya başlayacaktır.

1. HUN HAKANI “YÜ”NÜN HAYATI (M.S. 18-46):

M.S. 18’de Hun tahtına çıkan ve gerçekten büyük bir Hakan olan Yü, uzun zaman kıyıda kalmış, sınır prenslerinden biri idi. Bazı eski Çin notlarına göre, Huhanyeh Han’ın (M.Ö. 58-31), 5. hatunundan doğmuştu. Yani Hun tahtına çıkmasını gerektiren tam bir soyluluğu da yoktu. Ancak M.Ö. 8’de, Sağ Bilge Prensi olarak görülüyordu. M.S. 13’de ise, soylu Hun Prensi arasında yer alıyordu. Bundan da anlaşılıyor ki, hiç olmazsa anne tarafından dayandığı bir kitle vardı. Batıda Sağ Bilge Prensi olarak bulunması, ona Türkistan ve Batı memleketlerinin durumu hakkında bir tecrübe kazandırmış olmalıydı.

Çin tahtını entrika ile ele geçirmiş olan Wang Mang’ın öldürülmesinden sonra, yeni Han Sülâlesi kurulurken, çeşitli klikler arasında kavgalar başladı.

M.S. 25’de bu Hun Hakanı, Lu Fang’la anlaştı. Wu-yüan’dan, yani Çin’in kuzey-batısından Çin’in içlerine kadar indi. Yeni kurulan Çin sülâlesinin imparatoru, ona karşı gelmedi ve üstelik de bir elçi gönderdi.

M.S. 30’da, Hun ve Çin elçileri karşılıklı olarak gelip gittiler. Çin tarihlerine göre “Hun Hakanı, çok kaba ve küstahtı. Kendisini Mete gibi görüyor ve gösteriyordu. Elçilere karşı da çok kaba bir dille konuşuyordu. Fakat Çin İmparatoru tahta yeni çıktığı için tutumunu değiştirmede”: (HHS, 89: s. 2940) Bundan sonra Çin sınırlarına yeniden girdi.

33 yılında Çin, Hun Hakanına karşı bir ordu gönderdi. Fakat Çin ordusu, hiçbir şey elde edemedi geri döndü. Çin tarihlerine göre, “Hunların gücü, bundan sonra gittikçe artmaya başladı”: (a. yer). 38 yılından sonra, Türkistan’daki Yarkend, ve Şanşan şehir devletlerinden, Çin’e elçiler geldiler. Çin’den, Hunlara karşı kendilerini korumalarını istediler. Fakat Çin İmparatoru, kendini güçlü duymadığı için, bu istekleri geri çevirdi.

Bu Hun Hakanı, yönünü daha çok Türkistan ve batıya doğru çevirmişti. Buraları hakkında bilgi ve tecrübesi çoktu. Bununla beraber, M.S. 44 ve 45 yıllarında da Hun orduları, Çin duvarının güneyindeki Şansi’de görülüyorlardı.

M.S. 46’da Hakan Yü öldü. Hun ülkesinde, “büyük kuraklık ve çekirge akınları”, onun ölümünden önce başlamıştı. Açlık ve salgın hastalıklar, Hunların sayısını yarı yarıya azaltmıştı. Bundan sonra ise, Hunlar arasında büyük taht kavgaları başlayacak ve “devlet ikiye bölünecektir”.

2. HUNLARIN TÜRKİSTAN’DA ÜSTÜNLÜĞÜ:

Hunlar, M.S. 41 yılına kadar Türkistan ile Batı Memleketlerini ellerinde tutmuşlar ve her türlü tesirlerini bu bölge üzerinde derinliğine sürdürmüşlerdi. Çin’in kuzey ve kuzey-batısında da bu üstünlük devam etmişti. O. Franke’nin dediği gibi, “Tanrı’nın lufu ve iyi bir talih dönemi Çin’in yardımına koşmuştu”. Bu da, 41 yılından başlayıp aşağı yukarı on yıl sürecek olan Hunların yurdundaki büyük kuraklık ve bu uzun kıtlık yıllarında Hunlar arasında doğacak olan açlık ve iç karışıklıklar idi.

Yoksa, “25-57 yılları arasında Hunlar çok güçlü idiler. Wuhuan ve Sienbi gibi (Eski Moğol) kavimlerini de yanlarına alarak Çin’in kuzeyini baştan

başa yağmaladılar. Bu bölgelerde yaşayan, Çin memurları ile Çin halkını öldürdüler. Sulh içinde geçen hiçbir yıl görülmedi”.

3. HUNLAR VE PROTO-MOĞOL KAVİMLERİ:

Aslında Hunlar ile Moğol kavimleri arasında, hiçbir zaman dostluk doğmamış ve kurulamamıştır. İsa’dan sonraki 1 yılında, Hun mezarlarının yağma edilmesinden dolayı, Hunların Doğu Moğol kavimlerini nasıl perişan edip dağıttıklarını görmüştük. Bunun için, Hunlar ile Doğu Moğollarının birlikte yaptıkları akınlar, bir anlaşma şeklinde açıklanmamalıdır. Çünkü Hunların büyük bir felâkete uğrattıkları “Wuhuan kavimleri M.S. 9-22 yılları arasında, (yani on yıl sonra) Çin sınırlarını, yağmaladılar”². Öyle anlaşılıyor ki Hunlar, Doğu Moğollarını ilk önce ezdiler ve ondan sonra da yanlarına alıp, alanlara alıştırdılar. Nitekim kaynaklarımız, şöyle diyor: “O çağda Hunlar He Sienbiler ve Kızıl-dağ Wuhuanları birleştiler. Böylece hep birlikte, büyük bir güç oluşturdular. Tekrar, tekrar Çin sınırları içine girdiler. Halkı ve Çin memurlarını, yağma edip öldürdüler. Çin sarayı, fevkalâde bir durum ilân etti. Sınırdaki Çin askerlerini çoğalttı. Her ilde birkaç bin askerden oluşan birlikler kuruldu. Bütün generaller sınır bölgelerinde, birbirinden ayrı ve güçlü garnizonlara tayin edildiler”³. Eskiden Çin sınırları için, büyük felâketler Hunlardan gelirdi. Şimdi Hunlar, yanlarına yeni kavimler de katmış ve onlara, Çin ve akın yollarını öğretmişlerdi. Az sonra göreceğimiz gibi bu deneme, Hunlar için de iyi sonuçlar doğurmayacaktır.

4. ÇİN TÜRKİSTAN’I HUNLARA BIRAKIYOR:

Çin’de Yeni Han sülâlesinin kuruluşundan, özellikle 29 yılından sonra Çin, gözlerini daha çok, Güney Çin ile Annam bölgesine çevirmişti. Bu bölgelerdeki derebeyleri kaldıran Çin ordusu ve bilginleri, “halka tarımla uğraşmayı, elbise ve ayakkabı yapmalarını öğretmişlerdi. Ayrıca aile hayatı ile

¹ HHS. 80. 8b: Schreiber, s. 167.

² HHS, 80, 9a: Schreiber, s. 156.

³ Aynı esr. a. yer.

karı koca ve nikâh düzenini de, yoluna koymuşlardı. Okullar açarak, halkı aydınlatmaya çalışmışlardı⁴. Güney Çin'deki su kanalları da yine bu çağda açılmıştır. Bu yolla Güney Çin'de, Çin teşkilât ve idaresi kurulmuş ve bu bölge kontrol altına alınmıştı⁵. Güneydeki, bu başarılı Çin akınlarını düzenleyen Çin generali Ma Yüan, gerçekten haldi bir ün kazanmıştı. Az sonra bu general, güneydeki başarılarından dolayı Hunlara karşı gönderilecek; fakat büyük yenilgilere uğrayacaktır.

Çin imparatoru, Ortaasya ile ilgili konuların yabancısı idi. Ayrıca kuzeyden gelen tehlikeli akınlar, Çin için Ortaasya'dan çok daha büyük idi. Bu sebeple Ortaasya ile ilgili bütün teklifleri reddediyor ve "Memleketimizde sulh ve asayiş henüz daha yeni kurulmuş iken, dış meselelerle uğraşmak için vaktimiz yok", diyordu⁶. Bu görüş, yalnızca Türkistan için değil; birçok dış ülkeler için de, hiç değişmiyordu. Bundan dolayı Çin İmparatoru, Hunları hoş tutuyor ve Ortaasya'yı Hun egemenliği altına bırakıyordu. Bu dış politikanın birçok örnek olaylarını, sık sık göreceğiz.

HUN HAKANI "YÜ" VE TÜRKİSTAN:

Sonraki Türk tarihinde olduğu gibi, Hun tarihinde de uzun süre yaşamış büyük hakanlar Ortaasya'da aynı kandan gelen kavimler arasında, büyük bir birlik kurmuşlardı. Çin tarihlerinde "Yü" adı ile geçen bu hakanın, Hun dilindeki adını ayrı bir bölümde inceleyeceğiz. Kendisinin hayatı hakkında bir bilgimiz yoktur. Fakat Mc Govern'in de dediği gibi, "Hunlar onun çağında bağımsızlıklarını yeniden kurmayı ve Uzakdoğu politikasında en baskılı bir faktör olduklarını, bir daha göstermeği başarmışlardı"⁷. Fakat bu konu ile ilgilenen tarihçiler, Çin'in kuzeyindeki Güney Hunları ile Ortaasya ve Türkistan'ın gerçek sahibi olan Kuzey Hun Hakanını, birbirine karıştırmışlardır. Gerçi onun ölümünden sonra, yine Hunlar bölünecek ve Çin'in kuzeyinde, yeni bir devlet kuracaklardır. Fakat bundan önce, Kuzey Çin'deki

⁴ HHS, 116, 7a vd.

⁵ HHS, 54, 10a vd.; Franke, s. 390.

⁶ HHS, 118 1a; Franke, I, s. 392.

⁷ Mc Gowern, s. 231.

Hun kalıntıları ile âsi Çin generali Lu Fang'ın hayatını içine alan bölümleri, Ortaasya'daki bu gerçek Hun İmparatorluğundan ayırmak gereklidir.

B. HUNLARIN, TÜRKİSTAN'A YÖNELMELERİ (M.Ö. 18-46)

İsa'dan önceki yıllarda, Hunların neler yaptıklarını incelemiştik. Çin tarihlerinin Hunlar ile ilgili ana bölümleri, artık Hunların güçlerini küçümser görünmüyorlardı. Fakat aynı tarihlerin Türkistan ile ilgili bölümlerini okuyunca, durum değişiyordu. Bu bölümlere göre Hunlar, yine güçlü günlerini yaşıyorlardı. Çin orduları ise bütün kuvvetlerini bu gücü kırmak için kullanıyorlardı. Batıya kaymış olan Hunların hükümdar otağları, Çin'e çok uzak olduğu için, Çinlileri az ilgilendiriyordu. Fakat Hunların Türkistan'daki uçları, Çin'in Batı ticaret yollarını kesiyor ve Çin'i, büyük bir ekonomik krize sürüklüyordu. Bundan dolayı Hun tarihini yazarken, bütün bu yan konuları da tam olarak gözden geçirmek gereklidir.

1. Hunların Türkistan'a inmeleri:

Yukarıda da açıklandığı gibi, İsa'dan sonraki ilk yıllarda, Çin'de büyük bir Sülâle değişikliği olmuştu. "Eski Han Sülâlesi" yıkılmış ve bunun yerine "Yeni Han Sülâlesi" kurulmak üzere idi. Bu iki Sülâle arasında Çin'de büyük karışıklıklar olmuş ve Wang Mang idareyi ele geçirmişti. Çinliler şimdiye kadar sınırlarda sulhu korumak için, Hun İmparatorlarını hoş tutmuşlardı. Bu sebeple de Hun hükümdarına, "Hun Şanyü'sü", yani "Hun imparatoru" yazılı bir mühür vermişler ve mektuplarında da onları böyle anmışlardı. "Wang Mang Çin tahtını ele geçirince (M.S. 9-22), (Hun Hakanlarının imparator, yani Şanyü) unvanlarını değiştirerek, rütbelerini indirdi ve üzerinde bağlı, yani vassal-kıral yazılan (bir mühür) verdi. Bunun üzerine (Hunlar) ve Batı Memleketleri, (yani Türkistan şehirleri), çok kızdılar ve isyân ettiler. Çin ile (eskiden beri süre gelen), bütün ilişkilerini kopardılar. Ayrıca hepsi birlikte yeniden Hunlara bağlandılar"⁸.

Yukarıdaki vesika "Batı memleketleri yeniden Hunlara bağlandılar" değişimini açık olarak kullanmıştır. Bundan da anlaşılıyor ki Türkistan şehirleri Hunlara ilk defa değil, daha önceleri de birçok defalar bağlanmışlardı.

⁸ HHS, 118, 1b; Chavannes, s. 115.

2. Türkistan'da Hunlar ve isyân (M.S. 29-41):

Bu kitapta sık sık açıklandığı gibi Türkistan şehirleri, büyük yollar üzerinde bulunan, büyük ticaret merkezleri idi.

Türkistan şehirlerinde, Ortaçağ'da ve hatta Karahanlı çağında olduğu gibi, türlü kavimlerden oluşmuş, çok eski ticaret kolonileri vardı. Hunlar da Göktürkler gibi, belki de ekonominin gelişmesi bakımından, bu şehirlerin içişlerine pek fazla karışmamışlardı. Bunun- için, "Zaptetmek, fethetmek" deyiimi ile "kontrol altında tutmak" anlayışı üzerinde, dikkatle durmak gereklidir. Aslında bu şehirler çoğu zaman Hun kontrolü altında idiler: "Çin tahtını Wang Mang ele geçirince, Çin'de karışıklıklar ortaya çıktı (M.S. 9-24). Kuzey Hunların Hakani, bundan faydalandı ve Batı memleketlerini ele geçirdi. Batı Memleketlerinin beyleri içinde, Yen adını taşıyan Yarkend kralı, diğer beylerin en güçlüsü idi. Bu sebeple Hunlara bağlanmak istemedi. Bu kiral, M.Ö. 48-33 yılları arasında, henüz çok genç bir prens iken, Çin imparatorunun yanında hizmet görmüş ve Çin başkentinde büyümüştü. Çin'e karşı büyük bir hayranlığı ve sevgisi vardı. Ayrıca kendi memleketini de, kendisinin kurduğu Çin idare düzenine göre idare ediyordu. Hayatı boyunca kendi çocuklarına da, sürekli olarak, Çin'e bağlı olarak yaşamaları fikrini aşıladı. Çin'e karşı, hiçbir saygısızlık da göstermedi. M.S. 18 yılında öldü"⁹.

Görülüyor ki, Türkistan şehirlerinin saraylarına, Çin kültürü çoktan sızmış ve yayılmıştı. Buna rağmen şehir beylerinde, ekonomik fayda daha önde geliyordu, öyle anlaşıyor ki Yarkend kralı, bu avantajı Hunların eline bırakmayıp, kendi yararına kullanmak istiyordu. Ayrıca bunun başka sebepleri de vardı: "Hunlar birçok Batı memleketlerine ödemeleri için çok ağır vergiler koydular. Bunun için de şehir beyleri, Hun idaresine dayanamadılar. M.S. 25-55 yılları arasında Çin başkentine elçiler gönderdiler ve Çin'e bağlanmak istediler. Çin imparatoru (25-57), devlet içinde henüz daha asayiş ve düzen kurulmamış iken, dışişlerle uğraşmanın doğru olmayacağını düşünerek onların isteklerini kabul etmedi". Bu ünlü Çin İmparatorunun, güçleninceye kadar bu gibi dış istekleri ısrarla reddettiği, kaynaklar da sık sık görülmektedir¹⁰.

⁹ HHS, a. yer; Chav., s. 196.

¹⁰ Franke, I s. 392.

Hunlar daha çok, Tanrıdağlarının güney eteklerindeki Büyük Türkistan şehirlerine değer veriyorlardı. Bunun için daha uzakta bulunan, güneydeki Yarkend şehri güçlenmişti. Eski Yarkend kralı ölmüş ve yerine oğlu Kan geçmişti: “Yakınında bulunan şehir beylerinin başına geçerek, Hunlara kafa tutmaya başlamıştı. Subaylardan, askerlerden, kadınlardan ve çocuklardan bin kişilik bir heyet oluşturarak, (Çin’in batısındaki) Çin büyük valisine gönderdi. Çin’in kendileri için, ne gibi tedbirler almak istediğini sordu. Ayrıca bu yolla da, saygılarını ilettiler. Büyük vali, İmparator ile de anlaşarak, ona “Çin’e bağlılık gösteren Yarkend Kralı” unvanını, M.S. 29 yılında verdi¹¹. 55 (Türkistan) şehrinin kralı, onun otoritesi altına girmişti. (Yarkend kralı) Kang, 33 yılında öldü”¹²:

55 Türkistan şehir krallığının, Yarkend etrafında toplanmış olması çok şüphelidir. Çünkü Türkistan krallarında hiçbiri, Hunlarla henüz daha bir savaşa girmiş değildir. Aslında İsa’dan önceki yıllarda, Çinliler tarafından kurulan “55 Krallık”, Türkistan’ın tamamı demektir¹³. İşin aslına gelince, M.Ö. 33 ile 40 yılları arasında Hunların bazı büyük iç işleri olduğu, bir gerçektir. Her ne kadar kaynaklar, “Bu olanlardan sonra Hunlar zayıfladılar” diyorlarsa da¹⁴, bu gerilemenin, bilmediğimiz daha başka sebepleri de olmalı idi¹⁵. Aslında kuzey Türkistan’daki Ticaret şehirleri ile yolları, Hunların elinde bulunuyordu.

3. Yarkend kralı “Hun Hakanı” oluyor (M. S. 41):

Bu çıkışın, Doğu ve Batı Türkistan’daki beyler ile halkın, Hunlar tarafından nasıl büyülenmiş olduklarını göstermesi bakımından, büyük bir değeri vardır. Yarkend Kralı, yakınında bulunan iki küçük şehri aldıktan sonra,

¹¹ Çin unvanlarını burada vermedik.

¹² HHS, 118; Chavannes. TP, 1907, s. 196.

¹³ Chavannes, s. 154 vd.

¹⁴ HHS, 118, 2a; Chav., s. 156.

¹⁵ Eberhard, Çin tarihi, s. 106.

amcalarını, bu şehirlere vali olarak tayin etti¹⁶. Ayrıca M.S. 38 yılında, Lob-nor'daki Şaşaşan kralı ile anlaşarak Çin'e elçi gönderdiler. Kaynaklarda, "Çin ile ilişki kurmak için, Batı memleketlerinden ilk defa gelenler bunlar oldular" dediğine göre, bundan önce olanlar Çin tarihleri tarafından açık olarak büyütülmüş oluyorlardı!¹⁷. Aslında Yarkend kralı, "41 yılında Çin'e bir elçi gönderdi ve (kendisinin), Batı Memleketlerinin Büyük Çin Valisi olarak, tayin edilmesini diledi". Fakat Çin İmparatoru, Ortaasya işlerine karışacak durumda değildi. Bunun için Yarkend Kralına, istediği büyük unvanı verdi¹⁸. Fakat az sonra Türkistan'ın doğusundaki Çin valisinden şöyle bir mektup gelmişti: "Bir barbara, (yani yabancıya) böyle büyük bir iş ve otorite verilemez. Böylece (Türkistan'daki) bütün krallıklar, bizden ümitlerini kesmiş olacaklardır". Bunun üzerine, "İmparator, Yarkend kralının elçisine verilen 'askeri büyük vali' mührünün alınmasını ve krala, 'Büyük Çin generali' unvanının verilmesini emretti. Fakat Yarkend elçisi bunu reddetti. Bunun üzerine büyük bir Çin memuru, elçiden mührü zorla aldı¹⁹.

Ne oldu ise, bundan sonra başladı. Yarkend kralı elinden fermanın alınmasına rağmen kendisini, "Çin askeri, büyük genel valisi ilân etti ve türlü (Türkistan) krallarına elçiler gönderdi". Bundan sonra karşımıza, çok değerli bir kültür meselesi çıkmaktadır. Yarkend kralına bağlanan Türkistan kralları, "Büyük Çin valisi" unvanını beğenmemişler veya bunu kabul etmemişlerdi. Bunun için ona, Şanyü, yani "Büyük Hun İmparatoru" unvanını vermişlerdi: '(Batı memleketlerinin) krallarının hepsi Yarkend kralı Hien'e bağlandılar ve ona Şanyü unvanını verdiler. Artık bundan sonra Yarkend kralı, iyice güçlendi ve çevresine korku vermeye başladı. Türlü şehir krallarına ve bu arada, Kuça kralına hücum etti. Böylece, diğer krallıklara da hücum etti. Böylece, diğer krallıkları da korku ve şüphe kapladı. 45 yılında, 18 Türkistan şehir kralı Çin'den yardım istemek için elçi gönderdiler²⁰.

¹⁶ Bu şehirler için bk. Chav., TP, 1907, s. 197.

¹⁷ HHS, 14a: Chav., s. 192; Franke, s. 392.

¹⁸ Franke, a. yer.

¹⁹ Aynı yer.: HHS, 118, 14a

²⁰ HHS a. Yer; Chav., 119.

4. Hunlarda, “büyük kuraklık” (M.S. 45-46):

Bundan da anlaşılıyor ki, Yarkend kralının bu çağda “Hun imparatoru” unvanını almış olmasına rağmen, gücü henüz iyice yayılmamıştı. Fakat 45 yılında Hunlarda başlayan büyük kuraklık, çekirge, âfetleri ile kıtlık, Yarkend kralının genişlemesine yardım etmişti. (BK. bk.) “Yarkend kralı, Türkistan’a Çin askeri valisi ile (ordusunun) gelmeyeceğini öğrenince, Lobnor’un güneyindeki Şaşan şehrinin kralına, bir elçi gönderdi. Çin ile Batının ilişkilerini kuran, ana (ticaret) yolunun kesilmesini emretti. Fakat Yarkend kralının bu isteği, yerine getirilmedi ve elçisi de öldürüldü. Bunun üzerine, Yarkend kralı çok kızdı ve bir ordu gönderdi. Şaşan kralı da ordusunu alarak, savaşa girdi. Fakat yenildi. Bunun üzerine dağlara kaçıp saklanmak zorunda kaldı. Yarkend kralı, 46 yılının kışında Kuça kralına hücum etti ve onu öldürdü. Böylece Kuça şehrini de idaresi altına aldı”²¹.

Görülüyor ki Yarkend kralı, başlangıçta Türkistan şehir beylerine karşı, ılımlı bir politika izlerken; güçlenince, hemen politikasını sertleştirmişti. Türkistan’daki idaresini uzun kılmak için, yüzyıllardan beri Türkistan şehirlerinde yaşayan kral ailelerini yıldırma veya yok etmek yoluna girmişti. Hunlar ise, daha çok alınacak vergilere değer veriyorlar ve şehirlerdeki, soylu beylere dokunmuyorlardı. Bu sebeple şehir beyleri, yavaş yavaş Hunların tarafını tutmaya yöneliyorlardı.

C. HUNLARIN TÜRKİSTAN’DA ÜSTÜNLÜĞÜ VE KURAKLIK (M.S. 45)

46 yılına kadar devam eden büyük kuraklık ve kıtlık, taht kavgaları, bölünmeler, bunlardan daha korkuncu, doğudan gelen Moğol akınları, Hunları iyice batıya itmişlerdi. Hunlar bu felâketlerden, birçok dersler de almışlardı. Doğudan ümitlerini kesen Hunlar, amaç ve geleceklerini, yalnızca Ortaasya ile Türkistan’a yönelmişlerdi. “Hunların Türkistan politikası” da 46 yılından sonra, iyiden iyiye değişmişti. M.S. 9 ve 25 yıllarında Türkistan ticaret şehirlerine ağır vergiler koyarak yönetmek isteyen Hunlar, şimdi daha yumuşak

²¹ Aynı esr. , a. yer.

davranıyorlardı. Türkistan'da üstünlük kurmak isteyen Yarkend'e, büyük ordular göndererek, taaruzla geçmiyorlardı. Yarkend beyi tarafından öldürülüp yerine, yine Yarkendli bir komutanın tayin edildiği Kuça kralına yardım, ediyorlardı. Fakat bu yeni girişme, Kuça'ya bir Hun komutanı tâyin etme yolu ile olmuyordu. Yine Kuça'nın, eski bey ailesinin oğlunu başa geçirme yolu ile yerli halkın gönlünü almasını biliyorlardı. Aşağıda buna benzer pekçok örnekler göreceğiz. Bir askerler devleti olan Hun İmparatorluğunda, yavaş yavaş diplomatlar da sözlerini, daha çok dinletir olmuşlardı.

1. Ticaret şehirlerinin Hunları istemesi:

Çin idaresi, büyük Ortaasya şehirleri için daha elverişli idi. Çin de onları serbest bırakıyordu. Çünkü: "Türkistan'daki küçük devletler, Çin'de dost oldukları sürece yollar, ticaret kervanları için açık oluyordu. Bu da Çin için, Türkistan'da büyük ordular bulundurmaktan, daha ucuza geliyor ve daha faydalı oluyordu. Fakat Türkistan, (Hunlar gibi) büyük bir devletin idaresi altına girince, durum değişiyordu. Bu devlet, (yani Hunlar), ticaret kontrolünü elinde tutuyor ve en iyi malları, kendileri alıyordu. Bu sebeple de Çin'in elinden, iyi ve büyük ticaret imkânları, alınmış oluyordu". İşte, Çinlilerle Hunların, Türkistan'a değer vermelerinin, ana sebebi bu idi.

Hunların Kuraklık ve kıtlık yıllarında, Türkistan'da üstünlük kuran Yarkend beyi, Lobnor'un güneyindeki Şanşan şehri beyine, Çin'den gelen ticaret yollarını kesmesini emretmişti. Böylece ticaret yollarını, eline geçirmiş olacaktı. 46 yılından sonra Hunlarda, Batıya değer vermeye başladılar:

"Şanşan şehrinin beyi, Çin'e bir mektup göndererek, oğlunu rehin olarak vermek istediğini ve ayrıca (Ortaasya'ya) bir Çin büyük valisinin gönderilmesini diledi. Ayrıca diğer bir Çin valisi gönderilmezse, kendisinin Hunlara bağlanmak zorunda olduğunu da, bildirdi. Çin imparatoru ise ona şöyle bir cevap verdi: "-Şu sırada Çin'den oraya, büyük memurlar ile orduların çıkarılmasına imkân yoktur. Eğer sizler, yani çeşitli beylikler, kendinizde bir güç görebiliyorsanız, size en uygun olan tarafa gidip bağlanabilirsiniz. (Bu bağlantınız), doğuya da, batıya da, güneye de, kuzeye de olabilir!" Bu cevap üzerine Şan Şan Şehri ile Turfan'da bulunan beylikler, Hunlara bağlandılar".

2. Kuça devleti, Hunlara bağlanıyor:

Kendisini, “Hun İmparatoru” ilân etmiş olan Yarkend beyi Hien ise, yine eski sert idaresini sürdürüyordu. Bununla ilgili kaynakta pekçok Çince adlar ve deyimler geçmektedir. Bu sebeple kaynağı, şöyle özetleyeceğiz: “Yarkend beyi daha önce, Amuderya bölgesini almıştı. Fakat devleti genişleyince, bunu bir fırsat bilen Amuderya bölgesi beyi, (kendisini kontrol ve idare için gönderilmiş olan) (?), Yarkend beyinin elçisini öldürdü. Bunun üzerine Yarkend beyi, Amuderya bölgesine akın yaparak, eski beyi mağlup etti ve onun yerine, yerli halktan birini bey yaptı. Yarkend beyi, Kuça şehrinin eski beyini de öldürmüş ve yerine, oğlunu çıkarmıştı. Az sonra onu da mevkiinden indirdi ve kuçayı, başka bir krallığa bağladı. Birkaç yıl sonra, Kuça halkı ayaklandı. Yarkend beyine bağlı beyleri öldürdü ve Hunlara bir elçi göndererek, kendilerine bir bey tayin etmeleri için dilekte bulundu. Bunun üzerine Hunlar da, Kuça şehrinin soylularından biri olan Şendu adlı birini, Kuça’ya bey olarak tayin ettiler. Artık bundan sonra Kuça, Hunlara bağlanmış oldu”. Bu değerli kaynaktan da anlaşılıyor ki, artık Hunlar da, yerli halkın istedikleri en uygun beyi seçip, onların başına tayin ediyorlardı. Bu, Türkistan’da başlayan yeni ve ılımlı bir Hun politikasıdır.

XXIV. BÖLÜM

HUN İMPARATORLUĞUNUN İKİYE BÖLÜNMESİ VE GERİLEME (M.S. 46-73)

M.S. 46 yılında büyük Hun Hakanı Yü öldü. Onun yerine Sol Bilge Prensi olan Wu-ta Te-hou Han geçti. Az sonra o da öldü. Onun yerine de küçük kardeşi P'u-nu Han geçti. Herhalde bu "P'u-nu" adı, şehzadenin Hanlıktan önceki bir unvanı olmalıydı. Artık bundan sonra Hunlar içinde taht kavgaları başlayacaktır. Taht kavgalarına girmeden önce, Büyük Hun devletini duraklatan ve hatta dağıtan, çok daha büyük bir sebep üzerinde durmak istiyoruz:

A. GERİLEMENİN SEBEPLERİ

1. Büyük kuraklık ve çekirge akını:

(HHS, 89)'a göre kuraklık ve çekirge akını, M.S. 46 yılında başlamıştı. Daha önceki bölümlerimizde de gösterdiğimiz gibi bu âfetler, M.S. 41 yılından beri süre geliyorlardı. (HHS, 89), bu korkunç âfetleri, şöyle anlatıyordu: "Hunlar bundan sonra korkunç kuraklık ve çekirge âfetine uğradılar. Bir kaç bin mil genişliğindeki bir arazi, tamamiyle çırılçıplak oldu. Otlar ve ağaçlar kurudu. Açlık ile hastalıklardan, insanlar ile hayvanların yarısı öldü. Hun Hakanı, Çin'in bundan yararlanacağını düşünerek, korktu. Bunun için Çin'e bir elçi gönderdi. Çin'de bir elçi... ile bu ziyareti karşıladı": (HHS, 89: s. 2942). Bu vesikayı okuduktan sonra, bizim için daha fazla birşey söylemeye gerek kalmıyor. Anlaşıldığına göre bu âfetler, epey uzun sürmüştü.

2. Taht kavgaları:

Anlaşıldığına göre, Huhanyeh Han'ın Çinli karısından doğan Prens ve Prenseslerin, Hun devleti içindeki baskıları halâ devam ediyordu. Bu baskıya

son vermek isteyen, bu çağın büyük Hun Hakanı Yü, Çinli Prensesten doğan ve devlet içinde Sağ Luli katında oturan melez Prensi, öldürttü. Çünkü onu, tahta çıkarmak isteyen, bazı klikler vardı. Onun yanında yer alan Prens Pi'yi ise, tahta yaklaştırmadı, ölümünden sonra kardeşi, Hun tahtına çıktı. Bunun üzerine Prens Pi Çin sınırındaki Hunların güney ordularına gitti ve kırk, elli bin kişilik bir ordu topladı. Büyük Hakanın gönderdiği generalleri ise buraya yaklaştırmadı.

Hun İmparatorluğunun ikiye bölünmesi (M.S. 47): Prens Pi, Hunların güneydeki "8 boy"unun da desteğini alarak, kendisini Huhanyeh Han unvanı ile tahta çıkarttı ve "Güney Hun Hakanı" oldu. Huhanyeh Han, Cici Han'dan korkarak nasıl Çin'e sığınmışsa, o da böylece onu taklid etmiş oluyordu.

3. Hunların Orhun'u bırakması:

M.S. 49'da, yani Kuzey Hunlarının zayıf sıralarında, Güney Hun Hakanının bir ordusu, Hunların Sol Kanadına hücum etti. Oradaki Sol Bilge Prensini esir aldı. 'Hakanın otağının altına kadar gitti. (Büyük) Hakan (P'ö-nu), korku ve paniğe kapıldı. Kendi yurdundan, bin mil uzaklaşarak gitti: (HHS, 89, a. yer). Hakanın gittiği yer neresiydi? Veya Orhun'a, yeniden döndü mü? Parker'e göre Hun Hakanı, Tanrı dağlarının kuzeyine kaçtı (21, s. 256, n. 43a). Ancak burası çok uzaktır. Fakat bundan sonra Türkistan'daki Hun baskıları artmıştı. Şimdi, yeniden kaynakları okuyalım:

4. Kuraklık, Hakanın ölümü, zayıflama:

Yukarıda Yarkend beyinin Türkistan'da serbest kalarak, diğer şehirleri, nasıl birer birer idaresi altına aldığını görmüştük. Halbuki bundan önce Türkistan beyleri, Hun idaresine ve hatta Hunların koydukları ağır vergilere, boyun eğmişlerdi. Çin'den yardım istemişler, fakat umdukları ilgiyi Çin'de bulamamışlardı. Yarkend beyinin birdenbire güçlenmesinin ve hatta 41 yılında kendisini "Hun İmparatoru" ilân etmesinin bazı sebepleri vardı: "Hunlar, birçok yıllar kuraklık, kıtlık ve çekirge âfetleri ile karşılaşmışlardı. Bu sebeple halkın ve hayvanların yarısından çoğu ölmüştü. Hunlar, Çinlilerin bu durumdan faydalanabileceklerinden korktular ve Çin'e bir elçi gönderdiler,

Çin'den, bir dostluk anlaşması yapabilmek için, dilekte bulundular²². Çin İmparatoru Kuang Wu, kuzey sınırlarını daha çok sulh yolu ile korumak görüşüne sahip idi. Bunun için Hun elçisini hoş tuttu ve Hunların isteğini, kabul etti.

Ayrıca 46 yılında, büyük ve güçlü Hun imparatoru da ölmüştü. Bu imparator, 18-46 yılları arasında, uzun bir süre Hun tahtında oturmuştu. Onun ölümü de devlet içinde, birçok yeni karışıklıklar çıkaracaktı.

5. Hunların ikiye bölünmeleri:

Hun İmparatoru Yü öldü. Onun yerine Sol-Büge Prensi olan, oğlu geçti. Fakat az sonra, o da öldü. Bunun üzerine onun kardeşi hükümdar oldu... Bu duruma, (M.Ö. 8-M.S. 13) yıllarında Hun tahtında oturan İmparatorun oğlu çok kızdı. Çünkü ona göre kendisinin tahta çıkması gerekiyordu. Hun bölgesinin haritasını elde edebilmek için, gizlice bazı kimseleri gönderdi²³. Hunlarda verâset konuları, oldukça karanlıktır. Bu mesele üzerinde kitabımızın sonunda ayrıca duracağız. Bunun üzerine tahta çıkamayan Hun prensi, isyân etti: "Halkını alarak, Çin'deki Hsi-ho bölgesine gitti ve Çin'e bağlanmak için dilekte bulundu. 48 yılında Hun İmparatoru, (Çin'e giden bu prensi) öldürmek istedi. Fakat başaramadı. Hunlardan ayrılan 8 Hun boyu, Çin sınırında toplandılar ve bu prensi (İsa'dan önce Çin'e bağlanmış olan ünlü Hun İmparatoru) Huhanyeh'in adı ile, tahta çıkarmak istediler. Çin sınırındaki, Wuyüan kalesine geldiler. Çin sınırın kuzeydeki düşmanlara, (yani Hunlara) karşı korumak istediklerini bildirdiler... Çin de onların bu dileklerini kabul etti. Aynı yılın kışında bu Hun prensi kendisini "Güney Hun Hakanı" ilân etti²⁴.

B. HUNLARI, ESKİ MOĞOLLAR BATIYA İTİYOR

1. Hunların yurdunu alıyorlar (M.S. 46-49):

46 yılından sonra artık her yıl, Hunların eski köleleri olan Sienbi ve Wu-huan gibi Doğu Moğolları Hunları iterek, batıya doğru yayılmaları çoğa-

²² Kuraklık için bk. HHS, 119, 3a vd.; Franke, I, s. 393; Mc Govern, s. 231.

²³ HHS, 119, 4a; Eberhard, Kronolojik., I, s. 392.

²⁴ HHS, 119, 4; Eberhard, a. esr. s, 397; Mc Gowern, s. 232.

lacaktır: “46 yılında Hunların içinde karışıklıklar oldu. Wuhuanlar bundan yararlanarak güçlendiler. (Sonra da Hunlara) taarruz ederek, onları büyük bir yenilgiye uğrattılar. Hunlar kuzeye doğru gittiler. Hunların peşlerini bırakmayıp, bir kaç (bin?) mil kovaladılar. Bundan dolayı, (Gobi) Çölünün içi, adeta boşalmış oldu”²⁵. Daha değerli olan başka bir kaynak da, şöyle diyordu: “Wuhuanlar, bundan sonra daha güçlendiler. Hunlara saldırdılar ve onları eski yurtlarından 1000 mil öteye attılar. Böylece çölün güneyindeki, hiç insan kalmamış oldu”²⁶.

Bununla, Ortaasya Türk tarihinin en belirli çağlarından biri başlar. Bu belgelerden de anlaşılıyor ki Hunlar, Gobi çölünün kuzeyinde değil; güneyinde oturuyorlardı. Buradaki “Hunlar kuzeye doğru gittiler” deyimini O. Franke, “Kuzey Altaylara”; Mc Govern ise, “Tanrıdağlarının doğusuna” gittiler şeklinde açıklar”²⁷. Sonradan da göreceğimiz gibi, bizce Mc Govern daha haklıdır. Az sonra Mançurya’dan, Sienbi adlı yeni Doğu Moğolları geleceklerdir. Çinliler bir yandan Çin’deki Hunları diğer yandan da Sienbileri hazırlayacaklar, 49 yılında Ortaasya Hunlarına, doğudan yeni bir darbe daha vuracaklardır. Artık doğudan ümidini kesen Hunlar, bütün emellerini Ortaasya ile Türkistan’a bağlayacaklardır.

2. Çin, Eski Moğolları kışkırtıyor (M.S. 46):

Çinlilerin bu politikası uzun süre devam edecektir. Ancak bu çağ, Hunların Batıya kaymaları bakımından değerli olduğundan, konuyu biraz daha derinleştirmek gereğini duyuyoruz. Çünkü Hunları Batıya iten ve onların yerlerini alanlar, doğudan gelen bu Moğol kavimleri idi. Yukarıda adı geçen Wuhuanlar, 46 yılında Hunların içlerindeki karışıklıklardan faydalanarak, Hunları yenilgiye uğrattı ve onların yurtlarını alınca, Çin de bundan cesaaretlendi. Çin, artık yeni planlar peşinde idi. Hunların karşısına, bu yeni

²⁵ HHS, 90, 4a: Schreinber, s. 157.

²⁶ Çin Generali Ma Yüan’ın yenilmesi: HHS, 119, 5a-b; Franke, I, s. 393; Schreiber, s. 152; Mc Gowern, s. 238.

²⁷ Aynı esr. a. yer.

kavimleri çıkarmak gerekli idi. Bu sebeple, onları Çin'e yakınlaştırma siyaseti başladı: "49 yılında Wuhuanların reisi Kao-chüe'nin başkanlığında 9000 kişi Çin sarayına geldi. Bunlar arasında 80 kişiye, prens ve kral gibi büyük onur unvanları verildi... Ayrıca onların geriye kalan halkı da, Çin'e çağırıldı. Onlara da, elbise ve yiyecek dağıtıldı. Boy başlarının başına da, bir Çinli general tayin edildi"²⁸.

Böylece Hunlara karşı bir yabancı lejion kurulmuş oluyordu. Gerçi bu kavimler de sonradan Çinlilerin başını birçok gailerler açacaktı. Fakat bu politika henüz daha 41 yılında, yani Hunların güçlü oldukları bir zamanda planlanmıştı."²⁹ (Çin generali) Yung'a göre, (Hun Sienbi ve Wuhuan) gibi kuzey sınır kavimleri bir araya getirilebilirse, Çin sınırları için çok iyi olacaktı. Bu sebeple 49 yılında, Sienbilere bir elçi göndererek onları çağırdı ve onlara, çok değerli hediyeler vereceğini söz verdi. (Bu sırada kim olduğunu bilemediğimiz) bir başkan³⁰ elçi göndererek Çin'e hediyeler verdi ve Çin'e bağlanmak dileğinde bulundu. Çin generali Yung, onun bağlılık dileği ile hediyelerini kabul etti ve karşı hediyeler gönderdi. Bu yolla, Çin'e bağlanmış oldular. Az sonra Sienbilere bağlı diğer kavimler, sık sık gelmeye başladılar.³¹ Her gelişlerinde, bağlılıklarını bildirdiler. Kürklerle iyi türden atlar hediye ettiler. Çin imparatoru, onlara verilen karşı hediyeleri, iki misli artırmıştı. Bundan sonra P'ien-ho ile diğer boyların başkanları, Çin'e bağlı oldular. Her türlü hizmete hazır olduklarını bildirdiler"³².

Çin'in gerçek isteği, bundan sonra anlaşılır ve Çin generali onlara şöyle der: "Bize hizmet yolunda, tıpkı bir alev gibisiniz, öyle ise memleketinize dönünüz ve hemen Hunlara hücum ediniz. Ne zaman ki, öldürdüğünüz (Hunların) başlarını bana getirirseniz, o zaman ben size inanabilirim! Onların baş kanlarından Pien-ho ve diğerleri, ayağa kalktılar ve ellerini kalplerinin üzerine koyarak, şöyle yemin ettiler: "Biz size hizmet edeceğimizden eminiz!"

²⁸ HHS, 90, 4a-b; Schreiber, s. 157 vd.

²⁹ HHS, 80, 9a; bk. Schreiber, s. 167 vd.

³⁰ Bu unvan benzeyişi için bk. Schreiber, s. 169, n. 57.

³¹ Bk. Aynı esr. , n. 58.

³² HHS, 10, 16a.

3. Hunları, Moğollar yeniden Batıya itiyor (M. S. 49):

Yukarıdaki kaynaklar, Çinlilerin Doğu Moğollarını Hunlara taarruz etmeleri için, nasıl hazırladıklarını açık olarak göstermişlerdi. Fakat bunlar, 46 yılında Hunları perişan eden Wuhuan Moğolları değil; onların daha kuzeylerinde bulunan, Sienbi Moğolları idi. Bu ikinci grup, daha kuzeyde oturuyorlardı ve birincilere göre daha kalabalık ve daha düzenli idiler: “Bundan sonra onlar, Hunların Sol Prenslerinden birinin emri altında bulunan, bir Hun ulusuna hücum ettiler.³³ 2000 kişilik bir Hun birliğini, mağlup ettiler. Başlarını keserek, Liao-tung’a getirdiler. Artık bundan sonra her yıl, Hunlara akın yaptılar. Savaştan sonra kestikleri Hun başlarını, (Çin generaline) getirip teslim ettiler. Bundan dolayı da, ödülleri alarak gittiler. Hunlar böylece iyice zayıflamışlardı. Bu sebeple artık, Çin’in kuzey sınırlarında Hun akınları için, sık sık verilen alarmlar kesilmiş bulunuyordu. (Doğu Moğollarından) Sienbi ile Wuhuanlar, yine Çin sarayına geldiler ve bağlılıklarını bildiren, hediyelerini sundular”³⁴.

Hunların Güney Mançurya ile Kore’ye yakın bölgelerde ulusları ve beyleri vardı. Hun İmparatorunun büyük güçleri Batıya kayınca, doğudaki beyler yalnız ve yardımsız kalmışlar ve Doğu Moğollarının eline düşmüşlerdi. Hunların bu şekilde kılıçtan geçirilmeleri hiçbir şüphe yok ki, Çin’in kuzeyinde bulunan diğer Hun kesimleri için de, büyük bir ibret ve ders olmuştu. Çünkü, doğudaki vahşi Moğollar güçleniyor ve Batıya yürümek için, hazırlığa girişiyorlardı. Nitekim M.S. 87-89 yıllarında, büyük tehlike çanı çalacak ve Hun yurdu, bu kavimlerin eline düşecekti. Bunun için 46 ve 87 yılları arasında, batıda Ortaasya’ya ve güneyde de Çin’e, Hunların sürekli olarak göç etmiş olmaları, olağan görülmelidir.

Yukarıda gördüğümüz gibi, Çinliler Doğu Moğollarından Wuhuanları, Hunlara karşı kullanmışlar ve 46 yılında, korkunç bir akın yaptırmışlardı. Fakat şimdi sıra Çin’e gelmişti: “54 yılında, Kızıldağ Wuhuanları ile diğer yağmacı kavimler, sürekli olarak Çin’in Shang-ku sınır şehrini yağma ediyorlardı... Bunun üzerine Çin imparatoru, bu akınları durdurmak için vazife

³³ Hun Prens unvanlarının yazılışları için bk. Schreiber, s. 169, n. 59.

³⁴ HHS, 10, 17a; Schreiber, s. 169, n. 59.

alacaklara ödül vereceğini ilân etti ve eyâletler ile illerdeki Çin komutanlarını, vazifelerini yapmaları için uyardı. Bunun üzerine (Çin generali) Yung, Sienbilerin başkanını, Kızıldağ Wuhuanlarına akın yaparak, onları cezalandırması için teşvik etti... 56 yılında Sienbi başkanı P'ien-ho, Wuhuanları büyük bir yenilmeye uğrattı ve başkanlarının başını keserek Çin generaline getirdi"³⁵.

Görülüyor ki, Çin'e hizmet eden hiçbir kimse, yaranamıyor ve sırası gelince ortadan kaldırılıyordu. Fakat Hun İmparatorluğundan derin kültür ve etnik tesirler almış olan Sienbiler, Çin'in başına büyük gaileler açacaklardır.

C. BATIDA ÜSTÜNLÜK VE ÇİN'LE BARIŞ (M.S. 49-73)

Kuraklık, büyük bir Hun Hakanının ölmesi, taht kavgalarının başlaması ve bunlardan daha ağır basanı, Doğu Moğollarının doğudan gelen hücumları ile Hunlar, Çin'in kuzeyindeki topraklarını kaybetmişlerdi. Batıya kaymaları sebebiyle de, duralamışlardı. Bir süre başıboş ve ümitsiz olarak durduktan sonra, yine güçlenmişlerdi. Aşağıda göreceğimiz gibi az sonra Türkistan'daki üstünlük ile yakından ilgilenmeye başlamışlardı. Türkistan'da baskılarını artırıp, otoritelerini genişletirken, Çin'e karşı da, ihtiyatı elden bırakmıyorlardı. Hunların 46 yılından sonraki Çin politikaları, daha çok bir savunma karakterini gösterir. Çin'e ve Çin'de bulunan Hunlara karşı akınlar yaparken de, Çin'in sert karşılık göstermesinden çekiniyorlardı. Aslında doğudaki yurtlarından ve hatta kendi uluslarından bile, ümitlerini kesmiş görünüyorlardı. Bu sebeple aşağıdaki belgeleri, bu görüş bakımından okumak ve açıklamak gereklidir. Bundan sonra artık Hunlara, "Doğu yolu" değil, "Batı yolu" açılmıştı.

1. Çin'deki Hunlar, Ortaasyadakileri batıya itiyor (M.S. 49):

46 yılındaki taht kavgalarından sonra Hunların bir bölümü Çin'e inmiş ve orada yeni bir "Güney Hun Devleti" kurmuşlardı. Kendi aralarında ve Çin'in izni ile bir devlet kurmuş olmalarına rağmen, henüz daha Çin tarafından resmi olarak ve mühür verilerek tanınmamıştı. Çin, 49 yılında yapılan bir

³⁵ HHS, 80, 1a vd.; Schreiber, s. 170 vd.

akını iki yönden başlatmıştı. Yukarıda, Doğu Moğolları yönünden gelen, 49 akınını açıklamıştık (Bk. yk.) İkinci akın ise, Çin'in kuzeyinden yapılmıştı: "49 yılının ocak ayında Güney Hun hükümdarı, kendi kardeşi olan Sol Bilge Prensini, Kuzey Hunlarına karşı gönderdi. 1000'den fazla esir aldı. Bunun üzerine Kuzey Hun hükümdarı korktu ve 1000 mil geriye çekildi"³⁶. Öyle anlaşılıyor ki Çin, gittikçe güçlenmekte olan kuzey-batıdaki Ortaasya Hunlarını, hem yıldırmaq ve hem de, Çin sınırlarından uzaklaştırmak istiyordu. Nitekim bu emellerine de, erişmiş oluyordu. Hatta bazı kaynaklara göre "bu akında Kuzey Hun hükümdarının otağına kadar bile gidilmişti"³⁷. Bunun karşılığı olarak da Güney Hun hükümdarı, Çin mührüne kavuşabilmişti.

2. Hunların, Çin'le barışı ve Türkistan'da yayılmaları:

Yukarıda da görüldüğü gibi Hunlar, gerek bölünmeler ve gerekse doğudan gelen Moğol akınları ve yenilgiler sebebiyle epeyce ders almışlardı. Mc. Govern'in de dediğı gibi, "Hunlar doğudaki toprak kayıplarını, Türkistan'daki yayılma yolu ile karşılamak istiyorlardı"³⁸.

Kendisini "Hun İmparatoru" ilân eden ünlü Yarkend beyi Hien, 45 yılında ölmüştü. Bundan dolayı, 46 bozgunundan sonra yine Türkistan'a değer vermeye başlayan Hunlar, kendi yayılmaları için, daha uygun bir durum buldular. Bu konu üzerinde, Türkistan ile ilgili bölümümüzde, daha geniş olarak duracağız.

3. Kuzey Hunlarının Çin'de sulh taarruzu (M.S. 52-55):

Türkistan'da durumlarını sağlamlaştıran Hunlar, Çin'e karşı iyi davranıyorlar ve sık sık sulh teklifleri yapıyorlardı: "Kuzey Hunların Hakanı, çok korktu ve daha önce alınmış olan Çinli esirleri geri göndererek, iyi dileklerini bildirdi. (Kuzey) Hunlarının, Çin'e gelen yağma birlikleri, Güney Hunlarla savaşıyorlar ve bir Çin kalesinin önünden geçerken de, şöyle diyorlardı: "Biz

³⁶ HHS, 119, 5a vd. ; Eberhard, Kronolojik, s. 398.

³⁷ Mc Gowern, s. 236.

³⁸ Aynı esr. , s. 239.

yalnızca Güney Hun hükümdarına hücum için geldik. Yoksa bizim, Çin halkını rahatsız etmek haddimiz değildir”³⁹.

Çinliler, Ortaasya Hunlarından gelen elçilerden dolayı çok memnun idiler. Fakat Çin’deki Hunlardan çekinerek, onlara yüz vermez görünüyorlardı: “Kuzey Hunlar, (Çin sınırındaki) Wu-wei kalesine, elçi gönderdiler. Bir dostluk kurulması için, dilekte bulundular. Fakat Çinliler, henüz daha yeni olarak kendilerine bağlanmış olan Güney Hun Hakanının, bu ilişkilerden şüphelenerek, yüz çevirebileceğinden korktular. Bunun için kalenin valisine, Hun elçilerini kabul etmemesi emredildi”. Buna rağmen Ortaasya Hunlarının sulh taaruzu durmuyor ve “aynı yıl, ikinci defa değerli at ve kürkler göndererek, dostluğun yeniden kurulmasını” istiyorlardı.

Türkistan da bu sıralarda Hunların idaresi altında bulunuyordu. Bu sebeple 52 yılında, “Çin’i ziyarete giden Hunlar, Batı Memleketleri (ve Türkistan’ın) ileri gelen beylerini de yanlarına alıyorlar ve (kız alıp verme yolu ile), Çinli akrabalıklar kurmak istiyorlardı”⁴⁰. Bu vesika, Hunların Batıdaki durumlarını açık olarak gösteren, çok değerli bir örnek olarak kabul edilebilir. Hunların Türkistan’da ve batıda piçlenmesi ile Çin, 55 yılında gelen Hun elçisine, “(Çin) İmparatorunun bir yazısı ile cevap verdi ve Ayrıca, ipekli kumaşlar gibi hediyeler gönderdi. Fakat karşılık olarak, onlara bir elçi göndermedi”⁴¹. Bundan da anlaşılıyor ki, Çin Ortaasya Hunlarına karşı yavaş yavaş yumuşuyordu. Fakat Güney Hun devleti de, gücendirmek istemiyordu. Az sonra bu ilgiler daha da çoğalacaktır. Ta ki, Hunların yeniden Çin’i gerçekten korkutmasına kadar.

4. Hun-Çin Ticaret anlaşmaları (M.S. 64):

Birbirlerini karşılıklı olarak tartan Çin ile Ortaasya Hunları, gerçek anlaşmalara doğru gidiyorlardı. Bir kabul töreni sırasında söz alan bir Çinli

³⁹ HHS, 119, 9a: Eberhard, Kronolojik., s. 400.

⁴⁰ HHS, 89, 7a.

⁴¹ HHS, 119, 9a.

vezir, “Batı memleketlerinin çoğu, şimdi Hunların idaresi altına girmiştir”⁴². diyordu. Hunlar böyle bir barış taarruzuna girişirken, kuvvet gösterileri yapmaktan da geri durmuyorlardı: “62 yılının ekim ayında Kuzey Hunlarının 6 veya 7000 bin kişilik atlı birliği Wu-yüan kalesinden (Çin sınırları içine) girdi ve Yün-chung şehrini yağmalayarak Yüan-yang’a kadar indiler”⁴³.

Bu vesika, Ortaasya Hunlarının Çin’e geliş yolları bakımından da ayrı bir değer taşır. 52 yılında gelen Hun elçileri Wu-wei şehrine gelmişlerdi. Burası Çin’in tam batısında, Çin’i Türkistan’a bağlayan yolların üstünde bulunan bir yerdir. Wu-yüan da, Sarı ırmak kıvrımının kuzey-batı köşesindedir. Tanrı ve Altay dağlarından gelen yollar, burada birleşir. Akın yolları ile, Ortaasya Hunlarının gerçek yerlerini de öğrenmiş bulunuyoruz.

Ortaasya Hunları 64 yılında, “Takas ve mal değişirme yolu ile ticaret yapmak istediler ve bu istekle, bir elçi de gönderdiler. Ayrıca (iki memleket arasında) dostluğun kurulmasını da rica ettiler. Çin liler bundan dolayı, yağmaların duracağını da umdular ve bu isteği kabul ettiler”⁴⁴.

Ortaasya Hunları ile Çin arasındaki bu ticaret anlaşması, gittikçe gelişmiş ve hatta, karşılıklı elçi gönderme ilişkilerine kadar varmıştı.

5. Hun-Çin üstünlük mücadelesi:

Bu konu ile ilgili olarak burada, bir elçinin gelişi üzerinde durmak istiyoruz. 65 yılında Çin, “Mareşal Cheng Chung’u, Ortaasya Hunlarına bir elçilik heyetinin başı olarak gönderdi. Fakat Hun Hakanı bu elçi generali, korkutmak istedi. Ancak Çin elçisi, ona baş eğmedi. Bunun üzerine Hun Hakanı, Çin elçisini hapsetti. Ona içmek için, ne su ve ne de, ısınmak için ateş verdi. Bunun üzerine elçi, kılıcını çekerek yemin etti ve (Hunları) tehdit etti. Bu çıkışı gören Hun Hakanı çekindi ve onu serbest bıraktı. Ayrıca onunla birlikte Çin başkentine, bir de Hun elçilik heyeti gönderdi”. Çin tarihlerinin çoğunda anlatılan bu elçiliğin, gizli kalmış birçok yönleri de vardır. Hun İmparatorunun Çin elçisini böyle karşılamasına rağmen elçi, yine de Hun elçi heyetini yanına alarak kendi başkentine gidiyordu.

⁴² Vezir Pan Piao’un konuşması için bk. Dr. Ayşe Onat, Doktora tezi, s. 34-36.

⁴³ Eberhard, Çin Tarihi, (Almanca), s. 117.

⁴⁴ HHS, 118, 8; TP, 1907, s. 200.

Güney Hun devletinin “Çin ile Ortaasya Hunlarının karşılıklı olarak elçi gönderdiklerini duyunca, hem içlerine şüphe girdi ve hem de üzüntüye kapıldılar. Bu sebeple Çin’e baş kaldırmak istediler ve Ortaasya Hunlarına da bir haberci gönderdiler. (Haberci), Ortaasya Hunlarından bir birlik göndermelerini istedi. Onlar da, 2000 atlı bir birlik gönderdiler. Birlik, (Çin’e karşı) baş kaldırmış olan Güney Hun boyları ile birleşmek için Sho-fang şehri yöresinde beklediler. Fakat Çinliler, daha önce bunu haber almış ve gerekli tedbirleri almışlardı. (Bunun üzerine Ortaasyadan gelen) Hun birliği, geriye döndü. Giderlerken de, Ho-hsi eyâletindeki bütün şehir, kasaba ve köyleri yağmalayıp ateşe verdiler. Öyle oldu ki bu eyâletteki şehir ve kale kapıları gündüz açık tutulamadı”⁴⁵.

Ortaasya Hunlarının Çin içine yaptıkları korkunç akınlar bir süre daha devam edecektir. Fakat 72 yılından sonra karşı Çin akınları da başlayacaktır. Bu belgede, başka bir nokta daha görülüyor. Ortaasya ve Güney Hunlarının aralarındaki düşmanlığa rağmen, bu iki kardeş kavmin birleşmesi için, bir habercinin gitmesi yeter görülüyordu.

D. TÜRKİSTAN’DA HUN VE YARKEND REKABETİ (M.S. 46-72)

Hunların güçten düştükleri bir çağda, yani 46 yılından önce Yarkend Beyinin kendisini Şanyü, yani “Hun İmparatoru” ilân ettiğini yukarıda göstermiştik. Bu girişme daha çok Hunların adlarının az duyulduğu bir çağda, Hunlardan boşalan yeri doldurmak için yapılmış bir hareket idi. Hunların yeri, Yarkend beyi tarafından doldurulmak istenmişti. Fakat gerek Çin ve gerekse Ortaasyadaki kavimler tarafından, Yarkend beyinin kendine takındığı bu “Hun İmparatoru” unvanı, pek fazla tutunmamış ve tanınmamış görünüyordu. Çünkü Yarkend beyi, bu yeni unvanı ile, hiçbir kaynakta bir daha anılmamıştır. Ayrıca Hunlar, ılımlı bir politika güdere, 46 yılından sonra Lobnor gölünün güneyinde bulunan ve bütün ticaret yollarının kavşağı olan, Şaşan şehrini ve yine ondan az değerli olmayan Kuça’yı kendilerine bağlayabilmişlerdi.

⁴⁵ Aynı esr. a. yer.

1. Yarkend'in Hun baskısı altında, Batı Türkistan'a doğru genişlemesi:

46 yılından Yarkend Beyi Hsien'in, hemen hemen bütün Doğu Türkistan'da en önemli ticaret yollarını elinde tuttuğunu görmüştük. Hunların güçlenmesi ve Şanşan ile Kuça gibi önemli bölgeleri kaybedince Yarkend yönünü Batıya ve Batı Türkistan'a çevirdi. "Fergana (Ta-yüan) bölgesinin, her yıl kendisine ödediği vergi ve haraçları azalttığım görünce, çeşitli memleketlerden topladığı bir kaç onbin kişilik bir orduyu, kendi komutasına alarak, Fergana'ya hücum etti. Fergana kralı (korktu) ve onu karşılayarak, teslim olmak istedi"⁴⁶. Yarkend Beyi de onu alıp, kendisi ile birlikte (Yarkend'e) götürmek için, bunu bir fırsat bildi. Bunun üzerine, (Kerya yakınındaki Uzun-Tat, yani) Chü-mi kralını da aldı ve Fergana'ya kral olarak tayin etti.

"Semerkand kralı, bu yeni Fergana kralına defalarca hücum etmiş ve onu yenilgilere uğratmıştı. Bu sebeple (Fergana'nın yeni) kralı⁴⁷ (Semerkand'ın akınlarına daha fazla dayanamayarak), bir yıl sonra kaçtı ve geri döndü. Bunun üzerine (belki de Semerkand'ın,) baskıları altında kalan Yarkend Beyi, Fergana'nın bu yeni kralını yine eski krallığına; Fergana'nın eski kralını ise, yine Fergana'ya kral olarak tayin etmek (zorunda kaldı)".

Az sonra Hotiji Beyinin de, yine Yarkend beyi Hsien tarafından değiştirildiğini görüyoruz. Ayrıca bu hanedan değişimlerinde güdülen bir taktik de görülüyordu. Yarkend Beyi, yalnızca yerli bey ve hanedanları değiştirmiyor, Fergana ve Hotan gibi büyük ülke ve eski krallıkları, onların yakınlarında bulunan, küçük beylere bağlıyordu. Nitekim Semerkand, Fergana'da yapılan bu köklü değişmeye razı, olmamıştı. Az sonra Hotan'da da patlamalar olacaktı.

2. Hunların desteği ile başlayan Hotan isyanı:

Yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi, 46 yılından sonra Hunlar, büyük ticaret şehirlerinin içişlerine karışmaz görünüyorlar ve onlara doğrudan doğruya, hiçbir baskı girişiminde bulunmuyorlardı. Bununla beraber, şehir beylerinin sıkıştıklarını görünce de, yardım ellerini uzatmaktan geri durmuyorlardı. Yarkend'in politikası, ise çok sert idi. Büyük şehirleri kendisinin

⁴⁶ Fergana Kralı Yen-liu

⁴⁷ Bu Kral Fergana'ya yeni tayin ediliyor.

gönderdiği general ve komiserler ile yönetiyordu. Nitekim Yarkent Beyi, “Birkaç yıl geçtikten sonra, birçok beylik ve krallıkların, kendisine isyân etmek için hazırlandıklarını hissetti”. Bunun üzerine dört şehir beyini öldürerek, ortadan kaldırdı. Bu şehirler içinde, Aksu gibi önemli bölgeler ile daha önce Fergana krallığını bağladığı, Chü-mi beyliği de vardı. Bundan da anlaşılıyor ki Yarkend beyine hiç kimse yâr olamamıştı: “Artık bundan sonra, (şehirlere yerli beylerin soylarından herhangi) bir bey veya kral da tayin etmeyerek, kendisinin gönderdiği komutanlarla, bu şehirleri idare etti”.

“Yarkend generallerinden biri⁴⁸, Hotan şehri (ile bölgesini) idare etmek için tayin edilmişti. General, (Hotan’da) her türlü zulüm ve baskıyı yapmaktan geri durmuyordu. Bu sebeple halk da, ondan iyice bıkmıştı”⁴⁹. İşte bundan sonra Hotan’ın ileri gelenleri, başkalarında bulunan bu sert Yarkendli generali ortadan kaldırmak için, harekete geçerler. Hotan beylerinden, biri onu öldürmeyi başarır. Fakat onları da gafil avlayan, Hotanlı başka bir bey, idareyi ele geçirir ve kendisini “Hotan kralı” ilân eder⁵⁰.

E. HUNLARIN, TÜRKİSTAN’DA DENGİ POLİTİKASI (M.S. 61-72):

61 ile 72 yılları arasında Hunlar, güneydeki büyük Türkistan şehir krallıklarından, Yarkend ile Hotan’ın içişlerine açık olarak karışmıyorlardı. Yarkend’in güçlü olduğu çağlarda, Hotan’a yardım etmişlerdi. Fakat Hotan krallığı güçlenip de, çevresini tehdit etmeye başlayınca, karşılarında yine Hunları bulmuşlardı. Çünkü Hotan krallığında bulunan Çinli danışmanlar, Hunları daima kuşkulandırmışlardı.

1. Yarkend’in güçten düşmesi:

Hotan bölgesinin idaresini elinde tutan Yarkend generali öldürölünce, bu girişim, diğer Türkistan şehirleri için de bir örnek olmuştu: ‘Yeni Hotan

⁴⁸ Yarkend generalinin adı, Chün-te’dir.

⁴⁹ Ayrıca bk. TFKYK, 995, 6a.

⁵⁰ Yeni Hotan Kralı Hsü-mo-pa için bk. TFKYK, 995, 6a.

kralı, Chü-mi şehri kralının da yardımı ile Deri dağında⁵¹ karargâh kurmuş olan, Yarkend generalini öldürdüler ve ondan sonra da, geri çekildiler. Yarkend Beyi bunu duyunca, veliahtı ile bir danışmanın emrine, 20.000 kişilik bir ordu verdi ve yeni Hotan Beyine, taarruz etmelerini emretti. Her iki ordu da karşılaştılar ve savaş başladı. Fakat Yarkend ordusu yenilerek, dağıldı. 10.000 kişi öldürüldü. Yarkend beyi Hsien, bu yenilgiyi duyunca, kendisine bağlı olan beyliklerden, bir kaç onbin kişilik bir ordu toplayıp, Hotan Beyine tekrar hücum etti. Fakat Hotan beyi, yine galip geldi ve Yarkend ordusunun, yarısını öldürdü. Yarkend Beyi canını zor kurtarıp, memleketine kaçtı. Hotan Beyi, Yarkend'e (kuşatmak için) yürüdü. Fakat yolda, serseri bir ok ile öldü⁵². Bundan sonra Hotan geriler.

2. Hunların yeni Yarkend akınları:

Kuzeydeki, büyük ticaret yolu üzerinde bulunan Kuça, Turfan, Karaşar gibi, büyük şehir ve zengin bölgeler, Hunlara koşulmuşlardı. Hunların ılımlı politikaları, bu büyük ticaret ve tarım şehirlerini, bir parça olsun ferahlatıyordu. Hotan ve Yarkend savaşları sürerken, "Hunlar da, Kuça gibi şehirlerin desteği ile Yarkend şehrine hücum ettiler, fakat alamadılar"⁵³. Öyle anlaşıyor ki Hunlar, Türkistan şehirlerini birbirlerine karşı, eskiden olduğu gibi, yalnızca kılavuzluk ederek, güdüyorlardı. Büyük ve düzenli Hun ordularını, bu işe karıştırmaktan çekiniyorlardı. Mc. Govern'in de dediği gibi, "Hunlar 46 yılında uğradıkları, Moğolistan yenilgilerinden, epey bir ders almışlardı"⁵⁴. Çünkü Yarkend şehrine yapılan bu akın sırasında, yani 61-65 yılları arasında Hunlar, Çin'in uçsuz bucaksız Kansu eyâletinde, dehşet saçıyorlar. Büyük Çin surları ile kalelerinin kapıları, gündüz bile açık bırakılamıyordu (Bk. S...).

Hunlar, -belki de herhangi bir sebep ile-, Yarkend kuşatmasını kaldırıncaya Hotan kralı, "Yarkend'in zayıflamasından istifade etti ve küçük kardeşini bir Hotan ordusunun başına geçirerek (Yarkend) kralı Hien'e hücum etti.

⁵¹ Dağın adı Pişan'dır.

⁵² HHS, 118, 9: TP, 1907, s. 202.

⁵³ TFYK, 995, 6a: 966, 3b.

⁵⁴ Mc Gowern, s. 242.

(Yarkend kralı) artık, uzun süre devam eden savaşlardan, bıkmıştı. Bu sebeple, (Hotan kralına) bir elçi göndererek, sulh yapmak istedi. (Hotan kralının) babası, daha önceleri esir alınarak, Yarkend’de göz altında bulunduruluyordu. Yarkend Kralı, Hotan kralının babasını serbest bıraktı ve ayrıca kızını da ona vererek, bir akrabalık kurdu. İki kardeş gibi olmaları için, anlaşma yapıldı. Hotan kralı da, ordusu ile birlikte, geriye döndü”⁵⁵.

Hotan sarayındaki “Çinli danışmanlar”, Ortaasya’da sulhun kurulmasına engel oluyordular.

3. Yarkend’in, Hotan’ın üstünlüğünü tanınması (M.S. 61):

Hunların, Türkistan şehirleri arasında bir denge kurulmasına büyük bir önem verdiklerini yukarıda belirtmiştik. Fakat Hotan’ın güçlenmesi ile “Hunların denge politikası” aksamış oluyordu. Bir zamanlar bütün Türkistan’ı egemenliği altına alan Yarkend beyinin de sonu gelmişti:

“61 yılında Yarkend kralı Hien’in bazı danışmanları, artık onun zulmü ile sert idaresinden, bıkmışlardı. Başkaldırarak, Hotan şehrine bağlanmalarını, gizli olarak kararlaştırdılar. Hotan beyi de, bunu bir fırsat bilerek, 3000 kişilik bir ordunun başına geçti ve Yarkend’e hücum etti. (Yarkend beyi) Hien, tabyaların arkasında savunmaya girmişti. Hotan beyine bir elçi göndererek şöyle dedi:

“Ben artık, sizin babanızım. Ben size, kızımı da verdim. Niçin bana tarruz ediyorsunuz?” Hotan Beyi de, şöyle cevap verdi:

“Gerçi siz, benim eşimin babasısınız. Fakat nedense, uzun bir süredir, karşılaşamadık. Ben sizinle, karşı karşıya gelmek istiyorum. Yanınıza yalnızca birkaç muhafız alarak, anlaşma yapabilmek için, surun dibine gelip, ayakta durunuz!” Yarkend kralı gitmeden önce, danışmanı⁵⁶ ile konuştu. (Bu danışman, daha önce isyân etmek ve Hotan’a bağlanmak için zaten Hotan’la anlaşmıştı). Bu sebeple danışman da, Yarkend kralına şöyle dedi:

“Hotan beyi, sizin neslinizdendir ve o, sizin çok yakın bir akrabanızdır. Onunla karşılaşmak için siz, pekâla dışarı çıkabilirsiniz!

⁵⁵ Aynı esr., a. yer.

⁵⁶ Yarkend beyinin danışmanı, Chü-yun’dur.

Bunun üzerine Yarkend beyi, kale dışına büsbütün muhafızsız çıktı. Hotan beyi de, onu hemen orada yakalayıp, esir aldı. Danışman ile arkadaşları da, (Yarkend'in kapılarını açarak) Hotan ordusunu karşıladılar. Yarkend beyinin, karısını ve çocuklarını esir ettiler. Böylece Yarkend'i, Hotan'a bağlamış oldular. (Eski ve ünlü) Yarkend beyini, zincirlere vurarak, alıp götürdüler. Bir yıl sonra da, öldürdüler”.

İşte böylece bütün Çin tarihleri ile Ortaasya tarihini, yakından ilgilendirmiş olan güçlü, ünlü ve renkli Yarkend beyinin hayatı da, acıklı bir şekilde sona ermişti.

4. Hotan beyliğini Hunların alması:

Hotan'ın birdenbire güçlenmesi, Hunları iyiden iyiye kuşkulandırmıştı. Hotan bölgesindeki halk, hem karışık ve hem de çok kalabalıktı. Hotan beyliğinde, “32. 000 aile ve 83. 000 kişi vardı. (Hotan beyinin) ordusu, 30.000 seçkin askerden oluşuyordu”⁵⁷. Tabii olarak bu sayılar, kesin değildir. Bununla beraber, o çağda Hotan'da oturanlar hakkında, bir bilgi vermeleri bakımından, değerlidirler. Hotan beyliğine karşı doğan Hun tepkisini yine belgelerden okuyalım:

“Hunlar, Hotan beyinin Yarkend'i aldığını duyunca, savaş için hemen beş Hun generali, gönderdiler. Bu beş Hun generalinin ordusu 300.000 kişiden oluşuyordu (?). Askerlerin (çoğu), Karaşar, Kurla ve Kuça gibi, Türkistan'ın onbeş beyliğinden toplanmıştı. Hotan'ı kuşatmak için yürüdüler. Hotan beyi (korktu) ve teslim olmak istedi. (Anlaşmak için) kendi veliahtını, (Hunlara) rehin olarak gönderdi. Bundan başka her yıl, birçok halılar ile ipekli kumaşlar sunacağını da söyledi. Kışın Hun ordusu, yeni bir vazife için, (yeniden) yola çıktı. Eski (ünlü) Yarkend beyi Hien'in oğlu, Hunların yanında rehin olarak bulunuyordu. Hunlar, bu şehzadeyi göndererek, Yarkend beyi yaptılar”⁵⁸. Burada Hun ordusunun üç yüzbin kişiden oluşturulmuş olması, biraz bize büyütmüş gibi görünmektedir. Bununla beraber Hunlar, daima büyük ordular kullanmışlardı.

⁵⁷ HHS, 118, 5a: TP, 1007, s. 171.

⁵⁸ Aynı yer.

“Hunlar, beş Hun generali gönderdiler”, deyimi üzerinde de durmak, gereklidir. Yukarıda, Hunların bu çağda Türkistan şehirlerinin iç ve hatta dış işlerine karışmadıklarını ve ancak, kılavuzluk ettiklerini söylemiştik, öyle anlaşılıyor ki, idareci generaller Hunlardan gelmiş ve ordu da, şehirlerden toplanmış olabilirdi. Bunların arasında, Hun askerleri de, yok değildi. Aslında büyük Kuzey yolundaki Türkistan şehirleri de, güneydeki Hotan’ın güçlenmesini, istemiyorlardı. Yarkent’in güçlenip kendilerini kana boğması, onlar için de, iyi bir örnek ve ders olmuştu.

Bundan sonra büyük Çin akınları başlayacak ve Hunların Türkistan’daki talihleri de bir süre için sönmüş olacaktır. Nitekim Çin orduları gelince, “Hotan beyi, (Hunların tahta çıkardıkları), Yarkend beyine hücum ederek öldürdü ve onun yerine, Hotan beyi kendi öz kardeşini (Yarkend’de) tahta çıkardı”⁵⁹.

⁵⁹ Aynı esr. , a. yer.

XXV. BÖLÜM

HUNLARA KARŞI BÜYÜK ÇİN AKINI VE SONRASI (M.S. 73-89):

I. ÇİN AKINININ SEBEPLERİ

1. Hunlar ve Çin ticaret şehirleri:

Az önce gördüğümüz gibi Hunlar, çok güçlenmiş ve 63 yılından sonra, Çin içlerine de akınlar yapmaya başlamışlardı. Az önce verdiğimiz bir kaynak bu akınları, sıradan akınlar arasında geçiştirmektedir. Aslında ise, 58-72 yılları arasındaki Hun akınları, bir felâket hâlini almışlardı. Hunlar, Ortaasya ile Türkistan'ı ele geçirdikten sonra gözlerini, Çin'in batısındaki ve bütün yolların geçtiği, Kansu eyâletine dikmişlerdi. Kaynaklarımızda geçen Ho-hsi yer adı, bu bölgedeki dört büyük şehri içine alan, bir deyimdir⁶⁰. "58-73 yılları arasında Kuzey, (yani Ortaasya) Hunları, (Batıdaki) çeşitli ülkelerde, Ho-hsi, (yani Kansu'daki) iller ile Çin Komutanlıklarının merkezlerini, yağma edip yıkmaya başladılar, öyle bir durum doğdu ki, (Çin şehir ve kalelerinin) kapıları gündüzleri bile açılmaz oldu. Bunun üzerine (Çin) imparatoru Ming, 73 yılında, generallerine Hunlara karşı çıkıp, onlarla savaşmalarını emretti,"⁶¹

İşte 72 yılından sonra başlayacak ve başarı ile sürdürülecek olan, büyük Çin akınlarının ana sebeplerinden biri de bu idi.

2. Ortaasya ve Çin Hunları birleşmek istiyor (M.S. 65):

O. Franke ve daha sonra Prof. Eberhard, bu birleşme üzerinde durmuşlardır⁶². Çin'e bağlanarak Çin'in kuzeyinde, "Güney Hun Devleti"ni kuran

⁶⁰ Bu dört büyük şehir, Liang-, Su-, Kah-chouve Tun-huang'dır. Bk. Chavannes, TP, 1906, s. 272.

⁶¹ HHS, 118, s. 1b; TP, 1907, s. 156; Franke, I, s. 395.

⁶² Franke, I, s. 395; Prof. Eberhard, Çin tarihi, s. 108.

Hun idarecileri ile soyluları, daha doğrusu Hunların düşünebilenleri, Çin idaresinden memnun değillerdi. Çin, Güney Hunlarından körü-körüne bir bağılılık istiyor ve zaman zaman da sert bir efendilik yapıyordu. Rehin istiyor, Hunların eski kültür ve törelerini değiştirmek için girişmelerde bulunuyor ve hatta eski Çin imparatorlarının mezarlarında saygı duruşu yaptırmak için, bazı zorlamalarda bile bulunuyordu. Çin'in verdiği yiyecekler de, yetersizdi. Ayrıca Hunları kontrol etmek için, haydut ve katillerden seçtiği Çin birlikleri de, Hunların başlarına birçok dertler açıyorlardı. Bu konu üzerinde Güney Hun devleti ile ilgili bölümümüzde daha geniş olarak duracağız⁶³. Öyle anlaşıyor ki, Güney Hun Devletinin Ortaasya Hunları ile birleşmek için yaptıkları ve kaynaklarımızda geçen ilk girişme, 65 yılında başlamıştı. Bu konu ile ilgili kaynağın tam bir çevirmesini, yukarıda verdik. Zaten Çin'in batısındaki büyük akınlar da, bundan sonra başlamıştı.

3. Hunların Türkistan'daki tesirleri:

Çin politikasını Türkistan'daki büyük Çin akınlarında öncülük etmiş tecrübeli bir generalin ağzından dinledikten sonra, şimdi de Hunların durumunu belirten birkaç kaynağı verelim:

“Batı Memleketlerinin Çin ile ilişkilerini kesişlerinden (yani M.S. 9'dan) bu zamana, (yani M.S. 73'e) kadar, tam 65 yıl geçmiştir.”⁶⁴ Bu çok değerli ve açık bir şekilde yazılmış olan bu vesika, Hunların İsa'dan sonraki Türkistan'daki üstünlüklerini belirtmektedir. Hunlar yalnızca Türkistan'da üstün olmakla kalmamışlar; aynı zamanda Batı Memleketlerini, kendilerine de uydurmuşlardı. Hunların akınlarına, Batı Memleketlerinin de girmiş olmaları, bunun açık bir örneğidir: “Hunlar, Batıdaki türlü memleketleri, Çin'in batısını (yani Ho-hsi, Kansu eyâletini) yakıp, yıkmak ve yağmalamak için, kendilerine uydurmuşlardı. Şehirlerin kapıları, gündüz bile kapalı duruyordu. (Bunun üzerine Çin) İmparatoru Ming, kendi generallerine kuzeye gidip. Hurdan cezalandırmalarını emretti. (Çin ordusu yola çıktı ve ilk önce) Hami şehrini aldı.”⁶⁵

⁶³ Bk. Mc Gown, s. 235 vd.

⁶⁴ HHS, 118, s. 6-7: TP, 1907, s. 156.

⁶⁵ TP, 1907, s. 157.

Medeni ve tüccar halktan meydana gelen Batı Memleketlerinin şehir devletleri, yukarıdaki kaynaktan da anlaşılacağı üzere Hunların akınlarına katılıyorlardı. Gerçi Hunlar, geri Moğol kavimlerine, yağma göstererek veya zorla peşlerine katarak, akınlara sürüklüyorlardı. Fakat Çin ile çok eski ilişki ve menfaatleri bulunan, tüccar Türkistan şehirlerini, zorla akınlara sürüklemek, çok güçtü. Bizce bunun kültür ve akrabalık gibi sebepleri bulunmalı idi.

Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi “Hunlar, Kurla, Karaşar, Kuça gibi onbeş (Türkistan şehir beyliklerinden) toplanan 300.000 kişilik bir orduyu idare etmek üzere beş general gönderdiler.”⁶⁶ M.S. 61 yılına ait olan bu kaynak fevkalâde büyük bir değere sahiptir. Askerler, Türkistan şehirlerinden toplanıyor; orduyu sevk ve idare edecek generalleri ise, Hunlar veriyorlardı. Aslında, bu, Türkistan şehirlerinin kendi, öz savunma işleri idi. Çünkü, gittikçe güçlenen Yarkend ve Hotan, bu onbeş şehir beyliğini tehdit etmeye başlamışlardı. Bu kaynak, bize aynı zamanda Hunların bir imparatorluk politikasını güttüklerini de, gösteriyordu. Kendilerine vassal ve bağlı olanlara, bir bağımsızlık vererek, onları ılımlı bir şekilde yönetiyorlardı.

II. ÇİN'DE AKIN KARARI VE HAZIRLIK

I. ÇİN'DE SARAY GÖRÜŞMELERİ VE HUNLARA KARŞI AKIN KARARI:

Çin, bu zamana kadar Ortaasya Hunlarına karşı, bir akına girmeye cesaret edememişti. Fakat artık durum değişmiş, Çin'in batısı ve hatta Çin bile tehlike altına girmişti. Çin imparatoru da böyle bir akını istiyor. Fakat şimdilik bu isteğini etrafında gizliyordu. Fakat bir Çin generalinin şu konuşması, bardağı taşırmış bulunuyordu: “Sınırlarımızda sulh ve asayiş kurulamadıktan sonra, Çin İmparatorluğunun bu kadar masrafa girip, para harcamasında ne gibi bir sebep olabilir? Bu rahatsızlığın, tek suçlusu da Hunlardır. Savaşı ortadan kaldırmak için, savaşı göze almak, eski büyük hükümdarların kullandıkları tesirli bir taktiktir”.⁶⁷

⁶⁶ HHS, 118: Yarkend maddesi: TP, 1907, s. 204.

⁶⁷ HHS, 99, s. 5b: TP, 907, s. 221.

Bu görüşü Çin İmparatoru da, eskiden beri benimsemişti. Fakat M.S. 25'den beri, Çin'de güdülen, pasif politikaya karşı gelmek istemiyordu. Bu sebeple "İmparator (58-75), gizli olarak uygun buldu ve iyi karşıladı". Fakat az zamanda bu gizli plânlar, açığa çıktı ve Ortaasya Hunlarına karşı yapılacak savaş yanlısı görüşler çokluk kazandı: "İmparator, eski Çin İmparatoru Wu Ti'nin izinden giderek, Hunlara hücum etmek istiyor ve Ortaasya memleketleri ile yeniden ilişkiler kurmak için, harekete geçiyordu".⁶⁸ Bu istek, Ayrıca bir çeşit savaş ilânı idi. Öyle anlaşılıyor ki Çin'de, İmparatora karşı olan ve bu savaşı desteklemeyenler de vardı: "Saray vezirleri ile büyük memurlar konuyu, görüşmek için toplandıkları zaman, (Ortaasya sınır savaşlarında geniş bir tecrübesi bulunan) general Keng Ping, salonun onur yerinde oturuyor ve herkes ona, sınırlarla ilgili konular üzerinde, sorular soruyorlardı. Onun fikirleri çoğu zaman, imparatorun da düşüncelerine uygun geliyordu". Öyle anlaşılıyor ki Ortaasya savaşlarının açılması işinde, İmparator ile General Keng Ping, öncülük etmişlerdi. Ayrıca uzun zaman Kansu'da valilik yapmış bulunan, General Tou Ku'nun da, bu savaşın açılmasında ayrı bir rolü olmuştu. Kendisi, İmparatoriçenin kardeşi idi. "Sınırlarla ilgili konularda, tecrübe sahibi" bir general olarak da, ün yapmıştı. Görülüyor ki bu konularda, İmparator ile soylu ve profesyonel generaller, bir araya gelmişlerdi. Ayrıca, bir türlü arkası kesilmeyen Hun akınları, da, böyle bir karşı savaş gerekliliği kılıyordu.

II. ORTAASYA TİCARET YOLLARINDAKİ ŞEHİRLERİ ÇİNLİLEŞTİRME POLİTİKASI:

General Keng Ping, 73 yılından sonra başlayacak olan Ortaasya akınlarında, büyük bir rol oynamıştı. Aynı zamanda Çin sınırlarında, garnizon komutanı olarak, uzun süre Hunlarla savaşmıştı. Hunlar hakkında, geniş bilgi ve tecrübesi vardı. Ortaasya akınlarına başlamak için, Çin İmparatoru da ilk bilgi ve öğütleri, ondan almıştı. Onun bu görüşmelerini, az önce görmüştük. Bu general Çin Sarayına, "Sınırlarda asayişin kurulmasına rağmen Çin'in boşuna para harcadığını" bildiriyordu. Çünkü Çin, M.S. 25-72 yılları arasında, tamamen pasif ve hareketsiz kalmıştı: "Bu konu yalnızca Hun problemidir. Onları, biz, yalnızca savaşla geriye atabiliriz. Savaş ise, ancak güçlü imparatorlara yaraşan bir iştir. Bunun için bizim İmparatorumuz da, eski Çin imparatoru Wu-ti'nin izinden gitmeli ve Hunlara taarruz ederek, Batı Memleketleri ile ilgilerimizi yeniden kurmalıyız"⁶⁹ diyordu.

⁶⁸ HHS, 53, s. 12a; Franke, I, s. 395.

⁶⁹ Prof Eberhard, Belleten, 16, s. 404.

Fakat bizim burada üzerinde durmak istediğimiz görüşler daha başkadır. General, kısa; fakat çok anlayışlı bir Hun tarihinin özünü de veriyordu. Yukarıda da sık sık belirttiğimiz gibi, Çin'in batısında bulunan ve bütün ticaret yolları ile, en büyük ticaret ve tarım bölgelerini içinde toplayan Kansu eyâleti, daha önce Hunların bir yurdu idi. Az önce adı geçen İmparator Wuti, Hunları bu bölgeden atmış ve burasını, bir Çin yurdu yapmıştı. Generalin de dediği gibi yoksa buraları daha önceleri, "ceketlerini sola ilikleyen" Hun kavimlerinin yeri idi. "İyi yay çeken ve ceketlerini sola ilikleyen bu kavimleri idaremiz altına alıp, idare etmenin imkânı yoktu". Yani Hunların, Çin kültürü ile bir ilişkileri yoktu. Bundan dolayı Hunlar, Kansu ilinden çıkarılmış ve onların yerine, Çinliler yerleştirilmişti. Böylece, "Hunlar, en bereketli topraklarını ve dolayısı ile ordularını besleyen bölgeleri kaybetmişlerdi".⁷⁰

Bir Çin generalinin konuşması içinde yer alan bu sözlerin altında çok önemli bir anlayış ve istek bulunuyordu. Açıkçası İsa'dan önceki yıllarda, Kansu ilinde yapılan bu politika, Türkistan için de yapılmalı ve Hunların dayandıkları tarım bölgeleri, ellerinden alınmalı idi. Zaten bundan sonra Hunlar, güçten düşecek ve Çin için, hiçbir tehlike meydana getirmeyeceklerdi. Zaman zaman güçten düşen ve Türkistan'da kontrolü elden kaçıran Çin ise, bu çağlarda "Türkistan'ı Çinlileştirme" politikasını, düşünememişti. Fakat şimdi, düşünülmektedir. Eski Çin İmparatorları, Hunlar ile Tibetlileri birbirinden ayırarak, Çinlileri bu iki, kavmin arasına, bir kama gibi sokmuşlardı. İşte şimdi Çin generalinin istediği de, bu kamanın daha çok genişleyip ve uzaması idi. Belki de, ta Batı Türkistan'a kadar uzayacaktı. Kansu eyâleti Çinlileştirilip, Türkistan yollarının kontrolü ele alınırken, Hunlar yine ikiye bölünmüşler ve güneydekiler, Çin'e bağlanmışlardı.

III. BÜYÜK ÇIN AKINI BAŞLIYOR (M.S. 73)

I. ÇİN'İN DÖRT KOLDAN AKINI:

Şimdiye kadar bu konu ile ilgilenenler, bu dört kolun üzerinde, gereği kadar durmamışlardır. O. Franke'nin ana konusu, Çin tarihi idi. Bu sebeple daha başarılı bir sonuca varabilen ve Turfan'a giden, Batı kolu üzerinde durmuştu.⁷¹ Mc Govern de, Çin'den çıkan ordular üzerinde durmuştu. Fakat

⁷⁰ HHS, 49, s. 5b vd. ; TP, 1907, s. 221-225.

⁷¹ Franke, I, s. 35.

Çin'den çıkan ordular, iki koldan hareket etmişlerdi. Bu her iki kolun da ayrı hedefleri vardı.⁷² Bir bakıma Batılı tarihçilerin de, bir kabahatları yoktur. Çünkü Çin tarihleri başarı ve sonuç elde edilemeyen akınlar hakkında, bilgi vermemişler ve bu konuda, susmuşlardır. Biz burada yıllık ve aylık olaylar arasına sıkışmış olan küçük bilgilerle, 73 yılındaki büyük Çin seferberliğini, ana çizgileri ile belirtmeye çalışacağız:

73 yılında, Hunlara karşı açılan büyük Çin savaşı, yalnızca Ortaasya'yı değil; Uzakdoğu'yu da içine alan, büyük bir savaştı. Aynı anda Çin orduları, Hunlara karşı dört koldan hareket ediyorlardı.

1. Kol: Batıya giden büyük ticaret yolları üzerinden, ünlü Çin generalleri Tou Ku ve Keng Kung tarafından başlatılmıştı. Bu savaş, Hami ve Turfan bölgesi üzerinden geçecekti.

2. Kol: Yine Çin'in batısından, Altay ve Tanrı dağlarının doğu uçlarına giden yol üzerinden geliyordu. Bu hareket, General Keng Ping ve yardımcılarının komutasındaki, 10.000 kişi ile başlatılıyordu. Etzin Göl'den yola çıkan bu Çin ordusu, az zamanda eli boş dönecek ve Turfan'a giden, Çin ordularına katılacaktır. Çin tarihleri, başarısızlıkla sonuçlanan bu akın hakkında, susmayı daha uygun bulurlar.

3. Kol: Sarı ırmak kıvrımının, tam batı köşesinden yola çıkan bu kolun durumu ise, çok daha acıklıdır. Bilindiği üzere, bu köşede yer alan Kao-chüeh kalesi, Kuzey Çin'den Ortaasya'ya ve kuzeye giden yolların, tek geçit noktasıdır. Bu yolun üzerinde ise, Hun İmparatorluğunun Doğu karargâhının bulunduğu Cho-yeh (okunuşu -Coye) dağı vardır: "Hunlar durmadan geri çekilirler ve bu sebeple, (11.000 atlı) Çin ordusu, Hunlarla savaşmak için onları bir türlü yakalayamaz... (Hun karargâhının bulunduğu) Coye dağına gelirler. (Hunlar Çin ordusunu görünce) geri çekilerek, çölün içine dağılırlar ve kaybolurlar. Çin generalleri (...) biraz dururlar ve Coye dağına bile, bir daha uğramadan geri dönerler. Bundan dolayı generallerin bütün rütbeleri alınır ve âdi bir Çin vatandaşı olurlar".⁷³ Bu koldan çıkan Orduya komuta etmiş olan ünlü Çin komutanının adı, başarısızlığı sebebi ile günlük savaş raporlarında geçmemektedir.

⁷² Mc Gown, s. 259.

⁷³ HHS, 1, 3a; Eberhard, Belleten, 16, s. 405-6.

4. Kol: Çin'in doğusundaki, Şansi bölgesindeki, P'ing-ch'-eng şehrin-den çıkar. Burası, Güney Hunların bölgesi idi. Fakat Sienbi ve Wuhuan gibi, Doğu Moğolları da bu orduya girmişlerdi. Bu ordu Doğu Moğolistan'a gidecekti. Aslında Hunların elinden çoktan çıkmış olan bu bölgede, güçlü Hun birliklerinin bulunması şüpheli idi. Fakat böyle bir akının önemli bir sebebi de olmalı idi. "M.S. 73 yılında Doğu Moğolistan'da Hun birliklerinin bulunması", üzerinde durulması gereken bir konudur. Yolların uzunluğu ve bölgenin genişliği de Çin'deki Hunlar kadar, bu kolun başarısızlığını hazırlamış olmalı idi.

II. ÇİN HUNLARI, KUZEYDEKİLERİ DESTEKLİYOR:

Bu görüş, tam bir kesinlik kazanmamıştır. Yukarıda, 73 yılında başlayan büyük Ortaasya akınlarının, sebeplerinden birinin de, "Ortaasya ve Çin'deki Hunların yeniden birleşme ihtimali" olduğunu, bazı bilgilerle belirtmiştik, öyle anlaşıyor ki Çin'deki Hunlar arasında, başlıca iki görüş paylaşıyordu: Çin'deki Hunların bir kısmı, Ortaasya Hunlarının Çinliler tarafından yok edilmelerini istemiyorlardı. Bunun en güzel örneği, 3. kol, yani Kao-chüeh'den Ortaasya Hunlarına karşı yola çıkan, ünlü Çin generali Chi Yung'un başına gelenlerdir. 73 savaşıdan önce toplanan savaş meclislerinde bu generalin adı, en büyük üç Çin generali arasında geçiyordu.⁷⁴ Bu ünlü generalin "akın sırasında bir Güney Hun Beyi ile geçen macerasını ve en sonunda kendi canına kıyması" ile ilgili macerasını, ancak kendi biyografyasında bulabiliyoruz.⁷⁵ Yalnızca bu biyografyadan anlaşıldığına göre, "3. Kol ordularının büyük bir bölümünü Güney Hun devleti", yani Çin'deki Hun orduları meydana getiriyordu. Doğu Moğolları ile Çin'in Kuzey-doğu savaşlarında, tecrübeli bir asker ve diplomat olan bu general, emrine verilen Çin'deki Hun orduları ve komutanı ile bir türlü anlaşamamıştı." Bu generalin, emrindeki Hun orduları ile hiçbir iş yapamayacağı, yola çıkışından itibaren anlaşılmıştı. Emrindeki Hun generali, kendisini dinlemiyordu. Ortaasya Hunlarının, Doğu karargâhının bulunduğu dağa yaklaşmışlardı. Çin komutanı, Hun

⁷⁴ Eberhard, aynı esr., s. 404.

⁷⁵ HHS, 53, 1a-b.

generaline önden gidip yol göstermesini emretmişti. Hun generali ise, onu aldatmış ve hiçbir kimsenin bulunmadığı ayrı bir dağa götürmüştü. Çin sarayı bundan dolayı generali başarısız sayarak, rütbesini almış ve kendisini de mahkemeye vermişti”. Fakat onu aldatan Hun generaline, bir ceza verildiğine dair, hiçbir kayıt yoktur. 4. Kol da Çin’de, “Hunların yayıldığı bölgeden, çıkacak ve hiçbir başarı kazanamadan dönecektir”.⁷⁶ Bu kol, yalnızca “Hun (Hsung-nu) dağına kadar ulaştı” ve geri döndü.

Bizim bunlardan edindiğimiz bilgilere göre, 3. ve 4. Çin ordularının başarısızlığı, daha çok Güney Hun topraklarından başlaması ve Çin’deki Hunlardan toplanmış askerlere dayanması idi.

OKUMA

IV. GENERAL BAN CAO'NUN DESTANINA GÖRE “HUNLAR VE DOĞU TÜRKİSTAN”

1. Hunlar, Şaşan şehri ve Çin (M.S. 73):

Lobnor'un güneyinde bulunan Şaşan şehri, Çin'den batıya giden ana yolların üzerinde bulunuyordu. Güneyden, Afganistan ve Hindistan'a giden yollar ile kuzeyden, Önasya ve Avrupa'ya giden yollar, genel olarak burada toplanırdı. Bu bölge, büyük Taklamakan çölünün içindedir. Irmakların akış yönleri değiştikçe, şehirlerin yerleri de değişirdi.

Hunlar, Ortaasya'nın büyük ticaret şehirlerinde “elçilik” adı ile birer askeri garnizon bulunduruyorlardı. Büyük Çin orduları ise Tanrıdağlarının kuzeyine doğru yöneliyorlar ve büyük Hun kitlelerini, kendi yuvalarında vurmak istiyorlardı. Şehirlerin alınması için ise, küçük birlikler gönderiyorlardı. İşte bu birliklerin başında bulunan bir general 73 yılında Şaşan şehrine geliyordu. Bu olayları, tıpkı bir roman gibi yazılmış olan Ban Cao'nun biyografyasından okuyalım:

“73 yılında, Hunlara karşı büyük Çin akınlarına başlanırken, (Çin) başkomutanı general Tou Ku, yanına Ban Cao'yu da almıştı. Çin orduları, (Hunların elinde bulunan) Hami şehrine hücumla geçerlerken, Ban Cao bir birliğin başında bulunuyordu. (Tanrıdağlarının kuzey-doğusundaki), Barköl bölgesinde, Çinliler ile Hunlar arasında yapılan savaşlarda başarı kazandı. Onun akıllı ve başarılı bir general olduğunu, Çin Komutanı bu savaşlar sırasında anlamıştı. Bundan dolayı yanına, Kuo Hsün adını taşıyan yüksek rütbeli bir subay vererek, onu batıya gönderdi.

General, (Batıyı Çin'e bağlayan büyük yolların birleştiği), Şaşan şehrine geldi. Şaşan şehrinin beyi, Kuang adlı birisi idi. Bey, önce generali çok iyi karşıladı ve büyük bir saygı gösterdi. Fakat az sonra yüz çevirip, Çin generaline karşı, ilgi göstermemeye çalıştı. Bundan kuşkulanan general, subaylarını etrafına toplayarak şöyle dedi:

“- Şehrin beyinin, bize karşı önce gösterdiği saygının, yavaş yavaş azalmaya başladığının farkında mısınız? Onun bu tutumunun sebebi, Hunlardan gelen, bir elçilik heyetidir. Bundan, hiçbir kuşkunuz olmasın! Çünkü, şehrin beyi, hangi tarafı tutacağını, henüz daha kestirememiştir. Akıllı bir insan, bir tomurcuğun nasıl açılıp ve gelişebileceğini önceden sezmelidir!”

“Bu sözlerinden sonra general kendi yanında çalışan bir Hu’yu, (yani ya Hunlardan veya da Türkistan Hunlarından birini) çağırarak, ona şöyle sordu“- (iyi duyduğuma göre) Hun elçileri birkaç gün önce buraya gelmişler. Şimdi bu elçiler, nerede bulunuyorlar?” Adam, (bu hiç beklemediği soru üzerine), birdenbire duraklamış ve korkuya kapılmıştı. (Fakat sonra dayanamayarak), ne biliyorsa, söylemek zorunda kalmıştı. Bundan sonra general, adamı (kimseye haber vermemesi için) bir yere kapamış ve çadırına giderek subaylarını toplamıştı”.

2. Şanşan’daki Hun elçiliği:

Konumuza, yine çok açık bir anlatışla yazılmış, kaynağımızı vermekle devam edelim: “General Ban Cao, 36 subayını toplayarak şarap içmeye koyuldu. Şarap tesirini gösterince de, coşup şöyle dedi: “-Siz ve ben, kendi memleketimizden çok uzakta olan, bir ülkede bulunuyoruz. Onur ve servet gibi şeyleri kazanabilmemiz için, çok büyük işler başarmamız gerekmektedir. Hunlardan buraya, birkaç günden beri bir elçilik heyeti gelmiş bulunuyor. Ayrıca bu şehrin beyinin, bize göstermiş olduğu iyi dilek ve saygısı da, yavaş yavaş kaybolmaya başlamış bulunuyor.

“- Eğer Hun elçisi, şehrin beyine bizim yakalanmamızı emrederse, (onlar hiç düşünmeden) bizi yakalayıp, Hemen Hunlara verirler. O zaman bizim kemiklerimiz, kurtlara yem olmaktan kurtulamaz!”:

Yukarıdaki sözlerden de anlaşılıyor ki Çin generali, Hun elçileri ile Şanşan Beyinin birleşmesinden korkuyordu. Aşağıda da görüleceği gibi Hun elçileri, askeri bir garnizon gibi güçlü bir birlikti, önlerindeki iş de çok güçlü: “Çin subayları generallerine şöyle cevap verdiler: “- Biz, hepimiz de, ne kadar tehlikeli bir durumda bulunduğumuzu, çok iyi biliyoruz. Fakat ey generali-miz, biz ölsek de, kalsak da, sizi izlemekten geri durmayacağız!” Bu sözler üzerine general de, subaylarına şöyle dedi:

“-Ana kaplana, (yani Hunlara) yaklaşmaktan korkan bir kimse, yavru kaplanları, (yani Ortaasya şehirlerini) elde edemez. Bu sebeple bizim için tek çıkar yol, geceden yararlanmamızdır. Gece yangın çıkararak, Hun elçilerine baskın yapacağız. Böylece onlar da, bizim kaç kişi olduğumuzu, kolaylıkla bilemeyeceklerdir. Onların bu baskın üzerine büyük bir paniğe uğrayacaklarından, hiçbir kuşkumuz olmasın. (Paniğe kapılınca da), onları yok etmemiz hiç de zor olmayacaktır. Biz, Hun elçilerini yenersek, Şaşa Beyinin de cesareti kırılmış olacaktır. Böylece vazifemiz yerine getirilmiş ve düşüncemiz de, başarıya ulaşmış olacaktır!” General Ban Çao’nun bu sözleri üzerine subaylar, şöyle bir teklifte bulundular:

“- Bu konuyu burada bulunan, diğer Çin generali Kuo Hsiün ile de, bir görüşmemiz gerekmez mi?” Ban Çao, bu sözü duyunca çok kızdı ve şöyle bağırdı: “- Bizim iyi veya kötü kaderimiz, bugün belli olacaktır! Bu general ise, sıradan ve sivil ruhlu bir subaydır. Eğer biz ona, planımız hakkında bilgi verirsek, hiç kuşkunuz olmasın ki, o hemen büyük bir korkuya kapılacaktır. Böylece de bu planımız, herkes tarafından duyulmuş olacaktır. Zaferi kazanmadan ölmek, büyük ve uyanık kimselere yaraşan birşey değildir!” Generalin bu görüşü, subayların hepsi tarafından kabul edildi.

“Gece yarısından az önce general, subaylarının başına geçti. Hun elçilerinin bulunduğu, kampa doğru yürüdüler. Bu sırada, büyük bir rüzgâr da çıkmıştı. General, adamlarından bazılarına birer davul vererek, (Hun) çadırlarının arkasında saklanmalarını emretti. Baskından önce bir yangın çıkarılacaktı. Yangının alevlerini gören askerler de, davullarını çalmaya başlayacaklardı. Davullarını çalarken de yüksek sesle bağıracaklardı. Yangın başlayıp da, çadırların önünden ve arkasından genişlemeye başlayınca, Hunlar korkup paniğe kapıldılar. Böylece bütün elçilik, ya yanmış veyahut da ölmüş oldular”.

Bundan sonra yan efsane hâlindeki bazı olanlar anlatılır. Aslında bu “Savaş taktiği” çok eski bir Hun karakteri taşır. General Ban Çao, Çin’de bir tarihçi ailesinden gelir. Bu sebeple bu ailenin, eski Hun savaşlarını iyi tanımış ve öğrenmiş olmaları çok muhtemeldir. Bununla beraber bu Çin generalinin dehâsını da, burada inkâr edecek değiliz.

Hun elçilerinin, böyle güçlü bir birlik halinde gelmiş olmalarının da bazı sebepleri vardır. Çünkü bu ünlü Çin generali, bu elçilik heyetini, ancak hile ile yok edebilmişti. Buna, “Elçi garnizonu” demek daha doğru olurdu. Hun-

lar, büyük ticaret şehirlerini ürkütmek istemiyorlardı. Bunun için garnizonlarını da, “elçi” adı altında gönderiyorlardı.

3. Hotan, Hun idaresinde:

Bu olanları da, en iyisi yine general Ban Çao biyografyasında okuyalım. Ancak kaynağa geçmeden önce, şu nokta üzerinde durmakta da, fayda görüyoruz. Şaşan şehrindeki “elçi”ye benzer, Hotan’da bir Hun elçisi vardı. Her iki elçi de, Çince “shih” işareti ile yazılmaktadır. Bundan başka bir de, “Hun elçi garnizon”u vardı ki, o da Hotan yakınında konaklamıştı. Ayrıca bunların yanında, Hun İmparatorunun temsilcisi olan büyük bir “elçi” bulunuyordu. Bu hun temsilcisine, Şaşan gibi daha küçük şehirlerde, rastlamıyoruz. Kaynağımıza göre bunların vazifesi, “Hotan’ı gözaltında tutmak ve savunmalarını yüklenmek” idi. Bu bilgi, Hun devlet ve idare düzeni bakımından, büyük bir değer taşır. “Hun vassal beylikleri”nin idare düzeni, bu bilgi ile kesin bir şekilde aydınlanmış oluyordu.

Şamanizm, Hotan şehri için yabancı bir din sayılabilir. Türlü milletlerin, ticaret kolonilerinden meydana gelmiş olan Hotan, Hint, İran ve Çin kültürlerinin birleşip, kaynaştıktan bir merkez idi. Aşağıdaki kaynakta da görüleceği gibi, “Hotan beyinin falcısı veya Şamanı, açık olarak Hunların tarafını tutuyordu. Ayrıca aynı şaman bir at kurbanı vermek de istiyordu”. Halbuki “at kurbanı” yalnızca Ortaasya’da ve atlı kavimlerde görülen bir âdettir. Hotan ile ilgili olanlar, Ban Çao biyografyasında şöyle anlatılıyor. “Bu sırada Hotan, “Güney ticaret yolu” üzerinde, en güçlü devlet olmuştu. Hunlar, Hotan beyliğini gözaltında tutmak ve burasının savunmasını yüklenmek için, bir elçi göndermişlerdi. (Bu durumu bilen) Çin generali Ban Çao, (ihtiyatla) batıya yöneldi ve Hotan’a vardı. Fakat Hotan Beyi, Çin generaline hiç yüz vermemişti. Bey, ayrıca falcılara çok inanan bir kimse idi. Bu sebeple hemen bir fal açtırdı ve falcı da kendisine şöyle dedi: “- Şu anda Tanrı sana, çok kızmaktadır. Bu sırada, Çinlilerin tarafını tutmak için, ne gibi bir gerek olabilir? Çin generalinin bindiği çok güzel bir doru atı var. Hemen bu atı iste. Çünkü ben bu atı, bir kurban olarak kullanacağım!”

Bunun üzerine Hotan Beyi, Çin generaline bir elçi gönderdi ve atını kurban edilmek üzere, kendisine vermesini istedi. Fakat general Ban Çao,

şehir de olup bitenlerin hepsini, (kendi casuslarının yardımı ile) öğrenmişti. Buna razı olur gibi göründü. Ancak atı, falcının gelerek almasını istedi. Falcı atı almak için gelince, hemen oracıkta falcının başını kesti ve kesikbaşı da, Hotan Beyine gönderdi. Bu arada, Bey i azarlayıcı sözler ısmarlamaktan da, geri durmadı.

“Aslında Hotan Beyi, bu generalin Şanşan şehrinde, Hun elçilik garnizonunu, nasıl baskına uğrattığını duymuştu. Bu sebeple korkuya kapıldı. Hotan’da bulunan Hun elçileri ile memurlarına baskı yaparak, onları öldürdü. Kendisi de, Çin generalini karşılayarak, teslim oldu. General, Bey ile etrafındakilere değerli hediyeler dağıttı. Böylece (bir süre için) Hotan da, Çin idaresini tanımış oldu”.

4. Kaşgar ve Kuça, Hun idaresinden çıkıyor:

Tarıdağlarının kuzeyine, yani Hunların anayurduna doğru yönden Çin akınlarını incelerken, Hunların desteği ile Kuça beyliğinin nasıl güçlendiğini görmüştük (Bk. yk.). Şimdi, Kuça beyliğinin Kaşgar bölgesi ile olan ilişkilerini, yine aynı biyografyadan okuyalım: “Bu sırada Kuça Beyi Cien, Hunlar tarafından tahta çıkarılmıştı. Hunların güçleri ile (Batı memleketlerindeki) tesirlerine güvenen Kuça beyi, “Kuzey ticaret yolu”nu, eline ve kontrolüne geçirmişti. (Bu ticaret yolunun batı ucunda olması sebebi ile), Kaşgar’a hücum ederek, Kaşgar beyini de öldürmüştü. Ayrıca Kuça soylularından biri olan Tou-ti’yi de, Kaşgar kralı ilân etmişti.

“74 yılında general Ban Çao, sapa yollardan dolaşarak, (gizlice) Kaşgar bölgesine ulaştı. (Kuçalı) Kaşgar kuralının oturduğu Pan-to şehrine yaklaşıncaya, durdu. (...) adlı bir elçi göndererek, (yeni Kaşgar kiralının) teslim olmasını istedi. Elçisine de şöyle bir emir de bulunmuştu: “- Şimdiki Kaşgar kiralının kendisi, özce kaşgarlı değildir. Bu sebeple Kaşgar halkı, onun emirlerini yerine getirmeyecektir. Bunda, hiçbir kuşkunuz olmasın. Eğer teslim olmazsa, onu hemen orada yakalamakla seni vazifelendiriyorum.”

“Çin elçisi, Kaşgar kralına gitti. Fakat kral, Çin askerlerinin az olduğunu görünce, cesaretlendi ve teslim olmadı. Ayrıca (bundan dolayı, yeteri kadar) korunma gereğini de, görmedi. Çin elçisi, kiralın koruyucularının azlığından faydalanarak, onu hemen orada yakalayarak bağladı. Bunu görenler, korkuya kapılıp, teslim oldular. Bazıları da kaçmak zorunda kaldılar. Bu haber Gene-

rale ulaşınca, o da geldi. Kaşgar şehrinin ileri gelenleri ile sivil ve askerlerini topladı. Onlara, Kuça beyliğinin haksız olarak, Kaşgarı idareye kalkıştığını anlattı. (Kuça beyi tarafından öldürtülen), eski Kaşgar kralının kardeşini de, Kaşgar kralı olarak tahta çıkardı.

“Kaşgar halkı, bu durumdan çok memnun kaldı. Halk, eki Kuçalı beyi öldürmek istedi. Fakat generaller, buna razı olmadılar. İyi his ve dileklerini göstermek için, onu da serbest bıraktılar...”

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere, ünlü Çin generali Ban Çao, büyük bir Çin ordusuna sahip değildi. Daha çok gerilla savaşları yapıyordu. Türkistan ticaret şehirleri, bir kaç defa Çin idaresi altına girmiş ve çıkmışlardı. Bu sebeple, Çin politikasının yabancıları da, değillerdi. General, sınırlı bir sayıda olan ordusu ile, Teslim olan şehirlere, birer Çin garnizonu bırakmasına, imkân yoktu. Yukarıdaki bilgiler, bu görüş açısından değerlendirilmelidirler.

5. Çin Turfan’a yöneliyor:

“74 yılının yazında, Çin İmparatorunun bir fermanı ile, (geriye dönen 3. kolordusunun komutanı) general Keng Ping’in orduları da, Başkomutan Tou Ku’nun (okunuşu: Dougu), orduları ile birleştiler. Çin birliklerinin hepsi, 14.000 atlı olmuşlardı. (Çin birlikleri) Turfan bölgesine, (çincesi: Gü-shih, Güşi), taarruz etmek için Akdağ’dan yola çıktılar. Bu sırada Turfan bölgesinde iki beylik vardı: Bu beyliklere, ‘ön-Turfan’ ve ‘Arka -Turfan’ beylikleri adı veriliyordu. (Biz burada, Güney Turfan ve Kuzey Turfan Beylikleri de diyeceğiz).

“Ön, (yani Güney) Turfan beyi; Arka, (yani Kuzey Beşbalı)ğ) beyinin oğlu idi (Bu deyimlerden, Tanrıdağlarının önu ve arkası anlayışı da çıkarılmalıdır. Tabii olarak, Çinlilerin yönlerine göre). Her iki beyin başkentleri, birbirinden 500 mil kadar uzaklıkta bulunuyordu. Çin başkomutanı general Tou Ku, Kuzey-Turfan beyliğine giden yolların çok uzak olduğunu düşünmüştü. (Çünkü bu beyliğe giden yollar üzerindeki) dağlar arasında, çok derin boğazlar vardı. Ayrıca askerlerin, (bu dağları aşarlarken), soğuktan pek çok sıkıntılara düşeceklerinden de, kuşkulanmıştı. Bu sebeple önce ön, yani Güney Turfan beyliğine hücum etmeyi kararlaştırdı.”⁷⁷

⁷⁷ TFKYK, 652, 16a; 657, 7b; HHS, 49, 6a; TP, 1907, s. 222.

6. Çin, Hun bölgesi Kuzey-Turfan'a yürüyor:

“(Başkomutanın Güney Turfan ‘a yürümek istemesine rağmen, yardımcı general Keng Ping), ilk önce Kuzey-Turfan beyliğine taarruz etme gereği üzerinde direndi. (Hunlar ile birçok savaşlar yapmış olan bu tecrübeli general, güçlü birliklerin kuzeyde bulunduğunu biliyor ve bu sebeple) Çin birliklerinin tümünün ilk önce, (Tanrıdağlarının kuzey ucundaki Beş-Balığ) yöresine yöneltmesini istiyordu. Kuzeydeki (ana) Turfan beyliği yenildikten sonrada, Güney-Turfan beyliği, zaten Çin’e kendiliğinden bağlanmış olacaktı.

“(Başkomutan) Tou Ku, bu konuda kesin olarak bir karara varamamıştı. (Baş komutanın bu duralayışından istifade eden yardımcı) general Keng Ping, âdeta bir geyik gibi, yerinden fırladı. “Hemen harekete geçelim!” diye bağırды. Bundan sonra, hemen atına atladı ve atını durmadan, kuzeye doğru koşturdu. Bundan sonra artık, ordunun büyük bir bölümünün elinden, başka bir şey gelemezdi. Ordu da toplanıp, (aynı yöne doğru) yürümeye başladı. Az sonra, her iki general de birleştiler. Böylece, (Kuzey-Turfan beyliğinin bulunduğu) bölgeye girdiler.⁷⁸

7. KUZEY TURFAN'IN ALINMASI:

Çin orduları, Türkistan şehirlerinde askeri garnizonlar kurmayı gerekli görmezlerdi. Çünkü bu tüccar şehirleri, kim güçlü görünüyorsa, ona uymayı faydalı görüyorlardı. Ayrıca Türkistan’daki garnizonlar, Çin için büyük paralar gerektiriyordu. Bunun için, ünlü Çin generali Ban Çao’nun Türkistan’daki akınlarını incelerken, âdeta bir gerilla birliğinden ayrıcalığı olmadığını göreceğiz. Turfan ve Hami şehirleri ise, hemen Hunların sınırında bulunan büyük yerleşme yerleri idiler. Bu sebeple Çinliler, buralarda askeri birlikler yerleştirmek veya yine askerlerden meydana gelen, “Çin kolonileri” kurmak zorunda kalmışlardı.

73 akınında da, Çinlilerin büyük birlikler ile gelmelerine rağmen, Kuzey-Turfan beyliğinde, küçük bir garnizon bırakıp, gittiklerini göreceğiz. Bu garnizon da az zamanda eriyip, güçten düşecek ve Çinlilerin büyük emekleri de boşa gidecektir. Bu akını, şimdi yine General Keng Ping’in biyografyasından okuyalım:

⁷⁸ Aynı yer.

“(Kuzey-Turfan beyi Çin birliklerinin ilerlediğini) duyunca, korkmaya başladı. An-te adını taşıyan (Turfan beyi), yanına birkaç yüz atlı alarak, Çin ordusunu dostça karşılamak için, yola çıktı. (Bu sırada, Çin ordusundaki generaller arasında da, rekabet ve yarış başlamıştı). (Kuzey-Turfan Beyinin, general Keng Ping’e doğru gittiğini) gören Çin generallerinden biri, hemen atına atlayarak, Kuzey-Turfan beyini daha önce karşıladı ve beye şöyle dedi: “- Burada en yüksek sorumluluğu taşıyan Çin generali, şurada arabanın üzerinde duran, (başkomutan general Tou ku)dur. Kendisi aynı zamanda, Çin imparatorunun büyük kız kardeşinin de, kocasıdır. En yüksek unvana ve dokunulmazlığa da, yalnızca o sahiptir. Bu sebeple ilk önce, ona gitmelisiniz ve Çin’e bağlandığınızı da, ona söylemelisiniz!

“Bu sözler üzerine Kuzey-Turfan beyi, atının yönünü değiştirip, (Başkomutana) doğru yöneldiği, Turfan Beyi, kendi generallerinden birine de, yardımcı General Keng Ping’in önüne gitmesini emretti. Keng Ping bunu görünce, çok kızdı ve hemen zırhını giyinerek, atına atladı. Ayrıca seçkin atlı askerlerine de, kendisini izlemeleri için, işaret verdi. Doğruca başkomutan Tou Ku’nun önüne gitti ve yüksek sesle şöyle dedi:

“- Kuzey-Turfan beyi, artık bize teslim olmuş bulunuyor. Fakat bey, şimdiye kadar önümüze gelmedi. Ben henüz daha, kendisini göremedim! Bu sebeple onun başının kesilerek, herkese gösterilmek üzere, bana verilmesini istiyorum!” Bu sözler üzerine Başkomutan şaşkına dönmüştü. (Çünkü Kuzey-Turfan beyi yakınında bulunuyordu). Bunun üzerine başkomutan; “-Biraz beklemeniz gerekli. Yoksa işin tadını kaçırmış olursunuz!” diye cevap verdi. General Keng Ping de Başkomutana şöyle dedi: “-Eğer her kim ki, sizin tarafınızdan kabul edilecek olursa, o benim yanımda düşman ilân edilecektir!”

“Bundan sonra atını Turfan Beyine doğru sürdü. Turfan beyi korktu. Başındaki miğrefi çıkararak, eğildi. Böylece, ona da bağlılığını bildirmiş oldu. Bundan sonra beyi aldı ve başkomutanın karşısına götürdü.

“Güney-Turfan Beyine (gelince, o da kuzeyde olup bitenleri çoktan duymuştu. Bu sebeple, o da Çin’e koşulmaktan başka bir çare görememişti. Böylece (Çinlilerin hepsine Güşi) adı verdikleri, Kuzey ve Güney Turfan beylikleri (kısa bir süre için), Çin’e koşulmuş oldular. Bundan sonra da Çin orduları, geri döndüler.”⁷⁹

⁷⁹ Aynı esr. , a. yer.

V. TURFAN ÇEVRESİNDE ÇİN GARNİZONLARI

1. Yeni Çin idaresi (M.S. 74):

Aslında Çin ordusu, Hun ordularını ele geçirerek gerçek bir savaşa girememişti. Bu sebeple geri çekilen Hunlar, pusuda idiler. Nitekim bir yıl bekledikten sonra, bütün güçleri ile ortaya çıkacaklardı. Bu sebeple de Çinliler, general Keng Kung'u bu bölgeleri idare etmek üzere buraya bıraktılar: "Çin, 74 yılında ilk olarak bütün Batı memleketlerini idare etmek üzere, bir "Genel Valilik" kurdu. (Ayrıca bazı bölgelere de), yardımcı valiler, vb... tayin edildiler. Başlıca garnizonlar ise iki tane idi: Bunlardan 1.si, Kuzey-Turfan beyliğinin bölgesindeki, Çin-pu şehrinde kurulmuş ve komutanlığına da, General Ken Kung tayin edilmişti. 2. garnizon da, Güney-Turfan beyliğinin sınırları içinde kurulmuştu. Lukçun şehrinde bulunan bu garnizonun komutanlığına da, general Kuang Ch'ung tayin edilmişti.⁸⁰

2. Çin, Batı ile bağ kuruyor:

Kuzey-Turfan beyliğindeki, Çin garnizonuna tayin edilen general Keng Kung: "Hemen (Batıda) bulunan Wusun devletine elçi gönderdi. General, elçi ile gönderdiği mektubunda ise, (olup bitenleri anlatıyor). Bu bahane ile de Çin'in ne kadar güçlü ve Çin'e bağlananlara karşı da, ne kadar iyiliksever olduğunu, belirtmeye çalışıyordu. Wusun'ların kralı olan "Büyük Kunmi" (Bk. bk.), bu mektubu alınca, bütün çevresini topladı ve hepsi de okuyup, memnun oldular. Bunun üzerine Wusun kralı, en iyi türden atlar gönderdi. Ayrıca M.Ö. 73-49 yılları arasında, Çin imparatoriçelerinden birine, yine Wusunlar tarafından gönderilmiş olan bir oyun sandığını da, (eski dostlukların hatırlanması bakımından), hediye etti."⁸¹

Aslında Çin generali Batıdaki Wusunlar ile bu ilişkiyi kurmakla, ayrı bir amaç gütmüştü. Işığ-göl bölgesinde oturan Wusunlar ile, Hunları arkadan vurmak istiyordu. Halbuki Hunlara koşulu olan Wusunlarda ise, ne bir güç ve ne de bir istek vardı.

⁸⁰ HHS, 49, 6a-b; TP, 1907, s. 224.

⁸¹ Aynı esr., a. yer.

VI. HUNLARIN ÇİN GARNİZONLARINI BASMALARI

1. Hunlar, Turfan'ı yeniden alıyor (M.S. 75):

75 yılında Hunların bir birliği, hızlı bir baskın ile, Beşbalık bölgesine iner ve Çinlilere teslim olmuş olan, Kuzey-Turfan Beyini öldürür. Ortaasya'nın türlü yerlerindeki, çeşitli direnmeler, bundan sonra başlar. Çin genel valisi, yenilgiye uğratılır ve batıdaki Kaşgar bölgesi de, ele geçirilir. Bu olanların başlangıç bölümünü, tek kaynağınızdan okuyalım: "75 yılında Kuzey, yani Ortaasya Hunlarının Hakanı, Luli unvanını taşıyan bir Sol Beyinin emrine, 20.000 atlı bir ordu verdi. Turfan bölgesindeki Çin ordusuna, baskın yapmasını emretti. Çin generali Keng Kung, Hunların geldiğini duyunca, kendi generallerinden birinin emrine 3000 asker verdi ve Hunları karşılamasını emretti. Çin birliği yolda, Hunlar ile karşılaştı ve Hunlar, Çin birliğini kılıçtan geçirdiler. Hunlar, yalnızca Çin birliğini yok etmekle kalmadılar. Aynı zamanda, Kuzey-Turfan Beyi Andö'yü de, (bir yıl önce), Çin'e teslim olarak, Hunlara sadakat göstermediğinden), cezalandırarak öldürdüler. (Hunlardan bir bölüm), bundan sonra Çin komutanının oturduğu, Kuzey garnizon şehrine doğru yöneldiler. (Şehrin etrafını sarıp), kuşattılar. Çin komutanı Keng Kung, surların üzerine çıkarak, savunmağa başlar..."

Bundan sonra kaynakta Çin komutanlığının sihirbazlık gösterileri gibi, akıl dışı olanlar anlatılmaya başlanır. Bir gerçek var ise, Hunların kuzeyde kalan bu kaleyi kuşatıp, dış ilişkilerini kestikten sonra, daha güneylere indikleri idi.

2. Çin, garnizonlarını değiştiriyor:

73 yılında Hunların çok eski savaş taktikleri ile Çin orduları, Tanrıdağlarının kuzeyine kadar kolaylıkla gelmişlerdi. Çünkü Hunlar geri çekilerek, Çinlilere savaşma imkânı vermemişlerdi. Bu sebeple Çinliler, rastgele şehirleri garnizon merkezleri yapmışlardı. 75 yılında, Hun akınlarının arka arkaya başlaması üzerine, Çin'den yardım alamayan ve çoktan güçten düşmüş olan Çin garnizonları, stratejik yerler aramaya koyuldular: "Çin generali Keng Kung, Kuzey-Turfan (yani Beşbalık bölgesinin batısında ve Urumçi'nin doğusunda) Yelo (?) adını taşıyan, savunmaya uygun bir şehir gördü. Şehrin dört tarafı, bir ırmak ile çevrilmişti.

“75 yılının mayıs ayında, Çin ordusu buraya getirildi. Aynı yılın eylül ayında da, Hunların baskına geçtikleri görüldü. Çin generali birkaç bin askerini, Hunlara taarruz etmek için hazırlamıştı. Hun atlıları bunları görünce, (savaş taktikleri gereği olarak), geriye dönüp çekildiler ve şehri kuşattılar. Ayrıca Hun komutanı, ırmağın suyunu da kestirmişti. Böylece Çinliler şehirde susuz kaldılar. Kuyular kazılmış ve yeraltında 150 ayak derinliğe inildiği halde, bir türlü su bulunamamıştı. Hunlar, surların dibinde bekliyordular.”

Bundan sonra kaynakta generalin mucize gösterdiğinden ve yerden su fışkırttığından uzun uzun söz açılır. Bir gerçek varsa, Hunların şehri hafif bir kuşatarak, Çinlileri kendi kaderleri ile başbaşa bırakmış olmaları idi.

3. Çin garnizonlarını geri çekiyor:

Savaşta esir edilmiş Çin generallerinden, Hun ülkesinde yararlanma, eskiden beri Hunlar için bir gurur sebebi olurdu. Bu sebeple Hun Hakanı kuşatılmış ve durumu üstelik çok ümitsiz olan Çin generaline şöyle bir mesaj göndermişti: “Eğer teslim olursanız size Po-wu prensi unvanı ile kızımı vereceğim!” Çin sarayında ise, durumdan tamamı ile ümit kesilmişti. Türkistan’a yeni ordu gönderilmesi, büyük masraflara yol açacaktı. Çin’in ise, bu parayı verebilecek hali yoktu. Ayrıca bu akınların sonuçları, kesin ve süreli olmuyorlardı.”

Çin sarayında ise, Turfan bölgesinde Hunlar tarafından kuşatılmış olan Çin garnizonları için, bir divan toplanmış ve görüşme açılmıştı. Çin İmparatoru, ise, henüz daha yeni tahta çıkmış olduğundan, olanların iç yüzünü bilmiyordu. Çin vezirlerinden bazıları, Çin garnizonlarını kendi kaderlerine bırakmaktan başka bir çarenin olmadığını, biliyorlardı. Buna karşı olan vezirlerden biri ise, bu görüşme sırasında söz alarak şöyle demişti: “Bizim gönderdiğimiz askerler, şimdi bozguna uğramış garnizonlara sığınmış bulunuyorlar. Bir tehlike ile karşı karşıya gelmiş olan onları, kendi kaderlerine bırakırsak, sınırlarımızdaki yabancılar da, (bundan cesaret almış olacaklar) ve sınırlarımızı yağmalamak için serbest bırakılmış olacaklardır. Hunlar, yeniden sınırlarımız yağma etmek için harekete geçecek olurlarsa, Majesteleriniz acaba oraya gönderilebilecek bir general bulabilirler misiniz?”

İmparator'dan yeni birlikler gönderilmesini isteyen vezir, sözünü şöyle bağlamıştı: "Hunlar şimdi çok yorulmuş bir durumdadırlar. (Çin takviye birliklerine) kafa tutacaklarını zannetmiyorum!" Çin İmparatoru, Çin garnizonlarını kurtarmak ve yiyecek götürmek için, asker gönderilmesini emretti.

76 yılında, yeni Çin orduları Lukçun şehrinde birleşerek, Kuzey-Turfan beyliğine taarruza geçtiler. Fakat garnizonlara ulaşamadan, geri döndüler. Bundan sonra kuşatılan general Keng Kung da bir fırsatını bularak, kaçıp Çin'e döndü.⁸² Hunlar zaten dönmek isteyenlere bir şey yapmıyorlardı.

VII. HUNLARIN LİDERLİĞİNDE TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİNİN HAREKETE GEÇMELERİ

Çin Büyük valisi yeniliyor:

Biz burada, Türkistan'daki Çin Büyük valiliği üzerinde, uzun boylu durmayacağız. 73 yılında Hun orduları, kendi öz savaş taktikleri ile geri çekilmiş ve Çin ordusu da kolayca ilerlemişti. Bu başarının devam edeceğini sanan Çin sarayı, bir büyük vali tayin etmiş ve garnizonları da, bu askeri valiye bağlamıştı. Hunlar kuzeyden inerlerken, Türkistan şehirleri de aynı anda, içten harekete geçmişlerdi: 'Yine aynı yıl, (yani M.S. 75 yılında), Karaşar ve Kuça gibi (büyük şehir beylikleri), Çin ordularına karşı taarruza geçtiler. (Türkistan'daki) Çin Büyük valisi General Ch'en Au'yu, bozguna uğrattılar.

"Hun orduları da, (Güney-Turfan Beyliğindeki) Lukçun şehrinde kurulmuş olan, Çin garnizon komutanı Kuan Ch'ung'u kuşattılar. Bu sırada, Çin İmparatoru yeni ölmüştü. Bu sebeple hiçbir destek birliği gönderilemedi.

"(Kuzey ve Güney) Turfan beylikleri de Çin'e baş kaldırarak Hunlar ile birleşmişlerdi⁸³.." Bu bilgiden de anlaşılıyor ki Hunlar, Güney Turfan'a kadar inmiş ve oradaki Çin garnizonunu da, kuşatmışlardı. Bir yıl sonra da, Hami şehrini alacaklardı.

Az sonra Kuça gibi şehir beyliklerinin, Hunların desteği ile genişlediklerini göreceğiz. Buna rağmen Hunlar, kendi akın yönlerini, büyük bir titizlik ile, şehirlerin menfaat bölgelerinden ayırıyorlardı:

⁸² Aynı esr., a. yer.

⁸³ A. yer.

VIII. KUÇA BEYLİĞİNİN “KUZEY TİCARET YOLUNU” ELE GEÇİRMESİ (M.S. 76-105)

76 yılından sonra, Ortaasya’da yine büyük bir kuraklığın başladığını biliyoruz. Bu kuraklık çağı da uzun yıllar devam edecektir. Ortaasya Hun İmparatorluğu içinde memnuniyetsizlik ve iç karışıklıklar doğuyordu. Buna rağmen 75 yılında Hunların, Çin ordularını Ortaasya’dan atmış olmaları, azımsanmayacak bir başarı idi.

1. Hunlar Kuça’yı güçlendiriyor:

Şimdiye kadar Ortaasya tarihini inceleyen tarihçiler, bu çağda Hunların karşılaştıktan açlık tehlikesi ile, iç karışıklıkları üzerinde durmuşlardır. Fakat onlara göre, Hunların hemen burunlarının dibinde duran Türkistan, bambaşka bir dünya idi. Bu sebeple Türkistan’ın tarihi, ayrıca yazılmalı idi. Halbuki bilgiler derin olarak incelendiğinde, durumun hiç de öyle olmadığı, açık olarak görülmektedir. Mesela çok defalar incelenmiş olan General Ban Cao’nun biyografyasında yer alan, şu bölümü aynen sunarak buraya koyalım:

“Bu sırada Chien adını taşıyan Kuça Beyi, Hunlar tarafından tahta çıkarılmıştı. Hunların güç ve desteğine güvenmiş ve kuzey ticaret yolunu eline geçirerek, kontrolü altına almayı başarmıştı. Bundan sonra, Kaşgar şehrine hücum ederek, orasını da aldı. Eski Kaşgar kralını öldürerek, onun yerine, kendisi Kuçalı olan ve Tou-t’i adını taşıyan birisini, Kaşgar tahtına oturttu”.⁸⁴

Yukarıdaki belge Ortaasya tarihi bakımından büyük bir değer taşımaktadır. Hunlar tarafından tahta çıkarılmış ve desteklenmiş olan bu Kuça beyinin adı, Ortaasya tarihi ile ilgili olan hemen hemen her yerde duyulmuştur. Konuyu, bu görüş açısından ele aldıktan sonra, bilgilerimizi daha da genişletebiliriz: “75 yılında Chien adını taşıyan Kuça beyi, Kaşgar’a hücum etti ve Kaşgar kralı Ch’eng’i, öldürdü. Onun yerine, Kuça beyliğinin “Sol kanat kontu” Tou-t’i’yi, Kaşgar tahtına oturttu”.⁸⁵

Yukarıdaki kaynakta durum daha da aydınlanmış bulunuyor. Bundan anlaşıldığına göre, Kuça beyliğinin devlet düzeninde de, Hunlarda olduğu

⁸⁴ TFKY, 966, 13b; HHS, 77, 2a; TP, 1906, s. 222.

⁸⁵ HHS, 118, 7a yd.: TP, 1907, s. 204.

gibi, bir “Sol-sağ kanat” idare düzeni görülüyordu. Bu konulara yeniden döneneğiz.

2. Kuça ve Karaşar şehirleri, birleşiyor:

73 yılındaki olanlardan sonra, Kuça ile Karaşar şehirlerinin adları, kaynaklarda çoğu zaman birlikte görülmektedir. Kuça beyliğinin bu çağda büyük bir değer kazanmış olmasına rağmen, kaynaklarımızda Kuça için ayrı bir bölümün bulunmaması, üzerinde durulması gereken bir noktadır. Çünkü Çin tarihleri, bu çağdaki en değersiz ve küçük şehirler için bile, ayrı bir bölüm açmışlardır. Yalnızca Karaşar şehri ile ilgili bölümde şöyle denmektedir: “Karaşar’ın dört çevresi, yüksek dağlarla çevrilmiştir. Bu dağlar, ta Kuça’ya kadar uzanırlar. Karaşar’a giden yollar ise, türlü engeller ile doludur. Bu sebeple şehrin savunması kolaydır. (Şehrin) çevresindeki dört dağın arasında ise, girinti ve çıkıntılar içine sıkışmış, bir göl vardır. Şehrin yöresi, bu girintili ve çıkıntılı kıyı üzerinde, 30 millik bir bölge içinde yayılmıştır. 75 yılında Karaşar ve Kuça beylikleri birleşerek, (Türkistan’daki Çin ordularına) hücum ettiler. Türkistan’daki Çin Büyük valisi Ch’en Mu ile, onun yardımcısı Kuo Hsün’ü yendiler. 2000’den fazla Çin subayı ile askerini öldürdüler”.⁸⁶

Yukarıda da gördüğümüz gibi, 75 yılındaki bu akınlara öncülük edenler, Hunlar olmuşlardı. Hunlar ile bu Türkistan şehirleri, Çinlilere karşı aynı anda baskına geçmişlerdi. Bu olanlar, aynı anda Hunlar tarafından da sıkıştırılan, Turfan’daki garnizon generallerinin biyografyalarında da geçmektedir.⁸⁷ Az sonra sunacağımız bir bilgide de görüleceği üzere, Kuça’nın liderliğinde toplanan Karaşar Beyliğinden başka, diğer şehir Beylikleri de vardı.

3. Kuça, Kaşgar’a doğru genişliyor:

Çinlilerin ünlü Generali Ban Çao, Kaşgar bölgesine geldikten sonra, Kuça beyliğinin daha önce kurmuş oldukları düzeni, Çin ve Kaşgarlıların yararına olarak bozmayı başarmıştı. Kaşgar bölgesi, şimdi olduğu gibi, o çağ-

⁸⁶ HHS, 118, 8: TP, aynı yer, s. 208.

⁸⁷ HHS, 49, 8.

da da büyük bir değer taşıyordu. Herşeyden önce, çok zengin ve bereketli toprakları vardı. Ayrıca Batıya giden yollar da, Kaşgardan geçiyorlardı. “Kuzey ticaret yolu”nu ele geçirmek isteyen Kuça beyliği, yol boyunca ekonomik kontrolünü tamamlayabilmek için, Kaşgar bölgesini elinde tutmak zorunda idi. Bu olanları, ünlü Çin generali Ban Çao’nun biyografyasından okuyalım:

“75 yılında Çin İmparatoru ölmüştü. Karaşar Beyi, Çin’de yapılan büyük yas töreninden istifade ederek hücumla geçti ve (Türkistan’daki) Çin Büyük valisini öldürdü... Diğer yandan Kuça ve Aksu (Ku-mo) beylikleri de, birçok yerleri alarak, Kaşgar bölgesine yöneldiler. Hücum ederek, orasını da aldılar. General Ban Çao, bu sırada P’an-t’o şehrinde idi. Surların üzerine çıkarak, bu şehri savunmaya çalıştı. Subay ve askerlerinin çok az olmasına rağmen, savunmada direnebildi ve şehir düşmedi.

‘Yeni Çin İmparatoru tahta çıkınca (76-88), felâkete uğramış olan (Türkistan) Büyük valisinin hatırasını andı. Ayrıca, yalnız olarak tehlikelerin ortasında bulunan General Ban Çao’nun da, bir kurtuluş yolu bulamayacağından korktu. Onun da başarılarının anılması için ayrı bir ferman çıkardı.

‘Bunun üzerine General Ban Çao, geriye dönmek zorunda kaldı. (Generalin geri döneceğini duyan) Kaşgar halkı, büyük bir kuşku ve korku içinde kalmıştı. Li Yen adını taşıyan Kaşgarlı bir Bey, Generale şöyle dedi: “- Eğer Çin Generali (ile ordusu) geriye dönerse, Kuça beyliği tarafından, yeniden yakılıp ve yıkılacağımız, bir gerçektir! Aslında ben, bütün kişiliğimle Çin Generalinin geri dönmesine dayanamayacağım!” deyip, kılıcını çekerek boğazını kesmişti.”⁸⁸

Boğazını keserek, intihar eden Kaşgarlı Bey, bir Çin adı taşımaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, eskiden beri Ortaasya içlerinde oturan Çinliler de, Çin ordusunun geriye dönmesinden korkuyorlardı. Nitekim, Hun elçilerini öldürerek, Çin’e bağlanmış olan Hotan’ beyi de, aynı korku içinde idi: “General Ban Çao, geriye dönüp gelirken, Hotan şehrine varmıştı. Hotan Beyi ile (şehrin) ileri gelenleri, onu ayakta karşılamışlardı. Generali görünce ağlayıp, bağırmaya başlayarak, ona şöyle dediler: “- Biz Çin Generali ile ordusuna, bir anne ve baba gibi güveniyorduk. Bizi bırakarak gitmeyiniz!” Hotanlılar,

⁸⁸ TFYK, 966, 13b: TP, 1906, s. 223-24.

Generalin atlarının ayaklarından sıkıca tutuyorlar ve âdeta, onun gitmesine engel oluyorlardı. General, kendisinin geriye dönmemesi için, Hotan halkının her türlü çareye baş vuracağını anlamıştı. Daha ileri giderse, Hotanlıların onları kılıçtan geçirmek gibi, korkunç bir harekette bulunabilecekleri bile düşünülebilirdi. Bu sebeple geri dönme fikrini değiştirdi ve ordusu ile birlikte, yine Kaşgar'a döndü. Bu sırada Kaşgar'a bağlı olan iki şehir, Kuça beyliğine bağlanmış ve onların idaresini kabul etmişlerdi. Bu şehirler, birliklerini ve Safir-Bay (Wei-t'ou) bölgesinde toplamışlardı.”⁸⁹

Bu ünlü Çin generalinin biyografyası, bizzat kendi kardeşi tarafından yazılmıştır. Bu sebeple olanlar, çoğu zaman büyütülerek anlatılmıştır. Bu biyografiye göre Kaşgar, hemen kolaylıkla yine Çin idaresi altına alınmıştı.

4. Çin, Batı Türkistan ve Afganistan ile anlaşıyor:

Sınırlı bir ordu ile, başarılı gerilla savaşları yapan Çin generali Ban Çao, Çin imparatorluğunun adından ve prestijinden de yararlanıyordu. Batı Türkistan'daki Semerkand Kralı ile Afganistan ve Hindistan'da yayılmış olan, Kuşan Krallarına da, Çin imparatoru adına, elçiler gönderiyor ve onlarla ilişkiler kuruyordu. 78 yılında Kuça sınırlarına yaptığı bir akında, Semerkand askerlerinin de, bulunduğu söylenmektedir. Ancak biz bunu biraz şüpheli görüyoruz. Çünkü Semerkand, 84 yılında Kuça Beyi Çin'e karşı birleşmiş olacaktı. Bununla beraber, bu değerli belgeyi sunmayı faydalı görüyoruz: “78 yılında general Ban Çao, Kaşgar, Semerkand, Hotan ve Uzun-Tat (Chümi)'tan toplanmış olan 10.000 kişilik bir ordu ile, (Kuça beyliğinin sınır şehirlerinden) Aksu ve Uç-Turfan'a hücum etti. Onları yendi. Bu başarısından yararlanarak, diğer beylikler üzerindeki üstünlüğünü de, tamamlamak istedi. Yeni destek birlikleri istemek için, Çin İmparatoruna şu dilekçeyi yazdı:

“- Sizden önceki (Çin) İmparatorlarının, Batı memleketlerini açmak için, büyük bir istek taşıdıklarını biliyorum. Bu sebeple de, kuzeydeki Hunlara akınlar yapmışlardı. Bunun yanında, Batıdaki krallıklara da elçiler göndermişlerdi. Şimdi, Şanşan ve Hotan gibi beylikler, sizin ezeli tesiriniz altına girmiş ve size bağlanmışlardır. Ayrıca Uzun-Tat (Chü-mi), Yarkend, Kaşgar,

⁸⁹ Aynı esr. , a. yer.

Kuşan (Yüeçi), Semerkand gibi devletler de sizin idareniz altına yeniden girmek için, dilek taşımaktadırlar.

“Ben Şimdi, Kuşa beyliğinin güçlerini kırıp, yok etme peşindeyim. Eğer bu engel ortadan kaldırılırsa, “Ticaret yolu”da, bize açılmış olacaktır”⁹⁰ General, M.Ö. 90’da, Çin’den yeni yardım istemişti.

5. Pamir’i aşarak Kuşa’ya gelme:

General Ban Çao’nun Çin imparatoruna yazdığı dilekçe, çok yüksek bir devlet dili ile yazılmıştır. Bunun için, strateji ile ilgili birçok noktalar, kapalı kalmaktadır. General, İmparator’dan yardım isterken, şöyle diyordu: “Eğer bu tedbirleri alacak olursak, Pamir’i (Ts’ung-ling) aşmış olacağız. Pamir de aşıldıktan sonra, Kuşa baskına uğramış olacaktır.”⁹¹

Bu bilgiye göre, Çin Kuşa’yı, kendi ordularına açık olan Tanrıdağlarının güneyindeki, ticaret şehirlerinden vuramamaktır. Bu sebeple de, başka bir yol aramaktadır. Nitekim 83 yılında, Tanrı dağlarının kuzeyinde ve Isıg-göl bölgesinde yayılan Wusunlarla anlaşılıp, Türkistan’ın büyük şehir devleti Kuşa’yı arkadan vurma denemesine girişecektir.

6. Çin’in Türkistan’da, karışıklık çıkarması:

Arkalarını, Tanrıdağları üzerindeki Hunlara ve hayvancı kavimlere dayayarak, ticaret yolunu kontrol eden Kuzey Türkistan şehirlerini, kuvvetle düşürmenin imkânı yoktu. Fakat Kuşa beyliğinin de, “ılımlı bir iç politika” geleneği yoktu.” (Kuşa’ya bağlı olan) Aksu ve Uç-Turfan şehirlerinin beyleri, Kuşa’nın seçimi ile tahta çıkarılmışlardı. Onlar bu şehirlerin halkını, kendi dileklerine göre idare ediyorlar ve Beyler ile halk arasında sürekli bir anlaşmazlık vardı. Karşılıklı olarak birbirlerini suçluyorlardı.”⁹²

Diğer yandan, Kuşa beyliği içinde de, taht kavgaları eksik değildi. 80 yılında, Çin’den yeni destek bildiklerinin geldiğini göreceğiz. Bu destekler

⁹⁰ HHS, 77, 4: TP, 1906, s.225

⁹¹ Aynı yer.

⁹² Aynı yer.

ile Çin orduları, daha da güçlenmiş olacaktır. Fakat bununla birlikte, bütün Türkistan şehirleri birleşecekler ve hep birden, Çin'e karşı isyan edeceklerdir.

7. Türkistan'ın Çin'e isyanı (M. S. 80-88):

80-88 yılları arasında, Çinlilere karşı birçok isyanlar oldu. Bunları başlıca özellikleri ile, şöyle sıraya koyabiliriz: 1. Kaşgar isyânı: Yar- kend'le birlikte başlamıştı: "Yarkend halkı Çin ordusunun bir daha da kendi memleketlerinden çıkmayacaklarını sanarak, isyân ettiler ve Kuça beyliğine bağlandılar. Diğer yandan Kaşgar Generali de, yeniden isyan etti."⁹³ 2. Kaşgar'ın ikinci isyânı ve Semerkand'ın yardımı: Çin tarihlerine göre, Kaşgar bölgesinde her iş yolunda idi Fakat durum, hiç de öyle görünmüyordu. Batının kilit bölgesi olan Kaşgar'da, isyanların ardı arası kesilmiyordu. Nitekim şu belge bize bu gerçeği göstermektedir: "84 yılında Çin İmparatoru General Ban Çao'ya 800 asker daha gönderdi. General, bu destek birliklerinden yararlanarak, Hotan ve Kaşgar şehirlerinden de topladığı askerlerle birlikte, Yarkend beyliğine hücum etti. Fakat (Yarkendli) bazı kişiler, gizlice Kaşgar kralı ile ilişki kurdular. Pazarlıkla, aralarında anlaştılar. Bunun üzerine Kaşgar kralı da, isyân etti ve Kaşgar'ın batısında bulunan bir şehre çekilerek, orada Çin ordusuna karşı savunmaya başladı. Bunu bir fırsat bilen Çin generali de, Kaşgar'ın başına, Kaşgar'ın soylularından birisini kral olarak tayin etti. İsyân eden Kaşgar kralına karşı, hücumla geçti. Savaş, altı aydan fazla devam etti.

"Semerkand (Sogdiana, Kang-chü) kralı, isyan eden Kaşgar kralına yardım ederek, (Çin'e karşı cephe aldı). Bu sebeple Çin generali de, bir türlü başarıya ulaşamadı."⁹⁴

Yukarıdaki olanları, derin olarak incelemek gereklidir. Batılı tarihçiler şimdiye kadar, Çin'e karşı söylenmiş olan her "teslim oldu" sözlerini, sürekli bir Çin idaresinin, bir başlangıç işareti olarak görmüşlerdi, veyahut da öyle göstermişlerdi. Ortaasya tarihi burada yepyeni bir görüşle ele alınmıştır.

⁹³ Aynı yer.

⁹⁴ HHS, 77, 7: TP, 1906, s. 230.

IX. KUŞAN DEVLETİ İLE SEMERKAND'IN, TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİ İLE ANLAŞMALARI

1. Kuşan devleti, Semerkand ve Kaşgar anlaşması (M.S. 87):

Yukarıda, Batı Türkistan'ı aşağı yukarı elinde bulunduran Semerkand Kralının, Çin'e karşı isyan etmiş olan Kaşgar beyinin, nasıl yardımına koştuğunu görmüştük. Böylece Çin ordusunun, altı aydan fazla süren savaşları başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Kaşgar bölgesinde, Semerkand ordusunun da girdiği bu savaşlar sürüp gidiyordu: "Kuşan devletinden, Semerkand'a bir elçi geldi ve Kuşanlar ile Semerkand arasında, kız alıp verme yolu ile, bir anlaşma yapılması teklif edildi. Çin generali bunu duyunca, hemen Kuşanlara bir elçi gönderdi. İpekli kumaşlar hediye ederek, Semerkand kralına karşı cephe almasını teklif etti. Semerkand kralı da (bunu duyunca), Kaşgar'daki savaşları bıraktı. İsyen eden Kaşgar kralını da yanına alarak, memleketine döndü...

"87 yılında isyan etmiş olan eski Kaşgar kralı Chung Semerkand kralından bir dilekte bulundu. Kendisinin yanına asker verilmesini ve Kaşgar bölgesine... dönmek istediğini, bildirdi. (Semerkand kralı, buna razı oldu). Eski Kaşgar kralı dönünce, hemen gizlice Kuça beyliği ile anlaşmaya koyuldu."⁹⁵

Fakat daha önce Çin'e karşı isyan etmiş olan bu Kaşgar kralı pek samimi bir kişi değildi. Bu sebeple, yalancıkıtan Çin generaline sokulmak istedi. O da bundan yararlanarak, hemen onun başını kesti. Bu nedenle Semerkand'ın da, bütün çalışmaları boşa gitmiş oldu. Kaşgar meselesini böylece kolaylıkla bir sonuca vardırılmış olan Çin generali, Hotan bölgesindeki beyliklerden topladığı 25.000 kişilik bir ordu ile, Yarkend üzerine yürüdü. "Kuça beyliği, Sol Kanat generalinin emrine 50.000 kişi vererek, (Yarkend'in)yardıma gönderdi. Uç-Turfan, Ak-su ve Safir-Bay gibi bölgelerden toplanmış olan bu askerlerin, Çin'e karşı moralleri yüksek değildi. Çünkü bu ünlü Çin generalinin, çeşitli baskınlarına uğramış ve oyunlarına gelmişlerdi. Doğru dürüst bir savaşa girmeden, geriye çekilmeye başlamışlardı. Bu çekilme, aynı zamanda, "Kuça beyliğinin sonunu" da gösteren bir işaret idi.

2. Kuşan'ların Türkistan'a ordu göndermesi (M.S. 88):

Kuşan devletinin bu sıralarda, Hindistan ile Afganistan'ın geniş bölgelerine yayılmış gerçek bir "imparatorluk" olduğunu, biliyoruz.⁹⁶ Başlangıçta, Türkistan'daki Çin ordusu ile iyi ilişkileri olduğu halde, sonradan araları bozulmuştu: "Önceleri Kuşan (Yüeci) devleti, Turfan Beyliklerine akın yapan, Çin ordularına yardım etmişti. Bununla da, dostluklarını belirtmişlerdi. Ayrıca 88 yılında çok değerli mücevherler ile birlikte, görülmemiş türden geyikler⁹⁷, arslanlar da hediye etmişlerdi. Çin imparatorunun ailesinden gelen bir kız ile evlenerek, derin bir akrabalık kurulmasını da istemişlerdi. Fakat (Çin) generali Ban Çao, Kuşan elçisini yakalayarak, geri gönderdi".

Öyle anlaşıyor ki Çin generali, Kuşan devletinin daha önce, Semerkand ve Batı Türkistan ile antlaşmaya girmesinden kuşkulandı. Çünkü Semerkand kralı, kendi ordusu ile Kaşgar bölgesini savunmuş ve eski Kaşgar kralını da, yanına alarak memleketine dönmüştü. Açıkçası Kuşanlar ile Semerkand, "Türkistan'daki ticaret yollarının" Çin kontrolüne girmemesi için, hazırlığa girişmişlerdi: "Çin ile Kuşanlar arasındaki ilişkiler, düşmanlığa doğru yönelmiş oldu. 90 yılında Kuşan devleti, Hsieh adını taşıyan Kral nâiblerinin emrine verdikleri 70.000 kişilik bir orduyu, (Türkistan'a) doğru yola çıkardılar. Çin askerleri ise, az olduklarından korkuya kapıldılar. Bunun üzerine general Ban Çao şöyle dedi: "- Kuşan ordusunun büyük olmasına rağmen, buraya gelebilmek için, Pamir yaylasını aşmak zorunda olduğunu unutmayınız! Onlar, yeteri kadar azık bulamayacaklar ve ayrıca, bu engelli yollarda, çok yorulacaklardır. Ne kadar erzak varsa, bunların hepsini toplayalım ve iyice saklayalım. Aç olarak buraya gelecek olan Kuşan ordusu, gücünü yitirecek ve yiyecek bulamayınca da, bize teslim olacaktır.."

Durum gerçekten, Çin generalinin düşündüğü gibi oldu. Pamir'i aşan Kuşan ordusu, az zamanda azığını bitirdi. Güneybatı Türkistan'da erzak bulamayınca da, kuzeydeki Kuça beyliğinden almayı düşündü: "Kuşan Kral naibi, Kuça Kralına sunulmak üzere atlıları ile altın, gümüş türlü inciler ile

⁹⁶ Bk. B. Ögel, Yüeciler, s. 274.

⁹⁷ HHS, 77, 7-8: TP, 304, 1906, s. 232.

değerli taşlar göndermek istedi. Fakat Çin Generali, daha önce yol üzerine pusu kurarak, onları beklemişti. Elçilere baskın yapan Çin generali, elçilerin hepsini yakaladı. Heyet başkanının başını keserek, Kuşan Kral naibine gönderdi. Korkuya kapılan Kuşan ordusu, memleketlerine sağ ve sâlim dönmekten başka bir isteklerinin bulunmadığını, bildirdiler. General de onları serbest bıraktı... Bundan sonra Çin-Kuşan ilişkileri de düzelmiş oldu.”⁹⁸

X. KUÇA VE KARAŞAR BEYLİKLERİNİ ÇİN YENİYOR (M.S. 73-94)

Hunlar, 76 yılına kadar Türkistan şehir beyliklerini desteklemişlerdi. Böylece, ticaret yolları açılmış ve şehirler de, Hunların ılımlı politikalarının liderliğinde, rahata ve refaha kavuşmuşlardı. Bu çağ, 46-76 yıllarını doldurmuştu. 73 yılındaki büyük Çin akınları da, ne Hunları ve ne de Türkistan’daki şehir beyliklerini fazlaca güçten düşürmemişti. Hunlar, bu tehlikeyi kolayca atlatmışlar ve Türkistan’daki Çin garnizonlarını sürüp, çıkarmışlardı.

“İkinci Kuraklık ve kıtlık” Hun ülkesinde 76 yılından sonra, yine bütün korkunçluğu ile başlayacak ve büyük bir imparatorluk, hareketsizlik içinde bocalayacaktır. Bundan sonra Türkistan’daki öncülüğü, Hunların liderliği ile yetmişmiş ve gelişmiş olan Kuça Beyliği sürdürecekti. Kuça beyliğinin, 73-94 yılları arasında şan ve şeref ile sürdürdüğü üstünlük ile ileri görüşlü politika, Türkistan tarihinin, en parlak sahifelerinden biridir. Fakat Kuça beyliğinin karşısında, Çin tarihinin pek az yetiştirdiği Generallerden biri vardı. Bu sebeple Kuça Beyliğinin de, kısa bir süre için olsa bile, hâzin sonu yaklaşıyordu.

1. General Ban Çao “Türkistan valisi”:

Ta-Pamir yaylasını aşarak, Türkistan’a inen 70.000 kişilik Kuşanların imparatorluk ordularının, General Ban Çao tarafından yenilmiş olması, ona büyük bir güç ve şöhret kazandırmıştı. Gerçi henüz daha Kuça ve Karaşar gibi, Türkistan’ın “Kuzey ticaret yolunu” elinde bulunduran, güçlü beylikler yenilmemişlerdi. Fakat generalin şimdiye kadar elde ettiği başarılar, onun büyük vali olması için yetmişti.

⁹⁸ TFYK, 983, 8b; HHS, 77, 8; TP, 1906, s. 233.

Kuça şehrinin, Çin orduları tarafından alınışı hakkında, kaynaklarımızda geniş bir bilgi yoktur. Yalnızca adı geçen Generalin biyografyasında, “91 yılında, Kuça, Aksu ve Uç-Turfan, Çin’e bağlandılar”⁹⁹, diyor. General kendi karargâhını, Kuça yakınında bir yere taşıyor. Yardımcısını da, Kaşgar bölgesinin idaresine memur ediyor. Generalin biyografyasını yazan kardeşi, nedense Kuça ile olan ilişkileri, karanlık bir anlatıyla hikâye ediyor. Ama bir gerçek var idiyse, Kuça’nın düşmüş olduğu ve sıranın Karaşar Beyliğine gelmiş bulunması idi.

2. Karaşar’ın, Çin’e direnmesi (M.S. 94):

Karaşar Beyliği, Hun bölgesinin içinde bulunan bir yerde idi. Aynı zamanda ünlü Çin generali Ban Çao’ya, en kesin bir şekilde kafa tutan ve Çin ordularını da, en çok uğraştıran Türkistan Beyliği, burası idi: “Karaşar şehrine girmek için, büyük bir bataklıktan geçmek gerekiyordu. Bataklığın yol verdiği tek köprü de, Karaşar Beyi tarafından tutulmuştu. Bundan dolayı Çin generali, bataklığı aşmak zorunda idi...” Karaşar Beyinin bütün direnmelerine rağmen, şehrin içinde Çin tarafını tutanlar da çoktu. Bu sebeple, 70.000 kişilik Çin ordusu yakınlaştıkça, Karaşar Beyinin direnmesini içten baltayanlar çoğaldı. Karaşar, 94 yılında Çinlilerin eline düştü.

HUNLARIN GERİLEMELERİ

I. ORTAASYA HUNLARININ GERİLEME SEBEPLERİ:

1. Kuraklık ve kıtlıkların uzaması:

Ortaasya’da kuraklık çağının M.S. 46 yılından itibaren başlamış olduğunu, yukarıda belirtmeğe çalışmıştık. Bu kuraklık çağları zaman zaman baskılarını artırmış veyahut da azaltmıştı. 76 yılından sonra, Hunların bu konuda yine büyük sıkıntıları bulunduğunu görüyoruz. Kuraklık ve açlık, iç politikada da huzursuzluklar doğuruyordu. Halkta, idareye karşı direnmeler çoğalıyor ve devlet idaresinde de tesirlerini gösteriyordu. Aynı zamanda iç karışıklıklar, devlet idaresini de sürekli bir organizasyondan yoksul kılıyordu.

⁹⁹ TFYK, 983, 5a TP, 1907, s. 158.

“Ortaasya’da nüfusun yoğunlaşması”: Bizce bu sıkıntıyı doğuran sebeplerin başında, bu geliyordu. Doğudan gelen Moğol baskısı ve güneyden de bir yüzyıl süre ile gelen Çin akınları, Hunların yaşanabilecek en bereketli topraklarını kaybettirmişti. Tanrıdağlarının kuzeyine toplanan büyük “Hun muhacir kitleleri”, kuraklık olmasa bile, yaşamak için gerekli ekonomik varlığı bulamamışlardı. Aşağıda belgelere dayanarak, buna, yeniden döneceğiz.

2. Doğudan gelen Moğol akınları:

Daha önceki yıllarda Çinliler, Sienbi ve Wuhuan gibi Doğu Moğol kavimlerini, Hunlara saldırtma yolu ile çok yararlanmış ve dolayısı ile de, rahatlamışlardı. Sonraki yıllarda da Çin idaresi, bu kavimlerle dost geçinmeye dikkat etmişti. Nitekim, 73 yılında Çin orduları Tanrıdağlarına yürümeğe başlayınca, iki Çin generalinin komutasındaki 11.000 kişilik bir Sienbi ordusu da Hunlara, doğudan baskın yapmak için, yola çıkmıştı.¹⁰⁰ Sienbilerin bu sırada, batıda nereye kadar uzadıklarını, bilmiyoruz. Bu kavimlerin gerçek Batı sınırları, 87 ve 156 yıllarındaki Hun akınlarından sonra ortaya çıkacaktır. Buna rağmen Çin, 75 yılında da, bu kavimlerle dostluğunu gevşetmemişti.¹⁰¹

3. Çin’in, Hunların düzenini bozması:

Çin akınlarının, “Ortaasya Hun İmparatorluğuna”, kesin olarak tesir ettiği, çok şüphelidir. Çünkü 73 ile 105 yılları arasındaki Çin akınlarının pek azı, Hun ordularının ana bölümlerini yakalayarak, savaşa girebilmişti. Hunlar yenilgiye uğramış olsalar bile, çabucak Ortaasya’nın içlerine doğru çekilmiş ve Çin ordularının, kesin tesirlerinden kurtulabilmişlerdi. Bu sebeple, sonuçsuz akın” ile “Sonuçlu bozgunları” birbirinden ayırmak gereklidir. Çin kaynaklarına göre bütün Çin akınları, tesirli ve kesin idi. Bu, doğru değildir. Sırası gelince, Hunları kesin bozguna uğratan, bir kaç Çin akını üzerinde duracağız.

¹⁰⁰ HHS, 89, 10b; Dr. Ayşe Onat, s. 50.

¹⁰¹ Mc Gown, s. 268.

Bir gerçek varsa, aralıksız olarak süregelen Çin akınlarının, bu çağda Hunların devlet düzeni ile sosyal yapısını bozmasıdır. Parçalanarak ana devletten ayrılıp, batıya, güneye ve Çin'e giden Hun kitleleri, büyük Hun devletinde, imparatorluk yapısını, ortadan kaldırıyordu.

II. HUNLARIN, DOĞU TÜRKİSTAN VE ZİRAAT BÖLGELERİNİ KAYBETMELERİ:

73 yılında başlayan büyük Çin akınları. Hun ordularının geri çekilmeleri sebebi ile Hunları, kesin bir bozguna uğratamamıştı. Fakat Çinlilerin ana emelleri, Hunları değil; Türkistan şehirlerini ve dolayısıyla, büyük ticaret, Yollarını ele geçirmek idi. Nitekim Çinliler, ünlü General Ban Çao'nun dehâsı ile 73 yılından itibaren Doğu Türkistan'ı, adım adım ele geçirmeyi başarmışlardı (Bk. yk..). Halbuki bu zamana kadar, bu zengin tarım ve ticaret bölgelerinin, Hunların elinde bulunduğunu, ayrı bölümlerimizde görmüştük (Bk. yk..). Bu bölümümüzde ise Büyük Hun İmparatorluğunu, Türkistan'ı kaybetmiş olarak inceleyeceğiz.

1. Hunların, Hami şehrine akını:

Hunların Türkistan'daki üstünlükleri ile ilgili bölümümüzde, Turfan gibi zengin bölgeleri, Hunların 75 yılında nasıl geriye aldıklarını görmüştük. "Hami bölgesi", Ortaasya ile Çin arasında, çok değerli bir geçit yeridir, üç dağ arasında uzayan, bu büyük vaha bölgesi, doğu ve batıdan çöllerle çevrilmiştir. Bundan dolayı Hami, doğu ve Batıdan gelen kervanlar ile orduların, dinlenip ve azıklarını tamamladıkları bir yer idi. Bunun için Hami'de, hem Hunlar ve hem de Çinliler, ziraatı geliştirme zorunda kalmışlardı. Çin imparatoru, "73 yılında Hunları cezalandırmak için kuzeye gitmelerini, Hami bölgesini aldıktan sonra orada, "Tarımı geliştirecek bir askeri komutanlık" kurulmasına ve Ayrıca (tarımla uğraşacak) bir askerler kolonisi meydana getirilmesini, emretti."¹⁰²

76 yılında yeni imparator tahta çıkınca, Çin'de bazı karışıklıklar meydana geldi. Ayrıca İmparator, "Yabancılarla hizmet etmek için sınır dışına asker

¹⁰² HHS, 118, 2a: TP, 1907, s. 156.

göndermenin, Çin'i zayıflatacağını düşünüyordu.. Bundan dolayı, 77 yılında Hami'de kurulmuş olan, (tarımcı) askerlerin kolonilerini de kaldırdı. Bundan istifade eden Hunlar, ordu göndererek Hami'yi alıp yerleştiler.”¹⁰³

Yukarıdaki kaynaktan da anlaşılacağı üzere, Hami'nin Hunlar tarafından, alınmış olması, Hunlar için azımsanamayacak derecede büyük bir başarı idi. Fakat Doğu Türkistan'ın Yarkend ve Hotan gibi bereketli toprakları olan zengin şehirlerinin yolu, artık Hunlara kapanmıştı. Çünkü bu sırada ünlü general Ban Çao, bu bölgelerin alınması ile meşgul idi.

2. Hun prensleri Çin sınırında:

Hunlar, yiyecek sıkıntısı çekmeye başlayınca, Çin'in büyük ziraat bölgelerine doğru yaklaşırlardı. Daha çok, harman zamanında: “75 yılının ekim ayında Hunların... prensi, halkını toplayarak (Çin sınırına) geri geldi ve Co-yeh dağında kamp kurdu. Bunu gören Güney Hun devleti, (Çin'in öğütlerine uyarak), Wuhuan Moğollarının askerleri ile birlikte, onları kovmak için hücumu geçti.”¹⁰⁴

Aslında bu sırada, Çin sınırları içinde yaşayan Güney Hun devletine ait Hunlar da, rahat değildi. “Güney Hun boyları çekirge saldırısına uğramışlar ve bu sebeple de, büyük bir açlık yılı geçiriyorlardı Çin, Hunlardan 30.000 kişiye yiyecek vererek, onlara baktı.”¹⁰⁵

III. HUNLARDA İÇ KARIŞIKLIKLAR VE GERİLEME (M.Ö. 83):

Yukarıda da belirttiğimiz gibi yeni Çin imparatoru, gücünü dış savaşlarla zayıflatmak istemiyordu. Bundan dolayı, o sıralarda Ortaasya Hunları, Türkistan'ın bazı zengin ve değerli bölgelerini kaybetmiş olmalarına rağmen, rahat günlerini yaşıyorlardı. Hunlar arasında doğan iç karışıklıkları öğrenme, gerçekten bizim için zordur. Bu bilgileri ancak Hunların Çin ile ilgileri

¹⁰³ TP, 1907, s. 159.

¹⁰⁴ Eberhard, Belleten, 16, s. 409.

¹⁰⁵ Aynı yer

bulunduğu sürece toplayabiliyoruz. Karışıklıkların diğer bir görüntüsü de, Hun büyüklerinin Çin'e gelerek sığınmalarıdır: "83 yılının haziran ayında bazı (Hun Büyükleri ile onlara bağlı olan boylar Çin sınırına geldiler. Wu-yüan Çin sınır kalesinde, teslim oldular" deniyordu. Çin tarihlerinde yıllarla belirlenmiş olan bu bilgiler için her zaman dipnotu vermeyeceğiz. Çünkü bu olanlar, notlarımızda belirtilmiş olan kaynaklarda, yıllara göre sıralanmış bulunmaktadır.

1. Hunların Çin'le ticaret anlaşması yılında Çin'e gelen Hun elçileri, diplomatik kaideleri de biliyorlardı.

Ortaasya Hun imparatoru, Çin imparatoruna bir mektup yazmıştır. Bu mektup, Çin sınırındaki Wu-wei kalesi komutanına, bilgi olarak verilir. Mektubun tamamı elimizde yoktur. Çin kaynaklarında yapılan özlemelere göre Hun imparatoru, "artık aramızdaki düşmanlık bitsin ve Çin'i de boşaltalım", diyordu. Buna göre, artık "Hunların bir dış politika" prensibinin oluşmuş ve gelişmiş olduğu söylenebilirdi.¹⁰⁶

Bazı kaynaklar ise yalnızca ticaret anlaşması üzerinde duruyorlardı. Sınır kale komutanının bildirdiğine göre, "84 yılında Kuzey, (yani Ortaasya) Hunları, (her iki memleketin) halkının pazarlarda karşılaşarak, mal değiş-tokuşu yapmalarını teklif ettiler. Bir ferman ile Hunların bu dilekleri, (Çin Sarayı tarafından) kabul edildi. Kale komutanı, elçilerin karşılanması ve getirilmesi için, posta askerleri gönderdi-. Bu Hun elçileri ile bir sulh ve ticâret anlaşması bile imzalanacaktır. Fakat bu anlaşma, Güney Hun devletinin karşı gelmesi sebebi ile, yürürlüğe giremeyecektir:

2. Çin Hunları, Ortaasya Hunlarını idarelerine almak istiyor:

Çin'deki Güney Hun devletinin bu politikası, gün geçtikçe su yüzüne çıkıp, daha da belirlenecektir. "Ortaasya Hunlarının başları, Çin ile ticaret yapmak için, büyük at ve sığır sürüleri de getirmişlerdi. Güney Hun devleti bunu duyunca, hafif atlılarını gönderdiler. Atlılar, sürüleri yağma ettiler. Büyük sayıda sığır ve atları sürerek, (kendi) sınırlarına getirdiler."¹⁰⁷ Güney Hun

¹⁰⁶ Mc Govern, s. 274.

¹⁰⁷ Eberhard, aynı esr., s. 409.

devletinin bu hareketi, Çin Sarayı için de bir skandal hâline gelmişti. Çünkü Çin Sarayı, Ortaasya Hunları ile anlaşma yaparak, onlara her türlü garantiyi vermişti. Fakat Güney Hunları, Çin Sarayının da üstüne çıkıyorlardı. Bunun üzerine sınırdaki Çin komutanı, Güney Hunlarını Çin sarayına şikâyet etti: Biz daha önce, Ortaasya Hunları ile bir dostluk anlaşması yapmıştık. Güney Hunları ise gelerek, onların mallarını yağmaladılar. (Bu da yetmiyormuş gibi, Ortaasya Hunlarına), Çinlilerin kendilerini aldattıklarını, söylediler. Bu yolla, yeni isyanlar ile sınır yağmaları hazırladılar. Sınırlarda sulhun korunması için, Güney Hunlarının yağmaladıkları malların alınarak, geri verilmesi gereklidir.” Bunun üzerine Çin sarayı, Ortaasya Hunlarının yağma edilen mallarının, para ile karşılığının ödenmesi için, bazı Çin generallerini vazifelendirdi.”¹⁰⁸

Çin Sarayı buna rağmen iki yüzlü bir politika güdüyordu. Nitekim Ortaasya “Hunlarından baş kesip veya esir alıp, getirenlere verilen Çin ödülleri, yine devam ediyordu”. Çin, ne Ortaasya ve ne de Çin’deki Hunların güçlenmelerini istemiyordu. Aslında 85 yılında Ortaasya Hunlarının iç durumları da pekiyi görünmüyordu. Nitekim Ortaasya Hunlarının ileri gelenlerinden, “73 kişi Çin sınırına gelip, Çin’den sığınma hakkı ile kendilerinin korunmalarını istediler”.

IV. HUNLARIN YENİDEN BATIYA İTİLMELERİ:

Ortaasya Hunlarının güçten düşmeleri kuzey ve doğularında yayılan komşuları için de iyi bir fırsat olmuştu. “Hunların eski köleleri” olan bu kavimler, eski efendilerinden öç alma zamanını iyi seçmişlerdi:

Tingling’ler, Hunları bastırıyor:

“Ting-ling” etnik deyimi, tek bir kavim için söylenmiş bir ad değildir. Biliyoruz ki eski Yunanlılar, kuzeydeki yabancı kavimlerin tümüne birden İskit adını vermişlerdi. Yunanlılarda görülen bu inanış ve tutum, Çin tarihlerinde de binlerce yıl izlenmiştir. Çin tarihleri eskiden beri, belirli bölgelerdeki kavimlerin tümünü, bir ad altında adlandırmışlardı. Hunlar zayıflayınca, bu kavimlerde Hunları, kuzeyden bastırmaya başladılar.

¹⁰⁸ Aynı esr., s. 410.

XXVI. BÖLÜM

HUNLARIN BATI TÜRKİSTAN KUZEYİNE GÖÇLERİ

(M.S. 89-105)

I. ORHUN VE TÜRKİSTAN'A YAPILAN YENİ ÇİN AKINLARI

Ünlü Çin Generali Bançao, yalnız başına ve kendi kişiliği ile gerçekten büyük başarılar elde etmişti. Çin İmparatoru, her tarafa karşı barışçı bir politika güdüyor ve yapılmak istenen her türlü akına, karşı çıkıyordu. Bu sebeple Bançao, Türkistan'da kendi kaderi ile başbaşa bırakılmış oluyordu. Bununla beraber Bançao'nun da bu sırada şansı, iyi gidiyordu. Çünkü kendisini Türkistan'dan söküp atacak olan Hunlar, Proto-Moğollara karşı yenik düşmüşler ve büyük felâketlere uğramışlardı. Çin Sarayı ise, Hunların bu yenilgisini yeter görüyor ve “Barbarların barbarlar ile vuruşması bizim devletimize ancak yarar getirebilir” görüşünü savunuyordu.¹⁰⁹ 88 yılında İmparator, Chang'ın ölümü ve onun yerine de, oğlu Ho'nun geçmesi ile durum değişmişti. Yeni Çin İmparatoru, henüz daha çocuk denecek, bir yaşta idi. Devletin idaresini, İmparatoriçe ele almıştı. İmparatoriçenin soyu çok geniş ve Çin'de, gerçek bir güce sahip idi. Büyük bir enerji ve güce sahip olan bu soyun, devlet idaresinde barışçı ve hareketsiz kalmasına imkân yoktu. Nitekim bu yüzden, Çin'de pek çok. düşman edinecek olan bu soy, sonradan ortadan kaldırılacaktır. Çin'deki durumu böylece özledikten sonra, şimdi olanların genişlemesine gelebiliriz:

1. 89 yılı “Türkistan akınının” sebepleri:

Bu sırada Hunlar, Proto-Moğol Sienbilere karşı yenik düşmüşler ve Doğu Türkistan ise, Çin generali Bançao'nun elinde bulunuyordu, yani bir

¹⁰⁹ HHS, 119, 13a-b; Franke, a. esr. , I, s. 318.

akın için, henüz daha zorlayıcı sebepler yoktu. Öyle anlaşıyor ki General Bançao'nun, Çin'de büyük heyecanlar yaratan başarılarından sonra, uzak bir ülkede yalnız ve yardımsız kalması, bu yeni alanlarında başlamasına sebep olmuştu. M.S. 74 Türkistan akınlarında başarı kazanmış olan General Keng Ping (Bk. yk...), Kansu'da pasif bir göreve atanmıştı.¹¹⁰ Fakat kalbi, Bançao için atıyordu.¹¹¹ Çin İmparatoriçesi bu sırada, (Ortaasya Hunlarının) hükümdarından gelen bir mektubu, General KengPing'e gösterdi. (Bunun üzerine) General, İmparatoriçeye şöyle dedi:

“- Çin İmparatoru Wu Ti (M.Ö. 140-86), bütün dünyayı idaresi altına aldığı zaman, Hun Hakanlarını da, kendisine bağlamak istemişti. Gök Tanrı, henüz daha zamanı gelmediği için, ona izin vermemiş ve bu sebeple de o, bu başarıya erişememişti. Kuzey (Ortaasya) Hunlarının bölünmüş olmaları, Gök Tanrının bize verdiği kutlu bir talihtir. Barbarların barbarlar ile vuruşması, bizim için çok yararlı bir durumdur!” İmparatoriçe bu sözleri, çok yerinde ve doğru buldu.¹¹²

İmparatoriçe bu isteği, hemen saraydaki divana gönderdi. Vezirlerin hemen hemen hepsi, “Bu görüşe karşı çıktılar ve düşüncelerini İmparatoriçeye yazı ile bildirdiler. Fakat bunların hepsi (Savaş kararını değiştirmek için) başarılı olamadılar”.

2. Çin Hunları, Ortaasya'yı almak istiyor:

Çin topraklarında ve Çin'e bağlı olarak yaşayan Hunlar, devlet yapısını çoktan kaybetmişlerdi. Fakat Çin'in eski politikası gereğince onların da bir bölgesi ve hükümdarları vardı. Çin'deki Hunların bu dağınık durumlarına rağmen, zaman zaman Hun İmparatorluğunun, eski parlak günlerini hatırlamadıkları da, söylenemezdi. Bunun için, Ortaasya Hunlarının kendi Hakanlıklarına verilmesini istiyorlardı. Fakat Çin, buna yanaşmıyordu. Yeni Çin İmparatorunun tahta çıkması ile Güney Hun Hakanı, Çin İmparatori-

¹¹⁰ HHS, 49, 6b: Chvannes, TP, 1907, s. 224.

¹¹¹ Franke, I, 8. 398.

¹¹² HHS, 53, 26a vd. : Eberhard, Belleten, 16, s. 411.

çesine gönderdiği kutlama mektubunda şöyle diyordu: "... Kuzey Hun devleti tam olarak yok edilmelidir. Onların toprağı ile bütün halkı da, Güney Hun devletine verilmelidir. Çünkü (Güney Hun devleti), şimdiye kadar hiç değişmeden, kendini Çin İmparatorluğuna bağlamış ve adamıştır. Eğer bu yapılacak olursa. Kuzey sınırlarının korunmasında Çin, hiçbir can sıkıcı şey ile karşılaşmayacaktır..."¹¹³

Bu değerli bilgi, Çin'deki Hunların, büyük hayallerini, gerçekleştirmek için hiçbir fırsatı kaçırmadıklarını, açık olarak göstermektedir. Bazı kaynaklar da bu isteği yalnızca, "Kuzey ve Güney Hun devletlerinin aynı devlet olması" şeklinde tanıtıyorlar.¹¹⁴ Fakat sonuç ne oluyor? Hiçbir şey olmuyor! Savaş taraftarları, bu görüşe taraftar görünüyorlar. Saraydaki savaş divanındaki sulhçular ise, bu isteği sürüncemede bırakıyorlar. Fakat Çinli Tou Hien büyük bir ordu ile akına başlayınca, bu istek de değerini kaybetmiş oluyordu.

3. Türkistan Akınının Başlaması (M.S. 89):

Türkistan akınının başlamasına karar verildi. "Başkomutanlığa İmparatoriçenin kardeşi Tou Hien tayin edildi. Kendisi, 74 yılındaki Türkistan akınına başkomutanlık eden General Tou Ku'nun yeğeni idi (Bk. yk.). Çok hırslı bir kimse idi. Bu akınla hayalindeki büyük planı gerçekleştirmek istiyordu. Bu akın, onun planları için ancak bir gerek olmuştu. Fakat akının idaresi ile amacına yön veren kişiler ise, (74 yılındaki Ortaasya akınına katılmış olan) General Keng Ping ile ünlü Çin tarihçisi Pan Ku idi. Bilindiği üzere bu tarihçi, o sıralarda Ortaasya'yı halâ elinde tutan, General Bançao'nun kardeşi idi. Bunlar da, başkomutanın yanında idiler."¹¹⁵ Akın, böylece oluşmuş ve başlamıştı. Ama perde arkasında başka sebepler de vardı: Aslında başkomutan olan bu prens, ağır şekilde cezalandırılması gereken, bazı suçlar işlemişti. Bu akına gönderilmekle, hem bir süre gözlerden uzak olması ve hem de suçlarının hafifletilmesi ve affı öngörülmüştü.¹¹⁶

¹¹³ HHS, 71, 24; 119, 18. Krşl. Mc Gown, s. 279.

¹¹⁴ Bk. Eberhard, Belleten, 16, s. 411.

¹¹⁵ Franke, I, s. 398.

¹¹⁶ Mc Gown, s. 280.

4. Kaynaklar içinde en geniş olanı, bu başkomutan prensin, “Sonraki Han Sülâlesi Tarihi”nin 53. bölümündeki biyografyasıdır.

Bu biyografiye aynı kaynağın, 55. ve 73. bölümlerindeki dağınık bilgileri de, katmak gereklidir.¹¹⁷ Akının, Çin’in kuzeyinde gerçekleşen birinci döneminden sonra bu prens başkomutan, bir “zafer yazıtı” diktirmişti. Bu yazıtın hepsi kendi biyografyası içine alınmıştı. Büyük Fransız bilgini E. Chavannes, bu yazılı, “Ortaasya’da on Çin yazıtı” adlı yazısında, Fransızcaya çevirmiş ve geniş olarak açıklamıştır.¹¹⁸

‘Yazıtın Türkçesi’: Yazıtı göre Çin ordusu, 88 yılının ekiminde yola çıkmıştı. Kuzey Çin sınırlarında kışlayan Çin ordusu, 89 yılının temmuz ayında, Hunlara karşı büyük akınlarına başlayacaktı: “88 yılının temmuz ayında (Başkomutan) Tou Hsien, General Keng Ping ile, Chi-lu (adlı yerdeki) konak yerlerinden yola çıktılar. General Ten Hung, Ku-yang bölgesinden; Güney Hun Hakanı ise, (Şansı’daki) Man-i vadisinden hareket etti (Bundan sonra ordunun bu üç kolu), Cho-yeh dağında birleşti (Başkomutanın emrindeki) generallerden Yen P’an, Keng K’ui ve Keng T’an, 10.000 seçkin atlı aldılar. Kuzey Hun hükümdarı ile Chi-lo dağında savaşmak için, harekete geçtiler. Kuzey Hunlarını, yendiler. Kuzey Hun Hakanı, kaçmak zorunda kaldı. Onu kovalayan Çin ordusu, Sih-ch’ü Pe-t’i gölüne kadar gittiler.” Buradaki Çin sınırında bulunan Chi-lu adlı yer ile Ortaasya içlerindeki Chi-lo dağını bir-birinden ayırmak gereklidir.

Kaynaklar, bir yığın Çin unvanları ve kişi adları ile doludur. Bu sebeple biz, olanları, yalnızca özetlemekle yetineceğiz. Öyle anlaşıyor ki Çin Sarayı, bu başkomutan prene, pek fazla bir sayıda Çin askeri vermekten, kaçınmıştı. Prens Tou Hien’in elinde yalnızca 8.000 Çin askeri bulunuyordu. Fakat tecrübeli, Çin subaylarının sayısı ise, çoktu. 8000 Tibet askerinin bu akınlara girmiş olmasının da bazı sebepleri olmalı idi. Bizce Tibet askerlerinin varlığı, Başkomutan yardımcısı General Keng Ping’in bu akında bulunması ile açıklanmalıdır. Çünkü bu General, akından önce Kansu’ da büyük bir vazife ile

¹¹⁷ HHS, 53, 16a, 25b; HHS, 55, 7a-10b; HHS, 73, 3a.

¹¹⁸ Chavannes, *Dix inscriptions Chinoises de l’Asie Central*, *Memoires de l’Academie des Inscriptions et Belles lettres*, I. Serie, XI, 2, s. 193 vd.

bulunuyordu.¹¹⁹ Bu bölgedeki bazı kaleleri, Tibetlilere karşı koruyordu. Ordunun büyük bir bölümünü Çin'in Kuzey sınırlarındaki, Güney Hunlarının askerleri oluşturuyordu. Onların bu akında, 30.000 askerleri bulunuyordu. "Güney Hunların Ortaasyayı ele geçirme politikası", bu akına gönderdikleri asker sayısı ile beliriyordu. Fakat onların bu ümitleri, pek fazla sonuç vermemeyen, bu akın ile sona erecekti.

Kaynaklarda akın hakkında parlak sözler söylenmekte; fakat akının ana yönleri hakkındaki bilgiler, kısılmaktadır. Prens Tou Hien, ileriye doğru öncü olarak 10.000 atlı gönderir, öncüler, Kuzey Hun Ordusu yenilir ve Hakanları da, güya kaynaklarımıza göre, kaçıp canını kurtarır, öyle olur ki artık, ana Çin ordusuna yapacak bir iş kalmaz. Ortaasya Hunlarının, birçok liderleri öldürülür. Çin ordusu, 500 mil Ortaasya'nın içlerine doğru ilerler ve Ortaasya Hunlarından, 500.000 kişi de Çin ordusuna teslim olur. Ortaasya Hunlarının Hakanı da Çin'e teslim olarak bağlı olmak ister. Ortaasya Hunları ile Çin Sarayı arasında bu konuda görüşmeler başlar. Fakat görüşmelerden hiçbir sonuç alınmaz.

"Kaynakların kritiği": Düşünmeliyiz ki yukarıdaki bilgilerin çoğu bize, bu akın sonunda dikilmiş olan bir zafer yazıtından gelmektedir. Ayrıca bu bilgiler, Çin'de işlemiş olduğu büyük suçlar sebebi ile, cezalandırılmak üzere iken, affa uğraması için akına gönderilen bir prensin, büyütülmüş savaş başarılarının haberleri idi. Aslında bu başarı, söylendiği kadar büyük değil idi. Prens Tou Hien'in öncüleri, Ortaasya Hun ordusunu (?) Ch'i-lo adını taşıyan bir dağda yenilgiye uğratmıştı. Ch'i-lo dağı, Yukarıda da derin olarak incelediğimiz gibi, Yüksekhisar, yani Kao-ch'üeh'in yakınında idi (Bk. I.C.). Burası ise, eskiden beri normal bir Çin sınırı idi. O. Franke ve E. Chavannes'in bu gerçeği bilmelerine rağmen, yazıtın tesirinde kaldıklarını görüyoruz.¹²⁰

5. Hunların "Ordu düzeni"

Hunların savaş taktiklerine uygun olarak düzenlenmişti. 75 yılı savaşlarında başarı gösteren ve Hunları çok iyi tanıyan General Keng Ping, bu prens

¹¹⁹ General Keng Ping, 76 yılında Liang-chou valiliğine tayin edilmişti: HHS, 49, 6b: TP, 1907, s. 221.

¹²⁰ Franke, I, s. 398; Chavannes, Dix Inscriptions., s. 193, 217, n. 3.

başkomutanın yanından hiç ayrılmıyordu. 89 yılı Hun savaşında, Çin ordusu üç bölüme ayrılmıştı: “89 yılının ağustos ayında Başkomutan Tou Hsien, Chi-lo’daki konak yerlerinden General Keng Ping ile, beraberce yola çıktılar.¹²¹ Hunlar ile yapılmış olan savaşlarda, geniş bir tecrübe edinmiş olan bu Generalin biyografyasında da, şöyle deniyordu: “... ‘Batı Fatihi’ unvanını taşıyan General Keng Ping, 88 yılında Batıya akın yapan General Tou Hsien’in, atlı ve arabalı birliklerinin, yardımcı generalliğine tayin edildi. Hunlara hücum ederek, onları büyük bir yenilgiye uğrattı.¹²² “Yukarıda da gördüğümüz gibi, bu Generalin 89 yılındaki ilk akınları, Batıya karşı değil; önce Çin’in kuzeybatısındaki Hunlara karşı olmuştur. Ayrıca bu General, Prens Tou Hien’in çok yakın bir akrabası olan General Tou Ku ile, 75 yılı savaşlarında kavga etmişti (Bk. bk.). Buna rağmen İmparatoriçenin ailesi, bu savaşlarda onun yardımını istemekten geri duramamıştı.

6. Türkistan akının başlaması (M.S. 90):

Bu sıralarda Hindistan ile Doğu İran’ı elinde bulunduran Kuşan devleti, Pamirler üzerinden Doğu Türkistan’a bir ordu göndermişti. Türkistan’da bulunan Çin generali Ban Çao ise, Türkistan’ı almak için gelen bu Kuşan ordusunu, yenmişti (Bk. bk.). Fakat Doğu Türkistan’ın doğu kesimlerinde, Çinlilerin durumu o kadar iyi değildi: “... (73 yılında) Hami şehrinde kurulmuş olan Çin asker kolonileri, 77 yılında kaldırıldılar. Hunlar bunu bir fırsat bildiler ve ordu göndererek Hami şehrini aldılar. General Bançao, bu sırada Hotan’da bulunuyordu. Birçok (Türkistan) beyliklerini idaresi altına almıştı...”¹²³

İşte M.S. 89 yılındaki, Çinlilerin Türkistan akınlarının amacı, başlangıçta çok değerli bir geçit ve barınak yeri olan, zengin Hami bölgesini ele ge-

¹²¹ TFKY, 652, 16a-b. HHS, 77: Liang Tung’un biyografyası: Eberhard, Belleten, 16, s. 411.

¹²² HHS, 49: TP, 1907, s. 224.

¹²³ HHS, 118: TP, 1907, s. 158. General Yen P’an’ın adı, bazan Yen Lung oluyor: HHS, 4. 2a-b.

çirmeye yöneliyordu. Nitekim Çin tarihlerinin “Türkistan bölümü”, bu savaşı şöyle anlatıyordu: “... 89 yılında General Tou Hien, Hunlar ile yapılan savaşlarda büyük bir başarı sağlamıştı. Bu general, elde ettiği zaferlerine dayanarak, kendi komutası altında bulunan General Yen P’an’ı batıya gönderdi. General 2000 atlı ile ani bir baskın yaptı ve Hami’yi ele geçirdi...”¹²⁴ Türkistan ile ilgili her alanı, gerçek değerine göre özetleyen Çin tarihlerinin bu bölümü, yukarıda görüldüğü üzere, pek fazla büyümsemiyordu. Zafer yazıtları ile özel biyografyalarda ise durum daha büyütülüyordu.

Prens Başkomutan Tou Hien, belki de Çin’deki durumu yakından izleyebilmek için Türkistan’a gitmemişti, “90 yılının temmuz ayında, (Kansu’daki) Liang-chou’a geldi ve orada yerleşti...” Durumu uzaktan izliyor ve Ortaasya Hunlarını, “barış politikası” ile kendisine çekmek istiyordu. Bu politikanın tesiri kendisini gösteriyor ve az sonra, “ön ve arka, (yani Kuzey ve Güney) Turfan Beylikleri, Hunlara yüz çevirerek Çin’e yaklaşmaya” başlıyorlardı.”¹²⁵

7. Ortaasya ve Çin Hunlarının rekabeti:

Ortaasya Hunlarının zayıflamasını gören Güney Hun devletinin, eski Mete imparatorluğunu hatırlayarak, Hunların hepsini, bir bayrak altında toplamaya hazırlandığını, yukarıda belirtmiştik. Çin İmparatoriçesinin kardeşi Prens Tou Hien, Ortaasya’da Hunlara karşı, çok ılımlı bir “barış politikası” güderken, “Çin’deki Hunların Ortaasya’yı ele geçirme politikası” ile karşılaşılıyor ve artık durumu, kontrol edemez oluyordu. 90 yılında Ortaasya Hunlarının hakanı, bağlılığını gösterebilmek için kendi kardeşini Çin Sarayına rehin olarak göndermişti: “Çin Sarayı da, (Ortaasya Hunlarına) itimat ettiğini göstermek için, (Ortaasya) Hun hakanının kardeşini, geriye gönderdi. Buna çok sevinen Hun hakanı, 90 yılının eylül ayında, Çin sınırına bir elçi gönderdi ve Çin’e bağlanmış olduğunu, söylemek istedi. Ayrıca Çin İmparatoru tarafından, kendisinin kabul edilmesini diledi...”¹²⁶

¹²⁴ HHS, 118: TP, 1907, s. 158.

¹²⁵ HHS, 118, 2 ve 16.

¹²⁶ HHS, 119, 19: Eberhard, Belleten, 16, s. 412.

Ortaasya Hunlarının hakanı tarafından yapılan bu barış girişmesi, Prens Tou Hien için bir fırsat olmuştu. Bu sebeple, hemen aynı yılın ekim ayında, Kuzey (Ortaasya) Hun hakanını karşılamaları için, (ünlü Çin tarihçisi) Pan Ku ile general Liang Fen'i gönderdi.¹²⁷ Ününün Çin'de daha da artması için Prens, bu barış girişmesini, samimi olarak yapmıştı. Fakat işler, prensin dilediği gibi gitmemişti. Güney Hunlarının hakanı, "Arslan" adını taşıyan bir Beyini, Ortaasya Hun Hakanı üzerine göndermiş ve bir Çin generali de, askerleri ile birlikte, ona yardım etmişti. "Bu savaşta Ortaasya Hun hakanı yenilmiş ve yaralanmıştı. Canını zor kurtarabilmişti."¹²⁸ Bazı kaynaklara göre ise, "Ortaasya Hun hakanı (savaşta) yaralanarak atından düşmüştü. Başka bir at bularak, ata güçlkle binmiş ve bir avuç bağlı ve cesur adamı ile, savaşa devam etmişti. (Çetin savaşlar sonunda, kendisini çeviren) Güney Hun askerini yararak, zorla canını kurtarabilmişti."¹²⁹

Bu olanlar ve Çin Sarayındaki klikler ile, çeşitli görüşler de ortaya çıkmış bulunuyordu. Türkistan politikasını güden bir prensin barış girişmeleri, yine aynı Çin sarayı tarafından, baltalanmış oluyordu. Aslında bu sırada, "Güney Hunlar, sayıca pek çoğalmışlardı. Aile sayıları 34.000'e ve seçme askerlerinin sayıları ise, 50.000'e yükselmişti."¹³⁰ Bu sebeple ne Çin sarayı ve ne de Prens Tou Hien, onlara ne kızabilmiş ve ne de cezalandırabilmişti. Üstelik, "iyi yaptınız, aferin" demek zorunda kalmışlardı.

Ortaasya Hunları, bu olaydan sonra iyice anlamışlardı ki, Çin ile barış içinde yaşamak, hiçbir zaman gerçekleşmeyecekti. Bunun için, Çin'e, bir daha barış eli uzatmadılar.

II. ORHUN'DAN BATI TÜRKİSTAN KUZEYİNE 'HUN HAKANININ GÖÇMESİ' (M.S. 91)

Gerçi yukarıda Hunların, gerek Moğollar ve gerekse Çinliler tarafından Batıya itilmelerinden çok defalar söz açmıştık. Ancak Hunların "Batıya

¹²⁷ HHS, 4, 5a. HHS, 53, 25a-b: Eberhard, Belleten, 16, s. 412.

¹²⁸ HHS, 119, 19: Eberhard, a. yer.

¹²⁹ Bk. Mc Gown, s. 282.

¹³⁰ HHS, 119: Eberhard, a. yer.

itilmeleri” ile “Batıya göçmeleri” arasında bazı ayrılıklar vardır. Bize göre, bu ayrılıkları da belirtmek gereklidir. Gerçi Hunlar birçok defalar batıya itilmişler ve büyük kitleler halinde Batıya göçmüşlerdi. Fakat “Hun hakanının otağ yeri”, zaten Çin ve Moğol birliklerinin yetişemeyeceği kadar batıda ve uzakta idi. M.S. 91 yılından sonra ise durum değişmişti. Biri diğerini izleyen sürekli yenilgiler, Hun hakanını, “Otağ yerini Batıya taşımaya” zorlamışlardı. Zaten uzun savaşlar sonunda Batıya giden Hunlar, Tanrıdağlarının kuzeyi ile kuzey-batısını, yeterince doldurmuşlardı. Fakat bu batıya kaymalar daha çok, Hunların kendi yurtları içinde bir yer değiştirme olsa gerekti. Hirth ve Matsuda’ya göre Hunlar, Kuça bölgesinin kuzeyine böyle kitle halinde ilk olarak göçüyorlardı. Halbuki bu kitabımızın daha önceki bölümlerinde, Kuça kuzeyinde oturan ve rol oynayan Hunlardan sık sık söz açmıştık.

Ortaasya Hunlarının, Çin ile olan ilişkilerinin artık ümitsiz bir duruma girdiğini, az önce görmüştük. Çin ile hiçbir barış ümidi kalmamıştı. Bu zamana kadar Hunlara karşı “barış politikası” güden Çin Prensi Tou Hien de, eski eğilimini değiştirmiş ve 91 yılında, “savaş politikası” yoluna girmişti.

1. “Hun başkenti”nin batıya taşınması:

Şimdiye kadar incelediğimiz Çin kaynaklarında, Ortaasya Hunlarının Hakan otağının nerede kurulmuş olduğunu öğrenememiştik. 91 yılı ile ilgili olanlar ve vesikalar bize, Hun hakanlarının otağları hakkında da açık bir bilgi vermektedirler. Bunlara göre Hun Hakanı, eski başkentini bırakıp batıya göç ederken, “Altay dağlarını (batıya doğru aşarak), Batı Türkistan’a gitmişti.” Bu vesikaların hepsini, aşağıda vereceğiz. Bundan da anlaşılıyor ki, bu sırada Hunların başkenti, Orhun ırmağının batısında bulunan Ötügen bölgesinde veya bugünkü adı ile Hangai dağlarında bulunuyordu. Bu bölgenin, bugünkü Moğolistan’ı bile besleyen zengin bir yer olduğunu, Moğolistan gezimizde görmüştük. Burası, Göktürklerin de başkent bölgesi idi. Zaten Çin ordularının akına geçtiği yerler ve yollar da bize, Hunların başkent bölgesinin yeri ve yönü hakkında bir bilgi, vermektedirler. Çin orduları, Ötügen’e giden Etzin-Göl yolu üzerinden, harekete geçmişlerdi.

2. “KAYNAKLARIMIZ” şunlardır:

“Sonraki Han Sülâlesi tarihi”nin İmparatorun günlükleri ile ilgili 4. bölümü başta gelir. 53. bölümdeki Prens Tou Hien biyografyası da değerlidir.

Hunlara karşı kesin bir akın yapan General Keng K'ui'nin biyografyası ise, 49. bölümde bulunur. "Hunların Batıya göçüşleri" ile ilgili hatıralar sonraki kaynaklarda da yer almıştır: Bu bilgiler başlıca Wei, yani "Toba Sülâlesi tarihi"nin 97. ile 102. bölümlerinde toplanmıştır. Tabii olarak bunlara Güney Hunları ile ilgili bölümleri de katabiliriz.

91 yılının ocak ayında Hunları yerinden söküp, Batıya iten büyük Çin akını şöyle anlatılıyordu: "... Başkomutan Tou Hsien, General Keng K'ui ile Jen-Shang'ı, Chü-yen bölgesinde bulunan ordu konak yerinden, (Kuzeye doğru) gönderdi. Amacı, Kuzey (Hun) Hakanını Altay dağlarında (Chin-wei shan) çevirmek idi.

"Kuzey Hun Hakanı mağlup edildi. Hakanın annesi, olan İmparatoriçe (?) tutsak olarak alındı. Kuzey Hun Hakanı kaçtı. Nereye gidip, oturduğu hakkında ise, hiçbir bilgi alınamadı. Bu akın, sınırdeki Çin garnizonundan, 5000 mil uzaklara gidilerek, gerçekleştirilmişti. Bundan sonra (Çin) ordusu, geriye döndü"¹³¹.

Bu ana bilgi diğer bölümlerde de aşağı yukarı tekrarlanmaktadır. Aynı kaynağın 53. bölümde, Çin generallerine bir general daha katılmaktadır. 49. bölümdeki bilgiler ise, daha geniş bir edebiyat dili ile yazılmıştır. Yalnızca Çin askerlerinin sayısının 800 kadar olduğu söylenmektedir. Yukarıda da gördüğümüz gibi Çin Başkomutanı, Liang- chou'da oturuyordu. Demek ki Çin ordusu Etzin-Göl'den doğruca kuzeye çıkmıştı. Bilindiği üzere, Gobi çölünün içlerine uzanan bu çöl göllerine, Chü-yen adı verilirdi. Altay dağları buradan, ancak 2000 mil kadar bir uzaklıktadır. Çin ordusu ise, 5000 mil kadar içerilere girmişti¹³².

3. Göç başlıyor:

Bu çağla ilgili Çin kaynakları Hunların, M.S. 91 yılı yenilgisinden sonra, "Hunların nereye gittikleri bilinmiyor", demekte idiler¹³³. Toba çağı

¹³¹ HHS, 4, 6-7: Eberhard, *a. esr.*, s. 413.

¹³² HHS, 49, 18-14. HHS, 55, 25. HHS, 119, 20. Matsuda, *a. esr.*, s. 188.

¹³³ HHS, 119, 14a-b; Franke, I, s. 399; Eberhard, *Belleten*, 16, s. 413. Matsuda, s. 188.

ile ilgili kaynaklar ise, bu konuda daha açık ve kesin bilgiler veriyorlardı. “Toba Sülâlesi tarihi”nin, “Sonraki Han Sülâlesi tarihi”nden, yani Hou Han-shu’dan daha eski ve kesin bir kaynak olduğunu yeri geldikçe göstermiştik (Bk. aşg.). İşte bu “Toba Sülâlesi tarihi”, yani Wei-shu, Hunların 91 yılındaki batıya göçleri için şöyle diyordu: “... Kuzey Hunları, (Çinli Prens) Tou Hsien tarafından kovulunca, (Hunların hakanı), Altay dağlarını aşarak, Batıya doğru yola çıktı ve (Semerkand ve Soğdiyana’ya, yani K’ang-chü’ye gitti. Oraya kadar gidemeyenler ise, Kui-ts’ ih, (yani Kuça’nın 1000 mil kadar kuzeyine gidip, orada yerleştiler. Burada, Yüeh-pan devletini kurdular”¹³⁴.

Yukarıdaki bu çok değerli vesika, Ortaasya tarihinde yeni bir çağın açılışını göstermekte idi. Nitekim O. Franke de, bu olanların sonuçlarını, şöyle anlatıyordu:

“... Ertesi yıl Hunlar arasında korkunç bir kıtlık meydana geldi. Bir yandan, kana susamış eski düşmanları, (Proto-Moğollardan) Wuhuan ve Sienbi kavimlerinin, ardı ve arkası kesilmeyen saldırılarına uğradılar, öte yandan, kendi soydaşları olan Güney Hunları ile savaştılar. Ayrıca Çinliler de, onları yenip ve kovaladılar. Ellerinden sığırları ile mallarını aldılar. Böylece açlık ve soğuk, onları yeyip bitirmeye başladı. Çaresiz kaldılar. Çin’e bağlı olmak ve Çin ile barış içinde yaşamak için, dilekte bulundular. Fakat hiç kimse, onlara acımak istemedi.

“Birçok Hun oymakları, -herhalde bunlar Hunların en iyi soyları olmalı idiler, (M.Ö. 41 de batıya kaçan Hunlar gibi), yeni bir yurt bulmak için yola çıktılar M.S. 91 yılında, başlarında kendi hakanları olmak üzere, göçe başladılar...”¹³⁵

Bu olanlar üzerinde, 1826 yılında ilk önce Klaproth durmuştu¹³⁶. 1899’da ünlü Alman bilgini Fr. Hirth, “Volga Hunları ve Hing-nu’lar” adlı araştırmasında, bu konuyu yeniden ele aldı ve genişletti¹³⁷. Fr. Hirth’in görüşlerine,

¹³⁴ Wei-shu. 97, s. 3042 c: 102, 10a-b.

¹³⁵ Franke, I, s. 399.

¹³⁶ Fr. Hirth, *über die Volga Hunner und Hiungnu*, s. 269 yd.

¹³⁷ A. esr., a. yer.

yeri geldikçe sık sık yer vereceğiz. Ona göre, “91 yılında batıya göçen Hunlar yeni yurtlarını, Bal-kaş gölü ile Aral gölleri arasında kurmuşlardı...”¹³⁸

4. Hunların Tanrıdağlarındaki soyları:

Yukarıdaki vesikada da açık olarak görüldüğü gibi Hunlar, 91 yılından sonra başlıca bir bölüme ayrılmışlardı. Bu Hun kesimlerini yukarıda kısa olarak belirlemiştik; 1. Hunların en fakir olanları Orhun ve Ötügen bölgesinde kalmışlardı. 2). Diğer bölümleri ise, Hakanları ile Batı Türkistan’a kadar gidememişler ve Kuça bölgesinin kuzeyinde, yurt kurma zorluğunu duymuşlardı. ‘Hunların Kuça bölüğü’.

Yukarıdaki belgenin de belirttiği gibi, “Kuça’nın 1000 mil kuzeyindeki Yüeh-pan devletini kurdular.” Yüeh-pan devleti hakkında, Çin kaynaklarında pek az bilgi bulabiliyoruz. Yine bu kaynak yani Wei- Hu, 91 yılındaki olanlar hakkındaki sözlerini bitirince, konuyu birdenbire V. yüzyıla getiriyor ve şöyle diyordu.”... Yüeh-pan devleti (veya memleketi), Jou-juan’lar (yani Juan-juan veya Avar’lar) ile yakın bir dostluk kurmuşlardı. Onların başları, bir gün yanına birkaç bin kişi alarak, bağlı oldukları Jou-juan (Avar?) Kağanı Ta-tan’ı (M.S. 415-429), ziyaret etmek için, yola çıktılar. (Avarların) memleketine yüz mil kala, (Avar halkının) elbiselerini temizlemediklerini gördüler. (Avarlar), saçlarını tarayıp bağlamıyorlar ve ellerini de yıkamıyorlardı. Kadınları ise burunlarını bir âlet ile karıştırdıktan sonra, onu yalıyorlardı. Bunun üzerine çok iğrendiler ve yanlarındaki (Avar) memurlarına şöyle demekten geri kalmadılar:

“- Siz bizi kandırdınız ve köpeklerin yaşadığı bir memlekete getirdiniz! Bunu (söyledikten sonra da), hemen geri döndüler. Bunun üzerine (Avarların Kağanı) Ta-t’an (çok kızdı) ve onları atlıları ile kovaladı. Fakat onları yakalayamadı. Bu olandan sonra, (Avarlar ile Yüeh-pan devleti arasında) düşmanlık doğdu.”¹³⁹

¹³⁸ A. esr., a. yer.

¹³⁹ Wei-shu, 102, 10a-b.

5. “Temiz yaşama ile medeniyet” bakımından,

yukarıdaki vesikada da görüldüğü gibi, “Tanrıdağları Hunları” ile Moğol kavimleri arasında büyük ayrılıklar vardı. Büyük Hun İmparatorluğunu yıkıldıktan sonra Ortaasya’da, ayrı ayrı bölünmüş etnik kavimler görmek isteyen, Matsuda gibi bazı Japon bilginleri, Toba Sülâlesi tarihinde yer alan bu bilgilerin, birer efsane olduklarını ileri sürerler¹⁴⁰. Ancak şu kadarını söyleyelim ki, “Toba Sülâlesi tarihi”, Yüeh-pan devleti veya kavmi ile ilgili bölüme, şöyle başlamaktadır: “Yüeh-pan devleti, Wusunların kuzey-batısındadır. Çin başkentine uzaklıkları, 10930 mil kadardı. Onların şoyları, Kuzey Hun Hakanının oymaklarından gelir. Çin generali Tou Hsien, (Kuzey Hunlarını) mağlup ederek, kovalamıştı. Hunlar da Altay dağlarını geçerek, batıda K’ang-chü’ye, (yani Batı Türkistan’a) gittiler. (Hun oymakları arasında) zayıf olanlar ise, (Batı Türkistan’a) kadar gidemediler. Bu sebeple, Kuça’nın kuzeyinde oturdular. Onların memleketi, birkaç bin mil kadar kuzeydedir. Halkının sayısı ise, 200.000 kişiden fazladır...”¹⁴¹

6. “Toba çağında Ortaasya Hunları” üzerinde, yeri gelince çok daha geniş olarak duracağız.

Esasen M.S. 91 yılında buraya gelmiş olan Hunların, M.S. V. yüzyılda hiç değişmedikleri de düşünülemez. Çinli bilginler, “Yüeh-pan devletinin, Hunlar tarafından M.S. 91 yılında kurulmuş bir devlet” olduğunu kabul ederler¹⁴². Japon Matsuda ise, “Bu devletin eskiden beri var olduğunu, ancak M.S. 91 yılında Hunların gelmesi ile, Hunların kölesi haline geldiklerini”, ileri sürer¹⁴³. Biz ise, “Bunların, Tanrıdağlarında rol oynayan eski Hunlar ile, 91 yılında Orhun’dan gelen Hunların karışımı ile meydana gelmiş yeni bir devlet olduğu” kanaatindeyiz. Bunun sebeplerini de, yukarıdan beri verdiğimiz, eski “Tanrıdağları Hunları” ile ilgili olarak vesikalar ispat etmektedir.

¹⁴⁰ Matsuda, *a. esr.*, s. 190-193. II, s. 57.

¹⁴¹ Matsuda, *a. yer.*

¹⁴² *A. esr.*, *a. yer.*

¹⁴³ *A. esr.*, *a. yer.*

7. “Tanrıdağlarındaki yeni Hun devleti” meselesine gelince, elimizde başlıca iki ipucu vardır:

1)- M.S. 91 yılında Tanrıdağları kuzeyinde kurulmuş olan Hun devletinin “Kuça kuzeyinde” olması. 2). Bu devletin, “Wusunların kuzey-batısında” bulunması. Bu iki haber de, kaynaklarımızda kesin olarak yer almaktadırlar. Bu çağda Wusun’ların, Narın vadilerinde oturdukları görüşü yaygındır. Matsuda, bu yeni Hun devletinin batı sınırını, batıya doğru daha çok genişletir. Matsuda’ya göre “bu devlet, Çu (yani Suyâb) vadilerinden Talaş (Târâz)’a ve belki de, Kırgız (Kazakistan) bozkırlarına kadar uzamakta idi (14).” Matsuda bu sınırlamasını, Wusun’ların yayıldıkları yerlere göre yapmaktadır.

III. TANRI DAĞLARI KUZEYİNDE KURULAN YENİ “HUN DEVLETİ”

Yukarıda Çinlilerin, Moğollar ile birleşerek, Hunları, Orhun bölgesinde nasıl büyük bir yenilgiye uğrattıklarını görmüştük. Aşağıdaki vesikalarda da göreceğimiz gibi Hunların hakanı, “Altay dağlarını (batıya doğru) aşmış ve Batı Türkistan’ın kuzeyine kadar gitmek” zorunda kalmıştı. Batı Türkistan’ın kuzeylerine giden bu Hun hakanından artık hiçbir haber alınamamıştı. Çin tarihlerinin de dedikleri gibi, “Onun nereye gittiği bilinemiyordu”. Hakanları ile birlikte Batı Türkistan’ın kuzeyine kadar gitmeyen veya gidemeyen Hunlar ise, Tanrıdağlarının kuzeyinde toplanmış ve yeni bir devlet kurmuşlardı. Kaynaklarımız bu yeni devletin, Kuça şehrinin kuzeyinde kurulmuş olduğunu da bize kesin olarak haber vermektedirler. Bilindiği üzere “Batı Göktürk Kağanının başkenti” de, yine Kuça kuzeyindeki, Akdağ üzerinde bulunuyordu. Bu eski olanlar, Akdağ’ın Türk hakanlarının, bir otağ yeri olarak kullanılma geleneğinin, çok daha önceki alışkanlıklara dayandığını gösterir.

Aslında Hunlar Kuça’nın kuzeyinde ilk defa M.S. 91 yılında görülmüş değillerdi. Bu ülkeler, İsa’nın doğuşundan çok önceleri bile, Hun kavimleri ile dolmuş olmalı idiler. Çünkü bundan önceki birçok bölümlerimizde, bu bölgede rol oynamış olan Hunlardan söz açmıştık. İsa’dan sonraki üçüncü, dördüncü ve hatta beşinci yüzyıllarda bile, Hunların buralarda varlıklarını sürdürebildikleri, yine Çin tarihlerinden anlaşıyor. Mesela M.S. V. yüzyıl-

da, Kuça'nın kuzeyinde bir Yüeban (Çince okunuşu Yüeh-pan) devleti vardı. Çin tarihleri, bu devletin halkının, "91 yılında buraya göçen Hunların soylarından geldiklerini" söylerler. Şimdi bütün bu önemli konular ile ilgili belgeleri incelemeye başlayacağız.

PROTO-MOĞOLLARIN, HUNLARIN BOŞALAN YERLERİNE GELMELERİ

M.S. 91 yılındaki Hun yenilmesinin en büyük sonuçlarından biri de bu olmuştu. Proto-Moğol kavimlerinin batıya doğru ilerlemeleri, aslında birdenbire gelişmiş ve etnik bir göç değildi. Moğol kavimlerinin batıya doğru ilerlemeleri, İsa'dan çok daha önceki yıllarda başlamıştı (Bk. I.C.). Ama bu defa Moğolların Derlemeleri, daha başka türlü gelişmişti. "... Kuzey Hun Şanyüsü, (yani Hakani), yerini değiştirerek, (Batıya) göçüp gitti. Sienbi'ler de bunun üzerine onların yerlerine gelip yerleştiler. Hunlardan, 100.000'den fazla aile bir yere göçemeyerek, eski yerlerinde kaldılar. (Göçemeyerek eski yerlerinde kalan) bu Hunlar da, artık bundan sonra Sienbi adı ile adlandırıldılar", öz kısmını alarak verdiğimiz bu belgenin hepsi, aşağıda Türkçemize çevrilmiş olacaktır. (Bk. aşt.). Bu çok değerli ve manalı bilgi, yalnız bütün Ortaasya tarihi için değil; sonraki "Türk tarihi" için de büyük bir değer taşımakta idi.

IV. MOĞOLLAR HUNLARI BATIYA İTİYOR (M.S. 37)

1. Doğudan Hunlara Moğol baskısı:

Hunların güçten düşmesi ile artık göçler ve savaşlar birbirini kovalamaya başlamıştı. Bunlar o kadar büyük bir hızla gelmişti ki, her şeyi günü güne tarihleyen Çin tarihçileri bile, artık olanları birbirine karıştırmaya başlamışlardı. Zaten M.S. 82 yılından itibaren Ortaasya Hunlarının içlerinde başlayan karışıklıklar, onların yakında başına büyük felâketler gelebileceğini gösteren, belirtiler olmuştu. Nitekim Çin'deki Güney Hunlarının yeni tahta çıkan hakani M.S. 85 yılında, Ortaasya Hunlarının güney-doğudaki büyük karakollarının bulunduğu dağa bir baskın yapmağı, kaçırılmaz bir fırsat bilmişti. Güney Hun Hakani, askerlerini (Ortaasya Hunlarını) kovalamak için gönderdi. Cho-yeh dağına kadar geldiler. Tam bu sırada Wen-yü-tu rütbesini

taşıyan, (Ortaasya Hunlarının bir) beyi ile karşılaştılar. (Güney Hunları) savaşarak beyi yendiler ve beyin başını keserek geri döndüler.”¹⁴⁴

Çin tarihlerinin inandırmak istedikleri gibi Çin İmparatorunun, Ortaasya Hunlarına karşı barışçı ve koruyucu bir politika güttüğüne kanmak çok güçtür. Çin Hunları ile Ortaasya Hunlarını, birbirleri ile vuruşturmakla başlayan bu yeni Çin taktiği, M.S. 87 yılında Moğolları da, Hunlara karşı harekete geçmeye zorlayacaktır. “Çin savaş politikası”nın asıl gerçek yüzü ise, 88-81 Türkistan’a Çin akını ile daha sonra ortaya çıkacaktır. Fakat bu bölümde sık sık belirttiğimiz gibi, kısa bir çağ içinde başlayıp biten bu Çin akınları, Ortaasya Türk kavimleri için çok tesirli olmamışlardır.

Moğolistan’dan batıya doğru yönelmiş olan “Proto-Moğol kavimlerinin akınları” ise, Türk kavimlerini “Batıya itmeleri” bakımından büyük bir ağırlık taşıyorlardı. Tabii olarak bu Moğol akınları, Çinlilerin istemeleri ile başlıyor ve Çin akınlarına, kuzey bölgelerinden paralel olarak geliyordu. Bundan önceki bölümlerimizde, Proto-Moğol kavimlerin öncüsü olarak Hunları Batıya iten, Wuhuan kavmi üzerinde daha geniş olarak durmuştuk. (Bk. I.C.). Wuhuan’lar, Proto-Moğolların daha önde ve güneyde bulunan boylan idi. Wuhuan’lar zamanla dağılıp, eriyip ve güçlerini yitirince, bu defa onların kuzeyinden ve arkalarından gelen yeni bir Proto-Moğol kavmi değer kazanmaya başlamıştı. Bunlar da, sonradan Çin tarihinde büyük bir rol oynayacak olan, Sienbi’ler idi.

Türkistan’a başlayacak olan büyük Çin alanından bir yıl önce, yani M.Ö. 87 yılında, Sienbi’ler Hunlara karşı harekete geçmişlerdi. “Sonraki Han Sülâlesi tarihi”nin 89. bölümünde yer alan bu çok önemli vesikayı, Prof. Eberhard yer göstermeden Türkçemize çevirmişti¹⁴⁵. Sonradan bu bilginin tam çevirmesi, Dr. Ayşe Onat’ın doktora tezinde yer aldı. Vesikanın bizimle ilgili bölümü şöyledir:

“... M.S. 87 yılının temmuz ayında Sienbi’ler, “Hunların Sol Bölgesine” (Tso-ti), yani doğu bölgelerine karşı hücumla geçtiler. Kuzey Hunlarını yendiler ve (Hun İmparatoru) Yu-liu Şanyü’yü öldürdüler.

¹⁴⁴ M.S. 85’de olanlar için bk. Eberhard, *Belleten*, 16, s. 410.

¹⁴⁵ Aynı esr., a. yer.

“Hunların Kuzey otağlarında büyük karışıklıklar ortaya çıkmıştı. Bu sebeple Kuzey Hunlarının, Ch’ü-lan-ch’a adını taşıyan büyük oymakları ile birlikte, 58 boyları göçe başladılar. Bundan başka 200.000 göçmen ile, 8000 seçme atlıları da (Çin’e) doğru indiler. (Çin’in kuzey sınırlarındaki) Yün-chung, Wu-yüan, Sho-fang ve Pei-ti bölgelerine gelerek Çin’e bağlandılar.”¹⁴⁶

Bu akınla, Sienbi’lerin Hunları, Batıya doğru ne kadar itebildiklerini, açık olarak görebiliyoruz. Tabii olarak kaynaklarımız Hunların nereye kadar itildiklerinden söz açmıyorlar. Fakat Hun göçmenlerinin Çin’e sığınmak için indikleri yönler, M.S. 87 yılında Proto-Moğol kavimlerinin batıda erişebildikleri sınırlar hakkında bize açık bir bilgi verebilmektedirler. Wuyüan, Şofan ve Peiti, Ordos bölgesinin kuzey ve batı sınırlarına inmişlerdi. Bundan da anlaşıyor ki, ‘Proto-Moğolların Batıya ilerlemeleri’, bu çağda bile küçüm-senecek gibi değildi.

2. “Moğolların Batı’ya sızmaları” hakkında kesin bir tarih vermek doğru değildir.

M.S. 87 yılında böyle bir Batıya kayma oluyordu. Az sonra vesikalar ile göstereceğimiz gibi, 89 yılından sonra Proto-Moğolların Hunlara karşı çok daha tesirli ve sürekli akınları yine olacaktır. Zaten en güvendiğimiz kaynaklarımız, Proto-Moğolların Hunları Batılara Doğru itmelerini geniş bir çağ içinde özetlemektedirler. Mesela Tung-chih, 200, bu konuyu şöyle anlatıyor: “... (M.Ö. 1 yılı ile M.Ö. 77) yılları ile (Bundan sonraki çağlarda) Sienbiler, Çin’e, Ting-linglere, Doğuda Fu-yüeh’e ve (Batıda) Wu-sun’lara karşı akınlara geçtiler.

“Hunların (Hiung-nu) eski topraklarının hepsini ele geçirmeği başardılar...”¹⁴⁷ Bu çok değerli bilgi, Proto-Moğolların batıya doğru kayışlarını, aşağı yukarı bir yüzyıl içinde göstermektedir.

3. “Moğol yurduna göçen Hunlar” da, yok değildi.

Nitekim yine aynı kaynağımız şöyle diyordu: “... Hunların (Hiyung-nu), 100.000 kişiden fazla bir bölümü, Sienbi’lerin arasına göç etmiş ve onlarla

¹⁴⁶ Aynı esr., a. yer.

¹⁴⁷ Tung-chih, 200; s. 3201b. Eberhard, *Randvölker*. s. 36.

karışmış idiler...”¹⁴⁸ Tabii olarak bu karışma daha çok Orhun’un doğusu ile Moğolistan’da doğmuş ve gelişmişti. Ayrıca Proto-Moğol Sienbi’ler, Çin’in kuzey sınırlarına indikçe, ya Hunlar ile karışıyorlar veyahut da bir “Hun-Sienbi boylar konfederasyonu” meydana getiriyorlardı. Bunun tipik örneğini, Toba devletinin doğuş ve gelişme çağlarında göreceğiz. Öyle anlaşıyor ki, 87 yılındaki Hunların Moğollardan yedikleri darbe, çok büyük olmuştu. Bu sebeple, yan efsane hâlindeki söylentiler bile doğmuştu. Güya, “Sienbi’ler (Ortaasya Hunlarının imparatoru olan) Şanyü’nün derisini yüzüyorlar. Hun hükümdarının derisi, onların bir zafer sembolü olarak saklanıyormuş¹⁴⁹.

V. MOĞOLLARIN HUNLARIN ESKİ YURTLARINA YERLEŞMELERİ

Öyle anlaşıyor ki, 91 yılındaki Hunların uğradıkları büyük yenilmeler, Ortaasya ile Moğolistan’da büyük “Kavimler göçü” doğurmuştu. Eski yurtlarını bırakıp, batıya göçen Hunlar, daha uygun yurtlar aramışlardı. Doğudan gelen Proto-Moğol kavimleri de, artık savunmasız kalan Hunların eski yurtlarını, ele geçirmeye çalışmışlardı. Bu çağ ile ilgili vesikaların çok kesin konuşmalarına rağmen, Moğolların Orhun bölgesini, tümü ile ele geçirdikleri de pek söylenemez. Çünkü bundan sonraki çağlarda da, bu bölgedeki bir Hun Hakanının varlığından, söz açılacaktır.

Aşağıda tam bir Türkçesini vereceğimiz çok değerli vesikada, kesin bir tarih verilmemektedir. “Çin imparatoru Ho-ti çağında (M.S. 89-105)”, demek yolu ile, bu olanlara geniş bir değer verilmiştir: “... İmparator Ho-ti’nin (M.S. 89-105), hükümdarlık süresinin ortalarında... (İmparator), büyük General Tou Hsien ile General Keng K’ui’yi (Hunlar ile savaşmak için) gönderdi. (Bu iki general), taarruz ederek Hunları yendiler.

“Kuzey Hun Hakanı, yerini değiştirerek, (Batıya) göçüp, gitti. Bunun üzerine Sienbi’lerde, onların yerlerine gelip yerleştiler.

“Hunlardan 100.000’den fazla aile, (hiç bir yere göçemeyerek), eski yerlerinde kaldılar. (Göçemeyerek, eski yerlerinde kalan bu 100.000 Hun ailesi de), bundan sonra artık, Sienbi adı ile adlandırıldılar¹⁵⁰.

¹⁴⁸ TC, a. yer; Eberhard, *Çinin Şimal Komşuları*, s. 46.

¹⁴⁹ Mc Gown, s. 275.

¹⁵⁰ HHS, 80, nb; Schreiber, s. 172, n. 64.

Çok daha sonraki olanları, mesela Toba devletinin doğuş ve gelişmesini de, bu vesika göz önünde tutulmadan anlamanın, hiç bir imkânı yoktur. Çünkü bu çağlarda, bazan Sienbi'ler Hun soyadları ve bazan da Hunlar, Sienbi soyadları ile karşımıza çıkarlar.

“Sonraki Han Sülâlesi tarihi”nin, 1926’da noktalama ile yapılan yayımında, bazı yanlışlıklar yapılmıştır. Bu yayıma göre Hun hükümdarı, “Sienbi'lere kaçmış” idi¹⁵¹. Bu yanlışlık, sonradan düzeltilmiştir¹⁵². 94 yılında, Fenghou adlı bir Güney Hun şehzadesi, bazı Hun boyları tarafından “Hun İmparatoru” ilan edilmişti.¹⁵³ Bu sebeple, 94-95 yılının aralık ayında, Sienbi'lerin başkanı Hui, kendi ordusunu alarak, Wuhuan kavminin başında bulunan Çinli vali Jen Ch'ang ile birlikte, (baş kaldırmış olan Hun şehzadesi Feng-hou'a) hücum etmek için vazife aldı. Bu hizmeti dolayısıyla (Sienbi başkanı), “Kralların öncüsü” unvanı da verildi.¹⁵⁴

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Çinliler, Proto-Moğol Sienbi'leri, Hunlar ile savaştırmak rahat etmişlerdi. Fakat 97 yılından sonra güçlenen Sienbi'ler, bu defa akın yollarını Çin'e yöneltmişler ve Çin sınırlarını bol bol yağma etmeye başlamışlardı¹⁵⁵. 101 yılında ise, Çin'in iç kesimlerine kadar giren bu yağma akınları, Çin'i iyice rahatsız edeceklerdi¹⁵⁶. 105 yılında Çin'de karışıklıklar başlayınca, Proto-Moğol kavimleri Çin'e karşı baskılarını daha da artıracaklardır. Ama bu sırada “Tanrıdağlarındaki Hun devleti” de güçlenecek ve bir denge kurulacaktır.

VI. HUNLARIN BATIDA GÜÇLENMELERİ

1. HUNLARIN YENİDEN GÜÇ BULMALARI:

Çin'de İmparator Hsiao-ho ölünce, Hunlar yeniden Türkistan'da hakimiyetlerini pekiştirmeye başladılar. Çin tarihleri bu çağı şöyle anlatıyorlardı. “Bundan sonra artık Batı memleketleri, Çin tarafından terkedilmiş

¹⁵¹ Aynı esr., a yer.

¹⁵² Doğru vesika, HHS, 79, 2a-b'de bulunur. Bk. Schreiber. s. 171-172, n. 63.

¹⁵³ HHS, 79, 23b; Eberhard, *Belleten*. 16, s. 415; Schreiber, s. 172, n. 67.

¹⁵⁴ HHS, 4, 13a; 79, s. 23b; 80, s. 6a; Shreiber, s. 172; Eberhard, s. 415.

¹⁵⁵ HHS, 4, 16a; 80, s. 9b; Schreiber, s. 172-173.

¹⁵⁶ HHS, 4, s. 21a; Schreiber, a. yer.

oldu. Kuzey Hunları harekete geçtiler ve Batıdaki bir çok krallıkları, kendi hâkimiyetleri altında aldılar. (Hunlar, Batı memleketlerini de) teşvik ettiler. Onlarla birlikte, Çin'in Batı sınırlarını, on sene süre ile rahatsız ettiler".¹⁵⁷

M.S. 107 ile 119 yılları arasında Hunların, Batı memleketlerindeki kendi hâkimiyetlerini iyice pekiştirdiklerini görüyoruz¹⁵⁸. M.S. 119'da, Turfan beylerini de mâiyetlerine alan Hunlar, Çin'in babanı (Ho-hsi)'yi yağmaladılar¹⁵⁹. Kanaatimize göre bu çağda Hunlar, Batıya kaymış olmalı idiler. Turfan bölgesinden Çin'e yapılan Hun akınlarının, Hunların hakan soyu "Hu-yen Beyi" tarafından yapılmış olması da, çok muhtemeldir. Çünkü M.S. 123 olaylarında bu gerçek, yeniden ortaya çıkacaktır, öyle anlaşılıyor ki Hunlar, Tanrıdağlarına olduğu kadar, Tibet kuzeyine de el atmış bulunuyorlardı. Lobnor'daki Beyliklerin, Çin'den yardım istemeleri, bunu gösterir¹⁶⁰.

M.S. 123'de Hunların hakan soyundan gelen Hu-yen boyu iyice kuvvetlenmiştir. Bir Çin valisi bu boyun durumu hakkında şöyle diyordu: Hunlardan biri olan Hu-yen beyi, Bar-Köl ile Ch'in (Balkaş?) denizleri arasında, durmadan hareket halindedir. Bu durum, onların kendi kanunlarını Batı Memleketlerine de zorla uygulamaları demektir. Ayrıca (Çin sınırlarını) yağma ve tahrip etmek için, onları bir araya da getirmektedirler".¹⁶¹ Çin sınırlarını yağmalamak işini, artık eline bir Hun Beyi almıştır, öyle anlaşılıyor ki bu Hun beyi, Çin üzerinde büyük etki ve yankılar yapıyordu. Nitekim yine M.S. 123'de konuşan bir Çin generali, Tanrıdağları Hunlarından söz açarken şöyle diyordu: "Sizin maiyetiniz olan bizler şunu arz etmek istiyoruz: Barbar kavimlerin Çin'de yapmış oldukları zarar ve tahribat arasında hiçbirisi, Hunların (Hsiung-nu) yaptıkları kadar korkunç olmamıştır."¹⁶² Ayrıca Çin, Hunların güneydoğuya yaklaşmalarını da pek istemiyordu. Çünkü Çin'e karşı, bir Hun-Tibet anlaşması da olabilirdi¹⁶³.

¹⁵⁷ Chavannes, TP. 1907, s. 160-161.

¹⁵⁸ Aynı esr., a. yer.

¹⁵⁹ Aynı esr., s. 161.

¹⁶⁰ Aynı esr., a. yer ve TP, 1906. s. 246-251.

¹⁶¹ Aynı esr., a. yer.

¹⁶² Aynı esr., s. 163.

¹⁶³ Aynı esr., s. 165 166.

M.S. 127-134 yılları, Çin'in yeniden kuvvetlenme çağıdır. M.S. 123'de ünlü Çin generali Pan Yung, Hunlardan Turfan ve Lukçun bölgelerini alır¹⁶⁴. M.S. 127'de ise Karaşar, Kuça, Kaşgar, Hotan ve Yarkend şehirleri, bu ünlü general tarafından Çin'e katılır¹⁶⁵. M.S. 134'de Hun hükümdarı mağlup edilir ve ailesi de esir alınır¹⁶⁶.

2. HUNLARIN YENİ YERİ:

Çin tarihleri Hun hükümdarından söz açtıkları halde nerede oturduğu hakkında hiçbir bilgi vermiyorlar: Savaşlar başladığı zaman, komutan ve orduların temsilcisi olarak, Hunların yalnızca asil boydan görülüyorlardı. Nitekim M.S. 135'de, Hunların eski hakan ailelerinden olan ve Turfan'ın kuzeylerinde yaşayan Hu-yen boyu, "intikam savaşlarına" girişmiştir. 6.300 Çin atlısı gelip bu boyun beyini geri almak isterler. Fakat Çin ordusu bir başarı elde edemez ve Turfan'ın arka beyliğini, Hunlara vermek zorunda kalır¹⁶⁷.

M.S. 151'den sonra Çin kaynaklarında, Tanrıdağlarının orta ve batı bölümlerinden hiçbir haber, Çin kaynaklarında görülemez; fakat yine de Hunların bu soylu boyu harekete geçer ve Hami şehrini alır. Çinliler, 4000 kişilik bir ordu ile gelirler. Fakat hiçbir netice alamadan, geri dönerler. Artık bundan sonra, Çin kaynaklarında Hunlar hakkındaki bilgiler kesilir¹⁶⁸.

M.S. 153'den sonra, A-lo-t'o adlı bir Turfan prensinden söz açılır. Bu prensin de, sıkıştıkça Hunlara kaçtığını görüyoruz¹⁶⁹.

VII. ORTAASYA HUNLARININ TOPARLANMALARI (M.S. 91-105)

1. Yeni Hun hakanı ve Çin:

91 yılındaki yenilme Ortaasya'da büyük bir korku fırtınası ile bir "Kavimler göçü" meydana getirmişti. Buna rağmen Tanrıdağları Hunlarının,

¹⁶⁴ Aynı esr., s. 167.

¹⁶⁵ Aynı esr., a. yer.

¹⁶⁶ Aynı esr., s. 214.

¹⁶⁷ Aynı esr., a. yer.

¹⁶⁸ HHS, 89, s. 21b; TSTC. 53, s. 486; Dr. A. Onat, a. esr., s. 86; TP, 1907, s. 214.

¹⁶⁹ Aynı esr., a. yer.

“Sağ Kuli veya Luli beyi, kendisini Hun Şanyü’sü, (yani Hakanı) ilân etti.”¹⁷⁰ Bilindiği üzere Hun İmparatorluğunun “Sağ beyleri”, İmparatorluğun “Batı bölgesi”nde oturlardı. Hun Oymak beyleri tarafından tahta çıkarıldığı anlaşılan bu yeni Hun hakanı başlangıçta Çin ile iyi geçinmek ister. Çin de, “Ona mühür ve mühür kurdelaşı” vererek, kendisine bağlı bir devlet olduğunu tanıma yoluna gider. Ayrıca Ortaasya Hunlarını, “Koruma görevi ile bir general gönderir. Bu generale bağlı Çin ordusu da, Ham i şehrinde oturur”.¹⁷¹

Bu işler, Çin’e bağlanan devletler için yaygın olarak yapılan bir formalite idi. Fakat bu sırada Çin’de, çok büyük oluşlar meydana geliyordu. Çin’de İmparatoriçe Tou’un ailesi, Hunlara karşı kazanılan başarıdan sonra büsbütün güçlenmiş ve Çin tahtına bile, göz dikmişti. Yeni ve genç İmparator bundan kuşkulananarak, Tou ailesinin hepsini ortadan kaldırmıştı. Bu sebeple Hun fatihi, prens ve Başkomutan Tou Hien de, intihar etmek zorunda kalmıştı.

Yeni Hun hakanı, bunu bir fırsat bilerek, bağımsızlığını ilân etmişti. Ancak böyle büyük bir yenilmeden sonra, güçlerini henüz daha toplayamamıştı. Bu sebeple, “1000 atlıdan oluşan bir Çin ordusu, Hun hakanı ile etrafindakileri yenip ve öldürmeyi” başarabilmişti¹⁷². Böylece Ortaasya Hunları, 93 yılı ile 105 yılları arasında, karanlıklar içine gömülmüşlerdi.

2. Güney Hunlarında boy kavgaları:

93 yılında, Ortaasya Hunlarını da idaresi altında toplamak isteyen, Çin’deki Hunların büyük lideri ölmüştü. Çin tarihlerinde, T’un-to-ho adı ile geçen bu büyük liderin ölümü ile, taht kavgaları başlamıştı. Büyük Hun oymakları arasında bir denge sağlamak isteyen bu lider, Çin’deki Hunların ilk hakanı olan büyük bir hükümdarın torununa da, devlet içinde birinci derecede bir mevki olan “Sol Bilge Prenslik” yerini vermişti. “Arslan” unvanını taşıyan bu soylu torun, ölen Hun hakanının büyük oğluna karşı savaş bayrağını açar

¹⁷⁰ Yü-ch’u-chien Han’ın adı ve unvanı için bk. Prof. Eberhard, *Belleten*, 16, s. 414.

¹⁷¹ Bu generalin adı, Jen Shang’dır. Bk. HHS, 4, s. 8; 53, s. 26-27; Eberhard, *Belleten*, 16, s. 414.

¹⁷² Bu Çin Generalinin M.S. 93 akını için bk. HHS, 4, s. 8-11; ayrıca bk. Mc Govern, s. 284.

ve hakanlığı onun elinden alır. Hunlardaki veraset geleneklerine göre, ölen babanın yerine büyük oğul geçerdi. Nitekim de, öyle olmuştu. Fakat Hunların oymak reislerinden biri olan “Kutuhou Hsi, (yeni hakan) An-kou’yu öldürdü ve onun yerine Arslan’ı, Hun hakanı, (yani Şanyü) olarak tahta çıkardı.” Hunlarda böylece, gerçek ve köklü bir “Hanedan değişmesi” olunca, eski hakanın soyları, yeni hakana karşı büyük bir savaşa girdiler. Eski hakanın oğlu Fenghou, savaşlarda sıkıştıkça, Sofang yolundan Alaşan bozkırlarındaki, Hunlara dayanıyordu. Bazılarının düşündükleri gibi bu Hun prensinin, Gobi’ye kadar çıkabilmiş olmasını normal göremiyoruz. 96 yılındaki büyük kıtlık ile onun da gücü sona ermiş olur. Bu bitip tükenmeyen savaşlar ile ilgili vesikalar, Dr. Ayşe Onat tarafından toplanmıştır.

Çin tarihlerine göre

VIII. TÜRKİSTAN VE ÖNASYA

(Hunların Batıya Göçleri sırasında)

1. Doğu Türkistan’da durum:

91 yılında Hunların büyük bir yenilgiye uğramaları, Çinlilerin Doğu Türkistan’daki yayılıp yerleşmelerini de kolaylaştırmıştı. Ünlü Çin Generali Bançao, 94 yılında Karaşar kentini de alarak Doğu Türkistan’ı Çin’e katmıştı. Bu konulan, ünlü generalin biyografyasını bölmek için, daha önce anlatmıştık. (Bk. yk.). Doğu Türkistan ile ilgili Çin tarihlerinin ayrı bölümleri, bu çağdaki olanları şöyle anlatıyorlar:

91. Yılında General Bançao, Batı Memleketlerinin ele geçirilmesini sağladı. (Bu başarısı sebebi ile) ona ‘Genel Vali’ unvanı verildi. Oturma yerini de Kuça kentine taşıdı... Beşyüz atlı üzerine de yeni bir komutan tayin etti. Bu komutan da Turfan kentinde (Kao-ch’ang) oturdu. Bu sırada Turfan kenti, “Ön-Turfan” boylarının bir bölgesi idi. Ayrıca “Arka-Turfan” bölgesinde de (Chü-shih, Dsimsa veya Beşbalıg), ayrıca yeni bir alt komutanlık kurdu. Çin garnizonları ile bu iki kent arasında aşağı yukarı, 500 millik bir yol vardı.”

Öyle anlaşıyor ki 91 yılında Hunların büyük bir yenilmeye uğramaları ile, Çin idaresi Beş-Balıg bölgesine kadar uzamış oluyordu.

2. Batı Türkistan ve bir Çin generali:

91 yılında Hunların güçten düşüp batıya göçmeleri üzerine, Doğu Türkistan'ı ele geçiren Çinliler, Part devleti ile ilişkiler kurmuşlardır:

“... 94 yılında General Bançao yeniden hücumla geçti. Karaşar Beyliğini yok ederek, kenti ele geçirdi (B. yk.). Bu başarıyı duyan elliden fazla Batı memleketi, onun koruyuculuğu altına girip Çin'e bağlandılar. Bender-buşir (T'iao-chi) ve Part (An-hsi) devletlerine gelince, -bu memleketler, ta büyük denizin kıyılarına kadar uzanırlardı. Çin'den uzaklıkları kırkbin mil kadardır. Bu memleketler de Çin'e bağlılıklarını göstermek için, sürekli olarak vergileri ile kendi topraklarında bulunan türlü hediyeleri sundular.

“97 yılında General Bançao, kendi yardımcılarında Kan Ying'i bu uzak ülkelere gönderdi. Bu yardımcı general, “Batı denizi”nin gidilebilecek en uzak ülkelerine kadar gitti ve sonra da, geri döndü. Daha önceki Çinliler bu bölgelere asla ulaşamamışlardı. (Eski Çin coğrafya kitabı) Shan-(hai)-ching'de, bu ülkelerin adları yoktur. Bütün bu ülkelerin coğrafyası ancak bu çağda, tam olarak öğrenildi. Bundan sonra da bu ülkelerin değerli malları ile görülmemiş şeyleri Çin'e gelmeye başladı.

“Bunlardan başka, Meng-chi ve Tou-le gibi çok uzak memleketler de elçiler göndererek Çin'e tâbi olduklarını bildirdiler. Ayrıca vergileri ile türlü hediyelerini de elçileri ile sundular...”¹⁷³

Çin tarihçileri, Batı Türkistan ile İran'dan gelen tüccarları da, çoğu zaman bir elçi gibi görmüşlerdir. Çin Sarayına göre, yabancı memleketler ile tüccarların verdikleri hediyeler bile, Barbarların vermek zorunda bulundukları vergiler idi. Vesikanın sonunda geçen iki ülkenin ise neresi olduklarını bilmiyoruz¹⁷⁴.

BATI TÜRKİSTAN VE ÇEVRESİ

3. Batı Türkistan ve Semerkand:

Semerkand bölgesi için Çinliler yaygın olarak K'ang-chü (okunuşu: Kangcü) deyimini kullanmışlardır. Bu deyim, zaman zaman Sirderya'nın

¹⁷³ HHS, 118, 2a-b; TP, 1907, s. 158 vd.

¹⁷⁴ Haloun, ZDMG, 1937, s. 278.

güneyindeki bölgelerin hepsi için de söylenmiştir. Hatta bazan Sirderya'nın kuzeyinden, Hazar denizinin bütün kıyılarını içine alan, geniş bir anlayış taşıdığı bile görülmüştür (Bk. aşt.). Bu sebeple Çinlilerin K'ang-chü deyimini, bir tırnak içinde yalnızca Semerkand şehri olarak gösteren tanıtlamalara, inanmak doğru değildir. 'Sonraki Han Sülâlesi tarihi'inde Semerkand bölgesinden çok, çevreleri ile ilgilenilmiştir. Buna rağmen biz Çince K'ang-chü deyimini geçtikçe, bu yeri Semerkand adıyla tanıatacağız:

a. Atyetiştiren bir yer:

"... Li-i memleketi, Semerkand'a (K'ang-chü) bağıdır. Onların yetiştirdikleri atlar, çok ünlüdürler. Sığır ve koyunları da iyidir, üzüm ile birlikte, diğer her türlü meyveler de yetiştirirler. Bu memleketin suyu da çok iyidir. Onların üzüm şarapları çok ün salmıştır¹⁷⁵." Bu memleketin neresi olduğunu pek iyi bilemiyoruz. Göktürk çağında ancak bir defa "Su-i" şeklinde yazılan bu yerin, Sugdak bölgesi veya Soğdiyana olması yerinde görülebilir¹⁷⁶.

b. Alan'lar:

"... Yen-ch'ai devletinin (veya ülkesinin) adı (bu çağda), A-lan-liao şeklinde değışti. Onların Ti adlı bir başkentleri vardır. Semerkand'a bağıdır. Burada, iklim ılımlıdır. Cheng adını taşıyan ağaç türünden, pek çok bulunur. Çam ağaçları ile beyaz otlar da çoktur. Onların halkının âdet ve gelenekleri ile giydikleri elbiseler, Semerkand'dakiler ile aynıdır."¹⁷⁷ ileride Alan kavmi üzerinde Ayrıca duracağız. M. S. 1. yüzyıl ortalarında yazılmış dan çok değerli bir Çin kaynağında da, aynı konu üzerinde şöyle denmektedir: "... Liao, Yen ve Yen-ch'ai adlı üç devlet (veya ülke) daha vardır ki, bunlara A-lan (Alan) adı verilir. Onların âdet ve gelenekleri de Semerkand'dakiler ile aynıdır. Batıda, Mezopotamya'ya (Ta-chin) kadar uzanırlar (Bk. aşt.). Semerkand ise, onların güney-doğularında kalır. Zerdava türünden kürkleri ile ün salmışlardır. Çobanlıkla geçinirler. Bu sebeple otlak ve suları arayarak (konup göçerler). Onların yakınlarında büyük bataklıklar vardır. Daha önceleri, zaman zaman Semerkand'a bağı olarak yaşamışlardır. Fakat şimdi onlar, bağımsız olarak

¹⁷⁵ HHS, 118, s. 11a-b; TP, 1907, s. 195.

¹⁷⁶ Chavannes, Documents, 71 n.

¹⁷⁷ HHS, 118, s. 11b.

yaşamaktadırlar...”¹⁷⁸ Bu değerli kaynaktan da açık olarak anlaşılmaktadır ki, daha önceki tarihlerde Arjan-liao şeklinde geçen bu kavim adı, iki ayrı yer veya kavim adından olmuş idi.

Aslında İndo-Cermen kavimlerinden oluşan bu bölge, daha çok Hazar denizinin kuzeylerinden Volga’ya doğru uzanıyordu. Çin tarihleri, Yen ülkesi veya kavmini ise, şöyle anlatıyorlardı: “... Yen devleti (veya ülkesi) ise, Yen-ch’ai (yani Alan veya Aorsi’lerin) kuzeyinde bulunuyordu. Kendileri, Semerkand’a bağlı idiler. Onlarda da kürk hayvanlarının derileri çoktur. (Bu derileri), bağlı oldukları memleketlere vergi olarak verirler...”¹⁷⁹

c. Sirderya bölgesi:

“... (Kuzey İpekyolu), kuzey batıya doğru kıvrılınca, Wusun’ların (yurdu) ile Semerkand’a gelinir. Bu devletler (veya ülkeler) tıpkı eskiden oldukları gibidirler. Hiç değişmemişlerdir. Semerkand’ın (K’ang-chü) kuzeyindeki “Kuzey Wu-ti” ayrı bir devlet şeklinde görülür (Bundan sonra Alan bölgesine gelinir...).

“Hu-te devleti (veya ülkesi), Pamirlerin (Ts’ung-ling) kuzeyindedir. Wusun’ların kuzey-batısında ve Semerkand’ın ise kuzey-doğusundadır. Onbinden fazla seçme askerleri vardır. (Bu ülkenin halkı yaygın olarak) çobanlık yaparlar ve sürülerinin peşlerinden giderek yer değiştirirler. Bu memlekette fevkalâde atlar yetiştirilir. Ayrıca (türlü) kürk hayvanları da vardır...”¹⁸⁰ Bu konulara, İsa’dan sonraki üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda yeniden döneceğiz. Bu bilgilerden de anlaşıyor ki, Sirderya çevresindeki bölgeler, yaygın olarak atlı kavimler tarafından tutuluyorlardı.

İRAN VE ÖNASYA

4. İran ve Part devleti:

“An-hsi (-Arsak?) devletinin¹⁸¹ başkenti Ho-tou (Karta, Zadra-Karta veya Hakatompylos?) şehridir¹⁸². Çin’in başkenti Loyang’dan 25.000 mil ka-

¹⁷⁸ Bk. Wei-lüeh: TP, 1905, s. 558 vd.

¹⁷⁹ HHS, 118, s. 11b.

¹⁸⁰ TP, 1905, s. 559.

¹⁸¹ An-hsi: Arsak birleştirmesi için bk. Kings-mili, JRAS, IV, 1882, s. 81; Hirth, *Syrisch-chinesische Beziehungen*, s. 438, n. 2. TP, 1907, s. 177.

¹⁸² Bu şehirler için bk. Hirth, a. esr. , s. 438.

dar uzaklıktadır. Bu ülke kuzeyden Sogdiana (K'ang-chü) ile sınırdadır. Güney sınırında ise Herat (Wu-i-shan-li) bulunur.

Bu bölgede küçük şehir bulunur. Aileler ile seçme askerlerinin sayıları ise son derece çoktur. Bu memleketin doğusunda Merv (Mu-lu) şehri vardır. Burasına “Küçük Part” (Hsiao An-hsi) adı da verilir¹⁸³. Burası ise Çin başkentinden 20.000 mil kadar uzaklıktadır. (Bu duruma göre Part devletinin başkenti ile Merv şehri arasında beşyüz mil kadar bir uzaklık bulunuyordu). Bu devlet, M. S. 87 yılında Çin imparatoruna bazı arslan ile Fu-pa adı verilen (Antilop, Budal) bir ceylan türünü hediye olarak sundu. Bu hayvanın boynuzları yoktur. Daha çok (Çinlilerin) “lin” dedikleri garip bir hayvan çeşidine benzer. (Halbuki Bubalus adı verilen bu ceylanın çok uzun boynuzları vardır¹⁸⁴).

“M.S. 97 yılında general Bançao, yardımcısı Kan Ying'i elçi olarak Suriye'ye (Ta-ch'in) gönderdi. Elçi, (Basra körfezi) kıyılarındaki Bender-buşir'e (7) (Mesenia, T'iao-chi) erişti¹⁸⁵. Bu memleketin kıyısında çok büyük bir deniz vardı. (Çin elçisi) bu denizi geçmek istedi. Fakat Part devletinin batısında, yaşayan gemiciler, ona şöyle dediler:

“- Bu denizde dalgalar çok geniş ve büyüktürler. Uygun rüzgâr bulunursa, karşı tarafa gidip gelme üç ay kadar bir zaman alır. Yok eğer (uygun rüzgâr bulamaz da) gecikirseniz. Bu yolculuğu ancak iki yılda tamamlayabilirsiniz. Bu sebeple denize açılan denizciler, üç aylık yiyeceklerini de yanlarına alırlar. (Ayrıca) bu deniz yolculuğu insanları, hep kendi memleketlerini düşünmek ve geri dönmek için zorlar. Denize açılanların bir çokları ölmüşlerdir!”

“İşittiği bu sözler üzerine (yardımcı general ve elçi Kan) Ying, bu gezme planından vazgeçti. M.S. 101 yılında Part kralı III. Pakor (Man-ch'ü),¹⁸⁶ bazı arslanlar ile Basra körfezinin (T'iao-chi) bazı büyük kuşlarını, (Çin İmparatoruna) hediye olarak gönderdi. Bu büyük deve kuşlarına, “Arsak (veya Part) kuşları” adı verilir.

¹⁸³ Mu-lu, Maru, Merv şehri için bk. Hirth, a. esr. , a. yer.

¹⁸⁴ Hirth, a. esr., s. 439; TP, 1907, s. 177.

¹⁸⁵ Hirth, a. esr., s. 439, n. 2; TP, 1907, s. 178.

¹⁸⁶ Hirth, a. esr., s. 440, n. 1.

“Hemedan devletine, Part devletinden 3400 mil kadar batıya gidilirse, ancak kavuşulabilir. Hemedan (A-man veya Akbatana) ülkesinden, batıya doğru 3600 mil kadar gidilince ise, Ktesifon (?), (veya Taisafun, Shü-pin) devletine erişilir¹⁸⁷. Buradan güneye doğru yola devam edilirse, bir ırmak geçilir. Güney-doğuya doğru 960 mil daha gidilirse, Hira (Yu-lo) adlı bölgeye gelinir¹⁸⁸. Burası, Part devletinin en batı ucudur.

“(Hira’dan) güneye doğru yönelip, yola devam edilirse, gemiye binerek bir deniz geçmek gerekir. Bu deniz (veya büyük bir ırmak, Dicle veya Fırat) geçildikten sonra da, Suriye’ye (Ta-ch’in) gelinir. Bu memlekette türlü mücevherler ile, değerli ve az rastlanan şeyler bulunur.”¹⁸⁹

5. Basra körfezi ve kıyıları:

Bu bölümde, Çin tarihlerinde T’iao-chi adı ile adlandırılan Basra körfezi’nin kuzey-doğusu ile ilgili bilgileri bulacaksınız. Bu belge çok kez ele alınmış ve incelenmiştir¹⁹⁰. Açıklamalara göre burası, Dicle ırmağının Basra körfezi’ne döküldüğü yerde, Arap coğrafyacılarının Deşti Misân dedikleri bölge olsa gerektir. Bazılarına göre ise burası, Batı tarihçilerinin Taocene veya Ionaca adı ile adlandırdıkları, Bender-buşir yakınlarındaki bir yer olmalıdır¹⁹¹. Her ne olursa olsun, bizim için gerekli olan, bu bölge hakkındaki eski bilgileri öğrenmektir. Yukarıdaki Part devleti ile ilgili bölümde görüldüğü gibi bu bölge, İmparator Trajan çağında (M.S. 97-117), Part devletine bağlanmış bulunuyordu:

“T’iao-chi ülkesi” (veya devleti), yüksek bir dağın tepesinde bulunur. Çevresi, kırk milden fazladır. Batı denizi’ne yakındır. Deniz burasını, güneyden, doğudan ve kuzeyden birçok girinti ve çıkıntılar yaparak, kuşatır. Böylece (bu ülkeye), üç yönden girişler önlenmiş olur. Giriş ve çıkışlar, yal-

¹⁸⁷ Hirth, China and Roman Orient, s. 164 vd.; TP, 1907, s. 179.

¹⁸⁸ Hirth, *a. esr.*, s. 155.

¹⁸⁹ HHS. 118, 9a-b; TP, 1907, s. 177-179.

¹⁹⁰ Hirth, Syrisch-chines. Bez. , s. 437 vd.

¹⁹¹ Bk. Hermann, Atlas, har., 19.

nızca kuzey-batıdaki bir köşeden yapılabilir. Burasının da, geçilmesi zordur. Bu memleket, çok sıcak ve rutubetlidir. Burada, arslan, gergedan, hörgüçlü öküzler (Zebu), tavus, (devekuşu gibi) büyük kuşlar bulunur. Bu büyük kuşların yumurtaları, tıpkı bir tencere kadar büyüktür.

“Buradan kuzeye doğru çıkılıp ve oradan da at üzerinde, altmış gün doğuya doğru gidilirse, “Part” (An-hsi) ülkesine gelinir. Burası, (yani T’iao-chi ülkesi), sonradan Part devletine bağlanmıştır. Bu sebeple (Part devleti), buradaki küçük kentleri idare etmesi için, bir generali, vali olarak göndermiştir.”¹⁹²

Bundan da anlaşılıyor ki Part devleti daha çok Hazar denizi’nin güney-doğusundaki Hyrcania bölgesine dayanıyordu. Çinliler bu bölgeye Li-chien adını verirdi. Bu yer adları hakkındaki görüşlerin çok çeşitli ve çelişkili olduklarını da unutmamamız gereklidir.

6. Önasya ve Suriye:

Bu çağ ile ilgili Çin tarihlerinde Önasya ve Suriye’ye yaygın olarak Ta-ch’in, (okunuşu: Daçin) adı verilmiştir. Bilindiği üzere Çin deyim, ünlü bir Çin sülâlesinin adıdır. Aşağıda okuyacağımız Çin kaynağına göre, “Bu ad Doğu Roma’ya Çin İmparatorluğuna benzemesi” sebebi ile verilmiştir. Bazıları ise, bu Çince coğrafya deyimini, Ktesiphon veya Taisâfun gibi kent adları ile birleştirmişlerdir¹⁹³. Ünlü Alman bilgini Fr. Hirth’e göre ise, bu deyimdeki Çin sözü, Avrupa illerindeki Ser, seres ile Akdeniz kıyısındaki Tsur veya Sur limanının, Çince bir çevirmesinden başka bir şey değildi¹⁹⁴. Şimdilik, kaynaklarımızın bu güzel bölümünü okumakla yetinelim:

“Ta-ch’in” memleketine, Li-chien (Rekem ?) adı da verilir. Denizin batısında bulunduğu için, orasına “Denizin Batısındaki ülke” (Hai-hsi), adı da verilmiştir. Bu ülkenin arazisi binlerce mil büyüklüktedir. Etrafı yüksek duvarlar ile çevrilmiş, dört yüz tane büyük şehir vardır. Küçük krallıkların sayısı ise, bir kaç düzineden çoktur. Şehirler ile çevrelerinin duvarlarının hepsi, taştan yapılmıştır. (Yollar üzerinde) yer yer posta merhaleleri için, evler yapıl-

¹⁹² HHS, 118, s. 9a; TP, 1907, s. 176.

¹⁹³ B. Ögel, Göktürk Yazıtlarının Apurum’ları, Belleten, 1944.

¹⁹⁴ Hirth, Syrisch-chnes., s. 442, n. 3; Chavannes, TP, 1907, s. 181, n. 3.

mıştır. Evlerin üzeri de sığağa karşı sıvanmıştır. Bu memleketlerde çamlardan ve servilerden başka, her türlü ağaç ve ot bulunuyordu. Onların yaşama ve gelenekleri ise şöyle idi:

“Onlar, yaygın olarak, tarım ile uğraşırlardı. Ayrıca, (Çinlilerin) ipek böceği yetiştirmek için yararlandıkları, dut ağacı çeşitlerinden de yetiştirirler. (Fakat ipek böceği yetiştirmeyi bilmezler)¹⁹⁵. Burada herkes yaygın olarak saçlarını keserler ve tıraş olurlar. Elbiselerini de, türlü süs ve sırmalar ile süslerler. Onların hükümdarları, küçük bir araba üzerine binerek gezer. Arabanın kasası siyah ve (hükümdarın) oturduğu yer ise, beyaz bir boya ile boyanmıştır. (Hükümdarlarının saraydan) her çıkış ve girişlerinde, davullar çalınır ve bayraklar ile sancaklar dikilir.

“Başkentlerinin çevresi, yüz mil kadar bir genişliktedir. Başkentinde, beş tane saray vardır. Bu saraylardan her biri, diğerinden on mil kadar uzaklıkta kurulmuştur. Bu sarayların salonlarında yer alan sütunların hepsi, en değerli mermer ve taşlardan yapılmıştır. Masalar da, bunlardandır.

“Kralları her gün bu saraylardan birine taşınır. Bunun sebebi de, (o sarayda ayrı) devlet işlerini görüşmek içindir. Hükümdar böylece, beş gün içinde, bütün (sarayları) gezmiş olur.

“Kralın arabasını izleyen bir kişi, daima sırtında bir çanta (veya bir sepet) taşır. Kral ile görüşmek isteyen herkes ise, yazdıkları mektupları, bu sepetin içine atarlar. Kral sarayına dönünce, bu (şikâyet) mektuplarını açıp ve inceler. Bu yazılara göre, haksız veya haklı olanlar hakkında, kararlarını verirdi.

“Devlet idaresine gelince, her devlet dairesi için ayrı bir memurlar grubu bulunurdu. Ayrıca bunların yazılı arşivleri de vardı. Devlet işlerini idare etmek için, otuz altı daire şefi, hep bir araya gelirlerdi.

“Krallar, (mirâs (7) yolu ile) devamlı olarak tahtlarında kalamazlardı. Krallar, seçim yolu ile tayin edilirdi. Kim akıllı ise, o kral olurdu. Eğer devlet içinde bir felâket veya görülmemiş bir şey ortaya çıkarsa, bundan kral sorumlu tutulurdu. Büyük yağmur tufanları ile rüzgârlar görülünce, hemen kral değiştirilir ve yerine başka birisi geçirilirdi. Kral ise kaderine boyun eğip, bu kovulmasını hoş görür ve bu olandan dolayı hiç irkilmezdi.

¹⁹⁵ Hirth, aynı esr., s. 441; China and Roman Orient, s. 40; TP, 1907, s. 180.

“Halkının boyları uzun ve çizgileri de normaldir. Çin halkına (?) çok benzerler. Bu sebeptendir ki bu memlekete de, Ta-Ch’in, (yani Büyük-Çin) adı verilmiştir.

“Toprak altı mallarından, altın, gümüş ve değerli taşlar gibi şeyler pek çoktur. Orada öyle yüzükler vardır ki, gece bile ışık verirler. Bu, Önasya’da da yaşayan çok eski bir efsanedir¹⁹⁶. “Ay gibi parlayan inciler vardır. Onların gergedan boynuzlarından da, tavuklar çok korkarlar”. Çin kitaplarında yazılan bir efsaneye göre gergedan boynuzları, çok ince iplerle göğe bağlanırlarmış. Tavuk yemlerinin içine veya yakınına, bir gergedan boynuzu konunca, tavuklar bu yemleri yemezlermiş¹⁹⁷. Eski Önasya hakkında çok değerli bilgiler veren bu kaynağı çevirmeye yine devam edelim:

“(Bu ülkelerde bulunan diğer değerli şeyler ise şunlardır): Mercanlar, amber, kedigözü madeni, (Çincesi: Liu-li, sanskritçesi: Vai-durya), kırmızı zencefre, yeşilimsi donuk akik, ajur tekniği ile altın tellerden yapılmış sırmalı kumaşlar ile düz kumaşlar, türlü renkler ile dokunmuş ve ipekle karışık dokumalar, (bunlardan başka) sarı, altın rengindeki sıvalar ile ateşle yanmayan çatılar da (vardır.)! (Bu çatıların, amiyant veya asbest olmaları muhtemeldir.”¹⁹⁸ Ayrıca onların kullandıkları, çok hafif çatılar da vardır. Söylendiğine göre (bu çatılar), su koyunlarının (Agnus Scythicus) tüylerinden yapılmış¹⁹⁹. Aslında ise, bunların yaban ipek kozası ile yapılmış olmaları, daha muhtemeldir. Türlü kokulu şeyler karıştırılarak kaynatılır ve bunun özünden bir maya, (storax, Çincesi: Su-ho) yapılır²⁰⁰. Diğer yabancı ülkelerin en değerli ve az rastlanır şeyleri, hep bu memlekette görülür.

“Paraları, altın ve gümüşten yapılmıştır. On parça gümüş, bir parça altın karşılığıdır.

“Deniz yolu ile hem Part ve hem de Hindistan ile ticaret ilişkileri kurarlar. Bu ticaret ile, bire karşı on kazanırlar. Bu memleketlerin insanları hem

¹⁹⁶ Hirth, a. esr. , s. 242-44; TP, 1907, 181.

¹⁹⁷ “Gergedan boynuzu” için bk. Hirth, a. esr., a. yer.; TP, 1907, s. 182 n.

¹⁹⁸ Amiyant ve asbest için bk. A. esr., a. yer.

¹⁹⁹ “Su koyunu” meselesi için bk. TP, 1907, s. 183, n. 4.

²⁰⁰ Storax için bk. B. Laufer, Sino-Iranica, s. 456-457.

doğru ve hem de namusludurlar. Alışverişte, iki misli para almazlar. Hububat ile diğer maddelerin hepsi, açık pazarlarda satılırlar. Devletin kaynakları çok boldur.

“Bir elçi geldiği zaman, sınırdeki posta merhalelerinde misafir edilirdi. Başkente kadar erişince de, kendisine bir parça altın hediye edilirdi. Bu memleketin kralı, Çin ile diplomatik ilişkiler kurulmasını çok istiyordu. Fakat Part kralı, Çin ile “İpek ticareti” yaptığından, bu ilişkilerin kurulmasının karşısına çıkıyordu. Bu sebeple onların, Çin ile doğrudan doğruya ilişkiler kurmalarını engelliyordu.

“M.S. 166 yılında (Roma İmparatoru) An-tun (Marcus Aurelius, Antoninus), Çin’e Tonkin (Jih-nan) yolu ile bir elçi gönderdi. (Bu elçi ile birlikte), fildişi, gergedan boynuzu ve (değerli) kaplumbağa kabukları da sundu. Böylece (iki memleket arasında) ilk ilişkiler de kurulmuş oldu. Bununla beraber bu elçilerin getirdikleri hediyeler, ne değerli ve ne de az bulunur şeyler idiler. Bu sebeple, (Önasya ve Suriye hakkında Çin Sarayına verilmiş olan) raporların doğruluğundan ve küçülmüş olmalarından kuşkulandı.

“Söylenişine göre bu memleketin batısında küçük dereler ile akan kumlar bulunmuş. Batıdaki Anne kraliçe de orada oturmuş. “Güneşin battığı yer” de orada bulunmuş. İlk Han Sülâlesi Tarihi’nin yazdığına göre, “Güneşin battığı yere, Basra körfezi’nden Batı’ya doğru iki yüz gün gidilirse varılır. Orası, güneşin battığı yerdir”. (“Güneşin battığı yer”, Çinlilere göre dünyanın batı ucudur. Daha önceki kitaplara göre bu iki yüz günlük yolun, deniz yolu ile yapılması gerekiyordu).

Ortaasya’dan Suriye’ye gelen karayolu: “Fakat bu eski bilgi, bugünkü kitapların verdikleri bilgilere uymamaktadır. Çünkü, önceki Han sülâlesi çağında (M.Ö. 206-M.S. 23), Herat’a (Wu-i) gönderilen elçilerden hiçbiri, Basra körfezinin (kuzey kıyılarına), (yani T’iao-chi’ye) erişememişlerdir. Bazılarına göre Part (devletin arazisine) gelince, bir denizin çevresi dolaşılır ve ondan sonra kuzeye gidilir. Bundan sonra da, batıda bir denize erişilir. Ve burada da Suriye’ye (?) (Ta-ch’in) erişilir²⁰¹. Burada halk çok yoğundur. (Yol-

²⁰¹ “Suriye’ye giden Karayolunun” münakaşası için bk. TP, 1907, s. 188, n. 1; Hirth. *China and Roman Orient*, s. 43; Syrisch-chines., s. 448, n. 2.

lar üzerinde), her on milde bir dinlenme yeri ve her otuz milde de bir “posta istasyonu” kurulmuştur. Ticaret mallarının, haydutların hücumuna uğraması ihtimali yoktur. Fakat yollar üzerinde çok yırtıcı kaplanlar ile arslanlar vardır. Bu sebeple yırtıcı hayvanlar yolcuları durdurur ve onlara hücum ederler. Silahla donanmış yüz kişiden az olan kervanlar, bu hayvanlar tarafından, yenip, yutulurlar. Yine söylendiğine göre, birkaç mil uzunluğunda bir “Asma köprü” de varmış. Bu köprüden denizin kuzeyine geçilirmiş. Bütün bu memleketlerde gerçekten her türlü fevkalâde eşyalar yapılır ve en değerli eşyalar bulunur. Bu ülkede pek çok el çabukluğu ile hokkabazlıklar da yapılır. Fakat bu konular bizi ilgilendirmemektedir. Bu sebeple bu konular üzerinde birşey söylemeyeceğiz²⁰². (Çünkü bunlar Çinlilerin ahlâk anlayışları ile inanışlarına uymamaktadır).

AFGANİSTAN VE HİNDİSTAN

7. Afganistan ve Ortasya bağları:

Bu sırada Afganistan ile Hindistan’da Kuşan devleti bulunuyordu. Bu nedenle tarih olayları bakımından Afganistan ile Hindistan’ı kesin olarak ayrı bölümler halinde veremeyeceğiz. Ancak bu her iki memleket için ayrı girişler yapmayı da yararlı görüyoruz:

Kabul bölgesi: “Kabul devleti (veya memleketi), Büyük Yüceği’lerin güney-batısındadır. Burası da büyük bir devlettir. Onların adet ve gelenekleri, Hindistan’dakilere benzer. Fakat onlar çok zayıftırlar ve ancak (başkalarına hizmet ederler. Bununla beraber onlar çok iyi tüccardırlar. Kişilerin zenginlikleri de şaşılacak kadar çoktur. Onlar her zaman aynı efendilerin idareleri altında yaşamamışlardır. Hindistan, Keşmir ye Part devletlerinden hangisi güçlü olmuşsa, bu bölgeyi de o kendi idaresi altına almıştır. Gücünü kaybeden devlet ise, burasını hemen kaybetmiştir. Buna rağmen Kabul (Kao-fu), Büyük Yüceği’lerin idaresi altına hiç girmemiştir. Bu sebeple eski Han sülâlesi çağında yazılan tarihler, yanlış yazmışlar ve (Büyük Yüceği’lerin) “Beş Yabguluk”larından (Hsi-hou) birini de, (Kabul) olarak göstermişlerdir. Halbuki burası daha önceleri, Part devletinin ilendi bulunuyordu. (Sonradan)

²⁰² Hirth, *China and Roman Orient*, a. yer.; TP, 1907, s. 186-7.

Büyük Yüeci'ler (hücumla geçmiş ve) Part devletini ele geçirmişlerdi. İşte bu sebeple Kabul, ilk olarak Büyük Yüeci topraklarına katılmıştı²⁰³.

“... Büyük Yüeci'lerin (veya Kuşan devletinin) elinde bulunan Kabul'dan yola çıkılıp, güney-batıya gidilirse, Batı denizi'ne yani (Umman denizi'ne) varılır. Doğuda ise P'an-ch'i devletine (veya memleketine) gidilir²⁰⁴. Bu memleketlerin hepsi, Hindistan'ın bir bölümünü meydana getirirler.”²⁰⁵

8. Herat ve Pamir bölgesi:

Aşağıdaki bölümde, Afganistan'ın kuzeyindeki Herat bölgesinden başlanarak, Pamir üzerinden Doğu Türkistan'a kadar uzanan yerler anlatılmıştır: “... Te-ju devletinin 100 ailesi, 670 kişisi ve 350 tane de seçme askeri vardır. Bu memleket, (Doğu Türkistan'da oturan) Çin genel valisinin (chang-skih) oturduğu yere 3530 mil uzaklıktadır. Çin başkenti Loyang şehrine ise, 12.150 mil uzaklıkta bulunur. (Doğu Türkistan'ın güney-batısında bulunan) Tse-ho şehri ile sınırdadır. Bu her iki yerin âdet ve gelenekleri de aynıdır. P'i-shan, (yani Deri-dağı'nı) geçip de, güney-batıya doğru yürünürse, Taş-Kurgan'a (Wu-hao) varılır. Oradan da asma (?) bir geçitten geçilerek, Keşmir'e (Chipin) gidilir. Buradan da altmış gün yürüdükten sonra, Herat'a (Wu-i-shan-li) gelinir. Bu memleket, binlerce mil genişlikteki bir düzlükte bulunur. O sıralarda bu memleketin adı, P'ai- ch'e şeklinde değişmişti. Buradan güney-batıya, çok uzaklara doğru yürünecek olursa, Basra körfezi'ndeki Bender buşir'e (T'iao- chi) gelinir. Bunun için de, at üzerinde, yüz gün gitmek gereklidir²⁰⁶.

9. “Kuşan” veya “Büyük Yüeci” devleti:

Yukarıda da geniş olarak gördüğümüz gibi Yüeci'ler, Büyük Hun İmparatoru Mete ve oğlu tarafından, büyük yenilgilere uğratılmışlardı. Bu sebeple Yüeci'ler, önce Batı Türkistan'a göçmüşler ve sonra da Afganistan ile

²⁰³ HHS, 118, s. 12a. TP, 1907, s. 192.

²⁰⁴ Bk. TP. 1905, s. 551; TP, 1907, s. 193 n.

²⁰⁵ HHS, 118, s. 12b; TP, 1907, s. 193.

²⁰⁶ HHS, 118, s. 8b; TP, 1907. s. 173; BEFEO, III, s. 397, n 4.

Hindistan'ın kuzey kesimlerini ellerine geçirmişlerdi. Tarihte Kuşan adı verilen bu devlete Çinliler, eski kavim adlarını unutmayarak, yine “Büyük Yü-eçi devleti” adını vermişlerdi. Bu sebeple aşağıda adlan geçecek olan Büyük Yü-eçi'ler, Kuşan'lardan başka bir kimse değillerdi:

“Büyük Yü-eçi'lerin, (yani Kuşan devletinin) başkenti, (Bedahşan'daki?) Lan-shih kenti idi. Batılarında, Part devleti vardır. (Başkentlerinden? Part devletinin başkentine) kırkdokuz günde gidilir. (Burasının, doğu Türkistan'daki Lukçun kentinde oturan Çin genel valisinden) uzaklığı ise, 6537 mildir. Çin başkenti Loyang kentinden uzaklığına gelince, bu da 16.370 mil-dir.

“Ailelerinin sayısı 100.000 ve nüfusları ise, 400.000 kişidir. 100.000 kadar seçme askerleri vardır. Vaktiyle Yü-eçi'ler Hunlar tarafından yenilmişlerdi. Bu sebeple (eski yurtlarından göçerek), Baktriya (veya Toharistan, Ta-hsia)'ya gelmişlerdi.

“Bu bölgeyi Beş-Yabguluk'a ayırarak (idare) ettiler²⁰⁷ (Ayrıca (Bk. yk.). (Bu beş yabguluk) şunlar idiler: Hsi-mi, Shuang-mi, Kuei-shuang (Kuşan), Hsi-tun ve Tu-mi.

“Bundan yüz yıl sonra, Kuşan Yabgusu” Kuzulakadfizes”, diğer dört yabguya hücum ederek, onları kendi idaresi altına aldı (Bk. yk.). Kendi kendisini de, kral, ilan etti. Bu sebeple devletin adı da, (kendisinin sahip olduğu yabguluğun adından dolayı) Kuşan oldu. Bundan sonra Part devletini (An-hsi), idaresi altına aldı. Kabul (Kao-fu) bölgesini zaptetti. Paktu (P'u-ta)'yı ele geçirdi²⁰⁸. Keşmir'i (Chi-pin) devletine kattı. Böylece bütün bu yerler Onun idaresi altına girdi. Seksen yaşında öldü.

“Kendi yerine oğlu vima-Kadfizes geçti (Bk. yk.). O da Hindistan'ı zaptetti ve (Hindistan'ı) idare etmek üzere (ayrı) bir vali tayin etti²⁰⁹. Bu sıralarda

²⁰⁷ “Yabgu unvanı” için bk. Hirth, Nachworte, s. 47-50.

²⁰⁸ TP, 1907, s. 191, n. 3; TP, 1905, s. 513-519; Franke, Beitrage zur Türkvölker., s. 99, n. 1. “Paktu: P'u-ta' karşılaştırması için bk. Marquart, *Untersuchungen zur Geschichte von Iran*. II, s. 176.

²⁰⁹ Bk. B. Ögel, Yü-eçiler, s 276.

Yüeci'ler, çok güçlenmişlerdi²¹⁰. Bu sebeple birçok memleketler onu, "Kuşan kralı olarak adlandırdılar. Fakat Çin, onların eski atlarını değiştirmeyerek, Onlara yine "Büyük Yüeci"ler demekte devam etti."²¹¹

10. Kuşan devleti ve Hindistan:

Az sonra Hindistan ile Ortaasya ilişkileri hakkında ayrı bir okuma parçası sunacağız. Ancak Kuşan veya Yüeci'lerin Hindistan ile olan ilişkilerini tamamlamak için, Çin tarihlerinin Hindistan bölümünden de bazı parçaları buraya aktarmayı faydalı gördük: "... Hindistan'da (Shen-tu) yüzlerce kent vardır. Her kentin de ayrı bir idaresi bulunur. Böylece, düzinelerle ayrı devletler meydana gelmiştir. Her devletin de bir kralı vardır. Bu krallar arasında her ne kadar ayrılıklar varsa da, bu krallıkların hepsi Hindistan adı altında toplanmışlardır. Bu çağda, (yani M.S. 125 yılında), onların hepsi Yüeci'lere, (yani Kuşan devletine) bağlandılar. (Kuşan kralı) onların kralını öldürdü ve (Hindistan'ı) idare etmek üzere bir vali tayin etti."

11. Hindistan ve Ortaasya bağları:

Bu çağda Ortaasya ile Hindistan ilişkileri, başlıca iki yönden gelişmişti. Gittikçe güçlenen Kuşan devleti, Doğu Türkistan'ın güney-batı kesimleri ile de ilgilenmeye başlamıştı. Nitekim Pamir üzerinden gelen Kuşan ordularının, Doğu Türkistan'da nasıl savaştıklarını yukarıda görmüştük. Diğer ilişkiler de özellikle Budizm nedeni ile gelişmeye başlamıştı. Türkistan'daki büyük ticaret kentlerinde yerleşip gelişen Buda dini, yavaş yavaş Çin'in içlerine doğru yayılmaya başlamış ve Hindistan ile ilişkiler daha çok gelişmeye başlamışlardı. Çinlilerin Hindistan'a, Hunların sınırlama göre yönelmiş olmaları da ayrıca mühim bir noktadır:

"(Hindistan'a), T'ien-chu ve Shen-tu adları verilir. (Hindistan), Hunların (Hiung-nu) binlerce mil güney doğusundadır. Onların âdet ve gelenekleri, Hunlarınkine (?) çok benzer. Fakat memleketleri çok alçak, rutubetli ve

²¹⁰ HHS, 118, s. 11b; TP, 1907, s. 187-192.

²¹¹ HHS, 118, s. 12a-b (Hindistan bölümü); TP, 1907, s. 193.

sıcaktır. Bu memleket, büyük bir ırmağın kıyısında bulunur. Bu memleketin insanları savaşmak için, fillerin üzerine binerler. Fakat Yüeci'lerden çok zayıftırlar. Onlar, Buda dini'ne inanırlar. Bu sebeple onlarda, hiçbir kimseyi öldürmemek ve savaşmamak, bir inanç ve gelenek haline gelmiştir.

“Kabul (Kao-fu) bölgesi de, bu memleketin bir bölümüdür. Bu bölge de, Büyük Yüeci'lere aittir. (Kabul ile ilgili bilgileri yukarıda vermiş bulunuyoruz). Hindistan'da (başkent, yüzlerce şehir vardır. Her şehrin başına da, bir idareci (vali) konmuştur. Bu sebeple düzinelerle krallıklar oluşmuştur. Her krallıkta da, bir kral bulunur. Bu krallıklar arasında, küçük ayrıcalıklar vardır. Fakat buna rağmen hepsine birden Hindistan (Shen-tu) adı verilir...

“... Bu memleketin başlıca hayvan ve diğer şeyleri şunlardır: Filler, gergedanlar, kaplumbağa (ve buna benzer hayvanların değerli kabukları), altın, gümüş, bakır, demir, kurşun ve kalay.

“Batıda, Suriye ve Filistin (Ta-ch'in) ile ilişkileri vardır. Bu sebeple bu memleketlerin en değerli eşyaları, (Hindistan'da da) bulunur. Ayrıca ince tüller, en iyi yün halılar, her türden parfümler, şekerler, biber, zencefil ve karatuz gibi şeyler de vardır.

“M.S. 89-105 yılları arasında, Çin'e çok defalar elçiler göndererek vergi ve hediyeler sundular. Daha sonra Doğu Türkistan Çin'e karşı baş kaldırmış ve bu sebeple de, (Çin ile Hindistan ilişkileri bir süre için) durmuştu.

(Buda dini sebebi ile Çin, Ortaasya ve Hind ilişkileri): “Eski bir inanışa göre (Çin) imparatoru Ming (M.S. 48-75), rüyasında, vücudu altından olan, uzun boylu bir insan görmüştü. (Bu altın kişinin) başının tepesinden ışıklar ve nurlar saçıyormuş. İmparator (ertesi gün) etrafındakilere bu rüyanın yorumunu sordu. Etrafındakiler ise ona şöyle cevap verdiler: “-Batı bölgelerinde Fu (Buda) adını taşıyan bir Tanrı vardır. Onun, onaltı ayak uzunluğunda bir boyu vardır ve rengi de sarıdır!” Bunun üzerine İmparator, Buda dini hakkında bilgi alabilmek için, Hindistan'a bir elçi gönderdi. Bu sırada Çin'de herkes, hayâllere tapınıyorlardı. Çin'de Budizme ilk önce inanan, Ch'u devletinin Ying adlı beyi oldu. Bundan sonra da bazı kişilerin, Buda dinini kabul ettikleri görüldü.

“Çok sonra Çin İmparatoru Huan (M.S. 147-167) kutlu şeylere saygı duydu ve bu arada da Buda ile Laotse'ye çok defalar kurban sunmayı ihmal

etmedi. (Bunu gören) halk da yavaş yavaş Huda'ya inanmaya başladılar ve böylece bu din de gün geçtikçe (Çin'de) yayılmaya başladı²¹².

“Buda dini ve onun değiştirici kutsal etkisi, Hindistan kökenlidir. Çin'deki her iki Han sülâlesi çağında yazılmış coğrafya ile ilgili raporlar bu konu üzerinde hiçbir şey söylemezler, (ünlü Çin gezgini) Chang Ch'ien (M.Ö. 139-128), gezi raporunda Hindistan hakkında ancak şunları yazar: “Burası çok sıcak ve rutubetlidir. Halk savaşmak için fillere binerler”. (Bk. yk.) (Çin) generali Pan Yung'a gelince: O da, “Buda'ya tapınan insanlar ne öldürür ve ne de hücum ederler” derse de, bu dinin mükemmel üslubu, (kutsal kitaplardaki) fevkalâde doktrinleri, insanları güden yetenekleri hakkında yeter derecede bilgi verememiştir.

“Sonradan işittiklerimize göre, bu konuda şunları söyleyebiliriz: Bu memleket şimdi bile Çin'den daha iyi gelişmektedir²¹³.

Tarihçi bundan sonra özellik ve büyüklükleri üzerinde durur.

Kendisinden öncekileri eleştirir. Çünkü kendisi Buda dinine gönül vermiştir. Bu nedenle “Sonraki Han Sülâlesi Tarihi”nin, “Batı memleketleri” ile ilgili bölümü adeta Buda İlâhileri ile biter. Batı memleketleri Çin tarafından nasıl öğrenildi? Sonraki Han Sülâlesi tarihi Batı memleketleri ile ilgili bölümünü bitirirken, bu konuda bize çok güzel bir bitiş vermektedir:

Sonuç:

Burada Batı memleketlerinin gelenekleri ile coğrafyası hakkında verilen bilgiler, bundan önceki çağlarda ne duyulmuş ve ne de söylenmiştir. Gerçi daha önceki Han sülâlesi çağında (yaşamış olan gezgin) Cang Çien (M.Ö. 139-128), uzak ülkeleri (Çin'e) tanıtmak için bir plan düşünmüştü. Ancak buna yalnızca (general) Bançao erişmiş ve bundan dolayı da, Saray Marki'liğine yükselmişti. Öz olarak şu denebilir ki, O, Batının çok uzak ülkelerinde başarılı hizmetler yerine getirmiş ve yabancı ülkeler ile ilişkiler kurarak kendisine bağlayabilmişti. İster silah zoru ile, isterse zengin hediyelerle kazanılmış olan bu ülkelerin hepsi, (Çin'e) gelerek memleketlerinin en değerli

²¹² HHS, 118, s. 121, 12a; TP, 1907, s. 192-194. Ayrıca bk. TP, 1905, s. 546, 550; BEFEO, III, s. 392

²¹³ HHS, 118, s. 14a-b; TP, 1907, s. 217 vd.

şeylerine sundular. Ayrıca en yakın akrabalarını da, (Çin sarayına) rehin olarak bıraktılar. Bu insanlar, başları açık ve dirsekleri üzerinde Doğuya doğru sürünerek, gelmiş ve Çin İmparatoruna saygılarını sunmuşlardı. Bu sebeple bunlar, Wu ve Chi adlarını taşıyan iki daire ile idare edilmişlerdi. Bu iki daire, Genel vali (Bançao'nun) emri altında işlerini bölüşerek, bu memleketlerin hepsi üzerinde otoritelerini kurmuşlardı.

“Bu verimli topraklarda, yeni ziraat kolonileri yerleştirmişler ve çeşitli yol merhaleleri kurmuşlardı. Ayrıca büyük yollar üzerinde, posta istasyonları için, yapılar yaptırmışlardı. Acele haberler taşıyan postacılar ile tercümanlar, her mevsimde durmaksızın gidip gelebilmişlerdi. Ticaret yapmak isteyen Batılılar, (Çin) ile ilişki kurup görüşmek isteyen yabancılar, her gün (Çin'in) kapı kulelerinin altlarında toplandılar.

“Daha sonra (General) Kan Ying, Basra körfezine (T'iao-chi) kadar ulaştı ve Part devletini (An-hsi) baştanbaşa gitti. Irak ve Suriye'yi (Ta-ch'in), uzaktan görebilmek için, Batı denizi'ne kadar gitti. Yü-men ve Yang gibi Çin kapılarının ötesinde ve kırkbin milden fazla uzunluktaki bir yol üzerinde, gezilmeyen hiçbir memleket kalmadı. İster az veya ister çok olsun, bu memleketleri en ince noktalarına kadar incelenerek yazıldı ve (bu açıklamalara göre), gerçek prensipler dikkatle arandı:

“Bu memleketlerin türlü çeşitteki ekinleri, hububat çeşitleri ile yiyecek şeyleri, sıradağlarının ana bölümleri, akarsularının kaynakları, karşılaştırma yolu ile az veya çok onların iklimleri, sıcaklık veya soğukluk, dağların arasından geçen yolların durumları, uçurumlar üzerine kurulmuş küçük tahta köprüler, karşıdan karşıya ipe tutunularak geçilen yerler, geçilmesi gereken kum çölleri, sıtma bölgeleri ile başağrısı veren yerler, büyük rüzgârları bulunan memleketler ile cin ve perilerin yaşadığı yerlerin hepsi (biri bir yazıldı).”

XXVII. BÖLÜM

HUNLARIN KONTROLUNDAKİ TÜRKİSTAN

(Türkistan'da Hun-Çin üstünlük savaşları)

(M.S. 105 -135)

A. HUNLAR VE TÜRKİSTAN

I. HUNLARIN YENİDEN GÜÇLENMELERİ (M.S. 105):

1. Çin'e karşı Ortaasya'da ayaklanma:

Yukarıda da geniş olarak açıkladığımız gibi ünlü Çin generali Bançao, kendisine karşı direnen ve Ortaasya'nın en güçlü kalesi olan Karaşar kentini de düşürdükten sonra, artık rahatlamıştı. Bu sebeple kendisine “Batı Memleketleri Genel valisi” unvanı da verilmişti. Ortaasya'da Çin üstünlüğünü tamamlayan bu ünlü general, artık gözlerini Önasya'ya giden “İpek yolları” üzerine çevirmişti. “General ‘yardımcısı Kan Ying’i gidilebilecek en uzak bölgelere kadar gönderdi. (Bu Çin elçisi) Batıdenizi’ne, (veya Akdeniz’e) kadar gidip döndü. Bundan önce hiçbir Çinli bu bölgelere ayak basmamıştı. Eski Çin kitaplarında ise bu memleketler hakkında en ufak bir bilgi bile verilmemişti. Ancak bu çağda bu ülkelerin coğrafyası hakkında bütün bilgiler toplanabildi. Bu sebeple de oraların en değerli eşya ve malları (Çin’e kadar) getirilebildi...”²¹⁴

Çin tarihlerinden alınarak verilmiş olan yukarıdaki bilgiler, Çin generallerinin Türkistan'da ne denli güçlü ve şuurlu bir koloni kurmuş olduklarını göstermektedir. Bu sırada Çin Sarayının bu bölge ile ne ilgilenecek ve ne de takviye kuvvetleri gönderebilecek bir gücü kalmıştı. Aslında Kuça kentinde oturan bu Çin generali, Tanrıdağları'nın kuzeyini yayılan Hun oymaklarını

²¹⁴ HHS, 118, s. 2-3: TP, 1907, s. 159; Franke, I, s. 399-400.

kontrol edebilecek bir durumda değildi. Nitekim 96 yılında Çin garnizon komutanına karşı Turfan'ın kuzeyinde ilk ayaklanmalar görülmeye başlar.

Öyle anlaşıyor ki Ön-Turfan Beyi ile anlaşılan Çin garnizon komutanı, Arka-Turfan beyini değiştirerek başka birisini yerine koymak istemişti. Hun oymaklarının yayıldığı bir bölgede bulunan Arka-Turfan beyliği, Çin'e her zaman için sadakat göstermiyordu. Böylece Çin komutanının bu hareketi de bardağın taşmasına bir sebep olmuştu. Bu olanlar ile ilgili bilgiyi, biraz güç anlaşılmasına rağmen okuyucularımıza vermeği faydalı görüyoruz: "... 96 yılında (Çin garnizonu komutanı) Suo Chün, Arka-(Turfan) beyi Sho-ti'nin beyliğini elinden alıp, onun yerine Hsi-chi adlı birini geçirmek istedi. (Çin'e hizmet etmiş olduğu anlaşılan bu bey), "Barbarları Yenen Bey" unvanını bile kazanmıştı. Buna kızan Arka-Turfan Beyi, Ön-Turfan beyinden şüphelendi, Ön-Turfan Beyinin kendisine hıyanet etmiş olduğunu düşündü. Ön-Turfan Beyi Wei-peï-ta'ya öcünü almak için hücum etti. Ön-Turfan Beyinin karısı ile çocuklarını esir etti."²¹⁵

Fakat Çin henüz daha gücünü yitirmemişti. Çeşitli kavimlerden derlenmiş bir Çin ordusu Kansu'dan yola çıktı ve bu ayaklanmayı bastırdı: "... 97 yılında (Çin) generali Wang Lin, Liangcou bölgesine bağlı altı komutanlığın yirmibin askerini alarak yola çıktı. Bu ordunun askerleri Tibetli ve güneyli askerler ile Türkistanlılardan (?) (Hu) oluşmuştu. Arka-Turfan beyine hücum edilerek, yenilgiye uğratıldı. Binden fazla kişi tutsak edildi. Arka-Turfan beyi Sho-ti ise, "Kuzey Hun arazisi" içine kaçmak zorunda kaldı. Fakat Çin ordusu onu kovalayarak yakaladı ve öldürdü. Arka-Turfan Beyliğine de onun küçük kardeşi getirildi..."²¹⁶

Beş-Balıg bölgesinde bulunan Arka-Turfan Beyinin, Hunlar ile ilişki kurmuş olduğu ve sıkışınca da Hunlara kaçtığı, yukarıdaki vesikadan açık olarak anlaşılmaktadır. Fakat Hunlar bu sırada çok zayıf olduklarından, Çin ordusunu karşılayacak bir güçte değildiler.

2. "Proto-Moğol"lar ve Hunlar:

Şimdiye kadar Hunları Batıya itmekle Çin Sarayının gözüne girmiş olan Sienbi ve Wuhuan gibi Proto-Moğol kavimleri, bu defa kendi gözlerini Çin

²¹⁵ A. yer.

²¹⁶ HHS, 4, s. 14-15; HHS, 118, s. 20b: TP, 1907, s. 212: Chü-shih hakkında.

topraklarına doğru çevirmişlerdi. Ortaasya Hunları ile bu kavimler arasında büyük Gobi çölü girmiş ve birbirlerinden uzaklaşmışlardı. Çin'deki Güney Hunları'nda taht ve oymak kavgaları başlamış ve bu savaşlar Çin'in rahatını iyiden iyiye kaçırmışlardı. Çin Sarayı Proto-Moğol kavimlerini Güney Hunları'na karşı kullanma yolunu seçmişti. 94 yılından sonra başlayan ve bitip tükenmeyen bu savaşlar hakkında geniş bilgi vermeyi, Türk okuyucular için yetersiz görüyoruz. Ancak araştırmacılar için ana kaynakları vermeden de geçemeyeceğiz: Bu konuda en önemli kaynağımız, "Toba sülâlesi Tarihi"nin (Wei-shu) kaybolan 4. bölümüdür. "Sonraki Han sülâlesi tarihi"nin (79, 20-23) ile 80. bölümlerini de buna katmak gereklidir.²¹⁷

II. TÜRKİSTAN'DA ÇİN'E KARŞI İSYANLAR:

Kaşgar ve Kuça isyanı (M.S. 102):

M.S. 102'de Kaşgar ve Kuça'da patlayan ilk isyanlar, ünlü ve hiçbir yenilmeye uğramamış olan general Bançao için gerçek bir hayal kırıklığı olmuştu. Bunun da başlıca üç sebebi olmalı idi: 1)- Bançao ihtiyarlamış ve enerjisi ile gücünü yitirmişti. 2)- Çin Sarayında öne geçen barışçı ve pasifistler, Bançao'nun istediği yardımları göndermemişlerdi. 3)- Türkistan'a yeni olarak gönderilen, Jen Shang adlı generalin çok sert ve popüler olması.

Bançao, otuzbir yıl Doğu Türkistan'da kalmıştı. Büyük bir asker olduğu kadar, büyük bir idareci ve politikacı idi. Fakat M.S. 100 yılında artık çok ihtiyarlamıştı. Çin Sarayına kendisinin Çin'e geri alınması için, çok uzun bir mektup yazdı. Bu mektubun tamamı generalin biyografyasında yer almıştır. Bu mektup da Ortaasya tarihi bakımından büyük bir değer taşır.²¹⁸ General Bançao Çin'e geri alınmadan önce yerine general Jen Shang tayin edilmişti. Bu general de daha önce, yani 91-94 yıllarında Türkistan'a yapılan Çin akınlarında bulunmuştu. (Bk. JS. yk.) Bundan sonra da Çin'in kuzeyine tayin edilmiş ve Proto-Moğol kavimlerini, ayaklanma hâlinde olan Güney-Hunları'na karşı yönetmişti.²¹⁹ Yeni tayin edilen "Batı Memleketleri Genel

²¹⁷ Wei-shu'nun metninin yeniden kuruluşu için bk. Schreiber, s. 172 vd.

²¹⁸ Ban Çao'nun mektubu için bk. HHS, 77: TP, 1906, 244.

²¹⁹ Schreiber, *a. esr.*, s. 172.

valisi" yola çıkmadan önce Bançao ile görüşmüş ve ona şöyle demişti: "- Sayın üstadım! Siz otuz yıldan fazla dış memleketlerde hizmet yaptınız. Ben de bu zayıf kişiliğimle sizin başarılarınızı izledim. Fakat bana verilen bu iş benim için çok ağırdır. Benim görüş ve anlayışım henüz daha çok yüzdendir. Beni bu konuda biraz aydınlatabilir misiniz!" Ünlü ve tecrübeli Bançao'nun ona verdiği şu karşılık büyük bir değer taşır:

"- Ben artık ihtiyarladım. Herşeyi açık olarak göremiyorum. Size önce-leri de birçok büyük vazifeler verilmişti. O kadar ki, ben bile bu mevkilere kadar çıkabildim mi? Bununla beraber size bir şeyler de, söylemek zorundayım. Ben, âciz olarak sizden şu istekte bulunacağım: Çin şeddinin ötesinde olan subaylar, kendi oğullarımız gibi inançlı ve torunlarımız gibi, bize sonuna kadar itaat edebilecek kişiler değillerdir. Onların hepsi de, birkaç hata veya suçları sebebiyle oralara sürgün edilmiş ve sınırdaki askeri kolonilerde bulunan garnizonlarda vazifelendirilmiş kimselerdir. Ayrıca dış memleketlerin halkı da, kuşlar ve yaban hayvanlarına benzeyen, hislere sahiptir. Onlarla karşılıklı olarak anlaşmak veya onlar tarafından yok edilmekten kurtulmak da çok güçtür. Siz ise, yaratılış bakımından sert ve heyecanlı bir kimsesiniz. Berrak ırmaklarda, büyük balık bulunmaz. Çok inceliklere dikkat edilerek yürütülen bir devlet idaresinde de, aşağıdakilerden fazla bir sevgi ve saygı kazanılamaz. Biraz kaypak olunuz ve bazı şeyleri de hoş görünüz. Yapılan bazı küçük hatalar karşısında, sabırlı olunuz. Elinizde, yalnızca büyük prensipleri koruyunuz!"²²⁰

Bançao'nun yerine gönderilen bu general, M.S. 102'de Türkistan'a geldi. 106 yılında ise Türkistan Beyliklerinin hep beraber hazırladıkları büyük isyan koptu: "Batı memleketlerinin birçok beylikleri isyan ederek, Kaşgar kentinde oturan Çin genelvalisi Jen Chang'a hücum ettiler." Bu isyan ile ilgili bilgiler, yalnızca Türkistan'daki Çin Genel valisinin yardımına koşan, yine Çin generali Liang Ch'in'in biyografyasında verilmiştir.²²¹ Bundan dolayı 106. yılı isyanları ile ilgili bilgilerimiz, çok kısıtlıdır. Çin Sarayı, Bançao'nun yerine gönderilen bu Genel valinin başarısızlığını görünce onu geriye alır ve

²²⁰ Mc Gown, s. 292 de vesikayı kısaltmış ve manasını da değiştirmiştir. Doğrusu için bk. TP, 1906, s. 243-244.

²²¹ HHS, 77: TP, 1905, s. 255-56: HHS, 5. s. 1a: TP, 1907 s. 160 n.

yerine yeni bir Genel vali tayin eder. Türkistan'daki ayaklanmalar gittikçe genişlemeye başlar ve yeni Genel vali Tuan Hsi'de, başkaldıran Türkistanlılar tarafından kuşatılır. Çin tarafını tutan Kuça beyinin durumu da gittikçe güçleşmeye başlar. Türkistan'daki Çin ordularının yardımına koşan General Liang Ch'in, "Kuça beyine kentini savunmak için, yardımda bulunmak istediğini bildirir. Kuça Beyi buna razı olur. Fakat etrafındaki Kuçalı subaylar, Çin yardımına şiddetle karşı çıkarlar. Buna rağmen Çin generali, Kuça'daki... Çinlileri kurtarmak için şehre girer. Bunun üzerine bütün Kuça halkı ve askerleri, (Çin taraftarı olan) Beylerine isyan ederler. Uc-Turfan (Wen-su) ve Ak-Su'dan (Chü-mo) gelen (ve Çin idaresine karşı isyan etmiş olan) askerler ile birlikte, Kuça'yı dışarıdan kuşatırlar..."²²²

Çin tarihlerine göre kuşatılan Çin generali, Kuça'yı kuşatan Türkistanlı askerleri yenilgiye uğratmış ve onları kılıçtan geçirmişti.

Halbuki durum, hiç de öyle değildi. Nitekim az sonra aynı kaynak şöyle diyordu: "... Bununla beraber yollar kesilmiş ve (Çin Sarayından) gönderilen emirler, istenilen yerlere gidememişti. Çin Sarayı bir yıl kuşku ile yaşadı. Çin Sarayının ileri gelenleri ile büyük memurlar bu konuya bir çözüm yolu bulmaları için çağrıldılar. Fakat hepsi de Batı memleketlerinin, çok uzak ve erişilmesi çok güç olan yerler olduklarını söylediler..."²²³

III. ÇİN'İN TÜRKİSTAN'DAN ÇEKİLMESİ:

1. Çin, Türkistan'dan çekiliyor (M.S. 107):

Çin İmparatorunun 105 yılında ölmesi ile Çin Sarayı ile idaresinde de epey değişiklikler olmuştu. "Sonraki Han sülâlesi tarihi"nin Batı memleketleri ile ilgili bölümü bu değişiklikleri özetleyerek bize çok açık olarak anlatmaktadır: "... 105 yılında İmparator ölünce Batı Memleketleri baş kaldırdılar... 107 yılında (Türkistan'daki bazı yerler baş kaldıranlar tarafından) hücum edilerek alınmıştı. Jen Chang ve Tuan Hsi gibi, iki (Çin) Genel valisi de (baş kaldıranlar tarafından) kuşatılmışlardı. (Çin) Sarayı, bu memleketlere kadar el uzatmanın güç olduğunu düşündü. Ayrıca uzaklıkları sebebiyle ilişki

²²² HHS, 77: TP, 1906, s. 256.

²²³ Aynı esr., s. 257.

kurma ve orasını elde tutmanın da çok güç olduğu sonucuna vardı. (Türkistan 8 Genel valiliğinin kaldırılması emredildi. O günden sonra, Batı memleketleri (Çin tarafından) terkedilmiş oldu.

“Kuzey Hunları bunun üzerine yeniden harekete geçtiler. Çeşitli (Türkistan) Beyliklerini kendi idaresi altına aldılar. Beylikler arasında rekabet yarattılar. Çin sınırlarında on yıl süre ile huzursuzluk doğurdular.”²²⁴

Üç Çin generali, Türkistan’da Kayboluyor: Coğrafyacılar, Çin’in Türkistan’dan çekilme sebeplerini, böyle anlatırlarken gerçek durum, askerlerin biyografyasında daha iyi belirleniyordu. Üç büyük Çin generali ile Çin orduları, “Türkistan’da kaybolmuşlardı”: “Durmadan, baş kaldırmalar oluyordu. Ayrıca oradaki Çin memurları ile asker kolonilerinin, masrafları da gittikçe artıyordu. Bundan dolayı, ‘Batı Memleketleri Genel valiliği’ 407 yılında kaldırıldı. Atlı birlikler komutanı Wang Hung’a... (Türkistan’a) giderek şu Çin generallerini araması emredildi: General (Liang) Ch’in, (Tuan) Hsi ve (Chao) Po, ayrıca Lukçun ve Hami askeri kolonilerinden giden (ve kaybolan) askerler ile subayları da arayacaktı...”²²⁵

108 yılında patlayacak olan “Tibet isyanı”, Çin Sarayının dikkatlerini Kansu bölgesine çevirecektir. Türkistanlılar, bu sırada kuşatılmış olan Çin generalleri ile askerlerini de, serbest bırakmışlardır. Bu savaşlar sırasında Tibet lideri kendisini “Tibet İmparatoru” veya “Gökünüğlu” olarak ilân eder. Fakat 118 yılında Tibet isyanları bastırılır.²²⁶ Çin de bundan sonra, yine Türkistan işleri ile uğraşmak için zaman bulur.

2. “Güney Hunları” ve Proto-Moğol isyânı (M.S. 107-109):

O. Franke’nin de dediği gibi, Çin’in Şansi eyâletinde perişan bir durumda yaşayan Güney Hunları, isyan ettiler.²²⁷ Çin Sarayı bir yandan Tibet isyânı ile uğraşırken, Güney Hunları da harekete geçmiş ve birçok Çin garnizon-

²²⁴ HHS, 118, s. 2b: TP, 1907, s. 161.

²²⁵ HHS, 77: TP, 1906, s. 257.

²²⁶ M.S. 107-118 yılındaki Tibet isyanları için bk. HHS, 120, s. 10a-11b; HHS, 77: TP, 1906, s. 256. HHS, 5, s. 1-7: TP, 1907, s. 160 n.; Mc Gown, 8. 294.

²²⁷ Franke, I, s. 401.

larını kuşatmışlardı.²²⁸ Ayrıca Çin Sarayı, 107 yılının haziran ayında, Çin memurları ile askerlerini Hami şehrinden geri çekmek zorunda kalıyordu.²²⁹ Proto-Moğolların bu çağdaki en güçlü kolu olan Sienbi'ler, daha 106 yılında, doğudan Çin'e karşı akına geçmişlerdi. Bunlara karşı giden Çin ordusunu "pusuya düşürmüşler ve kaçan Çin askerleri de" büyük sayıda ölü vermişler ve bu sebeple de, Çin Sarayında yas tutulmuştu.²³⁰

3. "Proto-Moğolların yerleri" bakımından, bu çağla ilgili bilgilerin, ayrı bir değeri vardır.

Bu kaynaklarda, "Yüyang... ve Yenmen'deki Wuhuan lideri"nden söz açılmaktadır.²³¹ Yine aynı, yerde "Wuhuan lideri, Sienbi ve Hunlar ile birleşerek, Taichün, Shangku, Chochün ve Wüyüan gibi Çin şehir ve bölgelerini yağma ettiler", denmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki Şansi'nin kuzeyinde, artık pek fazla Hun kavimleri kalmamışlardı. Fakat Şensi'nin kuzey batısındaki Wüyüan'ı, Hunların yağmalamaları normal görülmelidir.

109 yılında Güney Hunlarının talihleri yeniden döner. Zaten Çin'in ortası sayılan, Fengchou'da oturan Hunlar yenilirler.²³² Proto-Moğol kavimlerinden "Sienbi ve Wuhuan'larda geri çekilerdi. Çin sınırlarının dışındaki kendi yurtlarına giderler."²³³

Proto-Moğollarının Çin'in kuzey sınırlarındaki akınları bu çağda, kronoloji bakımından birbirlerine çok karıştırılmışlardır. Schreiber Çince kaynakları, ince bir kritik ile yeniden yayımlanmıştır. Fakat bu yayının da, tam olarak inandırıcı olduğundan kuşkuluyuz. 109 yılına ait olan şu bilgi, Proto-Moğolların, hemen hemen Çin'in kuzey sınırlarının hepsinde rol oynadık

²²⁸ HHS, 5, s. 9-10; HHS, 119, s. 25a-b; HHS, 77, s. 27-28; Prof. Eberhard, *Belleten*, 16, s. 417-418.

²²⁹ HHS, 5: *Belleten*, 16, s. 417-418.

²³⁰ Schreiber, a. eser, s. 173- 174.

²³¹ *A. esr.*, a. yer.

²³² *A. esr.*, s. 175.

²³³ Kaybolan Wei-shu: *A. esr.*, a. yer.

larını göstermektedir: “... 109 yılının eylül ayında Yenmen Wuhuan’ları ile Sienbi’ler karışıklık çıkardılar. Wuyüan ve Kao-ch’ü kentlerinde bulunan Çin garnizonları onları bastırdılar...”²³⁴ Proto-Moğolların bu çağdaki yayılma bölgeleri, bu bilgiden de anlaşılmaktadır. Çin’e başeğen “Güney Hunları” ise, Çin ile birlikte Tibet isyanını bastırmaya çalışırlar. Bu olanlar ile ilgili bilgiler, “Sonraki Han sülâlesi tarihi”nin 77. bölümündeki, generallerin biyografyalarında bulunur.²³⁵

IV. KAŞGAR BEYLİĞİNİN GÜÇLENMESİ:

Çin ordularının, Doğu Türkistan’ı tam olarak bırakıp geri gitmeleri üzerine, Türkistan’ın yerli şehir beyleri arasında, yeni rekabetler başlamıştı. Bu çatışmalar sonunda artık Türkistan, Kaşgar, Kuça ve Hotan gibi üç beylik tarafından idare edilmeye başlamıştı. Kuça ve Hotan’ın faaliyetleri hakkında kaynaklarımızda pek fazla bilgi verilmiyor. M.S. 114-116 yıllarında nedense, Kaşgar hakkında daha fazla bilgi bulabiliyoruz:

1. Kaşgar Beyliği ve “Kuşan devleti”:

Kuşan devleti bilindiği üzere, ünlü Kral Kanişka’dan sonra Afganistan, Hindistan ve Batı Türkistan içlerinde iyice yayılmış ve yerleşmişti. Kuşan devletinin kronolojisi çok karanlıktır. Kanişka’nın M.S. 78’den sonra hükümdarlık yapmış olması olağan görülmüştür.²³⁶ Kuşan devletinin genişlemesi, Kanişka’dan sonra da durmamıştı. Çin kaynakları ise, Kuşan devletini halâ Yüeçi adı ile adlandırıyorlardı: “... M.S. 114-116 yılları arasında Kaşgar beyi, Ankuo, Ch’enp’an adını taşıyan dayısını, Kuşan (Yüeçi) devletine sürgün etmişti. Kuşan kralı da (sürgün edilen bu Kaşgar prensini), sevinerek kabul etmişti. Daha sonra (Kaşgar beyi) Ankuo, arkasında hiçbir erkek çocuk bırakmadan ölmüştü. Bunun üzerine (ölen beyin) annesi, Kaşgar’ı kendi başına idare etmeye başlamıştı. Anne kraliçe, daha sonra (Kaşgar’ın) ileri gelenlerini

²³⁴ A. esr., s. 176 vd.

²³⁵ HHS, 77, 1-20.

²³⁶ B. Ögel, *Yüeçiler*; (Kuşan kronolojisi bölümü).

toplamış ve (Kuşan devletine sürülmüş olan) prens ile aynı anneden doğmuş İ-fu adlı bir prensin, (Kaşgar) tahtına çıkarılmasını karar altına almıştı.

“Kuşan devletinde sürgün olarak yaşayan Kaşgar prensi, bu haberi duyunca, Kuşan (kralına çıktı ve) şu dilekte bulundu: “- Gerçi ölen Kaşgar beyi, kendisine bir vâris bırakmamıştır. Fakat baba tarafından gelen akrabaları ise, henüz daha küçük yaştadırlar. (Şimdi tahta çıkarılmak istenen) İ-Fu’nun, ben amcasıyım. Kral olmak benim hakkımdır”.

“Kuşan (kralı) prensin yanına bir birlik kattı ve onu Kaşgar’a gönderdi. Gerçi Kaşgar’ın ileri gelenleri de, sürgün prene karşı derin bir saygı duyuyor ve onu seviyorlardı. Fakat bunun yanında, Kuşan devletinden de kuşkulanıyorlardı. Daha önce tahta çıkardıkları İ-Fu’nun elinden, mührü ile (hükümdarlık) kordonunu aldılar ve hemen yola çıkarak, (Kuşan devletinden gelen sürgün amcasını) karşılamasını salık verdiler. Böylece (sürgünden gelen) Ch’en-p’an’ı, Kaşgar kralı olarak ilân ettiler...”²³⁷

2. Kaşgar Kuça ve Hotan rekabeti:

Çin ordusunun Türkistan’dan çekilmesi ile, yerli beylikler arasında çatışmaların doğması beklenen bir şey idi. Kaşgar beyliği Batı Türkistan, Afganistan ve Hindistan’ı elinde tutan Kuşan devleti ile ilişkilere güç verince, durumu daha da iyileşmişti: “Birçok defa Hotan beyliğine karşı baş kaldırmış olan Yarkend beyliği, (Hotan ile ilişkilerini kesip), Kaşgar beyliğine bağlandı...”²³⁸

Bu çağla ilgili kaynaklarımız çok az ve tektir. Bundan dolayı Kuça ve Hotan Beyliklerinin durumu hakkında hiçbir şey söylenmemektedir. Bilindiği üzere Kuça Beyliği, Tanrıdağları güneyinden giden “Kuzey İpekyolu”nu kontrol altında bulunduruyordu. “Güney İpekyolu”nun gerçek sahibi ise, Hotan beyliği idi. Kaynağımız, bu çağla ilgili sözlerini şöyle bitiriyordu: “... Kaşgar (beyliği) böylece güçlendi. Kuça ve Hotan beylikleri ile rakip bir beylik haline geldi...”²³⁹ Bu satırlardan da anlaşılıyor ki daha önceleri Kaşgar’ın durumu, Kuça ve Hotan’a göre daha az güçlü idi.

²³⁷ HHS, 118: TP, 1907, s. 204 vd.

²³⁸ A. esr., a. yer.

²³⁹ A. yer.

B. TÜRKİSTAN'DA HUN ÜSTÜNLÜĞÜ

1. Ortaasya'da bir "Hun devleti" (?):

Şimdi en önemli konuya gelmiş bulunuyoruz. Mc Govern'e göre Ortaasya'daki "Kuzey Hun devleti", M.S. 107 yılından sonra, gittikçe güçlenmeye başlamıştı. Bunun için, Doğu Türkistan'ın kuzey kesimleri de, bu Kuzey Hun devletinin idare ve kontrolü altında bulunmalı idi. Daha çok Çungarya'da toplanmış ve yerleşmiş olan Kuzey Hun devletinin, Doğu Türkistan'ın tamamını bile idaresi altında tutmuş olması, herhalde çok muhtemel idi.²⁴⁰ Olanları, dar bir görüş çerçevesi ile veya bir Çinli gibi, görmeyen Mc Govern, bizce bu düşüncesinde haklı olmalıdır. Gerçekten 105 yılından 123 yılına kadar Ortaasya'daki olayların gelişmesi de öyle olmuştu. Ancak kaynaklarda bir "Ortaasya Hun devleti"nin değil: daha çok büyük Hun oymaklarının adı geçmekte idi (Bk. a.şğ.). Bunun bir sebebi de, Ortaasya'daki Hun devletinin çok daha batıda ve Çinlilerin çok uzakta kalmış olmasından, ileri gelebilirdi.

2. Hunlar Türkistan'da (M.S. 105-119):

Ortaasya'da, gerçek bir Hun devletinin, bulunup bulunmadığı ile ilgili yukarıdaki girişimizi yaptıktan sonra, artık kaynakların ne dediklerini, gözden geçirebiliriz. Herşeye rağmen kaynaklar, henüz bir Hun devletinden veya hiç olmazsa, Hunların baskı ve tesirlerinden söz açmaktadırlar: "... (Çin Orduları Türkistan'daki) birçok beylikleri yeniden ele geçirdiler ve böylece onları tekrar idareleri altına aldılar. (Hunlar bu beyliklerin de) yardımı ile (Çin) sınırlarında on yıldan fazla türlü karışıklıklar çıkardılar."²⁴¹

M.S. 107 yılından sonra Türkistan'daki durum, yukarıda anlatıldığı gibi geliyordu, öyle anlaşıyor ki, daha sonra Çin sınırlarındaki durum, Çinliler için artık dayanılmaz bir hal almıştı. Bundan dolayı Tunhuang Çin valisi, Çin İmparatoruna, "(Hunların) verdiği zarar ve yaptıkları zulümden dolayı şikâyetle bulunmak" zorunda kalmıştı. Bu zamana kadar, Türkistan ile hiç ilgilenmek istemeyen Çin Sarayı, politikasını değiştirmek zorunda kalmıştı: (Çin) İmparatoru, General Suo Pan'a emrine bin asker alarak Hami kenti-

²⁴⁰ Mc Gowern, 295, vd.

²⁴¹ HHS, 118: TP, 1907, s. 160.

ni ele geçirmesini ve orada kuracağı garnizon ile (Batı Memleketlerindeki) asayiş düzenlemesini emretti. Bunu (gören) Ön-Turfan beyi ile (Lobnor'un güneyindeki) Şaşan beyi Çin'e (yeniden) bağlandıklarını bildirdiler.

"Birkaç ay geçmeden Hunlar (Hiung-nu), Arka-Turfan beyi ile birleşerek harekete geçtiler. Her ikisi birlikte hücum ederek, (Çin generali) Suo Pan ile çevresindekileri büyük bir bozguna uğrattılar. Bundan sonra da Ön-Turfan beyine hücum ettiler ve onu da yenip kaçırdılar. (Bunların bu başarıları üzerine) Şaşan beyi de tam bir paniğe kapıldı ve Tunhuang'daki (Çin) valisinden yardım istedi. Çin valisi de bunu bir neden bilerek ordusu ile harekete geçip, Hunlara (Hinug-nu) hücum etmek istedi. Böylece yenilen (Çin Generali), Suo Pan'ın öcünü de almış olacaktı. Ayrıca Batı Memleketlerini de ele geçirmek istiyordu. Fakat Çin İmparatoriçesi bunu duyunca, böyle bir akına izin vermedi..."²⁴²

Yukarıdaki çok değerli bilgiden de anlaşılacağı üzere Çin, Hunlara karşı yapılacak yeni bir akına, henüz daha hazır değildi. Böylece Çin sınırında yeni bir garnizon kurularak, konu kapatılmış oldu.²⁴³

3. "Ortaasya Hun boyları" Çin'i zorluyor:

Doğu Türkistan'dakilerin tarihleri üzerinde dururken, Orta veya Batı-asya'daki bir Hun devletinin varlığı üzerinde de durmuştuk. Tanrıdağları'nın doğu uçları ile Barköl bölgesinde ise, çok güçlü bir Hun oymağının yaşadığını, artık bu çağdan sonra yapılmış olan kaynaklardan öğrenebiliyoruz. Yukarıda da gördüğümüz gibi Hunların "Huyen oymağı", Hun tarihinde sık sık adı geçen soylu ve büyük bir oymaktı. Bu oymak, başlangıçta bir "Hakan oymağı" idi. Sonradan parçalanarak türlü yerlerde görülmeye başlamıştı. Ortaasya'daki Hun hakanlarının Batıya geçmeleri ile, bu güçlü ve soylu Hun oymağı güçlenmiş ve Çin'e karşı Hun İmparatorluğunu, âdeta kendi başına temsil eder olmuştu. Barköl ile Tanrıdağlarının, kuzey-doğu eteklerinde yayılan Huyen oymağı, Beş-Balıg'daki Ön-Turfan beyliğini de kendi idaresi altında tutuyordu. Bu oymak Çin'i yalnızca Kansu üzerinden değil, Alaşan bozkırları yolu ile de tehdit ediyordu.

²⁴² A. esr., s. 160-166.

²⁴³ A. yer.

Güçlenen Hun oymakları, “Turfan beylikleri ile birlikte hiç durmadan Alaşan (Ho-hsi) bölgesini yağmaladılar. Çin İmparatorluğu bu yağmaların önüne bir türlü geçemiyordu. Bunun için yeni bir fermanla Yü-men ve Yang gibi, Çin’in Batı kapılarının kapatılması emredildi. Hiç olmazsa bu yolla bir süre için çekilmiş olan ızdıraplara son verilmiş olunacaktı...”²⁴⁴

123 yılında Çin’in Tunhuang şehrindeki sınır Genelvalisi, Çin İmparatoruna, bir rapor sunmuştu. Bu raporun “Hunların soylu oymakları” hakkında verdiği bilgiler, Ortaasya tarihi bakımından değer taşımakta idi²⁴⁵: “... Kuzey barbarları arasında Huyen (oymağının) Beyi üzerinde durmak gereklidir. Bu Bey, Barköl (P’u-lei) gölü ile Ch’in gölü (Balkaş?) arasında, durmadan gidip gelmektedir. Ayrıca Batı Memleketleri üzerinde de kendi kanunlarını koymaktadır. Bu sebeple ilk önce, (Barköl gölünün kuzeyinde) Huyen’lere hücum edilmelidir. Böylece diğerlerinin bu ana kaynak ile ilgileri kesilmiş ve birbirinden ayrılmış olacaklardır. Bundan sonra sıra, (Beş-Balıg’daki) Arka-Turfan Beyliğine gelmiş olacaktır. Bu Beyliğe hücum edebilmek için de, (Lobnor’un güneyindeki) Şaşaşan Beyliğinden, beşbin kadar asker almak gerekecektir. Bu, planımızın birinci bölümü olmalıdır.

“Eğer böyle büyük bir ordu elde edemez isek yapacağımız iş, Lukçun bölgesinde hiç olmaz ise, beşyüz kişilik bir garnizon kurmak olmalıdır... Bu da plânımızın ikinci bölümüdür.

“Eğer bu söylediklerimizin hiçbirini de yapamayacak olursak, son teklim, geri çekilmek olacaktır. (Turfan ovasının batısında bulunan Yar-Hoto), yani Chiao-ho kentini artık bırakmamız gerekmektedir. Ayrıca Şaşaşan kenti ile diğer bölgelerde yaşayan (Çinli) (?) halkıda toplayarak, Çin sınırları içine almamızın zamanı gelmiştir. Bu ise, plânımızın üçüncü (ve son) bölümüdür...”²⁴⁶

Yukarıdaki rapor, bu çağdaki durumu bütün yönleri ile açıklığa kavuşturmaktadır. Gerçi “Hun İmparatorluğu” bu çağda artık dağılmıştır. Fakat onun yerini, Hun halkının oluşturduğu “Hun oymakları” ile “Hun beyleri” almıştır.

²⁴⁴ A. esr., s. 161.

²⁴⁵ A. yer., vd.

²⁴⁶ A. yer.

“Askerlerin raporları: Bu raporlar, gerçeğe dayanırlar. Yine bu çağda, bir Çin generali tarafından Hunlar hakkında verilmiş diğer bir raporun da, bazı bölümlerini beraberce okuyalım: Şimdi Kuzey Barbarları, (yani Hunlar), Turfan bölgesini ellerine çoktan geçirmiş bulunuyorlar. Artık bundan sonra daha güneye ineceklerinden ve (Lobnor’un güneyinde, yolların kavşağı olan) Şanşan beyliğine hücum edeceklerinden hiçbir kuşumuz olmasın! Eğer biz bu (kent beyliğine) yardım elimizi uzatamaz ve onu yalnız bırakırsak, (Türkistan’daki) bütün beyliklerin (Hunlara) bağlanacaklarından da, yine kuşumuz olmasın! Eğer durum böyle gelişecek olursa, Hunların maddi kaynak ve varlıkları, son derecede de çoğalmış olacaktır! Onların ihtiras ve güçleri de, korkunç olacaktır! Onların kazanacakları bu büyük prestij, “Güney Tibet” (Nan-ch’iang) kitlelerini de, arkalarından sürükleyecek ve aralarında da, bir anlaşma doğmuş olacaktır! (Kansu ve Alaşan’daki), yani Ho-hsi’deki dört Çin komutanlığı bozgun ve paniğe uğrayacaktır. Bu sebeple, şimdi yapılacak herhangi bir girişme, o zaman alınacak tedbirlerden yüz defa daha yararlı olacaktır! O zaman giderlerimiz de hesapsız derecede çok olacaktır!.. Sınırlarımızdaki komutanlıkların askeri hazırlıkları, henüz daha iyi bir şekilde düzene konmamıştır.

En büyük sınır kenti ve garnizonu olan Tunhuang bile, kuşatılmış ve tecrid edilmiş bir durumdadır. Durumumuzun çok tehlikeli olduğunu, size çok uzaklardan arz ediyorum...”²⁴⁷

Hunların “Huyen bölümü” veya oymağı üzerinde, bilgilerimizin hepsini bir araya getirerek, ayrıca duracağız. Öyle anlaşılıyor ki Çin’i, bütün Batı sınırları ile birlikte sıkıştıran bu Hun kesimi, Çin’de yaşayan Güney Hunları üzerinde de derin tesirler yapmaktan, geri kalmamıştı. Nitekim Çin’de büyük isyân hareketlerine girişen Güney Hun prensi “Fenghou, (Proto-Moğol) Sienbi’ler tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldılar. Bunun üzerine (Güney Hun prensinin) oymakları dağıldılar. Bundan sonra da bu oymakların hepsi. Kuzey (yani Ortaasya) Hunlarının yanına gittiler. 118 yılının ilkbaharında Prens Fenghou, ancak 100 atlı ile geri dönüp Çin’e teslim olabildi.” Bundan da anlaşılıyor ki Çin’deki Hunlar da, Ortaasya Hunları ile olan “akrabalık şuuru”nu, henüz kaybetmemişlerdi. Kendi liderlerini bırakarak Ortaasya Hunlarına katılmak, onlar için normal bir şey olmuştu.

²⁴⁷ TP, 1906, s, 246-251; HHS, 118: TP, 1907, s. 161. vd

C. TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİ VE HUNLAR

(Çin generali Pan Yung'un biyografyasına göre)

(M.S. 123-129)

Türkistan, Hun ve Çin bağları:

(ünlü Çin generali Pan Yung'a göre): Biz, eski Ortaasya ve Hun tarihini, yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Eski Ortaasya ve Hun tarihinin bir özetlenmesini, Hunlara karşı bir savaş için hazırlanan, çok tecrübeli bir Çin generalinin ağzından dinlemek, bizim için daha başka ve daha faydalı olsa gerekir:

"İmparatoriçe Teng, kendi karşısında yapılacak olan Batı Memleketleri ile ilgili görüşme ve münakaşalara, General (Pan) Yung'u da çağırmıştı. Çin Sarayının ileri gelenleri ile yüksek memurların çoğu, Batı Memleketleri ile her türlü ilişkilerin kesilmesini ve giriş kapısı olan Yü-men'in de, onlara kapatılmasını ileri sürmüşlerdi. General (Pan) Yung'a söz sırası gelince, o da kendi görüşlerini, İmparatoriçeye şöyle açıklamıştı:

"- (Eski çağlarda Çin) İmparatoru Hsiao-wu (M.Ö. 140-87), zaman zaman Hunların çok güçlü olduklarını düşünerek, kuşkulandı. Bu sebeple her cinsten yabancı kavimler, onun çevresine üşüşmüşler ve Çin sınırlarını baskıları altında tutmuşlardı. Bunun üzerine (adı geçen Çin İmparatoru), kapılarını açmış ve Batı Memleketleri ile ilişkiler kurmaya başlamıştı. Bu ilişkiler, de, (Hunlar ile Türkistan) arasındaki bağların yavaş yavaş gevşemesi için bir sebep olmuştu. Bu, (tarih bakımından) üzerinde durulmaya değer bir konudur: (Çin İmparatoru Wu, bu yol ile) Hunları, en değerli erzak anbarları ile hâzinelerinden mahrum ederek, onları uzaklaştırmış oluyordu. (Hunları Türkistan'dan) uzaklaştırmakla da, onların sağ kolunu kesmiş oluyordu.

"Wang Mang zamanındaki (M.S. 9-22) Çin idaresi ise, çok şey isteyen, açgözlü ve doymak bilmeyen bir anlayış içinde idi. Bu sebeple (Hunlar ile Türkistanlılar) (Hu), Çin'in kendilerine bir kötülük yapabileceğinden korkup, irkildiler ve bunun için de başkaldırdılar.²⁴⁸

²⁴⁸ Çin tahtını entrika ile ele geçiren Wang Mang, Hunları büyük bir devlet olarak tanımadığından, Hunlar isyan etmişlerdi.

“M.S. 25-57 yılları arasında yaşamış olan Çin İmparatoru Kuang-wu’ya gelince, o da yalnızca içteki karışıklıklar ile uğraşabildi. Bunun için de, dış konular ile ilgilenemedi. Bunu gören Hunlar ise, gittikçe güçlerine güvenmeye başladılar. Birçok devletlerin, bazılarını önlerine katıp, ittiler ve bazılarını da arkalarına alıp, (bize karşı) sürüklediler.

“Hunlar, M.S. 38-75 yılları arasında, (Çin’in büyük sınır kapısı) olan Tunhuang’a, iki akın yaparak girdiler. Bundan sonra artık durum o kadar kötüleşti ki, gündüz bile (Kansu ve Alaşan, yani) Ho-hsi’deki Çin garnizonlarının kapıları, (Hun akınlarına karşı) kapalı tutuldu. Bunun üzerine İmparator Hsiao-ming, böyle durumlar karşısında kendi atalarının, neler yapmış olduklarını, derin olarak düşündü. Bu sebeple de bir kaplan gibi yırtıcı olan subaylarına, Batı Memleketlerini ele geçirmelerini emretti.

“Hunlar bu sebeple, çok uzaklara gidip saklandılar. Böylece de sınır bölgelerimiz rahatlamış olan. M.S. 89-104 yılları arasında, artık imparatorluğumuza teslim olmayan, hiçbir kimse kalmadı. Ama bu sırada da, Tibetliler başkaldırdılar. Böylece Batı memleketleri ile Çin arasındaki ilişkiler yeniden kesilmiş oldu. (Çünkü başkaldıran Tibetliler, Çin ile Türkistan arasında bulunan Kansu’nun güney bölgelerinde oturduklarından, Batıya giden yolları kesmişlerdi).

I. TÜRKİSTAN’DA HUN KONTROLÜ:

1. “Hunların vergi düzeni” ile ilgili bazı çok değerli bilgiler de bu konuşma içinde yer almaktadır.

General Pan Yung, yukarıdaki konuşmasına şöyle devam ediyordu: “Tibetlilerin Çin’e karşı isyan etmeleri üzerine Hunlar, (Türkistan’daki) şehir beyliklerine elçiler gönderdiler. (Giden Hun elçileri Türkistan şehir beylerinden) şu konularda, kesin olarak istekte bulundular önceki yıllarda vâdesi dolmuş; fakat ödenmemiş vergi borçlarının hepsi (Hunlara) ödenmiş olacaktı. (Herhalde bu vergiler, Türkistan şehirlerinin Çin idaresine girdikleri tarihten, belki de 89 yılından beri birikmiş olan borçlar idi). Ayrıca bu vergi tutarlarını yükselttiler ve ödenme vâdesi için de, çok kısa bir mühlet verdiler. Şanşan ve Turfan beylikleri, bu kesin istekten dolayı çok ürkütüldü ve kızdılar. Çin’e bağlanmış olmalarının, çok daha yararlı olabileceğini düşündüler. Ama bunu yapabilmek için de, bir imkân bulamadılar.

“Eğer daha önceleri (Batı Memleketlerinde) birçok başkaldırmalar olmuş ise, bunların hepsi de bizim memurlarımızın, yanlış tutumlarından dolayı ileri gelmiştir. İyilik yerine kötülük yaptığımızdan dolayıdır. Şimdi de General Ts’ao Tsung, daha önceki hatalara dönmek hissine kapılmış ve Hunların (Hiung-nu) kendisine yaptıkları hakaretlerin, öcünü alma hevesine düşmüştür. Halbuki, eskiden çok uzak bölgelere karşı yapılmış büyük akınlar hakkında hiç bir bilgisi yoktur. Ayrıca bunu yapabilmek için elinde yeterli imkân da yoktur.”

2. “İpekyolu”nu Hunlara karşı koruma:

Bu zamana kadar, Çinlilerin ana sınır garnizonları, Tunhuang şehrinde bulunuyordu. Ünlü General Pan Yung bu garnizonun, güney ve kuzey İpekyollarının kavşağı olan, Loulan şehrine kadar uzamasını istiyordu: “Ben kulunuzun düşüncesi su yöndedir: Bir (Türkistan) akını, bence zamansızdır... M.S. 89 -104 yılları arasında, (yani General Bançao’nun çağında olduğu gibi), Loulan’da bir askeri koloni kuralım... Böylece bizim askerlerimiz, batıdan, Karaşar ve Kuça’dan gelen yolları, korumuş olacaklardır. Güneyde de, Şaşa ve Hotan Beyliklerinin cesaretlerini yükseltecektir. Ayrıca kuzeyden gelen Hun akınlarını da durdurmuş olacaktır. Burası doğudan ise, Tunhuang’daki (Çin sınırına) çok yakındır...”

(Bir vezirin sorusu üzerine general sözlerine şöyle devam etti) “M.S. 58-75 yılları arasında batı Memleketleri ile ilişkiler kurulunca, (sınırdaki) Tunhuang’a bir komutan²⁴⁹ tayin edildi. Turfan’a da ona bağlı bir yardımcı gönderildi.²⁵⁰ (Bu Turfan komutanı) Batı Memleketlerini idare edecek ve onlara zarar verilmemesini gözeticek idi. Bu sebeple yabancılar bizimle birleştiler ve Hunlar da, onların kazandıkları bu prestijten kuşkulandılar. Şimdi Şaşa Beyi olan, Yü-huan, anne tarafından bir Çinlidir. Eğer Hunlar, kendi plânlarını hepsi ile uygulayacak olurlar ise, Şaşa Beyi de, ölümden kurtulamayacaktır. Gerçi Hunlar, tıpkı kuşlar ve yaban hayvanları gibidir. Onlar ölümden kurtulmayı, çok iyi bilirler. Eğer Loulan şehrinde bir askeri koloni kurabilirsek, (Türkistan) halkının kalbini kazanabileceğimiz görüşündeyim.

²⁴⁹ Çin generalinin unvanı Hsiao-wei idi.

²⁵⁰ Çin veziri Mao Chen’in konuşması için bk. HS, 77: TP, 1906, s. 250.

3. Türkistan'ı, "Hunların kontrolünden alma" planı:

Türkistan'daki büyük şehir beylikleri Hunlara vergi veriyorlar ve yiyecek bakımından da, Hunların bir azık deposu hizmetini yükleniyorlardı. Bu sebeple General Pan Yung, Çin'e karşı yapılan Hun akınlarını durdurmak için en iyi çareyi, Türkistan-Çin dostluk ilişkilerini, yeniden başlatmakta buluyordu: "... Eğer biz Batı Memleketleri ile ilişkilerimizi yeniden kuracak olursak, Hunların güçleri kırılınca, bize verebilecekleri zararlar da azalmış olacaktır. Böyle bir girişme, onların yiyecek depoları ve hazineleri olan (Türkistan gibi bir yeri) almaya ve onların sağ kollarını kesmeye değmez mi? (...) Eğer biz Batı Memleketlerini idare etmek için birini tayin etmez isek, onların ümitleri büsbütün kırılacaktır. Ümitlerini kaybedince de kalpleri, Hunlara karşı yönelecektir. Sınırlardaki garnizonlarımız, yağma ve felâketlerden kurtulamayacaklardır. Korkarım ki (Kansu ve Alaşan), yani Ho-hsi'deki kalelerimizin kapıları, (şimdi olduğu gibi), yalnız gece ve gündüz değil; hiçbir zaman açılmayacaktır!.."

"... Batı Memleketlerini Hunlara verelim de, Hunlar bununla yetinsin ve bu sebeple de, Çin'e akın yapmasınlar" görüşü, kabul edilebilir bir düşüncedir. Ancak olanlar, bizim istediğimiz gibi gelişmemektedir. Hunlar, Türkistan'ın bolluk ve zenginliğinden yararlanıyorlar. (Türkistan'dan) gelen türlü vergiler ile yaşıyorlar. Bu memleketlerden elde ettikleri ve topladıkları askerler ile atları da kullanıyorlar. Bu imkanlar ile bizim uzaktaki sınırlarımızı yıkıp ve yok ediyorlar. Bununla düşmanımızın güçlerini çoğaltmış olmuyor muyuz? Hunların, bize yalnızca acı veren güçlerine, katkıda bulunmuş olmuyor muyuz? Orada bir komutanlık kurmak ile, birçok beylikleri bize çekmiş olacağız... . Devletimizi yıkan büyük giderlerin de önüne geçmiş olacağız!..."

II. TÜRKİSTAN İÇİN, HUN-ÇİN SAVAŞLARI (M.S. 123-126):

1. Çin planı ve Hunlar (M.S. 123):

Öyle anlaşıyor ki, Tanrıdağlarının kuzeyinde Hun idaresi, boş durmuyor ve Çin Sarayında yapılan görüşmeler ile, bu görüşmeler sonunda alınan tedbirleri, hemen değerlendiriyordu. Çin Sarayı, General Pan Yung'un istediği gibi, Türkistan İpekyolu'nu kontrol için, küçük bir Çin garnizonunun kurulmasını karar altına almıştı: "Az sonra Hunlar, Turfan Beyliği (Chü-

shih) ile birleştiler. Çin topraklarına, birbiri arkasından, yeni akınlar yapmaya başladılar. Bu akınlar sebebi ile Ho-hsi, (yani Kansu ve Alaşan), korkunç bir şekilde felâkete uğradı.” (Hunların güçleri de çoğalmıştı.)

Bu olanların başlaması, Çin Sarayında yapılan görüşmeler sırasında konuşan, bir Çin vezirinin görüşlerini doğruluyordu.²⁵¹ Bu vezir, Hunlara karşı sert bir tutum alınmasını tavsiye edenleri, şöyle cevaplandırmıştı: “-Batı Memleketleri ile ilişki kurup, onlara elçi gönderip, Hunlardan uzaklaştırmırsak, Hunlar da onlara hücum edecektir. Bu sebeple de büyük ve masraflı akınlar yapmak gerekecektir...” Yeni başlayan Hun akınları ile, vezirin sözleri, doğrulanmış oluyordu.

2. Türkistan için Çin akını (M.S. 123):

General Pan Yung’un planı gerçekleşmişti. Aslında bu general, yeni bir Türkistan akını için, bir sebep aramakta idi: “M.S. 123 yılında Çin Sarayında yeni bir karar alındı ve General Pan Yung, Batı Memleketleri Başkomutanlığına tayin edildi.²⁵² Emrine beşyüz asker aldı ve Lukçun şehrinde bir “Çin askeri kolonisi” kurmaya gitti. General, 124 yılının ocak ayında (Türkistan’daki) Loulan şehrine vardı. (Soyca Çinli olan ve Çin’e daha önce bağlanmış bulunan) Şanşan şehri Beyine, armağan olarak bir mühür ile kuşak gönderdi.

“Kuça devletinin Beyi, (Hunlardan korkuyor) ve bu sebeple de, Çin ile iyi ilişkiler kurma konusunda çekingen davranıyordu. General bu arada, Kuça beyi Po Ying’e iyi dostluk dileklerini bildirdi. Kuça beyi de bundan cesaret alarak, (Çin generalinin) yanına geldi. Gelirken de, Aksu (Chü-mo) ve Uç-Turfan (Wen-su) Beylerini yakalayıp, ellerini arkalarından bağlatarak, generale teslim etmeği ihmal etmedi.”

3. Turfan, Beş-Balg ve Hunlar.

Hunlar, Çin’e akın yaparlarken, Tanrıdağlarının güney ve kuzey eteklerinde bulunan, Ön ve Arka Turfan beyliklerini veya bugünkü deyişlerimiz

²⁵¹ General Pan Yung, Chan-shih tayin edildi.

²⁵² Doğu Chü-mi’nin yeri için bk. TP, 1907, s. 210.

ile, Turfan ve Beş-Balıg Beylerini, önlerine katıyorlardı. Çin'e yakın olmaları sebebi ile, bu iki şehir beyliği hakkında, Çin kaynaklarından sık sık bilgi edinebiliyoruz. Görüşümüze göre Çin'e uzak olan Kuça Beyliğinin de, Hunlar ile olan ilişkileri aynı olsa gerekti. Çünkü büyük "Hun başkenti" Kuça'nın kuzeyinde bulunuyordu. Fakat Çin'e karşı, büyük ve kanlı savaşlar ile direnmiş, olan, Karaşar Beyliğinin durumu bambaşka idi. Karaşar Beylerinin ordularında, Hun generalleri ile prensleri de bulunuyorlardı. En iyisi bu beyliklerin durumunu, General Pan Yung'un güzel biyografyasından okumaktır: "General, bu beyliklerden onbin kadar yaya ve atlı asker topladı. Bu askerler ile yola çıkıp Ön-Turfan beyliğinin önlerine geldi. Hücuma geçti, 1'li unvanını taşıyan "Hun Beyi"ni, İ-ho vadisinde mağlup etti, Ön-Turfan Beyliğinin halkından beşbin kişiyi esir aldı. Böylece (Türkistan şehir beylikleri içinde), Ön-Turfan beyliği, Çin ile ilişkilerini yeniden kurmuş oldu. General Pan Yung, bu başarısından sonra, Lukçun şehrine döndü ve orada, Çin "askeri kolonisini" kurdu..."

Beş-Balıg, yani Arka-Turfan'a yürüyen Çin ordusunda, Kaşgar'dan gelen Kuşan tehlikesi ve doğuda da, Kuça beyliği ile olan rekabeti sebebiyle Çin'e yaklaşıyordu: "... General, bundan sonra Arka-Turfan beyi Chün-chiu'ya hücum etti ve onu, büyük bir yenilgiye uğrattı. Yerli halktan sekiz bin kişiyi tutsak aldı. Ellibin at ile hayvanı da, yağma olarak elde etti. Tutsaklar arasında, Arka-Turfan Beyi ile, elinde Hun elçilik heyetinin resmi bir alâmeti olan bir "Hun elçisi"ni de, esir aldı. General, Arka Turfan Beyi ile Hun elçisini, (daha önce Hunlar tarafından) öldürülen (Çin generali) Suo Pan'ın öldürüldüğü yere götürdü. Onları, ölen Çin generalinin öcünü almak için, orada öldürttü ve başlarını da, Çin başkentine gönderdi.

"126 yılında General, (öldürülen) babasının yerine oğlu Chia-t'o- mu'yu, Arka-Turfan (Beş-Balıg) Beyliğine getirdi. Ayrıca (Barköl'ün batısındaki ve Beş-Balıg'ın doğusundaki) Doğu Chü-mi Beyini de öldürüp, yerin yerli beylerden birini "Bey" olarak tayin etti. Böylece Turfan'ın (Chü-shih), "Altı Beyliği", Çin idaresi altına girmiş oldu".²⁵³

²⁵³ "Altı Turfan Beyliği"nin sınırları için bk. TP, 1905, s. 556, n. 5; TP, 1906, s. 253.

III. ORTAASYA'DA "HUN DEVLETİ" VE YAYILDIĞI BÖLGE:

Tanrıdağlarının doğu bölgelerinde, Hunların güçlü ve tanınmış soylarından çıkan Huyen'ler yayılmışlardı. Bundan sonra da sık sık göreceğimiz gibi, Çin kaynakları, yalnızca bu soylu Hun oymağından, söz açacaklardır. Hun devleti ve Hun hükümdarı ise kaynaklarda hiç yer almayacaktır. Yalnızca General Pan Yung'un biyografyasında, Orta veya Batı Asya'da, bir Hun devletinin varlığı ile ilgili ve çok değerli bir vesika görülecektir. Bu kaynaktan da anlaşıyor ki, Tanrıdağlarının doğusundaki Huyen oymakları, Batıda sayılan Hun devletine bağlı idi:

"126 yılının kışında General Pan Yung, (Türkistan'daki) çeşitli beyliklerden asker toplayarak Hunların (soylu oymağı) Huyen Beyine hücum etti. Huyen (oymağının) Beyi kaçtı. Fakat bu arada Hun Hakanı'nın amcazadesi (?) esir alındı. Hun prensi çok yaşlı idi. Bu sebeple General, prensi (Arka-Turfan) Beyinin eli ile öldürttü. (Çin generali bunu, iki Hun bölüğü arasında bir düşmanlık doğması için yaptırtmıştı). Bu sebeple Hunlar ile Turfan beyliği arasında sürekli olarak bir düşmanlık doğmuş oldu. Az sonra Kuzey Hunlarının, Hakanı, emrine onbin atlı alarak yürüdü. Arka-Turfan beyliğinin toprakları içine kadar girdi. (Buradan) Chin-chiu adını taşıyan vadiye geldi. General Pan Yung bunu duyunca, yardımcı generallerinden birini (...), Arka-Turfan beyliğine yardım etmesi için gönderdi. Hun Hakanı, (tanınmış Ortaasya askeri taktiği gereğince), geri çekildi. Çin yardımcı generali (...), Hun Hakanını izledi ve Hun Beylerinden birini yakalayarak öldürdü. Bu Hun beyinin unvanı ise, Ku-tu-hou idi".

Hunların Huyen oymaklarının yurtlarını değiştirmeleri: "Bu yenilgi üzerine Huyen (oymaklarının) Beyi, otağının yerini değiştirerek, otağ yerini (neresi olduğunu henüz iyice bilemediğimiz) Ku-wu ırmağının kıyılarına götürdü. Artık bundan sonra bu kavimler, bir daha da Chü shih, (Turfan ve Beş-Balıg) bölgelerine taşınmadılar. Şehirler ile çevreleri, sükûnete kavuştu. (Bu görüş, pek doğru değildir).

IV. KARAŞAR ŞEHİRİ HER ÇAĞDA HUNLARDAN YANA:

Bundan önceki bölümlerimizde de gördüğümüz gibi, Türkistan şehirlerinin hepsi, Çin'e teslim oldukları çağlarda bile, Karaşar'ın büyük bir inat ile,

Çin ordularına karşı direnmiş olduklarını okumuştuk. İşte bu direnmelerden bir örnek daha: “Yuan-meng adını taşıyan Karaşar Beyi, henüz daha Çin’e bir türlü bağlanmak istememişti. Bu sebeple General Pan Yung, Karaşar kentine hücum etmeğe karar verdi ve (Çin) İmparatorundan yardım istedi Bundan sonra General, türlü bölgelerden derlenmiş kırkbin asker ile, Karaşar Beyine karşı hücumla geçti. Çin atlıları ikiye ayrılarak yürüdüler. General Pan Yung güney yolundan ve diğer general (...) ise kuzey yolundan harekete geçtiler. Her iki general de aynı zamanda Karaşar önünde buluşmuş olacaktı. Ancak diğer general, elde edilecek zaferi kendisine mal etmek için, daha erken gitti ve Karaşar Beyi ile anlaştı.”²⁵⁴

Bu konuları gereksiz yere daha fazla uzatmak istemiyoruz. Böylece Türkistan, Çin eline düşmüş oluyordu. Fakat bu da çok uzun sürmeyecek ve Hunlar, yeniden Türkistan’daki üstünlüklerini yenileyeceklerdi.

D. ÇİN’İN GERİLEMESİ VE HUN OYMAKLARI

I. ÇİN’İN, TÜRKİSTAN’DAN ÇEKİLMESİ:

1. Çin generallerinin soyca öldürülmeleri:

Yukarıda, Çin İmparatorluğuna büyük hizmetler yapmış olan Tou ailesinin acıklı sonunu görmüştük. Şimdi de sıra, Pan ailesine gelmişti. Yukarıda Türkistan’da yaptığı akınlarını okuduğumuz general Pan Yung, yine bu kitabımızın birçok sayfalarını dolduran ünlü Çin generali Bançao’nun oğlu idi. Bançao’nun kardeşi Pan Ku ise, çok ünlü bir Çin tarihçisi idi. General Pan Yung’un biyografyası da, bu tarihçi amcası tarafından yazılmıştı. “Sonraki Han Sülalesi tarihi”nin 77. bölümünde yer alan bu ünlü biyografyadan, “Hun ve Ortaasya tarihi” ile ilgili bölümleri alarak, okuyucularımıza sunmuştuk. Bu ünlü biyografiyanın da dediği gibi, General “Pan Yung’un karakteri, yaratılış bakımından çocukluğundan beri babası Bançao’ya benziyordu”.²⁵⁵ Yukarıdaki “Okuma” bölümümüzde de gördüğümüz gibi, tarihçi amcasının bu görüşleri çok doğru ve yerinde idi. Ama bu ünlü ve yetenekli ailenin kötü kaderi M.S. 130 yılında, Pan soyunu sona erdirecekti. Pan Yung’un yeğeni,

²⁵⁴ Bu Çin Generalinin adı, Ts’ao Chün idi.

²⁵⁵ HHS, 77, s. 14a-b; Franke, I, s. 402.

ünlü bir Çin prensesi ile evlenmiştir. Prenses ise, kocasına gizli gizli hiyanet etmekte idi. Birgün prensesin kocası, yani General Pan Yung'un yeğeni, karısını sevgilisi ile yakalar ve prensesi kılıçla öldürür. Bunun üzerine İmparator ailesi de, Pan ailesini ortadan kaldırmak için harekete geçer. Çin tarihinin çok acıklı; fakat romantik olayları böylece başlamış olur.²⁵⁶

2. Türkistan, Çin'de değerini kaybediyor:

Pan ailesinin bir bölümünün öldürülmesi ve diğerlerinin de gözden düşmesi sebebi ile, Çin'in Türkistan politikası da değerini kaybetmeye başlamıştı. O. Franke'ninde dediği gibi General Pan Yung'un yardımı ile, "Kısa bir süre için bile olsa, Türkistan'da Çin üstünlüğü yeniden kurulabilmişti Fakat az sonra, yani General Pan Yung'un kötü kaderi ile birlikte (Çin'in başarılı Batı politikası), yeteneksiz ve nankör ellere düşecekti".²⁵⁷ O. Franke'nin bu görüşü, gerçek durumu çok güzel olarak anlatıyordu.

II. HUN OYMAKLARI İLE TÜRKİSTAN BEYLERİNİN GÜÇLENMELERİ:

1. Hotan Beyliğinin güçlenmesi:

Çin generali Pan Yung'un Türkistan'daki savaştan, daha çok "Kuzey İpek yolu"nu emniyet altına almaya yönelmişti. Bu savaşlar sırasında "Güney İpek yolu"ndaki Hotan Beyliği ise serbest kalmıştı:

"129 yılında, Fan-ch'ien adını taşıyan Hotan Beyi, Uzun-Tati (Chümi) kentinin Beyi Hsing'e hücum ederek öldürdü. Onun yerine, (öldürülen beyin) oğlunu kentin beyliğine tayin etti. Hotan Beyi bundan sonra Çin Sarayına bazı hediyeler göndermek için bir elçi gönderdi. Fakat Tun-huang'daki Çin Sınır komutanı, (Hotan elçisini durdurdu).²⁵⁸ Çin Sarayına, (Hotan'ın) (Türkistan'daki hareketlerinden) dolayı cezalandırılması gerektiğini yazdı. Fakat

²⁵⁶ Pan ailesinin ortadan kaldırılışı için bk. HHS, 6, s. 9a-b; HHS, 77, S. 19a-b; Mc Gown, 300.

²⁵⁷ Franke, I, s. 413.

²⁵⁸ Çin komutanının adı, Hsiu Yü'dür.

(Çin) İmparatoru, Hotan Beyinin hatalarını affetti. Ancak bunun için de, Uzun-tati (Chümi) Beyliğinin bağımsızlığının tanınmasını, şart koşmuştu. Fakat (Hotan Beyi, Çin İmparatorunun) bu isteğini kabul etmedi..."²⁵⁹ Hotan ve Kaşgar Beylikleri karşılıklı olarak rekabet halinde idi. Hotan ve Kaşgar bölgelerinde herhangi bir Çin garnizonu yoktu. Bu sebeple Çin, yalnızca bir prestij ve gösteriş politikası güdüyordu.

2. Kaşgar Beyliği genişliyor:

Yukarıdaki bölümlerimizde, Kaşgar Beyliğinin, Batı Türkistan ve Afganistan'a yayılmış olan güçlü Kuşan devletinden korkarak, Çin'e yaklaştığını belirtmiştik (Bk.S. yk.). Kaşgar'ın kendisine bu yakınlaşmasını bir fırsat bilen Çin Sarayı, genişlemekte olan Hotan Beyliğine, Kaşgar'ı saldırtmada geç kalmamıştı: "132 yılında (Çin idaresi) Kaşgar Beyine, yirmibin kişilik bir ordu alarak Hotan Beyine hücum etmesini istedi. Kaşgar beyi²⁶⁰, Hotan'a hücum ederek onları büyük bir bozguna uğrattı. Bu savaşta Kaşgar Beyi yüzlerce baş kesti ve askerleri de büyük bir yağma yaptılar. Uzun-Tati (Chümi) Beyliğinin (öldürülen Beyi) Hsing'in yerine de, yine onun ailesinden gelen bir prensi geçirdi ve (böylece bu Beyliğe de,) bağımsızlığını kazandırmış oldu".²⁶¹ Çinliler bu olayları biraz büyütmektedirler. Kaşgar'ın Hotan Beyliğini idaresi altına aldığına dair, hiçbir belirti de yoktur. Mc Govern'in de çok güzel gördüğü gibi, bu bölgelerde Çin askerleri yoktu.²⁶²

3. "Hunlara karşı savunma":

M.S. 130 yılından sonra Çin Sarayım meşgul eden tek konu "Hunların yeniden akına geçmemeleri" idi. 123 ile 127 yılları arasında gelişen General Pan Yung'un akınları, çok geniş bir bölgeyi içine almamıştı. Nitekim "Sonraki Han Sülâlesi tarihi"nin "Batı Memleketleri" bölümünde durum özetlenirken şöyle deniyordu: "... Bununla beraber (127yılında), (İli ırmağı vadilerinde yayılan) Wusunlar; Pamir (TS'ung-ling) de bulunan Beylikler ile Batı

²⁵⁹ HHS, 118, s. 6b: TP, 1907, s. 170.

²⁶⁰ Kaşgar Beyinin adı, Ch'en-p'an'dır.

²⁶¹ Bu, Uzun Tati şehrinin yeni beyidir.

²⁶² Mc Gowern, s. 300.

Memleketleri'nin hepsi, (Çin ile ilişkilerini) kestiler.”²⁶³ Bu değerli kaynak da bize göstermektedir ki, 123-127 yıllarında gelişen Çin akınları, büyütüldükleri kadar değildi.

“Hami bölgesi”, hem Hunlar ve hem de Çinliler için tarih boyunca büyük bir değer taşıymıştı. Çoğu zaman Hunların elinde kalmış, olan bu bölge, 72 yılından sonra kısa bir süre için Çinlilerin eline geçmişti. Ancak az sonra burası yine Hunların eline geçer: “... 134 yılında (Çin) İmparatoru Hami (İ-wu) bölgesinin çok uzun çağlardan beri zengin ve bereketli toprakları ile tanınmış olduğunu ve (burasının) Batı Memleketlerine de çok yakın olduğunu düşündü. Ayrıca Hunlar da (Hiung-nu), bu bölgeden Çin sınırlarında yağma yapmak için çok yararlanmışlardı. Bu sebeple İmparator, Hami’de bir Çin askeri kolonisinin kurulmasını emretti...”²⁶⁴ Bu emrin yerine getirildiği kanaatında değiliz. Çünkü Çin, 132 yılından sonra gücünü büsbütün kaybedecek ve bu bölgelere artık bakamaz olacaktır. Bu konuya, bundan sonraki bölümümüzde yeniden döneceğiz.

Hunlar ve Ortaasya tarihi bakımından değerli olan Çince kaynakları not numaralarına göre aşağıda sunuyoruz:

²⁶³ HHS, 118, 5a: TP, 1907, s. 167.

²⁶⁴ Aynı esr., a. yer.

XXVIII. BÖLÜM

HUNLAR VE MOĞOLLAR

(İsa'dan sonraki çağlarda)

İki düşman kavmin ve ırkın, birbirlerini yok etmek için, İsa'dan sonraki çağlarda giriştikleri büyük savaş ve uğraşmalarını, bu bölümde göreceğiz. Türkler ve Moğollar, iki ayrı ırkın, iki ayrı tarihin ve iki ayrı kültürün sembol ve başlıklarıdır. Çok uzun çağlarda, çok defalar vuruşmuşlar, bölünmüşler, karışmışlar; ama karşılaştınca yine vuruşmuşlar. Aşağıdaki bilgiler, birbirlerine hiç, ama hiç acımayan iki kavmin hayat hikâyelerini önümüze sermektedir.

Türk ve Moğol ilişkileri, Mete ile ilgili bölümümüzde de ayrı bir başlık altında incelenmişti. Mete çağında Moğol dünyası, Tunghu adı ile anılıyorlardı. Mete, Tunghuları yok etmiş ve ancak vadiler ile yüksek dağlara sığınanlar, canlarını kurtarabilmişlerdi. İsa'dan sonraki yüzyılda ise, akın ve baskın sırası Moğol dünyasına gelmişti. Moğol dediğimiz bu kavimler, Sienbi ve Wuhuan'lar gibi, Moğolistan'ın doğusu ile Mançurya'da yaşayan geri halk kitleleri idi. Yoksa, bugünkü Moğollar ile bir ilgileri yoktu. Bunun için bu kavimleri kitabımızda, "Proto-Moğollar" adı ile adlandırdık.

İsa'dan sonraki yüzyılda Proto-Moğollar, Hunları batıya itecekler ve Moğolistan'ın doğu bölgelerinde, yeni bir ırkı oluşturacaklardı. Moğolistan'da kalmış olan Hunlar da, "Sienbi Proto-Moğolları" ile birlikte, Çin içlerinde, Toba devleti gibi bazı Büyük tarih ve kültür gelişmelerini yapan, devletler kuracaklardır. Proto-Moğolları, Moğolistan'ın çorak bölgelerinden çok, Çin'in kuzeyi ve Kansu gibi, bereketli topraklar kendilerine çeceklerdir. Böylece İsa'dan sonraki yüzyıllarda Proto-Moğol dünyasının, nasıl yayılıp, oluşup ve geliştiklerini de görmüş olacağız. Çin ve Proto-Moğol anlaşmaları, Hunları batıya ve hem de, çok batılara iteceklerdir.

Bu bölümümüzde, İsa'dan sonraki yüzyılları incelemeğe geçmeden önce, Proto-Moğol dünyasının nasıl geliştiğini gözden geçiren bir girişle, konuya girmeye daha faydalı gördük. Zaten bu konular, Hun tarihini incelerken ayrı başlıklar altında çok daha geniş olarak ele alınmıştı. Bunların sentezi ise, burada yapılmıştır. Türkler üzerindeki Proto-Moğol baskısı, Göktürk devletinin kuruluşuna kadar sürecektir. Bu iki kavmin bitip ve tükenmeyen mücadelelerini, toplu olarak ve ayrı bir bölüm içinde vermeyi çok daha faydalı gördük.

PROTO-MOĞOL KAVİMLERİNİN GÜÇLENMELERİ

Proto-Moğol kavimlerinden Sienbi ve Wuhuan'ların M.S. 109 yılına kadar olan tarihlerini kısaca gözden geçirmiştik (Bk. I.C.). G. Schreiber bu kavimler ile ilgili Çin kaynaklarını yayınlamıştır.²⁶⁵ Biz bu kaynakları, ancak Ortaasya tarihi ile ilgileri bakımından değerlendiriyoruz. Sienbi'lerin güneyde Güney Hunları ile Wuhuan Proto-Moğolları bulunuyordu. Çinliler, güneyde kalan bu iki kavmi, Sienbi akınlarını durdurmak için kullanıyorlardı.

Sienbi'lerin, 115-119 yılları arasındaki akınları henüz başı boş bir öz gösteriyordu. Oymaklar arasında da türlü anlaşamamazlıklar görülüyordu.²⁶⁶ Şansi eyâletinin kuzeyine yayılmış olan Sienbiler, başlıca şu bölgelerden Çin'e karşı hücum geçiyorlar ve bu bölgelerin adları ile adlandırılıyorlardı: 1)- Liao-hsi Sienbileri: Bunlar, en doğuda yaşayan Sienbilerdi. 117 yılında büyük bir akına geçiyorlar ve Wuhuan Proto-Moğolları ile aralarında büyük rekabet savaştan oluyor.²⁶⁷ 2)- Tai-chün Sienbileri: Bunlar, az daha batıdadırlar. M.S. 118 yılı akınlarında görülürler.²⁶⁸ 3)- Shang-ku Sienbileri: Bunlar da daha batıdadırlar. 118 yılından sonra değer kazanırlar.²⁶⁹ 4)- Yen-men ve Ting-hsiang Sienbileri: Bunlar, en batıda olan Proto-Moğollardır. Zaman zaman Ortaasya içlerine kadar sızmayı başarırlar. 122 yılından sonra güçlenirler.²⁷⁰

²⁶⁵ G. Schreiber, *Monumenta Serica*, 1917, s. 145-203.

²⁶⁶ HHS, 120, s. 10-11; Mc Gown, s. 304.

²⁶⁷ Schreiber, *a. esr.*, s. 176.

²⁶⁸ *Aynı esr.*, S. -176, n. 78.

²⁶⁹ *Aynı esr.*, a. yer.

²⁷⁰ Krşl. Mc Gown, s. 304.

Sienbi devleti: Proto-Moğol akınları, başlarında güçlü liderler bulunduğu çağlarda daha düzenli bir duruma giriyordu. M.S. 121'den sonra Sienbi'lerin başlarında Ch'i-chih-chien adlı bir liderleri görülür.²⁷¹ 121 yılında, Liao-hsi Sienbileri ile beraber idi.²⁷² Az sonra çok daha batıya gelir ve Yün-chung ile Chü-yung bölgelerini yağmalar.²⁷³ Bundan da anlaşılıyor ki, önce Doğu Sienbilerinin başında bulunan bu lider, sonradan batıdaki ırkdaşlarının da başlarına geçebilmişti. 123 yılından sonra bu Sienbi lideri, sürekli olarak Güney Hunları ile savaşıyor.²⁷⁴ 126 yılında Chung-shan bölgesinde görülür.²⁷⁵ Öyle anlaşılıyor ki bu lider, Sienbilerin bütün bölümlerini, emri altında toplayamamıştı. Çünkü 127 yılından sonra, "Liao-tung Sienbileri" adı altında başka bir Sienbi grubu daha görülür.²⁷⁶ 133-131 yıllarında Sienbi akınları da değişik özler gösterir.²⁷⁷ Bu sebeple bizce, bir "Sienbi devleti"nden söz açmak, henüz erken olsa gerektir. Çin'in kuzey sınırlarını kaplayan bu kavimler için, bir liderin altında toplanmak çok güç idi. Mc Govem'in "Semi-organized", "Yarı teşkilâtlanmış Sienbi devleti" deyimini de, erken olarak söylenmiş bir deyim olsa gerektir. Bu görüşü "yerli bir teşkilâtlanma" deyimini ile hafifletirsek, olanları, daha iyi sergilemiş oluruz.

I. SİENBİ'LERİN DEVLET HALİNDE GELİŞMELERİ (M.S. 156):

M.S. 87'den sonra, doğuda ve hatta Orhun bölgesinde, bir Hun devletinin bulunduğunu düşünmek çok zordur. Yukarıda verdiğimiz açık tarih kaynakları bunu bize kesin olarak belirtiyorlar. Bununla beraber Çin tarihlerinde bundan sonra da Kuzey Hun devleti'nden, söz açılmıyor değildir. Biz

²⁷¹ HHS, 80, s. 11: Schreiber, s. 178.

²⁷² *Aynı esr.*, a. yer.

²⁷³ a. yer.

²⁷⁴ HHS, 80, s. 11a-12: Schreiber, s. 180.

²⁷⁵ HHS, 6, a. 5a. s. 5a-b; 80, s. 12b: Schreiber, s. 181.

²⁷⁶ *Aynı esr.*, s. 181.

²⁷⁷ *Aynı esr.*, s. 182-183.

ise (Kuzey Hun devletinin artık Tanrıdağlarının doğusuna geçtiği görüşüne sahibiz. Bu görüşümüzde kaynaklara dayanmaktadır. Bununla beraber Çin'in kuzeylerinde, bir Güney Hun devleti ve buna bağlı olan veya olmayan, Hunlarda vardı. Bunlar, zaman zaman eski Moğollarla işbirliği yapıp, Kuzey Çin'i yağmıyorlardı. M.S. 109'daki yağma akını, bunun en tipik bir örneğidir.²⁷⁸ M.S. 140'da Wu-huan adlı eski Moğollar ile, Hunların "Sol Bölge komutanı" da Çin'e isyan etmişti.²⁷⁹ M.S. 145'de bu müşterek akınlar, yeniden tekrarlanırdı.²⁸⁰

Kesin tarihini bilmiyoruz: Fakat M.S. 156'dan itibaren akınlara başlayan Eski Moğollardan Hsien-pi'lerin, büyük bir hükümdarının da ortaya çıktığını görüyoruz. Bu liderin adı, Çince yazılışı ile T'an-shih-huai idi. Japon bilgini Shiratori, bu eski Moğol hükümdarının adını, Türkçe ve Moğolca bir söz olan, "Tangsuk-Han" deyimini ile açıklamıştı.²⁸¹ Açıklamasının sebebini de, bu hükümdarın "kutlu bir doğuşla" dünyaya gelmiş olmasına bağlamıştı. "Gökten düşen, bir dolu tanesi ile dünyaya gelen" bu hükümdarın gençlik hayatı, "Türk mitolojisi" bakımından da ayrı bir önem taşır.²⁸² Bu sebeple onun gençliği ile ilgili biyografyasından burada bir bölüm vermeyi, faydalı buluyoruz.²⁸³ "Onun babası T'ou-lu-hou Hun ordusunda üç sene hizmet etmişti. (Babasının yokluğunda) annesi, kendi evlerinde bir oğlan doğurdu. Baba eve dönünce, buna çok şaşırdı ve karısını öldürmek istedi. Kadın ise durumu, kocasına şöyle anlattı: Bir gün açık bir havada, yolda giderken, birdenbire bir gök gürlemesi duydum. Başımı kaldırdım ve göğe baktım. Bu sırada gökten ağzımın içine, bir dolu tanesi düştü. Dolu tanesini yuttum ve bundan sonra da hâmile kaldım. Aradan on ay geçtikten sonra ise, bu oğlanı doğurdum. Bu çocukta, fevkalâde durumlar hissettim. Çocuk az zamanda

²⁷⁸ HHS, 80, 4b.

²⁷⁹ HHS, 80, s. 5a.

²⁸⁰ HHS, 80, s. 7a.

²⁸¹ Şehre İber, s. 184, n. 95.

²⁸² "Dolu tanesi ile hâmile kalma" için bk. Prof. Eberhard, *Randvölker*, s. 35-36; B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, s. 54.

²⁸³ HHS, 80, IIa: Schreiber, s. 184.

büyüdü. Fakat çocuğun babası, karısının bu sözlerine inanmamıştı. Bununla beraber kadın kocasına, çocuğu ailesine kabul ederek, evlât edinmesini ve onu yanında yetiştirmesini rica etti. Çocuğa, T'an-shih-huai adı verildi. Çocuk büyüyünce, cesaret, kuvvet, bilgi ve akıl gibi, her türlü özlere sahip oldu. 14 veya 15 yaşlarında iken diğer boylardan birinin reisi olan Pu-pen geldi ve çocuğun annesinin boyuna ait olan sığır ve koyunları, yağmalayarak alıp, gitti. Bunun üzerine çocuk, yalnız başına ata binerek onları kovaladı ve hücum etti. Düşmanın her türlü mukavemetini kırdı ve çalınan malları da alarak, geri döndü. Bunun üzerine bütün boylar, korkularından ona tâbi oldular. O bir emir veya yasak ilân ettiği zaman, ister haklı veya isterse haksız olsun, hiç kimse ona karşı gelmeye cesaret edemezdi. Bundan sonra da kendisi başkan ilân edildi".²⁸⁴

II. MOĞOLLARIN, ORTAASYA VE KANSU'YA DOĞRU GENİŞLEMELERİ:

Yukarıdaki kaynak, Türk kültür tarihi bakımından ayrı bir değer taşır. Bu kaynaktan da anlaşılıyor ki, o çağdaki Sienbi Moğollarının bazı kolları, Hunların hizmetinde bulunuyorlardı. "Hunların hizmetindeki Moğollar"dan, yukarıdaki bölümlerimizde de söz açmıştık (Bk. S.I.C.). Türk mitolojisi'nde görüldüğü gibi, burada da çocuk on ayda doğmaktadır. Böylece efsane, çocuğun ana rahminde iyice gelişmiş olduğunu söylemek istemektedir.

1. Sienbi'lerin Ortaasya sınırları:

Proto-Moğolların Ortaasya'daki genişlemelerini adım adım izlemiştik. M.S. 156 yılından sonra Sienbi Moğollarının devleti adeta bir imparatorluk durumuna gelmişti. Bu sebeple devletin batı sınırları hakkındaki bilgiler de -biraz da büyütülmüş olarak- Çin tarihlerinde verilmeye başlamıştı. Ortaasya tarihi bakımından ayrı bir değer taşıyan bu kaynaklardan birini burada sunmayı çok faydalı buluyoruz:

"... T'an-shih-huai, (Sienbi'lerin) başkanı olduktan sonra, başkentini T'an-han dağında ve Ch'o-chou suyunun kenarındaki, Kao-liu adlı yerin,

²⁸⁴ Aynı eser., a. yer.

300 mil kuzeyinde kurdu. Batı ve doğuda bulunan bölüm başkanlarının hepsi, onun emri altında birleştiler. Savaşçıları ile atlarının sayıları pek çoktu.

“Güneyde: Çin sınırını baskı altında tuttu. Kuzeyde, Ting-ling'lere; doğuda ise (Kore'nin güneyindeki) Fu-yü'ye kadar dayandı.

“Batıda, Wusun'lara taarruz etti. (Wusun'lar, İli ırmağı kıyısında idiler). Hunların, eski memleketlerinin hepsi onun eline geçti. Onun yeni devletinin, doğudan batıya kadar olan genişliği, onikibin mil den fazla idi. Devletin, kuzeyden güneye kadar olan genişliği ise, yedibin mil kadar tutuyordu. Onun bölgesi, dağları, ırmakları, gölleri ve tuz yatakları ile çok geniş bir devlet haline geldi.

Çin ise, bu durumdan artık kuşkulanağa başlamıştı.²⁸⁵ Eğer bu kaynağa bakılırsa, Sienbi Moğollarının sınırları, 156 yılından önce bile, Isıg-göl'e kadar uzamıştı. İşin aslına gelince, bu sırada Tanrıdağlarının doğusu ile ortasında çok güçlü Hun kitlelerinin bulunduğu bir gerçektir. Ortaasya şehirlerinin bir kesimini elinde tutan ve Çin sınırlarını çok güç bir duruma sokan “Hunların soylu Huyen bölümü”nü, bu Çin kaynağı gibi elbette ki unutamayız. (Bk. S. yk.). Gerçi bir Wusun bölgesi vardı. Fakat Wusun devletinin izleri ise çoktan silinmişti.²⁸⁶ Bu sıralarda Çin'e karşı başarı ile direnmiş olan Arka-Turfan, yani Beş-balıg bölgesinin bile, kolaylıkla Sienbi Moğollarının ellerine geçtiği düşünülemez.²⁸⁷ (Bk. S. yk.). Nitekim bu çağda Sienbi'lere karşı yapılan Çin akınlarının çoğu da, Yin-shan dağlarının doğusuna doğru yöneliyorlardı.²⁸⁸ M.S. 156 yılındaki Çin akınları ise, yalnızca Yen-men'deki Çin kalesine doğru yapılmıştı.²⁸⁹ 166-167 yıllarından, yani Sienbi Moğollarının Tibet kavimleri ile anlaşmalarından sonra, güney-batı sınırları daha da genişlemişti.²⁹⁰ Bu konu üzerinde az sonra yeniden duracağız.

²⁸⁵ A. yer.

²⁸⁶ Yukarıdaki Wusun bölümüne bakınız.

²⁸⁷ Matsuda, s. 303.

²⁸⁸ HHS, 89, s. 24b; Dr. Ayşe Onat'ın doktora tezi, s. 124. Ayrıca bk. TSTC, 47: s. 522.

²⁸⁹ Schreiber, s. 186.

²⁹⁰ Aynı esr., a. yer.

Bu konuyu bitirmeden önce, bu sırada Çin Sarayında M.S. 177'de konuşan bazı Çin vezirlerinin verdikleri bilgileri de sunmadan geçemeyeceğiz. Bunlar, Ortaasya tarihini aydınlatan çok değerli Çin görüşleridir:

“... Hunların kaçmalarından sonra Sienbi’ler güçlendiler ve gittikçe artan bir güce sahip oldular. “Hunların eski yurtları”nı da aldılar. Onların savaşçılarının sayısı yüzbine kadar yükseldi. (Sienbi’ler) yetenekli ve güçlü kimselerdir. Akıl ve düşünce bakımından ise Hunlar gibiydiler. Onları cezalandırmak için sınırlarımızda yeterli bir kontrol sistemimiz yoktur. Savunma ağlarımızda ise pek çok delikler vardır. (Silâh yapmaya yarayan) en iyi maddeler ile demir cinsleri de, bu barbarlar tarafından elde edilmiştir. Memleketimizdeki hainler ise, onların yanlarına girmekte ve (bu düşmanlarımıza) verdikleri öğütlerle, onları desteklemektedirler. Onların savaşçıları da çok iyi yetişmişlerdir. Atları ise, çok süratli koşarlar. Bu bakımdan âdeta Hunların yerlerini almışlardır...”²⁹¹

Yukarıdaki çok değerli kaynak, o çağdaki durumu bütün yönleri ile önümüze sermektedir. Bu belgede açık olarak görülmektedir ki, “Hunlar Batıya gitmişler ve Sienbi’ler ise, onların yerini alan yeni bir imparatorluk kurmuşlardı.” Hunların devlet ve ordu düzenleri, gelenekleri ile, kuzeyde yeni bir imparatorluk kurulmuştu.

2. Sienbi’ler, Kansu ve Türkistan sınırlarında:

M.S. 116 yılından sonra Batı Tibetli’ler ile anlaşılan Sienbi Hakanı, Batıda büsbütün güçlenmişti. Artık bundan sonra Proto-Moğollar, Kansu ile Türkistan sınırlarına doğru daha kolayca yayılmış olacaklardır. Aslında daha sonraki Ortaasya tarihini iyi anlayabilmek için bu olayları çok iyi izlemek gereklidir. Sonradan Kansu bölgesine, Tuyühun adlı Sienbi boylarının nasıl gelip yerleşebildiklerinin sebepleri bu olanlar içinde bulunmaktadır. 166 yılında Çin, “Sienbi Hakanına bir elçi göndererek ona bir mühür ile bir bıçak verdi. Ayrıca onu, beylik (Wang) unvanını ile de mevkiini yükseltti. (Sienbi’ler) ile dostça ilişkiler kurmak istediklerini bildirdi. Fakat bunların hiçbirisi faydalı olmadı. O, yine bildiği gibi, (Çin sınırlarını) eskisinden daha çok yağmaladı.”²⁹²

²⁹¹ Aynı esr., s. 194

²⁹² HHS, 80, s. 14b: Schreiber, s. 187.

İşte Sienbi Proto-Moğolları'nın böyle güçlü bir çağlarında, güney-batıda kendilerine yeni müttefikler aradıklarını görüyoruz, ünlü Çin generali Bançao'nun Çin'e dönüşünden sonra, Ortaasya'da Çin'e karşı tesirli başkaldırmalar olduğunu görmüştük. 107 yılında da büyük Tibet isyanı başlamıştı. Tibetlilerin başkanı, kendisini Çin İmparatoruna benzeterek, 'Tibet İmparatoru' unvanını almış ve Çin de en seçkin generallerini Kansu'daki Tibetlilere karşı gönderme zorunda kalmıştı.²⁹³ Ayrıca Ortaasya'daki Çin komutanlıkları da kaldırılmıştı.

İşte bu Tibetliler veya onlara yakın olan bölümler, kuzeyden yeni bir Proto-Moğol desteği bulacaklar ve böylece yeniden harekete geçmiş olacaklardır. Toba çağındaki birçok karışık olayları anlayabilmek için, bu başlangıcı çok iyi tanımak gereklidir. Nitekim, "(166 yılının) sonbaharında Sienbi'ler, sekiz, dokuz bin atlı ile Çin'e yeniden bir akın yaptılar. (Ayrıca bu akında) Doğu Tibetlileri de kendilerine bağlamışlardı. Hep birlikte geldikleri (akınlar şöyle olmuştu): (Kansu'da oturan) Tibetlilerin Shang-chün'deki Hsienling (boyu?) ile (Ordos kıvrımının dışında kalan) Chen-ti ve An-ting, Wuwei ve Chang-yeh (bölgelerini) yağmaladılar".²⁹⁴

Bu çok değerli kaynaklarda, yağmalanan büyük Kansu bölgelerinden söz açılmaktadır. Sienbi Proto-Moğolları, buralara kadar inebilmişler miydiler? Tabii olarak bu soruya karşılık bulmak için, bu çağda henüz daha vakit erkendir. Fakat Wei'-shu'nun kaybolan bölümlerinde bu Proto-Moğol İmparatorluğunun batı sınırlarından söz açılırken şöyle deniyordu: "... Batı Sienbi devleti, (doğuda Çin'in kuzeyindeki) Shang-ku'dan başlıyor ve Batıda, Tung-huang'a kadar uzanıyordu."²⁹⁵ Azıcık büyütülmüş olan bu bilgiye bakılırsa, Kansu bölgesi de Türkistan kapılarına kadar, Proto-Moğolların eline geçmiş olmak idi.

3. "Sienbi devleti"nin üç bölümü:

İleride bu Proto-Moğol kavimlerinin Çin ve Ortaasya tarihlerinde çok değerli bir yer alacaklarını yukarıda belirtmiştik. Bu sebeple aşağıdaki değer-

²⁹³ Ortaasya'ya tayin edilen Çin Generali Liang Ch'in'in Tibet'e dönmesi için bk. HHS, 5, s. 1a-7b; HHS, 117, s. 21-27: TP, 1907. s. 160; Mc Gown, s. 294.

²⁹⁴ HHS, 55, s. 136, Monumenta Serica, 1917, s. 187.

²⁹⁵ Kaybolan Weishu için bk. Monumenta Serica, 1917, s. 187.

li kaynağı da, sunmadan geçemeyeceğiz. Devletin hepsi, dokuz veya on kadar bey tarafından idare ediliyordu, Yine devlet bölge olarak üç bölüme bölünüyor ve bütün bölümler de beyleri ile birlikte Sienbi hakanına bağlanıyorlardı. Her bölümün ayrı bir başkanı, bulunuyordu. “Boy teşkilâtı” gibi, bütün beyler ayrı olarak hakana bağlanıyorlardı:

“... (Sienbi Hakanı) T'an-shih-huai devletini, Orta, Doğu ve Batı (Sienbi) devletleri olmak üzere üç bölüme ayırdı: (1)-Doğu Sienbi devleti: Yü-peï-p'ing'den doğuda Liao-tung'a kadar uzanıyor ve doğusunu ise, (Mançurya'daki) Fu-yü ve Hui-mo'ya dayanıyordu... (2)- Orta Sienbi devleti: (Doğuda) Yü-peï-p'ing'den başlıyor ve batıda Shang-ku'ya kadar uzanıyordu. (Orta Sienbi devletinin içinde 20 şehir bulunuyordu. Orta devletin başkanlarının adları ise, K'o-tsui, Ch'üeh-chü ve Mu-jung idiler. (3)- Batı Sienbi devleti: (Doğuda) Shang-ku'dan başlıyor ve batıda Tun-huang'a kadar uzanıyordu. Batı devletin içinde de 20 şehir vardı. Bu bölgenin beyleri ise, ... idiler.

“Üç Sienbi devletinin başında bulunan bu (dokuzdan fazla) başkanların hepsi de büyük komutan idiler. Ancak bunların tamamı, hepsi birlikte (Sienbi devletinin hakanı) T'an-shih-huan'ın genel komutanlığı altında toplanıyorlardı.”²⁹⁶

Bu kaynakta adı geçen “Mu-Jung ailesi”, sonradan Çin'deki Hunların tarihi ile Toba çağında çok büyük bir rol oynayacaktır. Bu bakımdan da kaynak ayrı bir değer taşımaktadır.²⁹⁷

4. Sienbi devletinin sona erışı:

Bilindiği üzere “Büyük Hun imparatorluğu”, Mc Govern'in de dediği gibi, “Türlü yerlerde ve türlü şekillerde yüzyıllar boyunca”²⁹⁸ topluluk düzeni bakımından, geri olan Proto-Moğolların kurdukları devletler ise, dengeli değildiler. Güçlü bir başkan ile yeni bir devlet kuruluyor ve onun ölümü ile de devlet sona eriyordu. Aslında bu siyasi birliklerin ne derecede bir “devlet karakteri” gösterdikleri de şüphelidir.

²⁹⁶ Aynı esr., a. yer.

²⁹⁷ Aynı esr., s. 187, n. 5.

²⁹⁸ Mc Gowern, s. 304.

“Hun tesirleri”, bu Sienbi devletinin her yönünde açık olarak görülüyordu. Örnek olarak, ölen büyük hakanın yerine geçen oğlu, Ho-lien adını taşıyordu. Bilindiği üzere Ho-lien, Hunların en soylu Hakan boylarından biri idi. Ayrıca aşağıdaki kaynak, Sienbi devletinin batı sınırları hakkında da bize açık bir bilgi vermektedir. Kendisi, Ordos’un güney-batısında akında bulunurken, Kansulu bir okçu tarafından öldürülmüştür. Bu da Sienbi devletinin, Sarırmak kıvrımının batısı ve Kansu ile ilişkilerini gösteren bir işarettir:

“... (Sienbi Hakanı) T’an-shih-hai, 180 (?) yılında ve 45 yaşında iken öldü. Yerine oğlu Ho-lien geçti. Fakat o, babasının yetenekleri ile yaptıklarına hiçbir zaman erişemedi. O da sık sık yağma akınları yaptı. Fakat yaratılış bakımından başı boş bir kimse idi. Yargılarında yasa dışı davrandı. Bundan dolayı halkının yarısı, kendisine karşı başkaldırdı. (Ordos’un güney-batısındaki) Pei-ti’de bir akına çıkmıştı. (Bu savaş sırasında, Kansu’nun bugünkü Kuyüan hsien ilinin kuzey-doğusundaki) Lien kentinden gelen çok iyi bir okçu ile karşılaşmıştı. Böylece (bu okçu?) tarafından öldürülmüştü...”²⁹⁹

Kaynaklar, bu Hakandan sonra gelen birkaç kişinin daha adlarından söz etmektedir. Ancak bunların tarihte hiçbir ünleri ve izleri olmamıştır.

²⁹⁹ HHS, 80, s. 20a; Monumenta Serica, 1917, s. 201.

XXIX. BÖLÜM

HUN FEODALİZMİ

A. HUNLARIN YENİLMELERİ VE BATIYA İTİLMELERİ

(M.S. 134):

130 yılından sonra Çin’de, Ortaasya işlerine karışabilecek kadar ne bir güç ve ne de bir istek kalmıştı. Ancak General Pan Yung’un Tanrıdağlarının kuzeyine tayin ettiği yerli beyler henüz güçlü idiler ve Çin dostluğunu devam ettiriyorlardı. 126 yılından sonra General Pan Yung, “Chia-t’onu adını taşıyan (yerli prensin) Arka-Turfan, (yani Beş-Balığ bölgesi) Beyliğine ve (onun kardeşi) Pa-hua adlı prensin de, “Arka-turfan Çin mark iliği” ne tayin edilmesini Çin İmparatorundan dilemişti”.³⁰⁰ Çin imparatoru da Generalin bu dileğini hemen yerine getirmişti. Bey olarak tayin edilen bu yerli prensler, Hunlara karşı bağımsızlıklarını koruyabilmek için Çin’e dayanıyorlardı.

“Hun devleti”nin bu çağda nerede bulunduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Hun Hakanı zaman zaman orduları ile ortaya çıkıyor ve savaşıyordu. Buna rağmen Çin tarihleri bu Hun hakanının nerede oturduğuna dair en ufak bir bilgi bile vermiyorlardı. Yalnızca yapılan savaşlarda, neresi olduklarını bilemediğimiz bazı yer adlarından söz açılıyordu. 134 yılında “Arka-Turfan Beyi, beş bin kişilik bir ordu ile Kuzey -Hun hükümdarına âni bir baskın yaptı. Ch’ang-wu-lu adlı bir vadide meydana gelen bu savaşta, (Arka-Turfan beyi Hun) ordusunu yendi. (Hun hakanının) otağını ise yıkıp, parçaladı. Yüzlerce baş kesti. Ayrıca Hunların Hakanının (Şanyü), annesini, halasını, kanları ile kızlarını esir aldı. Hun ileri gelenlerinden yüzlerce kişiyi de yakaladı. Yüzbin koyun ve sığır ile bin araba ve yine büyük sayıda silah ile çeşitli eşyaları da, savaş ganimeti olarak elde etti.”³⁰¹

³⁰⁰ HHS, 118, s. 20a-b: TP, 1907, s. 213.

³⁰¹ *Aynı esr.*, a. yer.

Türkçemize biraz geniş olarak çevirmeğe çalıştığımız bu çok değerli vesika, ne yazık ki bu yenilgiden sonra Hunların nereye gittiklerinden hiç söz açmıyor. Artık bundan sonra Hun devleti ile Hun Hakanından, Çin tarihlerinde hiçbir söz açılmayacaktır.

I. ÜSTÜNLÜĞÜN, HUN OYMAKLARININ ELİNE GEÇMESİ:

Hun devleti ile Hakanının Çin tarihlerinde artık hiç anılmaması, Orta-asya'daki Hun tarihini sona erdirmiş olmuyordu. Hun hakanları yerine aynı rolü, "Hun oymakları" oynamaya başlamışlardı. Buna rağmen az önce de verdiğimiz kaynakta görüldüğü gibi, Hun hakanı ile karısı ve çocuklarından, söz açılıyordu. Herhalde çok daha batıda olması gereken bu "Hun devleti"nin nerede bulunduğunu tabii olarak bilemiyoruz. Şunu da unutmamak gereklidir: Çin kaynakları bundan sonra yaygın olarak Hunlardan söz açarken, herhalde çoğu zaman yalnızca "Hunların Huyen bölümü" ile ilgili olanları belirtmek istiyorlardı. Nitekim bunu da kaynaklardan açık olarak görebiliyoruz:

"... 135 yılının ilkbaharında, Kuzey Hunları'nın bir bölümünü (oluşturan) Huyen Beyi, Arka-Turfan veya Beş-Balığ bölgesi) Beyliğine, hücum ederek, aldı. Bu bölgede bulunan "Altı Beylik", kuzeydeki barbarlara, (yani Hunlara) komşu idiler. Ayrıca burası, Batı-Memleketlerinin savunması bakımından da çok değerli bir yerdi. Bundan dolayı (Çin) İmparatoru, (sınırdaki) Tunhuang valisine, "kendisine bağlı yerlerden asker toplamasını ve Arka (Turfan) 'doğru yürümesini' emretti. Ayrıca (yine Çin sınırındaki), "Yü-men geçit (ve kalesi) komutanı ile Hami'de oturan Çin garnizon komutanı da, (bu emre göre) onun yardımına gideceklerdi."³⁰²

"6300 atlıdan oluşan Çin ordusu, Kuzey barbarlarına, (yani Hunlara veya Hunların Huyen bölümüne), Le dağının yakınlarında bir baskın yaptı. Fakat Çin askerleri bu baskında bir başarı elde edemediler".³⁰³

Tarih boyunca Çinliler, Tanrıdağlarının kuzeyinde şehirleri elde tutmakla, hem Çin sınırlarını ve hem de Doğu Türkistanı elde tutma taktiğini kullanmışlardı. Yukarıdaki kaynakta Beş-Balığ bölgesine verilen büyük

³⁰² Çin generallerinin çeşitli unvanlarını burada vermiyoruz.

³⁰³ Aynı esr., a. yer.

değer, buna dayanıyordu. Çin ordusunun nereye kadar gittiğinden pek fazla bir söz açılmıyordu. İlkbaharda yapılan bu tesirsiz Çin akını, sonbaharda hemen Hunlardan gerekli karışıklığını buluyordu:

“135 yılının sonbaharında, (Hunların) “Huyen Bölümü’nün beyi, yeniden ikibin kişilik bir birliğin başına geçerek akına başladı. Arka-Turfan, yani Beş-Balıg bölgesine) hücum ederek, bu bölgeyi ele geçirdi.”³⁰⁴

Bir Çin akını ve “Barköl yazıtı”:

Hunların “Huyen bölümü”nün yaşadıkları Barköl bölgesinde, M.S. 137 yılı ile ilgili çok değerli bir yazıt bulunmuştur. Bu yazıtta göre, “P’ei Ts’en adını taşıyan bir Çin komutanı Hunların Huyen bölümüne karşı bir akan yapıyor ve Huyen’lerin beyini yenerek öldürüyor. Barköl gölüne, (yani P’u-lei’e) kadar ilerleyerek, buraya bir zafer anıtı diktiriyor.” Böyle bir yazıt ele geçmiş ve notları ile birlikte çevirmesi yapılmış ve yayınlanmıştır. Bu bir gerçektir. Ancak Çin tarihlerinin hiçbirisi böyle bir akından söz açmamaktadır. Çok daha değersiz ve başarısız olanlardan bile geniş olarak söz açan Çin tarihlerinin, bu konuda niçin sustukları pek anlaşılamamaktadır. 137 yılı ile ilgili tek kaynak budur.³⁰⁵ Fakat Çin tarihçileri nedense, bu Çin başarısını yazmağa değer bulmamışlardır.³⁰⁶ Aslında 151 yılında Hunların Huyen bölümünün Beyinin, Hami bölgesini yeniden yıkıp, yağma etmesi, bu akının pek tesirli olmadığını göstermektedir.

M.S. 137 yılına ait Barköl yazıtı: Bu Çince yazıt 1757 yılında Barköl gölü kıyılarında bulunmuştu. Bir yeşim taşı üzerine yazılmış ve epey silinmiş olan bu yazıtın kopyası Dutreuil du Rhins tarafından alınmış ve 1989 yılında da yayınlanmıştı.³⁰⁷ Ch. E. Bonin, 1900 yılında yaptığı gezisinde bu yazıtı yeniden bulmuş ve Avrupa’ya getirmiş. E. Chavannes da bundan sonra yazıtın tenkitli bir çevirmesini yaparak yayınlamıştır.³⁰⁸

³⁰⁴ HHS, 118, s. 20a-21b: TP, 1907, s. 213-214.

³⁰⁵ TP, 1907. s. 214, n. 1.

³⁰⁶ Franke, I, s. 404.

³⁰⁷ Detreuil du Rhins; *Mission scientifique dans la haute Asie*, III, s. 136 vd.

³⁰⁸ E. Chavannes, *Dix inscriptions Chinoises de l’Asie Centrale*, s. 17 vd. ve s. 209.

II. ÇİN'İN, ORTAASYA'DAN ELİNİ ÇEKMESİ:

Bağların Ortaasya ile kesilmesi, Çin tarihlerinde yer alıyordu:

“... M.S. 132-34 yılları arasında Çin İmparatorluğunun önemi yavaş yavaş azalmaya başladı. (Batıdaki) türlü devletler bazan çok taşkın ve bazan da çok kuşkucu oldular. Bazan (komşuları tarafından) ezilip, baskı altında tutuldular ve bazan da hücumla geçtiler...”³⁰⁹ Bundan sonra vereceğimiz bilgilerde, Çin'in Ortaasya beyliklerine akınlar yaptıklarından veya onları baskı altında tuttuklarından söz açılacaktır. Bundan sonraki olanları incelerken, yukarıdaki bu çok değerli kaynağı, hiçbir zaman hatırımızdan çıkarmamamız gereklidir. Böylece tarihin gerçek akışını daha iyi anlamış olabileceğiz. En iyisi bu çağdaki Çin'in durumunu O. Franke'nin şu değerli özlemesinden öğrenelim: “... Çin'de Hunlara karşı savunmak isteniyordu. Bu gönülden gelen isteğe rağmen, Hunlar ile yapılan savaşlarda, iyi bir sonuç elde edilemiyordu. Ayrıca akınlar da, eskisi gibi, sık sık yenilenemiyordu. Bu sırada tek başarı, Tunhuang valisi P'ei Ts'en tarafından elde edilmişti. Fakat Çin tarihleri ise, nedense bu Çin başarısından hiç söz açmıyorlardı...”³¹⁰

B. HUNLAR HAKKINDA SON HABERLER

I. ÇİN'İN ORTAASYA'DAN ÇEKİLMESİNDEN SONRA HUNLAR VE TÜRKİSTAN:

1. Hami'ye Hun akınları (M.S. 151):

Yukarıda da sık sık söylendiği üzere, Hami bölgesi ile şehirleri, çok verimli topraklara sahip idiler. Bundan dolayı hem Hunların ve hem de Çin'in gözleri hep bu bölgeye çevrilmişti. Kısa bir süre için, Çin'in elinde bulunan, Hami, Çin'in güçten düşmesi ile, yine Hunların akınlarını kendine çekmeye başlamıştı. Hunların Huyen bölümü, Hami'ye gelirler ve Çin garnizonunu basarak, Çin kuvvetlerini yok eder veya dağıtırlar: “... 151 yılında (Hunların) Huyen bölümünün Beyi, üçbin atlı ile Hami'ye hücum ettiler. (Şehirler ile bütün bölgeyi) yağmalayıp, yakıp ve yıktılar.

³⁰⁹ HHS, 118, s. 5a-b: TP, 1907, s. 167; Franke, I, s. 404.

³¹⁰ Franke, I, s. 403-4.

“Hami’deki Çin komutanı³¹¹ Mao K’ai, Barköl gölünün doğusuna, (yani P’u-lei’e) beşyüz Çin askeri gönderdi. Bu askerler, (Hunların) Huyen Beyi ile savaştılar. Fakat bu savaşta (Çin) askerleri, tümü ile birlikte (Hunlar) tarafından yok edildiler.

“Bunun üzerine (Hunların) Huyen Beyi, (yeniden) Hami’ye geldi ve Çin askerlerinin ana garnizonuna hücum etti.”

Bundan da anlaşılıyor ki artık Hunlar, amaç olarak Ortaasya’daki Çin askerlerini seçiyorlardı. Yapılan Çin akınları ise tesirsiz kalıyorlardı: “... 151 yılının yazında, (Çin sınırındaki) Tunhuang’da oturan (Çin) Mareşali Ta, çeşitli Çin komutanlıklarından³¹² toplandığı dörtbin kişilik bir ordu ile, Hami’deki (Çin garnizonunun) yardımına koşmak istedi. Çin sınır geçitlerinden çıkılıp, Barköl gölüne kadar gidildi. Fakat (Hunların) Huyen Beyinin Çin ordusunun gelişinden haberi oldu ve bundan dolayı da “geri çekilme” taktiği uyguladı.

“Bunun için de Çin ordusu hiçbir başarı elde edemeden geriye döndü.”³¹³

İşte böylece Hunların ünlü ve soylu Huyen bölümü hakkındaki bilgileri-miz de bu bilgi ile sona ermiş oluyordu. Çinlilerin başarısızlıkları ve gerilemeleri sebebiyle bu Hun bölümünün, daha da güçlendiğinden hiçbir şüphemiz yoktur. Belirli oymaklar güçlenirken, artık “Büyük Hun İmparatorluğu”ndan söz açmak elbette ki yerinde bir görüş olamaz.

2. Tanrıdağları şehirleri, Hun himâyesinde:

Yukarıda da görüldüğü gibi Tanrıdağlarının doğularında yayılan Hunların Huyen bölümü henüz daha çok güçlü idi. Hami gibi en zengin bölgelerdeki Çin garnizonlarını basıp, Çin askerlerini esir alıyorlardı. Onları cezalandırmak için gelen sayıca oldukça büyük Çin orduları ise, hiçbir başarı elde edemeden geri dönüyorlardı. Aşağıda, önemli bölümlerinin Türkçe çevirilerini vereceğimiz, 153 yılı ile ilgili kaynakta ise, halâ Beş-Balg bölgesinde bulunan Çin garnizonlarından söz açılmaktadır.

³¹¹ Bu Çin generaline, Hami (İ-wu) Mareşali unvanı verilmişti.

³¹² Bu Çin askerleri Kansu bölgesinden toplanmışlardı.

³¹³ HHS, 118, s. 21b: TP, 1907, s. 214.

Turfan ve Beş-Balığ bölgelerinin her ikisi de, Çinliler tarafından Güşi (Chü-shih) gibi birleşik bir deyimle tanıtılırlardı. Tanrıdağlarının güneyindeki Turfan ovasına, “Ön-bölge veya Ön-bölüm”; Tanrıdağlarının kuzeyindeki Beş-Balığ bölgesine de, “Arka-bölge veya Arka-Bölüm” adları verilirdi. Biz bu kitabımızın birçok yerlerinde bu deyimleri, “Ön-Turfan, Arka-Turfan” şeklinde, bir genişletmeye doğru yönelttik.

Hunların Huyen bölümü de Hun imparatorluğu gibi Tanrıdağlarının kuzeyindeki Arka-Turfan, yani Beş-balıg bölgesine büyük bir önem vermişti. Huyen oymaklarının en güçlü oldukları bir çağda, Beşbalıg’da bir Çin garnizonunun bulunmasını düşünmek oldukça güçtür. Bundan dolayı kaynakta adı geçen bu garnizonu, bir “Çin kolonisi” olarak kabul etmek daha yerinde olur:

“153 yılında, Arka-Turfan, yani Beş-Balıg bölgesi) Beyi Alodo, (Çince yazılışı, A-lo-to), Çin komutanı ile anlaşamadı.³¹⁴ Araları gittikçe bozulmaya başladı. Bunun üzerine (Arka-Turfan) Beyi isyan etti. Çinli askerlerin oturdukları Chü-ku kentini kuşattı. (Çinli askerlerden) birçoklarını da, ya yaraladı veya öldürdü. Bunun üzerine orada bulunan (Çin garnizon komutanı), halkı kendi beylerine karşı isyan etmeleri için, teşvik etti. Ayrıca onların Çin’e bağlanmalarının (daha yararlı) olabileceğini de söyledi.

“(Arka-Turfan Beyi) Alodo, (halkının kandırıldığını) ve durumun da çok tehlikeli olduğunu gördü. Bunun üzerine annesini, karısını ve çocuklarını yanına alarak, Kuzey Hunlarına (?), (veya Huyen Beyinin) yanına kaçtı.”

Görülüyor ki burada Çinlilerin askeri güçleri bir rol oynamamaktadır. Bu daha çok, halkı beyine karşı kışkırtan Çin kolonisinin bir başarısı idi. Çin üstünlüğünü tanımayan bu beyin yerine başka yerli bir prensi çıkarmak isteyecekler ve bunda da başarılı olamayacaklardı:

“Bu sırada, (büyük Çin sınır garnizonu olan) Tunhuang’da General Sung Liang komutan olarak bulunuyordu. (Hunların yanına kaçan) Arka-Turfan Beyinin yerine, (yine yerli prenslerden) Pei-chün’ün Bey olarak tayin edilmesini, Çin İmparatorundan bir mektupla diledi. Bu prens, eski (Arka-

³¹⁴ Çin Generali Yen Hao için bk. TP, 1907, s. 157, n. 4

Turfan veya Beş-Balıg) Beylerinden, Chün-chiu'nun oğlu idi. Vaktiyle Çin Sarayında, rehin ve konuk olarak kalmıştı.

“Bir süre sonra, (Hunların yanına kaçan eski bey) Alodo, Hunların yanından (ayrılarak, yine yurduna) döndü. (Kendi yerine tayin edilmiş olan) prensin, beyliğini tanımadı. Ayrıca (geri dönen beyin) etrafında, kendisini desteklemek üzere pek çok halk da toplanmıştı... Çinliler, Alodo Beyin Hunlar (ile Ortaasya halklarını) kendi yanına çekebileceğini de düşündüler. Bundan dolayı da ona yine “Bey” olduğunu bildirmek zorunda kaldılar...”³¹⁵

II. HOTAN VE KAŞGAR'IN BAĞIMSIZ OLMASI:

1. Hotan'da Çin baskısı kayboluyor:

Tanrıdağlarında olduğu gibi Çin'in, Hotan bölgesinde de doğru dürüst bir askeri gücü yoktu. Fakat Hotan “Güney İpekyolu'nun olduğu kadar, Doğu Türkistan'ın yarısını kontrol etme bakımından da, çok iyi bir yerde bulunuyordu. Bundan dolayı, bu bölgedeki Çin kolonileri, Hotan'ın işlerine karışmaktan bir türlü kendilerini alamadılar. Öyle anlaşıyor ki Hotan beyi de bu Çin kolonilerine pek fazla değer vermiyordu. Bir Çinli subayın ölümü üzerine başlayan bir oç alma hikâyesi, Çin tarihlerinde birkaç sahife yer tutmaktadır.³¹⁶ “151 yılında Hotan'da bulunan bir Çin subayı, kan çıbanı yüzünden ölür.” Uzun-Tati şehrinin Beyi ise, Çin ile Hotan'ın arasını açmak için bunu uygun bir sebep olarak görür. İlginç olan nokta, “Hotan beyinin bir Türkistanlı (Hun) doktordan bir ilâç alarak” Çinli subayı tedavi ettirmek istemesidir.³¹⁷ Bu Türkistan ilâcına itimad etmeyen Çinli subayın oğlu, Hotan'a yeni bir akın yapılması için her türlü yolu dener. Hatta Tunhuang'daki Çin anır başkomutanını bile kandırır. “Fakat Çin İmparatoru Huang (M.S. 147-167) buna razı olmaz ve Çin başkomutanını geri çağırarak”, yerine yenisini gönderir.³¹⁸

³¹⁵ HHS, 118, s. 7a-b: TP, 1907, s. 171-174.

³¹⁶ *Aynı esr.*, a. yer.

³¹⁷ HHS, *aynı yer* ve s. 21b: TP, 1907, s. 214.

³¹⁸ Yeni Çin Başkomutanı, General Sung Liang'dır.

2. “Güney İpekyolu”nun emniyeti:

Hotan ile Çin arasındaki mücadelesinin ana sebebini meydana getiriyordu. Bundan dolayı Çin, Hotan’ın doğusundaki, Uzun-Tati veya Keria-derya üzerinde bulunan, Çinlilerin Chü-mi, (veya Gümi?) dedikleri Beyliği tutuyor ve koruyordu. “Hotan bu Beyliğin batısına düşüyordu ve halkı da bin kişiden fazla değildi.” Göktürk çağında da değer taşıyan bu beylik en sonunda, 175 yılında Hotan tarafından büyük bir yenilgiye uğrattılır ve beyi öldürülerek, Hotan’a bağlanır.³¹⁹ Artık bundan sonra Çin ve Hotan ilişkileri protokol nezâketi ile sürer gider.³²⁰ Böylece Güney İpekyolundaki Çin üstünlüğü gitgide sona ermiş olur.

3. Kaşgar’ın, Çin’den uzaklaşması:

Kaşgar Beyliği, batısı ile güneyinde yayılan Kuşan devleti ile diğer güçlerin baskısı ile, çoğu zaman Çin’e yatkın bir politika gütmüştü. Bilindiği üzere Kaşgar, bütün yolların birleştiği bir kilit noktasıdır. “168 yılında Çinli subaylar ile ava çıkan Kaşgar Beyi, bir okla öldürülür” ve böylece de Çin ile Kaşgar arasındaki ilişkiler kesilmiş olur. Bundan dolayı Çin Sarayında büyük bir heyecan ve telâş doğar: “Arka ve Ön-Turfan ile, Kuça ve Karaşar’dan toplanan otuzbin kişilik bir ordu gönderilir... (Bu ordu Kaşgar’ın yakınındaki bir kenti) kırk gün kuşatır. Fakat bir türlü düşürülemez³²¹ Bundan dolayı da (Çin generalleri) geri çekilirler...”³²²

Bu akınlarda bulunmuş Çin generallerinin yazıtlarında ise durum çok daha büyütülür.³²³ Böylece Kaşgar bölgesindeki Çin baskıları ile üstünlüğü de sona ermiş olur. Ama Kaşgar beyliğindeki taht kavgaları bir türlü bitmez.

³¹⁹ HHS, 118, s. 6b: TP, 1907, s. 171.

³²⁰ Mc Gown, *a. esr.*, s. 301.

³²¹ Cheng-chung kenti için bk. TP, 1905, s. 554, n. 2; TP, 1906, 8. 230, n. 2.

³²² HHS, 118, s. 17b: TP, 1907, s. 206.

³²³ Yazıtlar için bk. Chin-shih lu-pu, IV, s. 4b-5a: (Huai-lu Chung-shu yayını) Ayrıca bk. TP, 1907, s. 26, n.

Çinliler durumu kendi yönlerinden biraz da büyüterek şöyle derler: “Kaşgar Beyleri durmadan birbirini öldürmeye başladılar; öyle oldu ki, Çin bile bunların önüne geçemedi.”³²⁴

4. “Hind okyanusu yolu” değer kazanıyor:

Roma İmparatoru Marcus Aurelius Antonius (M.S. 161-180), Part devleti ile 162’den 165 yılına kadar savaş durumunda olmuş ve bu savaşı da Avidius Cassius idare etmişti. Bunun için Çin kaynakları şöyle diyorlardı: “... Bu memleketin, (yani Roma) Kralı her zaman için Çin ile elçi alışverişinde bulunmak istemişti. Fakat An-hsi, (yani Part devleti) ise Çin ile ipek ticaretini kendisi yapmak istiyordu. Bundan dolayı da iki devlet arasında kurulabilecek, doğrudan doğruya ilişkileri engellemişti. Bunun üzerine Ta-ch’in, (yani Roma) kralı Anutun (Antonius), Annam kuzeyindeki Tonking (Ji-nan) yolu ile bir elçi gönderdi...”³²⁵ Hind Okyanusu yolunun nasıl önem kazandığını bu belgeden de açık olarak anlayabiliyoruz. En iyisi bu konuyu üstad O. Franke’nin şu özeti ile bitirmektir: “... 190 yılında bile Çin, doğu Türkistan’da savaşıyor ve çaba gösteriyordu. Buna rağmen eski zamanlardaki Çin egemenliğinin son gölgeleri ile izleri bile kaybolmaya başlamıştı. Artık iç dertlerine düşmüş olan Çin, kendi dışındaki konular üzerinde susmayı da öğrenmişti. Çin’de Ortaasya’ya karşı duyulan ilgiler de hemen hemen kaybolmuştu. Ortaasyanın eski değerini kaybetmesinin bir başka sebebi daha vardı: Çünkü Çinliler, Batıya giden deniz yollarını da keşfetmiş ve bu yollardan yararlanmaya başlamışlardı...”³²⁶

Türkistan için, “Sonraki Han Sülâlesinin tarihi”, sözlerini bitirirken şöyle diyordu: “... Bunlardan birçoğunun (Çin’e) bağlanmalarına rağmen, onlardan hiçbirisi ne ıslah edilebilmiş ve ne de düzene konabilmiştir. Hele bu çağda, onların küstahlık ve ilgisizlikleri, gitgide büsbütün artmıştı...”³²⁷

³²⁴ HHS, 118, s. 18a: TP, 1907, s. 207.

³²⁵ HHS, 118, 8, 10b: TP, 1907, s. 185; Franke, I, s. 404.

³²⁶ Franke, I, s. 404.

³²⁷ HHS, 118, s. 5b: TP, 1907, s. 168.

C. HUNLARIN SOYLU “HUYEN” BÖLÜMÜ

1. M.Ö. 659-620’de (?) “Huyen’ler”:

Çin tarihlerinde adları geçen kavimlerin adları da Çin işaretleri ile yazılırlardı. Aynı işaretler ile yazılan kavim veya yer adları aşağı yukarı sonraki çağlarda da değişmemişlerdi. Gerçi Mete’den sonra kavim ve yer adlarında büyük değişiklikler olmuştu. Fakat M.Ö. 650-620 yılları arasında, Hunların çok güçlü ve ünlü Huyen boyuna benzer bir kavmi, Ordos kıvrımının güneybatı bölgelerinde görebiliyoruz. Bu çok eski kavmin adını, bugünkü Çin çevri yazısına göre, Ch’ü-yen veya Hsü-yen şeklinde okuyabiliriz. Çünkü iki türlü yazılışı vardır. De Groot ise bu kavmin adını, o çağdaki Çin sözlüklerinde görülen söylenişlere göre, Hu-yen okumuştur.³²⁸ Bu bakımdan De Groot haklıdır. Yukarıda bu konu üzerinde yine durmuştuk. (Bk. S. I. C.). Kaynağı aslı şöyle idi: “... Ch’i ve Liang dağları ile, Ching ve Ch’i ırmaklarının kuzeylerinde şu kavimler yaşıyorlardı: İ-chü Jung barbarları, Ta-li, Wu-ch’shih) ve Hu-yen kavimleri...”³²⁹

Bu kavimler Çinli değildi. M.Ö. VI. yüzyılda Çin’in kuzeyinde yaşamış olan bu kavimleri, Ortaasya’daki Hun soyluları ile aynı oldu klan elbette ki kesin olarak söylenemez. Ancak ünlü boy adlarının türlü zaman ve çeşitli yerlerde görüldüğü de bir gerçektir.

2. Mete’nin “Hakan soyu” Huyen’ler:

Bu konu ile ilgili başlıca üç kaynağımız vardır: 1). SC, 110. 2). CHS, 94A. 3). HHS, 119. Mete’nin soyları ile ilgilenen en eski kaynağımız şöyle diyordu: “... (Hunlarda), Huyen, Lan ve daha sonra Hsü-pu (boyları, devlet içinde) soyluları meydana getiren boylar idiler...”³³⁰ Bu kitabımızın “Topluluk düzeni” ile ilgili bölümünde, bu kaynaklarda kullanılan Çince deyimleri birer birer ele almıştık. (Bk. S. I. C.). İkinci kaynağımız, “Bu üç boy, onların soylu kesimleridir”, demek yolu ile, konuyu daha açıklığa kavuşturmaktadır.

³²⁸ De Groot, *Die Hunnen*, I, s. 22, 57.

³²⁹ SC, 110: De Groot, I, s. 22.

³³⁰ *Aynı esr.*, s. 57.

Üçüncü kaynağımızda, Hunların soylu boyları hakkında daha bazı yeni bilgiler de katılmıştır. Burada soy deyimini, kan bağı ile bağlı, ve akraba olan, bir kabile karşılığı olarak kullandık. Soy ile boy aynı olabilir. Aile ise, soy ve boydan daha küçük bir topluluktur: "... (Hun Hakanının (Şanyü) soyu, Hsü-lien-t'i idi. Diğer soylar ise şunlardır: Huyen, Hsü-pu, Ch'iu-lin aileleri. Bu dört ünlü soy, devletin ortasında bulunurlar. (Hun İmparatoru olan) Şanyü'ler, daima bu soylar (veya boylardan) kız alırlar. Hu-yen ailesi, (devletin) sol kanadındadır. Lan ve Hsü-pu aileleri ise (devletin) sağ kanadındaki beyliklerdir..."³³¹

Bu sonuncu kaynağımızın, çok daha geç çağlarda yazılmış olmasına rağmen, yukarıdaki bilgileri eski ve kaybolmuş kaynaklardan aktardığından hiçbir kuşumuz yoktur. Çünkü, "Sonraki Han Sülâlesi Tarihi"nin yazıldığı çağlarda soylu Huyen boyu Turfan ve Beş-Balık kuzeyindeki rollerinin, belki de sonlarına gelmişlerdi. Göktürk çağının ünlü Çin kritikçilerinden Yen Shih-ku ise şöyle diyordu: "Hu-yen'ler, Sienbilerin bir boyu olan Hu-yen'ler demektir..."³³² Gerçi Sienbi'lerin de bir Huyen boyu bulunduğunu biliyoruz. Fakat bu Sienbi boyları ile Barköl kuzeyindeki Hunların Huyen bölümü arasında epey bir uzaklık vardır. "Boyların parçalanmaları ile dağılmaları" gibi olayları da unutmamamız gereklidir. Aslında doğudaki Sienbi Huyen'lerinin de, kök bakımından Sienbi olduktan şüphelidir. Çünkü yukarıda, "Sienbi'lerin üstünlükleri altına giren Hunların, artık kendilerine de Sienbi dediklerini" görmüştük (Bk. S. yk.). Aradan birkaç yüzyıl geçtikten sonra, boyların bölünmeleri ile yer değiştirmelerini normal görmek gereklidir.

3. Göktürk çağında "Alaşan Huyen'leri":

Hunların soylu Huyen boyu ile Sienbi Huyen'lerinin ikinci Çince işaretle, değişik yazılmıştır. Bu ikinci yazılış ile, Alaşan ve Ho-hsi bozkırlarının doğusundaki Ning-hsia ilinde, özellikle Göktürk çağında görülen bir Hu-yen ilçesi'ne de (Hu-yen-fu) rastlamaktayız. Göktürk çağında bu bölgeye So-fang adı verilirdi. Burası, So-fang'ın kıyısında kalır. Bu Huyen ilçesinden,

³³¹ CHS, 94A, s. 5b-6a.

³³² HHS, 119, s. 6a.

Orhun'daki Uygur başkentine büyük bir araba yolu giderdi: "... Teslim olan kavimleri kabul eden Ortaşehir'in 80 mil tam kuzeyine gidilirse, biraz doğuda, Hu-yen vadisi (görülür). Onun (veya vadinin?) güney girişinde ise, Huyen kalesi, (daha doğrusu istihkâmı) vardır... Büyük araba caddesi, oradadır. Uygurlardan gelen (ve giden) elçiler, buradan çıkarlar..."³³³ Bu çok değerli kaynaklarından anlaşılmaktadır ki, Göktürk ve Uygur çağında, Çin'den Orhuna giden büyük yolun üzerinde, bir "Huyen vadisi" ile, bir de "Huyen kalesi" bulunuyordu. Sarı ırmak kıvrımının oldukça kuzeybatısında bulunan bu yer, Barköl'deki ünlü Huyen adlı Hun bölümünden, pek fazla uzakta değildi. Bu yer adının, eski Huyen'lerin Uygur çağına kadar gelmiş, bir hatıraları olsa gerektir.

4. Huyen'ler, Tanrıdağlarının "yerli Hunları"?:

Yukarıdaki kaynaklara göre Huyen oymağı, Hun İmparatorluğunun doğusunda oturan, soylu bir Hun bölümü idi. Sonradan bölünerek batıya göçmüş olmaları, olağan görülebilirdi. Bizim buradaki konumuz, daha çok Barköl çevresinde oturan, Huyen bölümü ile ilgilidir. Bir Çin kaynağında, "Hu-yen Beyinin unvanı, Jih-chu idi", denmektedir.³³⁴ Bu Değerli olan nokta, bu kaynağın şimdi bizim incelemek istediğimiz Barköl Huyen'leri ile ilgili olması idi. Gerçi bu unvan Hun İmparatorluğunun pek çok yerlerinde görülüyordu. Fakat M.S. 137 yılında, Hunların Huyen bölümüne bir akın yapan Çin Generali Pei Ts'en'in yazıtını inceleyen E. Chavannes, çok değerli bir nokta bulmuştu.³³⁵ M.Ö. 60 yılında Çin Generali Cheng Chi, Şanşan'ın batısındaki "Güney İpekyolu"nu kontrole memur edilmişti. Bu sırada Hunların Jih-chu beyi de, savaşlar sonunda bu generale teslim olmak istemişti. Bu sebeple E. Chavannes, "Tanrıdağları Huyen'leri"nin eskiden beri, burada oturduktan görüşüne varmıştı.³³⁶ Bu konu üzerinde ayrıca durmuştuk.

³³³ Chiu TS, 38, s. 27; TS: 43B, s. 2; De Groot, I, s. 57.

³³⁴ Han Wei Chung-shu, Yüan-ching, (1791 yayını), I, s. 9a; Chavannes Dix inscriptions, s. 7.

³³⁵ TP, 1907, s. 154, n. 1; Dix inscriptions, s. 17.

³³⁶ Aynı esr., a. yer

5. “Tanrıdağları ve Barköl Huyen’leri”:

Huyen’lerin Hunların dört soylu klanlarından birisi olmalarına rağmen, nedense İsa’dan önceki Hun tarihlerinde, adları hiç geçmemektedir. Yalnızca bir kaynakta, Hunların ünlü Hakani “Huhanyeh’in (M.Ö. 36 -31), Huyen boyu beyinin iki kızı ile (birden) evli olduğu” söylenmektedir.³³⁷ Bu ünlü boyun tarih sahnesine çıkışı, ancak M.S. 73 yılından, yani Hun İmparatorluğunun güçten düşmesinden sonra görülmektedir. “Hun Feodalleri”ni tanıtmak bakımından, bunu biraz da Mc Govern’in görüşleri ile izleyelim:

“Huyen Beyi veya Kralı, (Çincesi Hu-yen Wang), eski Hun hiyerarşisinde pek tanınmamış bir bey ve deyiş idi. Bu deyişimin, İsa’dan sonraki yüzyıllarda Hunlar tarafından kurulmuş olan bir Hun memuriyetini tanıtmış olması, çok daha olağan görülmelidir. Çünkü bu çağ, Hun İmparatorluğunun Batıya doğru, bir kayma çağıdır.

“Zaman geçtikçe bu Hun beyliği (veya komutanlığı), Hun İmparatorluğunun politik düzen ve idaresinde gittikçe artan bir rol oynamaya başlamıştı. Öyle olacaktı ki, bundan sonraki çağlarda, Huyen Beyi’nin adı, bütün Orta-asya Hunlarının âdeta bir sembolü ve temsilcisi hâline gelecekti. Çin tarihlerinde onların adları, Hun İmparatorlarının adlarından, daha çok geçiyordu.

“Eski çağlardan beri dört aristokrat Hun ailesinden birinin adının Huyen olduğunu biliyoruz. Huyen Beyi’nin, bu eski Hun kralını idare eden beylerden birinin olması, olağan görülmelidir. Bundan dolayı, bu eski soylu ve idareci Hun ailesinin Hun politikasında diğerlerine göre, daha üstün bir rol aldığı görülmektedir...”³³⁸

Bu konuda da Mc Govern, her zaman olduğu gibi daha kesin ve cesur konuşmaktadır. Bizce haksız da değildir. Ancak, biz her konuda olduğu gibi burada da her türlü olabilecekleri, hesaba katmaktayız. Hunların Huyen bölümü ile ilgili ilk bilgiler, M.S. 72 yıllarında başlamaktadır. Çin Generali Keng Ping, savaş plânını anlatırken, Hami gibi zengin bir bölgeyi ellerinde tutmaları sebebi ile, en büyük değeri, Hunların Huyen bölümüne veriyordu:

Şimdi Hami (İ-wu) şehrinde Hunlar bulunuyorlar. Bunlar, (Hunların) güney bölümü olan Huyen oymağıdırlar. Eğer bunlar yok edilebilirlerse, böy-

³³⁷ De Groot, I, s. 2445.

³³⁸ Mc Gowern, s. 260.

lece Hunların sol boynuzları da kesilmiş olacaktır. İmparator, bu isteği yerinde buldu...”³³⁹ Bu belge de çok önemlidir.

“Hunların güney bölümü” eski bir deyimdir. Hunlar, Orhun kıyılarında iken, Huyen’ler elbette ki “Hunların güney bölümü” idiler. Bu belgeden de anlaşılıyor ki, Hunların Batıya gitmesinden sonra da bu eski deyim Çinliler tarafından halâ söyleniyordu. M.S. 91 yılından sonra artık Huyen’ler, “Hunların doğu bölümü” olmuşlardı.

6. “Hami ve Beş-Balık Huyen’leri”:

Az önce verdiğimiz belgede bereketli Hami toprakları ile bu bölgedeki şehirlerin, Hunların Huyen bölümünün elinde olduğunu görmüştük. Hunlar, hareketli bir askeri taktik kullanıyorlardı. Bu nedenle M.S. 73 yılında prens ve Başkomutan Tou Ku’nun idaresinde gelen Çin ordusu, önde Huyen Hunlarına karşı bir yıldırma ve geriye itme savaşa yapmış ve ancak bundan sonra Hamiye girmişti. Belgenin geniş ve ana çizgileri ile çevirisi şöyledir:

“... (Çin generali) Tou Ku, Tanrıdağlarını geçtikten sonra, Huyen Beyi (Hu-yen Wang unvanını taşıyan) önemli Hun soylularından birinin komuta ettiği (Hun) ordusuna hücum etti... Huyen Beyi çekildi... General, geri çekilen Hun ordusunu izledi... (Güney-doğu Çungarya’daki) Barköl Pu-lei gölüne kadar ilerledi. Bu çağda burası, Hun imparatorluğunun kalbine çok yakındı. Fakat General, Tanrıdağlarının kuzeyindeki bölgeleri elinde tutmak için herhangi bir çaba göstermeyi doğru bulmadı. Bu nedenle ordusu ile geriye çekildi. Hami kenti (ile bölgesine) geldi. Çünkü burası, önemli bir garnizon yeri idi...”³⁴⁰

Görülüyor ki Çin orduları Hunların yurdunun pek derinlerine girmek istemiyorlardı. Biraz da abartılmış olan başka bir belge de aynı olay için şöyle diyor: “... (Çin generalleri) Tou Ku ile Keng Chung, Tanrıdağlarına kadar çıktılar. Orada Huyen bölümünün beyini yenilgiye uğrattılar. Binden fazla kişinin başlarını kestiler Ondan sonra Hami’ye (İ-wu-lu) döndüler ve ora-

³³⁹ Bu konuşma, Keng Ping’in biyografyasında yoktur. Krşl. HHS, 49, s. 5b-6a; HHS, 2. s. 23-24; Prof. Eberhard, Belleten, 16, s. 405.

³⁴⁰ HHS, 53, s. 17, kısaltılmış metin için bk. Mc Gown, s. 260 vd.

sını elde ettiler...”³⁴¹ Görülüyor ki Çin ordularının Hunların Huyen Beyi’ni yakalayabildikleri çok şüphelidir.

7. Hunlar ve “Tanrıdağları kuzey Şehirleri”:

Hunlar da, Göktürkler gibi, şehirler ile yanyana ve müşterek bir yaşama içinde idiler. Bu nedenle Hunların Huyen bölümünün beyi, Hun İmparatoru adına, Tanrıdağlarının doğusundaki Beş-Balıg ve Turfan şehirleri ile daha güneydeki Hami şehirlerinin, kendilerinden kopmamasına büyük bir önem veriyordu. Çinliler, Tanrıdağlarının doğusundaki şehir beyliklerinin tümü için, “Turfan altı beyliği”, veya Çince Chü-shih Liu-kuo deyimini kullanıyorlardı. Birçok büyük Çin ve Hun savaşları, hep bu şehirler için olmuştu. Bu şehir beylikleri hakkında kaynaklarımız şöyle diyorlardı: “... (1). Ön-Beylik (Turfan), (2). Arka-Beylik (Beşbalıg bölgesi veya Cimsa), (3). Doğu Chü-mi, (4). Pei-lu, (5). Pu-lei (Barköl), (6). İ-chi beylikleri, hep birlikte “Altı Beylik”i oluştururlar.

“Bu beyliklerin hepsi de, kuzeyde Hunlar ile sınırdış idiler. Ön- Beylik (Turfan), batıdan (yollar ile) Karaşar ile ilişki halinde idi. Arka-beylik (beş-balıg, Cimsa) ise, Kuzey-yolu üzerindedir. Onlar batıya doğru, (bu yol ile), Wusun’ların (bölgesine, yani İli ırmağı vadilerine) birleşirler...”³⁴²

Bu bilgiden de anlaşılıyor ki, Beş-Balıg bölgesi, Tanrıdağlarını birleştiren ve kontrolünde tutan bir yerd.

8. “Huyen Hunlarının yurdu”:

Hunların bu soylu Huyen bölümünden söz açıldıkça, “Barköl gölünün kuzeyindeki Hunlar” şeklinde bir tanıtmaya yapılır.³⁴³ Aslında ise, Çinlilerin Pu-lei dedikleri yer ile Barköl gölünün aynı yer oldukları çok şüphelidir. Çinlilerin Pu-lei dedikleri yeri, çok daha batıya ve hatta, Urumçi yakınlarına alan

³⁴¹ Tou Ku’nun biyografyası için bk. HHS, 53, s. 17-18; HHS, 2, s. 23-24; Belleten, 16, s. 443.

³⁴² Bu vesikanın tenkidi için bk. TP, 1905, s. 556, n. 5.

³⁴³ Chavannes, Dixinscriptions, s. 18-24; TP, 1907, s. 162.

araştırmacılar bile, çıkmıştır.³⁴⁴ En iyisi, Hunların soylu Huyen boylarının güneyinde bulunan bu yer ile ilgili açıklamaları, Çin kaynaklarından okuyalım:

“Barköl (?), (yani Pu-lei), Tanrıdağlarının batısında ve Su-yü adlı bir vadide bulunur. Güney-batıda, Lukçun’daki (Çin) komutanlığına 1290 mil kadar uzaktır. Çin başkentine, (yani Lo-yang’a) olan uzaklığı ise, 10.490 mil kadardır.

“Bu yerde, 800 aile ve 2000 kişi yaşar. Seçme askerlerinin sayısı ise, 700 kadardır. Bu bölgenin insanları, çadırlar ile kulübelerde otururlar. Hayvanlarını otlatmak için, sular ile otlakları izlerler. Biraz da, ziraatla uğraşırlar. Onların sığırları, atları, develeri ve koyunları ile, buna benzer ev hayvanları vardır. Yay ve ok yapmasını da bilirler.

“Bu memlekette iyi atlar yetişir. Burası başlangıçta, çok büyük bir ülke (veya devlet?) idi. Söylendiğine göre, Batı Memleketleri henüz daha Hunlara bağlanmamış iken bu yerin kralı, Hunların Hakanına bir saldırıda bulunmuş. Kralın bu kötü tutumuna kızan Hunların Hakanı, onlardan altıbin kişiyi toplayarak, A-o adlı bir yere göndermiş. Hunlar Sağ Bölümü’nde bulurum bu yere (getirilmelerinden sonra, eski yurtları ile) ilişkileri kesilmiş. Artık bundan sonra onların devleti de, A-o adı ile anılmış.

“Eğer Arka-Turfan, (yani Beş-balıg’dan) yola çıkılırsa, at üzerinde doksan günde varılır. Burasının çok yoksul olan halkından bazıları, dağların dar boğazlarına kaçmış ve oralarda yerleşerek, (yeni) bir beylik kurmuşlardı...”³⁴⁵

Yukarıdaki bilgiden de anlaşılıyor ki, eski Pu-lei kralları, Çinliler P’u-lei (Barköl?) dedikleri yerde oturmuyorlardı. Bu sebeple, devlet ile yer adlarını, birbirinden ayırmak gereklidir. Ayrıca kaynağın başında, “P’u-lei, Tanrıdağlarının batısındadır”, denmektedir. Bundan dolayı, Hunların Huyen bölümünün batı sınırlarını, daha da batıya almak gerekmektedir. Aslında Barköl gölünün kıyısında bulunan esas beylik ile ilgili kaynak şudur: “... İ-chi beyliği, Barköl (P’u-lei) bölgesindedir. Burada 1000 aile ile 3000 kişi oturmaktadır. Seçme askerlerinin sayısı ise, 1000 kişi kadardır. . Burasının halkı, çok cesur ve iyi savaşıdır. Yağma yapmak onların, günlük gelenekleri

³⁴⁴ TP, 1905, s. 557, n. 3.

³⁴⁵ HHS, 118, s. 19b; TP, 1907, s. 162.

ve işleridir. Onlar, kendi saçlarını kesmez ve taramazlar. Sular ile otlakları izleyerek, hayvanlarını otlatırlar. Onlar ekim ve tarım ile ilgili hiçbir şey bilmezler. Malları ise, P'u-lei beyliğindekiler ile aynıdır..."³⁴⁶ Görüldüğü gibi Barköl'ün verimsiz kıyılarında yaşayan bu Hun boyu veya oymağı, ziraat ile hiç ilgilenmiyorlardı.

9. Turfan güneyinde bir beylik:

Şimdi yine Tanrıdağlarının doğusunda bulunan bir Ortaasya beyliği hakkında Çin tarihlerinin anlattıklarını, okuyucularımıza sunalım: "... Doğu Chü-mi beyliği (veya devleti), doğusundaki (Lukçun) Çin Başkomutanlığından 800 mil kadar uzaktır. 3000 aile ve 5000 kişiden oluşur. Seçme askerlerinin sayısı ise, 2000 kişidir. Burasının halkı, çadırlar ile kulübelerde otururlar. Sular ile otlakları izleyerek sürülerini otlatırlar. Azıcık da ziraatla uğraşırlar. Onların sahip oldukları mallar ile diğer şeyler, P'u-lei'dekiler gibidirler. Kournargöçer olarak yaşarlar. "Burada adı geçen Lukçun'daki Çin Başkomutanlığı Turfan'ın az güneyindedir. Yukarıdaki belgeye göre ise, bu beylik Lukçun'dan daha da batıda idi.

10. "Hami-Barköl yolu":

Öyle anlaşıyor ki burası Hunların soylu bölümü Huyen'lerin ellerinde bulunuyordu. Hunlar, yolları kontrol etmek için bu bölgelerde askeri üsler bulunduruyorlardı. Yoksa Hunların en güçlü ve soylu bölümlerinin buralarda yaşadıkları düşünülemez. Değerli Japon bilgini Matsuda'ya göre, Barköl'e bağlı başlıca üç yol vardı: (1). Çin-Hami-Barköl yolu. (2). Turfan-Beş-Balıg-Barköl yolu. (3). Turfan-Hami-Barköl yolu.³⁴⁷ Bu yollar, Batıya giden, İpekyollarının kilit noktaları idiler. Yukarıdaki bilgilere göre, askeri üsleri dolayısıyla doğuya uzanan soylu Huyen boyları, yurt olarak batıya, yani İli vadilerine doğru uzanmalı idiler.

³⁴⁶ A. esr., a. yer.

³⁴⁷ Matsuda, a. esr., s. 96 -110.

XX. BÖLÜM

BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞUNUN YIKILIŞINDAN SONRAKİ ORTAASYA VE HUNLAR (M.S. 150-400)

İsa'dan sonra II, yüzyılın ortasında, artık Hunların adlan kaynaklarımızda, anılmaz oluyordu. Bu çağa kadar bir saat gibi işleyen Hunların büyük ve geniş imparatorluk teşkilâtı, artık çözülmüştü.

Yukarıda geniş olarak incelediğimiz Huyen gibi “Hunların soylu boyları” bir süre için, imparatorluk idaresini devam ettirmek istemişler; fakat onların da güçleri, yavaş yavaş tükenmiş ve sona ermişti. Artık Ortaasya’da, Hunlar hakkındaki bilgiler kesilmişti.

Çin’in kuzeyinde ise, durum daha başka idi. Çin’in kendi topraklarında yaşayan Hunlar hakkında Çin tarihleri daha ayrıntılı bilgiler veriyorlardı. Çin’de yaşayan Hunlar, bu kitabımızın dışında kalmaktadır. Ortaasya’yı ilgilendiren büyük tarih oluşları olmadıkça, bu bölgeye girmeyeceğiz. Zaten Türkiye’deki genç araştırmacı nesiller, bütün araştırmalarını bu konular üzerinde toplamışlardır. Orta ve Batıasya’daki Hunlar hakkında kaynaklarımız susarken; Çin’in kuzeyinde, büyük Hun kitleleri toplanmıştı. Bu birikme ve Hunların Çin içlerine dağılmaları için, bir sebep olacaktı. Çin’de Hunların çoğalmalarının sebeplerini ise Büyük Hun İmparatorluğunun dağılması ile meydana gelen, kavimlerin göç ve hareketlerinde aramak gereklidir.

Büyük Hun İmparatorluğunun dağılması ile Ortaasya’daki beylikler de serbest kalmış ve böylece birçok “Şehir devletleri” doğmuştu. Ticaret yolları üzerinde gelişen bu surlarla çevrili şehir devletlerini, aşağıda İpekyollarının kuruluş ve düzenleri içinde inceleyeceğiz. Çin’deki büyük sülâleler güçten düştükçe, Çin’in Batı ticaret yolları üzerinde hizmette bulunan Çin generalleri de, Kansu’da birer devlet kurmaktan geri kalmamışlardı, üzerinde

durulması gereken nokta, Batıdaki bu Çin devletlerinin de, Türkistan'daki "Ticaret şehirleri"nin örneğine göre kurulmuş ve düzenlenmiş olması idi. Bu bölgelerde kalmış olan Hun soyluları ve boyları da, boş durmayacaklardır. Göktürkler, temel, kök ve hatta devlet kurma geleneklerini, bu Hunlardan almış olacaklardır. İsa'dan sonraki 400 yıllarında başlayacak olan bu hareketler, daha çok Göktürkler ile ilgili kitabımızın başlangıcım oluşturacaklardır.

HUNLARIN KUZEY ÇİN'DE BİRİKMELERİ

I. HUNLARIN KUZEY ÇİN'DE BİRİKMELERİNİN SEBEP- LERİ (MS. 150-180):

İsa'dan önceki yüzyılda, Hunların ikiye bölünmeleri üzerinde, geniş olarak durmuştuk. Çin'in üstünlüğünü tanıyan bazı Hunlar, Çin'in kuzeyinde bir "Güney Hun devleti" kurmuşlardı (Bk. I. C.). Çinliler ise, Çin topraklarında eskiden beri oturan veya yeni gelen Hunları, başarı ile yerleştirebilmişlerdi. Tecrübeli Çin idaresi, Çin'e yerleşip kendilerine bağlanan Hun büyüklerine, büyük haklar vermişler ve onları âdeti, Çinlilerden ayrı tutmamıştı. Sülâleden sülâleye geçen bu Çin politikası, yüzyıllar boyunca değişmemişti. Çin'deki Çin sülâlesinin tarihi (M.S. 265-419), Hunlar ile ilgili 97. bölümünde şöyle diyordu:

Onların, (yani Hunların) oğulları ile torunları, (Çin tarafından verilen unvanlar ile gelirlere), soyları boyunca ve babadan oğula geçme yolu ile sahip olmuşlardı. (Hun) boyları, yerleştikleri yerlerde (ve kendi aralarında), Çin idare teşkilâtını benzer düzenler kurmuşlar (ve böylece kendi kendilerini) idare etmişlerdi. Buna rağmen, ne bölge ve ne de kişi olarak, vergi ödemişlerdi". Biraz genişçe çevirmesini yaptığımız bu, Çin kaynağı durumu oldukça, biraz da ideal bir görüşle, açıklamaya çalışmaktadır. Yoksa Çinliler hiçbir çağda Hunların, bu kadar yakın bir dostu olmamışlardı.

Aynı Çin tarihi, M.S. 150 -180 yılları arasında, Hunların birikip ve çoğalmaları ise, şöyle anlatıyor: " (Çin'in kuzeyinde yerleşmiş olan Hunların) sayıları zamanla çok arttı, (öyle bir durum doğdu ki), bu kuzey bölgelerinin idare ve kontrolü artık (Çin'in) elinden çıkmış oldu. Sonraki Han sülâlesinin sonlarına doğru, (yani M.S. 150-180 yılları arasında), Çin içinde karışıklıklar da başladı Çin vezirleri ile büyük memurları, Hunların çoğalmalarını

görerek, yağmaların yeniden başlamasından korktular. Bunu, yani (yağmalan) durdurabilmek için, tedbirlerin önceden alınmasını ve savunma işlerinin plânlanmasını istediler...”

Hunların çoğalma ve birikmelerinin sebepleri, Ortaasya tarihinin, başta gelen konularından biridir. Otto Franke, Hunların Çin toprakları üzerinde, sonraki büyük hareketlerini açıklayabilmek için, M.S. 180-220 yılları arasında Hunların yerleşmeleri üzerinde dikkatle durmuştu: “Bu Hunlar, Doğu Moğollarından Sienbi’lerin (Hunları iterek) batıya kaymaları sebebiyle, güneye, yani Çin’e inen (Orhun bölgesi) Hunları olabilirlerdi.”³⁴⁸ Proto-Moğol Sienbi’lerin, Hunları iterek batıya kaymaları üzerinde geniş olarak durmuştuk. Franke, konuları daima geniş olarak ele alan ve buna göre başlangıç ve sonuçları bulan, büyük bir tarihçidir.

Mc Govern, Franke gibi konunun derinliklerine girememiştir. Ancak o da bazı şeyler hissetmiştir. Ona göre, “Çin’in kuzeyinde vassal bir devlet düzeni ile Çin’e bağlı olan Güney Hunları Çin kontrolü altında yaşamışlardı. Bununla beraber, Hunlar, bu uzun Çin kontrolünden zaman zaman rahatsız olup, karşılık göstermemiş de, değillerdi. Kuzey Hunlarının, Ortaasya’ya ve daha batıya çekilmelerinden sonra, Moğolistan boşalmıştı. Fakat Kuzey Hunlarının Batıya gitmeleri, Güneydekilere bir rahatlık sağlayamamıştı. Çünkü onların yerlerini, Kuzey Hunlarından çok daha korkunç olan, Proto-Moğol kavimlerinden Sienbi’ler almışlardı. Bu sebeple Güney Hunları da, gözlerini Çin içlerine çevirme zorunda kalmışlardı. Onlar için gelecekleri, ancak Çin içlerinde elde edebilecekleri başarılarına bağlı olacaktı.”³⁴⁹ Bu da başka bir açıdan yapılmış; fakat doğru bir görüştür. Aslında Çin içlerinde uzun süre yaşayan, bu Hunların birçok liderleri, Çin kültürünü iyi tanımış ve okuma ile yazma öğrenmiş, aydın kişiler idi. Yine Mc Govern’in dediği gibi “Çin’deki Hunların Çin kültüründen çok fazla şey aldıkları da söylenemezdi.”³⁵⁰ O. Franke’nin de ünlü Çin tarihini yazarken sık sık Çin’de yerleşmiş olan Hunların taraflarını tuttuğu açık olarak görülür.³⁵¹

³⁴⁸ Franke, *Geschichte*, H, s. 32.

³⁴⁹ Mc Govern, a. esr., s. 312.

³⁵⁰ Aynı esr., s. 311.

³⁵¹ Franke, II, s. 31 vd.

1. Hunların Çin’de devlet kurma isteği:

Çin’de bir devlet kurabilme dileği, hemen hemen bütün Ortaasya kavimlerinde görülen bir ideal ve bir istektir. Bu isteği kaynaklarda açık olarak görebiliyoruz. Bilindiği üzere, “Göktürk çağında bu dilek ve istek, kötülenecek yasak edilmişti”. Bu bakımdan Mc Govern’in şu görüş ve duyuşunu burada sunmayı faydalı görüyoruz: Üzerinde durulması gereken nokta, Çin’de yaşayan Hun boylarının başlarında bulunan beylerin, kendilerini bir ‘Çin İmparatoru’ olarak ilân edebilme istek ve yetenekleri idi. Ayrıca onların bu üstünlüklerinin de, Çin’in yerli halkı tarafından, yarım yüzyıl kadar normal görülmüş olması idi.³⁵² Bu yeni çağda Hunların, eski İmparatorluk çağındaki plân ve stratejileri de değişmişti. İmparatorluklar, akınlar yapar ve kendi ordu güçleri ile topraklarına, yeni bölgeler katarlardı. Fakat artık bu Hunlar, öyle yapmıyor, yapamıyor veyahut da yapmak istemiyorlardı. Onlar kitleler halinde, Çin sınırından içeriye giriyor ve Çin’de yerleşerek, yeni bir devlet kuruyorlardı.

“Hunların kurdukları bu devletler, bir ‘Çin adı ile kuruluyorlar ve eski Çin devlet gelenekleri ile de, idare ediliyorlardı. Hun boyları da, Çin’in eski ve yeni, aynı zamanda geniş arazi sahibi olan, soylu Çinlileri arasında yer alıyorlardı. Onlar da soylu oluyorlar, saygı görüyorlar veya zorla saygı sahibi oluyorlardı. Hunların Çin’deki bu soylulukları çoğu zaman askeri güçleri devam ettikçe kabul ediliyor ve güçleri azalınca da, kayboluyordu. Ama az sonra, yine bir soyluluk ve Çin İmparatoru olma iddiası ile, yeniden ortaya çıkıyorlardı. Yeni bir Çin sülâlesi kuruyorlar, Çin İmparatorlarına ait olan adlar alıyorlar ve yeniden, saygı kazanıyorlardı ”.³⁵³

Gerçi bunlar bizim de, çok iyi bildiğimiz görüşlerdir. Ancak bu görüşleri bizden önce yazmış olan Mc Govern’i saygılamak da ayrı bir vazifedir. Bu görüşlere bazı yeni gördüklerimizi de katabiliriz. Çin’de bir devlet kurma istek ve ideali, uzun zaman Hun üstünlüğü altında kalmış olan, diğer Kuzeydoğu Asya kavimlerinde de görülmüyordu. Onlarda Çin’de bir devlet kurmayı, adeta kutlu bir amaç halinde düşünmüşlerdi. Bilindiği üzere Kansu’da oturalı

³⁵² Mc Gowern, s. 311.

³⁵³ Aynı esr., a. yer.

Tuyühun kavmi, Proto-Moğol Sienbi'ler ile Hunların karışmalarından oluşmuştu. Bu kavmin, iki boyundan birinin başkanı, bir konuşma sırasında şöyle diyordu: "... Büyük bir insanın, adının tarih kitaplarında yer alabilmesi için, onun Çin'e gitmesi gereklidir. O kimse, Çin'e hâkim olmak için, oradaki savaşçılarla savaşmalıdır. Biz ise, ıssız ve yoksul dağların gölgelerinde oturuyoruz. Dünyadan hiçbir haberimiz yok. Burada, yalnızca hayvanlar ile birlikte yaşıyoruz, ölümler bile (kefen yerine), hayvan derileri ile sarılıyor ve dünyadan böylece ayrılıyor. Böyle bir yaşamadan dolayı gerçekten üzgünüm..."³⁵⁴ Bu içten dileğine rağmen, bu başkana Çin'de bir devlet kurmak nasip olmamıştı. Çok haşin ve geçimsiz olan bu başkan, az sonra Tibetliler tarafından öldürülmüştü.

2. Hunların devlet kurma gücü:

Mc Govern'i burada, biraz daha ağırlayıp ve saygılamadan bu konuyu birtirmeye gönlümüz elvermemektedir. Çağımızda, -350 yıl bir saat gibi işlemiş olan Büyük Hun İmparatorluğunun yıkılışı ve dağılışıdan sonra-, yeryüzünde Hun adı ve halkı ile, bir kavmin kalmadığına inanan araştırmacılar çoğunluktadır. Hun kavmi yeryüzünden silinmiş ise, nereye gitmişti? Mc Govern, -biraz idealist de olsa-, meseleleri, daima geniş bir tarih görüşü ile ele almıştır. Mc Govern, "bir kavmin rastlantılar ile ortaya çıkıp devletler kuramayacağı" görüşü ile yola çıkıyor ve konuları bu görüş açısından geniş olarak açıklamaya çalışıyordu. Ona göre, "Dünya tarihini tesiri altında tuttu. Hun kavimleri'nin tarihini, başlıca üç bölge içinde incelemek gereklidir: 1)-Ortaasya ve Çin tarihine tesir eden Hunlar. 2)-Batıasya ve Avrupa tarihine yön veren Hunlar. 3)- İran ve Hint tarihine izlerini bırakan Hunlar... Aslında Hint ve İran'ın tarihteki gelişmeleri, çok daha eski çağlarda, Büyük Hun İmparatorluğunun kuruluşu sıralarında derin olarak etkilemeye başlamıştı. Fakat Hunların bu bölgelerdeki tesirleri, dolayısıyla yollar ile olmuştur."³⁵⁵

Mc Govern Ortaasya ve Çin'deki Hunların tarihini geniş ve derin olarak inceledikten sonra böyle bir duyu içinde kalıyordu. Belki bu görüşlerde açık

³⁵⁴ Chih-shih, 97, s. 8a.

³⁵⁵ Mc Gowern, s. 312 vd.

kalan ve kesin olarak ispatlanamayacak noktalar vardır, ama genel olarak ne de olsa bir gerçeğin ifadesidir.

II. ÇİN'DEKİ HUNLARIN DURUMU:

1. Çin'deki Hunların durumu (M.S. 155-176):

M.S. 155 yılında Güney Hunların bölgesinde büyük bir Çin generalinin bulunması, zaten durgun bir yaşamaya alışmış olan Hunları, büsbütün güçten düşürmüştü. Bu sırada Ortaasya Hunları Hami şehrine akın yaparak Çin komutanını öldürmüş ve Hami bölgesini almışlardı. (Bk. yk.). 152 yılında da Hotan beyliği ayaklanmış ve Çin valisini öldürmüşlerdi. Turfan beyliği de 153 yılında kuzey Hunlarına bağlanmıştı. Bu sebeple Çin'deki Güney Hunları, Çinlilerin Ortaasya işleri ile meşgul olmalarından yararlanarak cesaretlenmiş ve yeniden harekete geçmişlerdi. Bu sırada "Güney Hunlarının Sol kanadı'nın Çin içlerine inerek yağmaya başladıktan görülür."³⁵⁶

Ancak Güney Hunlarının bu dirilmeleri ile başarılan, sürekli olmayacaktır. Yukarıda adı geçen Çin generalinin Hunları durdurmağa gücü yetmeyince, Doğu Tangut Tanrının yardımlarını isteyecektir. Bu yeni destekle de Hunları sürüp, eski yerlerine atmayı başaracaktır. Çin generalinin bu başarısı, Çin sarayına yeni bir ümit ve cesaret verir. 157 yılında, gerek Hunların oturduktan bölgelerde ve gerekse Çin sınır garnizon Tanrıda büyük değişiklikler ve tayinler yapılır. Bu arada Hun bölgesinde bulunan Çin generali Huang da, başarısından dolayı, Çin'in bütün Kuzey cephesi komutanlığına getirilir.

"Sienbi devleti", yukarıda da gördüğümüz gibi, bu sıralarda en güçlü bir çağında bulunuyordu. Hunların çok eski bir düşmanı olan bu Proto-Moğol kavimleri, Güney Hunlarını yıldırım için, Çinlilerin de çok işlerine yaramıştı. Ama Sienbi'ler de, Çinlilere pek fazla yâr olmuyorlar ve yeri geldikçe, Hunlar ile anlaşıp, Çin'i yağmalamaktan geri durmuyorlardı. Çaresiz kalan Çinliler bunun üzerine diğer bir Proto-Moğol kavmi olan Wuhuan'lar ile anlaşılıyorlar ve bu korkunç akınları, durdurmaya çalışıyorlardı. Güney Hun Hakanı, artık Çin idaresinden bıkmış görünüyordu: "... (Güney) Hunları-

³⁵⁶ An-ting ve Mei-chi Çin kentlerindeki Hunların "Sol Chü-ch'ü'sü" için bk. Prof. Eberhard, Belleten, 16, s. 373.

nın hepsi, Çin'e karşı bağlı olduklarını göstermişlerdi. Fakat (Çin generali) Huan, Güney Hun hükümdarının kendi memleketinin işlerini yürütmek için yeterli bir yeteneğe sahip olmadığını ileri sürmüştü. Bu sebeple de, bu Hun liderini yakalamıştı. Fakat Çin İmparatoru (buna razı olmamış) ve bir fermanla onun serbest bırakılarak, geri gönderilmesini emretmişti.³⁵⁷ Bu ferman ile Çin Sarayının Hunlara karşı yüzyıllardan beri, denenmiş ılımlı politikası, generallerin sert tutumlarına üstün gelmiş oluyordu.

M. S. 157-158 yıllarında olanlar biraz karanlıkta kalmaktadır.³⁵⁸ Çin Sarayı, yine savaş bölgelerinden çekilmiş ve Kuzey kavimlerini birbirleri ile, vuruşturma yolunu seçmişti. Ama bu politika da her zaman Çin yararına yürümüyordu: "... Güney Hunlarının bütün boyları başkaldırdılar. Wuhuan ve Sienbi gibi (Proto-Moğol kavimleri) ile birleşip, Çin'in dokuz ilini yağmaladılar."

Görülüyor ki Hunların düzenli bir politikaları yoktu. 158 yılında bu defa Çinlilerle birleşirler ve eski yağma ve akın arkadaşları Proto-Moğollara karşı savaşırlar: "... (Çin) generali Huan, Güney Hun hükümdarının ordularına komuta ederek, (Çin) sınırından çıktı ve (Proto-Moğollardan) Sienbi'lere hücum ederek, onları yendi." Hunlar ile Ortaasya Türk devletlerindeki şu gerçeği de unutmamak gereklidir: Hun başkanının Çin ile dostluk ve sulh anlaşması yapması yeterli değildi. Çünkü çoğu zaman Hun başkanı, Hun boylarının yağma akınlarını önleyemiyordu. Her Hun akınının başında, Hun başkanlarının bulunduğu düşünmek doğru değildir.

Kısa bir barış çağından sonra, 166 yılında Hunların Proto-Moğollar ile birlikte Çin kentlerini yeniden yağmaladıklarını görüyoruz. Nitekim bu yağmaları önleyen Çin generalinin raporunda şöyle deniyordu: "... Hunlar ile Wuhuan (Moğollarının) hepsi teslim oldular. Sienbi'ler ise Çin sınırının dışına kaçıp kurtulmağı başardılar."³⁵⁹ Çin'e teslim olan bu Hunların, küçük bölge boylarından başka birşey olmadıkları anlaşılıyor. Çünkü 177 yılının 8. ayında, Kuzey-doğu Moğollarına karşı açılan büyük Çin akınına, Güney

³⁵⁷ Aynı eser, a. yer.

³⁵⁸ Kronoloji için bk. Prof. Eberhard, a. yer.

³⁵⁹ M. S. 166 yılı için bk. HHS, 80, s. 5a.

Hun hükümdarının da kendi ordusu ile bizzat katıldığını görüyoruz: “... Güney Hun hükümdarı, Çin ordusu ile birlikte, Yen-men kentinden çıktı ve Sienbi'lere hücum etti. Onları büyük bir yenilgiye uğrattıktan sonra kendi yurduna döndü. Bu sırada öldü ve yerine oğlu geçti...”

2. “Çin Hunları Ortaasya ve Orhun'u almak istiyor:

Bu görüş Mc Govern tarafından ileri sürülmüştür. Hun İmparatorluğu ile Hun kavminin duygularını iyi anlamış olan bu yazar, Hunların zayıf ve dağınık oldukları çağlarda bile, böyle büyük planlara kapılabileceğini düşünmekten kendini alıkoyamamıştır. Ona göre, “İsa'dan sonraki ikinci yüzyılın ortalarında, Tanşihuai adlı bir liderin başkanlığında kurulan büyük Sienbi devleti ile, Hunların Moğolistan ve Ortaasya'nın diğer bölümlerini alarak, kendilerine katma ümitleri büsbütün yok olmuştu.”³⁶⁰ M.S. 151 yılından sonra, Çin'deki Güney Hunlarına ümit ve cesaret veren şeyler de olmamış değildi. Tanrıdağlarının kuzeylerinde yaşayan Hunların soylu Huyen boylarının durum ve akınları çok ümit verici olmuştu. Ama biz bu görüşe katılmıyoruz. Yüzyıllar boyunca, Çin'e bağlı kalmış olan Güney Hunlarında, böyle bir canlılık ve dinamizmin kaldığına inanmıyoruz. Aslında yukarıda da söylediğimiz gibi Kuzeyde Sienbi devletinin kuruluşu Hunların gelişme yollarını ortadan kaldırmıştı. Nitekim Mc Govern de, “Güney Hun devletinin bundan sonra, Kuzeydeki güçlü komşuları tarafından alınmış ve kendi içlerinde eritilmiş olmaları da düşünülmeyecek bir şey değildir...”³⁶¹ Aslında bir eritüme değil; karşılıklı bir karışma söz konusudur.

3. Çin'de iç savaşlar ve Hunlar (M.S. 179-220):

Çin'de Han sülâlesinin zayıflayıp da, yıkılmaya yüz tutması üzerine, güçlü Çin generalleri arasında taht kavgaları başlamıştı. Her general tahtı elde edebilmek için kendisine taraftar toplamak işine girişmişti. Bu çağ ile

³⁶⁰ Mc Gower, s. 312.

³⁶¹ Aynı esr., a. yer.

ilgili Çin'deki iç kavgalar hakkında çok şey yazılmış ve söylenmiştir.³⁶² Gerçi her general ayrı bir orduya sahipti. Fakat hepsi de kendi güçlerini Hunlar gibi savaşı ve yabancı kavimlerle takviye gereğini duyuyorlardı. Bu generallerin bulundukları yerlere göre, dayandıkları yabancı kavimler de değişiyordu. Güney ve batıda bulunanlar, Tibetlilere; Kuzey-doğudakiler ise, Proto-Moğol kavimlerine dayanıyorlardı. Fakat bunlar içinde Türk tarihi bakımından en büyük değer taşıyan, Tsao Tsao (Okunuşu Tsav Tsav) adlı general idi. Bu general az sonra, yeni bir Çin sülâlesi kuracak ve kendisine de “Çin İmparatoru” unvanını verecektir. Bu çağdaki olaylar karışık ve kaynaklar da, eksik ve karanlıktır.³⁶³ Bir “Hun tarihi” yazmış olan Mc Govern, nedense bu büyük gelişmeler üzerinde durmamıştır. Hatta ona göre bu çağ, Hunların yok olup dağıldıkları bir çağdır. Prof. Eberhard ise, bu çağa gerekli değeri vermiştir. Aslında Çin generallerinin bu iç kavgaları, Hunların işlerine yaramış ve onların gelişmelerine yol açmıştı. Çin'deki Güney Hunları'nın tarihini anlayabilmek için bu olanları iyice deşmek gereklidir.

4. “Sol Kanat Hunları” güçleniyor (M. S. 179):

Çin'de taht kavgalarına tutuşan Çin generallerinin birçokları Hunları kendi yanlarına almak istiyorlar. Gücünü artık yitirmiş olan Çin sarayı da, bu eğilmeye katılıyor ve Hunları hoş tutuyordu: Çin Generali Chang Hsiu, Güney Hunların hükümdarı ile iyi anlaşamadı ve kendi dileği ile onu öldürdü. Ayrıca onun yerine Hunların Sağ Bilge Prensi'ni, Hun hükümdarı olarak tahta çıkardı. Fakat 179 yılının temmuz ayında generalin yaptığı bu girişme, Sarayca duyuldu. Bunun için de Çin generali, (İmparatorun fermanı olmadan), kendi kendine ölüm cezası vermekle suçlandırıldı. General tutuklanarak bir araba içinde Çin Sarayına getirildi ve orada öldü...” Hun prensi ile Çin generalinin anlaşarak, bu işi yaptıktan da söylenebilir. Fakat Çin Sarayı, 300 yıllık Çin politikası gereğince bu işe izin vermemişti. Ayrıca 188 yılında “Sağ Kanat Hunları”, Çin Generali ile anlaşılan bu prensin hükümdarlığını tanımayacaklar ve onu öldüreceklerdir.

³⁶² Franke, I, s. 143, 425; II, s. 31; III, s. 222- 225; Prof. Eberhard, Çin Tarihi, (Almanca), s. 120-122.

³⁶³ Wei Sülâlesinin kuruluşu için bk. Franke, III, s. 222, 225.

5. Hunların ikiye bölünmesi (M.S. 188):

Güney Hun hükümdarı Çin Generali tarafından öldürülünce, Hunlar arasında kardeş kavgaları başladı. Öldürülen Hun Hakanı, daha çok “Sağ Kanat” Hunlarına dayanıyordu. Bundan dolayı 188 yılında, “Güney Hunları’nın Sağ Kanat boyları başkaldırdılar. Bu yeni Hun Hakanına hücum ederek, onu öldürdüler...” Öyle anlaşıyor ki bu olanlarda “Sol Kanat”, daha ağır basmakta idi. Çünkü bu başkaldırmalar tesirsiz kalmışlardı. Sanki hiçbir şey olmamış gibi, öldürülen Hanın oğlu tahta çıkarıldı. Ölen Hun Hanı Ch’iang-chü, sonradan Hun tarihinde büyük bir ün ve yer taşıyacak olan, “Chieh Hun boyu”ndan idi. Bu Hun soylusunun adının, Tibetlilerininkine benzemesi, bazı düşüncelere yol açmıştır. Aslında Han olmadan önce Güney Hun devletinde ‘Sol Bilge Prensi’ olan bu Hun soylusunun bir Tibetli olabileceği düşünülemez. Bu, “Sonraki Ch’ao Sülâlesi’nin kurucusu” olan Shih-lo adlı ünlü Hun soylusunun da atasıdır.

Çin başlangıçta Hunlar arasındaki bu hanedan değişmesine karşı çıkmışsa da, bu değişme, Çin Sarayının işine çok yaramıştı. Çünkü yeni Han, “Kendi oğlu Yüfulo’yu, başkaldıran “Sarı sarıklılar”a karşı, Çin’e yardım olması ve isyanı bastırması için göndermişti.”³⁶⁴ Fakat mesele bununla da bitmiyordu. Eski Güney Hun Hanının öldürülmesi ile Hunlar arasında, karışıklık ve kardeş kavgaları başlamıştı. Çok geçmeden Sağ Kanat Hun boyları, “Yeniden başkaldırdılar ve Hun tahtına Hsü-pu boyunun, Ku-tu-hou (unvanını taşıyan) Beyi, Han olarak tahta çıkarıldı.” Aynı yıl bu yeni Hun hanı eceli ile ölünce, Hun tahtı büsbütün boş kaldı. Hanlık, yaşlı bir Hun prensi tarafından, niyâbeten idare edilmeye başlandı.

“Sağ Kanat Hunları”nın bu baskısı üzerine “Sol Kanat Hunları”, Çin’in iç kesimlerine doğru göç etmek zorunda kaldılar. Öldürülen Hun Hakanının oğlu Yüfulo, “Halkı ile birlikte Çin’de kaldı ve kendisini “Güney Hun Şanyü-sü”, (yani Hakanı) ilân etti”.³⁶⁵ Bu olanlardan sonra, “İki Güney Hun devleti” ortaya çıkmış oluyordu.

³⁶⁴ Chin-shih: (CS): Prof. Eberhard, Liu Yüan, s. 32.

³⁶⁵ Aynı esr. a. yer.

6. “Sol Kanat Hunları”, Çin’e iniyor (M.S. 189):

“Sol Kanat Hunları”nın başkanı Yüfulo’nun, güneyde yeni bir “Güney Hun devleti” kurmuş olduğunu, az önce görmüştük. 189 yılına ait bilgiler, bize daha çok ışık tutmaktadırlar. Bu bilgilere göre Hun Hanı Yüfulo, Çin’de yağma akınlarına gittiği bir sırada, “Sağ Kanat Hunları” başkaldırmışlardı: “... Güney Hunlarının Hanı Yüfulo, “Ak dalgalar” adını taşıyan Çinli haydutlar ile işbirliği yapmıştı. (Onlar ile birlikte), Ho-nei kentini yağmaladı. Fakat bu akını pek başarılı olmadı. Bundan sonra kendi memleketine döndü. Fakat Hunlar, onu kabul etmediler. O da, Ho-tung ilinin P’ing-yang bölgesinde kalıp, oturmak zorunda kaldı.”³⁶⁶

Bu değerli kaynak, bize göstermektedir ki, Güney Hunları Sarıırmak’ın güney-doğu kıyılarının aşağılarında bile, yeni yurtluklar kurabilecek bir duruma gelmişlerdi. Bu yeni yurtların, sonradan Çin’de kurulacak olan Hun sülâleleri bakımından büyük değerleri vardır. 192 yılında Çin’deki “Sonraki Hun Sülâlesi”(M.S. 25-220), iyice zayıflamış ve güçlü generaller, tahtı ele geçirebilmek için yarışa girişmişlerdi. İmparator ile anlaşabilen her general, tahta ve iktidara biraz daha yaklaşmış oluyordu. Bundan dolayı Hunların “Sol Kanat Hanı”nın da, Çin İmparatoruna yaklaştığı görülüyordu. Hun başkanının bu amacını anlayan güçlü generallerden T’sao Ts’ao, “(Sol Kanat Hunlarının başkanı) Yüfulo’ya, Nei-huang adlı yerde hücum etti ve (onu) çok ağır bir yenilgiye uğrattı...”. Bunun üzerine Sol Kanat Hunlarının başkanı Yüfulo, 193 yılında başka bir Çin generali ile anlaşmak zorunda kaldı.³⁶⁷ Fakat 195 yılında öldü ve yerine kardeşi geçti.

Bu çağ ile ilgili kaynaklarımız çok azdır. Çin tarihleri, başkaldıran generaller hakkındaki bu çağı, çok kısa olarak anlatırlar. Bunun için, daha yeni kaynaklar bulmak zorundayız.³⁶⁸

7. Güney Hunları ve Çin’deki yurtları:

Hunların, Çin imparatoru veya başkaldıran generaller ile işbirliği yapmaları, elbette ki sonuçsuz ve mükâfatsız kalmıyordu. Çin tarihleri bile, M.S.

³⁶⁶ Prof. Eberhard, Belleten, 16, s. 431.

³⁶⁷ Çin generali Yüan Shu için bk. Franke, I, s. 423.

³⁶⁸ Prof. Eberhard, Liu Yüan, s. 30: (Türkçesi biraz bozuk).

III. yüzyıldaki Hunların yerleşme yerlerini belirlemek için, olanların daha öncelerine bakmak zorunda kalırlar. Başlıca, “İki Hun yerleşme çağı” üzerinde dururlar: 1)- Daha önceki bölümlerimizde de geniş olarak durmuştuk. Bilindiği üzere M.Ö. 54 yılında Çin’e inen Hunlar, Sarırmak kıvrımının doğusuna yerleştirilmişlerdi. Dokuz bölümden oluşan bu Hunların yerleşme yerleri P’ing-chou, yani bugünkü Şansi’deki T’ai-yüan eyâleti içlerine düşüyordu. 2)- İkinci Hun yerleşme bölgesi ise, Sarırmak kıvrımının kuzey kesimlerinde idi. “Beş bin boy ve aile” halinde yerleşen bu Hunlar, esas Çin’e oldukça uzakta bulunuyorlardı. Tabii olarak bu bölgelerde oturan, Çinliler de vardı.³⁶⁹ Nitekim onlar hakkında Çin tarihleri şöyle diyorlardı: “Onlar, normal bir vatandaş gibi sayıldılar. Aralarında bir sınıf ayrılığı gözetilmedi. Ne yüksek vergiler ve ne de zoraki iş kampanyaları ile vazifelendirilmediler. Fakat yıllar geçtikçe, (oturdıkları bölgeyi) genişlettiler. Aile sayıları çoğaldı. Onları, kontrol etmek bile, güçleşmiş oldu. Han sülâlesi çağının (M.S. 20-220) sonlarında, (onların oturdıkları bölgeleri idare eden) Çin memurları, korkularını belirtmekten geri durmadılar. Hunların bu çoğalmalarından, korkulmalı idi. Hunların, yağma akınları yine başlayabilirdi.”³⁷⁰

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, “Sağ ve Sol Kanat Hunları” gibi bir ayırma, Çin tarihlerinde yapılmamaktadır. Bu durum ancak, kaynaklar iyice okunup ve yer adları belirlendikten sonra ortaya çıkmaktadır. Anlaşıldığına göre “Sağ Kanat Hunları”, Çin’in batısındaki Şenşi bölgesine yayılmışlardı. “Sol Kanat Hunları” ise, Şansi eyâleti ile bu bölgenin güneylerinde yayılıyorlardı. Nitekim 189 yıllarında, ta güneylere kadar inip, Ho-tung ve Ho-nei gibi Çin illerine yağma akınları yapmaları da bunu göstermektedir.

8. “Ondokuz Hun boyu” yerleşiyor:

Hunların sonradan Çin’de birçok Çin sülâleleri kurdukları üzerinde çok durulmuştur. Ancak bunu hazırlayan olanak ve ortamlar üzerine bir göz atılmamıştır. Bu çağdaki generaller arasındaki kavgaları araştıran ilk araştırmacı O. Franke olmuştu. Prof. Eberhard bu çağ üzerinde daha geniş durmuştur.

³⁶⁹ CS, 97, s. 27a-b; Franke, II, s. 32.

³⁷⁰ CS, 97, s. 16a-b.

Ancak ne yazık ki araştırmalarının yalnızca sonuçlarını bize vermiştir.³⁷¹ Yukarıda da söylediğimiz gibi taht kavgalarına girişen Çin generalleri arasında en güçlü olanı general Ts'ao Ts'ao idi. Bu generalin diğerlerine göre daha güçlü bir duruma gelmesinin nedenleri ise, Hun boylan ile savaş birliklerine dayanmış olmasına bağlanıyordu. Bu generalin, Çin tarihlerinde özel bir biyografyası vardır.³⁷² Ancak ne yazık ki bu generalin ilk savaştan hakkındaki bilgileri kendi biyografyasında bulamıyoruz. Bu generalin, "Ondokuz Hun boyunu, (Bir Çin eyaleti olan) Şansi'ye yerleştirdiğini" görüyoruz.

Adı geçen Çin generali tarafından verilen bu "yerleşme veya yurt kurma izni", sonradan Çin'in başına çok işler açacaktır. Ancak bu Çin generalinin böyle önemli bir bölgeyi, "Hunlara bağışlamasının" herhalde önemli nedenleri olmalı idi. Prof. Eberhard'a göre, bu bağış, "Hunların yaptıktan hizmet ve yardımlara karşı verilmiş bir mükâfat" olmalı idi.³⁷³ Çünkü bu general Hunların desteği ile daha da güçlenmiş ve ondan sonra da kendi oğlu, Wei sülâlesi (M.S. 220- 264) gibi önemli bir sülâleyi kurmuştu. Bunda da Hunların destekleri rol oynamış idi.

Her ne olursa olsun, yüzyıllar boyunca Çin'in olan ve Çin'in kalan büyük bir toprak kesimi, Hunlar tarafından tutulmuş oluyordu. Artık bundan sonra yeni olayların başlaması beklemek de olağan görülmeli idi. Nitekim Prof. Eberhard, yeni başlayacak bu dönem için şöyle diyordu: "... Yüzyıllardan beri Çinli ve Çinlilerin olan bir bölge, Hunlara verilmek yolu ile kaybedilmiş oluyordu. Gerçi General Ts'ao Ts'ao, durumun hep böyle olacağını düşünmemişti. Hunlara, Şansi bölgesinde yalnızca birkaç parça otlak verip, onları yakınlarında bulunan Çinli il ve ilçe başkanları tarafından, kontrol etmek düşüncesinde idi. Gerçi Çinliler böyle iskân programlarını çok defa denemişlerdi. Çinlilerin bu yerleştirme plânlarına göre, yabancılar ayrı ayrı gruplar halinde kabul edilirlerdi. Bu ilk yerleştirmelerinden sonra Çinliler, onların yakınlarında bulunan idare merkezleri yolu ile, gittikçe artan bir tesir ve baskı altında onları kontrol ederlerdi. Ta ki, bu yabancı kavimler, milli karakterlerini kaybedip, Çinlileşmiş olsunlardı."³⁷⁴

³⁷¹ Prof. Eberhard, Çin tarihi, (Almanca), s. 122.

³⁷² Ts'ao Ts'ao'nun biyografyasının tenkidi için bk. Franke, II, s. 31 vd.

³⁷³ Prof. Eberhard, aynı esr., a. yer.

³⁷⁴ Aynı esr., a. yer.

Prof. Eberhard'ın bu görüş ve sonuçları, Franke tarafından da görülmüştür. Ancak, bu kadar açık ve kesin olarak belirtilmemiştir.

Hunların “Beş bölüme” ayrılmaları ise, başka türlü gelişmiştir. Beş bölüm, yalnız Hunları, değil; Çin'deki bütün kavimleri içine alan yeni bir düzenlemedir.³⁷⁵

³⁷⁵ CS, 97: Bk. Tarih Araştırmaları, 1941, s. 158, 377; Franke, II, s. 31; Prof. Eberhard, Belleten, 16, 8. 377; Çin Tarihi, (alm.), s. 121-122; Bu meseleyi Mc Gown ele almıştır. Krşl. s. 313-315.

XXXI. BÖLÜM

ORTAASYA BEYLİKLERİ VE YOLLAR

(M.S. 150-400)

I. ÇİN TARİHÇİLERİNİN “TÜRKİSTAN” VE “BATI” ANLAYIŞLARI (M.S. III. yy.):

Her Çin tarihinin sonunda ayrı olarak yazılmış “Batı Memleketleri” ile ilgili bir bölüm bulunur. Bu, Çin tarihçiliğinin değişmez bir geleneği durumuna gelmiştir. Bu bölümlerde, İsa’dan önce 128 yıllarında yazılmış olan Chang Ch’ien’in gezi raporlarındaki yer adları ile coğrafya deyimlerinin değiştirilmemesine dikkat edilir. Fakat bunların yanına yeni öğrenilenlerin de katılmasından geri durulmazdı. Çeşitli rapor ve kaynaklardan toplanan bu bölümlerde, türlü bilgi ve deyim karışımları da yok değildi. Çoğu zaman Çinliler, eski ve gelenek, coğrafya deyimlerini bırakmıyorlardı. Ama zaman aşımı ise, bu geleneğe dayanan deyimlerin anlayışları üzerinde tesirler yapıyordu. Otto Franke’nin de dediği gibi eski gelenek deyişleri türlü çağlarda, ayrı yerler ve ayrı devletler için kullanılıyordu. Bundan dolayı Çin tarihlerinin bu bölümleri, araştırmacılar için türlü güçlük ve tehlikeler ile doludur.³⁷⁶

1. Ortaasya anlayışı:

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu anlayış, her çağa göre değişiyordu. Ortaasya anlayışı çoğu zaman, Çinlilerin Ortaasya’da kurdukları askeri ve sivil teşkilâtın yapılarına göre değişiyordu. Ortaasya’daki beylik sayıları da buna türlü tesirler yapmaktan geri durmuyordu. Mesela “Sonraki Han Sülâlesi Tarihi”nin şu sözleri, bize bazı ışıklar tutmaktadır: “... Batı Memleketlerinin türlü şehirlerine giden yollar, (Çin’deki) Hun sülâlesinin başlangıcında

³⁷⁶ Franke, Genhichte, III, s. 189.

açılmıştı. Önceleri, (yani yolların açıldığı o) çağda, (Batı Memleketlerindeki) devlet (veya beyliklerin) sayısı, “otuzaltı” idi. (M.Ö. 6 ile M.S. 5 yılları arasında) ise, bu beyliklerin sayısı “elli”ye çıkmıştı...”³⁷⁷ Aslında buradaki devlet sayısı 50 değil; 55Mir. Bu konulara, Mete ile ilgili bölümlerimizde geniş olarak dokunmuştuk (Bk. I.C.). Ancak, yine aynı kaynaktaki Batı Memleketleri hakkında verilmiş olan geniş bir açıklamayı da burada sunmadan geçemeyeceğiz:

“... Batı Memleketlerinde Çin’e bağlanmış olan çeşitli devletlerin içlerine aldıkları yer, doğudan batıya kadar altıbin milden daha fazla bir genişliktedir. (Daha dar olan) kuzey ile güney arasındaki eninin uzunluğu ise, bin mildir. (Batı Memleketlerinin) doğusunda: (Tunhuang’ın kuzey-doğusuna düşen) Yü-men geçidi ile, (yine az kuzeye düşen) Yang geçitleri vardır. Batıda: Pamir’e, (yani Ts’ung-ling’e) kadar gidilir. (Batı Memleketleri) kuzey-doğudan ise, Hunlar ile Wusun’ların yurtları ile sınırlanmıştır...”³⁷⁸

2. “Ortaasya’nın göbeği”, Tarım ırmağı:

“Türk Mitolojisi” ile ilgili eserlerimizde, dünya milletlerinin “Dünyanın göbeği” veya “Dünya ırmağı” üzerindeki düşüncelerini geniş olarak incelemiştik. Çin’in “Orta ırmağı” da Sarırmak, yani Huangho idi. Şimdi ise, araştırmak istediğimiz çağ ve konular üzerindeki bir kaynaktaki bu bilgileri sunmak istiyoruz. Çünkü bu bilgiler, Ortaasya anlayışını da açıklamaktadır: “... (Doğu Türkistan’da), ayrı kaynaklardan çıkan iki ayrı su vardır. Bunlardan birisi olan (Kaşgar Suyu), Pamir sıradağlarından çıkar ve doğuya doğru akar. İkinci ırmak, (yeni Hotan Suyu) ise, güneydeki dağların eteklerinden çıkar ve kuzeye doğru akar. Bundan sonra Pamir’den gelen (Kaşgar Suyu) ile birleşir. Bundan sonra (her iki ırmak) doğuya doğru akarlar. Lobnor gölüne, “Tuzlu bataklık” adı da verilmiştir...”³⁷⁹ Aynı Çin kaynağı, Doğu Türkistan’daki dağların durumu için ise şöyle diyordu. Ayrıca dağlar arasındaki Tarım ırmağının da durumunu belirliyordu: “... (Doğu Türkistan’ın) güneyinde ve kuzeyinde çok yüksek dağlar vardır. Bu dağların ortasında ise bir ırmak,

³⁷⁷ HHS, 118, s. 5b: TP, 1905, s. 528.

³⁷⁸ HHS, 118, a. yer: TP, 1907, s. 168.

³⁷⁹ HHS, 118, a. yer.

(yani Tarım) ırmağı bulunur. (Doğu Türkistan'ın) güneyindeki dağlar, (doğuya, yani Çin'e uzanarak), Chih-ch'eng, (yani Altın-Kent'ten) geçerler ve Lan-chou üzerinden Çin'e girerler. Bundan sonra da Çin'deki Nanşan dağları ile birleşirler..."³⁸⁰ Çinliler, kendi kutsal ırmakları olan Sarıırmak, yani Huangho'nun kaynaklarını, Ortaasya'daki Tarım ırmağından aldığına inanırlardı.

3. Kaynaklar:

"Wei-lüeh" adlı Çin notları, bu çağın en değerli ve belki de tek kaynağıdır. Bazı bibliyografya kitaplarına göre, "Çin başkentinde yaşayan Yü Huan adlı birisi, Wei-lüeh adlı bir eser yazdı." Bu bilgiyi diğer Çin tarihlerinde de bulabiliyoruz.³⁸¹ Ancak mesele bununla kapanmıyor ve bu kaynağa başka eser ve raporların da karıştırıldığı anlaşıyordu. Mesela, aynı konu ile ilgili Tien-lüeh adlı eser de kaybolmuştu. Bu da Wei-lüeh gibi III. yüzyılda yazıldıktan sonra ortadan yok olmuştu. Otto Franke'ye göre, "Sonraki Han Sülâlesi" tarihinden eski olan bunlar sonradan karışmış olmalı idiler.³⁸² Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ortaasya tarihi bakımından büyük bir değer taşıyan bu eserlerden hiç birisi elimizde yoktur. Bereket ki, V. yüzyılda "Üç Sülâle Tarihi"ne, yani San kuo-chi'ye açıklamalar yapan P'ei Sung-chi adlı bir Çinli yazar bu, önemli kaynakları, Üç Sülâle Tarihi'nin 30. bölümüne notlar halinde katmıştır. Araştırmalara göre Wei-lüeh, M.S. 239-265 yılları arasındaki 26 yıllık bilgileri içinde topluyordu.³⁸³

Eser, başlıca şu bölümlerden oluşuyordu: 1)-Batı Barbarları, Tibetliler veya Çin'in batısında yaşayan yabancı kavimlerden oluşur. 2)-Bu bölüm de, "Batı Memleketlerinin yolları" ile ilgilidir. Kaynak yolları ise şu bölümlere ayrılarak incelemiştir: a)-Hindistan'a giden "Güney yolu", b)-Anadolu ve Suriye'ye giden "Ortayol". c)-Kuzey bölgelerine giden "Kuzey yolu". Bizce bu

³⁸⁰ A. eser, a. yer.

³⁸¹ Wei-lüeh'in kaynakları için bk. Pelliot, Befeo, VI, s. 361 vd.

³⁸² Franke, Geschichte, III, s. 220; Peliot, a. esr. , a. yer.

³⁸³ Wei-lüeh'in içine aldığı çağ için bk. Syvain Levi, JA, 1900, s. 493; Fr. Hirth, Roman Orient and China, s. 162; Chavannes, TP, 1905, s. 519; Franke, III, s. 216, 225.

kaynak hakkında en iyi kritik yapan, Japon bilgini Matsuda olmuştur.³⁸⁴ Bu sebeple Matsuda, bu kaynağa büyük bir değer vermiş olan ünlü Alman A. Herrmann'ı haklı olarak tenkid etmiştir.³⁸⁵ Matsuda'ya göre bu kaynakta bölgeler, bir düzen içinde değil; rastlantılara göre sıralanmıştır. Mesela Kuzey yolu üzerinde onbeş kent veya bölge adı yazılmıştır. Fakat bunların on üçü karanlıktır. Halbuki önceki ve Sonraki Han sülâlesi tarihlerinde yönler iyice belirtilmiş ve bölgeler arasındaki uzaklıklar da verilmiştir. "Sonraki Han Sülâlesi Tarihi" yazılırken, Ortaasya'da akınlar yapmış olan General Pan Yung'un askeri raporlarına büyük bir değer verilmişti. (Bk. yk.). Matsuda'ya göre Wei-lüeh yazarı bu değerli bilgileri de anlayamamış ve birbirine karıştırmıştır. Bir bakıma Matsuda haklıdır.

Yalnız, Wei-lüeh yazılırken Ortaasya'nın durumu değişti. Bunun için Çin sınırındaki Tunhuang'dan Tanrıdağlarına giden yollara büyük bir değer verilmiştir. Ayrıca bu kaynakta Tanrıdağlarının kuzeyine giden ve 'Yeni Kuzey yolu' (Pei-hsin-tao) adı ile adlandırılan yeni bir yoldan da ilk kez söz açılmıştır. Bu çağda Hami bölgesi de büyük bir değer kazanmıştı. Hami-Bar-köl yolu da gün geçtikçe değer kazanıyordu. Wei-lüeh, bu bilgileri eski tarihlerden alıyor ve sorumsuzca birbirlerine karıştırıyordu. Bazan da tehlikeli bir kaynak haline giriyordu. Bununla beraber bazı "Elçi raporları" kaynağa yeni bir orijinallik veriyorlardı.³⁸⁶

Aşağıdaki bölümlerimizi bu kaynağa dayanarak yazacağımızdan, yukarıdaki kritikleri göz önünde tutmamızda büyük bir yarar vardır.

II. TANRIDAĞLARININ KUZEYİNDEKİ BEYLİKLER VE YOLLAR:

1. "Beşbalıg Beyliği'nin üstünlüğü:

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, M.S. 151 yılına kadar Tanrıdağlarının kuzey eteklerindeki beylikler, Hunların soylu Huyen boyuna bağlı idiler. (Bk.

³⁸⁴ Matsuda, s. 125-127.

³⁸⁵ A. Herrmann, bu konu üzerinde sık sık durmuştur.

³⁸⁶ Matsuda, s. 125-127, 412-413.

yk.) Bu soylu Hun boyu, yalnızca Tanrıdağlarının kuzeyini değil; Hami ile stratejik bir yol kavşağı olan Barköl bölgesini de ellerinde tutuyorlardı: "... 151 yılında (Hunların) Huyen oymağının beyi üç bin atlı ile Hami'ye hücum etti (Kentler ile bütün bölgeyi yağmalayarak yakıp yıktı. Hami'deki Çin komutanı Mao K'ai, Barköl, (yani P'u-lei) bölgesinin doğusuna beş yüz asker gönderdi. (Hunların) Huyen beyi ile savaştılar. Fakat (bu savaşta Çin askerleri, hepsi ile birlikte yok edildiler."³⁸⁷ Aynı yılda yapılan diğer Çin akınları da tesirsiz kalmışlardı. Hunların bu soylu boyları Çin'e karşı bu ezici üstünlüklerini devam ettirirken, birdenbire kaybolmuşlar ve bir daha da adları tarih kitaplarında geçmez olmuştu.

"Beşbalık beyi" Alodo Bey'den yukarıda söz açmıştık. (Bk. yk.) Çinliler bu beye karşı Beşbalık bölgesi halkını kışkırtınca, "Alodo Bey durumun kritik olduğunu gördü. (M.S. 153) yılında annesi, karısını ve çocuklarını yanına alarak birkaç yüz atlı ile Kuzey Hunlarına kaçtı... Fakat sonradan Hunların yanından ayrılarak (yine kendi yurduna) döndü. (Kendi yerine Bey olarak tayin edilmiş olan prens) Pei-chün'ün beyliğini tanımadı. Ayrıca (onu desteklemek için, kendi yurdunun) hakkında pek çok kimse de toplanmıştı... Çin idaresi, Alodo Bey'in Hunlar ile (diğer Ortaasya halklarını da) kendi yanına çekebilecek bir yeteneğe sahip olduğunu gördü ve bu sebeple onun beyliğini yeniden tanıdı..."³⁸⁸

Bu çok değerli bilgidен de anlaşılıyor ki "Kuzey Hun devleti", M.S. 153 yılında bile, bilinmeyen bir yerde bulunuyordu. Beşbalık prensleri onların yanına kaçıyorlar ve Çin Sarayı da Kuzey Hun devletinden çekiniyordu. Ne yazık ki bundan sonra bütün bilgiler, M.S. 240 yılına kadar susarlar. Ortaasya'da neler olup bittiği hakkında hiçbir bilgi sahibi olamayız.

M.S. 239 yılında yukarıda eleştirisini yaptığımız Wei-lüeh adlı Çin kaynağı konuşmaya başlar. Bu değerli kaynağın verdiği bilgiler, M.S. 239 ile 260 yılları arasında olanları içine alır, işte bu çağ ile ilgili bu kaynak söze şöyle başlıyordu: Tanrıdağlarının kuzey eteklerinden (Batıya) giden yeni bir ticaret yolu daha vardı: Bu yol, Doğu ve Batı Chü-mi, Tan-huang, Pi-lu, P'u-lu ve Wu-t'an (beylikleri veya kentleri) üzerinden, Wusun'ların memleketine giderdi.

³⁸⁷ M.S. 151 yılındaki Huyen'lerin akınları: HHS, 118, s. 21b: TP, 1907, s. 214.

³⁸⁸ M.S. 153'de, Hunların Alodo boyunun akını: HHS, a. yer: TP, 1907, s. 157, n. 4.

“Bu beyliklerin hepsi Arka-Güşi, (yani Beşbalık veya Guçen beyine) bağlı idi.

“Arka-Güşi, (yani Beşbalık) beyliğinin başkenti ise Yü-lai adlı bir kent idi. (Çin’de üç Kuzey sülâleden birisi olan) Wei sülâlesi (M. S. 220-264), İ-to-tsa adını taşıyan Beşbalık Beyine, Wei-shih-chung unvanını vererek (onu onurlamıştı). Ayrıca aynı bey, (Wei sülâlesi tarafından) Ta Tu-wei unvanı ile de onurlandı. Ona bir de, üzerinde “Wei devletinin kralı” yazılmış bir mühür verilmişti.”³⁸⁹

Bu belgede adı geçen Wei sülâlesi Beşbalık bölgesine kadar ordu gönderip, buralarını elinde tutabilecek bir güçte değildi. Aslında bu gibi unvanlar Çinliler tarafından çoğu zaman formalite gereği olarak verilir. Nitekim aynı unvanı kazılarda ele geçmiş olan bilgilerde de görüyoruz.³⁹⁰ Ancak, Beşbalık beyinin kendi bölgesi içinde ticaretin gelişmesi için Çin’de kurulan yeni devletler ile iyi geçindikleri de bir gerçek idi. Nitekim bu çağda Türkistan’daki ticaret kentleri ile Çin’deki devletler arasında elçi trafiği de çoğalmıştı.³⁹¹

2. Beşbalık Beyliği ve başkenti:

Tarıdağlarının kuzey eteklerinden inen kar sulan, geniş ve bereketli ovalar ile, elverişli otlaklar doğuruyorlardı. Bundan dolayı vadilerde birçok kentler ile köyler de kurulmuştu. Fakat sel sularından oluşan sular, sık sık yer değiştiriyorlar ve eski kentler kaybolup yenileri kuruluyordu. Bunun içindir ki, eski kaynaklarda adları geçen başkentler de sık sık yer değiştiriyorlardı. Çin tarihleri Turfan’a Ön-Beylik ve Beş-balık bölgesine ise Arka-Beylik adını verirlerdi. Eski bir kaynağımız şöyle diyor: “... Arka-Beylik’in beyi, Wu-tu vadisinde oturur. Bu beylik, (Lukçun’daki Çin garnizonuna) 500, (Çin başkenti) Loyang’a 9620 mil uzaklıktadır. Dört bin ailesi, on beş bin kişilik nüfusu ve üç bin de askeri vardır. Ön ve Arka-Turfan Beylikleri, Doğu Chü-mi,

³⁸⁹ WL: TP, 1905, s. 558; A. Herrmann Seiderstratsen, s. 84-85; Fuchs, a. esr. , s. 135.

³⁹⁰ A. Stein, Ancient Khotan, s. 537.

³⁹¹ Fuchs, a. esr., n. 73.

Pei, lu, P'ulei (Barköl) ve İ-chi beylikleri ile birlikte "Altı Che-shih beylik'ini meydana getirir..."³⁹²

Aynı kaynağın başka bir yerinde ise Beşbalıg Beyliği ile başkenti için şöyle deniyordu: "... (Turfan'dan) kuzeye dönülür. 500 mil gittikten sonra Arka-Güşi, (yani Beşbalıg) bölgesine (gelinir). Buradan (beyliğin) başkenti Chin-man (Altın dolu?) kentine varılır. (Turfan) ile burası, Batı Memleketlerinin kapısı gibidirler..."³⁹³ Böylece kaynaklarda, Beşbalıg Beyliğinin üç başkent adı ortaya çıkmış oluyor. Bu son kaynaktaki adı geçen Cinman kenti, bugün Cimsa veya Cimusa adı verilen kentin güneyindeki dağlar üzerinde bulunuyordu. Genel kanı böyledir.³⁹⁴ Çünkü Cinman kenti, Göktürk çağında da kaynaklarımızda görülmektedir. Bu kentin, Cimsa'nın beş mil kuzeyinde ve Guçen'in de, altmış mil batısında bulunması çok muhtemeldir.³⁹⁵ Bundan da anlaşılıyor ki, Beşbalıg Beyliğinin başkenti epey batıda idi.

3. Beşbalıg'ın sınırları ile şehirleri:

Beşbalıg Beyliğinin doğusu daha çok çöllerden ve verimsiz bölgelerden oluşuyordu. Bundan dolayı beylik, daha çok batıya doğru yayılıyordu. Bu bakımdan şu bilgi ayrı bir önem taşımaktadır: "... On-Güst, (yani Turfan) Beyliği, batı yönünden, Karaşar ile bir bağ vardı. Arka-güşi, (yani Beşbalıg) Beyliği ise, Kuzey yolu üzerindedir. Batı yönünden, (İli ve Narın vadilerinde yaşayan) Wusun'lar ile ilişki halindeydi..."³⁹⁶

M.S. 240 yılında veya daha önce, Turfan bölgesinin de Beşbalıg beyliğinin kontrol ve üstünlüğü altında bulunması çok muhtemeldir. Ancak bu gibi "Ticaret kentleri"ne karşı güdülen politika her çağda çok ılımlı olmuştu. M.S. 239'dan sonra olanları içine alan bir bilgi Yeni Kuzey yolunu anlatırken, Beşbalıg Beyliğine bağlı kentleri de saymıştı (Bk. bk.). Bu belgeye göre,

³⁹² Wu-tu vadisi için bk. HHS, 118, 20a: TP, 1907, s. 211.

³⁹³ Chin-man vadisi için bk. HHS, 118, s. 6a: TP, 1907, s. 169.

³⁹⁴ Cimusa şehri için bk. TP, 1907, s. 211.

³⁹⁵ TP, 1905, s. 558, n. 1 ve 2.

³⁹⁶ Beşbalıg ile Wusunların ilişkileri: HHS, 118, s. 20a: TP, 1907, s. 211.

Beşbalıg Beyliğinin en batıdaki kenti, Wu-t'an kenti idi. Bu kent için daha eski kaynaklar ise şöyle derler: "... Wu-t'an wu-li, doğuda Tan-huan kenti (veya beyliği) ile sınırdıştır. Chü-mi'nin güneyindedir. Batısında ise Wusun'ların yurdu bulunur..."³⁹⁷ Batıda Wusun'lar ile sınırdış olduklarına göre, Beşbalıg Beyliğinin Batı sınırlarının İli ve Isıggöl kıyılarına kadar uzaması gerekmektedir. Ancak Matsuda, Wusun'ların doğu sınırının Yulduz vadisine kadar uzadığını söylemektedir. Diğerleri ise, Beşbalıg Beyliğinin batıda ancak Urimçi'ye kadar uzadığı görüşündedir.³⁹⁸ Değerli olan Beşbalıg beyliğinin batıya yayılmış olmasıdır.

Burada Batı ve Doğu Chü-mi kentleri veya beylikleri üzerinde de kısa olarak durmadan geçemeyeceğiz. Bundan önceki bölümlerimizde yalnızca Doğu Chü-mi üzerinde durmuştuk (Bk. yk.). Fakat Wei-lüeh'de, yani M.S. 39-260 yılları arasında, yukarıda adı geçen kentin, bir de Batı bölümüne rastlıyoruz. Hotan bölgesinde de aynı adı taşıyan bir kent vardır.³⁹⁹ Bu ayrı iki kenti birbirinden ayırmak gereklidir. Barköl ile Beşbalıg arasında bulunan bu kentin Batı bölümü, bazı Çinli bilginlere göre, ancak bu çağda doğunun egemenliğinden kurtulmuş ve bu nedenle de adı anılmaya başlamıştı.⁴⁰⁰ Yukarıda geniş olarak incelediğimiz, P'u-lei (Barköl?), bu çağda oldukça değişik bir şekilde, P'u-lu yazılmaktadır. Burasının Barköl ile aynı yer olması mümkün değildir. Çünkü Beşbalıg'dan doğuya giden yol üzerindedir. Bundan dolayı Chavannes'ın bu kenti Urumçi bölgesine koyması yerindedir.⁴⁰¹

4. Beşbalıg'ın "Yeni Kuzey yolu":

Bilindiği üzere, M.S. III. yüzyıla kadar Tanrıdağlarının kuzey eteklerinden batıya giden bir ticaret yolundan söz açılmıyordu. Tanrıdağları, Japon bilgini Matsuda'nın gayet güzel belirlediği gibi, kum çölleri arasında kalmış bir yarımadaya benziyordu. Bu çağa kadar Çin'den Batıya giden başlıca iki

³⁹⁷ Han-shu, 196B, 6b.

³⁹⁸ Matsuda, s. 41, 53-54, 77-78.

³⁹⁹ Chavannes, TP, 1905, s. 538; TP, 1907, s. 170; Documents, (Turcs), s. 128, n. 2.

⁴⁰⁰ TP, 1905, s. 557, n. 1.

⁴⁰¹ Aynı esr, a. yer, n. 3.

yol tanıtılıyordu: 1)- Güney yolu: Doğu Türkistan'ın güneyinden ve Tibet dağlarının kuzey eteklerinden, Hotan kenti üzerinden Batıya giden yol. 2)- Kuzeyyolu: Tanrıdağlarının güneyinden ve Kuça kenti üzerinden Batıya giden yol.⁴⁰²

M.S. III. yüzyıl ortalarında bu iki yola Çinlilerin “Yeni Kuzeyyolu” dedikleri bir yol daha eklendi Matsuda'nın da dediği gibi Tanrıdağlarının kuzeyinden giden bu yol, zaten tabii bir yol idi.⁴⁰³ Bazı tarihlerde ise, “Yeni Kuzeyyolu”, Tanrıdağları tanıtmasıyla iki yol olarak gösterilmiştir: 1)- Tanrıdağlarının Kuzeyyolu (T'ien-shan Pei-lu). 2)-Tanrıdağlarının Güneyyolu (T'ien-shan Nan-lu). Artık bundan sonraki tarihlerde bu iki yol hep bu tanımlar ile geçeceklerdir.

“Tanrıdağları”da, yollar ile ilgili bir bölümde kısa da olsa gözden geçirilmelidir. Matsuda, Tanrıdağlarını üç bölüme ayırarak incelemiştir: 1)- Batı Tanrıdağları: Bu çağla ilgili kaynaklarda, özellikle bir Wusun bölgesi olarak görülüyor. Talaş ve Sirderya bölgelerinde ise eski Ortaasya ve Hun kavimleri yayılıyorlardı. 2)-Orta Tanrıdağları: Göktürklerin de başkenti olan Yulduz vadisi ile Akdağ bu bölgedir. Kuça ve Karaşar'ı üstünlükleri altında tutan Hun kavimleri ile Yüeh-pan'lar, bu bölgenin kuzey kesimlerindeydi. 3)-Doğu Tanrıdağları. Beşbalıg ile yolların kavşağı ve stratejik bir bölge olan Barköl ile Turfan, bu kesimdedir.

TANRIDAĞLARININ “KUZEYYOLU”:

Bu yola Göktürk çağında ise, Suyâb yolu adı da verilmiştir. Bu yol üzerindeki kentler veya durak yerleri hakkında pek çok değişik görüşler vardır. Bu görüşlerin hepsinin gözden geçirilmesi için, burada yeteri kadar yerimiz yoktur. Ancak Matsuda'nın kaynaklarının diline dokunmadan yaptığı incelemeyi de burada vermeden geçemeyeceğiz.⁴⁰⁴ “... Çin'den gelen bütün yollar, çukur Turfan ovasından geçerlerdi. Turfan'daki Yar-Hoto'dan gidilerek, Bogdo-Ola dağlarının kuzeyine geçilir ve buradaki, Guçen, Beşbalığı veya Cimsa adları verilen yere gelirdi. Bundan sonra Batıya gidilirdi:

⁴⁰² HS, 96A, s. 1a-b.

⁴⁰³ Matsuda, s. 58.

⁴⁰⁴ Aynı esr, s. 77, 416.

1)- Çinlilerin Yü-li-shih veya San-t'ai adlı yere ulaşıldı. Burasının, Göktürk çağındaki "Sha-po (Işbara?) Kalesi" adı verilen yerin olması çok muhtemeldir.

2)- Oradan, batıdaki Pi-lu'ya gidilirdi. Burasının da, Çağan-Ussu, (yani Aksu'nun) bir kolu olan Tzu-ni pınarının batısında ve Göktürk çağında "Ping-lo Kalesi" adı verilen yer ile aynı olması muhtemeldir.

3)- Daha batıya gidilince, "Arka Pi-lu" devletine erişilir. Burada Urumçi ve Chieh bölgesi de vardır.

4)- Batıya giden yolun üzerinde Tan-huan (kenti veya bölgesine) gelinir. Burası da Changi ve Hutubi yakınında olmalıdır.

5)- Oradan Manas bölgesine geçilir. Burası da eskiden Wu-tan Tzu-li adı verilen yer ile aynı olmalıdır.

"Burası, Wusun'ların memleketine girilen bir giriş kapısıdır. Bu yol, çok uzun bir yoldur. Göktürk çağında bu yola, "Suyâb yolu" adı verilirdi..."

Bu yol üzerinde birçok görüşler vardır. Bunlar içinde, kaynaklan en iyi ve bol olan araştırma, yukarıda verdiğimiz Matsuda'ya aittir. Buna rağmen, açıklamalar boşlukta kalır gibi görünmektedirler. Matsuda, Çin kaynaklarında verilen uzaklık ölçülerine de büyük bir değer vermiştir. Ama yüzyıllar boyunca değişen kent yerleri ile türlü menziller, bu konuda kesin bir sonuca varmamıza, yeterli değildir.

III. TURFAN VEYA "ÖN-TURFAN" BEYLİĞİ:

Ünlü Turfan ovasının, Ortaasya tarihinin her çağında değerli bir yeri vardır. Şunu unutmamak gereklidir ki, Turfan çok büyük ve çukur bir ovadır. Tanrıdağlarının güney-doğu ucunda büyük bir çöküntü yeridir. Bundan dolayı geniş Turfan bölgesinde tarih boyunca bir değil; birçok kentler ve oturma yerleri kurulmuştur. Ayrıca Tanrıdağlarının hemen kuzeyindeki Beşbalıç veya Guçen bölgesi de, Güneydeki Turfan ovasından ayrı bir yer olarak düşünülmemiştir. Bunun içindir ki Hun çağındaki Çin coğrafyacıları, kuzey ve güneydeki bu iki, yeri, aynı adla adlandırmışlar ve bu yerleri, birbirinden ayırmaz, bölgeler olarak görmüşlerdir. Bu her iki yer için Çin tarihlerinde kullanılan ilk deyim, Guşi (Ku-shih) şeklinde yazılmıştı. Çinlilere göre Tur-

fan bölgesi, Ön-Guşi ve Beşbalıg ise, Arka-Guşi idi. Biz bunları yukarıdaki bölümlerimizde, Ön-Turfan ve Arka-Turfan adları ile tanıttık. Daha sonra Guşi deyişinin yazılışı biraz daha değiştirilir ve Küşi (Ch'e- shih) şeklinde yazılmaya başlanır. Bu yer adının, köklerini hangi dilden aldığını bilmiyoruz. Franke'ye göre, bunun Soğdca'dan gelmiş olması, çok muhtemeldir.⁴⁰⁵ Bu bölgelerde çok eski çağlardan beri Soğdca kolonilerinin bulunmasına rağmen, Guşi sözü için Soğdca bir kök göstermek çok güçtür.

Turfan bölgesi için kullanılan Kao-ch'ang deyişi, biraz daha sonra başlayacaktır. Aslında bu deyim, Çince bir sözdür. 'Yüksek veya büyük saadet veya zafer sahibi' anlamına gelir. 'Ayışığı veya mehtap' manzarası, anlamını da karşılar. Bu deyim, M.Ö. 133 yılında, bazı manzaralı yerler için de kullanılmıştır. Ayrıca Çin'de bu adı taşıyan yerler de vardır.⁴⁰⁶ Turfan'ın ticaret ve strateji bakımından değeri dolayısıyla, bu bölgede eskiden beri "Çin ziraat kolonileri" de oluşmaya başlamışlardı. Zaman zaman Çin askeri kolonilerinin de bulunmaları sebebiyle, Çinliler Turfan'a, Kao-ch'ang Lei veya Kao-ch'ang Pi adları da vermişlerdir. Bu sonuncu Çin deyişleri ise, "Turfan kalesi" veya "Turfan duvarı" anlayışlarını karşılıyordu. Çince bir deyim olan bu yer adı, sonradan yayılmış ve Batı Türkistan'da ele geçen Soğdca eserlerde bile görülmeye başlanmıştır.⁴⁰⁷ Büyük Turfan şehri ile Turfan bölgesinin Türkçe adı, Koço'dur.⁴⁰⁸ Türkçe Koço adının, herhalde eski Kao-ch'ang, deyimiyse, fazla bir ilgisi olmasa gerektir.⁴⁰⁹

Büyük Hun İmparatorluğunun güçlü çağlarındaki Turfan bölgesi üzerinde durmuştuk. (Bk. I.C.) İsa'dan sonraki kaynaklar ise Turfan'ı şöyle anlatıyorlar: Ch'e-shih On Beyliği, (yani Turfan beyliği, Turfan'ın 20 mil batısında bulunan), Chiao-ho, (yani Yar-Hoto) kentindedir. (Bu kentin yakınındaki)

⁴⁰⁵ O. Franke, Tempel Inschriften aus Idikutşahri, , s. 30: Geschichte, I, s. 355; III, s. 195.

⁴⁰⁶ SC, 20, s. 15a vd.; Franke, III, s. 208.

⁴⁰⁷ P. Pelliot, TP, XXVIII, s. 460.

⁴⁰⁸ Pelliot, Kao-tch'ang, Ooço, Kara-khodja, JA, 1912, 1, s. 579 vd.

⁴⁰⁹ G.L.M. Clauson, The geographical names in the Stael-Holstein scroll, JRAS, 1931, s. 297 vd. Tenkidi için bk, Franke, III, s. 208.

bir ırmağın suları ikiye ayrılarak, kentin etrafını çevirmiştir. Bu nedenle de (kente), Chiao-ho, (yani birbirini kesen ırmak) adı verilmiştir.

Burası, Lukçun'daki Çin komutanlığına seksen mil uzaklıktadır. (Çin başkenti) Loyang'a olan uzaklığı ise, 9120 mildir. Burada, 1500 aile ve 4000 kişi bulunur. Seçme askerlerinin sayıları ise, 2000 kişi kadardır..."⁴¹⁰ Kenti çevreleyen ırmak, Yar-Suyu'dur. Yar-Hoto kenti adını, bu ırmaktan almıştır. Bazı gezenler, bu ırmak ile kentin durumunu, kitaplarında çok geniş olarak açıklamışlardır.⁴¹¹ Bu bilgilerde, Çinlilerin Wang unvanını, Türkçemize, "Bey" veya "Beylik" deyimleriyle çevirdik.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Hunlar geriledikçe, Çinliler Turfan ovasında yeni kentler kurmuşlardı. Bunların en eskisi hakkındaki ilk bilgi şudur: "... (M.Ö. 48-33) yılları arasında, (Çin Sarayı tarafından Turfan'da), Wu ve Chi adlarını taşıyan iki askeri komutanlık kuruldu. Bunlar, Ch'e-shih Ön-Beyi'nin sarayında kurulmuş olan, Çin Tarım kolonilerini idare edeceklerdi..."⁴¹² Turfan ön-beyi'nin sarayı Yar-Hoto kentinde bulunuyordu. Fakat zaman zaman Çin orduları yenilmiş ve geri çekilmişlerdi. Bu nedenle Çin komutanları da sık sık yer değiştirmişlerdir. Bu Çin garnizonlarından biri de, Turfan'ın 70 mil doğusunda bulunuyordu.⁴¹³

Bunu daha fazla uzatmadan bitirirken, Japon Y. Harada⁴¹⁴ ile Naito'nun⁴¹⁵, bu çağla ilgili olarak ele geçmiş ve Çince yazılmış Turfan bilgilerini üzerindeki araştırmalarını da anmak istiyoruz. "Turfan beylerinin soy kütükleri" ise, yine Japon bilgileri S. Otani⁴¹⁶ ve Matsuda tarafından incelenmiştir.⁴¹⁷

⁴¹⁰ HHS, 118, s. 20a: TP, 1907, s. 210-211.

⁴¹¹ Klementz, Nachrichten über die... Exp. Nach Turfan 1899: krşl. TP, 1907, s. 211.

⁴¹² HHS, 118, s. 1b: TP 1907, s. 154-5, n. 1.

⁴¹³ Aynı esr., a. yer.

⁴¹⁴ Joshito Harada Ortaasya duvar resimlerindeki elbiseler ve süsler, (Japonca), Tokyo 1925.

⁴¹⁵ Torajiro Naito, Koço devleti üzerinde kronolojik bir araştırma, (Japonca), Dokush-Soroku, Kyoto, 1929.

⁴¹⁶ Shoshin Otani, Koço Kralı Ch'ü ailesinin soy kütüğü, Memoires 10 th Festivals of Keijo Imperial University 1936.

⁴¹⁷ Eski Tanrıdağları bölgesinde tarihi coğrafya araştırmaları, Tokyo, 1956 (Japonca).

Hami ve Çevresi, Turfan'ın Çin'e ve Orhun bölgesine açılan bir koridorudur. Bu bölgenin Büyük Hun İmparatorluğu bakımından taşıdığı büyük değeri, yukarıdaki bölümlerimizde belirtmeye çalışmıştık.⁴¹⁸ Nedense eski yollar üzerinde araştırma yapanlar, bu bölge üzerine gereği kadar değer vermemişlerdir. Japon bilgini Matsuda, bu bölge üzerinde ilk olarak önemle durmuştur.⁴¹⁹ Çünkü, Çin'in Ortaasya'ya açılan kapıları ile Turfan arasında büyük çöller vardı. Bu çöllerin kuzey-doğusunda yer alan Hami bölgesi ise, toprağı bereketli ve zengin bir vaha ve durak yeri idi.

Turfan'da “Kao-ch'ang devleti”

Turfan'da, bir Kao-ch'ang adı ile bir devletin, Çin tarihçilerinin deyişi ile bir “Kao-ch'ang chün”ün kurulması ile, Ortaasya ticaret kentlerinin iç yapı ve kuruluşlarında bir değişme oldu. Bu çağa kadar Çin, Ortaasya kent beyliklerini birer sömürme ve koloni yeri olarak görüyordu. Çin'in batısında ticaret devletleri kurulunca, Ortaasya'daki ticaret kentleri de onların birer “otonom ortakları” hâline geldiler. Turfan beyi, Çin komutanı Chao Chen'i yenerek serbest kalmıştı. Turfan'ın, “Barışçı tüccar devlet” olması bu çağdan sonra başlamıştır. Fakat Turfan'ın bu yeni statüsüne ne zaman başladığı bilinmiyor. Shih-liu... 72, 8b-10a'ya göre bu olay 335 yılında başlamıştı. TC ise, bunu 345 olarak tarihliyor. Bu konu A. Stein'in Ancient Khotan (s. 543, n.) adlı eserinde Chavannes, geniş olarak gözden geçirilmiştir.

IV. TANRIDAĞLARININ GÜNEYİNDEKİ ŞEHİRLER

(M.S. III. - V. yüzyıllarda)

(Okuma)

TURFAN BEYLİĞİ VE ŞEHİRLERİ

Ortaasya'nın büyük şehirleri ile buralarda yaşayan halkın kültür ve gelenekleri hakkında Çin tarihlerinde yazılmış bölümleri bir araya getirip, okuyuculara “Okuma” başlığı ile sunmayı yararlı gördük. Büyük Hun İmparatorluğunun İsa'dan önceki güçlü çağlarına ait bölümleri, yukarıda ayrı bir

⁴¹⁸ Bu konu üzerinde yukarıda durmuştuk.

⁴¹⁹ Matsuda, Aynı esr., s. 96-111.

okuma parçası olarak vermiştik (Bk. I.C.). Bu okuma bölümünde ise İsa'dan sonraki çağlara ait kolay bir dil ile yazılmış bilgilerin açıklamalı çevirmelerini bulacaksınız. Bundan sonraki çağlar ile ilgili bölümleri de "Göktürkler" adlı kitabımızda vereceğiz. Bundan önceki bölümümüzde ise, Turfan ile ilgili kaynaklar ve teknik meseleleri ele almıştık. Şimdi konumuza, Toba devleti tarihinin Turfan bölümü ile başlıyoruz:

1. Turfan'ın coğrafya durumu:

"Turfan, (yani Kao-Ch'ang) devleti, eski Ön-Güşi beyliğinin eski yerinde bulunur (Bk. yk.). (Turfan) devletinin doğudan batıya olan uzunluğu 2000 mil; kuzeyden güneye kadar olan genişliği ise 500 mil kadardır. (Çöller ve dağlar dolayısıyla, Turfan devletinin kuzey-güney genişliği daha dardır). Devletin dört çevresinde de çok yüksek dağlar yükselir. Onların yeri, (eski-den Han Sülâlesi çağında, Kao-Ch'ang Lei dedikleri, (Yar-Hoto?) kentidir. Eskiden de burası böyle adlandırılıyordu.

Han sülâlesi çağında buraya Çin Sarayı tarafından tayin edilen Chang-shih ile Wu-chi ve Hsiao-Wei gibi büyük Çin memurları burada otururlardı. Chin sülâlesi çağında ise, (M.S. 265-419), burası bir Turfan eyâleti (Kao-ch'ang chün) olarak idare edildi (Bk. yk.). (Çin'in batısındaki Kansu'da, ticaret yolları üzerinde kurulan devletlerin kurucuları) Chang Hsün, Li Kuang ve Chü-ch'ü Meng-hsün gibi Çin ve (Hun) başkanları da burasını idare ettiler. Bunun için de T'ai-shou unvanını taşıyan büyük memurlar göndermişlerdi.

2. Turfan'da ziraat ve madenler:

"(Büyük Çin sınır kenti) Tunhuang'dan Turfan'a on üç günlük bir yolculuk yapıldıktan sonra gidilebilir. (Turfan beyliğinin) içinde başlıca sekiz kent vardır. Bu kentlerin bazılarında ise, Çinliler de vardır.

"(Turfan Beyliğinin) birçok yerleri taşlıktır. Fakat iklimi ılık ve toprağı ise verimlidir. Bir yılda iki defa buğday alınır... Meyve çeşitleri çok boldur. Boya için kullanılan çeşitli maddeler de vardır. Bazı yerlerden su getirilerek tarlalar bu sular ile sulanırlar.

“Madenlerden, “kırmızı tuz”, burada çok elde edilir. Bu tuzun tadı çok güzeldir. Kırmızı tuzdan başka burada bir çeşit ‘beyaz tuz’ da elde edilir. Beyaz tuz, dış görünüş bakımından tıpkı ‘yeşim taşı’na benzer. Turfanlılar onunla bazı eşyalar yaparak, Çin’e bile hediye olarak göndermişlerdir.

“Üzüm şarabı da Turfan’da çok yapılırdı. Turfanlılar, Tanrılara karşı çok büyük bir saygı gösterirlerdi. Ayrıca burada, “Buda dini” de çok yayılmıştır. Koyun ve at gibi hayvanlar da çok ehlileştirilmişlerdir.

Ortaasya’da elde edilen “tuz çeşitleri”ni, B. Laufer incelemiştir. Laufer, bu konu ile ilgili olarak şöyle demektedir: “... Pei Hu-lu adlı (Çin kitabında), başlıca şu ‘tuz çeşitleri’ üzerinde durulmaktadır: Kırmızı, mor, siyah, mavi ve sarı tuzlar. Kırmızı tuz, (Çince Ch’i-yen), tıpkı zencefre (Vermilion)’a benzer. Beyaz tuz ise, yeşimtaşı gibidir. Turfan bölgesinde bulunur. “Kara tuz” ise, Pamir’lerin kuzeyinde bulunur Ts’ao (Jâguda) memleketinde elde edilir. Fakat bu maden, aslında Güney Hindistan’dan gelen mallar arasında kabul edilmiştir. Bu renkli tuzlar, geniş olarak saf bir tuz olarak kabul edilemezler. Bunlar daha çok, türlü ayrı madenler idi...” Görülüyor ki B. Laufer de, geniş ve derin bilgisine rağmen, ünlü “Sino-tranica” adlı eserinde (s. 511), soruyu kesin olarak çözmemektedir.

Yukarıdaki bilgileri Göktürk çağına ait Çin tarihleri ise şöyle tamamlıyorlar: “Turfan, (yani Kao-ch’ang), kuş uçuşu ile Çin başkentinin 4000 mil batısındadır. Devletin doğudan batıya olan uzunluğu, 800 mildir. Kuzeyden güneye olan genişliği ise, 500 mildir. Turfan beyi, (Turfan’ın yirmi mil batısında bulunan) Yar Hoto, (yani Chiao-ho) kentinde oturur. Burası, onun başkentidir. Bu kent, daha önceki çağlardaki Ön-Güşi, (Ön-Turfan) beyinin ‘Saray Kenti’nden, (yani Güşi Hou Wangting’den) başka bir yer değildir. (Yine Turfan ovasındaki) T’ien-ti kenti ise, eski Çin komutanlıkları Wu-chi Hsiao-wei’lerin, oturdukları bir garnizon yerleri idi.

“Turfan beyliğinin 2000 kadar seçme askerleri vardır. Toprağı, çok bereketlidir. Buğday ile diğer tarım ürünleri, bir yılda iki defa elde edilir. Burada Pei-chieh adlı bir bitki de elde edilir. (Bazı kaynaklara göre bu bitki dokumacılıkta kullanılan, pamuk gibi lifli bir bitkiydi. Bazı kaynaklar da, bunun yalnızca çatıları kaplamakta kullanıldığını söylüyorlar). Bu bitkinin çiçeklerini toplarlar ve ondan kumaş dokurlar.

“Onların geleneklerine göre, saçlarını büküp (veya örerek) topuz yaparlar ve başlarının arkasından sarkıtırlar: (TS. 221 A, 4a-b).”

KARAŞAR KUÇA, KAŞGAR ŞEHİRLERİ:

Tanrıdağlarının güney eteklerinden geçen İpekyolu üzerinde, Büyük Hun İmparatorluğu çağı ile ilgili bölümlerimizde de durmuştuk (Bk. I.C.). Bu bölümde daha çok bu yol ile yol üzerindeki kentlerin M.S. III. ve V. yüzyıllardaki durumları üzerinde duracağız. Bu çağ ile ilgili daha önceki kaynaklar, yolun açıklanmasına hemen Turfan'dan başlamaktadırlar: "... Kuzey-yolu, Turfan, (yani Ön-Güşi) beyinin sarayından, (yani Turfan ovasındaki Yar-Hoto kentinden) geçer. Kuzey dağlarının, (yani Tanrıdağlarının) güney etekleri boyunca bir ırmağı izler. Ondan sonra batıya döner ve böylece de Kaşgar'a kavuşur. Daha da batıya uzanan bu yol, Pamirleri (Ts'ung-ling) aşar. Bundan sonra da Fergana (Ta-yüan) ve Semerkand'a, (yani Kang-chü'ye) erişir. Bu yol, (Ayrıca) Alanlar'a, (yani Yen-ch'ai'a) kadar uzanır..."⁴²⁰

Yukarıdaki belge, Turfan ile Kaşgar arasındaki kentlere fazla bir değer vermemiştir. Yine aynı çağla ilgili bir başka bilgi de aynı yolu, batıdan doğuya doğru izlemiştir: "... Kaşgar'dan kuzey-doğuya doğru yola çıkılırsa, Safir-Bay (?) (Wei-t'ou) ve Uc-Turfan'dan, (yani Wen-hsü'den) geçirilir. Aksu (Ku-mo) ve Kuça üzerinden Karaşar'a gidilir..."⁴²¹ Bu belgede yolun durumu daha açık olarak belirtilmiştir. Aksu ve Uc-Turfan kentleri üzerinde yukarıda da durmuştuk.⁴²²

Aslında bu yolların çoğu da Çin'den çıkış noktalarını büyük Hami vahası ve bölgesi üzerinden alıyorlardı: "... (Yol), Hami, (yani Wu-ch'uan'ın) kuzeyinden çıkar. Bundan sonra Turfan, (yani Ön-Güşi) beyliğine girer... . Ondan sonra yol batıya döner ve Kuça'da Orta yol ile birleşirdi..."⁴²³ M.S. 240-260 yılları arasında biraz karanlık bir dil ile anlatılan bu yollar, Göktürk çağında, daha da belirlenmiş olacaktırlar.⁴²⁴

⁴²⁰ HHS, 118, s. 6a. TP, 1907, s. 169 vd.

⁴²¹ HHS, 118, s. 18b: TP, 1907, s. 204.

⁴²² Chavannes, Documents, s. 8; TP, 1905, s. 553n.

⁴²³ Wei-lüeh: SKC, 30: TP, 1905, s. 534-535.

⁴²⁴ Bk. Sui-shu, 67, s. 5a-b: Chavannes, Documents, s. 12-13.

1. YOLLAR:

“Çin-Loulan-Kuça yolu”, 1956 yılından sonraki Matsuda ile önem kazanmaya başlamıştır.⁴²⁵ Büyük ve işlek bir “Çöl yolu” idi. Bu yolun uğradığı başlıca kentler, şunlar idiler:

a) “Tunhuang-Loulan-Kuça ve Pamir yolu”. Fakat bu yoldaki kervan trafiği, çölün değişmesine ve durumuna göre değişiyordu. Aslında Matsuda’nın görüşlerinin zayıf noktaları da yok değildir. Çünkü Ortaasya tarihinde iki Loulan vardır: 1)-Loulan: Lobnor yakınındaki ünlü Loulan harabeleri. 2)- Eski Loulan: Hami ile Turfan arasında bulunan bir şehir idi.⁴²⁶ Bu Loulan şehrinin varlığını inkâr etmek de kolay değildir. Bu konu üzerinde ayrıca durmuştuk.

b). “Tanrıdağları Hotan Kuzey-Güney yolu” ise, üzerinde en az durulmuş geçitlerden biridir. Fakat bu yol, İsa’dan önceki Büyük Hun İmparatorluğu çağında da biliniyordu. Bu yol için kaynaklar kuzeyde iki çıkış noktası gösterirler: “... Aksu (Ku-mo) veya (Pu-lu-chia dan) Hotan’a at ile onbeş günde gidilir...”⁴²⁷ Bu bölgeleri çok iyi gezmiş dan Grenard’a göre bu yolun kuzeydeki kavşağı ancak Aksu kenti olmalıdır.⁴²⁸ Çünkü bugün de Hotan’a Aksu üzerinden gidilmektedir. Ancak çöl yollarının sık sık değiştikleri de unutulmamalıdır.

2. KARAŞAR ŞEHRİ VE BEYLİĞİ:

Yukarıdaki bölümlerimizde Karaşar beyliğinin Hunların en yakın ve bağlı dostları arasında yer aldığını görmüştük (Bk. yk). Aslında Karaşar şehri ana İpek yolunun az kuzeyindeki dağlar içerisinde bulunuyordu. Bu nedenle Karaşar şehrini alabilmek Çin orduları için de çok güç olmuştu.

a). Kentin adı:

En eski Çin kaynaklarında Yen-Ch’i (Yenki) şeklinde yazılmaktadır. Göktürk çağında bu kenti görmüş olan ünlü Hsüan Tsang ise, kentin adı-

⁴²⁵ Matsuda, s. 416: “Loulan-Kuça yolu”.

⁴²⁶ Krşl. TP, 1905, s. 532 n.

⁴²⁷ Han-shu, 96A, s. 4a-b: “Hotan-Aksu yolu”.

⁴²⁸ Grenard’ın görüşleri için bk. TP, 1905, s. 553, n. 1.

nı ufak bir değişiklik ile, Akini (A-ch'i-ni) şeklinde yazmıştır. Eski Buda kitapları Ortaasya kentlerinden söz açarlarken, İ-ni adlı bir kentten de söz etmişlerdir.⁴²⁹ Bundan dolayı Karaşar'ın eski adını Buda dini ile ilgili bir köke bağlamak isteyenler çok olmuştur.⁴³⁰ Çünkü Buda dininin Ortaasya'da yayılışı çok eski çağlarda oluşmuştu. Ayrıca Ortaasya'da bulunmuş eski Sanskrit belgelerinde, Agni ve Kuci adlarını taşıyan iki komşu kentten de söz ediliyordu. Bunların da Karaşar, (yani Akini) ile Kuça kentlerinden başka bir yer olmadıkları kuşkusuz idi.⁴³¹ Agni sözü, Sanskrit dilinde "ateş" anlayışına geliyordu. Ateş ile Karaşar kenti arasında bir ilişki kurabilmek için geniş olarak, kentin yakınlarında bir yanardağ aranmıştır. Kuça kuzeyinde kükürt madenlerinin bulunduğundan haberimiz vardır. Chin sülâlesinin İmparatoru Wu ile aynı çağda yaşamış olan (M.S. 265-290) Chang Hua adlı Çinli bir tabiat bilgininin yazdığı raporda, Yulduz vadisi ile Akdağ yakınlarındaki Chieh-mi kentinde büyük kükürt madenlerinin bulunduğundan söz açılmaktadır.⁴³² Buna rağmen Karaşar kentine adını verebilecek bir yanardağın varlığını görmüyoruz. Bazıları da Karaşar'ın eski adının Arşi olduğu görüşündedirler.⁴³³ Karaşar sözü ise, Kara-Şehir deyiminden gelmektedir.

b). Şehirdeki hayat ve yaşayış:

Karaşar kentinin topografya ve strateji bakımından değerini, ünlü Çin generali Bançao'nun Türkistan akını dolayısı ile, Çin bilgilerine dayanarak göstermiştik (Bk. yk.). M.S. 90 yılına ait bu bilgileri burada yeniden sunmayacağız. "Sonraki Han sülâlesi tarihi"nde ise Karaşar kenti ve beyliğinin durumu şöyle anlatılıyor:

"... Karaşar, (yani Yenki) devletinin beyi, Güney ırmağı (Nan-ho) adlı yerde oturur. Burası, (Turfan'ın güneyinde bulunan Lukçun'daki Çin komutanlığından) 800 mil uzaklıktadır. Doğudaki Çin başkentinden olan uzaklığı

⁴²⁹ Befeo, V, s. 263.

⁴³⁰ Tomaschek, Kritik der altesten Nachrichten über den Skythen Norden, T, s. 741.

⁴³¹ Franke, III, s. 206.

⁴³² Matsuda, s. 85.

⁴³³ Aynı esr., s. 11, 276, 359.

ise, 8200 mildir. Bu beylikte 15.000 aile ve 52.000 kişi yaşar. Seçme askerlerinin sayısı ise, 20.000 kadardır.

“Karaşar beyliğinin dört tarafı dağlar ile çevrilidir. Bu dağlar, Kuça beyliğindeki sıradağlar ile birleşirler. (Karaşar’a) giden yollar, türlü engeller ile doludur. Burasının, savunması da kolaydır. Dört dağın oluşturduğu girintiler arasında, bir de göl vardır. Bu gölün kıyılarında kurulmuş olan kent, 30 mil-den fazla genişlikteki bir alana yayılmıştır...”⁴³⁴

Bu büyük Karaşar gölünden daha eski kaynaklar da söz açarlar ve “bu gölde çok balık bulunur” derler.⁴³⁵ M.S. III. yüzyıla ait Çin tarihleri ise, Karaşar kenti ile halkının yaşayışlarını şöyle anlatırlar: “... Karaşar, (yani Yenki) Beyliği, Çin başkenti Lo-yang’ın 8.200 mil batısına düşer. Onların arazisi, güneyde Kurla, (yani Wei-li’ye) kadar uzanır. Kuzey yönlerinden ise, Wusun’lar ile sınırdaştırılır. Beyliğin bir kenarı, 400 mil kadar genişliktedir. Kentin dört yanı, yüksek dağlar ile çevrilmiştir. (Beyliğin) yollarından geçmek çok zordur. Yollar, çok sıkışık ve dardırlar. Orasını yüz kişi bile savunmuş olsa, bin askerin geçmesini önleyebilirdi.

“Onların geleneklerine göre, erkekler saçlarını keserlerdi. Kadınlar ise, yelek giyinirler ve uzun pantolonlar kullanırlardı. Onların evlenme gelenekleri ise, tıpkı Çin’dekiler gibidir.

“Beylerinin, birkaç düzine insandan oluşan bir muhafız birliği vardır. Bu birliğe bağlı askerler çok gururludurlar ve taşkınlık yaparlar. Onlar, diğer kişilerin topluluktaki rütbe ve dereceleri ne olursa olsun, hiç kimseye karşı saygı göstermezler...”⁴³⁶

c). Karaşar Beyliğinin “başkenti” de vardı.

Bu başkentten en eski kaynaklarımızda söz açılmaktadır. Fakat ondan sonra Toba devletinin resmi tarihinde yeniden bu başkentten söz açılmaktadır. Karaşar devleti, Kuça’nın güneyine düşer.

Onların başkenti Yüan-ch’ü (kentidir). (Bu kent, Göktürklerin başkenti) Akdağ’ın yetmiş mil güneyindedir... (Başkentin?) güneyinde on milden

⁴³⁴ HHS, 118, 18b: TP, 1907, s. 208.

⁴³⁵ HS, 96A: De Groot, II, s. 155.

⁴³⁶ Chin-shu. 97, s. 5a vd., A. Stein, Ancient Khotan, I, s. 542: (Karaşar bölümü).

fazla genişliği olan büyük bir göl vardır. Bu gölde bol miktarda balık, tuz ve saz bulunur...”⁴³⁷ En eski kaynağımız olan “İlk Han sülâlesi tarihi”nde aynı konu ile ilgili olarak şöyle deniyordu: “...Karaşar (Yenki) devletinin kralının oturma yeri, Yüan-ch’ü kentidir. (Çin başkenti) Çangan’dan uzaklığı 7.300 mildir... Kuzeyden, Wusun’lar ile sınırdastırlar. Onların memleketinde büyük bir göl vardır. (Bu gölde) balık pek çoktur.”⁴³⁸

Bu iki bilgiyi karşılaştırdığımız zaman, Toba’ların devlet tarihinin eski kaynaklardan epeyce bir aktarma yaptığını görürüz. Bunun yanında eski bilgiler ile yenileri, ustaca birbirlerine benzeştiremedikleri de gözden kaçmamaktadır. Göktürk çağındaki kaynaklar ise, Karaşar beyliği hakkında şöyle diyorlardı: “... Karaşar beyliği, (yani Akını), doğudan batıya 600 mil uzunlukta ve kuzeyden güneye ise 400 mil genişliktedir. Büyük bir başkentleri vardır. Kentin çevresi altı veya yedi mil kadar bir genişliktedir. Başkentleri, dört tarafından da dağların eteklerine dayanmıştır. Yolları, uçurumlar ile dolu ve tehlikelidir. Bundan dolayı (kentin) savunması kolaydır. Etrafı dere-ler ve ırmaklar ile çevrilmiştir. Bu nedenle bu sular, ziraat için düzen altına alınmıştır... Bir (budist rahip) buraları gezmiş ve 200 mil kadar güneybatıya doğru yönelmişti. Büyük olmayan bir dağı geçmiş ve bundan sonra da, (belki de Kaydu ve Gonçok suları olan), iki büyük ırmağı geçmişti. Irmakların bulunduğu düz bir yere erişmiş ve buradan da Kuça’ya gitmişti. Bunun için de 700 mil yol yürümek zorunda kalmıştı...”⁴³⁹

Yukarıdaki belgeleri, karşılaştırmak için Göktürk çağı kaynaklarından bir çevirmeyi daha sunmayı faydalı görüyoruz: “... Karaşar beyliği, kuş uçuşu ile Çin başkentinin 7.000 milden daha fazla bir uzaklıktadır ve batısındadır. Beylik, doğudan batıya 600 mil uzunlukta ve kuzeyden güneye ise 400 mil genişliktedir. Doğusunda Turfan ve batısında ise Kuça Beylikleri, bulunur. Güneylerinde Wei-li Beyliği ve kuzeylerinde de Wusun’lar vardır.

“Kanallar, (beyliğin içinde) dönüp dolaşarak tarlaları sularlar. Toprakları, darı ve bağ ekimine çok uygundur. Onlar için çok yararlı olan balık ve tuz

⁴³⁷ WS, 102, s. 7a-b.

⁴³⁸ HS, 96A: De Groot, II, s. 155.

⁴³⁹ Bk. Hs-yü-chi, I, s. 5a.

ticareti yapılır. Onlar, kendi öz geleneklerine göre saçlarını keserler ve yün elbiseler giyinirlerdi. Burada 4000 aile yaşar ve 2000 kadar da seçme askerleri vardır. Karaşar Beyliği, her çağda sürekli olarak Göktürklerle bağlı kalmıştı.

“Karaşar halkı, zevk ve eğlenceye çok düşkün idi. Geleneklerine göre, eğlenmeye büyük bir değer verirlerdi. İkinci ve üçüncü aylarda, (yani şubat ve mart aylarında), kırlara çıkarak kurbanlar verirlerdi. Dördüncü aydı, (yani nisan ayı) ile ayın on beşinci günlerinde ise, ağaçlıklar arasında gezinirlerdi. Eylül ayının yedinci günü de kendi atalarına kurban sunarlardı. Şubat ayının on beşinci gününde onların beyleri kentten çıkıp gezmeye başlardı. Bu (kontrol?) gezintisi, yıl sonuna kadar devam ederdi...”⁴⁴⁰

Konuyu daha fazla uzatmak istemiyoruz. Karaşar beyliğinin M.S. III. yüzyıldaki tarihi ile değerini, bundan sonraki bölümlerimizde inceleyeceğiz.

3. KUÇA ŞEHİRİ VE BEYLİĞİ:

Kuç, Ortaasya tarihinde her zaman büyük rol oynamış büyük bir kent idi. Hun çağında, Çin’den büyük bir baskı görmedikçe Hunların tarafını tutmuştu. Yukarıdaki bölümlerimizde gördüğümüz gibi, zaman zaman bütün Doğu Türkistan ile kervan yollarını kontrolü altına almak istediği bile görülmüştü. Kuça’nın Ortaasya tarihindeki bu büyük önemine rağmen, bu beyliğin kentleri ve gelenekleri hakkında Çin kaynaklarında fazla bir bilgi bulamıyoruz. Nedense Karaşar hakkındaki bilgilerimiz, Kuça’ya göre çok daha fazladır.

Kuç beyliğinin tarihini bundan sonraki bölümümüzde inceleyeceğiz. M.S. 240-260 yılları arasındaki Çin kaynakları, Kuça’nın genel durumu hakkında şöyle diyorlardı: “... Aksu (Kumo), Uc-Turfan (Wensu) ile (Uc-Turfan’ın güney-batısındaki Safir- Bay, yani Wei-t’ou Beyliklerinin hepsi, Kuça Beyliği’ne bağlı idiler...”⁴⁴¹ Bundan sonra Kuça, Karaşar Beyliğinin idaresi altına girecektir.

III. ve IV. yüzyıllara ait “Chin sülâlesinin tarihi”inde ise, Kuça hakkında şöyle deniyordu: Kuça beyliği, (Çin başkenti) Loyang’ın, 8280 mil batısına

⁴⁴⁰ TS: 221A, s. 2a: Chavannes, Documents, s. 110-111.

⁴⁴¹ WL: TP, 1905, s. 552-554.

düşer. (Kuçalıların) gelenekleri şöyledir: Onların kentleri, dış mahalleleri ile birlikte surlar ile çevrilmiştir. Esas savunma yerleri ise, (arka arkaya yapılmış) üç duvar ile (pekiştirilmiştir).

“Kentin içinde, bin tane Buda tapınağı ve stupa kulesi vardır. Halk, tarım ve hayvancılık ile geçinirler. Erkekler ve kadınlar saçlarını keserler ve omuzları üzerinden sarkıtırlar.”⁴⁴²

“Kuça beyinin sarayı, çok muhteşemdir. Tıpkı bir cennete benzer...”⁴⁴³ Bu kaynaktan Kuça’nın surlarının çok geniş olduğu anlaşılıyor. Ayrıca “İç kale”de, üç duvar ile pekiştirilmiş imiş. Kentin dışında ise, hayvancılık ve ziraat yapılıyordu. Hayvancılık ve Budizm, birbirine karşı olan geleneklerdir. Fakat Kuça’nın büyük bir “Ticaret şehri” olması sebebiyle, yerleri esnafı arasında Buda dininin çok gelişmiş olduğunu görebiliyoruz.

Toba’ların resmi tarihlerinde ise, Kuça Beyliği hakkında şöyle deniyordu. Kuça Beyliği, Kurla kentinin, (yani Weili’nin) kuzey-batısındadır. (Batı Göktürk kağanının otağ yeri olan) Ak-Dağ’ın ise, 170 mil güneyindedir. Onların başkenti Yen adlı bir kenttir. Çevresi surlar ile çevrilmiştir. Han Sülâlesi çağından beri gelen eski bir devlettir.

“(Kuça’nın) 300 mil güneyinde büyük bir ırmak, (yani Tarım ırmağı) vardır. Bu ırmak, doğuya doğru akar. Bu ırmağa, Chi-hsü adı da verilmiştir. Bunun anlayışı, Sarıırmak, (yani Huang-ho ve “Dünyanın ana ırmağı”) demektir.

Tobaların tarihi ise Karaşar çevresi ile bu kentte yaşayan halkın gelenekleri hakkında şöyle diyordu: “... Karaşar, (yani Yenki), Turfan’ın güneyinde bulunur. Başkentleri Yüan- ch’ü adlı kale kentidir. Ak-Dağ’ın, yetmiş mil kadar güneyindedirler. Karaşar Beyinin soyadı, Lung idi...

“Onların başkentinin çevresi, iki mil kadar bir genişliktedir. Beyliğin içinde, dokuzdan fazla surlar ile çevrilmiş kentler vardır. Beyliğin arazisi küçük ve halkı da yoksuldur. Bu nedenle onların belirli bir idare düzenleri ve konmuş kanunları yoktur.

⁴⁴² Kuçalıların “saç kesme gelenekleri” ile ilgili sözler, karanlıktır: E. Chavannes, *Ancient Khotan*, s. 544, n. 6’da.

⁴⁴³ CS, 97, s. 6b: Chavannes, *Ancient Khotan*, (appendix), s. 544.

“Karaşar’ın bir mil kadar güneyinde bir göl vardır. (Bu Bagraç) gölünde, bol miktarda balık, tuz ve hasırotu türünden sazlar bulunur. Onların, 900 mil kadar doğularında Turfan, (veya Kao-ch’ang) beyliği vardır. Yine 900 mil kadar batılarında ise, Kuça beyliği bulunur. Bu memlekette çöller ile bozkırlar pek çoktur. Güney-doğuda (Çin sınırına doğru gidilince Çin sınır kenti) Kua-chou’a gelinir. Buraya olan uzaklıkları, 2.200 mil kadardır.

“(Karaşar’ın) bulunduğu bölge, savunmaya çok elverişli bir yerdir. Bundan yararlanan (Karaşarlılar), yakınlarındaki İpek yolundan geçen elçilik heyetleri ile ticaret kervanlarını yağmalamaktan geri durmamışlardı. Bu nedenle (Çin’deki Wei devletinin İmparatoru, Wu-ti, general Wan-tu Kuei’i (Karaşar kentini) cezalandırmak için gönderdi. Çin generali taarruza geçerek, ilk önce (Karaşar’ın) sınır bölgelerinde bulunan Tso-hui ve Kurla (Weili) kentlerini ele geçirdi. (Karaşar) beyi de kırk bin kişiden fazla bir kuvvetle (kendi başkenti olan) Yüan-ch’ü kentinden çıktı ve yakınında bulunan bir geçitte (Çin ordusunun) yolunu kesti.

“Bunun üzerine Çin generali geri döndü. Güçlü ve genç askerler toplayarak, (Çin) ordusunu güçlendirdi. Yeniden (Karaşar) akınına çıktı. Savaşlar sonunda (Karaşar) kentini ele geçirdi. Ayrıca beyin askerlerini de tutsak etti. Bunun üzerine (Karaşar) beyi Kuça’ya kaçmak zorunda kaldı... Wei-shu, 110, 5b”.

“Çocukların başlarını bastırarak, şeklini değiştirme” geleneği Ortaasya’dan Avrupa’ya geçen kavimlerde çok görülür. Hatta arkeologlar, mezarlarda bulunan bu değişik başlara bakarak, “Hun mezarları”na da benzetirler.

“Tepe tıraşı”, biraz da Budizm’in bir tesiri olmalıdır. Fakat kaynaklarda da görüldüğü gibi “Yayla ve hayvancılık” ekonominin ana temellerini oluşturuyordu. Bundan dolayı “Hayvancıların Budizm” oldukça değişiktir. Karaşar Beyliğinin başkenti de, Ak-Dağ yaylalarına dayanıyordu.

“Doğusunda bulunan Karaşar’a olan uzaklığı, 900 mil kadardır. Güney yönünden ise, Hotan’a gidilir. Kuça Hotan’dan 1400 mil kadar bir uzaklıktadır. Doğuda Kaşgar Beyliğine ise, 1500 mil uzaklıktadır.

“(Kuça’nın) kuzeyinde, Göktürk Kağanının otağı vardır. Burası da (Kuça’ya), 600 mil kadar bir uzaklıktadır. Güney-doğuya, (yani Çin sınırına doğru gidilince, bir Çin sınır kenti olan) Kua-Chou kentine gelinir. Burası ise (Kuça’dan), 3.300 mil uzaklıktadır.

“(Kuça) Beyinin soyadı, (beyaz ve ak anlamına gelen) Pai’dır. Bu bey, Sonraki Liang devleti’nin hükümdarı Lü Kuang tarafından (Kuça) beyliğine tayin edilen (yerli bey soylarından gelen) Pai Cheng’in torunlarındanır.

“(Çin’deki Kuzey Wei devletinin İmparatoru) T’ai-Wu (M.S. 424-452), kendi generali Wan-tu Kuei’i bin atlı ile göndererek Kuça beyliğine hücum etmesini emretti... (General, Kuça Beyliğini) yenerek, iki yüz kişinin başını kesti ve Kuça’yı aldı.

“Kuça’da bol miktarda tavuskuşu vardır. (Kuça halkı), tavuskuşlarını, tavuk ve ördek gibi (kesip), yerler. (Kuça’nın) kuzey-batısındaki madenlerde bol miktarda “Sarı-zırnık” da bulunur.

Yine Toba devletinin tarihi, Kuça beyliğine bağlı olan diğer yakın beylikleri ise şöyle anlatıyor. Uc-Turfan, (yani Wen-hsü) beyliği, Wenhsü adlı kenttedir. Burası, Aksu (Ku-mo) Beyliğinin ise, kuzey-batı kesimine düşer. Bu beylik, Kuça devletine bağlıdır. Safır-Bay, (yani Wei-t’ou) Beyliği ise, Uc-Turfan Beyliğinin kuzeyindedir. Burası da Kuça devletine bağlıdır...”⁴⁴⁴

Göktürk çağındaki Çin kaynakları ise, Kuça kenti ve kent teki gelenekler için şöyle diyorlardı: Kuça, Çin baş kentinden 7000 mil batıdadır. Karaşar’dan yola çıkılırsa, yüz mil kadar güney-batıya gidilir. Bundan sonra küçük bir dağ ve iki büyük ırmak geçilir. Yedi yüz mil daha gidildikten sonra da, Kuça’ya varılırdı. Bu beyliğin, doğudan batıya olan uzunluğu bir mil kuzeyden güneye olan genişliği ise, altı yüz mil idi.

“Onların toprakları, keten, kenevir, buğday ve iki türlü pirinç ile bağ yetiştirilmesine uygundur. Onlar, altın da çıkarırlar. Gelenekleri ise şöyledir: (Kuça halkı), şarkı söylemeyi ve eğlenmeyi çok severler. Yazıları da yüzeydir. (Yani Çinlilerininki gibi, yukarıdan aşağıya değildi).

“Buda dinine büyük bir saygı ve inanç duyarlar. Yeni doğan çocukların başlarını bir ağaç ile bastırarak, (başının şeklini değiştirirler. Başlarının tepesindeki saçları kesmek onların bir geleneği idi. Saçlarını yalnızca, Beyler kesmezlerdi.

“(Kuça) Beyinin soyadı, Pei (veya Pai) idi. İ-lo-lu kentinde otururdu. Kuzeyde, Ak-Dağ’a dayanırdı. Bu dağa aynı zamanda, beyaz, yani Ak-Dağ adı da verilir. Dağın üzerinde sürekli olarak yanan bir ateş vardır.

⁴⁴⁴ WS’nun Kuça maddesine bk.

“Kuça Beyi, başının üst bölümünü alacalı bir ipek şal ile kapatır. Yine alacalı ipekten yapılmış bir gömlek giyinir ve bunun üzerine de mücevherler ile süslenmiş bir kemer takar. Yılbaşı gelince ‘yedi gün’, koyun, at ve deve yarışları yaparlar. Bu yarışlarda kazanan ve yenilenlerin hepsi, buna göre yeni yılın nasıl geçeceğini, bir fal açar gibi bulmaya çalışırlar.

“Pamir’in doğusundaki memleketlerin hepsi, eğlence ve sefahate çok düşkündürler. Bu sebeple Kuça ve Hotan’da, kadınların bulunduğu genelevler açılmıştır. Bu evlerin hepsi de vergiye bağlanmışlardır...”⁴⁴⁵

Kuça Beyliğinin tarihi ile Çin’e karşı tutumunu bundan sonraki bölümümüzde incelenecektir (Bk. aşğ.). Kuça kenti ile Beyliğinin adı, Ortaasya’da bulunmuş olan yazılarda geniş olarak Kuci şeklinde yazılmakta idi.

4. KAŞGAR ŞEHİRİ VE BEYLİĞİ:

Kaşgar, Çin ve Ortaasya ticaret yollarının batıya açılan bir kapısıdır. Kaşgar’ın bu önemine rağmen eski Çin kaynaklarında, bu bölgenin kültür ve gelenekleri hakkında verilen bilgiler, nedense çok azdır. Kaşgar denince, yalnızca bir kent değil; geniş bir bölge ve birçok kentler hatıra gelmelidir. Kaşgar hakkında en eski Çin kaynağımız şöyle diyor: “... Kaşgar, (yani Su-le), devletin başkenti, Su-le kentidir. Burası, Çin başkenti Çangan’dan 9.350 mil uzaklıktadır. 1510 aile ve 18.647 kişi vardır. Seçme askerlerinin sayısı ise, 2000 kadardır. (Kaynak, Kaşgar’daki yüksek memurların listesini verdikten sonra, şöyle devam ediyor). Burası, doğruya doğru, Türkistan’daki Çin askeri komutanlığına 2.210 mil uzaklıktadır. Güneyinde ise, Yarkend Beyliği vardır. Burası da 560 mil kadar bir uzaklıktadır.

“Kaşgar’da, etrafı dükkanlar ile çevrili büyük bir Pazar vardır. Buradan batıya giden yol üzerinde ise, şu memleketler vardır: Kuşan devleti (Büyük Yüeci), Fergana (Ta-yüan) ve Semerkand ile Sirderya bölgesi, (yani Kang-chü) vardır...”⁴⁴⁶

⁴⁴⁵ TS, 221A, s. 8b-9a: Chavannes, Documents, s. 114 vd: (Kuça’daki gelenekler hakkında).

⁴⁴⁶ Bk. HS, 96A.

“Sonraki Han sülâlesi tarihi” olayların açıklanmasına geniş bir yer verdiği halde, Kaşgar Beyliği hakkında ancak şu bilgiler ile yetinmektedir:

“... Kaşgar beyliği, (Turfan’ın güneyindeki Lukçun’dan, yani Çin komutanlığından) 5000 mil kadar uzaklıktadır. Çin başkenti Loyang’dan olan uzaklığı ise, 10.300 mil kadardır. Burada 21.000 kadar aile yaşar. 30.000 kadar da seçme askerleri vardır...”⁴⁴⁷ Bu kaynakta Kaşgar halkı, birkaç misli daha çoğalmıştır. Bu kaynak, Kaşgar’a yapılan birçok Çin akın raporlarını içinde toplamıştır. Buna rağmen Kaşgar bölgesindeki birçok kentlerden haberi yoktur.

III. yüzyılda Çin kaynakları daha bilgilenmişlerdi. Nitekim şu bilgi, Çinlilerin Batı hakkındaki bilgilerinin, nasıl geliştiğini bize göstermektedir: “... (Bu çağda) Kaşgar Beyliğine bağlı olan kentler (veya beylikler) şunlar idiler: Yarkend (Beyliği), Chieh- shih (Kaşgar?), (Yarkend yakınındaki) Ch’ü-sha, (Yarkend’in güney dağlarındaki Yul-Arık) Hsi-yeh, İ-nai, Man-li, İ-jü, Yü-ling, Yen-tu, Hsü-hsiu ve Ch’in kentleri (veya beylikleri). Bu Beyliklerin hepsi, Kaşgar’a bağlı idiler.

“Daha batıya gidilirse, (şu memleketlere varılır): Fergana (Ta-yüan), Part devleti (An-hsi), Aşağı Mezopotamya (T’iao-chi), Alexandria (Pai-ch’e veya Wu-i). (Adları geçen) bu dört yer de, batıdaki devletlerdir. Bu devletler, eskiden de var idiler. Şimdi de değişmemişlerdir.

Eskiler, Aşağı Mezopotamya, (yani T’iao-chi’yi), Anadolu ve Suriye’nin, (yani Ta-ch’in’in) batısında göstermişlerdi. Bu yanlıştır. (Anadolu ve Suriye’nin doğusundadır. Bu (Batı) devletlerinin Part devletinden daha güçlü olduğunu da söylemişlerdi. Bu da yanlıştır. Çünkü bu çağda (Anadolu ile Mezopotamya’nın bir bölümü), Part devletinin batı kesimlerini doğuruyordu.”⁴⁴⁸

Bundan sonraki bölümler Göktürklerin oluşma çağları ile ilgilidir. Bu bilgileri, ‘Göktürkler’ adlı kitabımızda vereceğiz.

⁴⁴⁷ HHS, 118, s. 7b: TP, 1907, s. 204: (Kaşgar hakkında).

⁴⁴⁸ Wei-lüeh: TP, 1905, s. 552-5: (Kaşgar maddesi).

V. “GÜNEY İPEKYOLU” KENTLERİ

“GÜNEYDEN GİDEN İPEKYOLU”:

İsa’dan çok önceleri de bilinen çok ünlü bir yoldur. Bu yolun Batı kesimlerine “Ptoleme yolu” adı da verilmiştir. Kuşan devleti kurulup güçlenince, bu yol gittikçe önem kazanmaya başladı. Bu nedenle M.S. I.-III. yüzyıllarda bu yol hakkındaki bilgiler de çoğalmaya başlamıştır. Bu yolun İsa’dan önceki yani Büyük Hun İmparatorluğu çağındaki durumu üzerinde yukarıda durmuştuk. M.S. I. yüzyıldaki durumu için ise şöyle deniyordu:

“... (Lobnor gölünün güneyindeki) Şaşa’dan yola çıkıp, Pamir’i aşmak için, Batı memleketlerinin birçok kent ve beyliklerinden geçmek gereklidir. Bunun için başlıca iki yol vardır (Birinci yol, Tanrıdağlarının güneyinden geçen yoldur. Bk. bk.). (ikinci yol) ise, Güney yolu’dur. Bu yoldan, (bir süre Doğu Türkistan’ın) güneyindeki dağlara paralel olarak gidilir. (Bundan sonra), bu dağların kuzeyine geçilir. Batıya yönelmek için, (bir süre de) bir ırmağın kıyıları izlenerek gidilir. Böylece Yarkend’e varılır. Bu, Güneyyolu’dur.

“Bu Güneyyolu, (daha sonra) batıda Pamir’leri aşar. (Afganistan ve Hindistan’daki) Kuşan devleti ile (İran’daki) Part devletine kadar gider...”⁴⁴⁹ Bu bilgiyi en değerli kaynağımızdan aldık. Bunun yanında Güneyyolunu tanımlayan daha birçok belgeler vardır. Yeri geldikçe bunlar üzerinde de duracağız.

Bu bilginin toplandığı sıralarda, Doğu Türkistan Çin’in üstünlüğü altında bulunuyordu. Hatta Kuşan devletinin orduları kuzeye doğru Pamirleri aşarak Doğu Türkistan’a gelmiş ve bu bölgeyi ele geçirmişlerdi. Bu olanlar ile ilgili bilgileri yukarıda sunmuştuk. II. yüzyılın sonlarında ise, Çin’in Batı ile ilişkileri kesilmişti. Bu nedenle de bilgiler azalmıştı, örnek olarak M.S. 230-260 yıllarına ait bir bilgi verelim: “Güneyyolu batıya doğru giderken şu memleketlerden geçer: Chü-chi (?), Hsiao-yüan, Ching-chüeh ve Loulan. Bu beyliklerin hepsi, Şaşa devletine bağlı idi...”⁴⁵⁰

Bu yol, Hun İmparatorluğu çağındaki Çin kaynaklarında, yukarıdaki bilgidен, çok daha iyi olarak tanıtılmıştır. Burada ise, birçok yanlış ve yanlış-

⁴⁴⁹ HHS, 118, s. 6a: TP, 1907, s. 169 vd.

⁴⁵⁰ Wei-lüeh: TP, 1905, s. 535-537.

malar vardır. Mesela burada, Hotan'ın batısındaki ünlü Chü-mo kenti, yanlış olarak yazılmıştır. Bu kent, Hotan ile rekabette bulunuyor ve Çin ile anlaşılmış olan Şaşa beyliğinin tarafını tutuyordu (Bk. yk.). Ayrıca bu kentte Hind kültürü etkileri de, diğerlerine göre daha çoktu.⁴⁵¹ Ayrıca gezenler, bu bölgede önemli kent yıkıntıları da görmüşlerdi.⁴⁵² Bu çağda Hindistan yolu değer kazanmıştı. Şu kaynak bu yolun değerini bize göstermektedir:

“... (Güneyyolu) Hunların eski köleleri ve Tibetlilerinin yurdundan geçiş (Bk. aşğ). Ondan sonra batıya döner. Pamir'leri aşar. Asılı geçitleri, (yani asma köprülerin (?) üzerinden) geçtikten sonra Kuşan devletine, (yani Büyük Yüceilere) gider...”⁴⁵³ Görülüyor ki verilen bilgiler çok kısa ve karanlıktır. Çin kaynaklarında P amir hakkında verilen bilgileri, Sven Hedin ile A. Hermann toplamış ve incelemişlerdir.⁴⁵⁴ Adı geçen “Asılı geçitler”, Pamir üzerinden Hindistan'a giden yoldaki asma köprülerdir. Bu yol, Vahan üzerinden, Indus ve Keş-Mir'e gidiyordu.⁴⁵⁵ Kuşan devleti, M.S. III. yüzyıl ortalarında, Kuzey-batı Hindistan'ın hepsini ellerinde tutuyordu.

I. LOULAN BEYLİĞİ

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Loulan'ı Tanrıdağlarının kuzey ve güneylerinden giden İpekyolları ile ilgili bölümlerimizde incelememiz gerekiyordu. Ancak, “Ortaasya tarihi ile kültürünün kilit noktası” olan Loulan'ı bu bölüme almamıza başlıca iki sebep vardır. Bunlardan birincisi ve en önemlisi, Loulan'ın bir Lobnor kıyı kenti olmasıdır. Lobnor bataklıklarının kuzeyinde Loulan ve güneyinde de Şaşa yer alıyordu. Her iki kent de aynı kültür ve etkileri taşıyorlardı. İkincisi de Loulan ve Şaşa Beylik ve kentlerinin tarih boyunca kaynaklarda birbirine karıştırılmış olması idi.

Mete veya Maodun'un aldığı memleketlerin arasında Loulan'ın da adı geçiyordu (Bk. I. C.). Herhalde Loulan değerini ilk olarak Mete çağında

⁴⁵¹ BEFEO, III, s. 390, n. 9: TP, 1905, s. 536.

⁴⁵² F. Grenard, Mission scientifique dans la Haute Asie, s. 116.

⁴⁵³ WL: TP, 1905, s. 529.

⁴⁵⁴ A. Herrmann, (Sven Hedin'in) Southern Tibet'inde, VIII.

⁴⁵⁵ Bk. BEFEO, III, s. 431-35; IV, s. 77: TP, 1905, s. 529, n. 5.

kazanmamıştı. Daha önceleri de bu bölgenin dünya ticareti ile kültüründe önemli bir yer tuttuğu bir gerçektir. Nitekim Büyük İskender Hindistan'a geldiği zaman Hintlilerin ipek ile ipek kozasını tanıdıklarını görmüştü. İpek kozasının Hindistan'a nasıl gittiği üzerinde O. Franke ile H. Jacobi'nin önemli araştırmaları vardır.⁴⁵⁶ Bunlar, ana ve değişmeyen bilgileri incelediler.

1. "Seres" deyimi ve Loulan:

Bilindiği üzere Batı dillerinde, "Çin, halkı" anlayışında Seres ve "Çin ülkesi" karşılığı olarak da, Serica deyimleri yazılıyor ve söyleniyordu. Bu deyimler Çin ile Batı arasındaki İpek ticareti'nden kalmış en eski hatıralardır. İpek ticareti ile ilgili ana kaynaklar ilk olarak Fr. Hirth tarafından ele alınmış ve eleştirilmeye başlamıştır.⁴⁵⁷ Yunancada ipekböceği anlamına gelen Ser sözünün de Çince bir köke dayandığından artık hiçbir kuşku kalmamıştır. Çince Szu, se deyimleri ile karşılanan ipekböceği veya kozası, herhalde bu gibi bütün deyimlerin tek ve ana kaynağı idi. Fakat ipekböceğine, Moğolcada Sirgek, Mançucada Sirge (ipek) ve Kore dillerinde de Sir denmesi, durumu yine karıştırmıştı. Eskilerden Klaproth, bu deyim Batı'ya Çin'in Kuzey komşularından gitmiş olması üzerinde durmuş ve bu görüş bugün bile halâ önemini kaybetmemiştir.⁴⁵⁸ İpekböceği nihayet bir kurttur. Kaşgarlı Mahmud'da geçen Sirke sözünü, bu eskiden verilmiş örneklerle yeni bir katma olarak görebiliriz.

"Ser" sözünün Çince kökü böylece şüphe ile karşılanınca sinologlar harekete geçmişlerdi. Onlara göre ipekböceği anlayışına gelen ve Çince Se, Sse, Szu şekillerinde okunan bu sözün eski Çince Sir şeklinde söylenmiş olması

⁴⁵⁶ H. Jacobi über die Echtheit des Kautiliya, Sitzungberichtd. König Preuss. Akad. der Wissenschaften, 1912, s. 961. O. Franke, Das alte Ta-hia der chinesen, Hirthfestschrift (OZ), s. 127.

⁴⁵⁷ Hirth, Chinesische Studien, s. 10.

⁴⁵⁸ J. Klaproth, Conjecture sur l'origine du nom de la soie chez les anciens, JA, 1822, I, 8. 243- 245; P. Pelliot, TP, 1912, s. 7 41; Laufer, Sino-İranica, s. 538.

çok muhtemel idi.⁴⁵⁹ Fakat Laufer bu görüşü çok daha önce reddetmişti.⁴⁶⁰ Konuyu daha fazla uzatmayacağız. “Seres” deyimi ile ilgili bütün görüşler, A. Herrmann’ın bir yazısında toplanmış ve eleştirilmiştir.⁴⁶¹

Batılılarca Seres deyiminin ilk önce Loulan halkı ve Lobnor bölgesi için söylendiği hakkındaki görüşleri çoktur. A. Herrmann, “Çin Atlası”nda haklı olarak eski Lobnor bölgesini Seres adı ile tanıtmıştır.⁴⁶² Çünkü Batı ile Uzak-doğu ticaretinin tek giriş ve çıkış kapısı, Loulan ile Lobnor bölgesidir.

2. Hun kontrolundaki Loulan:

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Mete’nin egemenliği altına aldığı memleketler arasında Loulan’ın da adı geçiyordu. Bundan da anlaşılıyor ki, Loulan, Lobnor bölgesine verilen en eski ad idi. Loulan, bir coğrafya ve devlet deyimi olarak uzun zaman yaşamıştır. M.Ö. 77 yılında ise Loulan adı Şanşan şeklinde değiştirilmişti. Her ne kadar eski kaynaklarımız, “Şanşan’ın eski adı Loulan idi” diyorlarsa da, Loulan ile Şanşan’ı aynı kentler olduğu söylenemez.⁴⁶³ Çünkü Lobnor kıyılarındaki çöl kentlerinin yerleri sürekli olarak değişmişti. Loulan’ın yeri üzerinde aşağıda ayrıca duracağız.

Çin’in Batı ile olan ilk bağ çağlarında bile Loulan Beyliğinin adı geçiyordu: “Loulan ve... diğer devletler gerçi küçük idiler. Fakat Batıya giden caddenin çıkış istasyonlarını oluşturuyorlardı. Bundan dolayı Çin elçi (ve tüccarlarına) sık sık akınlar yaparak, onları yağmıyorlardı. Ayrıca başıboş Hun birlikleri de hiç durmadan Batıya giden elçilere hücum ediyorlardı...”⁴⁶⁴ O. Franke’nin de dediği gibi, Batıyı keşfeden ve bunun heyecanı ile canlanan Çin, bu çıkış istasyonlarını emniyete almakta gecikmeyecekti.⁴⁶⁵

⁴⁵⁹ W. Simon, Zur Rekonstruktion der altchinesischen Endkonsonanten, MSOS, XXX, s. 147. O. Franke, Geschichte, I, s. 3 47; III, s. 91.

⁴⁶⁰ Laufer, a. esr, Sino-İranica, a. yer.

⁴⁶¹ A. Herrman, Realencyclop, Pualys-Wissowa, Seres maddesi.

⁴⁶² A. Herrmann, Atlas of China, har. 16.

⁴⁶³ CHS. 96A, a. yer.

⁴⁶⁴ SC, 123, s. 2b: De Groot, II, s. 32- 36.

⁴⁶⁵ Franke, I, s. 346.

3. “Loulan-Hun işbirliği”

M.Ö. 109 yılına kadar devam edecektir. Böylece Hunlar, bir yüzyıl, Batı ticaret yollarını kontratlarının altında tutmuş oluyorlardı. M.Ö. 115 yılında, Çin prensi Wang Kui ile kervanlarının Hunlar tarafından basılmış olması, Çinlileri harekete geçirmişti. Fakat bu çağdaki belgelerde, “Loulan ile komşuları Hunlara casusluk yapıyorlardı” denmesinin ayrı bir değeri vardır.⁴⁶⁶ Çinliler tarafından yapılan akından sonra, Çin savunma duvarları Loulan’a kadar uzatılmıştı. Bu duvarları, A. Stein izlemiş ve bulmuştur.⁴⁶⁷ M.Ö. 109 yılında Loulan beyi Çin’e başeğiyor. Fakat, “Bir oğlunu Çin’e rehin verirken, diğerini de Hunlara veriyordu.”⁴⁶⁸ Çin, Loulan beyinin bu durumundan kuşkulandırken, Hunlar bir Çin ordusunu da basıp yok ederler. Bunun üzerine Loulan beyi tutuklanıp Çin’e götürülür. Bey, şöyle konuşmak zorunda kalır: “- İki büyük devlet arasında bulunan bir küçük devlet, bağımsızlığını elde edebilmek için, ikisine birden bağlanmamalıdır. Bu nedenle ben yerimi Çin sınırları içinde almak istiyorum.” M.Ö. 92 yılında ölen bu Beyi Çin yeniden geriye göndermek zorunluğunu duyar. Ama bu Beyin Çin’e ne kadar dost kaldığı şüphelidir. Zaten bu çağda Hunlar da ticaret yolları üzerindeki kontrol ve güçlerini yitirmişlerdir.

İsa’dan sonraki çağlarda Çin, Tarım vadisi ile Doğu Türkistan’daki üstünlüğünü kaybeder. Bundan sonra, “Ticaret yollarındaki Hun kontrolü” çağı başlamış olacaktır. Bu sırada Hun ve Çin kontrolünden kurtulan “Güneyyolu” üzerindeki Yarkend beyliği güçlenir ve kendisini “Hun İmparatoru” ilân eder (Bk. S. I. C.). Şaşa’nı kendisine bağlar. Bu çağdaki Şaşa beyliği, Lobnor’un güneyinde idi. Loulan ise, aynı gölün kuzey kesimlerinde bulunuyordu. Yarkend Beyinin ölümünden sonra Şaşa ve Lobnor beylikleri, Hun ve Çin kontrolü altında nöbet değiştirerek yaşayışlarını devam ettirirler.

4. Loulan ve Şaşa’da “Hind kültürü”:

Lobnor gölünün güneyindeki Şaşa beyliği, “Güneyyolu” ile “Hindistan ticareti”nin tek giriş ve çıkış kapısı idi. İsa’dan sonraki çağlarda bu böl-

⁴⁶⁶ De Groot, a. yer; Herrmann, Loulan, s. 82.

⁴⁶⁷ A. Herrmann, a. esr, a. yer.

⁴⁶⁸ A. esr, s. 83.

gelerde “Hint kolonileri” ile kültürünün yerleşerek geliştiğini görüyoruz. Hiç şüphemiz yok ki bu gelişme Buda dininin yayılmasında bir rol oynuyordu. Nitekim Çarklık bölgesindeki beyler, artık Hindistan köklü adlar kullanmaya başlamışlardı.⁴⁶⁹

“Harocthi Kültürü’nün bu bölgedeki oluşma ve gelişmesi de, yine bu çağlarda başlar. A. Stein, buralarda yaptığı kazılarda, Harosthi dili ile yazılmış pek çok bilgi bulmuştur. Bu bilgilerde Lobnor çevresine, Kroraina, Kroraimna ve Krorayina adları verilmiştir.⁴⁷⁰ Şanşan yer adı gibi bu yeni deyim de kök ve anlayışları belli değildir. Artık M.S. 260 yılından sonra bu bölgelerde yeniden Çin kolonileri kurulmaya başlayacaktır.

Lobnor’un kuzeyindeki Loulan’da, Sven Hedin tarafından kazılar yapılmış ve kâğıt, para, ağaçlar ile eşya üzerine yazılmış pekçok Çince bilgi bulunmuştur. Bu bilgileri Conrady okumuş ve yayımlamıştır.⁴⁷¹

“Seres” adının burası için, Yunanlılar tarafından söylenmiş olduğu üzerinde durmuştuk. Seres’i, Ptoleme’nin Güney Çin için söylemiş olduğu Serica deyiimi ile karıştırmamak gereklidir. Bu mesele çok geniş olarak araştırılmıştır.⁴⁷² Seres, “halk”tır. Serica ise, memlekettir. A. Herrmann’ın “Çin Atlası”nın yeni yayınında, Loulan’ın adı Seres şeklinde düzeltilmiştir.⁴⁷³

5. Loulan ve Şanşan’ın yeri:

Ortaasya kültürünün en parlak çağlarını temsil eden, bu iki kültür merkezinin yerleri henüz daha kesin olarak tespit edilememiştir. Bu kitabın her bölümünde söylediğimiz gibi, çölden geçen ırmakların sürekli olarak yatak değiştirmeleriyle kentler de yer değiştiriyorlardı. Buna rağmen bu konuda pek çok yayın yapılmış ve konu geniş olarak incelenmiştir. Biz daha çok kay-

⁴⁶⁹ A. esr, s. 82.

⁴⁷⁰ A. Stein, Serindia, I, s. 414 vd.; Franke, İÜ, s. 190.

⁴⁷¹ Conrady, Die chinesischen Handschriften und sonstigen Kleinfunde Sven Hedins in Loulan, Stockholm, 1920.

⁴⁷² Bibliyografya için bk. Franke. III, s. 213.

⁴⁷³ A. Herrmann, Atlas of China, har. 16.

nakları göz önünde tutarak, konuyu Ortaasya tarihi bakımından özlemeye çalışacağız.

Bilindiği üzere Loulan ve Şanşan bölgesini, Sven Hedin ve Aurel Stein gibi iki büyük araştırmacı araştırmış ve yayınladıkları kitaplarında da bu iki kültür merkezinin yerlerini bulabilmek için büyük bir çabalama göstermişlerdi.⁴⁷⁴ Fakat daha önce Chavannes, arkeoloji kazılarına göre yapılan bu yer bulmalarına karşı çıkmıştı.⁴⁷⁵ Yukarıda, kaynaklarımızda “Eski ve yeni Loulan” kentlerinden söz açıldığını belirtmiştik (Bk. yk.). Eski Loulan daha kuzeyde ve Hami ile Turfan arasında idi. M. S. 77 yılına ait bir bilgi, “Loulan’ın başkenti Hami ile Turfan arasındaki cadde üzerinde idi”, diyordu.⁴⁷⁶ Eskiden Hunların, Loulan ile sıkı bağlar kurmuş olmaları, bu bilgiyi doğrulayan bir kanıt olabilirdi. Chavannes’in geniş kaynak bilgisi ile ileri sürdüğü bu “İki Loulan” tezine, A. Herrmann karşı çıkıyor. Fakat tezi çürütmeye gücü yetmiyordu.⁴⁷⁷ Çünkü Conrady, Loulan adını taşıyan kentlerin sayısını üçe çıkarmış ve “üç Loulan” tezi ile ortaya çıkmıştı.⁴⁷⁸ Chavannes’in kaynak bilgisine ve görüşlerine sarsılmaz bir inancı olan A. Stein, Loulan’ın yeri için en akla yakın açıklamayı getiriyordu. Ona göre, “Eski Loulan, sonradan da Çin askeri kolonilerinin de bulunduğu Lobnor’un kuzeyindeki bir kent olmalı idi.”⁴⁷⁹ O. Franke ise bu görüşe karşı çıkıyordu.⁴⁸⁰ Bu özetlemeden de anlıyoruz ki, yine en doğru yol kaynaklara dönüp, onların neler dediklerine bakmaktır.

6. “Eski Loulan”ın yeri:

“Batı Göktürkleri hakkında belgeler” adlı şaheser ve ölmez eserin yazarı E. Chavannes, yepyeni belgeler ile bu konuya aydınlık getiriyordu. Göktürk

⁴⁷⁴ Sven Hedin, *Im Herzen von Asien*, I, s. 316; II, s. 91; Loulan’ın yeri için bk. A. Stein, *Serindia*, I, 9. Chapter.

⁴⁷⁵ Sven Hedin Macartney, *Geographical Journal*, march, 1903: Tenkidi için bk. Chavannes, *TP*, 1903, s. 426 vd.

⁴⁷⁶ *TP*, 1905, s. 532.

⁴⁷⁷ A. Herrmann, *Loulan*, s. 59, 94.

⁴⁷⁸ Conrady, aynı esr., s. 148: (Üç Loulan meselesi).

⁴⁷⁹ A. Stein, *Serindia*, I, s. 343 vd. ; *Ruins of desert Cathay*, I, 449.

⁴⁸⁰ O. Franke, *III*, s. 193.

çağına ait Çin tarihleri, “Na-chi ilçesi M.S. 639 yılında, ‘Eski Şanşan’ın yerinde kuruldu”, diyorlardı.⁴⁸¹ Daha sonraki kaynaklar ise şöyle diyorlardı: “... Na-chi ilçesi. Hami, (yani Î-chou’un) 120 mil güney-batısında idi. Burası Şanşanlı kişiler tarafından kurulmuştu. Bu nedenle Barbarlar, (yani Hunlar ?). Bu kente kendi dillerinde Na-chi adını vermişlerdi...”⁴⁸²

Bu ve bunlara benzer belgeler, kuzeyde eski bir Loulan’ın bulunduğunu doğruluyorlardı.

II. ŞANŞAN BEYLİĞİ

“Güney İpekyolu”nun giriş ve çıkış kapısı: Şanşan hakkında ilk kaynaklarımız şöyle diyorlar: “... Şanşan’ın başkenti Yü-ni adlı yer idi. Ayrıca burada, (başkentten az kuzey-doğusunda), Î-hsün adlı bir kent daha vardı. Başkentten uzak olmayan bu kentte, bir Çin (garnizon) subayı otururdu...”⁴⁸³ A. Herrmann, bu bilgideki Yü-ni kentini bugünkü Çarklık ve I-hsün’ü de Miran kentleri ile birleştirmiştir. Bu şehirler, Lobnor’un güneyindedir. Fakat bu benzeştirmelere kuşku ile bakmak gereklidir.⁴⁸⁴ Bu bilgiye not düşen Çin coğrafyacıları ise, daha başka düşünüyorlardı: Onlara göre Şanşan’ın “Eski başkenti” Yü-ni idi. I-hsün kenti, ise, “Yeni başkent” idi. Yeni başkent, M.S. IV. yüzyılda bile, halâ duruyordu.⁴⁸⁵ Bu belgeye göre, biraz daha geç çağlarda yazılmış olan “İrmaklar” hakkındaki bir Çin kaynağı ise, şöyle diyordu: ... Tarım ırmağı, (yani Nan-ho), (doğuya doğru akarak) Çerçen suyu ile birleşir. Ondan sonra da, Şanşan beyliğinin kuzeyinden geçer. I-hsün adlı bir kent, Şanşan beyliğinin başkentidir. (Bu kent) daha doğudadır. Tarım ırmağı, bun-

⁴⁸¹ T’ang-shu, 40, s. 8b: TP, 1905, s. 531, n1.

⁴⁸² Yüan-ho chün-hsien t’u-shih: TP, 1905, s. 532 n. Kaynağın tenkidi için bk. Pelliot, BEFEO, III, s. 7 16-718.

⁴⁸³ HS, 96A, 3a vd. Kaynağın tenkidi için bk. Franke, III, s. 193. Beyliğin başkenti için bk. T. Fujita, Çin kaynaklarına göre Yü-ni ve Î-hsü kaleleri, SZ, 1924, (Japonca). S. Otani, Şanşan Kralının başkenti, lehimura ann. vol., 1933 (Japonca). Çinlilerin Yü-ni dedikleri yer, Çarklık bölgesidir.

⁴⁸⁴ O. Franke, III, s. 93.

⁴⁸⁵ Yeni başkentten yeri için Ayrıca bk. TP, 1905, s. 532 vd.

dan sonra gider ve (Lobnor) gölüne dökülür...”⁴⁸⁶ M.Ö. VI. yüzyılda yazılmış olan bu kaynak, öyle anlaşıyor ki M.S. 260’da Lobnor’da kurulmuş olan Çin garnizonlarından kalma belgelerden faydalanıyordu.

“Çin ziraat kolonileri” buraya geldikten sonra büyük bir “sulama” çabasına giriştiler. Yine aynı kaynak bu sulama çalışmalarını şöyle anlatıyordu: “... (Çin generali Suo Man), bir Çin ziraat kolonisi kurmak için Loulan’a gelmişti. Burada beyaz bir ev yaptırdı. Şanşan, Karaşar ve Kuça Beyliklerinden, biner asker istedi. Çünkü burada bir baraj yaptırmak istiyordu. En sonunda barajı yaptırdı. Sular, kuvvetle gelip, baraja çarparak durdular... Böylece çukuru su ile doldurmuş oldu...”⁴⁸⁷ Bundan sonra belge, yine konuşmasına devam eder. Suların kabarmaması için, savaşlar yapıldığından ve kurbanlar verildiğinden de söz açar. Bazı Batılı bilgiler, bu olayı Aşil ile Xanthe suyunun efsanesine benzetmişlerdir.

Daha sonraki bir kaynağımız ise, Şanşan beyliği için şöyle diyor. Şanşan beyliğinin başkenti, Yü-ni kentidir. Burası, ‘Eski Loulan’dır. Çin başkentine, 7600 mil uzaklıktadır. (Şanşan) başkentinin çevresi ise bir mil kadar bir genişliktedir. Toprakları çok tuzlu ve kumludur. Küçük sular ile otlaklar vardır.

“M.S. 435-440 yılları arasında, Çin Sarayına hediye ve vergi sunmak için geldiler...”⁴⁸⁸ Kaynak, bundan sonra 440 yılından sonraki olayları anlatmağa başlamaktadır. Bu olaylar, “Göktürkler” adlı kitabımızın, “Göktürk devletinin oluşma çağları” ile ilgili konuların çerçevesi içine girmektedir.

Şimdi, “Güney İpek yolu”ndan biraz daha batıya gidip, Çerçen Beyliğini inceleyeceğiz.

III. ÇERÇEN BEYLİĞİ:

Çerçen-derya üzerinde bulunan bu eski Türkistan beyliğini, kitabımızda, “Çerçen Beyliği” adı ile adlandırdık. Bu beyliğin, adını kaynaklarımız, çok değişik şekillerde yazarlar: 1)- SC, 123: Han-mi. 2)- CHS, 96A: Yanlış

⁴⁸⁶ Shuei-ching-shu, 2, 5a; TP, 1905, s. 567; A. Herrmann, Loulan, s. 59, 95.

⁴⁸⁷ TP, 1905, s. 568.

⁴⁸⁸ WS, 90, s. 4a.

olarak Yü-mi. 3)- Hun çağı kaynakları Chü-mi veya chü-mo. 4)- Ünlü Çin gezgini Sung Yung: Han-mo. 5)- Göktürk çağı kaynakları: Han-mi. 6)- Yine Çin gezgini Hsüan Tsang ise, Pi-mo şeklinde yazarlar.

Bu beylik geniş olarak Tanrıdağlarının kuzeyindeki Ch'ieh-mi kenti ile karıştırılır.⁴⁸⁹ Beylik Hotan'ın doğusunda bulunuyordu. Bu nedenle Çin'den gelen kervanlar ilk önce buraya uğruyorlardı. Bundan dolayı da, Çin'e dayanarak Hotan ile rekabete giriyordu. Bu beylik hakkında ilk kaynaklar şöyle konuşuyorlardı: Çerçen (Yani Chü-mi) beyliğinin başkenti, Ning-mi kentidir. Lukçun'daki Çin komutanlığından (Chang-shih) 4.900 mil uzaklıktadır. Çin başkenti Loyang'dan olan uzaklığı ise, 12.800 mil kadardır. Burada 2173 aile ve 7251 kişi yaşar. 1760 seçme askerleri vardır..."⁴⁹⁰ Kaynağımız bundan sonra, bu Beylik ile Hotan arasında geçen uzun rekabet savaşlarından söz açar. A. Stein, bu Beyliğin başkentinin, Hotan ile Keriya-derya arasında bulunduğuna inanır.⁴⁹¹ Burada Uzun-Tati harabeleri vardır.

Daha sonraki kaynaklardaki bilgiler ise, "Göktürkler" adlı kitabımızın konuları ile ilgilidir. Yalnız burada, Toba devletinin tarihinde anlatılan Çerçen'deki kum fırtınalarından bir bölümünü almadan geçemeyeceğiz: "... Çerçen'in, (yani Chü-mo'nun) kuzey-batısında yüzlerce mil genişlikte büyük bir kum çölü vardır. Yaz günlerinde burada görülen 'sıcak kum fırtınaları' çok tehlikeli idi. Bu fırtınanın başlayabileceğini yalnızca yaşlı develer hissedermiş. Develer (fırtınayı önceden) duyar duymaz hemen durur ve ağızları ile burunlarını kumların içine sokarlarmış. Yolcular da bunu görünce, onlar da ağız ve burunlarını keçelerle sarıp, kendilerini korurlarmış. Bu sıcak fırtınalar birdenbire gelir ve az sonra da giderlirmiş. Eğer yolcular tedbirli olmazlarsa, ölüm tehlikesi ile karşı karşıya kalırlarmış..."⁴⁹²

IV. HOTAN BEYLİĞİ

Hotan bölgesi, "Güney İpek yolu"nın en büyük bir merkezidir. Ortaasya ve Çin tarihinde de çok büyük rol oynamıştır. Bu bölge üzerinde pek çok

⁴⁸⁹ Krşl. Matsuda, s. 417.

⁴⁹⁰ HHS, 118, 6b: TP, 1907, s. 170.

⁴⁹¹ A. Stein, Archeological exploration in Chinese Turkestan, s. 58-59.

⁴⁹² Wei-shu, 90, s. 5a.

araştırma da vardır. Biz bu konuda yalnızca diğer Ortaasya beyliklerinde yaptıklarımıza paralel olarak birkaç ana ve birinci elden kaynaktan bilgiler sunarak Yarkend'e geçeceğiz. Hotan'ın Büyük Hun İmparatorluğu çağındaki durumu üzerinde durmuştuk. İsa'dan sonraki kaynaklar ise, Hotan hakkında şöyle diyorlardı: "... Hotan beyliğinin başkenti, Hsi-yeh kentidir. (Turfan güneyindeki Lukçun'daki) Çin komutanlığından 5.300 mil uzaklıktadır. (Çin başkenti) Loyang'dan olan uzaklığı ise, 11.700 mil kadardır. Burada, 32.000 aile ve 83.000 kişi yaşar. Seçme askerlerinin sayısı ise, 30.000 den fazladır..."⁴⁹³

"Küçük beylikler"e gelince, Hotan bölgesinde pek çok küçük beylikler vardır. İlk kaynaklarımız bunların başlıcaları hakkında şöyle diyorlardı. Han sülâlesi çağındaki "Beş beylik'in tümü, (yani) Jung-lu, Han-mi, Ch'ü-le, P'i-k'ang (veya P'i-shan) beylikleri, Hotan'a bağlıdır..."⁴⁹⁴

Hotan Pentapolis: Öyle anlaşıyor ki Hotan beyliğinin idaresinde büyük bir rol oynuyorlardı. Bu çok eski bilgiler, M.S. 239-260 yıllarına ait Çin kaynaklarında yeniden tekrarlanıyordu.⁴⁹⁵ Öyle anlaşıyor ki bu beyliklerin çoğu da, Güney İpekyolu üzerinde bulunuyorlardı: "... Hotan 'dan yola çıkılırsa, ilk önce P'i-shan, (veya P'i-kang) dağı aşılır. Oradan da (Hotan'ın başkenti olan) Hsi-yeh kentine varılır. Bundan sonra Tse ırmağı aşılır ve Te-ju'ya varılır..."⁴⁹⁶ Hotan'ın başkenti Göktürk çağında ise, "Batı dağı kenti" (Hsi-shan Ch'eng) adı ile anılmaktadır.⁴⁹⁷ Bundan da anlaşıyor ki, başkent de bir dağ veya tepe üzerinde bulunuyordu.

A. Remusat, "Hotan kenti tarihi" adlı kitabında, Hotan ile ilgili Çin belgelerinin çoğunu bir araya getirmiştir. Aurel Stein'in, "Ancient Khotan" adlı kitabında da kültür, etnografya ve tarih ile ilgili bilgilerin tümü bir araya toplanmıştır. Bu nedenle konuyu bitiriyoruz.

⁴⁹³ HHS, 118, s. 7a: TP, 1907, s. 171.

⁴⁹⁴ Hotan Pentapolis için bk. CHS, 96B, s. 1a vd.

⁴⁹⁵ WL: TP, 1905, s. 538.

⁴⁹⁶ Hotan'a giden yollar için bk. HHS, 118, s. 8b: TP, 1907, s. 174.

⁴⁹⁷ TS, 221 A, s, 10a vd.: Chavannes, documents, s. 125.

YULARIK BEYLİĞİ:

“Hsi-yeh beyliği’ne, Lu-sha adı da verilir. Çin başkenti Loyang’dan 14.400 mil uzaklıktadır. Burada 2500 aile ve 10.000 kişi yaşar. Askerlerinin sayısı ise, 3000 kadardır. Onların toprağında beyaz ve zehirli bir ot yetişir. Bu otu su içinde kaynatırlar. Bundan, okların uçlarına sürülen bir ilaç yaparlar. Bu oklar insanları, değdikleri anda öldürürler. ‘Önceki Han sülâlesi tarihi’ burasının, Tzu-ho ile aynı olduğunu söylemişti. Fakat bu yanlıştır. Çünkü, onların her birinin ayrı beyleri vardır...”⁴⁹⁸ Çinli gezgin Sung Yung’a göre burası, Yarkend güneyindeki Yul-Arık olmalı idi.⁴⁹⁹

Göktürk çağında bu bölgeye, Chu-chü-po adı verilirdi.⁵⁰⁰ Kargalık yakınındadır. Tzu-ho beyinin oturma yeri, Hu-chien boğazındadır. Kaşgar’a, 1000 mil uzaklıktadır. Burada 300 aile ve 4000 kişi yaşar. Seçme askerlerinin sayısı ise, 1000 kişidir...”⁵⁰¹

V. YARKEND BEYLİĞİ:

Yarkend Beyliği hakkında çok bilgi vardır. Özellikle Hunlar ile olan ilişkileri yukarıda geniş olarak incelenmişti (Bk. I. C.) Tanrıdağlarından inen Ortaasyalılar burasım sürekli olarak baskıları altında tutmuşlardı. Biz burada orijinal kaynaklardan yalnızca kentin durumunu belirten bir bölümü vermekle yetineceğiz: “... Yarkend’den batıya doğru gidilirse P’u-li ve Wu-lei adlı memleketlere gidilir. Oradan da Kuşan, (veya Büyük Yüeci) devletine varılır. Yarkend’in doğuda, Çin başkenti Lo-yang’a olan uzaklığı, 10.950 mildir. Çin’de Wang Mang zamanında (M.S. 9-24), karışıklıklar başlayınca, bundan yararlanan Hun İmparatoru, Batı Memleketlerini ele geçirmişti. Yalnızca Yarkend beyi Yen, diğer beylerden daha güçlü olduğu için, Hunlara karşı gelmiş ve onlara bağlanmağı reddetmiş idi...” Bu olanlar, yukarıda geniş olarak incelenmiştir.

⁴⁹⁸ HHS, 118, s. 8b.: TP, 1907, s. 174.

⁴⁹⁹ BEFEO, III, s. 397, n. 4; TP, 1905, s. 544, n. 5.

⁵⁰⁰ TS, 221A, s. 96: BEFEO, III, a. yer.

⁵⁰¹ HHS, 118, s. 12b: TP, 1907, s. 196; TFKYK. 963, 16a.

VI. ORTASYA BEYLİKLERİNİN TARİHİNE BAKIŞ (MS. 150-400)

I. M.S. 220'DEN SONRAKİ ORTAASYA-ÇİN İLİŞKİLERİ:

Çin'de "Sonraki Han sülâlesi"nin yıkılışından sonra Çin, büyük karışıklıklar içinde kalmıştı. Bu karışıklıklar daha önceleri başlamış ve Çin, ikinci yüzyılın ikinci yarısından sonra artık Ortaasya meseleleri ile uğraşamaz olmuştu. M.S. 220'den sonra Çin'in kuzeyinde "üç devlet" kurulmuştu. Bu üç devletten Ortaasya'ya en yakın olanı da Wei sülâlesi (M.S. 220-264) idi. Bu nedenle Wei devletinin Ortaasya ile çok yakın ilişkileri vardı. Gerçi Çin'in en zengin bölgeleri bu devletin elinde idi. Fakat Güney Çin, Kuzey devletlerinden ayrılmış ve bu nedenle aralarında sürekli bir savaş durumu vardı. Ayrıca Çin'in ortalarında yaşayan "Ondokuz Hun boyu" güçlenmişlerdi. Bu boyları, barış veya savaş yolu ile durdurabilmek için de para gerekli idi. Ayrıca komutanlar da yavaş yavaş derebeyler gibi bağımsızlıklarını ilân ediyorlardı.

Çin'in Ortaasya politikası, her zaman için yararlı olmuyordu. Çünkü Ortaasya politikasını güdebilmek için büyük para ve masraflara gerek duyuluyordu. İçte ve dışta rahatsız olan bu devletler, eski büyük Çin sülâlelerini taklit etmekten geri durmuyorlar ve Ortaasya politikasını da gütmek istiyorlardı.⁵⁰² Böyle bir dış politika da elbetteki etkili olmayacaktı.

"Çin budizmi" ve Ortaasya Çin tarihlerine bakarsanız Ortaasya M.S. 220'den sonra da Wei sülâlesinin elinde bulunuyordu. Aslında ise, yukarıda iç durumunu belirtmeğe çalıştığımız Wei sülâlesinin gücü buna yeterli değildi. Buda dinine, kuruluşundan itibaren büyük bir önem veren Wei devletinin, Ortaasya ile ilişkilerin gelişmesine değer vermesi olağandı. "M.S. II. yüzyıldan sonra Çin'de büyük bir gelişme gösteren Buda dini, Ortaasya bağları ile çok yakından ilgiliydi. Budizm, Batıdan Doğuya doğru geliyor, Türkistan'da geliyor ve Çin'e veriliyordu. Bu konuda, Hindistan ile Türkistan verici ve Çin ise, alıcı idi... Çin'in içinde karışıklıklar ve bölünmeler olmasına rağmen, Ortaasya ile iyi ilişkiler sürdürülüyordu..."⁵⁰³ Fuchs'un öz olarak verdiğimiz bu görüşleri çok yerindedir.

⁵⁰² Prof. Eberhard, Çin tarihi, s. 130-132; Fuchs, Turfan... s. 134.

⁵⁰³ Fuchs, s. 134.

II. ÇİN'İN BİRLEŞMESİ (*Chin sülâlesi*):

Çin'de Chin sülâlesinin kurucusu ve ilk imparatoru Wu (M.S. 265-290) büyük bir devlet adamı idi. Az zamanda birer derebeyi olan komutanlar ile prensleri kendine bağlamayı başarmıştı. Kuzey ve Batı Çin'i birleştirdikten sonra, Güney Çin'deki Wu devletini de yıkmıştı. Bundan sonra savaşı durdurmuştu.

Fakat iyi bir dilek ile açılan bu kampanya kendisine yararlı olmamış ve bu silahlar, başka yoldan yine kendi karşısına çıkmıştı. Terhis olan askerlerden birçokları, Hunlar ile Proto-Moğol Sienbi'lere satmışlardı. Bu nedenle Hunlar ile Sienbi'ler güçlenmiş ve Çin'i baskıları altına almayı başlamışlardı. Sienbi'ler arasında başlıca iki büyük bölüm vardı: Mujung ve Yüweh bölümleri, gittikçe güçlenmişlerdi. Mujung'lar 281 yılında Peking'i ele geçirmişlerdi.⁵⁰⁴

a). Türkistan'da yeni Çin garnizonları: Bu çağdaki Çin tarihlerinde, Türkistan ve Ortaasya ile ilgili ilk haberler 280 yılından sonra başlar. Halbuki daha önce Chin sülâlesinin güçlü ilk İmparatoru tarafından yeni askeri koloniler kurulmaya başlanmıştı. Bu koloniler daha çok Turfan bölgesi ile Lobnor gölünün kıyılarındaki Loulan'da toplanıyorlardı (Bk. yk.). Sven Hedin, Aurel Stein ile Japon bilgini Otani, yaptıkları kazılarda bu çağ ile ilgili çok sayıda eserler bulmuşlardır.

"Sven Hedin'in kazılarda bulduğu eserler", daha eskidir. M.S. 252-310 yıllarına ait olan bu eserlerin çoğu, A. Conrady tarafından okunmuş ve yayınlanmıştır.⁵⁰⁵

A. Stein'in bulduğu kazı eserleri ise, daha çok M.S. 263-330 yılları ile ilgilidir. Bu bilgiler, büyük Fransız bilgini E. Chavannes tarafından okunmuş ve yayınlanmıştır.⁵⁰⁶ Bunlardan başka Nıya kentinde de, yine A. Stein tarafından birçok değerli eserler ele geçirilmiş ve yayınlanmıştır.⁵⁰⁷ Bu bilgilerde,

⁵⁰⁴ Bunlar için bk. Franke, II, s. 30 vd.; Prof. Eberhard, a. esr., s. 135-6.

⁵⁰⁵ A. Conrady, a. esr., s. 135 vd.

⁵⁰⁶ E. Chavannes, Documents Chinois decouverts par A. Stein dans les sables du Turkestan Oriental Oxford, 1913, s. 194 vd.

⁵⁰⁷ Chavannes, Ancient Khotan, (App.), s. 537 -542.

289 yılından sonra adı geçmeye başlayan Karaşar Beyinin mektupları ile ilgili parçalar da görülmektedir.

Japon Otani'nin gezisinde elde edilen eserler de çok araştırılmış ve şimdi de araştırılmaktadır. Bu bilgilerin çoğu, M.Ö. IV. yüzyıldan önceki, yani bizim burada ilgilendiğimiz çağ ile ilgilidir. T. Haneda, İlk Liang sülâlesi generali Li Po hakkındaki yeni bilgileri incelemiştir.⁵⁰⁸ T. Fujita ile S. Otani de, bilgilerin ışığında Şanşan beyliğini incelemiştir.⁵⁰⁹

b). Ortaasya ile Çin dostluğu: Öyle anlaşıyor ki, M.S. 265-289 yılları arasında egemen olmuş olan Chin sülâlesi İmparatoru Wu, ilk yıllarından itibaren kendini batıya tanıtmayı başarmıştı. Nitekim, Karaşar ve Fergana'dan ilk elçiler, 270 yılında Çin başkentine gelmişlerdi. 285 yılında Kuça ile Karaşar'ı temsil eden elçiler, Çin Sarayını yeniden ziyaret ediyorlardı. Batı Türkistan'daki Semerkand bölgesinden, (yani Kang-chü'den) ise elçiler, 287 yılında bu yeni ve ünlü Çin İmparatoruna hediyeler getiriyorlardı. Fakat 289 yılında bu ünlü İmparator ölünce, Batı ile ilişkiler de kesiliyordu.⁵¹⁰

III. KARAŞAR BEYLİĞİNİN ÜSTÜNLÜĞÜ (MS. 280-345)

Aşağıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere İpekyolu üzerinde bulunan iki büyük kent, yani Kuça ve Karaşar Beylikleri sürekli bir rekabet halinde idiler. Karaşar beyinin aşağıdaki vâsiyetinden de anlıyoruz ki, güç bakımından Kuça daha üstün idi. Fakat yeni Karaşar beyi Kuça'yı alacak ve başkentini de Kuça'ya taşıyacaktı. Bundan sonra da, "Pamir'in doğusuna" kadar olan bölge, Karaşar Beyliğinin kontrolü altına girecekti. Öyle anlaşıyor ki Karaşar'ın başarısı, oldukça batıda bulunan beylikler ile akrabalık kurmasına da dayanıyordu. Şimdi olanları, güzel bir dil ile yazılmış kaynaklardan okuyalım.

Karaşar Beyliğinin bu çağda çok güçlü olduğunu, Loulan'da yapılan kazılarda elde edilmiş Çince kaynaklardan da anlıyoruz. Bunlar A. Stein'in, Se-

⁵⁰⁸ T. Haneda, Toyo Gakuho, 1911, s. 260.

⁵⁰⁹ T. Fujita, SZ, 1924.

⁵¹⁰ Bu elçilikler, CS, 3'de dağınık olarak verilmiştir. Ayrıca bk. A. Stein, Ancient Khotan, App., s. 537, n. ve Fuchs, s. 135.

rindia adlı eserinde (III, s. 1329-390), yayınlanmışlardır. Bu sırada Kansu'da Türk-Tangut karışması bir devlet üstünlüğü elinde tutuyor ve Çin İmparatoru adına bir Genel vali gönderiyordu. Genel Vali Li Po, M.S. 324 yılında Karaşar beyine yazdığı mektupta şöyle diyordu: "... Sizden ayrıldığımdan beri, sizin hatıranız benim kalbimden hiçbir zaman uzaklaşmamıştır... Sizin halkınızdan da hiçbir haber alamadım. Ümid ederim ki, Sizin devletiniz de barış ve sükun içindedir!" Bu Çin generali, bu çağda tayin edilen ilk Genel vali olması bakımından, Çin tarihinde tanınmış bir kişidir.

"... Karaşar Beyinin hatunu, (oldukça batıda bulunan) Kuai-hu beyliğinden idi. Hatun, çocuğunu doğmadan önce, oniki ay hamile olarak kaldı. Bunun üzerine (hatunun) karnı yarıldı ve oğlunu ancak böyle doğurabildi. "Bu bölüm, mitoloji karakterini taşımaktadır. Ortaasya mitolojisinde büyük kahraman ve kağanlar herkes gibi dokuz ayda doğmazlardı. Ana rahminde iyice olgunlaşırlardı. Ayrıca Karaşar beyi, Kuça'ya karşı güçlenmek için Kuai-hu beyinin kızı veya bir akrabası ile evli idi. Bu beyliğin ikinci sözü olan "Hu", "Batı memleketlerinin yerli halkına" verilen geniş bir ad idi. Baştaki "Kuai" ise Çince, "kötü, kurnaz ve hilekâr adam" demektir. Kuai-hu deyimi, Çinlilerce "kötü, kurnaz, hilekâr Batılılar veya Hu'lar" anlayışında kullanılmış olabilir. Veyahut da Kuai-hu, beyliğin yerli adının Çince bir transkripsiyonda olabilirdi (Bk. S...) Okumaya devam edelim:

"Bu prens, (Karaşar) Beyinin vârisi ve veliahtı idi, Adı da Huei idi. Prens, gençliğinde bile cesareti ile kendisini (halkına) tanıtmıştı. Karaşar beyi hastalanınca oğlunu çağırıp, ona şöyle dedi:

"- Ben Kuça beyi Po-shan'dan zaman zaman kötülük gördüm. Bu nedenle aramızda geçen olayları hiç unutamam. Eğer sen benim öcümü Kuça Beyinden alabilirsen, ancak o zaman gerçek oğlum sayılabilirsin!"

"Prens Huet tahta çıkınca, Kuça beyine ani bir baskın yaptı ve onu yendi. (Kuça'yı) başkent yaptı ve (başkentini Karaşar'dan Kuça'ya) taşıdı. Eski beyliği olan (Karaşar'ın idaresi için de) oğlu Hsi'yi tayin etti. Huei Bey, cesur olduğu kadar, ihtiyatlı bir kimse idi. Batıdaki bütün kavimler, (Çinlilerin deyimi ile Hu'lar) üzerinde üstün oldu. Pamir'in doğusunda, ona bağlı olmayan hiçbir memleket kalmadı. O, kendi alplığına çok güveniyor ve bu sebeple de kendisi için korunma tedbirleri almağa gerek görmüyordu. Bir gece, yine yal-

nız başına dışarı çıkmış ve geceyi dışarıda geçirmişti. Lo-yun adını taşıyan bir Kuçalı, onunla karşılaşmış ve onu öldürmüştü.”⁵¹¹

“Karaşarlı Kuça Beyi”nin, yine yerli Kuçalılar tarafından öldürülmüş olması, iki kent arasındaki kandavasının durmamış olduğunu göstermektedir. Pek açık bir tarihleme yoktur. Bununla beraber Chin sülâlesi tarihinin “İmparatorluk günlükleri”nde, öldürülen beyin babası hakkında şöyle bir bilgi verilmiştir: “285 yılının ekim ayında Kara şar beyi, oğlunu Çin’e gönderdi.”⁵¹² Diğer bir yerde de şöyle söyleniyordu: “280-289 yılları arasında, Karaşar beyi Lungan, kendi oğlunu Çin Sarayındaki Muhafız birliklerinde görev yapmak üzere Çin’e gönderdi.”⁵¹³

VII. ORTAASYA VE ÇİN ŞEHİRLERİ

I. ORTAASYA VE ÇİN ŞEHİRLERİNİN REKABETİ

Yukarıda Karaşar beyliğinin, III. yüzyılın sonlarında Pamirlere kadar nasıl yayıldığını görmüştük. Yukarıdaki kaynaklarda iyice belirtilmemiş olmasına rağmen bu yayılış daha önceleri de vardı. Nitekim M.S. 239-260 yıllarına ait bilgileri kendisinde toplayan Wei-lüeh şöyle diyordu: “... Batıya giden Ortayol, şu devletlerden geçiyordu: (Karaşar yakınındaki Kurla’nın kuzeydoğusunda bulunan) Wei-li, (Karaşar’ın kuzey-doğusundaki (?) Wei-hsü ve (Kurla’nın kuzeyindeki) Şan (veya Shan-uang kuo⁵¹⁴ devletinden. Bu devlet (veya beyliklerin hepsi, Karaşar Beyliğine bağlı idiler...”⁵¹⁵

a). Batı Çin’de, Ortaasya biçiminde ticaret devletleri:

Görülüyor ki Çin’de büyük imparatorluklar kayboldukça, Ortaasya’daki ticaret şehirleri güçleniyor ve sınırlarını genişletmede çalışıyorlardı. Çin’de iktidarı ele geçiren Fu Chien, Ortaasya ile yakından ilgilenmede başlamıştı. Bunun da türlü sebepleri vardı: 1)- Onun tek isteği, Türkistan ile birlikte,

⁵¹¹ Chin-shu (CS), 97, s. 5b.

⁵¹² CS, 3, s. 1a vd.

⁵¹³ CS, 97, s. 5b. Ayrıca bk. Ancient Khotan, App, s. 543.

⁵¹⁴ HS, 96A, s. 2a vd.; HS, 96B, s. 7a-b.

⁵¹⁵ Wei-lüeh: TP, 1905, s. 552-553.

İpekyolunun hepsini ele geçirmekti. Böylece, Kuzey kavimleri ile Tibetlilerin ve dolayısı ile Ortaasyalıların, birbirleri ile anlaşma ve birleşmelerini de önlemiş olacaktı. Aslında Fu Chien bir Tibetli idi. Fakat bir Çin imparatoru gibi düşünüyor ve öyle hareket ediyordu. Ayrıca Kansu'ya inen Sienbi'ler, Tuyuhun adı ile anılan yeni bir kavim oluşturmuşlardı. İpekyolu üzerinde yaşayan bu yeni kavimler de zaman zaman ticareti engellemeye başlamışlardı. 2)- Kervan yolları, Çin'in batısındaki kentlere büyük kazançlar sağlıyorlardı. Bu zengin kentlere tayin edilen büyük memurlar ile generaller de, az sonra bağımsız olma isteğine kapılıyorlardı. Böylece sık sık, küçük; fakat zengin ve otoriter devletler doğmaya başlamıştı.

383 yılından sonra Batı Çin'de, "Ortaasya şehir devletleri"ne benzer kuruluş ve yapıda, yeni, "Çin ticaret devletleri" doğmaya başlamıştı (Bk. yk.). Batı Çin'deki bu yeni devletlerin temel yapı ve idare şekilleri ile istekleri, Türkistan'daki şehir beyliklerini andırıyordu. Bu devletler sık sık yıkılıp, kurulacaklar ve en sonunda, bu ticaret derebeylikleri "Hun kökenli", Chü-chu ailesinin eline geçecektir. Böylece eski "Hun soyluları", Kuzey Liang sülâlesini (M.S. 397-439) kurmuş olacaktı. Bunların yanında Çinliler ile Proto-Moğol Sienbi'ler de aynı bölgede iki ticaret devleti kurmaktan geri durmayacaklardır. Bu yeni ticaret devletlerinin de, "345'de kurulan ilk Liang devletinin biçimini" kendilerine örnek olarak alıyorlardı. Tabii olarak bunlar, gözlerini Türkistan ile kurulacak yeni ilişkiler, büyük ticaret şehirlerinin ilişkileri şeklinde oluşacak ve gelişecektir. Şimdi bu yeni çağı geliştiren şeylere bir göz atalım:

b). Kansu'da Hunların eski yurtları:

Çin'in batısındaki Kansu eyâletinin eski yerlilerinin Hunlar olduklarını biliyoruz (Bk. I. C.). Sonradan Tibet kavimleri çoğalmaya başlamış ve daha sonra da kuzeyden inen Proto-Moğol Sienbi'ler bazı önemli yerleri ellerine geçirmişlerdi. M.S. IV. yüzyılın başlarında Çin'de büyük iç karışıklıklar vardı. Buna karşılık Çin'in kenar bölgeleri, can ve mal emniyeti bakımından daha iyi yaşanabilir yerler olmaya başlamışlardı. Bundan dolayı Çin'in ortalarında yaşayan halkta, yavaş yavaş sınırlara doğru göçme eğilimi baş göstermişti. Bu sıradaki göçlerin çoğu, herhalde daha çok zengin Kansu'ya doğru yönelmişlerdi. Nitekim bu bölgede baş gösteren Sienbi isyanlarını bastırmak

için gönderilen General Chang Kui, isyanları bastırmakla yetinmiyor; aynı zamanda Kansu'yu bir cennete çevirme başarısını da gösteriyordu.⁵¹⁶

c. Kansu'da, eski “Hun ticaret kentleri”:

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kansu, eski bir “Hun yurdu” idi. Hunlar bu bölgeye, kendi dillerince Ku-tsang adını vermişlerdi. Büyük Hun İmparatorluğunun gerilemesinden sonra, Kansu bölgesi Çinlilerin eline geçmişti (Bk. I.C.). Bunun üzerine Çinliler, Hunların söyledikleri eski adı bırakarak, bu bölgeye Çince Wu-wei demeğe başlamışlardı.⁵¹⁷ Daha sonra da Kansu'ya geniş olarak, Liang-chou da denmişti.

Buna rağmen Hunların söyledikleri Ku-tsang adı, Çin'de bir türlü unutulamamıştı. Ku-tsang deyiminin, Hun veya Altay dillerindeki karşılığının ne olabileceğini bilmiyoruz. Ancak bazı Arap coğrafyacıları, Kansu'da bulunan ve Kacca, Kuca adını taşıyan bazı kentlerden söz açmışlardı. Arap coğrafyacılarının eserlerinde geçen bu adları, eski Ku-tsang deymiyle birleştiren araştırmacılar da çıkmamış değildir.⁵¹⁸ Bu eski Hun deymi, Loulan'da yapılan kazılarda elde edilen eserlerde bile görülmüştür.⁵¹⁹

Hunların eski Kutsang deymi, IV. ve V. yüzyıllarda yeniden değer kazanmaya başlamıştı. Çin tarihlerinde, “İlk Liang” sülâlesinin kurucularından Chang Kui'nin 306 yılındaki çalışmalarından söz açılırken, şöyle deniyordu. Ku-tsang'ı güçlü bir kale haline soktu... Bu kent, başlangıçta Hunlar tarafından kurulmuştu. Kuzeyden güneye yedi mil ve batıdan doğuya ise, üç mil genişlikte idi. Kentin biçimi bir ejderha'yı andırıyordu. Bundan dolayı kente, Wo-lung ch'eng de denmiştir...”⁵²⁰

Burası, Kansu'nun en büyük ticaret merkezi idi. Batıdan gelen bütün ticaret yolları, buradan geçiyordu.⁵²¹

⁵¹⁶ Prof. Eberhard, Çin Tarihi, s. 139

⁵¹⁷ HS, 28B, s. 3b. Ayrıca bk. Franke, III, s. 244.

⁵¹⁸ Tomaschek, Kritik der alt. Nachrichten 1, s. 7 15-743.

⁵¹⁹ A. Conrady, Kleinfunde in Loulan, s. 11.

⁵²⁰ Shih-liao, 7, 2b.

⁵²¹ Franke, III, s. 244; St. Julien, Huan Tsang, (La vie), s. 15.

d). “İlk Liang” devleti ve “Tüccar-kent devleti”:

Ortaasya’daki “Ticaret kentlerinin Beylikleri” karşılarında artık bundan sonra eski Çin İmparatorluklarından gelen devletler değil; yine kendileri gibi, “Tüccar-kent devletleri”ni bulacaklardır. Bu nedenle Ortaasya kent devletleri de, bu yeni eğilmelere göre, oluşup ve gelişeceklerdir.

Çin ticaretinin ana ve kilit bölgesi olan Kansu, bir ara Sienbi ve Tibetliler gibi, yabancı kavimlerin eline düşmüştü. Kansu’da bozulmuş olan düzeni kurmak üzere, Çin İmparatoru Chang Kui adlı bir generali oraya vali olarak tayin etmişti.⁵²² Bu general için, O. Franke’nin de, “Kuzey Şensi’de Çinli olmayan ailelerden geliyordu” demesi üzerinde durulması gereken bir noktadır.⁵²³ Hatta yine Franke, “Hiç şüphe yok ki bunlar, Tatar kökenli bir soydan geliyorlardı” demekten de kendini alamıyordu.⁵²⁴ Tabii olarak bunların bulunması, ayrı araştırmaları gerektirir.

Bu yeni devlet kurucuları Çinli olmasalar bile, Konfüçyanist gelenekler ile, yıkılmak üzere olan Çin Sarayına büyük bir bağlılık gösteriyorlardı. Aynı zamanda bunların, Liu Yao gibi Hun liderlerine de bağlılıkları büyük ve derindi. Bu sırada, Çin, iki Hun ailesinin, yani “Liu ve Shih-le Hun soyları”nın elinde bulunuyordu. Gerçi Batı Çin’deki bu devlet kurucuları, iki Hun soyunun rekabetinden faydalanmıyorlar, değildiler. Fakat bunu yaparken de, Çin tarihlerinin de dedikleri gibi, “Seslerini hiç duyurmuyorlardı”.⁵²⁵ M.S. 313 yılında bu kent devletin kuruluşu tamamlanacaktır.

e). Hun soyundan gelen “şehir devletleri”:

“Sonraki Chao” sülâlesinin Hun veya Türk soyundan gelen ünlü imparatoru Shih-le’den sonra, 333 yılında yerine yine büyük bir kişiliğe sahip olan Shih-hu geçmişti. Shih-hu tahta çıktıktan sonra sarayını, Kuzey Honan’daki Yeh kentine taşıdı. Türk asıllı bu Çin imparatorunun sarayı, Çin kültür tarihinde büyük bir üne sahip idi. Gerçekten burada, parlak, zengin ve canlı bir

⁵²² CS, 86: Shih-liao, 70-2.

⁵²³ Franke, II, s. 60.

⁵²⁴ Franke, II, s. 62.

⁵²⁵ Shih-liao, 72, s. 2a; Franke, II, s. 62.

saray hayatı vardı.⁵²⁶ Bu Hun soyundan gelen Çin imparatorunun sarayında Çinliler çok azdı. Sarayı daha çok “Buda rahipleri” dolduruyorlardı. 330 ile 332 yılları arasında. Kansu’daki Liang devleti de, Hun soylu bu ünlü hükümdarın idaresi altına girmek zorunda kaldı.⁵²⁷ Fakat bundan sonra Hun soyundan gelen bu Çin imparatorları da türlü güçlükler karşısında kalacaklardı. Çin’deki, Sienbi ve Tibet kavimleri çok güçleneceklerdi. Ayrıca Batı Çin’deki Liang devleti, kendilerine karşı isyan edecek ve hatta bir “Türkistan akını”na bile başlayacaktı. Hun soyundan gelen İmparator Shih-hu, ise, kendisine isyan eden bu Batı devletine karşı savaş açar. 345-347 yılları arasındaki bu savaşta, Shih-hu ilerler. Fakat bu sırada Çin’de büyük karışıklıklar olur ve geriye dönmek zorunda kalır.⁵²⁸

f). Türkistan ile ticaretin gelişmesi:

Gerçi Kansu’nun çevresinde Sienbi ve Tibet kavimleri dolu idi. Fakat ortası ile kentler, yavaş yavaş Çinlileşmeye başlamışlardı. Ticaret de, gelişmeye başlamıştı. 313 yılında kurulan ve 376 yılında yıkılan “tik Liang” devleti, âdeta küçük bir “Çin ticaret devleti” şeklinde oluşmuş ve gelişmişti. “Batı, Doğu Türkistan ile Hind kolonileri” için, ayrı mahalleler yaptırılmıştı. Bu kolonilerin çoğu tüccar idiler. Bu çağda, “Budizm ile ticaret” arasında da yakın ilişkiler doğmaya başlamıştı. Bundan dolayı birçok, yani Buda mâbedleri yaptırılmıştı. “Manastır-Bazar” birleşimindeki kuruluşlar da, bu çağdan sonra gelişmeye başlamışlardı. Bunun içindir ki, Buda manastırları, hem otel ve hem de dükkan ve bazar işlerini üzerlerine almışlardı.⁵²⁹ Bu nedenle, şimdiye kadar Türkistan ve diğer Ortaasya şehir beyliklerini birer sömürge şeklinde gören Çin’in devlet ve dünya anlayışı da değişmiş oluyordu. Ortaasya beylikleri, Batı Çin’deki bu yeni Çin devletlerinin, birer “ortak veya müşterileri” şeklinde anlaşılmaya başlanmıştı.

g). Ortasya ile Kansu ticaret şehirleri çatışıyor:

M.S. 345 yılından sonra durum biraz daha değişmiş olacaktı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Çin’deki Chin sülâlesi zayıflayınca, Kansu’da, yani

⁵²⁶ Prof. Eberhard, Çin Tarihi, s. 145; Mc Gown, s. 342-346.

⁵²⁷ CS, 87, s. 8, 12; TC KM, yıl: 330-332.

⁵²⁸ CS, 87, s. 13-15; 106, s. 7; 107, s. 6-7; TC KM, yıl: M.S. 345-347.

⁵²⁹ Krşl. Prof. Eberhard, Çin Tarihi, s. 144.

Batı Çin'deki bazı Çin aileleri bundan yararlanarak güçlenmişlerdi. Liang-chou'un eski ve yerli ailelerinden birinden gelen, General Chang Chün, Çin sülâlesine bağlı görünüyor ve bu sülâlenin adına icraatta bulunuyordu.⁵³⁰ Aslında ise bağımsızdı ve gözünü de Türkistan kentlerine dikmişti. Şimdi durumu kaynaklardan öğreneelim:

“... (Kuça'daki Karaşar beyi) öldürülmüştü. (Bu olaydan sonra yani 345 yılında), General Chan Chün, Sha-chou valisi Yang Hsüan'ı, Batı memleketlerini idare etmesi için gönderdi... O nereye gitmiş ise, yerli halk da onun önünden rüzgâr gibi kaybolmuştu.” 345 yılı kesindir.⁵³¹ Fakat diğer olanların, oluş tarihleri karanlıktır. Bu belgede, 285 yılından sonra Kuça Beyini yenen ve sonra da başkentini Kuça'ya taşıyan Karaşar Beyinden söz açılmaktadır. Yine yukarıda gördüğümüz gibi, başkentini Kuça'ya taşıyan Karaşar Beyi, kendi eski kenti Karaşar'ı idare etmesi için oğlu Hsi'yi tayin etmişti (Bk. yk.). Aradan çok zamanın geçmiş olmasına rağmen, Karaşar Beyinin oğlu Hsi, yeniden kaynaklarda görülmektedir:

“... (345 yılında) Çin ordusu Karaşar'a gelmişti. Karaşar Beyi Hsi, Çin ordusuna teslim olmadı. Bunun üzerine Pen-lun adlı bir kentin yakınında bir savaş oldu. Bu savaşta, Karaşar ordusu yenildi.” Bu savaşları uzun uzun anlatan Çin kaynaklarının hepsini vermede bir yarar görmüyoruz. Ancak kaynağımız bir yerde, “Çin ordusu gelip, Karaşar yakınında, “Demirkapı” adlı yerde kamp kurdu” demektedir. Karaşar yakınındaki bu “Demir-kapı”dan, Göktürk çağı kaynaklarında da söz açılmaktadır.⁵³² Bu geçit, Karaşar ın elli mil kadar hatasında bulunuyordu. Yenilen Karaşar Beyinin babası Huei, sonuç vermeyen bir baskına geçiyor. Fakat Çin generali cesareti ile, “Onları yeniyor ve Kurla, (yani Wei-li'ye) kadar ilerliyor ve bu bölgelerin hepsini Çin idaresi altına alıyor.”⁵³³ Yukarıda adları geçen Karaşar ve Kuça Beylerinin bu çağda bile yaşamış olmaları, oldukça kuşkuludur!

Fakat Kansu'daki Çin Beylerinin bu akınları, kısa sürecekti.

⁵³⁰ Chavannes, Dixinscriptions, s. 77; Ancient Khotan, (App.), s. 543, n. 4.

⁵³¹ TSTC'ye göre M.S. 345 yılında. Ayrıca bk. Ancient Khotan, (App.), s. 543, n9. - Shih-liao'ye göre M.S. 335 yılı.

⁵³² E. Chavannes, Documents, s. 7. BEFEO, III, s. 214; Ancient Khotan, (App.), s. 543, n5: (Demirkapı hakkında).

⁵³³ CS, 97, s. 6a; Ancient Khotan, (App.), s. 5 44.

XXXII. BÖLÜM

ÇİN BUDİZMİ'NİN GELİŞMESİNDE TÜRKİSTAN'IN ROLÜ

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Buda dinini Türkistan vermiş ve Çin'de almıştı. Bu çağda, Türkistan şehirlerini bu konudaki büyük tesirleri büsbütün ortaya çıkmıştı. Bu kesin kültür azmalarını daha iyi anlayabilmek için, 382-384 yıllarındaki Türkistan-Çin savaşlarını gözden geçirmek gereklidir.

I. Türkistan'a, 383 yılı Çin akını:

Çin'de Fu Chien iktidarı ele alıp güçlenince, Türkistan'daki Turfan ve Şanşan beyleri, 382 yılında hemen Çin Sarayına elçi göndermişlerdi. Bu beyler, Çin ile dostluk bağlarını güçlendirmek istiyorlardı.⁵³⁴ Bu çağ Çin tarihinin en karışık bir bölümüdür. Soy bakımından bir Tibetli olan Fu Chien, 351 yılında, "İlk Ch'in sülâlesi"ni kurmuştu (MS. 351-394). Kendisi, "Sonraki Ch'ao sülâlesi"nin Türk liderlerinin buyruklarında çalışarak güçlenmişti.⁵³⁵ Sınırlarını batıya doğru genişleterek, Kansu'da Ortaasya ticaretini ellerinde tutan "İlk Liang" devletini, 376 yılında kendisine katmıştı.

381 yılında Ortaasya ile bağları büsbütün artmıştı: "... (Doğu Türkistan'daki) Şanşan ve Turfan Beylikleri, (Fu Chien'in) sarayına elçiler gönderdiler. Fergana (Ta-yüan) Beyi ise, Çin İmparatoruna, 'Kan terleyen atlar' sunmuştu. (Mançurya'nın kuzeyinde yaşayan) Sushen kavimleri, Hu ağacından yapılmış oklar hediye etmişlerdi. Hindistan'dan asbest gelmişti. Semerkand ve Hotan Beyleri ile birlikte, denizin doğusunda yaşayan altmış iki beylik, elçileri ile kendi memleketlerinin mallarını sunmuşlardı..."⁵³⁶

⁵³⁴ CS, 114, s. 1b: Ancient Khotan, (App.), I, s. 544; JA, 1913, II, s. 334. Ayrıca bk. Fucha, a. esr, s. 137.

⁵³⁵ Fucien'in yetişmesi: Franke, II, s. 85 vd. ; Eberhard, Çin Tarihi, s. 146.

⁵³⁶ CS, 113, s. 24b; Shih-liao, 37, s. 3a vd.; Franke, II, s. 87.

Kaynak, elçiler ile gelen hediyeleri daha eski kaynaklardaki bilgilere uydurup ve uygulamaktadır. Çünkü o da büyük bir Çin İmparatoru olmak istiyordu. Ayrıca onun da gözü Türkistan'da idi.⁵³⁷

Turfan ve Şaşan Beylikleri, Karaşar ve Hotan Beylikleri tarafından baskı altında tutuluyorlardı. Ayrıca, Kansu'daki "Çin ticaret devletleri" ile kurdukları iyi ilişkilerden çok yararlanmış ve gelişmişlerdi. Yeni İmparator Fu Chien'e elçiler göndererek, güya yardım rica ederler. İmparator da onları korumak için ünlü general Lu Kuang'ı, Batı memleketlerine tayin eder.⁵³⁸ "İlk Ch'in" sülâlesinin (M.S. 351-394) ünlü generali Lü Kuang'ın hayatı Ortaasya tarihi bakımından ayrı bir değer taşır. Soy bakımından kendisi bir Tangut idi. Fakat Çin'deki pek çok isyanları bastırarak, Çin birliğinin kurulmasında büyük bir rol oynamıştı.

"Türkistan valisi", (yani Tu-tu) tayin edilen general Lü Kuang'ın ilk ve tek görevi, Çin'in Batı memleketlerindeki yararlarını korumaktı. Fakat gizli olarak, "Orta ipekyolu" üzerindeki Karaşar ve Kuça kentlerini ele geçirmek de onun görevleri içindeydi. Çünkü güçlenmiş olan bu beylikler, kervanları durdurup, ağır vergiler alıyorlardı.

"Budizm'in koruyuculuğu" da güyâ generalin işleri içinde idi. Çünkü bu çağda Kuça bir nevi "Budizm'in Kâbesi" gibi, büyük bir ün kazanmıştı. Yine ünlü Buda rahibi Kumarayiva da, bu sıralarda Karaşar'da oturuyordu. Güya bu Çin generali, 70.000 kişilik bir ordu ile bu Buda rahibini getirmeye gidiyordu. Aslında ise, bu bir Türkistan'ın zaptından başka bir şey değildi.⁵³⁹ Zaten tarafsız kaynaklar da bu akını, bir saldırı ve toprak elde etmek isteği ile anlatırlar.

Turfan ve Şaşan askerleri de Çin ordusu içindeki yerlerini almışlardı. Bu büyük ticaret kentleri, bu fırsattan yararlanarak eski rakipleri olan Kuça-Karaşar birliğinden öçlerini alacaklardı. Yukarıda da gördüğümüz gibi, Karaşar Beyi Kuça'yı almış ve başkentini de Kuça'ya taşımıştı. Karaşar'ı ise, kendi oğlunun idaresine vermişti. 383 yılında bu prens, henüz daha Karaşar valisi idi:

⁵³⁷ Franke, III, s. 256.

⁵³⁸ Fuchs, a. esr, s. 137 vd.

⁵³⁹ Krşl. Franke, III, s. 252.

“... Lü Kuang, Batı memleketlerini ele geçirdiği zaman (M.S. 383), (Karaşar) beyi Hsi, generale baş eğmiş ve Çin’e bağlanmıştı. Fakat (general Lü Kuang, 384 yılında imparator Fu Chien’in ölümünü duyunca), bağımsızlığını ilân etti. Bunun üzerine (Karaşar beyi) general ile ilişkisini kesti ve oğlunu Çin Sarayına gönderdi...”⁵⁴⁰ Bu kaynakta adı geçen Karaşar Beyi Luang Hsi, 345 yılı ile ilgili olaylar sırasında görülmüştü. Beyin, 383 yılında da yaşamış olması çok şüphelidir.⁵⁴¹

Kuç beyliği de generale baş eğmemişti. Bunun üzerine “General, 70.000 kişilik bir ordu ile (Kuç’a) hücum etti. Kuça beyi Po-shun, memleketini savundu. Teslim olmadı. Fakat general Lü Kuang, birlikleri ile ilerleyerek, Kuç’ı aldı...”⁵⁴²

Bu bilgiye rağmen, Kuç’a’nın 383 yılında Çinliler tarafından kesin olarak alınıp alınmadığı belli değildir. Çünkü diğer bir kaynağımız da şöyle diyor: “384 yılında Kuça beyi Po-hsun, Lü Kuang tarafından tehdit edildiğini gördü. Bunun üzerine, batıdaki Kuai-hu devletinden yardım istedi. Kuai-hu beyi, kendi küçük kardeşi ve iki generali ile birlikte, 200.000 kişilik bir ordu gönderdi. Bu orduda, Aksu (Wen-su) ve Uc-Turfan askerleri de vardı. (Çin) generali bu büyük orduyu yendi ve Karaşar’a girdi...”⁵⁴³

Görülüyor ki kaynaklar karanlık ve hatta kronoloji bile yanıltır. Öyle anlaşıyor ki akının başlangıcı olan Karaşar kuşatmasında bile büyük savaşlar olmuştu. Kuç’a’nın alınıp veya alınmadığı kesin değildir. Kumârayıva, Karaşar’da esir edilmişti.

ORTAASYA’DAN ÇİN’E KÜLTÜR GÖÇÜ

III. ve IV. yüzyıllar, Ortaasya’nın Çin’i kültür baskısı altına aldığı bir çağdır. Türkistan’a gelen Çin orduları, Ortaasyalı müzisyen, bilgin ve tercümanları büyük gruplar halinde toplayıp Çin’e götürüyorlardı. Bir efsane de

⁵⁴⁰ CS, 97, s. 5b; Ancient Khotan, s. 544: (App.).

⁵⁴¹ Karaşar Beyinin adı bazan Ni-liu şeklinde geçer: CS, 122, s. 1a. Krşl. Ancient Khotan, I, s. 544, n. 5; Fuchs, s. 138, n. 96.

⁵⁴² Kuç’a’nın kuşatılması: CS, 97, s. 5b.

⁵⁴³ TSTC, yıl. M.S. 384: Ancient Khotan, s. 544, n. 9.

olsa, Ortaasya'ya yapılan 383 akını, Karaşar'da oturan büyük Buda metnlerinin ustası Kumârayıva'yı alıp Çin'e götürmek için düzenlenmişti.

Fuchs'un da haklı olarak dediği gibi Ortaasya, Buda dini ile ilgili bilgilerin bir kalesi halinde idi. Gerçi Buda dini İsa'dan önceki çağlarda da yaygındı. Fakat M.S. II. yüzyıldan sonra Buda dinine karşı ilgi hızla kabarıp taşıtı ve gözler, Çin sınırlarının ötesine çevrildi.⁵⁴⁴ Budizm, Batıdan doğuya geliyor, Hindistan ile Türkistan veriyor ve Çin de alıyordu. Buda dini ile kitapların, hızla Çinceye çevrilmesi isteniyordu. 290 yılında 27 Buda dini bilgisi, Çin'e geliyordu.⁵⁴⁵ Bu tercümanlar içinde Hindistan ve hatta İran'daki Part devletinden gelenler bile vardı. Çoğu zaman bu bilginler, Kuça ve Karaşar gibi bilim merkezlerinde toplanıyorlar ve oradan da Çin'e getiriliyorlardı.⁵⁴⁶

1. “Budizm-Ticaret-Politika”

Bu üç şey yan yana yürüyordu. 382 yılında, Çin'e gelen Turfan ve Şanşan Beyliklerinin elçileri, Çin'de büyük bir ilgi görmüşlerdi. Çünkü bu elçiler, Çinceye çevrilmiş Budizm'in iki ana kitabını da yanlarında getirmişlerdi. Bundan da anlaşılıyor ki, “Budist kitaplar önce Turfan'da Çinceye çevriliyorlardı”.

İlim alışverişi şeklinde olan bu ilginin bir sebebi olmalı idi.⁵⁴⁷

2. “Turfan, Budizm'in lideri”:

Bu sırada Turfan'da, “Baş Buda rahibi” Kumârabuddhi adlı birisi idi. Çin kaynaklarında “Kuo-shih” unvanı ile anılan bu Turfanlının, yalnızca bir

⁵⁴⁴ Çin'de Buda dininin gelişmesi: Fuchs, s. 134.

⁵⁴⁵ Budist tercümanlar için bk. P. Pelliot, TP, 1920 (XIX), s. 345.

⁵⁴⁶ Budizmin Çin'e geliş yolu: O. Franke, Zur Frage der Einföhrung des Buddhismus in China, MSOS, Berlin, 1910, s. 295-310.

⁵⁴⁷ Fuchs, Turfan, s. 134.

rahip olduğu şüphelidir.⁵⁴⁸ Bu rahiplerin siyasi kişilikleri de vardı.⁵⁴⁹ Çünkü Kumârabuddhi, Turfan beyinin yanında olarak Çin'e bir gezme yapmışlardı.⁵⁵⁰ Bunların, Çin'deki bu çağın en büyük budist belgelerinden Fu Nien ve Fu Hu ile yakın dostluk ve ilişkileri vardı.⁵⁵¹ Ünlü budist katalogları bunlar yazmışlardır. Ayrıca ünlü Budist kataloglardan "Tripitaka" da, bu çağda yaşamış olan birçok Turfanlı bilgenin adlarına da rastlanır.⁵⁵² Bu sırada Turfan Beyinin, adı, Çin kaynakları ile büyük Budist kitaplarda Mi-ti şeklinde yazılmaktadır.

3. 383 Karaşar akınının kültür yanı:

Yukarıda bu akını incelemiştik. Fakat bu akının her şeyden önce kültür yönü büyüktür. Bütün kalbi ile Budizme bağlı olmasına rağmen Fu Chien, eski ünlü Çin imparatorları gibi olmak istiyordu. Çin'de sülâleler kurmuş olan Türk veya Hun asıllı İmparatorlar da Budizm'e büyük bir değer vermişlerdi. Fu Chien de, "ilk Ch'in" sülâlesini kurmadan önce onların yanında yetişmişti. "Fu Chien, daha 377 yılında, Kumârayiva'nın adını ve ününü duymuş ve yanına getirmek" istemişti.⁵⁵³

Çin'de devlet ve sülâle kurmuş olan Hun liderleri, Konfüçyanizm ile Taoizm'den pek anlamıyorlardı. Bundan dolayı da, yabancı Buda rahiplerine daha çok değer veriyorlardı. Sarayları da bu gibi yabancılar ile doluydu. Çinliler ise, yabancılar değer vermiyorlar ve onları ikinci sınıf adam olarak kabul ediyorlardı. Prof. Eberhard'ın bu görüşü, o çağı anlayabilmek için,

⁵⁴⁸ "Kuo-shih" unvanı için bk. P. Pelliot, *Les Kuo-che. dans le Buddhism Chinois*, TP, 1911, s. 675 vd. Ayrıca bk. Peillot, TP, 1920, s. 239, 397.

⁵⁴⁹ O. Franke, *Studien zur Geschichte des konfuzianischen Dogmas*, Berlin. 1920 s. 60.

⁵⁵⁰ Turfan kralının Çin gezisi hakkındaki budist kaynaklar için bk. Fuchs, a. esr, n. 99.

⁵⁵¹ Fu Nien ve Fu Hu için bk. P. Pelliot, TP, 1911, s. 675; 1920, s. 259; Maspero, BE-FEO, X, s. 115.

⁵⁵² "Turfanlı bilginlerin listesi" için bk. Fuchs, not. 100.

⁵⁵³ Shih-liu, 37, s. 17b: Franke, III, s. 257.

göz önünden uzak tutulmaması gereken bir kılavuzdur.⁵⁵⁴ 380 yılından sonra, Fu Chien ile “Ortaasya’da Budizm merkezleri” olan Turfan ve Şaşan ile ilişkiler kurulduğunu görmüştük. Buna rağmen tutucu Çin tarihçileri, bu yeni atılmayı anlamamazlıktan geliyorlardı. Bu beylikler, “Fergana ve buna benzer memleketler, her ne kadar Çin’e elçiler ile vergiler gönderiyorlar ise de, içten ve samimi değildir”, diyorlardı. Biz, her ne kadar Çin’de bu çağda yeni bir eğilime ve atılma vardı, diyorsak da, kaynaklar yine de dört yüz yıl önceki bir dil ile konuşuyorlardı: “... Eski Han sülâlesi çağındaki فرمانlara uygun olarak, (Ortaasya’daki beylikler), bir Çin Genel komutanlığının kurulması ricasında bulunuyorlardı...”⁵⁵⁵ Franke’nin de dediği gibi, tutucu Çin tarihçilerinin bu yazı şekline bakarak, sonuca varmak doğru değildir. Çünkü bu çağda, Ortaasya’da eski Hunlar gibi Çin’i baskı altında tutan bir kuvvet yoktu.⁵⁵⁶

II. ORTAASYALI BUDA RAHİPLERİ ÇİN’DE

1. “Kumârayiva’nın, “Ortaasya’dan Çin’e götürülüşü”:

Çin’de kutlu kitapların araştırılması, yepyeni bir çağ açar. Bundan dolayı O. Franke’nin şu görüşlerini burada vermeyi yararlı görüyoruz: “... (General) Lü Kuang, Tanm yaylasındaki Budizmin en yüksek merkezi olan Kuça’yı aldı. 383’de, ünlü rahip ve bilgin Kumârayiva’yı da ele geçirdi. Onu da beraberine alarak Çin’e getirdi. Böylece memleketine Hind kutsal kitaplarının, özellikle yabancı bilginlerin en verimli çeviricisini kazandırmış oluyordu...”⁵⁵⁷ Yalnız şu unutulmamalıdır: Bu rahip bilgin, davet ile veya yarar gösterilerek Çin’e kazandırılmamış; ancak savaş yolu ile alınmış bir ganimet ve tutsak gibi elde edilmişti. Bu da, Ortaasya ile Çin arasındaki bilimsel yarışmayı göstermektedir. Bu bilginin Çin kültürünün gelişmesindeki birinci derecedeki değerini yine Franke’den dinleyelim: “... IV. yüzyılın yarısı ile V. yüzyılın başlarında görülen Çin’deki büyük karışıklıklara rağmen, bu çağdaki bilginler arasında

⁵⁵⁴ Eberhard, Çin Tarihi, s. 156-158.

⁵⁵⁵ Shih-liu, 38, s. 4a.

⁵⁵⁶ Franke, II, s. 88.

⁵⁵⁷ A. esr, a. yer.

yalnızca iki kişi, ünlerini bugün bile devam ettirmektedirler: Çinli Tao An ile Hintli Kumârayiva"⁵⁵⁸ Gerçi bu bilginin ne derecede Hintli olduğunu bilmiyoruz. Fakat onun açtığı büyük çığır, kendisinden sonra durmuş ve ancak Göktürk çağındaki Tang sülâlesi ile yeniden başlayabilmişti.⁵⁵⁹

Kumârayiva'nın büyük eserlerine rağmen, hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. Derlenmiş biyografyası, Alman Nobel tarafından yayınlanmıştır.⁵⁶⁰ Çin İmparatorları ile bilginleri arasındaki ilişkileri ise birkaç resmi tarihte dağınık olarak verilmiştir.⁵⁶¹

Karaşar ve Kuça kentlerini alan Çin generali Lü Kuang yalnızca bilginleri tutsak olarak toplamamıştı. Ortaasya'da bir devlet kurmak bile istemişti. Fakat Kumâra, verdikleri öğütler üzerine onu bu düşüncesinden vazgeçirmiş ve 385 yılında geri dönmeye karar vermişti. Fakat dönerken de, 20.000 deve yükü savaş ganimeti ile yola çıkmıştı.⁵⁶² Bu da bize o çağdaki Ortaasya'nın zenginlik ve gücü hakkında bir fikir verebiliyordu. Geriye dönen general, Kansu'da kesin bir mukavemet ile karşılaşmıştı. Kendisi bir Tangut olduğu için, o bölgedeki Tangutlar onu desteklemiş ve durumunu güçlendirmişlerdi.

384 yılında efendisi ve imparatoru Fu Chien'in öldürülüşünü, kendi başının çaresine bakacaktır. 386 yılında kendisini İmparator (T'ien -Wang) ilân edip, "Sonraki Liang", yani Hou Liang sülâlesini kuracaktır. Bu olanlar da, yine en derin olarak O. Franke tarafından araştırılmıştır.⁵⁶³

2. Bir "Ortaasya orkestrası" Çin'de:

Çin generali, altın, gümüş ve bilgin yağması yanında, Kuçalı bir orkestra grubu ile 24 parça müzik âletini de beraber almayı unutmamıştı.⁵⁶⁴ Türkçe

⁵⁵⁸ Franke, II, s. 292.

⁵⁵⁹ Aynı esr, s. 574.

⁵⁶⁰ Nobel, Sitzungsbericht Pr. Akad. d. Wissenschaften, 1927, s. 217 vd.

⁵⁶¹ Shih-liu, 37, s. 17b; WS, 114, s. 6 vd.; Franke III, s. 257.

⁵⁶² Franke, II, s. 112.

⁵⁶³ Franke Tempelineschrift aus Idikutşahri, s. 9.

⁵⁶⁴ S. Levi, JA, 1913, II, s. 334, 239-352.

Kongragu ile ilişkisi bulunan Çin müzik aleti K'ung-hou'un münakaşası da bu çağdan sonra başlar.⁵⁶⁵ Bu müzisyenlerin, Çin müziğinin gelişmesindeki rolleri, hiçbir kimse tarafından küçümsenmemiştir.⁵⁶⁶

⁵⁶⁵ P. Pelliot, TP, 1914, s. 258; krşl. eski Türkçedeki, kungxauçı, kongragu sözleri.

⁵⁶⁶ A. esr., a. yer.

XXXIII. BÖLÜM

“HUN SOYLULARI”NIN BATI ÇİN VE TÜRKİSTAN’DA KUR- DUKLARI BİR DEVLET

Bu bölümümüzün konusu, ünlü Hun soylusu Chü-ch’ü Menghsün’dür. Aslında bu konu, “Göktürkler” adlı kitabımızın, “Göktürk devletinin oluşma çağları” ile ilgili bölümünde geniş olarak incelenmiştir. Fakat Hunlar hakkındaki bu kitabımızı bitirirken, bu ünlü Hun soylularına, özetlemek yolu ile de olsa dokunmadan geçemedik.

I. BİR HUN DEVLETİ HAKKINDA NOTLAR

Büyük Hun İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra, Ortaasya’da artık Hun (Hiungnu) adına, -birkaç küçük bilgi dışında- rastlanmaz olmuştu. Buna karşılık Çin’deki Hun soyluları, arka arkaya birçok Çin sülâleleri kurmuşlardı. Bunlardan biri de, Çin’in batısında ve Türkistan’ın doğusunda, öncelerini ve buralarda nasıl kaldıklarını bilemediğimiz Chü-ch’ü Meng-hsün ailesi idi. Çinlilerin Chü-ch’ü şeklinde yazdıkları bu unvanı, Hun imparatorluğunun büyük soyluları taşırlardı (Bk. I.C.). M.Ö. 60 yıllarında, aynı unvanı taşıyan Hun büyüklerinin, bu bölgelerde oturduklarını yukarıda belirtmiştik (Bk. a.y.). Hun İmparatorluğunun yıkılması ile, Çin’den çok uzaklarda bulunan, Türkistan’ın doğusunda kalan Hunların hemen yok olduktan, elbette ki düşünülemez. Loulan’daki kazılarda A. Stein tarafından bulunmuş Çince eserlerde Yabgu unvanına bile rastlıyoruz.⁵⁶⁷

O.Franke’nin de dediği gibi Hun soylusu Meng-hsün, “Çin’in kuzey-batısı ile kuzeyinde oturarak kalmış, Çin kültürü ile yetişmiş ve politik gelişme-

⁵⁶⁷ Franke, III, s. 262.

leri çoğu zaman derinlikleri ile izleyerek bilen, Hun prenslerinden biri idi”.⁵⁶⁸ Bilindiği üzere, Franke’nin bu çağ ve bu bölge üzerinde derin araştırmaları vardır. Türkistan’ın doğu kesimlerini ellerinde tutmuş olan eski Hun prenslerinin soylarından gelen bu Hun beyini Çinliler de çok beğeniyorlardı: “... O, kurnaz, cesur ve her bakımdan yetenekler ile dolu idi. Düşünce ve plân yapma bakımından da zengin yeteneklere sahip idi. O, okumağı çok seviyordu. (Çin) edebiyatını da, (bir Çin edebiyatçısı kadar) olmasa bile, iyi biliyordu. Ayrıca astronomi üzerinde de geniş bir bilgisi vardı. Bir konunun görünümü açık olmasa bile, o kendi aklı ile konuyu anlar ve daima yeni yollar ve imkânlar bulup çıkarabilirdi. Ayrıca Hunlar üzerinde de çok derin tesirleri vardı. Bu sebeple (ünlü general) Lü Kuang ve etrafındakiler, onun bu üstünlüğünden korkarlardı...”⁵⁶⁹

401 yılından sonra Turfan’ı da ele geçirdi. Bu konuyu “Göktürkler” adlı kitabımıza bırakırken, bölümümüzü Çin tarihlerinin söyledikleri şu sözlerle ile bitirelim: “... Batı memleketlerinin ‘Otuz altı devleti’ O’na gelerek bağılıklarını bildirdiler ve yıllık vergilerini sundular...”⁵⁷⁰

II. ORTAASYA GÜNEYİNDE HUN KALINTILARI

1. Yolların birleştiği ve kavimlerin toplandığı “Kansu koridoru”:

Önceleri Hunlar ile Yüecilerin yurdu olan Kansu koridoru, Çin ile Batının ve Ortaasya’nın birleştiği bir yer olmasından dolayı, her çağda önemini korumuştur. Japon bilgini Matsuda, Kansu koridorunun tarihte yaşamış olduğu gelişmeleri başlıca üç çağ üzerinden özetlemiştir: 1)- Yüeci’lerden, Hunlara kadar. -2)- Hunlardan, Çin’deki sonraki Han Sülâlesine kadar olan Kansu.-3)- Çin’in Batıya doğru yayılmasında, sıçrama tahtası ve üs görevini yüklenen Kansu. Yukarıdaki bölümlerimizde Kansu’da oluşan etnik değişimler ile kültür ve politika yönünden oluşan gelişmeler üzerinde sık sık durmuştuk. Bu konuları burada yeniden anlatacak değiliz.

⁵⁶⁸ Aynı esr., II, s. 113-114.

⁵⁶⁹ Shih-liu, 14, s. 1a.

⁵⁷⁰ Sung-shu, 98, s. 6a.

2. Kansu koridorunda birleşen büyük yollar:

Yollar üzerinde de yeri geldikçe geniş açıklamalarda bulunmuştuk. Yalnız burada yine Japon bilgini Matsuda'nın bu çağ ile ilgili yollar hakkındaki kısa bilgilerini sunmadan geçemeyeceğiz:

I. Ortaasya-Çin yolları:

a)- Çin-Doğu Türkistan-Ortaasya yolları. b)- Altaylar ile Orhun'a giden, Kansu-Edsingöl yolu. c)- Alaşan bozkırları üzerinden Çin'e giden, Kansu-Ningsia-Ordos yolu. d)- Edsingöl yoluna paralel olarak giden, Kansu-Moğolistan yolu.

II. Kansu'dan güneye giden yollar:

a)- V. ve VI. yüzyıldan sonra, doğu ve güney-doğuya inen, Lobnor-Kökenor yolu. b)- Tuyuhun'ların kontrolündeki Seçuan yolu. Güneyden giden bu yollar, Matsuda⁵⁷¹ ve Hironori Wada gibi Japonların araştırmalarından sonra öğrenilmiştir.⁵⁷²

A. KÜÇÜK YÜEÇİLER:

M.S. II. yüzyıl ortalarında, Çin'in batısındaki Kansu ile Türkistan güneyindeki kavimlerin durumunu anlayabilmek için, Küçük Yüeçileri iyi tanımak gereklidir. Küçük Yüeçiler hakkında M.Ö. 128 yıllarında yazılmış olan değerli bir Çin kaynağı şöyle diyordu: "... Hunlar, Yüeçileri yenip, batıya kaçırdıktan sonra, (Yüeçiler) arasında küçük (bir bölüm) batıya gidememişti. Bundan dolayı (geriye kalan bu Yüeçiler Kansu'nun güneyindeki) Nanşan dağlarında oturan Tibetlilerin yanına (kaçıp), oraya sığındılar..."⁵⁷³ Bu bilgiyi inceleyenlerin çoğu, en sondaki filli, bizim gibi "sığınmak" anlayışı ile açıklamışlardır.⁵⁷⁴ Gerçi Küçük Yüeçiler de Hunlardan kaçıp buraya sığınmışlardır.

⁵⁷¹ Hsiao Matsuda, Tu-yühunlar ile Çin arasında bağ kuran yollar, (Japonca), SZ, 1957.

⁵⁷² Hironori Wada, Tuyuhunların güney ve kuzey Çin devletleri ile olan ilişkileri, (Japonca), SZ, 1951.

⁵⁷³ SC, 123, s. 2a; B. Ögel Yüeçiler, DTCF. Dergisi, 1957, s. 252.

⁵⁷⁴ TP, 1905), s. 527; F. W. K. Müller, Toxri und Kuisan, OZ, 1917, s. 85.

Fakat bundan sonra güçlenmiş ve bu bölge tarihinde epey büyük bir rol oynamışlardır. Bu sebeple P. Pelliot, bu fiili haklı olarak, “İşgal ettiler” anlayışı ile tanıtmıştır.⁵⁷⁵

1. Hunlar çağındaki “Küçük Yüeciler”:

Ortaasya kavimlerinde “kan gütmek” davaları hiç unutulmaz, soydan soya geçer ve yüzlerce yıl devam ederdi. Bu nedenle Hunların güçlü oldukları çağlarda, Küçük Yüecilerin sığındıkları dağlardan dışarı çıkıp görünmelerine herhangi bir ihtimal verilemezdi. Fakat Hunlar zayıflayınca, Çin tarihlerinde Küçük Yüecilerin adları, yeniden Çin kitaplarında görülmeye başlamıştı. Nitekim M.Ö. 121 yılında yapılan Çin akınında, Küçük Yüecilerin yerleri ve durumları hakkında bazı yeni bilgiler veriliyordu.

Ünlü Çin generali Ho chu Ping’in, Hunlara karşı yaptığı alanlardan söz açılırken şöyle deniyordu: “... (General), Chü-yen bölgesinden, (yani Gaşunor’dan) geçti ve Küçük Yüecilere erişti. Bundan sonra da Chi-lien dağına aldı...”⁵⁷⁶ Bu belgede adı geçen yerler ve dağların yardımı ile, M.Ö. 121 yılında Küçük Yüecilerin nerelerde oturduklarını bulabiliriz. Bu duruma göre Çin generalinin, Chü-yen’den Kansu’daki Kan-chou iline kadar, “Küçük Yüecilerin yurdu”ndan geçmiş olması gereklidir.⁵⁷⁷

M.Ö. 116 yılında bu bölgedeki Hunların baskısı iyice kalkınca, doğu ve batıya doğru genişleyerek, Çin’in batısındaki büyük kentlerden Tunhuang ile Kan-chou’u ele geçirmekte gecikmediler. Fakat Hunlar da boş durmuyorlardı. Tibet ile Çin arasında bir dostluk kurulması üzerine, Hunlar da Küçük Yüecilere yaklaştılar: M.Ö. 88 yılında Tibet boyları, Hun elçileri ile ilişki kurdular. Bunun üzerine Hunlar da Küçük Yüecilere hemen bir elçilik heyeti gönderdiler. Fakat (Hunlar) Tibetlilere, (Yüecilere göndermiş oldukları) elçiler hakkında bilgi vermişlerdi...”⁵⁷⁸ Küçük Yüeciler, Tibetliler ile komşu ve hatta içiçe idiler. Hunlar, bu iki kavme ayrı politika gütmek istemiyorlardı. Fakat bu belgeden, Küçük Yüecilere daha yakın oldukları anlaşılıyordu.

⁵⁷⁵ P. Pelliot, JA, 1937, s. 37, n. 1.

⁵⁷⁶ HS: Tercümesi için bk. De Groot, I, s. 124.

⁵⁷⁷ Krşl. Haloun, ZDMG, 1937, s. 263-66.

⁵⁷⁸ HS, 69: De Groot, II, s. 202.

M.Ö. 62-60 yılları arasında, Küçük Yüeciler ile Tibetliler anlaşarak, Çin'e karşı cephe almışlardı. Bu nedenle bir Çin generali baskın yaparak, Küçük Tibetliler ile Tibetlilerin 4000 askerini tutsak olarak ele geçirmişti. Bu savaş dolayısı ile verilen yer adlarını göre, Küçük Yüecilerin bu çağda, Tunhuang'ın güney-batısında oturduktan anlaşılmaktadır.⁵⁷⁹ Bundan da anlaşılıyor ki Küçük Yüeciler, Kansu'nun birçok bölgelerine dağılmış olarak oturuyorlardı. Özellikle M.Ö. 121'de yapılan Çin akınlarında, Küçük Yüecilerin bazı grupları yer değiştirerek güneye inmişlerdi. Bu nedenle Huang-chung'da görülen Küçük Yüeciler, Çin baskısı ile "Güneye inen Küçük Yüeciler"den bir grup olmalı idiler.⁵⁸⁰ Tibetlilerin yakınlarında veya içlerinde oturan Küçük Yüeciler ise, "Tibet dili ve gelenekleri"nden, derin olarak izler almışlardı.⁵⁸¹

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılıyor ki, Küçük Yüeciler çok geniş bölgelere yayılmışlardı. Buna rağmen, en kalabalık bölümleri bu çağda daha çok, Kansu'nun ünlü ili Chang-yeh bölgesinde toplanmışlardı.⁵⁸² Fakat bu bilgilerin çoğu geç çağlara aittirler.

M.Ö. 104-99 yılları arasında ise, bazı Küçük Yüeci grupları Çin içlerine göçmüşlerdi. Çin Sarayı bunlara yer ve beylik de vermişti. Çin'de, oldukça geniş bir bölgeyi idare eden Küçük Yüeci beyi, kendisine bir veliaht bırakmadan ölmüştü.⁵⁸³ Bu küçük örnek de, Küçük Yüecilerin idarecilik tecrübeleri ile Çin Sarayının onlara bu konuda gösterdiği itimadı gösterir.

2. İsa'dan sonra "Küçük Yüeci"ler:

İsa'dan sonraki çağda da Küçük Yüeciler, Türkistan'ın doğu sınırlarına kadar, öbek öbek yayılmış olarak görünürler. M.S. 88 yılında güneydeki Kü-

⁵⁷⁹ HS, 69, 3b.

⁵⁸⁰ Prof. Eberhard, Randvölker, s. 64.

⁵⁸¹ HHS, 87; Krause, MSOS, 1915, s. 83.

⁵⁸² Haloun, ZDMG, 1937 s. 265-266; Prof. Eberhard, Türkiyat Mecmuası, VII-VIII. s. 141; PS, 97'ye göre.

⁵⁸³ HS, 17, s. 20b; Chavannes, Memoires historiques, III, I, s. 167, n. 61.

çük Yüeciler⁵⁸⁴ Tibetlilere karşı, sürekli olarak Çin'e dayanıyorlardı. Bunlar, yüzyıllar boyunca Tibetliler ile düşmanlık gütmüşlerdi. Bundan dolayı da, kendilerinde karışma ve Tibet kanı azdı. Kaynaklarımız bunlar hakkında şöyle diyorlar:

Küçük Yüeciler önceleri burada idiler. Sonradan Tibetlileri bırakarak çıkıp gitmişlerdi. Çin'e sığındılar ve Çin sınırındaki savunma duvarlarının yakınlarında yerleştirildiler. Kuvvetleri, iki veya üç bin atlı idi. Sayıca az olmalarına rağmen, (Tibetlilerin) birçok yerlerini ele geçirdiler. Çin tarafını tutmakla yararlanıyorlardı..."⁵⁸⁵

3. "İpekyolu şehirlerindeki Yüeciler:

Bunlar sayıca diğer Yüecilerden daha çok idiler. M.S. 61 yılında, yalnızca Su-chou kentindeki Küçük Yüecilerin sayısı 4000 kişiden fazla idiler. Hepsi de kentin komutanının emri altında, asker olarak yaşıyorlardı.⁵⁸⁶ M.S. 89 yılında Hunlara karşı akına çıkan Çin ordusuna, 8000 kadar Küçük Yüeci atlısı katılmıştı.⁵⁸⁷ 114 yılında ise Çin komutanının emrinde 7000 Yüeci atlısı vardı. Bu atlı Yüeci askerlerinin sayısı, 139 yılında 10.000; 159 yılında ise, 12.000 atlıya kadar yükselmmişti.⁵⁸⁸

M.S. 168 yılında Tibetlilere karşı yapılan Çin akınlarına da katılmışlardı. Yalnız batıda değil; Çin Sarayına karşı isyan eden Çin'deki generalleri bastırma hareketlerine de girmişlerdi. Küçük Yüeciler, özellikle Tibetlilerle pek çok karışmışlardı. Bu karışmanın ne derece çok olduğunu bilmiyoruz. Ancak Çin ile birleşerek, sürekli olarak Tibetlilere karşı olmuşlardı. Belki de karışıp yok olmalarına rağmen, Çin tarihçileri geleneğe göre, M.S. 939'da bile Küçük Yüecilerden söz açmışlardır: Sha-chou'un batısında, Chung-yün adını taşıyan bir kavim vardır. Onların yurdu, Hu-lu bozkırındadır. Söylen-

⁵⁸⁴ "Huang-chung Küçük Yüecileri".

⁵⁸⁵ M.S. 8 yılı için bk. T'eng Hsün'ün bibliyografyası: HHS, 46, s. 4a-b.

⁵⁸⁶ Haloun, ZDMG 1937, s. 268.

⁵⁸⁷ HHS, 81, s. 3a.

⁵⁸⁸ HHS, 81, s. 3a; 117, s. 1b; 95 s. 7a: B. Ögel, aynı esr., s. 257.

diğine göre bunlar, Küçük Yüecilerin geriye kalan bölümlerinden biri idi...”⁵⁸⁹ Bu bilgi Çinli gezgin Kao Chü-Huei’in gezi raporundan alınmıştır.

B. KÜÇÜK YÜECİLER İLE KARIŞMIŞ GÜNEY KAVİMLERİ:

MS. 239-260 yılları arasındaki çağı içine alan Wei-lüeh’e göre, Küçük Yüeciler, çok geniş bir alan içine yayılmışlardı. Bu kaynak, Küçük Yüecilerin yayılmasını, başlıca iki yön üzerinden tanıtmaktadır: 1)- Bir yerde, Küçük Yüecilerin yurdu için, “Tunhuang güneyindeki Nanşan dağları” deyimini kullanmaktadır. Bir diğer yerde de, bu deyim daha da açıklamakta ve “(Doğu Türkistan’ı da içine alıp) batıda Altındağ ve Pamir ile birleşir”, demektedir.⁵⁹⁰ Coğrafya bakımından bu tanıtmadaki anlayış çok geniştir. Elbette ki bunların hepsi, Küçük Yüeciler olamazlardı. Bunlar içinde elbette ki pek çok Tibet kavimleri vardı. Çinliler, bu çok uzak bölgeleri iyi tanımıyorlar ve bu kavimler için gelenek deyimleri kullanıyorlardı. 2)- Diğer bir yerde de Küçük Yüeciler için şöyle deniyordu: “Je-ch’iang’dan, Pamir’e, (ya Tsungling’e) kadar uzanırlar...” Burada adı geçen Je-Ch’iang, yani “Je Tibetlileri”, Hotan’ın batısındaki Chü-mo kenti (Bk. yk.) ile, Loulan ve Lobnor’un güneyindeki dağlar üzerinde yaşıyorlardı. Bu bölge, “Güney İpekyolu”ndan bile epey güneyde kalır. Eski bir kaynağımız ise şöyle diyordu:

“... (Tunhuang’ın güney-batısındaki) Yang geçidinden geçilince, karşımıza çıkan ilk kavim, Je-ch’iang’lar, (yani Je Tibetlilerin) olurdu. Onların başkanlarının unvanı, “Hunları bırakıp Çin’e bağlanan kral” idi. (Buradaki Hunlar, hu ve kral da Çince Wang deyimleri ile karşılanmıştır). Bunlar oldukça güneybatıya doğru çekilmişlerdi. (Bu sebeple), Çin sınırından Lobnor’a giden yol üzerinde bulunmazlardı. Nüfusları, 1700 kadar idi. 500’de seçme askerleri vardı. Batılarında Chü-mo Beyliği (veya kenti) vardı.

“Suları ve otlakları izleyerek yer değiştirirlerdi. Azık ile hububatlarını ise, Şanşan ve Chü-mo Beyliklerinden alırlardı. Kendi dağlarına çekilip yaşarlar ve silahlarını (oralarda) yaparlardı. Yay ve mızrak gibi silâhlarını yanlarına takarlardı. Kılıç ve zırhları da vardı. Kuzey-batıda, Şanşan’a giderlerdi...”⁵⁹¹

⁵⁸⁹ Wu-tai-shih, 74, 5a vd.

⁵⁹⁰ TP: 1905, n. 7.

⁵⁹¹ HS: 116, s. 2b, TP, 1905, s. 526, n. 8.

Bu kavimlere, III. yüzyılın ortalarına ait Wei-lüeh'in kesin olarak "Küçük Yüeciler" adı vermesine rağmen, yukarıda tercümesini verdiğimiz daha eski kaynaklar, Küçük Yüecilerin adını bile anmamaktadırlar.

C. GÜNEYDE ESKİ "HUN KÖLELERİ":

Yukarıda da sık sık belirttiğimiz gibi İsa'dan önceki çağlarda çoklukla Hunlar oturuyorlardı. Yabancılar da onlara bağlanmış ve "İkinci sınıf toplumları" oluşturunuyorlardı. Sonradan Hunlar Kansu'daki egemenliklerini yitirmişler ve onlara bağlı olan yabancılar da başsız kalmışlardı. Bu konu ile ilgili olarak Chavannes'in şu görüşü çok yerindedir:

"Hunlar, birçok kavimleri kendi idareleri altına almaya zorlamışlardı. Ayrıca kendilerine bağlı olan (veya olmayan) kavimlerin yerlerini de değiştirmişlerdi. Bu sebeple Hun idaresinin sonucu olarak, birçok melez ve karışık kavimler meydana gelmişlerdi..."⁵⁹² Bu görüş çok doğru ve yerindedir. Hunlara bağlı kavimlerin yer değiştirerek parçalanmaları, biraz da ordu teşkilâtı ve askeri zorluklardan doğuyordu. Çin tarihçilerinin "Hun köleleri" adı verdikleri aşağıdaki güney kavmi de, parçalanmış, yer değiştirmiş ve biraz da Hunlar ile karışmış bir topluluk idi. Fakat kaynağımız, "Hun soyundan" idiler, demektedir.

Çin tarihçileri bu güney kavmine Tzu-lu adı veriyorlardı. Çince Lu işareti, geniş olarak 'Kuzey kavimleri'ni tanıtmak için kullanılmış bir deyimdir. Karşılığı ise, "kul, köle" demektir. Baştaki Tzu işaretinin ise, 'köle' anlayışı ile hiçbir ilgisi yoktur. Chavannes'a göre, baştaki Tzu işareti, Hun dilindeki bir deyim, Çinliler tarafından yapılmış bir transkripsiyonu olmasıdır.⁵⁹³ Eski bir etnik deyim olması gerekir, öyle anlaşılıyor ki, bu topluluklar Hun bağlarından kurtulup, Kuzeye göç etmelerinden sonra bile eski Çin geleneklerine göre verilen bu adları, unutulmamıştı. Kaynaklarımız onlar için şöyle diyorlar:

"... Tzu-lu kavmi, kökenleri bakımından Hiyungnu idiler. Hunlar kendi kölelerini Tzu deymi ile tanıtıyorlardı. M.S. 25-55 yılları arasında Hunlar, zayıflayarak dağılmağa başladılar. Bunun üzerine Hunların köleleri de kaçıp,

⁵⁹² Wei-lüeh: TP, 1905, s. 526, n. 3.

⁵⁹³ Aynı esr., s. n. 5-7, n. 4.

Karasu (Hei-shuei) ile Batı ırmağı (Hsi-ho) bölgelerinde saklandılar. Burası, Altinkent (Ching-ch'eng), Wu-weive Chiu-ch'üan gibi (büyük kentlerin) kuzeyindedir.⁵⁹⁴

“(Bu kavimler sonradan yavaş yavaş) çoğalarak, doğuya ve batıya doğru yayıldılar. Sular ve otlakları izleyerek sürüleri ile yaşadılar. (Geniş ve zengin) Liang-chou çevrelerinde yağmalar yaptılar. Oymakları yavaş yavaş çoğalarak arttı, öyle oldu ki, sayıları onbinleri buldu...”⁵⁹⁵

Bu kavimlerin Proto-Moğol olmadıkları kesin olsa gerektir. Çünkü kaynağımız onları Sienbi'lerden ayırmaktadır. Herhalde bu kavimde Tibet kanı da çok olmalı idi. Kaynağımız, devamla şöyle diyor:

Doğudaki Sienbi kavimleri ile aynı değildi. Bir tek soydan gelmiyorlardı. Onlar arasında, Ta-hu'lar, (yani Büyük barbarlar?) ile Tingling'ler de vardı. Aralarında oldukça Çok Tibet kavimleri de yaşarlardı. Bu nedenle onlara, “Hiung-nu köleleri” adı verilmiştir.

“Çin'deki Han sülâlesinin sonunda ve Wei sülâlesinin başlarında (M.S. 200-220), onlar arasından, T'an-to (veya T'an-chi) adlı büyük bir lider ortaya çıktı.⁵⁹⁶ Bu liderin ölümünden sonra ise, diğer oymak başkanları yavaş yavaş güneye doğru inmeye başladılar. (Kansu'da, bugünkü Ch'in-an ilindeki) Kuang-wei Çin komutanlığına kadar indiler.⁵⁹⁷

“Şimdi ise onlar, Çin sınırında otururlar. Onlardan T'u-kei adlı bir başkanları, (Çin topraklarını) yağmalamak için gelmişti. Ayrıca birçok kez de başkaldırdılar. (Bu başkanları), Liang-chou'daki Çin komutanı tarafından öldürüldü. Shao-i adını taşıyan bir diğer başkanları da, bazan yağma için geldi ve bazan da kaçarak saklandı. Buna rağmen onlar şimdi bile, Çin'in Batı bölgelerinde, bazı can sıkıcı şeylerin sebepleri olmaktadır...”⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ Yer adları için bk. Aynı esr., s. 525, n. 5-7.

⁵⁹⁵ Aynı esr., a. yer.

⁵⁹⁶ Aynı esr., a. yer., n. 7.

⁵⁹⁷ A. esr., s. 523 n. 3 ve s. 526, n. 6.

⁵⁹⁸ A. yer.

D. HUNLARA BAĞLI ESKİ TİBETLİLER:

Yukarıdaki bölümlerimizde, Tibetlilerin gelişmiş bölümlerinin Mete'ye bağlandıklarını geniş olarak görmüştük (Bk. I. C.). Bu en eski Tibetliler, o çağlarda kültür ve devlet anlayışı bakımından Hunlardan derin olarak tesir almışlardı. Hunlar zayıfladıkça Tibetlilerin kaçarak Çin'e sığındıklarını ve bu sebeple de Hunlar tarafından ağır bir sistemle cezalandırıldıklarını aşağıdaki kaynaklardan okuyacağız. Ayrıca Ak-atlı, Sarı-sığırlı gibi boy adlarına da rastlıyoruz. Bu deyimleri Hun ve Göktürkler'de de görüyoruz. Çin tarihlerinin dediklerine bakılırsa, bu güney kavimleri de Küçük Yüeciler ile karışmış idiler.

Aşağıda adı geçen Tibet kavimleri, Büyük Hun İmparatorluğu çağında büsbütün ve İsa'dan sonraki çağlarda ise, zaman zaman Hunlara bağlı kalmışlardı. Küçük Yüeciler ile derin olarak karışmış bulunan yine Je-ch'ian kavminin, M.S. 2 yılına ait yaşayışlarından bir örnek verelim:

Hunları bırakarak Çin'e bağlanan Kral T'ang-tou, güçlü komşuları Kızıl-su (Ch'e-shuei) Tibetlilerine karşı korunmak için, (Doğu Türkistan'daki) Çin General valisinden yardım istediler. Fakat Çin, onlara hiç bir yardımda bulunamadı. Bunun üzerine, yine Hun İmparatoruna (Şanyü) giderek Hunlara bağlandılar. Fakat Çin idaresi bu suçluların geri verilmesini (Hunlardan) istedi. Geri alınınca da perişan edildiler..."⁵⁹⁹

Ak-atlı (Po-ma) adlı Tibet kavmini çok eski Çin kaynaklarında da görüyoruz.⁶⁰⁰ Bu kavim daha çok Kansu bölgesi içlerinde yayılıyordu.⁶⁰¹ Sonra da Po-ma, yani Ak-atlı veya Alaca-atlı bir Göktürk boyu da görülecektir. Kaynaklarımız, bu kavimler hakkında şöyle diyorlar: Tunhuang'daki Narışan ile, Batı Memleketlerinde ve Je-Ch'iang'dan, ta Pamir sıradağlarına kadar uzayan binlerce mil genişliğindeki bölge içinde, Yüecilerin kalıntıları vardır.

"Bunlar arasında Ts'ung-tzu Tibetlileri ile Ak-atlı (Po-ma) ve Sarı-sığırlı (Huang-niu Ch'iang) oymakları da vardır. Bu oymakların her birinin ayrı başkanları vardır. Onların (Çin'den) ne kadar uzak oldukları ve bölgeleri-

⁵⁹⁹ HS, 94B, s. 8a-9b; Ayrıca bk. TP, 1905, s. 527.

⁶⁰⁰ A. esr., s. 528 n. 1.

⁶⁰¹ Kuo-ti-shih: TP, 1905, s. 527-528.

nin genişlikleri hakkında bir bilgimiz yoktur. Anlatıldığına göre Sarı-sığırlı boyunu diğerlerinden ayıran bazı özleri varmış: Onların kadınları, çocukları altı ayda doğururlarmış. Onların güneylerinde ise, Ak-atlılar varmış...”

**SEÇİLMİŞ ÇİNCE
VESİKALAR**

6●呼得國在蔥嶺北邊際西北東
居東北勝兵萬餘人隨畜牧出好馬
有貂。 - KIRGIZLAR VE TINGLINGLER :

7. 堅昆國在康居西北勝兵三萬人隨畜牧亦多智育好馬[魏略]。

人皮于五康甸似屈國孫有上不也尺長萬
萬子單國去即西有黎烏令以蹄戰三居可
六昆奴大西令孫國新非丁膝馬敢長康居
兵青甸師里丁烏窰有北北從脛健皆遠康
勝子去車千北在渾國令言驚馬勇女甚去
北昆俱去三為令有昆丁老應毛人男國國
居白央南界以丁北隔有長似生為北諸此
康皮中里居或北奴有復孫聲下其西蔡度
在鼠昆千康里而甸國自烏音以馬居奄商
國名堅七去千也又令南也人膝疾康去有
令出國水南八令也丁之令其也走在多常
丁牧三習西洽丁別有海丁國人而國甚聞
畜上安里王北種國北西脛頭馬人衆傳里
隨北庭千居奴其射明之馬身騎短人老餘

KITABIMIZDA SIK SIK ADI GEÇEN VE M.S.3.yy.DA ORTAASYA'DA YAŞAYAN KAVİMLER, YOLLAR HAKKINDA ÇOK DEĞERLİ BİLGİLERİ İÇİNDE TOPLAYAN, UNLU "WEI-LÜEH" İN ÇİNCE METNİ : (SKC,30) : (seçmeler):

1. 中道西行尉黎國危須國山王
國皆并屬焉耆姑墨國溫宿國尉頭
國皆并屬龜茲也.

2. 楨中國莎車國竭石國渠沙國
西夜國依耐國滿犍國億若國榆令
國捐毒國休脩國琴國皆并屬疏勒.
[魏略].

3. 自是以西大宛安息條支烏弋
烏弋一名排持此四國次在西方
也無增損前前世謬以為條支在
西今實存東前之號為安息且彌
息今更從屬之東至蒲陸國烏
4. 北新道西畢陸部王總侍中號大都尉
彌國單桓車師多難守總侍中號大都尉
皆并屬王印. [魏略].

5. 轉西北則烏孫康居本國無增
損也北有康居國同俗多康居今不屬也. [魏略].

6. 轉西北則烏孫康居本國無增
損也北有康居國同俗多康居今不屬也. [魏略].

- YOLLAR :

從燉煌玉門關入西域前有二
道今有三道：

(一)從玉門關西出經婁婁轉西
越蔥嶺經縣度入大月氏為南道。

(二)從玉門關西出發都護井田
三隴沙北頭經居盧倉從沙西井轉
西北過龍堆到故樓蘭轉西詣龜茲
至蔥嶺為中道。

(三)從玉門關西北出經橫坑辟
三隴沙及龍堆出五船北到車師界
戊巳校尉所治高昌轉西與中道合
龜茲為新道。

(四)南道西行且志國小宛國精
絕國樓蘭國皆并屬鄯善也戎盧國
杆彌國渠勒國及它國皆并屬於
〔註略〕。

ISBN 978-975-36-3153-4 (TK.)
ISBN 978-975-36-3155-8

9 789751 631558

Fiyatı: 52,00 TL